ROMÂNIA DUPĂ MARELE RĂZBOI

Reconstrucţii politice, instituţionale şi culturale

ROMÂNIA DUPĂ MARELE RĂZBOI

Reconstrucții politice, instituționale și culturale

Coordonatori:
Maria Tătar-Dan
Corina Teodor
Nicolae Enciu

MEGA
Cluj-Napoca
2025

Volum realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8–8.3-ROMD-2023-0134: Trasee și convergențe culturale și naţionale: Transilvania și Basarabia.

This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

Copertă:
Răzvan Matei

Redactor:
Alexandra Olaru

© Autorii, 2025

Responsabilitatea pentru conţinutul articolelor aparţine autorilor acestora

Imagine copertă: A.D. Atanasiu, *România ilustrată și istorică. Provinciile românești și principalele lor frontiere istorice.* Sursa: Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, Cabinetul de Cartografie, cota H V 613.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
România după Marele Război: reconstrucţii politice, instituţionale și culturale / coord.: Maria Tătar Dan, Corina Teodor, Nicolae Enciu. – Cluj-Napoca: Mega, 2025
ISBN 978-630-372 013-5
I. Tătar Dan, Maria (coord.)
II. Teodor, Corina (coord.)
III. Enciu, Nicolae (coord.)
94

editura MEGA

Editura Mega | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

Cuprins

Introducere……9

MODERNIZARE INSTITUȚIONALĂ ȘI PROVOCĂRILE UNIFICĂRII

Giordano ALTAROZZI
Il dibattito sul decentramento amministrativo nella stampa romena del 1918……15

Nicolae ENCIU
Pe calea modernizării europene. Reintegrarea Basarabiei în spațiul românesc de cultură și civilizație (1918–1925)……31

Alexandru MOLCOSEAN
Evoluția sectorului agricol din Transilvania și Basarabia după Legea pentru unificarea administrativă din 1925……71

Cătălina FRANGOPOL
The Forest Fund of Greater Romania: A Comparative Approach among Historical Provinces (According to the Unification Laws of 1925)……107

RECONFIGURĂRI ADMINISTRATIVE ȘI REALITĂȚI LOCALE

Ionela Simona MIRCEA, Adina GOȘA
Courses of Action of the Chamber of Agriculture of Alba County (1925–1940)……117

Ana MOLCOSEAN
Menținerea ordinii publice în Bălțiul interbelic prin inițiative administrative……129

NOVÁK Csaba Zoltán
Ținutul Secuiesc și reformele administrative din România în secolul XX……155

DIMENSIUNI POLITICE, SOCIALE ȘI CULTURALE

Gheorghe E. COJOCARU
Regina Maria a României, Basarabia și visul împlinit al unității naționale: file din povestea anilor de război (1916–1918)……171

Corina TEODOR
O completare biografică: Ioan Lupaș în atmosfera anului 1919 185

Vlad POPOVICI, Raluca RUS
A fost mandatul de parlamentar o trambulină socială? O analiză preliminară a membrilor Parlamentului României aleși în Transilvania (1919–1926)..... 223

KÁLMÁN Attila
Activitatea Asociațiunii de Binefacere a Femeilor din Târgu Mureș în perioada interbelică (1920–1940)..... 241

PROIECȚII ȘI REPREZENTĂRI IDENTITARE

Marian ZĂLOAGĂ
„Sașii, ca pretutindeni, neprietenoși...". Reprezentarea unui grup etnocultural în scrierile neacademice ale lui Sextil Pușcariu..... 249

CSIKI Csaba Ioan
România la începutul secolului XX în publicațiile Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea: O perspectivă internațională..... 273

Cristian CIULA
Imaginea Basarabiei în Primul Război Mondial reflectată în manualele de istorie interbelice..... 291

Maria TĂTAR-DAN
The Image of National Unity. Monuments of the Union in the Romanian Public Sphere..... 309

PATRIMONIU, ARHEOLOGIE ȘI ARTĂ

Răzvan GHIȘA
Inițiative legislative privind studiul arheologic și protejarea patrimoniului din perioada interbelică..... 329

FÁBIÁN István
La răspântii: arheologia transilvană în perioada interbelică..... 341

LŐRINCZ Ildikó
Influențe în artele vizuale din zonele periferice. Rolul lui Pál Spanyár și Ferenc Rezső Haáz în dezvoltarea artelor plastice din Odorheiu Secuiesc..... 349

ROMÂNIA MARE ÎN CONTEXTUL RELAŢIILOR INTERNAŢIONALE

Mihai-Teodor NICOARĂ
Expertul geograf Emmanuel de Martonne și chestiunea frontierelor României la Conferința Păcii (1919–1920)..... 369

Aurel LAZĂR
American Policy Toward the Union of Bessarabia with Romania: the Strategic Efforts of Romanian Diplomacy, 1920–1933..... 383

Alessandro VAGNINI
Postwar Romanian-Greek Relations (1919–1928)..... 403

Gabriel ZVÎNCĂ
Romania and Multilateral Diplomacy. The League of Nations' Experience Compared to that at the United Nations..... 417

Mihai ȚURCANU
Perspectiva Turciei asupra problemei Basarabiei în 1939 și 1940..... 431

Abstracts..... 445

Introducere

Volumul de faţă reunește textele comunicărilor prezentate la conferinţa cu același titlu, organizată de Universitatea de Medicină, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” în parteneriat cu Institutul de Istorie al Universităţii de Stat din Moldova, în perioada 5–6 iunie 2025 la Târgu Mureș, în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134: *Trasee și convergențe culturale și naționale: Transilvania și Basarabia*. Într-un context istoriografic care, multă vreme, a privilegiat interpretarea Marii Uniri din perspectiva semnificaţiei sale naţionale, lăsând în plan secundar provocările și dilemele care au însoţit formarea României Mari, unele dintre acestea persistând până în prezent, proiectul menţionat și-a propus o analiză a manierei în care regiuni cu trasee și parcursuri istorice diferite până la 1918 au fost integrate într-o structură unitară și a modului în care identitatea culturală și naţională a României Mari s-a redefinit.

În acord cu obiectivele proiectului de cercetare în cadrul căreia a fost organizată, conferinţa *România după Marele Război. Reconstrucţii politice, instituţionale și culturale* a reunit contribuţii care au explorat procesele de integrare a noilor provincii în statul naţional român, analizând dimensiunile politice, instituţionale, culturale și identitare ce au însoţit procesul de consolidare a statului român reîntregit.

În deschiderea volumului se regăsesc studii care abordează din unghiuri diferite, dar complementare, problematica modernizării instituţionale și procesul de unificare administrativă. Giordano Altarozzi aduce în discuţie dezbaterea privind descentralizarea administrativă, reflectată în presa românească de la sfârșitul Primului Război Mondial până la semnarea Tratatului de la Trianon, subliniind diferitele poziţii susţinute de elitele politice și culturale locale și centrale, o dezbatere care ilustrează complexitatea proiectului politic reprezentat de făurirea României Mari. Nicolae Enciu urmărește procesul istoric complex prin care Basarabia a trecut de la statutul de provincie aflată sub dominaţie ţaristă la integrarea sa în cadrul României Întregite, evidenţiind transformările politice, sociale, economice și culturale care au marcat această perioadă și revenirea Basarabiei în spaţiul cultural și spiritual românesc. Alexandru Molcosean

propune o analiză comparativă a evoluţiei agriculturii în provinciile româneşti Transilvania şi Basarabia după adoptarea Legii pentru unificarea administrativă din 1925, evidenţiind măsurile luate de administraţia românească pentru integrarea provinciilor de la Vest şi Est în sistemul social şi economic naţional. La rândul său, Cătălina Frangopol examinează implicaţiile armonizării legislaţiei şi integrării diverselor provincii istorice asupra gestionării fondului forestier, resursă strategică atât economic, cât şi ecologic.

Continuând reflecţiile anterioare, cea de-a doua secţiune urmăreşte reconfigurările administrative în plan local, studiile incluse aici evidenţiind modul în care procesul de unificare a fost experimentat în teritoriu. Ionela Simona Mircea şi Adina Goşa analizează activitatea şi direcţiile de acţiune ale Camerei de Agricultură a judeţului Alba în contextul aplicării Legii privind unificarea administrativă din anul 1925, evidenţiind modul în care specialiştii acestei instituţii au reuşit să se implice activ în viaţa comunităţilor ţărăneşti din judeţ, în pofida resurselor financiare limitate. Ana Molcosean investighează reacţiile generate de politica de omogenizare şi unificare administrativă, examinând eforturile făcute de statul român în vederea modernizării oraşului Bălţi şi a ridicării gradului de cultură pe segmentul organizării ordinii publice. Studiul lui Novák Csaba Zoltán completează aceste analize printr-o perspectivă în durata lungă a modului în care schimbările administrative din secolul XX au fost resimţite în plan local, urmărind experienţa Ţinutului Secuiesc din perioada interbelică până la reorganizările din epoca comunistă.

În cadrul celei de-a treia secţiuni sunt aduse în discuţie dimensiunile politice, sociale şi culturale ale perioadei Marii Uniri, contribuţiile reunite aici explorând modul în care schimbările de ordin politic şi social au fost experimentate atât la nivel individual, cât şi la nivelul unor grupuri sau comunităţi. Gheorghe E. Cojocaru deschide această secţiune cu o incursiune asupra perioadei războiului prin prisma consideraţiilor şi relatărilor Reginei Maria, care s-a aflat în prim-planul rezistenţei poporului român, desfăşurând o amplă activitate caritabilă atât pe front, cât şi în spatele acestuia. Corina Teodor reconstituie atmosfera anului 1919 prin intermediul biografiei lui Ioan Lupaş şi a unui episod mai puţin explorat din viaţa sa, trecerea acestuia de la misiunea de protopop la Sălişte la cea de profesor universitar la Cluj. Pe baza unei documentări solide ce valorifică documente de arhivă, corespondenţă, memorialistică, presă, studiul oferă o perspectivă inedită asupra relaţiei dintre destinul individual şi dinamica unei epoci marcate de reconstrucţie şi redefinire identitară. Vlad Popovici şi Raluca Rus propun o analiză a mobilităţii sociale intragenerаţionale a membrilor Parlamentului României Mari, urmărind în ce măsură mandatul de parlamentar a reprezentat pentru deputaţii şi senatorii aleşi în circumscripţiile din

Transilvania istorică, Banat, Partium, Sătmar, Maramureș o oportunitate reală de mobilitate socială ascendentă. Ultimul studiu din cadrul acestei secțiuni, semnat de Kálmán Attila, examinează activitatea Asociațiunii de Binefacere a Femeilor din Târgu Mureș, ilustrând modul în care comunitatea maghiară locală s-a poziționat în plan cultural și social în perioada interbelică.

În completarea acestor direcții, secțiunea următoare explorează dimensiunea culturală a perioadei marcate de Marea Unire, din prisma percepțiilor identitare și a reprezentărilor culturale. Marian Zăloagă analizează imaginea alterității în spațiul transilvan din perspectiva modului în care sașii ardeleni apar în scrierile lui Sextil Pușcariu, un bun cunoscător al lumii germane, ale cărui opinii s-au format ca urmare a contactului direct, pe parcursul întregii vieți, cu diverse varietăți ale germanității, de la cea ardeleană, la cea bucovineană, la cele din mediile universitare germane și austriece. Csiki Csaba-Ioan examinează imaginea României în publicațiile Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea în prima parte a secolului XX, iar Cristian Ciula analizează imaginea Basarabiei în contextul Primului Război Mondial, așa cum a fost ea construită cu ajutorul manualelor de istorie din perioada interbelică, evidențiind rolul esențial pe care îl avea educația istorică în formarea unei noi identități românești. În fine, Maria Tătar-Dan, propune o analiză a monumentelor dedicate Unirii, ca forme simbolice de integrare culturală și de consolidare a identității naționale în noile cadre ale României Mari, urmărind imaginea națiunii pe care aceste monumente o proiectau și o legitimau în spațiul public interbelic.

Cea de-a cincea secțiune a volumului reunește contribuții care vizează patrimoniul cultural și transformările prin care acesta a trecut în contextul noilor realități instituționale. Răzvan Ghișa examinează efectele procesului de uniformizare legislativă asupra arheologiei, evidențiind rolul jucat de noua generație de arheologi formați în Occident. Fábián István analizează dinamica arheologiei în spațiul transilvan prin prisma eforturilor de reorganizare ale Școlii clujene conduse de Constantin Daicoviciu, evidențiind confruntările de idei dintre vechii și noii reprezentanți ai disciplinei și tensiunile generate de nevoia de a defini o autonomie științifică în raport cu centrele de putere academice din București și Budapesta. Lőrincz Ildikó aduce în prim-plan dimensiunea artistică și comunitară a patrimoniului cultural transilvănean, prin analiza activității profesorilor Pál Spanyár și Ferenc Rezső Haáz și a rolului pe care aceștia l-au avut în conturarea spațiului cultural vizual al Odorheiului Secuiesc.

Volumul se încheie cu o secțiune dedicată poziționării României Mari în plan internațional, de la momentul crucial al Conferinței de Pace de la Paris, care a configurat noua ordine mondială, până la reașezările de după prăbușirea sistemului versaillez. Mihai Teodor Nicoară reconstituie peisajul complicat al

negocierilor din cadrul Conferinţei de Pace de la Paris şi rolul pe care geograful francez Emmanuel de Martonne l-a avut în ceea ce privește trasarea graniţelor românești. Aurel Lazăr examinează eforturile diplomaţiei românești în vederea recunoașterii de către SUA a unirii Basarabiei, în timp ce Alessandro Vagnini analizează evoluţia relaţiilor greco-române în deceniul de după Marele Război, punând în evidenţă modul în care Bucureștiul a acţionat în calitatea sa de putere regională. Gabriel Zvîncă propune o analiză comparativă asupra modului în care România a utilizat instrumentele multilaterale pentru a-şi consolida poziţia internaţională, în două epoci distincte: perioada interbelică, marcată de o diplomaţie activă în cadrul Societăţii Naţiunilor, şi perioada postbelică, în care poziţionarea externă a fost profund influenţată de realităţile Războiului Rece. Ultima contribuţie, semnată de Mihai Ţurcanu, surprinde destrămarea sistemului interbelic şi dificultăţile României în a obţine sprijin extern împotriva ameninţării sovietice.

Prin examinarea din multiple perspective a contextului de după Marea Unire, volumul de faţă oferă o amplă analiză asupra dinamicii consolidării statului român întregit, evidenţiind atât complexitatea procesului de modernizare şi unificare instituţională şi administrativă, cât şi provocările în planul identităţii şi al culturii naţionale. Considerăm totodată că prin studiile reunite aici, volumul oferă repere utile pentru înţelegerea transformărilor instituţionale, politice, culturale şi sociale ale României contemporane, care pot deschide noi direcţii de reflecţie privind continuităţile şi rupturile care au definit parcursul societăţii românești până în prezent.

Coordonatorii

MODERNIZARE INSTITUȚIONALĂ ȘI PROVOCĂRILE UNIFICĂRII

Il dibattito sul decentramento amministrativo nella stampa romena del 1918*

Giordano ALTAROZZI**

Nella storiografia romena il 1918 viene generalmente presentato come l'anno in cui la nazione ha portato a compimento il proprio progetto unitario, iniziato fin dalla metà dell'Ottocento. Tale approccio storiografico, tendenzialmente rimasto inalterato nel corso dei decenni salva una breve parentesi negli anni dello stalinismo, ha una sua motivazione. Posta quale momento fondante della storia nazionale, la realizzazione dell'unione di tutti i territori abitati da popolazioni romene all'interno di uno Stato nazionale unitario è stata utilizzata al fine di consolidare il sentimento di appartenenza tra genti che nel corso della storia non avevano condiviso se non saltuariamente un destino comune. Un esempio in tal senso viene proprio dagli anni del comunismo ceauşista; visitando Alba Iulia in occasione dei festeggiamenti per il 1° dicembre, Nicolae Ceauşescu aveva infatti affermato: «L'Unione della Transilvania con la Romania ha risposto a una imperiosa necessità storica per lo sviluppo del nostro popolo, essa ha costituito un momento di immensa importanza nel processo di formazione della nazione, dello stato nazionale romeno. Essa ha contribuito alla creazione del contesto necessario per il progresso economico e culturale del nostro paese e del nostro popolo»[1]. Si tratta quindi di uno dei temi principali utilizzati in un processo che potrebbe essere definito di "pedagogia nazionale" o, parafrasando il titolo di un magistrale lavoro di George Mosse, di "naziona-

* This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Profesor universitar, dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Ştiinţe şi Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureş

[1] Citato in Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Iaşi, Institutul European, 1998, p. 154. Traduzione dal romeno dell'autore.

lizzazione delle masse"[2]. Va tuttavia riconosciuto che, nonostante un discorso ufficiale volto a osannare tale momento storico, come pure le personalità politiche che lo avevano reso possibile, esso è stato più il risultato di una congiuntura favorevole che non di una progettualità politica ben definita e perseguita nel lungo periodo.

Che a Bucarest, ma anche tra le forze politiche romene dei territori sottoposti all'autorità degli imperi vicini, mancasse un reale progetto unitario risulta chiaro dalla stessa scelta di campo realizzata nel 1916. Alleata con l'Austria-Ungheria e la Germania (nonché l'Italia) nell'ambito della Triplice Alleanza, allo scoppio della guerra la Romania aveva scelto la via della neutralità e del non intervento, sia per valutare con maggiore calma l'opportunità di entrare in guerra, sia per vagliare quale fosse la scelta di campo migliore tra quelle possibili. Mantenere l'alleanza con gli Imperi centrali avrebbe infatti significato rivolgere i propri interessi verso la Bessarabia russa; al contrario, un eventuale cambio di alleanze e l'ingresso in guerra al fianco dell'Intesa avrebbe comportato la potenziale annessione dei territori austro-ungarici abitati da romeni, ma anche l'implicita rinuncia alle rivendicazioni sulla Bessarabia. Dopo un ampio dibattito interno, questa era stata la scelta operata dai governanti di Bucarest, nonostante l'opposizione di principio di re Carlo, che avrebbe preferito mantenere inalterati i rapporti d'alleanza con Austria-Ungheria e soprattutto Germania.

D'altra parte, considerando l'andamento degli eventi bellici, la situazione all'inizio del 1918 non sembrava affatto favorevole, né tale da consentire sogni trionfalistici. Con l'unica ma importante eccezione dell'ingresso in guerra degli Stati Uniti al fianco dell'Intesa, il 1917 era stato un anno favorevole agli Imperi centrali. Fin da febbraio la Russia era stata sconvolta da rivolgimenti rivoluzionari, culminati con la Rivoluzione d'Ottobre che aveva gettato il Paese nel caos e ne avrebbe determinato l'uscita dal conflitto con la firma dell'armistizio di Brest-Litovsk del marzo 1918. A seguito di tali eventi, rimasta isolata dopo la defezione dell'alleato russo e con il territorio statale parzialmente occupato dalle truppe austro-tedesche, la Romania – già costretta alla firma dell'armistizio di Focşani del 26 novembre / 9 dicembre 1917 – era stata obbligata a siglare un nuovo, pesante trattato con gli Imperi centrali, firmato nella sua forma finale il 24 aprile / 7 maggio 1918 a Bucarest e noto come Trattato di Bucarest o anche Pace di Buftea-Bucarest. Come se ciò non bastasse, le cose non sembravano andare bene per le potenze dell'Intesa neanche sugli altri fronti. Nonostante enormi sforzi, tradotti in pesanti perdite di vite umane, il fronte occidentale

[2] Cfr. George L. Mosse, *La nazionalizzazione delle masse. Simbolismo politico e movimenti di massa in Germania (1815–1933)*, il Mulino, Bologna 2004. Sul ruolo rivoluzionario del concetto di nazione vedi Federico Chabod, *L'idea di nazione*, Roma-Bari, Editori Laterza, 2004.

era sostanzialmente immobilizzato, senza che le truppe franco-britanniche riuscissero a registrare vittorie significative. Sul fronte alpino, le cose sembravano andare anche peggio, stante la pesante sconfitta sofferta dall'esercito italiano sul fronte dell'Isonzo che aveva prodotto la celebre "rotta di Caporetto" del 12 novembre 1917[3].

In tale contesto, dunque, il 1918 si apriva per la Romania e più in generale per l'Intesa con prospettive fosche. Non deve quindi sorprendere se nessuno in quel momento prendesse seriamente in calcolo la possibilità di realizzare la Grande Romania. Tale situazione sarebbe però cambiata nel corso dell'anno, sulla scorta dell'andamento delle operazioni belliche. Riorganizzatasi dopo la defezione russa e rinforzata dal coinvolgimento sempre più consistente degli Stati Uniti nelle operazioni belliche, l'Intesa era riuscita a riportare vittorie significative su tutti i fronti, che avevano preparato il terreno alla firma dell'armistizio da parte degli Imperi centrali. Nel frattempo la Romania, approfittando del più complessivo andamento del conflitto, era riuscita a ottenere dagli alleati dell'Intesa il controllo *de facto* della Bessarabia ex russa – già prevista dalla Pace di Buftea-Bucarest quale compenso territoriale per le pesanti misure imposte da Germania e Austria-Ungheria – e successivamente, sfruttando la ritirata delle truppe austro-tedesche, aveva riguadagnato i territori persi negli anni precedenti, riuscendo a oltrepassare i Carpazi e a occupare militarmente la Transilvania, ponendo così le basi per la Grande Unione sancita in diverse tappe e culminata il 1 dicembre 1918 ad Alba Iulia con la proclamazione dell'unione della Transilvania.

L'interpretazione secondo cui la Grande Unione del 1918 sarebbe stata il risultato di: un'inevitabile ascensione verso l'unità agognata da gran parte delle masse, risulta impropria anche da un altro punto di vista. A ben guardare, infatti, fino al 1918 risulta alquanto difficile identificare tra le masse, ma anche tra le élites politiche romene delle provincie sottoposte ad autorità straniere, solidi progetti di unione con la madrepatria. L'evoluzione dei movimenti politici dei romeni di Transilvania e Bessarabia nei decenni precedenti la Grande Guerra dimostrano proprio la mancanza di tali progettualità politiche. Senza entrare nel merito di un processo storico di lungo periodo che richiederebbe tutt'altro spazio e porterebbe troppo lontano dal tema centrale, sia i romeni di Transilvania, sia quelli di Bessarabia – e si potrebbero aggiungere anche quelli di Bucovina – erano giunti a elaborare una prospettiva unitaria molto tardi,

[3] Sugli eventi politico-militari di questi anni si rimanda a John Keegan, *The First World War*, New York, Alfred A. Knopf, 1999, *passim*. Si veda altresì Mario Isnenghi, Giorgio Rochat, *La Grande Guerra*, Bologna, il Mulino, 2008.

e secondo alcuni autori non prima dell'inizio del 1918[4]. Benché l'evoluzione interna dei movimenti nazionali romeni delle diverse regioni fosse stata differente, sulla base dei vari contesti in cui essi avevano dovuto operare, fino all'ultimo anno di guerra le aspirazioni erano state fondamentalmente simili: riconoscimento di pari diritti per la nazione romena con quelli attribuiti ad altre nazionalità, o quantomeno miglioramento delle condizioni preesistenti, nell'assenza però di rivendicazioni secessioniste o unioniste con la madrepatria[5].

Ciò non toglie ovviamente valore ai diversi atti d'unione, una sorta di plebisciti svoltisi in momenti successivi nelle diverse regioni abitate da romeni attraverso i quali le popolazioni locali avevano manifestato il desiderio di diventare parte di una nuova configurazione statale, offrendo quindi quel sostegno popolare necessario per argomentare le richieste dei rappresentanti romeni alla futura conferenza della pace. Tali manifestazioni, sincere e genuine, rappresentavano effettivamente un momento innalzatore, simile a quella volontà generale che si manifesta allorché la nazione parla come se avesse una sola voce, per utilizzare un concetto appartenente alla filosofia politica rousseauiana[6]. La mancanza di una progettualità precedente non sminuisce quindi il valore, politico e simbolico, di tali atti; al contrario, essa sembra offrire ancor più valore a una manifestazione spontanea e sincera di popolazioni che, nel contesto sto-

---

[4] In tal senso si veda, tra gli altri, Catherine Durandin, *op. cit*., pp. 154–163.

[5] Paradigmatico in tal senso appare il caso di Aurel Popovici, giurista e politico romeno del Banato, appartenente al circolo intellettuale costituitosi al Belvedere di Vienna intorno alla persona dell'erede al trono austro-ungarico Francesco Ferdinando. Già firmatario del Memorandum inviato nel 1892 dai rappresentanti del Partito Nazionale Romeno all'imperatore Francesco Giuseppe, con cui si richiedeva il riconoscimento di uguali diritti tra romeni e ungheresi di Transilvania e la fine delle politiche di magiarizzazione forzata delle altre nazionalità, nel 1906 Aurel Popovici aveva proposto un progetto estremamente interessante riguardante la federalizzazione della Duplice Monarchia quale riforma necessaria per evitare la comparsa di movimenti centrifughi tra le diverse nazionalità costitutive e quindi la possibile disgregazione dell'Impero. Si veda in tal senso Aurel Popovici, *Stat și națiune. Statele-Unite ale Austriei-Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1939, disponibile la URL: https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/82205 (ultimo accesso: 20.09.2025). Sulle particolarità dell'idea di nazione sviluppata da Popovici si veda Nicolae Bocșan, *L'idée de nation et le principe des nationalités chez A. C. Popovici*, in "Transylvanian Review", vol. 6, n. 4, 1997, pp. 62–74. Sul movimento memorandista si rimanda, tra gli altri, a Pompiliu Teodor *et alii*, *Memorandul, 1892–1894. Ideologie și acțiune, politică românească*, București, Progresul Românesc, 1994 (II edizione).

[6] Cfr. Jean-Jacques Rousseau, *Du contract social*, Paris, Flammarion, 2001, *passim*. Un'interessante analisi del concetto di volontà generale espresso da Rousseau in Radu Dobrescu, *La distinction rousseauiste entre volonté de tous et volonté générale: une reconstruction mathématique et ses implications pour la théorie démocratique*, in "Canadian Review of Political Science / Revue canadienne de science politique", vol. 42, n. 2, 2009, pp. 467–490.

rico stravolto dalla realtà della Grande Guerra, avevano trovato l'opportunità di esprimere i propri desideri più reconditi, le proprie aspirazioni più profonde.

A mancare fu invece altro, ossia un progetto politico chiaro, capace di anticipare le necessità nuove che la realizzazione della Grande Romania poneva. Davanti alla prospettiva dell'unione di tutti i territori abitati da popolazioni romene, la classe politica del Vecchio Regno, come pure quella delle provincie che progressivamente sarebbero state unite, era chiamata a trovare soluzione ai tanti problemi che le trasformazioni in atto ponevano. Con altre parole, davanti alla prospettiva concreta di realizzare l'unione, alla fine del 1918 la classe politica romena era chiamata a identificare le vie più adatte per l'effettiva integrazione delle varie parti del nuovo stato. Sfida non facile, ovviamente, se si tiene conto degli stravolgimenti connessi con l'unione, ma anche con l'esperienza della guerra e le cesure che questa aveva generato nel tessuto sociale e culturale non solo del Paese, ma del mondo intero.

Che le difficoltà dovessero essere elevate non poteva sfuggire alla classe politica della nuova Romania in divenire. A seguito degli eventi bellici, il Paese si preparava a estendere il proprio territorio, che alla fine sarebbe risultato più che raddoppiato[7]. Al contempo l'annessione di regioni abitate da consistenti popolazioni romene, ma anche da altrettanto numerose comunità appartenenti a nazionalità diverse, avrebbe cambiato la struttura demografica, etnica e nazionale di un Paese che, sostanzialmente omogeneo fino a quel momento, era destinato a diventare uno stato multietnico, multilinguistico e multiconfessionale[8]. Uno stato, in fondo, che si voleva nazionale, ma che risultava essere piuttosto composto da un numero elevato di nazionalità. Le diverse caratteristiche del Paese, la necessità di riavviare un sistema economico gravemente danneggiato dagli anni di guerra, il bisogno di integrare in una struttura politica unitaria e coerente territori e popolazioni tanto diversi per storia, tradizioni, strutture socio-economiche e modelli politico-amministrativi, unitamente alle sfide poste da un sistema internazionale costruito su basi nuove e per nulla stabile, facevano sì che – dopo il successo diplomatico riportato alla Conferenza

[7] A seguito del successo diplomatico registrato durante le trattative di pace, la Romania passava dai circa 140.000 km^2 di prima della guerra a circa 296.000 km^2, registrando quindi un incremento territoriale di circa 156.000 km^2. Cfr. Mihai Bărbulescu *et alii*, *Istoria României*, București, Editura Corint, 2005, p. 346.

[8] La popolazione della Grande Romania contava nel 1920 circa 16.250.000 abitanti, rispetto ai circa 8.500.000 di prima della guerra. Allo stesso tempo cambiava anche la struttura etnica e nazionale del Paese, con le diverse minoranze che giungevano a rappresentare circa il 30% della popolazione complessiva, rispetto al 8% del periodo precedente l'inizio delle ostilità. Cfr. *Ibidem*.

della Pace – la classe politica romena si orientasse verso una serie di riforme, per quanto necessarie, altrettanto difficili da elaborare e applicare.

Alcune di esse, per la verità, provenivano da un passato più lontano, ed erano soltanto state intensificate dall'esperienza della guerra. Due soprattutto erano le riforme che aspettavano una risoluzione da diversi decenni: sul piano politico la riforma elettorale, volta ad attribuire pari diritti politici ed elettorali a tutti i cittadini maggiorenni di genere maschile; sul piano socio-economico, quella riforma agraria tanto attesa dalle masse contadine che soltanto un decennio prima si erano sollevate in una rivolta repressa nel sangue[9]. La guerra aveva acuito la necessità di avviare tali riforme alla fine delle ostilità; come avvenuto anche in altri contesti, al fine di favorire la mobilitazione della popolazione a sostegno dello sforzo bellico, le autorità romene ne avevano infatti promesso l'attuazione a pace raggiunta. Le attese erano quindi molte all'interno della società civile, ma le riforme risultavano comunque di difficile attuazione. Il principio del suffragio universale fu riconosciuto abbastanza presto, venendo incluso già nella riforma costituzionale del 1917 ed essendo poi confermato nei decreti-legge elettorali del 1918 e nella legge elettorale per la Transilvania del 1919; tuttavia una legge elettorale unitaria tardò ad apparire fino al 1926[10]. Le difficoltà erano legate a diversi aspetti, tra i quali affatto secondario era quello dato dalla necessità di armonizzare la cultura politica di popolazioni dalle tradi-

[9] La rivolta contadina del 1907 è stata abbondantemente studiata durante il periodo comunista, sulla falsariga di un'interpretazione ideologica che accentuava l'importanza di tale evento quale dimostrazione di una vocazione rivoluzionaria delle masse romene e al tempo stesso evidenziava il carattere predatorio del sistema della proprietà della terra prima della rivoluzione comunista. Non a caso tale tema era stato sfruttato alla fine degli anni Quaranta, quando il neonato regime comunista era impegnato nel processo di collettivizzazione delle terre. Principale artefice di tale approccio fu quel Mihail Roller che, negli anni dello stalinismo romeno, aveva riscritto l'intera storia nazionale allo scopo di asservirla alla nuova ideologia imperante. Per l'approccio della storiografia comunista si vedano, tra gli altri, Mihail Roller, *Răscoala țăranilor din 1907*, București, Editura de Stat, 1949; Lucreţiu Pătrăşcanu, *Un veac de frământări sociale: 1821–1907*, București, Editura Politică, 1969; Ion Popescu-Puțuri, *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967. Interessante è il fatto che essa sia stata invece sostanzialmente ignorata dalla storiografia post-decembrista, che non le ha dedicato studi sistematici, limitandosi per lo più all'analisi degli eventi a livello locale; si vedano per esempio Lucian Horbovanu, *Marea răscoală țărănească din 1907 în nordul Moldovei*, Iași, Editura PIM, 2019; Daniel Bradea, *Răscoala din anul 1907 în județul Tecuci*, Iași, Editura StudIS, 2020; Gică Manole, *1907 în județele Botoșani și Dorohoi*, Suceava, Accent Print, 2025. Infine, un punto di vista sul ruolo dell'esercito nella repressione della rivolta in Florin Șperla, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu (ed.), *Armata română și Răscoala din 1907*, București, Editura Militară, 2007.

[10] Cfr. Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919–1937)*, Iași, Institutul European, 2004, pp. 15–52.

zioni tanto diverse[11]. Di ben più difficile realizzazione risultò la riforma agraria, che per sua natura andava ad attingere direttamente gli interessi delle oligarchie economiche e politiche del Paese. Se ciò non rappresentava un grosso problema nelle provincie di nuova annessione, dove i grandi proprietari da espropriare appartenevano generalmente a minoranze nazionali, diversa era la situazione in Valacchia e Moldavia, dove le oligarchie politiche contavano tra i loro membri anche grandi proprietari terrieri. Il risultato fu una riforma che, approvata nel 1921, sulla carta si presentava come una delle più radicali d'Europa ma che, applicata in maniera imperfetta, finì per vedere ridotto il proprio potenziale radicale[12].

Il nuovo assetto dello stato necessitava tuttavia molte altre riforme, che furono realizzate nel corso degli anni. Tra queste, di particolare interesse era quella che riguardava l'assetto amministrativo da dare al nuovo stato. Il tema non era affatto secondario, stanti le profonde differenze di tradizione amministrativa tra le popolazioni che erano giunte a convivere all'interno del nuovo stato sorto a seguito della guerra. Dal 1918 e per un periodo relativamente lungo che arriva alla metà degli anni Venti, la Romania era organizzata e amministrata sulla base di atti normativi specifici per ciascuna regione. Le provincie già appartenenti al Vecchio Regno erano organizzate in *județe*, la Bucovina già sottoposta all'autorità austriaca nell'ambito della Duplice Monarchia, in comuni politici, la Transilvania amministrata fino a quel momento secondo il sistema ungherese era organizzata in comitati, mentre la Bessarabia ex russa in *zemstva*. Tali autorità locali non differivano soltanto per denominazione, ma soprattutto per il modo in cui erano costituite e per le attribuzioni che le erano riconosciute. Ancor più importante, tuttavia, era il fatto che i modelli amministrativi di riferimento erano fondamentalmente diversi e talvolta contraddittori. Il Vecchio Regno si era organizzato fin dall'epoca di Alexandru Ioan Cuza secondo un modello amministrativo di sorgente francese, con un forte centralismo decisionale non solo in ambito politico, ma anche amministrativo, con i

[11] Sulle difficoltà inerenti all'organizzazione e alla realizzazione delle prime elezioni parlamentari successive alla fine della Grande Guerra si veda Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora (coord.), *România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 „la firul ierbii"*, Iași, Polirom, 2019.

[12] Sulla riforma agraria del 1921 si veda in primo luogo l'ottimo studio di David Mitrany, *The Land & The Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917–21)*, New York, Greenwood Press, 1964 (I edizione: Oxford University Press 1930). Si veda altresì Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975. Come nel caso della rivolta contadina del 1907, anche in quello della riforma agraria la storiografia successiva al 1989 si è concentrata soprattutto sulla sua applicazione a livello locale, evitando uno studio sistematico a livello di intero Paese.

prefetti – rappresentanti del governo centrale sul territorio – che spesso arrivavano a condizionare l'attività e la durata in carica dei consigli comunali, come denunciava nel 1918 Alexandru Marghiloman, all'epoca primo ministro, in un discorso sostenuto davanti al Parlamento: «*(…) Cariera administrativă trebuie să fie absolut distinctă de cariera politică (...). Viaţa comunală să fie deosebită de viaţa politică, iar consiliile comunale să nu se mai schimbe odată cu guvernele pe când acuma se schimbă uneori odată cu prefecţii*»[13]. A differenza del Vecchio Regno, le provincie di nuova annessione provenivano da esperienze diverse, in cui il ruolo delle autonomie era più orientato verso il decentramento amministrativo. Così era in Bucovina e parzialmente in Transilvania e Banato, che all'interno dell'Impero austro-ungarico avevano avuto amministrazioni locali relativamente autonome rispetto alle autorità centrali, secondo un modello di organizzazione amministrativa di sorgente tedesca; così era, anche se per motivi diversi, in Bessarabia, dove l'amministrazione locale si fondava sulla compartecipazione di istituzioni amministrative rappresentanti del potere centrale russo e istituzioni rappresentative elette a livello locale – le *zemstva* – che promuovevano gli interessi delle comunità e soprattutto delle oligarchie locali[14].

Ciò non significa che i romeni di Transilvania, Banato, Bucovina o Bessarabia godessero di particolari diritti e libertà; al contrario, essi erano generalmente esclusi dalla fruizione dei diritti politici, rimanendo molto spesso al margine della vita politica, economica e sociale ed essendo sottoposti a politiche di denazionalizzazione più o meno velate da parte delle autorità. L'esistenza di tali modelli autonomistici aveva tuttavia favorito la formazione di una cultura politico-amministrativa diversa da quella dominante tra i rappresentanti dell'*establishment* politico del Vecchio Regno. Che le differenze fossero profonde e di difficile composizione risulta dal fatto che la riforma amministrativa fu una delle ultime a essere finalizzata – bisognò attendere la Legge per l'Unificazione Amministrativa del giugno 1925[15] – come pure dall'ampio dibattito che la precedette, iniziato fin dai primi mesi del 1918 e protrattosi fin oltre la data di entrata in vigore della legge. All'interno di tale dibattito, su un tema

[13] ***, *Discursul D-lui Al. Marghiloman rostit în discuţiunea generală la Adresă, în şedinţa camerei române dela 27 Iunie 1918*, in "Drapelul", anno XVIII, n. 75, 12 (25) luglio 1918, p. 1.

[14] Sul particolare modo di organizzazione dell'amministrazione zarista, con particolare riferimento alla Bessarabia, si veda Sergiu Cornea, *Organizarea administrativă a Basarabiei (1812–1917). Manual universitar*, Cahul, Universitatea de Stat "Bogdan Petriceicu Haşdeu" din Cahul, 2023.

[15] *Legea nr. 95 din 13 iunie 1925 pentru Unificarea Administrativă*, in "Monitorul Oficial" (MO) n. 128 del 14 giugno 1925. Il testo di legge è disponibile sulla pagina web del Ministero della Giustizia romeno all'indirizzo https://legislatie.just.ro/public/DetaliiDocument/107203 (ultimo accesso: 20.09.2025).

in particolare si erano polarizzate le varie posizioni: quello inerente alla scelta tra centralizzazione e decentramento amministrativo. Un tema che, in maniera estremamente schematica, contrapponeva i romeni delle nuove provincie unite, tendenzialmente favorevoli a un sistema basato su forme più ampie di decentramento, a quelli del Vecchio Regno più propensi a un modello centralista, ma che generava anche divisioni e prese di posizione tra le diverse forze politiche del Paese, in fase di riorganizzazione a seguito dei profondi mutamenti generati dalla guerra. Il dibattito sorto intorno a tale tema era particolarmente intenso fin dai primi mesi del 1918 e soprattutto dopo la proclamazione dell'atto d'unione da parte della Bessarabia. La prospettiva dell'annessione di una regione che da oltre un secolo si trovava sotto autorità russa poneva infatti problemi nuovi, che nei mesi e negli anni a venire si sarebbero riproposti per le altre regioni. Tale dibattito si svolse in diversi ambiti: incontri, dibattiti, conferenze, studi e, soprattutto, articoli di giornale proposero all'opinione pubblica romena le varie posizioni e le diverse soluzioni possibili.

Una tra le prime voci fortemente critiche nei confronti del centralismo politico e amministrativo era espressa dal quotidiano indipendente "Opinia" ("L'Opinione") di Iaşi, che in un articolo del 13 marzo 1918 denunciava in un lungo editoriale le distorsioni del modello centralistico di ispirazione francese di cui – secondo l'estensore dell'articolo – gli stessi francesi andavano convincendosi: «*Francezii au început a se convinge că nu e bine aşa şi că pe cât e posibil admit şi pun în practică o oarecare descentralizare. Ce facem noi? Noi acum facem ceia ce ei luptă să desfacă. Centralizăm şi iar centralizăm. Ce e România? Bucureşti. Ce sunt Bucureştii? România*»[16]. Lo stesso quotidiano riprendeva tale idea qualche settimana dopo, correlandola con l'unione della Bessarabia alla Romania: «*Astăzi când graţie nouă, ordinea domneşte în Basarabia, când între noi şi fraţii noştri de acolo legăturile se reînoesc, e de datoria guvernului şi a tuturor a lupta contra acelor, cari vor să rupă atari legături. Noi înţelegem că în aşezarea viitoare a lucrurilor, să introducem o mai mare descentralizare şi să lăsăm ca fraţii noştri de acolo să se îngrijească în primul loc ei de ei însîşi, după cum aceasta o vor face şi toate celelalte centre importante care alcătuiesc România de astăzi*»[17]. La necessità del decentramento veniva poi confermata due giorni

[16] ***, *Centralizarea*, in "Opinia", a. XIV, n. 3297, 13 marzo 1918, p. 1. [«I francesi hanno iniziato convincersi che non è bene così e per quanto possibile ammettono e mettono in pratica un certo decentramento. E noi cosa facciamo? Noi facciamo ora quello che loro lottano per disfare. Accentriamo e ancora accentriamo. Che cos'è la Romania? Bucarest. Cos'è Bucarest? La Romania». Traduzione dell'autore].

[17] ***, *Cu fraţii basarabeni*, in "Opinia", a. XIV, n. 3307, 25 martie 1918, p. 1. [«Oggi, quando grazie a noi, l'ordine regna in Bessarabia, quando tra noi e i nostri fratelli di lì i rapporti sono

dopo, in un editoriale dal titolo paradigmatico – "Decentramento"[18] – che faceva coppia con quello di due settimane prima. In esso i redattori del quotidiano esprimevano l'imperiosa necessità di una profonda riforma amministrativa, sottolineando senza mezzi termini come il sistema centralistico applicato fino a quel momento avesse subordinato le diverse aree del Paese agli interessi della capitale, arrivando a parlare di: «[…] tirannia del centro»[19]. Nel corso dei mesi e degli anni a venire, il quotidiano moldavo continuò a sostenere tali posizioni, favorevoli al decentramento amministrativo. Posizioni simili erano espresse, nello stesso periodo, da un altro quotidiano indipendente di Iaşi, "Fulgerul" ("Il Fulmine"), che però utilizzava un tono più sarcastico. In una raccolta di frasi contrarie al principio dell'accentramento amministrativo, i redattori del quotidiano esprimevano il proprio punto di vista e gli argomenti a sostegno: «*Centralizarea administrativă este tot aşa de funestă, pecât centralizarea politică este fecundă. Democraţia nu poate face fericite popoarele, decât prin jocul şi combinarea acestor două principii: centralizarea politică, adică concentrarea'n acelaş loc şi'n aceleaşi mâni ale puterei de-a dirija interesele* comune [sic!] *ale tuturor părţilor unei naţiuni, şi descentralizarea administrativă, adică libertatea lăsată intereselor speciale de-a dezvolta după legea moravurilor, a obiceiurilor sau a convenienţelor locale*»[20].

Come era lecito attendersi, se il tema era stato sviluppato dalla stampa indipendente, esso non era scappato neanche a quella vicina ai partiti politici. Anzi, nella seconda metà del 1918 esso divenne tema di confronto e scontro politico tra i diversi partiti impegnati a guadagnare posizioni in vista della ripresa della normale vita politica dopo la fine delle ostilità, anche se in un contesto diverso, caratterizzato dall'introduzione del suffragio elettorale. Così il quotidiano "Viitorul", organo di stampa del Partito Nazional-Liberale, lo usava per sferrare un attacco politico al generale Alexandru Averescu. Presentando il

rinnovati, è dovere del governo e di tutti lottare contro coloro, che vogliono interrompere tali rapporti. Noi intendiamo che nel futuro assetto della situazione, si introduca un maggiore decentramento e si lasci che i nostri fratelli di là si occupino in primo luogo di sé stessi, così come lo stesso faranno tutti gli altri centri importanti che costituiscono la Romania di oggi». Traduzione dell'autore].

[18] ***, *Descentralizarea*, in "Opinia", a. XIV, n. 3309, 27 marzo 1918, p. 1.

[19] *Ibidem*.

[20] ***, *Cugetări despre centralizare (Culese)*, in "Fulgerul", a. X, n. 22 (521), 9 aprile 1918, p. 2. [«Il centralismo amministrativo è tanto funesto, quanto è fecondo il centralismo politico. La democrazia non può rendere felici i popoli, se non attraverso il gioco e l'armonizzazione di questi due principi: centralismo politico, ossia accentramento nello stesso luogo e nelle stesse mani del potere di dirigere gli interessi *comuni* (sic!) di tutte le parti di una nazione, e decentramento amministrativo, ovvero la libertà lasciata agli interessi speciali di svilupparsi secondo la legge dei costumi, delle abitudini o degli interessi locali». Traduzione dell'autore].

programma elettorale dell'avversario, il quotidiano di Bucarest notava, a proposito della riforma amministrativa, come essa fosse "confusa", affermando: «*Descentralizarea administrativă, pe care d. general Averescu o propune în programul d-sale, sub forma autonomiei comunale, judeţene şi provinciale, reprezintă o soluţie medievală care dovedeşte la d-sa o confuzie şi o lipsă de pricepere evidentă a problemei acestia*»[21]. Ovviamente, i liberali coglievano l'occasione per presentare all'opinione pubblica il loro punto di vista in merito al tema della riforma amministrativa. Una riforma necessaria sì, ma da realizzare all'interno di limiti ben stabiliti. In altri termini, se i liberali aprivano alla possibilità di concedere maggiori attribuzioni alle autorità locali, ciò non doveva tradursi in un sistema autonomistico che avrebbe rischiato di destabilizzare un Paese in corso di costituzione: «*Descentralizarea implică o mai largă dezvoltare a vieţei locale şi un control local, dar în nici un caz o viaţă locală care să fie în contrazicere cu interesele statului, de care viaţa locală comunală, judeţeană şi provincială trebuie să fie în ori ce caz legată. Descentralizarea sub formă de autonomie ar fi o primejdie naţională într'un moment când se încheagă România Mare*»[22]. Tale articolo veniva tuttavia a corollario e a chiarimento delle posizioni, potenzialmente più radicali, espresse dal Partito Nazional-Liberale nel proprio Manifesto programmatico, pubblicato alcune settimane prima sulle colonne dello stesso quotidiano, secondo cui: «*(…) partidul naţional-liberal crede că o largă descentralizare administrativă, printr'o viaţă locală cât de puternică este singurul mijloc de a asigura în viitor ţărei o administraţie bună şi luminată şi prin urmare el va lupta pentru neîntârziată înfăptuire a unei asemenea DESCENTRALIZARI ADMINISTRATIVE* [sic!]»[23].

Non tutte le voci politiche erano però favorevoli a una riforma di tal genere.

---

[21] ***, *Programul D-lui Averescu*, in "Viitorul", a. XI, n. 3217, 30 dicembre 1918 / 12 gennaio 1919, p. 2. La doppia datazione si deve all'uso parallelo dei calendari giuliano e gregoriano, ancora in voga in Romania nel periodo interbellico. [«Il decentramento amministrativo che il generale Averescu propone nel suo programma, sotto forma di autonomia comunale, dipartimentale e provinciale, rappresenta una soluzione medievale che dimostra da parte sua una confusione e una mancanza di competenze evidente in tale problema». Traduzione dell'autore].

[22] *Ibidem*. [«Il decentramento implica un maggiore sviluppo della vita locale e un controllo locale, ma in nessun caso una vita locale che sia contraddittoria rispetto agli interessi dello stato, a cui la vita locale comunale, distrettuale e provinciale deve essere collegata. Il decentramento sotto forma di autonomia sarebbe un pericolo nazionale nel momento in cui si coagula la Grande Romania». Traduzione dell'autore].

[23] ***, *Manifestul Partidului Naţional-Liberal*, a. XI, n. 3178, 19 novembre / 2 dicembre 1918, p. 3. [«(…) il partito nazional-liberale crede che un largo decentramento amministrativo, attraverso una vita locale quanto più forte sia l'unico mezzo per assicurare in futuro al Paese un'amministrazione buona e illuminata e quindi esso lotterà per la realizzazione immediata di un simile DECENTRAMENTO AMMINISTRATIVO (sic!)». Traduzione dell'autore].

Contro le forme più accentuate di decentramento prendeva posizione Nicolae Iorga in un editoriale pubblicato sul quotidiano "Neamul Românesc" ("Il Popolo Romeno") il 15 giugno 1918. In esso il grande intellettuale romeno sottolineava il fatto che il concetto di autonomia era comparso nel linguaggio politico moderno soltanto da alcuni decenni, e che esso fosse sostanzialmente un prodotto d'importazione, estraneo alla tradizione politica e culturale del popolo romeno. Esprimendosi apertamente contro le rivendicazioni autonomistiche dei romeni di Bessarabia, ma anche di quelli di Moldavia, Iorga affermava: «*(…) cînd e vorba de autonomii în casa noastră, unde e o singură naţiune dominantă şi îndreptăţită la dominaţie, să ne pătrundem de ideia că poate fi o singură autonomie folositoare: a spiritului, nu a formelor; a oamenilor, nu a lucrurilor; a caracterelor, nu a aşezămintelor. Atunci Basarabenii vor înţelege că, în loc să se închidă deosebit, cu viaţa lor proprie, rolul lor e mai curînd să ajute a îndrepta viaţa neamului întreg, şi Moldovenii autonomişti vor intra şi ei în singura oaste care poate birui cu adevărat: a reformatorilor omului din lăuntru*»[24]. La presa di posizione di Iorga, dettata da una visione della politica e della Nazione specifiche, non poteva passare inosservata, ottenendo una risposta dal quotidiano "Fulgerul" in cui, ricordando come la Moldavia fosse stata sfruttata per decenni dalla capitale, denunciava il fatto che il grande storico originario di Botoşani avesse tradito la causa della sua vera patria asservendosi agli interessi di coloro che l'avevano tenuta in uno stato di sottosviluppo cronico e di privazione della libertà[25].

Nicolae Iorga non era però l'unico a esprimere posizioni contrarie a una riforma amministrativa troppo ampia. Tale posizione veniva ripresa e sviluppata soprattutto dal Partito Conservatore, principale forza politica alternativa ai liberali durante il periodo precedente lo scoppio della Grande Guerra. In uno dei primi articoli dedicati al tema della riforma amministrativa nel senso della concessione di ampie autonomie locali, il quotidiano "Evenimentul" ("L'Evento"), organo di stampa conservatore, si esprimeva senza mezzi termini in merito alla richiesta di alcune parti dell'opinione pubblica moldava di introdurre un sistema autonomistico che permettesse alla Moldavia di riconquistare:

[24] Nicolae Iorga, *Autonomii*, in "Neamul Românesc", a. XIII, n. 163, 15 giugno 1918, p. 1. [«(…) quando si tratta di autonomie a casa nostra, dove esiste una sola nazione dominante e avente titolo a dominare, dobbiamo convincerci che può esserci una sola autonomia utile: quella dello spirito, non delle forme; quella degli uomini, non delle cose; quella dei caratteri, non delle località. Allora i Bessarabi comprenderanno che, invece di chiudersi al proprio interno, con la propria vita, il loro ruolo è piuttosto quello di aiutare a migliorare la vita dell'intera nazione, e i Moldavi autonomisti entreranno a loro volta nell'unica armata che può vincere veramente: quella dei riformatori dell'uomo nel suo intimo». Traduzione dell'autore].

[25] Dămian Zubravă, *D. N. Iorga şi autonomia*, in "Fulgerul", a. X, n. 34 (533), p. 1.

«*(…) drepturile de care a fost lipsită, dar la care nu a renunţat niciodată*»[26]. Va tuttavia notato come la veemente presa di posizione dei redattori del quotidiano conservatore fosse orientata verso i sostenitori dell'autonomia della Moldavia, mentre una porta aperta era lasciata alla possibilità che una simile soluzione fosse adottata nel caso della Bessarabia dove – affermavano gli editori del quotidiano – esistevano motivi di natura storica e demografica tali da giustificare una simile soluzione. Il decentramento amministrativo, in questo caso, veniva definito come un "sofismo", un simpatico termine dietro al quale si nascondeva l'intenzione di produrre la secessione di una regione storica di un Paese che si trovava in procinto di realizzare un sogno secolare, per il quale milioni di vite erano state sacrificate[27]. Che il tema fosse di attualità è confermato dal fatto che lo stesso organo di stampa conservatore ritornava su di esso due giorni dopo. In un nuovo, incendiario editoriale i redattori di "Evenimentul" riprendevano il tema, assimilando il decentramento con il federalismo, e argomentando come – indifferentemente dal termine utilizzato – tali soluzioni non avessero prodotto risultati funzionali. Né potevano essere proposti i celebri esempi della Svizzera o degli Stati Uniti, che erano nati dall'unione volontaria di numerosi stati: «*Nu se cunosc State federale compuse numai din două sau din trei unităţi, care să fi putut dura în forma federală. Republica elveţiană se compunea din peste 20 de State federate. Republica Statelor Unite ale Americii, a început cu 13 State şi acum sunt mai mult de 50 (…). Ori de câte ori însă a fost vorba de o federaţie, sau măcar de o uniune de coroană, între două ori trei ţări, rezultatul a fost sau unificarea sau definitiva despărţire*»[28]. I conservatori non negavano la necessità di una riforma amministrativa, tanto più necessaria dopo l'introduzione del suffragio universale. In un editoriale del 26 maggio 1918 i redattori di "Evenimentul" riconoscevano tale necessità, determinata anche dall'unione della Bessarabia, considerata portatrice di un modello amministrativo sostanzialmente positivo: «*De sigur ne trebue descentralizare administrativă. Lucrul acesta a fost cerut de toată lumea, justă reacţiune în contra unei centralizări aşa de excesivă în cât a ucis toate iniţiativele şi toate rezistenţele. Unirea cu Basarabia este şi ea un factor pentru descentralizare. Într'adevăr Basarabia a moştenit din viaţa imperiului*

[26] ***, *Separatism*, in "Evenimentul", a. XXVI, n. 78, 8 maggio 1918, p. 1. [«(…) i diritti che gli sono stati tolti, ma a cui non ha mai rinunciato». Traduzione dell'autore].

[27] *Ibidem*.

[28] ***, *Descentralizare ori federalism?*, in "Evenimentul", a. XXVI, n. 80, 10 maggio 1918, p. 1. [«Non si conoscono Stati federali composti da due o tre unità, che siano potuti durare in forma federale. La Repubblica elvetica si componeva di oltre 20 Stati federati. La Repubblica degli Stati Uniti d'America ha iniziato con 13 Stati e ora sono oltre 50 (…). Ogni volta si è trattato di una federazione, o addirittura di un'unione di corone, tra due o tre Paesi, il risultato è stato l'unificazione o la separazione definitiva». Traduzione dell'autore].

Rus, cel puțin un lucru bun, organizarea unor autorități locale, care singure au prelungit câte va luni de zile viața de stat în anarhia Rusească»[29]. Tuttavia, la soluzione proposta dai conservatori del gruppo di "Evenimentul" non poteva essere un decentramento eccessivo, e tanto meno una soluzione federale. La riforma amministrativa tanto necessaria non doveva orientarsi verso il decentramento, quanto piuttosto in direzione della reale autonomia dei funzionari pubblici, garantita dalla loro stabilità in carica al di là dei cambiamenti degli equilibri politici a livello centrale[30]. Ben più importante, anzi fondamentale per la sopravvivenza del nuovo stato che andava prefigurandosi, era considerata invece la riforma morale della vita politica, unica e vera riforma radicale e improrogabile, in cui risultati positivi potevano essere raggiunti soltanto con i cambiamenti riguardanti appunto lo statuto dei funzionari pubblici[31].

Tale necessità era sostenuta anche nelle provincie di nuova annessione. È quantomeno la posizione sostenuta dai redattori del quotidiano "Glasul Bucovinei" ("La Voce della Bucovina"), pubblicato a Cernăuți e diretto dal grande intellettuale Sextil Puşcariu. Esprimendo posizioni simili a quelle dei conservatori di "Evenimentul", il quotidiano denunciava gli abusi della vecchia politica, che aveva asservito l'interesse pubblico a quelli privati attraverso un apparato amministrativo corrotto: «*(…) ce însemna în vechea Românie instituirea prefecților decât plasarea tuturor oamenilor de încredere ai partidului într'un loc, unde se puteau procopsi şi pentru timpul, când partidul n'avea să mai fie la cârma carului cu buget?*»[32]. La soluzione a tali distorsioni sistemiche che producevano effetti negativi sull'intera nazione poteva venire soltanto dalla tanto agognata riforma amministrativa, basata su un decentramento amministrativo che attribuisse prerogative reali ai prefetti, chiamati a trasformarsi in primi e veri difensori degli interessi nazionali: «*Căci a fi astăzi prefect de județ nu însemnează numai a resolvi şi iscăli actele primite dela centru şi a înainta cererile ce*

[29] ***, *Reforma administrativă*, in "Evenimentul", a. XXVI, n. 93, 26 maggio 1918, p. 1. [«Certamente ci serve un decentramento amministrativo. Ciò è stato richiesto da tutti, come giusta reazione a un centralismo tanto eccessivo da uccidere tutte le iniziative e tutte le resistenze. L'unione con la Bessarabia è anch'essa un fattore per il decentramento. La Bessarabia ha ereditato dalla vita dell'impero Russo, almeno una cosa buona, l'organizzazione di autorità locali, che da sole hanno prolungato di alcuni mesi la vita dello stato nell'anarchia Russa». Traduzione dell'autore].

[30] *Ibidem*.

[31] ***, *Reforma morală*, in "Evenimentul", a. XXVI, n. 94, 27 maggio 1918, p. 1.

[32] D. Marmeliuc, *În preajma organizării administrative*, in "Glasul Bucovinei", a. I, n. 32, 22 dicembre 1918, p. 1. [«Che significava nella vecchia Romania l'istituzione dei prefetti se non il collocamento di tutti gli uomini di fiducia del partito in un posto, in cui potevano rimanere anche dopo, che il partito non era più alla guida del carro coi soldi?». Traduzione dell'autore].

vin din judeţ la autorităţile superioare»[33]. Per attingere tale risultato, tuttavia, era necessario un cambiamento profondo di mentalità, che corrispondeva a grandi linee a quel rinnovamento morale a cui avevano fatto già riferimento i conservatori. Un rinnovamento che poteva venire soltanto attraverso la scoperta – o nel migliore dei casi riscoperta – dei valori espressi dalla cultura nazionale[34].

La riforma amministrativa dello stato, necessaria alla luce dei rivolgimenti politico-territoriali seguiti alla fine della Prima guerra mondiale, era dunque entrata a pieno diritto tra i grandi temi del dibattito pubblico. Destinata a generare interesse negli anni successivi, si dimostrò essere un tema particolarmente complicato, stanti i tanti interessi in gioco, ma anche le tante posizioni espresse. Autonomia, federalismo, decentramento, secessione, inamovibilità dei funzionari pubblici furono temi ampiamente dibattuti all'interno di un'opinione pubblica e di una classe politica che andavano cambiando rapidamente. Un dibattito che, con tutte le differenze del caso, ancora attuale, seguendo in ciò la celebre lezione di Benedetto Croce secondo cui: «ogni vera storia è storia contemporanea»[35].

[33] *Ibidem*. [«Perché essere oggi prefetto di dipartimento non significa solo risolvere e completare i documenti ricevuti dal centro e inviare le richieste che giungono dal dipartimento alle autorità superiori». Traduzione dell'autore].

[34] *Ibidem*.

[35] Benedetto Croce, *Teoria e storia della storiografia*, Bari, Laterza, 1920, p. 4.

Pe calea modernizării europene. Reintegrarea Basarabiei în spațiul românesc de cultură și civilizație (1918–1925)*

Nicolae ENCIU**

1. Argument

În ziua istorică de 27 martie / 9 aprilie 1918, Sfatul Țării – organul suprem legislativ reprezentativ și electiv al Basarabiei, constituit prin delegarea reprezentanţilor partidelor politice, a păturilor sociale, a etniilor conlocuitoare etc. – a decis, „în numele poporului Basarabiei", că „Republica Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile graniţe cu Austria, ruptă acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, în baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mamă-sa România"[1].

Chiar dacă în august 1916 nu a figurat pe agenda priorităţilor factorilor de decizie de la București, Basarabia a fost cea dintâi provincie care s-a eliberat de sub dominaţia străină și s-a unit cu Vechiul Regat al României. A urmat, pe această cale, o logică proprie a evenimentelor, proclamându-și, iniţial, la 2 decembrie 1917, autonomia, la 24 ianuarie 1918 – independenţa, și la 27 martie 1918 – unirea cu România. Câteva luni mai târziu, la 15/28 noiembrie, Congresul General al Bucovinei a votat unirea necondiţionată a Bucovinei cu România[2],

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergenţe naţionale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanţat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV.

** Cercetător științific principal, dr. hab., Institutul de Istorie al Universităţii de Stat din Moldova

[1] *Декларация Сфатулуй Цэрий а Репубпичей демократиче Молдовенешть*, în „Кувынт Молдовеняск", an V, nr. 30 (345), 1 aprilie 1918.

[2] *Basarabia. Bucovina. Transilvania: Unirea 1918. Documente adnotate și studiu introductiv*: dr.

iar la 18 noiembrie / 1 decembrie 1918, Marea Adunare de la Alba Iulia a votat unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România[3], constituindu-se astfel statul național unitar român. Rezultat logic al evoluției sociale, economice, politice și culturale, statul național unitar român de la finele anului 1918 a cuprins între hotarele sale toate provinciile istorice românești. Ca și altădată, acest „*fait accompli*" va fi sancționat pe plan juridic internațional la Conferința de Pace de la Paris din 1919–1920.

Unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului cu Vechiul Regat al României, în 1918, a avut drept consecință înlăturarea hotarelor impuse de stăpânirile străine în interiorul spațiului românesc de cultură și civilizație, și constituirea unei noi formațiuni statale, cunoscută sub numele de „România Întregită" sau „România Mare", când pentru prima dată în istorie granițele statului aproape s-au suprapus peste cele etnice[4].

În așa mod, deși a debutat într-o atmosferă extrem de sumbră pentru România, anul 1918 a devenit cel mai important moment din istoria contemporană a românilor. În fapt, anul 1918 a încununat o întreagă evoluție istorică, ce se înscria în ansamblul general european, caracterizat prin constituirea de state naționale, ca urmare a aplicării principiului dreptului popoarelor la autodeterminare. Acest proces s-a derulat pe parcursul secolului al XIX-lea – numit și secolul naționalităților – și s-a încheiat la sfârșitul Primului Război Mondial[5].

Noul cadru politico-statal creat de unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului cu România, în 1918, când au dispărut hotarele impuse de stăpânirile străine în interiorul spațiului românesc, a făcut ca energiile și capacitățile umane să fie direcționate spre obiectivul integrării noilor provincii în cadrul României Întregite, spre elaborarea și implementarea unui ansamblu legislativ și, în primul rând, a unei noi Constituții, spre refacerea, consolidarea și modernizarea noului organism economic și social, spre dezvoltarea învățământului și a culturii în pas cu procesele generale înregistrate pe plan european etc. În același timp, așa cum viața noului stat român în primii ani postbelici se afla, potrivit expresiei inspirate a doctorului în drept și în științe de stat, Romul Boilă, „*în stadiul fermentațiunii*"[6], respectiv, faptul formării României Întregite din 9

Viorica Moisuc, Departamentul Informațiilor Publice, București, Redacția Publicațiilor pentru Străinătate, 1996, pp. 483–496.

[3] *Ibidem*, pp. 500–540.

[4] *Istoria Românilor*. vol. VIII: *România Întregită (1918–1940)*. Coord.: Ioan Scurtu / Academia Română, Secția de Științe Istorice și Arheologie, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. IX.

[5] Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947)*. Ed. a II-a, revăzută și adăugită. vol. II: *Ferdinand I*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 64.

[6] Romul Boilă, *Organizația de stat. Considerațiuni teoretice. Organizația statului român în comparație cu organizația altor state*, Cluj, Tipografia „Cartea Românească" S.A., 1927, p. 3.

provincii istorice, cu 5 noi teritorii – Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana-Maramureș – revenite în componența Vechiului Regat al României care, la rândul său, consta din Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova[7], a provocat vii dezbateri atât în mediile politice, cât și în cele științifice, asupra modalității de organizare a noii formațiuni statale.

Dezbaterile prilejuite de desăvârșirea unității naționale și statale, în 1918, au urmărit crearea premiselor necesare pentru racordarea Noii Românii la ritmul general de modernizare al întregii Europe. Aceasta deoarece aplicarea principiului naționalităților a însemnat nu numai formarea și afirmarea statelor naționale în centrul și sud-estul Europei, ci și alinierea sau/și sincronizarea lor cu civilizația de tip occidental, sprijinite pe convingerea că „diferențele nu puteau fi reduse decât printr-un program de modernizare" (Daniel Chirot)[8].

Înfăptuirea Marii Uniri a pus în fața factorilor de decizie din anii imediat postbelici problema integrării noilor provincii cu Vechiul Regat al României sub toate aspectele: politic, economic, social, financiar, cultural. A fost, așa cum specifică autorii „Istoriei Basarabiei", o operă extrem de complexă și dificilă, și atât guvernele de la București, cât și liderii politici din Basarabia, Bucovina și Transilvania au ținut seama de realitățile complexe din acea perioadă, acționând cu grijă, dar consecvent, în direcția integrării noilor provincii istorice în cadrul statului național unitar român[9].

2. Înnoirea vieții politice prin adoptarea modelului european al democrației liberale

Marea Unire din 1918 a fost însoțită de aplicarea concomitentă a trei mari prefaceri, toate înscrise pe traseul modernității și al modernizării: întregirea națională, reforma agrară și sufragiul universal. Potrivit profesorului englez R.W. Seton Watson, „dintre acestea, prima schimbare a ridicat România de la o putere mică la una de rangul al doilea în Europa, urmând imediat după Polonia și Italia; a doua, satisfăcând foamea de pământ a țăranilor, a înlăturat orice pericol al unei revoluții de jos și a imunizat România contra bolșevismului, cu toată apropierea ei geografică de Rusia; a treia a înzestrat națiunea

[7] *Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România cuprinzând rezultatele recensământului general al populației din 29 decembrie 1930*, București, Comisia recensământului general al populației, 1932, p. VIII.

[8] Ioan Saizu, *Modernizarea României contemporane (Perioada interbelică): pas și impas*, București, Editura Academiei Române, 1991, pp. 7–8.

[9] *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*. Ediția a III-a, revăzută și adăugită. Coord.: Ioan Scurtu, București, Editura Institutului Cultural Român, 2003, pp. 204–205.

cu mijloacele unei autoexprimări democratice", legiferându-se dreptul de vot universal, direct, secret și obligatoriu[10].

Cu referire la modernizarea politică, unitatea Noii Românii a fost în primul rând realizată prin adoptarea și implementarea modelului politic european al democrației liberale.

Spre deosebire de celelalte provincii românești rămase în afara statului român – Transilvania și Bucovina – în Basarabia, anexată și aflată din 1812 în componența Imperiului Rus, mișcarea națională a evoluat în condiții mult mai dificile. De rând cu slaba urbanizare a populației românești (din numărul total al populației orășenești, românii alcătuiau abia 14,2%), cu lipsa școlilor românești și analfabetismul aproape total (94,2%) al populației titulare, cu situația economică precară a românilor basarabeni, față de grupurile etnice conlocuitoare, cu caracterul eterogen al nobilimii basarabene, printre care erau „foarte puțini din neamul românesc băștinaș", precum și cu izolarea culturală a românilor basarabeni de confrații lor de peste Prut, puternicul aparat polițienesc de supraveghere dispunea de o amplă și ramificată rețea de agenți pentru anihilarea oricărei manifestări de naționalism, interpretat de autorități ca un act de neloialitate față de țar și imperiu[11]. În condițiile în care ideile privind unitatea culturală și etnică a moldovenilor, muntenilor și transilvănenilor etc. erau calificate drept un pericol pentru „liniștea" și „integritatea Imperiului Rus", numeroși intelectuali basarabeni, fiind persecutați pentru vederile lor politice și naționale, au fost nevoiți să se refugieze peste Prut, printre aceștia numărându-se B.P. Hașdeu, C. Stere, Z. Ralli-Arbore și alții[12]. Așa cum afirma dr. Petre Cazacu, în Basarabia, sub regimul absolutist rusesc, nu au existat manifestări aparente de viață politică, „nici în formele din occident, și nici chiar în formele balcanice"[13].

Abia din 1905, în contextul revoluției burghezo-democratice din Rusia, încep să se contureze și în Basarabia anumite curente politice, ca „un reflex al ideologiei politice generale a partidelor rusești"[14]. Începe să fie editată, bunăoară, gazeta „Basarabia", condusă de avocatul E. Gavriliță, de C. Stere și S. Cujbă, fiind susținută financiar de liberalii din Vechiul Regat. În aprilie 1907 apare

---

[10] Cf. Ioan Lupaș, *Istoria Unirii românilor*. Ed. a II-a. Cuvânt înainte: Ioan Scurtu, București, Editura Scripta, 1993, p. 281.

[11] Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000, p. 73.

[12] *Ibidem*, pp. 70, 74.

[13] Petre Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut și Nistru. 1918–1928*, F.l., Tipografia ziarului „Universul", f.a., p. 287.

[14] *Ibidem*.

la Chișinău „Voința Basarabiei", cu caractere latine, sub conducerea lui Alexei Nour, după ce în ianuarie 1907 apăruse „Moldovanul", tot cu caractere latine.

În condițiile revoluției ruse din anii 1905–1907 renaște și mișcarea națională a românilor din Basarabia. Se înființează societăți pentru cultura națională, se cere introducerea limbii române în școli, biserici și alte instituții. Ministrul Leon Casso, din guvernul de la Petersburg, originar din Basarabia, sprijină doleanțele basarabenilor. Se țin congrese ale învățătorilor, preoților, cooperatorilor. La 8 mai 1906, bunăoară, a avut loc congresul învățătorilor din Soroca, iar la 28 mai 1906, o întrunire publică la Chișinău a votat rezoluții cu cererea reorganizării învățământului din Basarabia pe baza limbii române[15].

În preajma Primului Război Mondial, în 1913, Pantelimon Halippa reușește, pentru scurtă vreme, să editeze revista „Cuvânt Moldovenesc", iar N. Alexandri și S. Murafa „Glasul Basarabiei". În anul 1914 apare și săptămânalul „Cuvântul Moldovenesc", care însă după două luni și-a încetat activitatea[16].

Primul Război Mondial a adus schimbări esențiale inclusiv în viața politică din Basarabia. Astfel, după un război dezastruos, cu grave consecințe economice, sociale, demografice și de altă natură[17], „societatea basarabeană s-a trezit subit în fața revoluției formidabile, politice și sociale, din 1917–1918", toate chestiunile nerezolvate până atunci cerându-și soluții imediate[18]. Revoluția din februarie 1917 din capitala Rusiei țariste și căderea dinastiei Romanov au produs un puternic ecou inclusiv în teritoriul dintre Prut și Nistru, trezind conștiința națională a populației și dorința ei de revenire în spațiul etnic, cultural și civilizațional din care fusese smulsă în mod abuziv ca urmare a războiului ruso-turc din 1806–1812. Se constituie Partidul Național Moldovenesc, Partidul Moldovenesc Democrat, Partidul Socialist Revoluționar Moldovenesc, cu un rol important în declanșarea procesului revoluționar din Basarabia anilor 1917–1918, care va conduce la unirea ținutului cu Vechiul Regat al României[19].

Așa cum menționa cunoscutul diplomat, filozof, politician și sociolog, Dumitru Drăghicescu (1875–1945), consecințele războiului mondial – acelea ale aplicării votului universal și efectele reformei agrare, pe care le complicau și le adânceau frământările firești, izvorâte din întregirea neamului – toate acestea

---

[15] Ștefan Ciobanu, *Din istoria mișcării naționale în Basarabia*, Chișinău, Tipografia Băncii Centrale Cooperative, 1933, pp. 5–11.

[16] Ioan Scurtu, Ion Bulei, *Democrația la români. 1866–1938*, București, Editura Humanitas, 1990, pp. 52–53.

[17] *Primul Război Mondial și Basarabia (1914–1918)*, Coord.: Andrei Emilciuc, Chișinău, Tipografia „Bons Offices", 2015, passim.

[18] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 287.

[19] Ioan Scurtu, Ion Bulei, *op. cit.*, pp. 52–53.

au intensificat viaţa politică românească, au complicat-o şi au trezit-o „din lâncezeala şi superficialitatea vremurilor normale", de până la 1914[20]. „Evoluţia omenirii – menţiona D. Drăghicescu – pe care războiul mondial a accentuat-o şi a grăbit-o, constă în trecerea omului de la o stare de robie relativă – produs natural al forţelor fizice şi al luptei pentru existenţă, la o stare morală şi spirituală de libertate şi echitate socială"[21]. Pentru înţelegerea şi stăpânirea noii situaţii sociale şi politice, nu mai erau suficiente formulele de activitate obişnuite, „nici empirismul trândav al oamenilor politici – *cum dă Dumnezeu*". Erau necesare analize şi programe politice care „să degajeze, din haosul vieţii sociale, problemele cele mai vitale şi urgente şi să formuleze principii pentru rezolvarea lor"[22].

Din acest punct de vedere, caracteristica esenţială a vieţii politice din România de după 1918 a constat în procesul de democratizare, de lărgire considerabilă a cadrului de participare a cetăţenilor la viaţa publică. Acea evoluţie s-a datorat mai multor factori, între care: modul în care s-a realizat Unirea, starea de spirit a populaţiei, receptivitatea factorilor politici la noile exigenţe ale cetăţenilor, modificările survenite pe plan european. Aşa cum menţiona istoricul Vlad Georgescu, „România Mare nu a însemnat doar graniţe lărgite, provincii reunificate, a însemnat şi un nou sistem social şi un nou sistem politic. A însemnat trecerea de la liberalismul nedemocratic la democraţia liberală. Inclusiv din acest punct de vedere, intern, Noua Românie a fost opera unor oameni politici formaţi în secolul al XIX-lea, care au impus reforme radicale de natură să modernizeze din temelii structurile economice, sociale şi politice ale noului stat"[23].

Unitatea politică a Noii Românii a fost în primul rând realizată prin acceptarea şi adoptarea unor reforme democratice. Prima dintre acestea a fost reforma electorală conform decretului-lege din 14/27 noiembrie 1918[24], care a introdus votul universal egal, direct, secret şi obligatoriu pentru toţi locuitorii, începând cu vârsta de 21 de ani, fără deosebire de limbă, rasă, religie sau naţionalitate, însă cu excepţia femeilor, ofiţerilor şi magistraţilor[25].

Conform art. 2 al decretului-lege, alegerile se făceau pe circumscripţii

---

[20] Dumitru Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, Tipografia „Reforma Socială", 1922, p. 3.

[21] *Ibidem*, p. 4.

[22] *Ibidem*, p. 3.

[23] Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*. Ed. a IV-a şi notă asupra ediţiei de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, p. 226.

[24] Ioan Scurtu, C. Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind istoria României între anii 1918–1944*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1995, pp. 29–30.

[25] George Alexianu, „Regimul electoral în România", în *Enciclopedia României*. vol. I: *Statul*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1938, pp. 236–237.

electorale. Fiecare judeţ urma să formeze o circumscripţie electorală şi să aleagă câte un deputat la fiecare număr de 300.000 locuitori şi la fracţiunea suplimentară de 20.000 locuitori, astfel precum urmează: jud. Bălţi – 12 deputaţi, jud. Cahul – 7, Cetatea Albă – 12, Chişinău – 12, Hotin – 10, Ismail – 5, Orhei – 11, Soroca – 12, Tighina – 9. Articolul 4 al decretului-lege stipula că toţi cetăţenii români de la vârsta de 40 de ani împliniţi urmau să aleagă pe circumscripţiile electorale stabilite la art. 2 prin vot obligatoriu, egal, direct şi secret, câte un senator la fiecare număr de 70.000 locuitori şi la fracţiunea suplimentară superioară numărului de 47.000 locuitori, astfel precum urmează: jud. Bălţi – 5 senatori, jud. Cahul – 3, Cetatea Albă – 5, Chişinău – 5, Hotin – 4, Ismail – 2, Orhei – 4, Soroca – 5, Tighina – 4[26].

Prin decretul regal nr. 3675 din 13 decembrie 1918, corpul electoral al tuturor cetăţenilor români majori din teritoriul vechi al României şi din Basarabia a fost convocat, pentru prima oară în istoria acestui ţinut, să aleagă „pe circumscripţii electorale, prin vot universal, direct, obligator şi secret, şi pe baza reprezentării proporţionale", numărul de deputaţi şi de senatori stabilit prin acelaşi decret[27]. Acest prim exerciţiu electoral s-a produs în martie 1919, când, în Basarabia, din 505.393 de alegători cu drept de vot, s-au prezentat la urne 387.630, reprezentând 77% din numărul total. Au fost aleşi 90 de deputaţi şi 37 de senatori. Din cei 90 de deputaţi aleşi, 72 au revenit Partidului Ţărănesc, iar 18 s-au afiliat Ligii Poporului, unor grupări politice sau independenţilor[28]. În Senat, ţărăniştii au obţinut 35 din 37 de mandate, astfel încât rezultatele primului scrutin parlamentar au atestat un succes categoric al ţărăniştilor basarabeni.

În presa timpului s-a subliniat caracterul plebiscitar al acelor alegeri, în care a participat majoritatea covârşitoare a populaţiei Basarabiei cu drept de vot, consfinţind, în aşa mod, o dată în plus, unirea definitivă a Basarabiei cu Statul român. La încheierea acelui prim exerciţiu electoral, ministrul de stat Ion Inculeţ menţiona, în şedinţa Adunării Deputaţilor, că „a fost în Basarabia o anchetă făcută de străini. A căzut şi în mâinile mele un exemplar după referatul acesta făcut pentru străini. Ei bine, iată, străinii au constatat că, în Basarabia, alegerile s-au făcut în libertate şi pot fi considerate ca un plebiscit în folosul României"[29]. În aşa mod, prin alegerile din noiembrie 1919 pentru Adunarea Deputaţilor şi Senatul Noii Românii, s-a pus începutul unei vieţi politice şi de partid moderne în Basarabia.

Aşa cum până la unirea Basarabiei cu România, în teritoriul dintre Prut şi

[26] *Ibidem*.

[27] „Monitorul Oficial", nr. 213 / 14 (27) decembrie 1918, p. 3.781.

[28] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 23, şedinţa din 30 decembrie 1919, p. 313.

[29] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 12, şedinţa din 13 decembrie 1919, p. 119.

Nistru nu au existat partide propriu-zise, ci doar grupări politice reprezentate în Sfatul Țării (Blocul Moldovenesc, Fracţiunea Țărănească), procesul de creare a partidelor politice s-a accentuat în special din vara anului 1918, concomitent cu începerea procesului de integrare a provinciei în componenţa României Întregite. Astfel, grupul blocului naţional din Sfatul Țării a persistat, puţin timp, după Unire, sub forma de partid local ţărănesc, colaborând cu guvernele centrale. Apoi, o parte din el a trecut la Partidul Poporului, o altă parte la Partidul Naţional Țărănesc. Fiecare din acele grupări au adunat şi înglobat în curentele partidelor lor o mulţime de elemente noi, până atunci străine de politica activă[30].

Chiar dacă în perioada ce a urmat, până în februarie 1938, România a trecut printr-un adevărat „carusel guvernamental", doar în primul deceniu perindându-se la cârma ţării 11 guverne, este în afara oricăror dubii adevărul că, prin legiferarea votului universal, politica a intrat efectiv în viaţa cotidiană a populaţiei Basarabiei, aceasta participând, în cei 22 de ani ai perioadei interbelice, la fel ca toţi cetăţenii României Întregite, la 11 alegeri parlamentare, având reprezentanţi atât în Camera deputaţilor şi în Senat, cât şi în toate guvernele rezultate din majorităţile parlamentare[31]. Spre exemplu, începând cu guvernul condus de Alexandru Marghiloman (5/18 martie – 24 octombrie / 6 noiembrie 1918) şi până la cel condus de Barbu Ştirbey (4–20 iunie 1927), oameni politici precum Ion Inculeţ, dr. Daniel Ciugureanu, Ion Nistor, Pantelimon Halippa, Sergiu Niţă, au reprezentat în repetate rânduri Basarabia în Consiliul de Miniştri al României, în calitate de secretari de stat; Pantelimon Halippa a exercitat şi funcţia de ministru al Lucrărilor publice în guvernul prezidat de Barbu Ştirbey, în iunie 1927[32], iar generalul Alexandru Averescu, basarabean de origine, a exercitat în trei rânduri funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri (29 ianuarie / 11 februarie – 5/18 martie 1918; 13 martie 1920 – 17 decembrie 1921; 30 martie 1926 – 3 iunie 1927)[33].

Este adevărat că nici Marea Unire din 1918 şi nici legiferarea votului universal, considerate în sine, nu au adus împlinirea speranţelor atât de mult visate, dimpotrivă, au ridicat noi probleme[34]. Aşa cum menţionează istoricul Vlad

[30] Petre Cazacu, *op. cit.*, pp. 287–294.

[31] Ioan Scurtu, *Civilizaţia românească interbelică (1918–1940)*, Bucureşti, Editura Fundaţiei România de Mâine, 2008, pp. 174, 185.

[32] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*. vol. II. Partea I. 1918–1933, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1986, pp. 1.141–1.146.

[33] Marin Nedelea, *Prim-miniştrii României Mari. Ideile politice*, f.l., Casa de editură şi presă „Viaţa Românească", 1991, pp. 36–45.

[34] Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866–1947)*. Ed. a II-a, rev. şi ad. vol. II: *Ferdinand I*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004, p. 81.

Georgescu, reformele din primii ani postbelici au afectat, cum și era firesc, echilibrul social destul de fragil al României Întregite, iar pe temeiul votului universal s-a ridicat și multă „pleavă politică", la sate și la orașe, ajungând până la treptele palatului regal. În plus, generația ctitorilor României Mari a dispărut neașteptat de repede, iar cei câțiva rămași au fost repede depășiți de valul noilor veniți, precum și de cursul evenimentelor[35].

Încercând să descifreze cauzele fenomenului dezamăgirii față de partidele politice românești din anii interbelici, cunoscutul scriitor și gazetar Tudor Șoimaru (1898–1967) considera că demonetizarea partidelor era însăși opera partidelor: „Acuzațiile enorme de furturi – acuzații de cele mai multe ori nefundate – au enervat opinia publică împotriva politicienilor. Înregistrăm acest fapt cu obiectivitate și regret. Omul de pe stradă a căpătat convingerea, în urma reciprocelor atacuri partidiste, că profesiunea cea mai rentabilă este politica, fiindcă în politică jaful în buget se aliază cu impunitatea. Scandalurile financiare au fost armele cele mai frecvente de denigrare a adversarilor politici"[36]. Drept urmare, acele săgeți otrăvite se întorceau, inevitabil, împotriva partidelor politice: „Opinia publică a început să nu mai aibă încredere în partide și din cauza deselor treceri a «personalităților» dintr-un partid într-altul. Petre Carp spunea că este destul să arăți «sacul cu grăunțe», pentru a avea partizani cât de numeroși"[37].

În aceeași ordine de idei, juristul și politologul Alexandru Papacostea (1884–1925) menționa că „atât partidul numit *liberal*, astăzi la guvern (1925 – n.n.), cât și partidul sau partidele conservatoare, în opoziție acum, nu mai reprezintă interese deosebite, constituind «clasa dominantă astăzi în statul român dintre vechile hotare»"[38]. Potrivit autorului, între toate acele partide exista o singură deosebire: „partidul liberal fiind mai omogen în structura sa și mai strâns legat de destinele păturii burgheze, o reprezenta mai autentic și mai incisiv decât celelalte partide – de unde și explicația îndelungatei sale șederi la guvernul țării"[39].

Pe lângă defectele ei organice, comune vieții politice din întreaga Românie, dar și din numeroase alte țări europene, viața politică din Basarabia era marcată de defectele specifice vieții politice românești și mediului cultural, social-politic

---

[35] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 226.

[36] Tudor Șoimaru, *Istoria vieții publice din România. 1928–1938*, București, Tiparul „Vremea" S.A., 1938, pp. 9–11.

[37] *Ibidem*.

[38] Alexandru Papacostea, *România politică. Doctrină-idei-figuri. 1907–1925*, București, Tipografia „Bucovina" I.E. Torouțiu, 1925, p. 174.

[39] *Ibidem*.

şi economic din ţinutul dintre Prut şi Nistru, izvorât din viaţa anormală istorică şi din epoca de tranziţie, extrem de grea.

Cu toate acestea şi în pofida tuturor dificultăţilor, Marea Unire a dat Basarabiei o viaţă politică naţională, de care a fost lipsită timp de 106 ani. Aşa cum sublinia dr. P. Cazacu, cu toate defectele ei, viaţa politică în Basarabia interbelică era un puternic mijloc de naţionalizare şi de unificare; ea canaliza nemulţumirile şi nevoile în curente politice şi oferea posibilităţi de soluţionare a problemelor politice, sociale şi economice pe căi normale, fără izbucniri şi violenţe, considerate nenorociri atât prin ele însele, cât şi prin urmările lor. Acelaşi autor îşi exprima convingerea că, odată cu însănătoşirea mediului social şi a celui general, şi viaţa politică urma să intre în mersul ei firesc.

În anii care au urmat, aşa cum aprecia cunoscutul ziarist Romulus Dianu, în satele basarabene s-a putut observa „un început de cristalizare a curentelor politice corespunzătoare cu starea materială a ţăranilor”[40]. Astfel, Partidul Poporului nu putea conta decât pe gospodarii mai înstăriţi; proletariatul agricol – cei care-şi vindeau pământurile în urma legii de circulaţie a bunurilor – acel proletariat era naţional-ţărănist, susceptibil la anarhia comunistă; în fine, ţăranii mijlocii se orientau spre politica de dreapta, în special spre partidele generalului Alexandru Averescu şi Vintilă Brătianu. Or, paradoxul situaţiei politice din Basarabia, după Romulus Dianu, consta în următoarele: „în momentul de faţă, naţional-ţărăniştii pătrund mai greu la sate decât liberalii şi averescanii şi iată din care pricină: ţăranul care nu prea înţelege mare lucru din politica care se face, reproşează guvernamentalilor că nu s-au ţinut de promisiunile făcute în opoziţie”[41].

S-au formulat în Parlament critici violente şi pasionante împotriva neajunsurilor, vexaţiunilor şi abuzurilor din viaţa Basarabiei, dar toţi acei care le-au făcut, aşa cum menţiona dr. P. Cazacu, le-au făcut numai în scop de îndreptare, înţelegându-se exclusiv ca chestiuni interne ale statului român[42]: „În viaţa politică a Basarabiei participă şi sunt aleşi în Parlament şi minoritarii. Or, niciunul din ei, făcând critica neajunsurilor vieţii politice şi sociale din Basarabia, nu s-a gândit să protesteze contra situaţiei create prin unire. Ceea ce caracterizează îndeosebi viaţa politică din Basarabia, este faptul următor. În ultimii ani (1918–1928 – n.n.), s-au produs în Basarabia, afară de alegeri parţiale, 5 alegeri generale pentru Parlament pe baza votului universal şi cu reprezentare proporţională. Or, cu toată surescitarea patimilor politice, la aceste alegeri – în care se

[40] Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti, Fond *Pantelimon Halippa*, Dosar nr. 701/1916–1970, fila 21.

[41] *Ibidem*.

[42] Petre Cazacu, *op. cit.*, pp. 293–294.

disputau şi luptau în mod viguros partide adverse – nimeni din cei aleşi, n-a formulat niciodată vreun protest contra unirii sau să fi cerut revenirea la Rusia".

3. Măsuri și politici de modernizare economică și socială

La fel ca și în cazul celorlalte state din Centrul și Sud-Estul Europei, primii ani postbelici au adus României o serie de probleme deosebit de grave. Marile distrugeri provocate de războiul mondial și de consecinţele ocupaţiei străine au făcut ca în 1919, întreaga producţie a României să nu depășească circa 20–25% din nivelul antebelic. Pagubele provocate României de ocupaţia străină în anii Primului Război Mondial, estimate și confirmate de Conferinţa de Pace de la Paris din 1919–1920, se ridicau la fabuloasa sumă de peste 72 miliarde lei aur, la care se adăuga pierderea tezaurului naţional, ca și cei peste 800.000 de morţi, răniţi și dispăruţi[43].

În același timp, unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului cu România, în 1918, a generat și probleme noi, între care necesitatea integrării provinciilor unite în cadrul statului naţional unitar, a elaborării unui ansamblu legislativ – în primul rând, a unei noi Constituţii – care să asigure dezvoltarea statului, refacerea și modernizarea economiei naţionale, dezvoltarea învăţământului și a culturii în pas cu procesele generale înregistrate pe plan european, stabilirea unor raporturi echitabile între populaţia majoritară și minorităţile etnice etc.[44].

Consolidarea unificării statal-naţionale a necesitat, în primii ani de după Marea Unire, declanșarea unor procese și acţiuni cu caracter administrativ-organizatoric, instituţional-legislativ, economic, cultural etc., în scopul integrării totalităţii patrimoniului existent acum într-un organism funcţional unitar al ţării, în vederea fortificării resurselor materiale și umane în interesul întregii comunităţi[45]. În spiritul celor două principale doctrine interbelice – neoliberală și ţărănistă – fără să fi lipsit și puternice influenţe venite dinspre doctrina neoconservatoare, prin C. Garofild, mai ales, au fost elaborate și implementate măsuri privind politica agrară, politica și legislaţia industrială, politica monetară, politica socială, politica transporturilor, politica bugetar-fiscală ș.a.[46].

Cu referire la ţinutul dintre Prut și Nistru, din chiar anul Marii Uniri,

---

[43] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, pp. V–VI.

[44] *Istoria românilor*. vol. VIII: *România Întregită (1918–1940)*. Coord. Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. IX.

[45] *Ibidem*, p. 78.

[46] Nicolae Păun, Marcel Știrban, „Politica economică a României între primul și al doilea război mondial", în *Dezvoltare și modernizare în România interbelică. 1919–1939. Culegere de studii*. Coord. Vasile Puşcaș, Vasile Vesa, București, Editura Politică, 1988, pp. 68–138.

Basarabia s-a bucurat de toate binefacerile unui regim politic, social-economic și cultural liber și democratic. Asupra Basarabiei a fost extinsă o mare parte din legislația românească în vigoare: legile de organizare a justiției, legile penale, codul civil, procedura civilă, legile cu privire la schimbarea numelui conform normelor naționale, căsătoriile, codul comercial etc.[47].

Un efort considerabil din partea instituțiilor Statului român întregit a fost depus în vederea elaborării legislației privind unificarea judecătorească, care a necesitat o dublă acțiune: a) o acțiune de organizare a instanțelor judecătorești pe baza acelorași principii, atât în ceea ce privește competența lor, cât și în ceea ce privește determinarea circumscripțiilor asupra cărora li se vor întinde jurisdicțiunea; b) o acțiune de organizare a ordinului judecătoresc și a personalului auxiliar pe baza unui sistem unitar de numiri, întăriri și disciplină"[48].

La 1 aprilie 1918 – a treia zi după Unire – V. Erbiceanu, consilier la Curtea de Apel din Iași, a primit însărcinarea din partea guvernului de a pregăti elaborarea propunerii de naționalizare și unificare a justiției basarabene[49].

În decretul-lege nr. 2770 din 6 mai 1918, de întocmire a justiției în Basarabia, prima grijă a legiuitorului a fost tocmai de a da o îndrumare națională operei de împărțire a dreptății prin organizarea ei pe baze moderne și prin proclamarea limbii române ca limbă oficială, atât în vorbire, cât și în actele scrise. În felul acesta, justiția românească s-a apropiat de sufletul și de graiul populației autohtone de la țară, căreia i-a întredeschis noi orizonturi de propășire și dezvoltare prin rechemarea ei la viața proprie culturală și națională. De aceea și reîntoarcerea limbii strămoșești în drepturile ei istorice, ca organ oficial de împărțire a dreptății, s-a operat în această provincie în mod cu totul normal și liniștit, fără a provoca murmure și protestări[50].

Pentru partea populației de la orașe care nu cunoștea limba română, legiuitorul (prin art. 5) a înființat instituția translatorilor juraţi, atașați pe lângă judecătoriile de ocoale și tribunale, prin intermediul cărora părțile puteau fi ascultate. De asemenea, prin art. 82 s-a dat posibilitatea avocaților basarabeni care nu cunosc încă limba română, să prezinte pledoaria lor scrisă în limba rusă, însoțită de traducerea românească[51].

---

[47] Alexandru V. Boldur, *Istoria Basarabiei*. Ediția a II-a, București, Editura Victor Frunză, 1992, p. 507.

[48] G.G. Mârzescu, *Expunere de motive la proiectul de Lege pentru unificarea dispozițiunilor din legea de organizare judecătorească, privitoare la circumscripțiile, compunerea și funcționarea instanțelor judecătorești, precum și la unificarea corpului de portărei*, în „Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților", nr. 93 / 2 iunie 1925, p. 2.367.

[49] *Ibidem*, p. 2.387.

[50] *Ibidem*, p. 2.387.

[51] *Ibidem*, p. 2.387.

Articolul 71 al Decretului-lege din 1918 stipula că legile locale basarabene se vor aplica în continuare până la abrogarea lor de Parlamentul României, completat cu participarea reprezentanţilor basarabeni. Pe lângă Ministerul Justiţiei a fost creată o comisie de traducere în limba română a legilor ruse din Basarabia, misiune care a funcţionat sub preşedinţia şi controlul direct al lui V. Erbiceanu, fiind traduse toate legile mai importante în timp de 5 luni[52].

O serie de măsuri guvernamentale au vizat refacerea economică şi socială a Basarabiei, cauzată de războiul mondial. Respectivele măsuri au fost cu atât mai preţioase, cu cât România se afla în acea perioadă, într-o situaţie extrem de complicată. Este suficient de remarcat că în anul 1919, rezultatele totale obţinute de sistemul de producţie din România nu depăşeau cu mai mult de 20–25% nivelul de dinaintea Primului Război Mondial[53]. La încheierea războiului, stocul de aur al României se afla depus în trei state – în Rusia, Germania şi în Marea Britanie. Potrivit datelor Guvernatorului Băncii Naţionale a României, I.G. Bibicescu, din 17 februarie 1919, partea cea mai însemnată a acelui tezaur se afla în Rusia, „în sumă de peste lei 315 mln. aur efectiv şi 1,5 mlrd. alte valori şi titluri, tezaur garantat de guvernul Imperial", care însă fusese, între timp, înlocuit cu un guvern bolşevic. În plus, o altă parte a tezaurului se afla depusă la Reichsbank din Germania, în valoare de lei 80.469.650 aur efectiv, şi 98.105.500 în Marea Britanie, la Bank of England, deci un total de 493.730.430 aur efectiv[54].

În pofida enormelor dificultăţi, prin decretul regal din 15 octombrie 1918, creditul de război în sumă de 1,7 miliarde lei a fost sporit cu 300 mln. lei, până la suma totală de 2 miliarde de lei, respectiva sumă urmând a fi acordată populaţiei Basarabiei pentru pagubele de orice fel cauzate de război, precum şi pentru orice alte cheltuieli provocate de război[55]. Printr-un alt decret regal, din 1 noiembrie 1918, s-a permis municipiului Chişinău „să contracteze un împrumut până la concurenţa sumei de 10 mln. lei de la orice bancă din ţară şi în cont curent, cu care să se aprovizioneze cu alimente de primă necesitate şi obiecte de îmbrăcăminte şi încălţăminte"[56].

În aceeaşi ordine de idei, prin contribuţia personală a reginei Maria a României, în perioada imediat următoare unirii Basarabiei cu România, având în vedere consecinţele sociale extrem de grave cauzate de anii războiului mondial, a fost înfiinţată „Societatea pentru ocrotirea orfanilor de război", având ca

---

[52] *Ibidem*, p. 2.390.

[53] Vezi Alberto Basciani, *Dificila unire: Basarabia şi România Mare (1918–1940)*, Chişinău, Editura Cartier, 2018, pp. 113–115.

[54] „Monitorul Oficial", nr. 252 / 8 (21) februarie 1919, pp. 5.173–5.184.

[55] „Monitorul Oficial", nr. 167 / 17 (30) octombrie 1918, p. 2.002.

[56] „Monitorul Oficial", nr. 181, 3 (16) noiembrie 1918, p. 3.165.

scop „adăpostirea, întreţinerea şi educaţia fizică şi morală a orfanilor de război", cu secţii regionale la Iaşi, Bucureşti, Craiova şi Chişinău, cuprinzând judeţele din întreaga Basarabie[57]. La scurt timp de la înfiinţare, printr-un decret semnat de regele Ferdinand I, s-a decis acordarea unei subvenţii iniţiale de 10 mln. lei Societăţii „Ocrotirea orfanilor din război", prin comitetele din Bucureşti, Iaşi, Craiova şi Chişinău[58]. Concomitent cu respectiva iniţiativă, printr-un alt decret regal, a fost deschis pe seama Ministerului Agriculturii şi Domeniilor un credit extraordinar de 1 mln. lei, „spre a se veni în ajutorul centralei cooperativelor basarabene, însărcinată cu aprovizionarea populaţiei din Basarabia"[59]. În fine, prin adoptarea statutului Societăţii pe acţiuni „Steaua Basarabiei", cu sediul la Iaşi, s-a urmărit scopul „desfacerii în Basarabia, în condiţiile cele mai avantajoase pentru populaţie, a produselor ce lipsesc acolo, precum petrolul şi derivatele sale, sarea, chibriturile, tutun, scânduri, şindrilă ş.a., precum şi de a aduce din Basarabia diferite produse în Moldova"[60].

La 28 februarie 1919 a fost adoptată Decizia ministerială nr. 75/1919, conţinând măsuri concrete de ajutorare a invalizilor şi orfanilor din război, precum şi a urmaşilor celor căzuţi pe câmpul de luptă sau din cauza evenimentelor campaniei din 1916–1918[61]. Astfel, pentru un invalid celibatar erau alocaţi 20 lei/lunar, pentru un invalid căsătorit fără copii – 25 lei, pentru un invalid căsătorit cu 1 copil – 30 lei, cu 2 copii – 35 lei, cu 3 şi cu mai mulţi copii – 40 lei/lunar. Pentru 1 orfan de război alocaţia lunară era de 30 lei, pentru 2 orfani – 35 lei, pentru 3 şi mai mulţi orfani – 40 lei/lunar alocaţi pe numele tutorelui (de la cercurile de recrutare). Pentru 1 văduvă fără copii alocaţia lunară era de 18 lei, cu 1 copil – 30 lei, cu 2 copii – 35 lei, cu 3 şi mai mulţi copii – 40 lei/lunar[62].

O atenţie specială a fost acordată ameliorării stării epidemiologice din Basarabia, care se agravase considerabil în anii războiului mondial. Aşa cum se menţiona în referatul ministrului de Interne, G.G. Mârzescu, din 31 ianuarie 1919, către Consiliul de Miniştri: „Starea epidemiologică din Basarabia este cât se poate de îngrijorătoare, iar pe de altă parte, organizarea a ceea ce se numeşte acolo serviciu sanitar face imposibilă orice acţiune. Cu un buget total de 30 mln. ruble, este întreţinut un număr enorm de personal sanitar". Drept exemplu era invocat Azilul de alienaţi Costiujeni, în care erau internate 500 persoane bolnave şi avea un personal de peste 450 de persoane – „toţi plătiţi, adăpostiţi şi

[57] „Monitorul Oficial", nr. 19 / 22 aprilie (5 mai) 1918, pp. 239–243.
[58] „Monitorul Oficial", nr. 239 / 20 ianuarie (2 februarie) 1919, p. 4.684.
[59] „Monitorul Oficial", nr. 226 / 4 (17) ianuarie 1919, p. 4.230.
[60] „Monitorul Oficial", nr. 172 / 23 octombrie (5 noiembrie) 1918, pp. 3.010–3.012.
[61] „Monitorul Oficial", nr. 260 / 17 februarie (2 martie) 1919, pp. 5.460–5.463.
[62] „Monitorul Oficial", nr. 260 / 17 februarie (2 martie) 1919, p. 5.461.

hrăniţi pe socoteala instituţiei (norma europeană era de 10% personal îngrijitor – superior şi inferior)". Aceeaşi situaţie era atestată şi în spitalele de boli generale: în numeroase localităţi rurale, paturile destinate bolnavilor erau goale, în timp ce erau întreţinute 15–20 persoane de serviciu, superior şi inferior"[63].

În consecinţa măsurilor adoptate de administraţia românească, în anii 1918–1920 s-au făcut primii paşi de reorganizare sanitară a Basarabiei, după normele şi directivele Direcţiei Generale a serviciului sanitar din România[64].

Din punct de vedere financiar, în anul unirii Basarabiei cu România, pe piaţa basarabeană circulau concomitent mai multe feluri de valută, având valoare diferită, printre care cele mai răspândite erau rublele Romanov, Lvov, Kerensky, rubla Odesa, care circula în special în judeţele Akkerman şi Tighina, leul românesc şi rubla Ucraina, cu circulaţie ce se limita la satele de pe malul Nistrului[65]. Aşa cum menţiona Dr. P. Cazacu, „moneda care circula aici, rubla hârtie, depreciată în timpul războiului, după revoluţia din 1917 scădea vertiginos, iar după declanşarea războiului civil din Rusia, cu emisii formidabile şi variate (ruble Kerensky, Odesa, Ucraina, Vranghel, Denikin etc.), scăderea aceasta a devenit catastrofală şi se răsfrângea asupra detentorilor (deţinătorilor. – n.n.) de ruble din Basarabia, care nu puteau reacţiona nici într-un fel contra ruinării lor de către fabricanţii de hârtie monedă de peste Nistru"[66].

Anume această situaţie catastrofală o avea în vedere prof. Gh. Murgoci, menţionând că, în preajma introducerii leului românesc în calitate de valută oficială pe piaţa Basarabiei, „ţăranii basarabeni erau, în genere, plini de bani"[67], iar E.N. Giurgea, exprimând aceeaşi opinie, confirma că „cei mai mulţi muncitori dispun astăzi de capitaluri monetare destul de mari"[68].

Potrivit unor estimări ale Directoratului de Statistică din Basarabia, stocul total de ruble în hârtie monedă ce circula pe piaţa rusească la finele anului 1919 se ridica la circa 180–200 de miliarde. Dintre acestea, în Basarabia circulau 1,3 miliarde de ruble[69], făcând necesară intervenţia instituţiilor statului.

Astfel, din chiar primele luni după Unire, Consiliul Directorilor a introdus leul ca monedă oficială în Basarabia[70]. Cu toate acestea, dat fiind statutul

---

[63] „Monitorul Oficial", nr. 260 / 17 februarie (2 martie) 1919, p. 5.458.

[64] *Ibidem*, p. 5.459.

[65] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 38 / 16 februarie 1920, pp. 577–578.

[66] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 155.

[67] „Analele statistice şi economice", an I, nr. 7–8, 1918, p. 9.

[68] Agenţia Naţională a Arhivelor, Direcţia Generală Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Fond 1416, Dosar nr. 2, fila 18.

[69] Agenţia Naţională a Arhivelor, Direcţia Generală Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Fond 723, Dosar nr. 11, partea I, fila 249 verso.

[70] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 155.

incert al Basarabiei, populaţia a ezitat să preschimbe rublele ruseşti în lei românești. În consecinţă, „acei care au avut încredere în moneda naţională, au suferit mai puţin. Pentru a feri populaţia de completă ruină, guvernul român a răscumpărat rublele, aflate în mâna populaţiei, pe un preţ destul de mare, circa 1 miliard 200 milioane ruble, salvându-se detentorii de ruble de ruina totală”[71].

Considerată la modul general, adoptarea Legii pentru retragerea din circulaţie a rublelor ruseşti şi a coroanelor austriece (13 august 1920)[72] şi înfăptuirea unificării monetare a extins aria de aplicare a sistemului bănesc al leului românesc la graniţele statului naţional unitar, fiind una dintre premisele necesare făuririi unei economii unitare pe întregul cuprins al României Întregite[73].

Adaptându-şi doctrina, inclusiv cea economică, la noile realităţi postbelice, Partidul Naţional-Liberal a acceptat nu numai principiul exproprierii marilor domenii funciare în folosul împroprietăririi gospodăriilor ţărăneşti fără ori cu puţin pământ, ci şi concepţia şi politica neoliberală a muncii. Cel puţin în primii ani postbelici, în perioada refacerii economice, cu guverne liberale la conducere, România Întregită a urmat anume concepţia şi politica neoliberală a muncii, în pofida provocărilor de stânga şi de dreapta, obţinând inclusiv ajutor extern ca rezultat al aderării la Organizaţia Internaţională a Muncii (în 1919), ca membru fondator. În susţinerea acestei teze vorbeşte şi crearea, la 30 martie 1920, a Ministerului Muncii şi al Ocrotirilor Sociale (cu modificările din 12 iunie 1920)[74], iar, după ce aşezămintele libertăţii sindicale au fost şi ele instituite printr-o lege a asociaţiilor profesionale din 1921 (împreună cu o alta, din 1924, privind statutul persoanelor juridice), culminând cu includerea noţiunii intervenţiei mediatoare a statului în Constituţia din 1923, concepţia liberală a muncii a câştigat o poziţie de întâietate[75].

Sub aspectul modernizării economice, reforma agrară din 1918–1924 a fost, indiscutabil, cea mai importantă şi apreciată. Indiferent de ideologia de partid îmbrăţişată sau de gradul de influenţă al partidului pe care-l reprezentau în forul legislativ, deputaţii şi senatorii din toate colţurile României au considerat legiferarea reformei agrare drept o îndatorire faţă de ţărănimea care se jertfise în război, iar votul universal şi împroprietărirea au fost înţelese drept două obiective esenţiale, dar ca părţi componente ale unui întreg – democratizarea

[71] *Ibidem*, pp. 155–156.
[72] Ioan Scurtu, C. Mocanu, Doina Smârcea, *op. cit.*, pp. 39–40.
[73] Traian Lazăr, *Unificarea României după 1918*, Iaşi, Editura Junimea, 2023, p. 34.
[74] Ioan Scurtu, C. Mocanu, Doina Smârcea, *op. cit.*, pp. 101–104.
[75] Victor Rizescu, *Doctrinele muncii şi politica profesiunilor: sindicalism, corporatism şi cooperaţie în România interbelică*, Chişinău, Editura Cartier, 2025, pp. 12–13.

și modernizarea societății[76]. Așa cum afirma în acea perioadă președintele Consiliului de Miniștri, Ion I.C. Brătianu și ministrul Agriculturii și Domeniilor, Ion Duca, „numai prin împroprietărire se va face țărănimei dreptatea ce i s-a făgăduit" și „numai astfel, rezemată pe un popor înstărit și mulțumit de soarta lui, unitatea națională va putea să dea roadele ei binefăcătoare"[77]. Mai mult, aceiași oameni politici și de stat au insistat în mod hotărât „să se țină seamă de condițiile speciale ale Basarabiei", deoarece „datoria noastră este să nu nesocotim aceste deosebiri, spre a putea asigura pe viitor ținutului de peste Prut un așezământ agrar temeinic și o dezvoltare istorică liniștită"[78].

În susținerea și promovarea intereselor economice ale noilor gospodării țărănești împroprietărite prin reforma agrară din primii ani postbelici, Parlamentul României a pus în discuție, la 23 aprilie 1925, proiectul de Lege pentru înființarea Camerelor de agricultură[79], intrat în vigoare la 15 iunie 1925 prin înalt decret regal, fiind, astfel, înființate Camere de agricultură în toate județele din Basarabia[80]. Concomitent cu acea măsură legislativă, a fost votat și Regulamentul de aplicare a Legii pentru reorganizarea Camerelor de comerț și de industrie (2 iunie 1925)[81]. Conform art. 1 din regulamentul respectiv, Camerele de comerț și de industrie erau instituții publice create în vederea apărării și susținerii intereselor comerțului și industriei, precum și a reprezentării lor în stat. Ele erau în același timp organe consultative și administrative, chemate a contribui la progresul economic, în armonie cu interesele generale ale țării[82].

4. Constituția României Întregite – o consacrare a idealului unității naționale și o împlinire a unui deziderat popular

La baza organizării social-politice, administrative, economice și culturale a României moderne s-a aflat Constituția din 1866, sancționată de regele Carol I la 30 iunie 1866 și contrasemnată de Președintele Consiliului de Miniștri, Lascăr Catargiu, și de 6 miniștri. Constituția României a intrat în vigoare la

[76] Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918–1928): modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, p. 130.

[77] „Monitorul Oficial", nr. 214 / 15 (28) decembrie 1918, p. 3.814.

[78] „Monitorul Oficial", nr. 220 / 22 decembrie 1918 (4 ianuarie 1919), p. 4.016.

[79] *Proiect de Lege pentru înființarea Camerelor de agricultură*, în „Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților", nr. 79 / 23 aprilie 1925, pp. 1.952–1.966.

[80] „Monitorul Oficial", nr. 129 / 16 iunie 1925.

[81] *Regulament de aplicare a Legii pentru reorganizarea Camerelor de comerț și de industrie*, în „Monitorul Oficial", Nr. 118 / 2 iunie 1925, p. 6.178–6.188.

[82] *Ibidem*, p. 6.178.

data sancţionării, cuprinzând 133 de articole, grupate în 8 titluri[83]. Constituţia din 1866 confirma crearea statului naţional român modern, cu monarhie constituţională ca formă de guvernământ și separaţia *de jure* a puterilor în stat, fiind apreciată, la timpul respectiv, drept una dintre cele mai democratice în epocă, fiind inspirată din constituţia belgiană din 7 februarie 1831, una dintre cele mai vechi constituţii[84].

Pe parcursul anilor, până la Primul Război Mondial, Constituţia României a cunoscut câteva modificări semnificative: în 1881 – când România a devenit Regat, în 1884 – când numărul colegiilor electorale s-a redus de la patru la trei, și în 1917 – când s-a adoptat principiul votului universal și cel al reformei agrare[85].

Sfârșitul Primului Război Mondial a adus modificări importante atât în privinţa teritoriului, cât și a populaţiei României, plasând-o într-un nou context regional și european. Ca urmare a unirii Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Banatului, în 1918, România și-a modificat statutul geopolitic în Europa, transformându-se dintr-o ţară mică în una de mărime medie[86]. Suprafaţa sa a crescut de la 138.000 km2 în 1915 la 295.049 km2 în 1918, ocupând locul 10 în Europa. Graniţele României însumau 3.400,3 km, dintre care 601,4 km cu Bulgaria, 557,3 km cu Iugoslavia, 428 km cu Ungaria, 201 km cu Cehoslovacia, 346,6 km cu Polonia, 812 km cu Uniunea Sovietică, iar 454 km litoralul Mării Negre. Așa cum pe bună dreptate sublinia geograful Vintilă Mihăilescu, după 1918, pământul statului românesc constituia „o unitate armonică”[87]. În sfârșit, populaţia României a crescut de la 7,9 milioane locuitori în 1915 la 14,7 milioane în 1919, ajungând la 18 milioane în 1930 și 20 milioane în 1939, respectiv, pe locul 8 din Europa, după URSS, Germania, Marea Britanie, Franţa, Italia, Polonia și Spania[88].

Desăvârșirea statului naţional unitar român cerea în mod necesar adoptarea unei noi Constituţii, având în vedere și faptul că Sfatul Ţării de la Chișinău și Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia ceruseră, în Declaraţia, respectiv, în Rezoluţia de unire, convocarea unei Adunări Constituante alese prin vot universal[89].

---

[83] *Constituţiile României*. Texte, note, prezentare comparată / Ioan Muraru, Gheorghe Iancu, Mona-Lisa Pucheanu, Corneliu-Liviu Popescu, București, R.A. „Monitorul Oficial”, 1993, p. 67.
[84] *Ibidem*.
[85] *Istoria Românilor*. vol. VIII: *România Întregită (1918–1940)*. Coord.: prof.univ.dr. Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 183.
[86] *Enciclopedia României*. vol. I: *Statul*, București, Imprimeria Naţională, 1938, pp. 133–160.
[87] Vintilă Mihăilescu, „Geografia României”, în *Enciclopedia României*. vol. I: *Statul*, București, Imprimeria Naţională, 1938, p. 45.
[88] *Istoria Românilor*. vol. VIII: *România Întregită (1918–1940)*. Coord.: prof.univ.dr. Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 31.
[89] *Constituţiile României*. Texte, note, prezentare comparată / Ioan Muraru, Gheorghe Iancu, Mona-Lisa Pucheanu, Corneliu-Liviu Popescu, București, R.A. „Monitorul Oficial”, 1993, p. 93.

În general, necesitatea adoptării noii Constituţii a fost înscrisă ca o principală problemă în programele principalelor partide politice din epocă, fiind pregătite mai multe proiecte de Constituţie[90]. Sunt cunoscute patru anteproiecte de lege fundamentală, elaborate în primii ani de după Unire: Anteproiectul Partidului Naţional-Liberal din 1921; Anteproiectul Partidului Naţional Român din Transilvania, elaborat de universitarul clujean Romul Boilă; Anteproiectul profesorului cernăuţean Constantin Berariu și, în fine, Anteproiectul Partidului Ţărănesc, elaborat de Constantin Stere[91].

Aşadar, nimeni nu nega oportunitatea adoptării unei noi Constituţii pentru România Întregită, în discuţie aflându-se doar întrebarea cine era mai în drept să facă acest lucru[92]. Astfel, cu respectarea sau fără a se ţine seama de prevederile amintite, cele două guverne, Vaida (1919–1920) și Averescu (1920–1921) s-au crezut fiecare în parte îndreptăţite să procedeze la modificarea Constituţiei, fără să fi reușit să facă acest lucru.

În consecinţă, noua Constituţie a României va fi pusă în discuţie în primăvara anului 1923, când la guvernare se afla Partidul Naţional-Liberal prezidat de Ion I.C. Brătianu (19 ianuarie 1922 – 27 martie 1926). Astfel, după o campanie electorală desfășurată într-o atmosferă de tensiune și violenţă, Partidul Naţional-Liberal și-a asigurat o confortabilă majoritate parlamentară – 222 din cele 369 de mandate în Adunarea Deputaţilor. Pe locurile următoare s-au plasat Partidul Ţărănesc (40 de mandate) și Partidul Naţional (26 de mandate)[93]. Partidele din opoziţie au contestat cu vehemenţă rezultatul alegerilor, apreciind că liberalii au obţinut victoria prin „teroare și furt de urne". Au declarat, în unanimitate, că instalarea lui Ion I.C. Brătianu la guvern se făcuse prin uneltiri de culise, împotriva tuturor normelor democratice. În mod ostentativ, liderii acestor partide au refuzat să participe la botezul principelui Mihai, deoarece Coroana ajunsese „vasală Brătienilor"[94].

Cu referire la poziţia fruntașilor politici basarabeni, poziţia acestora faţă de adoptarea Constituţiei a fost diferită. Gruparea lui Ion Inculeţ, bunăoară,

---

[90] Gheorghe Sbârnă, *Partidele politice din România 1918–1940. Programe și orientări doctrinare,* București Editura Sylvi, 2001, pp. 11–48.

[91] Cătălin Turliuc, Marius Balan, „Constantin Stere și Constituţia României din 1923", în *Constantin Stere – prozator, publicist, jurist și om politic. 150 de ani de la naștere*. Conferinţă ştiinţifică internaţională (Chișinău, 1 iunie 2015), Iași, Editura Vasiliana '98, 2016, p. 313.

[92] M. Rusenescu, *Problema constituţională și monarhia (1922–1927)*, în „Revista de Istorie" (București), Tomul 30, nr. 11, 1977, pp. 2.025–2.042.

[93] Marcel Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919–1932*, Sibiu, Editura și tiparul Krafft & Drotleff S.A., 1933, tab. II.

[94] Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanţi (1916–1938)*, București, Silex, Casă de Editură, Presă și Impresariat, 1996, pp. 43–44.

care la 20 ianuarie 1923 fuzionase cu Partidul Naţional-Liberal, a susţinut şi votat noua lege fundamentală, în timp ce gruparea lui Pan Halippa, care se contopise cu Partidul Ţărănesc, aflat în opoziţie, a adoptat o atitudine negativă. În numele unui grup de deputaţi basarabeni, Pan Halippa va supune, în şedinţa Adunării Deputaţilor din 9 martie 1923, unei aspre critici proiectul de Constituţie prezentat de guvernul liberal. Va afirma că proiectul de Constituţie nu asigura cetăţenilor mijloacele legale de apărare împotriva abuzurilor administrative şi guvernamentale, dădea posibilitatea transformării instituţiei judecătoreşti într-un instrument docil de partid, prevedea desfiinţarea autonomiei provinciale şi nu garanta autonomia administrativă comunală şi judeţeană, nu stabilea periodicitatea alegerilor pentru Corpurile legiuitoare. Pan Halippa a exprimat şi temerea că „întreg regimul constituţional şi parlamentar poate fi oricând înlăturat sub pretextul vag de pericol de stat printr-o simplă declaraţie a stării de asediu”[95].

Dimpotrivă, liberalii susţineau că venirea lor la putere era un act absolut justificat, deoarece partidul lor era „singurul organism politic destoinic de a asigura conducerea statului şi rezolvarea marilor probleme aflate la ordinea zilei”. Prin decretul regal din 23 ianuarie 1922, Parlamentul a fost dizolvat, anunţându-se organizarea de alegeri pentru Adunarea Naţională Constituantă la începutul lunii martie. Formula adoptată era nelegală, deoarece, pentru modificarea sau adoptarea unei noi Constituţii, trebuiau organizate alegeri obişnuite, urmând ca parlamentul rezultat să se pronunţe asupra acestei propuneri, şi numai după exprimarea acordului să se organizeze noi alegeri, pentru Constituantă. Dar, în ianuarie 1922, nici regele şi nici Ion I.C. Brătianu nu au considerat util să respecte aceste prevederi constituţionale.

În declaraţia guvernului se arăta: „Vom închina toate puterile noastre consolidării unităţii naţionale. Vom da României întregite Constituţia aşteptată. Vom face o politică de dreptate socială, asigurând astfel democraţiei liniştea necesară pentru a dezvolta roadele dobândite prin sufragiul universal. Vom desăvârşi pentru ţărani aplicarea reformei agrare şi vom veghea la îmbunătăţirea stării lor materiale, culturale şi morale. Ne vom strădui să îmbunătăţim soarta muncitorimii de la oraşe şi să o înzestrăm cu legiuirile cerute de netăgăduitele ei nevoi. Nu vom cruţa nimic pentru a reda ţării situaţia financiară la care are dreptul potrivit bogăţiilor şi tradiţiilor ei”[96].

Liberalii ţineau ca adoptarea noii Constituţii să se facă sub guvernarea lor şi dintr-un motiv pur subiectiv, izvorât din pretenţia de a fi singurii realizatori ai

[95] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor”, nr. 44, şedinţa din 9 martie 1923, p. 1.044.
[96] Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 44.

marilor acte istorice, printre care și adoptarea Constituției. În ultimă instanță urgentarea convocării Parlamentului Constituant a fost argumentată de guvern prin aceea că România întârziase după unire prea mult cu adoptarea noii Constituții, fiind ultimul dintre statele naționale constituite după război, care nu-și rezolvase această problemă, din care cauză se agravase și situația politică internă[97].

Un prim act pe această linie a fost organizarea festivităților de încoronare a regelui Ferdinand I la Alba Iulia, ca rege al tuturor românilor, în ziua de 15 octombrie 1922. Principalele partide din opoziție – Partidul Național și Partidul Țărănesc – nu au participat la acele festivități, declarând că ele fuseseră coborâte la o simplă „manifestare de partid"[98]. Nicolae Iorga, liderul Partidului Naționalist Democrat, a fost prezent la Alba Iulia „din devotament față de Coroană, din iubire față de buna rânduială", dar adăuga ironic: „Bineînțeles însă, când se va încorona dl. Ion Brătianu nu voi avea aceeași atitudine"[99].

Conform programului stabilit, serbările încoronării au început în ziua de 15 octombrie 1922, la ora 10, când președintele Consiliului de Miniștri și alte oficialități au întâmpinat pe rege și pe regină la Biserica Încoronării. Încoronarea a semnificat momentul în care Ferdinand I devenea regele tuturor românilor, „de la Nistru pân'la Tisa". Dincolo de criticile opoziției, evenimentul a avut și o semnificație internațională, marcată de participarea reprezentanților Franței, Marii Britanii, Italiei, Spaniei, Iugoslaviei, Cehoslovaciei, Greciei, Belgiei, Olandei, Norvegiei, Danemarcei, Japoniei și Portugaliei.

După prezidarea actului încoronării, demonstrând astfel încrederea regelui în guvern, liberalii au decis să aducă în dezbaterea Parlamentului proiectul noii Constituții a României.

La 26 martie 1923, Adunarea Deputaților a adoptat cu 247 de voturi pentru, 8 împotrivă și 2 abțineri proiectul noii Constituții[100]. În ziua următoare, Senatul a adoptat și el proiectul cu 137 de voturi pentru, 2 contra și 2 abțineri[101]. Sancționată de regele Ferdinand I, noua Constituție a fost publicată în „Monitorul Oficial" la 29 martie 1923[102].

---

[97] Eufrosinia Popescu, *Din istoria politică a României. Constituția din 1923*, București, Editura Politică, 1983, p. 97.

[98] Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918–1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996, p. 77.

[99] Nicolae Iorga, *Supt trei regi. România contemporană de la 1904 la 1930*. Ed. a II-a, București, 1932, pp. 376–378.

[100] „Dezbaterile Adunării Deputaților", nr. 56, ședința din 26 martie 1923, p. 1.604.

[101] „Dezbaterile Senatului", nr. 52, ședința din 27 martie 1923, p. 828.

[102] *Constituțiunea*. Promulgată cu decretul Regal nr. 1.360 din 28 Martie 1923 și publicată în „Monitorul Oficial" nr. 282 din 29 Martie 1923, București, Imprimeria Statului, 1923, 24p.

Noua Constituţie din 1923 a cuprins 138 de articole, cu 6 mai multe decât Constituţia modificată din 1917 şi cu 5 faţă de cea din 1866. Din totalul amintit, 20 de articole au suferit modificări radicale sau au fost înlocuite, s-au adăugat 7 articole noi, alte 25 de articole au suferit modificări de redactare sau au primit adăugiri, şi 76 de articole au fost menţinute în forma iniţială din 1866. Au fost stabilite principiile orânduirii sociale şi ale organizării statului român după ce era definit, prin articolul I, caracterul de stat naţional unitar şi indivizibil al României.

Publicată în „Monitorul Oficial" nr. 282 din 29 martie 1923, Noua Constituţie a României Întregite a consacrat existenţa statului naţional unitar român şi caracterul său indivizibil. Articolul 1 prevedea: „Regatul României este un Stat naţional unitar şi indivizibil", iar articolul 2 stipula că „Teritoriul României este nealienabil. Hotarele Statului nu pot fi schimbate sau rectificate decât în virtutea unei legi"[103].

Din punctul de vedere al organizării administrativ-teritoriale a României, Constituţia din martie 1923, prin art. 4, a stabilit ca unităţi administrative judeţul şi comuna, investindu-le cu personalitate juridică.

Judeţul dobândise personalitate juridică prin legea din 2 aprilie 1864, fiind organizat după modelul departamentelor franceze, şi prin cea din 1892[104]. În perioada interbelică, judeţul devine un organism politico-teritorial înzestrat cu atribuţiuni de putere publică şi organ de administraţie în gestiune patrimonială, înzestrat cu organe reprezentative[105]. Concretizând prevederile Constituţiei din 1923, Legea din 1925 va defini judeţul, pe de o parte, ca unitate administrativă descentralizată, calitate în care avea puterea de a gira servicii publice cu caracter local, având organe proprii, un patrimoniu propriu şi se bucura de oarecare autonomie administrativă. În acelaşi timp, judeţul era şi o circumscripţie administrativă, în care funcţionau serviciile exterioare ale unor ministere[106].

După apariţia Legii de unificare administrativă din 1925, în baza art. 480, se va realiza o nouă împărţire a României Întregite în judeţe, prin mai multe decrete-legi şi decizii ministeriale ale Ministerului de Interne, publicate în „Monitorul Oficial" în intervalul 7 octombrie 1925 – 5 februarie 1926[107]. Noile reglementări vor

---

[103] *Ibidem*.

[104] Paul Negulescu, *Istoricul judeţelor în România*, în „Revista de drept public", Bucureşti, Tomul 17, nr. 1–2, 1942, p. 82.

[105] Gavril Ursu, *Dicţionar enciclopedic administrativ*, Cluj, Tipografia „Cartea Românească", 1935, p. 156.

[106] *Ibidem*.

[107] *Dezvoltare şi modernizare în România interbelică, 1919–1939*. Culegere de studii. Coord. Vasile Puşcaş, Vasile Vesa, Bucureşti, Editura Politică, 1988, p. 53.

determina și schimbarea denumirii unor județe sau reședințe, cum ar fi, bunăoară, schimbarea denumirii județului Chișinău în județul Lăpușna[108].

Constituția din 1923 a consacrat, prin mai multe articole, o serie de drepturi și libertăți cetățenești specifice unui stat democratic: „Românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și de toate drepturile și libertățile stabilite prin legi" (art. 5). În același spirit se preciza că „deosebirile de credințe religioase, de origine etnică și de limbă nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita" (art. 7).

Constituția garanta, așadar, egalitatea în societate și în fața legilor fără deosebire de clasă socială, origine etnică, limbă, credințe religioase și confesiuni – toate aceste prevederi având o semnificație deosebită, reflectând cuceririle democratice ale societății românești și cerințele ei de viață din perioada istorică ce a urmat. Pe lângă cele menționate, Constituția prevedea și astfel de principii ca votul universal, libertatea organizării și a întrunirilor, a presei. Nici o persoană nu putea fi urmărită sau percheziționată decât în cazurile și în condițiile prevăzute de lege. Nimeni nu putea fi deținut sau arestat numai în baza unui mandat judecătoresc motivat, care trebuia să fie comunicat în momentul arestării sau cel mai târziu în 24 de ore după detenție.

O bună parte din prevederile amintite se conțineau și în Actele Unirii. Libertatea muncii, înscrisă în Constituție ca problemă nouă, avea o mare importanță. „Toți factorii producției – se spunea în Constituție – se bucură de o egală ocrotire. Statul poate interveni prin legi în raporturile dintre acești factori pentru a preveni conflictele economice sau sociale. Libertatea muncii va fi apărată"[109]. Nu însă și garantată, fapt menționat de raportorul proiectului de Constituție în Senat, Dissescu: „Dacă munca trebuie să fie obligatorie – spunea el – atunci trebuie să punem și statului obligațiunea de a da de lucru, adică să înscriem dreptul la muncă. Cred însă că și unul și altul este pericol și nu intră în principiile partidului liberal, pe bazele dogmatice pe care le avem, nici să facem muncă obligatorie, nici să proclamăm dreptul la muncă"[110].

Constituția din 1923 a consacrat suveranitatea națională, principiu întemeiat pe ideea potrivit căreia națiunea, în totalitatea ei, deține puterea politică, având drept de control asupra activității tuturor organelor de stat, națiunea fiind reprezentată prin membrii aleși de ea (art. 42). „Toate puterile statului

---

[108] *Ibidem*, p. 54.

[109] C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare, legi uzuale*. vol. XI–XII (1922–1926), București, Editura Librăriei „Universala", Alcalay & Co., F.a., p. 6.

[110] „Dezbaterile Adunării Naționale Constituante", 1923, p. 1.051.

emană prin delegaţiune şi după principiile şi regulile aşezate în Constituţie". Nu era un articol nou şi nici modificat, aceleaşi prevederi regăsindu-se şi în vechea constituţie la art. 33. Înfăptuirea practică a principiului suveranităţii naţionale impunea însă o largă participare a tuturor cetăţenilor la exercitarea drepturilor politice pe baze noi, alegerea organelor reprezentative, dreptul naţiunii de a controla activitatea organelor de stat. Aceasta deoarece sistemul electoral se schimbase, se modernizase după război, asigurând alegerea unor organe de stat care să reprezinte întreaga naţiune. Sistemul de vot cenzitar se desfiinţase şi în locul său s-a legiferat dreptul de vot universal, egal, direct şi obligatoriu. Este adevărat că din populaţia totală a României Întregite, de circa 17 milioane de locuitori, în listele electorale erau înscrişi doar circa 3 milioane de alegători[111].

Este de notat că noua Constituţie din 1923, prin art. 6, continua să excludă de la vot totalitatea femeilor, care reprezentau jumătate din populaţia României Întregite, precum şi unele categorii socio-profesionale. În Vechiul Regat, femeile, conform Constituţiei din 1866, nu erau considerate egale în drepturi cu bărbaţii. În Transilvania şi Basarabia, în temeiul vechilor coduri de legi, femeile aveau unele drepturi civile[112]. În afară de aceasta, Declaraţia de la Alba Iulia înscrisese principiul acordării de drepturi civile şi politice femeilor. De asemenea, partidele nou înfiinţate prevăzuseră, în general, în programele lor, acordarea dreptului de vot pentru femei.

În societatea românească, după Unire, îşi făcuse loc un curent tot mai puternic care evidenţia necesitatea participării femeilor la treburile politice şi sociale, ceea ce însemna un real progres. Practic, nimeni nu se mai îndoia că femeia putea şi trebuia să joace un rol important în viaţa publică. Calităţile ei intelectuale, capacitatea de muncă, rolul ei în familie erau factori care impuneau examinarea tot mai atentă a situaţiei femeii în societate sub toate aspectele, deci şi din punct de vedere juridic şi politic[113]. M. Djuvara arăta că în materie politică nu trebuie „să aşteptăm maturitatea cetăţenilor cu braţele încrucişate", ci trebuie s-o provocăm şi, desigur, unul din mijloacele cele mai active cu care se provoacă maturitatea era însăşi „crearea ocaziunilor cât mai numeroase de practică, este, cu alte cuvinte, acordarea drepturilor de vot femeilor"[114].

---

[111] Spre exemplu, în alegerile din 1922 au fost înscrişi în liste 2.908.015 alegători (Marcel Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice în cifre şi grafice (1919–1932)*, Sibiu, Editura şi tiparul Krafft & Drotleff, S.A., F.a., Tabel I, p. 2).

[112] Calypso Botez, „Drepturile femeii în Constituţia viitoare. Conferinţă ţinută la 22 ianuarie 1022", în *Noua Constituţie a României şi noile constituţii europene. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, Bucureşti, Tiparul „Cultura Naţională", F.a., p. 86.

[113] Eufrosinia Popescu, *op. cit.*, pp. 185–186.

[114] Mircea Djuvara, „Puterea legiuitoare", în *Noua Constituţie a României şi noile constituţii*

În consecinţă, în şedinţa din 20 martie 1923, raportorul C.G. Dissescu, în expunerea de motive, a precizat că articolul 6 fusese discutat de patru ori, că guvernul, în principiu, se pronunţase pentru acordarea de drepturi civile femeilor. Cât privește acordarea de drepturi politice, întrucât lipseau datele necesare privind numărul de femei cărora să li se acorde, s-a considerat că înscrierea acestui principiu era prematură, urmând să se facă ulterior, pe baza unor legi speciale votate cu două treimi. El considera că, spre deosebire de drepturile civile, cele politice depășeau interesele personale, ele privind necesităţile generale ale statului[115].

Constituţia din 1923 a garantat și dreptul la proprietate. În acelaşi timp, Constituţia punea pentru prima dată, într-o asemenea lege, principiul naţionalizării subsolului și a zăcămintelor miniere, a bogăţiilor de orice natură. Acest lucru a stârnit dezbateri aprinse atât în interiorul, cât și în afara României. Deloc întâmplător, legiuitorul a invocat, în această privinţă, măsurile similare luate în Europa Occidentală. În Franţa, bunăoară, încă din secolul al XVIII-lea, de la 1791, minele erau la dispoziţia naţiunii. În Prusia, o lege din 1865 nega dreptul proprietarului suprafeţei de pământ de a stăpâni și mina ce se găsea în adâncurile pământului. În Bavaria, Baden și în alte provincii germane, o seamă de legi stabileau că proprietarul nu avea nici un drept asupra bogăţiilor miniere și nici asupra petrolului. În Austria, potrivit unei legi din 1854, mina nu era a proprietarului, ci a statului care putea s-o concesioneze, proprietarul suprafeţei având doar dreptul de redevenţă. În sfârşit, în Belgia, minele erau ale statului din 1910, la fel stând lucrurile în Spania, Italia, Grecia[116].

În altă ordine de idei, adoptarea și intrarea în vigoare a Noii Constituţii a României din 1923 a reflectat atingerea unui echilibru între tradiţiile constituţionale și administrative din provinciile istorice recent alipite și tendinţele centralizatoare și uniformizante ale Vechiului Regat.

În Basarabia, bunăoară, aşa cum menţiona Iulian Peter în studiul său privind contribuţia provinciilor la formarea dreptului public românesc, ideea de Stat a fost suficient de vagă până în 1917–1918, ea confundându-se cu ideea de dominaţie a veliko-ruşilor și a împăratului Rusiei. Din această cauză, viaţa publică în Basarabia a fost într-o stare embrionară, administraţia având mai mult un caracter economic decât politic. Ideile ultra-democratice, care s-au răspândit în Basarabia anilor 1917–1918, au avut ca primă consecinţă un val de egalitarism și apoi instaurarea unei democraţii rurale socializante. Mișcarea

---

europene. 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, București, Tiparul „Cultura Națională", F.a., p. 93.

[115] „Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante. Senat", şedinţa din 19 martie 1923, p. 720.

[116] „Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante", 1923, p. 1.052.

în cauză s-a atenuat abia după ce reprezentanţii populaţiei titulare vor lua efectiv conducerea treburilor publice. În consecinţă, două tendinţe vor rămâne vii, în Basarabia: prima, către prioritatea problemelor economice, a doua, către democratizarea instituţiilor publice[117].

Toate acele moşteniri, conform opiniei lui Iulian Peter, provenite din diverse civilizaţii opuse, s-au ciocnit iniţial în legislaţia de unificare. Pendulul politic oscila dintr-o extremă în alta. Şi după multiple experimentări urmate de necesare ajustări, după o mai profundă fuziune între felurite ideologii prezente în Noua Românie, apele s-au liniştit şi s-au limpezit. A urmat o perioadă de intensă activitate legislativă în domeniul administraţiei. Ca urmare a acelui proces complex, influenţa provinciilor alipite a temperat dogmatismul administrativ al Vechiului Regat, iar Vechiul Regat, la rândul său, a înfrânat particularismul provincial, realizând unitatea juridică indispensabilă consolidării Noii Românii[118].

Din punctul de vedere al perspectivelor dezvoltării unitare a statului român, Constituţia din 1923 a fost o treaptă superioară în calea uniformizării ţării. A fost votată în Camera Deputaţilor la 26 martie, iar în Senat o zi mai târziu, la 27 martie. A primit votul unui parlament cu majoritate liberală, fiind promulgată prin Decretul regal nr. 1.360 din 28 martie şi publicată în Monitorul Oficial nr. 282 din 29 martie 1923.

Adoptarea şi intrarea în vigoare a noii Constituţii a României a însemnat, în primul rând, o consacrare a realizării Marii Uniri din 1918 şi, prin aceasta, o împlinire a unui deziderat popular, ceea ce i-a imprimat o valoare de drept, şi de fapt, deosebită. A însemnat, în acelaşi timp, opţiuni clare şi ferme pentru un drum politic, social-economic şi cultural pregătit de anii de guvernare liberală postbelică de până atunci, dar, în parte, şi de cei ai guvernării averescane, inspirat şi într-un caz, şi în celălalt, de doctrina neoliberală. Era, în sfârşit, o chemare a tuturor forţelor democratice la solidaritate naţională, pentru a se asigura României Întregite modernizarea structurilor politice şi social-economice cerute obiectiv de noul cadru statal deschis de Marea Unire din 1918, potrivit doctrinei dezvoltării „prin noi înşine”[119].

Privită retrospectiv, Constituţia din 1923 a reflectat mutaţiile produse în viaţa economică, în structura socială şi în viaţa politică a României Întregite. Stabilind un cadru unitar de organizare a vieţii de stat, ea răspundea unui

---

[117] Iulian Peter, „Contribuţia provinciilor la formarea dreptului public românesc”, în *Enciclopedia României*. vol. I: *Statul*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1938, p. 202.

[118] *Ibidem*, pp. 201–202.

[119] Const. Gr. C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România. Istoricul şi programele lor*, Bucureşti, Tipografia „Revistei geniului”, 1934, pp. 54–62, 86–89.

deziderat național de cea mai mare importanță[120]. Deși partidele din opoziție – mai ales Partidul Național și Partidul Țărănesc – au criticat-o cu vehemență, declarând-o „de drept nulă"[121], ulterior acestea nu numai că au recunoscut-o, dar au și guvernat pe baza ei.

5. Legea pentru unificare administrativă din 14 iunie 1925 și importanța ei istorică

După Marea Unire din anul 1918, Constituția din 1866 nu a fost abrogată, ci a fost extinsă – prin adoptarea decretelor-lege de consfințire a Unirii – asupra noilor provincii. Cu toate acestea, din punct de vedere administrativ și judiciar, teritoriile unite cu Vechiul Regat au beneficiat de un statut de autonomie, formându-se niște organe proprii de conducere, cu un caracter autonom și regional. În Basarabia, organele locale de conducere s-au numit „Directorate", iar provincia avea doi miniștri fără portofoliu în Guvernul de la București. În Bucovina, organele autonome de conducere administrativă erau denumite „Secretariate". În Guvernul Regatului, Bucovina era reprezentată de doi miniștri fără portofoliu. În Transilvania, organul autonom de conducere era un „Consiliu Dirigent", această provincie fiind reprezentată în Guvernul de la București de miniștri fără portofoliu[122].

Pentru realizarea tranziției de la vechile structuri de stat la cele naționale, Consiliul Directorilor, cu sediul la Chișinău, condus de Daniel Ciugureanu, și-a axat activitatea pe realizarea prevederilor Rezoluției Sfatului Țării din 27 martie / 9 aprilie 1918: elaborarea proiectului legii agrare, aprovizionarea populației, asigurarea ordinii și liniștii publice, funcționarea școlilor și a altor instituții publice, aplicarea legislației existente etc.

În același spirit s-a decis unificarea calendarelor, deoarece în Vechiul Regat și în Basarabia funcționa stilul vechi, iar în Transilvania și Bucovina stilul nou. A fost adoptat stilul nou, data de 1 aprilie devenind 14 aprilie 1919. Tot la 1 aprilie 1919 limba română a devenit limbă oficială pe întreg cuprinsul României. În aceeași zi s-a decis înființarea de școli și cursuri de limba română, de care beneficiau gratuit funcționarii publici din rândul minorităților naționale[123].

Așa cum Marea Unire s-a realizat după un îndelungat război, în care România,

---

[120] Vezi Eufrosinia Popescu, *op. cit.*, p. 226.

[121] „Dezbaterile Senatului", nr. 37, ședința din 9 martie 1923, pp. 556–557.

[122] Vasile-Sorin Curpăn, Emilia Mitrofan, Marian Russo, *Tratat de istorie și teorie politico-juridică*, Iași, Editura Sedcom Libris, 2020, pp. 152–153.

[123] Ioan Scurtu, *Învățământul, știința și cultura Basarabiei integrate în statul național unitar român*, în „Limba Română", an XXII, nr. 5–6 (203–204), 2012, p. 98.

dar și noile provincii reunite, s-au confruntat cu numeroase greutăți, au fost adoptate, în mod prioritar, măsuri în vederea depășirii celor mai multe din consecințele războiului, precum și cu criza economică de subproducție ce i-a urmat.

Totodată, noua situație politică, teritorială și demografică a României Întregite dicta cu necesitate obiectivă înlocuirea vechilor sisteme administrative locale cu un sistem unic, adecvat exigențelor unui stat național unitar, precum și adoptarea de măsuri în vederea consolidării noului organism social-economic. Drept urmare, pentru asigurarea unei mai rapide și eficiente integrări a provinciilor unite la 1918 în cadrul statului național unitar român, la 4 aprilie 1920 au fost adoptate decrete-legi prin care au fost dizolvate organele regionale de conducere – Consiliul Dirigent din Transilvania, Secretariatele de Serviciu din Bucovina și Directoratele din Basarabia[124].

În același scop, în toamna anului 1920 a fost realizată unificarea monetară, iar în iulie 1921, la inițiativa lui Nicolae Titulescu, a fost adoptată reforma financiară, care stabilea un sistem de impozite unic pe întreg teritoriul României, având la bază cantitatea și natura veniturilor. Legea adoptată fixa un minim de venit neimpozabil, proteja veniturile obținute prin muncă și lovea în cele dobândite în timpul războiului și prin moștenire (impozitul ajungând până la 70% din venit). Tot prin efortul lui N. Titulescu, în 1921 a fost alcătuit și primul buget al României Întregite, guvernul obținând posibilitatea promovării unei politici coerente privind veniturile și cheltuielile statului[125].

După încoronarea regelui Ferdinand I la Alba Iulia, ca rege al tuturor românilor, și adoptarea noii Constituții, publicată la 29 martie 1923 în „Monitorul Oficial", cel de-al treilea moment în procesul de consolidare a unității teritorial-politice a Noii Românii a fost marcat de Legea pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925[126], înfăptuirea căreia, așa cum menționa prim-ministrul Ion I.C. Brătianu, „era resimțită de mult timp ca o grabnică nevoie"[127].

În cadrul dezbaterilor parlamentare din acel an s-a menționat că, după înfăptuirea Marii Uniri, au fost elaborate mai multe proiecte de reformă administrativă, fără să fi ajuns însă să fie votate de Parlamentul României[128]. Astfel, în 1918, Cercul de studii al PNL a publicat un anteproiect la Iași și un altul la București, în același an. Constantin Argetoianu, la rândul său, a supus Senatului,

---

[124] Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 37.

[125] *Ibidem*.

[126] *Lege pentru unificarea administrativă*, în „Monitorul Oficial", nr. 128 / 14 iunie 1925, pp. 6.850–6.893.

[127] „Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților", nr. 104 / 25 iunie 1925, p. 2.902.

[128] *Ibidem*, p. 2.927.

care l-a și votat, un proiect privitor la administraţiile locale (comună și judeţ) și un proiect pentru administraţia centrală, rămas nedefinitivat. În 1920, în mandatul guvernului Alexandru Vaida-Voievod, dr. N. Lupu, în calitate de ministru de Interne, a instituit o comisie care a examinat problemele reformei administrative. De asemenea, Asociaţia funcţionarilor administrativi din Transilvania, Banat și ţările ungurene au întocmit un studiu și propuneri pentru modificarea proiectului din 1925. Nu în ultimul rând, Zemstvele judeţene din Basarabia au tipărit un proiect de lege asupra instituţiilor de administraţie și gospodărie locală din Basarabia[129].

Cu toate acestea, la fel ca numeroase alte reforme din primii ani postbelici, unificarea administrativă a Noii Românii a fost opera Partidului Naţional-Liberal, care a preluat din ianuarie 1922 puterea formală pentru a soluţiona problemele politice, socio-economice și culturale esenţiale, cărora trebuia să le facă faţă noul organism statal[130].

Apreciată drept cel mai important pas în realizarea integrării administrative a provinciilor istorice unite în anul 1918 cu Vechiul Regat al României[131], Legea pentru unificare administrativă a fost publicată în ziua de 14 iunie 1925, în „Monitorul Oficial" cu nr. 128, punând în aplicare principiile fundamentale ale administraţiei românești stipulate în Constituţia din 29 martie 1923 – unitatea și indivizibilitatea statului și principiul descentralizării administrative[132]. Legea în cauză a fost votată în ședinţa Adunării Deputaţilor din 10 iunie 1925, cu unanimitate de 129 de voturi, în ședinţa Senatului din 11 iunie 1925, cu o majoritate de 86 de voturi „pro" și 2 „împotrivă", a fost promulgată de regele Ferdinand I la 13 iunie și publicată în „Monitorul Oficial" în ziua următoare.

Legea pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925 consta din 6 titluri (I. Împărţirea teritoriului regatului; II. Comuna; III. Judeţul; IV. Dispoziţiuni comune; V. Reprezentanţii autorităţilor centrale, organe de control; VI. Dispoziţii finale și tranzitorii) și 400 de articole.

În dezbaterile din cadrul Senatului, raportorul C.D. Dimitriu a menţionat că reforma administrativă din 1925 trebuia să respecte următoarele principii esenţiale[133]:

---

[129] *Ibidem*.

[130] *O istorie a românilor. Studii critice*. Coord. Stephen Fischer-Galaţi, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 1998, p. 237.

[131] Gheorghe Calcan, *Unificarea administrativă a României întregite (1918–1925)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016, p. 70.

[132] *Lege pentru unificarea administrativă*, în „Monitorul Oficial", nr. 128 / 14 iunie 1925, pp. 6.850–6.893. A intrat în vigoare de la 1 ianuarie 1926.

[133] „Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor", nr. 104 / 25 iunie 1925, pp. 2.912–2.949.

– reforma nu trebuie să primejduiască unitatea naţională şi siguranţa Statului român;

– reforma trebuie să se înfăptuiască pe baza şi cu respectarea dispoziţiilor art. 108 din Constituţia României din 29 martie 1923[134];

– administraţia judeţeană şi comunală trebuiau scoase de sub înrâurirea politică, în special puse la adăpost de fluctuaţiile politice;

– descentralizarea nu trebuia să aibă ca rezultat crearea de corpuri administrative autonome, ca în Evul Mediu, fără legături între ele, ci între aceste corpuri să existe cea mai strânsă şi continuă colaborare;

– între Stat, judeţ şi comună, pe de o parte, şi între fiecare din aceste unităţi administrative, pe de altă parte, trebuia să existe cea mai desăvârşită legătură[135].

Atât în Senat (raportor: C.D. Dimitriu) cât şi în Camera Deputaţilor (raportor: Leonte Moldovan), s-a subliniat necesitatea ca reforma administrativă să respecte neapărat două principii esenţiale: „păstrarea caracterului naţional unitar al ţării şi, înlăuntrul acestui principiu, aplicarea descentralizării administrative, cât mai mult posibil”[136]. Aşa cum menţiona raportorul Leonte Moldovan în expunerea de motive la proiectul de lege, „starea de fapt creată statului naţional român întregit, prin recunoaşterea frontierelor sale până aproape de limitele extreme ale graiului strămoşesc, precum şi consideraţiunea de care se bucura Noua Românie în concertul statelor europene şi ale lumii, au reclamat imperios o nouă reformă administrativă, bazată pe vederi largi şi pe principii de administrare modernă, corespunzătoare nevoilor noastre de astăzi”[137].

Potrivit textului Legii pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925, teritoriul României se împărţea, din punct de vedere administrativ, în judeţe şi judeţele în comune (art. 1). Comunele erau rurale şi urbane. Comuna rurală era alcătuită din unul sau mai multe sate, cu reşedinţa în unul din sate. Comunele rurale care, din punct de vedere administrativ, economic sau sanitar, erau într-o strânsă legătură de interese cu a comunelor, puteau fi declarate comune suburbane (art. 2, 3). Comunele urbane erau centre de populaţie declarate astfel prin lege. Ele erau: urbane reşedinţe de judeţ şi urbane nereşedinţe. Comunele

---

[134] Art. 107 din Constituţia Vechiului Regat prevedea pentru instituţiile judeţene şi comunale legi, care să aibă la bază descentralizarea mai completă a administraţiei şi independenţa comunală, iar art. 108 din Constituţia României Întregite exprima acelaşi deziderat: ca legile ce urmau a organiza instituţiile judeţene şi comunale, să aibă la bază descentralizarea administrativă.

[135] „Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor”, nr. 104 / 25 iunie 1925, p. 2.912.

[136] *Proiectul de lege pentru unificarea administrativă*, în „Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor”, nr. 104 / 25 iunie 1925, p. 2.791.

[137] *Documente privind istoria României între anii 1918–1944*. Coordonator Ioan Scurtu, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1995, pp. 73–79.

urbane reşedinţe de judeţ erau acele comune urbane în care se afla prefectura judeţului. Comunele urbane reşedinţe de judeţ, care prin numărul locuitorilor și prin importanţa economică sau culturală aveau o mai mare înrâurire asupra dezvoltării generale a Statului, puteau fi declarate prin lege municipii (art. 4).

Pentru înlesnirea controlului, supravegherea aplicării legilor și buna îndrumare a administraţiei, judeţele se împărţeau în circumscripţii numite plăși, cuprinzând mai multe comune, iar comunele urbane, în circumscripţii numite sectoare. Nici plășile și nici sectoarele nu erau persoane juridice (art. 5)[138].

Conform art. 7 al legii, fiecare locuitor al României, fără deosebire de sex ori naţionalitate, trebuia să aibă reşedinţa într-o comună și să participe la sarcinile ei. Cetăţenii români se puteau strămuta dintr-o comună în alta fără nici o învoire prealabilă, fiind însă datori să facă cunoscut autorităţilor atât faptul strămutării cât și aşezarea lor în altă comună. Comuna își exercita autoritatea sa asupra tuturor locuitorilor și a întregului teritoriu din cuprinsul ei. Străinii nu se puteau stabili într-o comună, înainte de a îndeplini anumite formalităţi prevăzute în legea specială cu privire la străini[139]. Într-o legătură directă cu Legea pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925 s-a aflat Legea pentru reglementarea migraţiunilor, din 10 iunie 1925[140] și Regulamentul pentru aplicarea respectivei legi, din 26 iunie 1925[141], considerate de ministrul muncii, cooperaţiunii și asigurărilor sociale, N.D. Chirculescu, legi „de un interes superior”[142]. Așa cum afirma N.D. Chirculescu, „trecem într-o epocă de dezvoltare economică când nu ne putem dispensa încă mult timp de un număr destul de însemnat de lucrători specialiști străini. De aici, nu rezultă însă că trebuie să lăsăm graniţele deschise pentru oricine voiește să intre și să se stabilească în ţară, în dauna elementului muncitoresc din ţară”. De asemenea, libertatea de emigrare urma să fie acordată „sub rezerva restricţiunilor dictate de motive de ordin politic, economic și social, ţinând seama de situaţia pieţei muncii și de salvarea intereselor igienice, sanitare și morale ale ţării de imigrare”[143].

Articole speciale din textul Legii din 14 iunie 1925 tratau subiecte privind

---

[138] „Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor”, nr. 104 / 25 iunie 1925, p. 2.809.

[139] *Ibidem*, pp. 2.809–2.810.

[140] *Lege pentru reglementarea migraţiunilor*, în „Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor”, nr. 98 / 10 iunie 1925, pp. 2.503–2.517.

[141] *Regulament pentru aplicarea Legii migraţiunilor*, în „Monitorul Oficial”, nr. 138 / 26 iunie 1925, pp. 7.509–7.518.

[142] N.D. Chirculescu, *Expunere de motive la proiectul de Lege al migraţiunilor*, în „Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor”, nr. 98 / 10 iunie 1925, pp. 2.494–2.502.

[143] *Ibidem*, p. 2.497.

autorităţile administrative şi elective locale, autorităţile de control (Titlul I); structura, funcţionarea şi atribuţiile consiliilor comunale (Titlul II); structura, funcţionarea şi atribuţiile consiliilor judeţene, serviciile şi funcţionarii judeţeni (Titlul III); alegerile, veniturile comunale şi judeţene, bugetul şi finanţele locale; modificări teritoriale la comune şi judeţe, schimbări de reşedinţe, constituiri şi transformări de comune (Titlul IV); capitole privind prefectul şi consiliul de prefectură, directorul prefecturii, subprefectul şi plasa, notarul (Titlul V); dispoziţii finale şi tranzitorii (art. 373–400).

În epocă, Legea pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925 a fost considerată, pe bună dreptate, „o necesitate naţională" (C. Hamangiu), România trebuind să aibă aceleaşi legi pe întreg cuprinsul ei. Aşa cum populaţia României Întregite a rămas, inclusiv după 1918, în covârşitoarea sa majoritate românească, legea din 14 iunie 1925 a fost apreciată mai ales pentru faptul păstrării şi consolidării caracterului statului naţional unitar, aplicându-se, în acelaşi timp, principiul descentralizării administrative, „cât mai mult posibil" (Leonte Moldovan)[144]. În acelaşi timp, criticile venite în special din direcţia opoziţiei politice a liberalilor, „chiar dacă admiteau caracterul naţional al Statului, îi contestau pe cel unitar"[145]. Liberalii erau criticaţi pentru faptul că priveau România Întregită ca o „prelungire a Vechiului Regat".

„Este un fenomen general,- afirma în această privinţă cunoscutul prof. univ. dr. Ion C. Petrescu (1892–1967),- pe care îl observăm de mai multe decenii în toate ţările înaintate, şi anume că deodată cu instaurarea democratismului în viaţa politică, indivizii şi unităţile sociale mai mici, cum sunt comuna şi judeţul, au obţinut dreptul, ca cel puţin în unele privinţe, să nu mai aştepte cuvântul de la centru, ci să-şi gospodărească singure interesele. Autoritatea centrală deleagă o parte din atribuţiile sale autorităţilor locale. În modul acesta, se dezvoltă spiritul de responsabilitate şi de iniţiativă şi se dă putinţa tuturor cetăţenilor să contribuie într-o măsură cât mai largă la conducerea vieţii de stat"[146]. În opinia autorului, procesul de deplasare şi dispersare a autorităţii centrale la unităţile sociale mai mici şi chiar la indivizii unui stat devine cu atât mai vizibil, cu cât democratismul este mai înaintat. „Şi nimeni,- rezuma Ion C. Petrescu,- într-un stat democrat, nu are curajul să afirme că acest fenomen ar fi semnul slăbirii coeziunii elementelor componente ale vieţii de stat. Prin însuşi acest proces istoric s-a putut observa că nu e niciun pericol pentru unitatea de stat, dacă

---

144 *Proiectul de lege pentru unificarea administrativă*, în „Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor", nr. 104 / 25 iunie 1925, pp. 2.787–2.808.

145 *Ibidem*, p. 2.791.

146 Ion C. Petrescu, *Regionalismul şi şcoala*. Ed. a III-a, Bucureşti, Editura Institutului Pedagogic Român, 1933, p. 3.

județul și comuna exercită astăzi funcţiuni, care aparţineau odinioară autorităţii centrale. Nimic nu se opune, teoreticește cel puţin, de a trage consecinţa logică din ideea descentralizării, de a se conduce autonom”[147].

Nu doar autorul menţionat, ci și numeroși alţi intelectuali, dar și oameni politici și lideri de partid, pornind de la popularitatea conceptului federal prin care acesta s-a concretizat ca urmare a marilor transformări produse după încheierea Primului Război Mondial, au apreciat că federalismul ar fi fost un principiu mai potrivit de armonizare a intereselor naţionale cu cele regionale / teritoriale, aplicabil inclusiv la scara Noii Românii [148].

La o primă apropiere, teoria politică pare să favorizeze federalismul în calitate de mecanism prin care se încearcă „combinarea cu grijă a intereselor naţionale și regionale / teritoriale în cadrul unei reţele complexe de controale și echilibrări între un guvern general, naţional sau federal, pe de o parte, și o multiplicitate de guverne regionale, pe de altă parte”[149]. În același timp, aceiași teoreticieni ai federalismului arată că acest concept este pe cât de convenabil și de popular, pe atât însă de ambiguu, confuz și chiar periculos, servind drept exemplu clasic de concept supradimensionat și esenţialmente contestat[150].

Cu referire la România Întregită, în confruntarea de doctrine sau de metode, inclusiv federale, modelul liberal al statului naţional unitar a reprezentat vectorul principal al gândirii politice și social-economice românești din anii imediat postbelici, de rând cu faptul că pe un plan mai larg, european, același model liberal s-a dovedit a avea, inclusiv în noile condiţii istorice, „un destin strălucit”, de vreme ce de mai multe secole reprezenta „principala mega-tendinţă din gândirea economică modernă și contemporană”[151].

Așa cum s-a menţionat în cadrul dezbaterilor asupra proiectului de Lege pentru unificarea administrativă[152], înainte de războiul mondial, guvernul lui Petre Carp prezentase Corpurilor legiuitoare un proiect de reorganizare administrativă, care împărţea ţara în dregătorii și regiuni. Proiectul însă nu a mers mai departe de cercetări și studii. Proiectul prevedea doar o desconcentrare a serviciilor, având marele defect că în locul ministrului responsabil crea un

---

147 *Ibidem*, pp. 3–4.

148 Vezi Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, Editura Academiei Române, 1993, passim.

149 *Oxford dicționar de politică*. Coordonat de Iain McLean. Traducere și glosar de Leonard Gavriliu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 177.

150 *Ibidem*, pp. 177–178.

151 Ioan Saizu, Alexandru Tacu, *Europa economică interbelică*, Iași, Institutul European, 1997, pp. 59–60.

152 „Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor”, nr. 104 / 25 iunie 1925, pp. 2.928–2.929.

număr de dregătorii cu puteri suverane de a dispune, dar fără nici o răspundere politică. Era, de fapt, o întoarcere la forme de stat părăsite de alte ţări.

După 1918, unele partide au preconizat un regionalism întemeiat pe autoadministrare. Limitarea geografică a ţinuturilor, care compuneau România Întregită, diversitatea tradiţiilor, a obiceiurilor şi a practicii administrative, a îndeletnicirilor din diferite părţi ale ţării şi unele considerente de ordin politic ar fi fost motivul sprijinirii acestui sistem, în baza căruia se cerea ca fiecare din ţinuturile ţării,- Ardeal, Muntenia, Moldova, Basarabia, Bucovina,- să devină o unitate administrativă (proiect de lege al administraţiilor locale, prezentat de C. Argetoianu).

Desigur, în primele luni după Unire, regionalismul / particularismul diferitelor ţinuturi avea o firească explicaţie istorică şi psihologică. Nu însă şi în continuare, dat fiindcă regionalismul devenea o piedică în calea consolidării Statului român întregit. Regionalismul devenea o formulă politică nu numai periculoasă, ci şi extrem de complicată şi ineficientă în aplicarea ei practică.

Aşa cum se ştie, împreună cu celelalte instituţii administrative, la fel ca în toată Rusia ţaristă, în Basarabia de până la 1918 au funcţionat şi zemstvele[153], în calitate de instituţii cu un pronunţat caracter autonom. Datorându-se împăratului Alexandru al II-lea, instituţia zemstvei, cu un caracter de independenţă relativ pronunţat, nu depindea de statul rusesc şi nu era o instituţie de stat, ci un aşezământ autonom pe lângă instituţiile statului, având conducerea proprie[154]. În anii formării zemstvelor, legiuitorii şi-au propus să le dea un caracter democratic, astfel încât funcţionarii implicaţi în activitatea acestora erau cu totul deosebiţi de funcţionarii statului – cinovnicii sau nacialnicii propriu-zişi: „Pe când cinovnicii se gândeau numai la afacerile lor personale, funcţionarii Zemstvei cugetau la mijloacele cele mai nimerite de-a ajuta poporul, din toate punctele de vedere; slujbaşii Zemstvelor, în teorie, erau puşi ca să lucreze pentru toate noroadele, ce trăiau în Rusia, deopotrivă”[155].

În calitate de instituţie electivă cu drept de colectare a impozitelor în Rusia absolutistă, zemstva s-a bucurat de la început de o mare popularitate, mai cu seamă în lipsa parlamentarismului, astfel încât cei care doreau să participe la

[153] Zemstvă – organ reprezentativ şi electiv al autoadministrării locale (gubernială, judeţeană), a cărui componenţă se reducea la soluţionarea problemelor economice şi culturale. A fost constituită în urma reformei administrative din Rusia în timpul domniei ţarului Alexandru al II-lea (1855–1881). În 1870 a fost extinsă în Basarabia, unde a funcţionat până în 1923 (*Dicţionar de istorie*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Chişinău, Editura Civitas, 2007, p. 399).

[154] Vezi Paul Gh. Gore, *Autoadministrarea şi Zemstvoul*, Chişinău, Editura Societăţii „Glasul Ţării”, 1920, p. 4 şi urm.

[155] C. Filipescu, E.N. Giurgea, *Basarabia. Consideraţiuni generale, agricole, economice şi statistice*, Chişinău, Institutul de Arte Grafice „România Nouă”, 1919, p. 285.

viaţa publică îşi puteau găsi aici un plasament şi un interes. Iniţial, societatea a fost de acord să participe la activitatea zemstvei în forma ei imperfectă, pentru a demonstra, astfel, că organele elective sunt şi loiale, şi mai capabile decât cele birocratice. Ulterior, s-a încercat lupta cu organele statului pentru lărgirea drepturilor zemstvei, pentru generalizarea instituţiei şi formarea parlamentului pe baza zemstvei, pentru introducerea constituţiei[156].

Pe parcurs însă, activitatea respectivelor instituţii administrative a fost considerabil deturnată de la obiectivele preponderent sociale către cele specific politice, transformându-se în veritabile instituţii aristocratice, astfel încât majoritatea membrilor acestora erau nobili şi doar o mică parte ţărani, promovând „interesul aristocraţiei ruse de a întreţine în întuneric populaţia rurală”[157]. În consecinţă, instituţiile zemstvelor, care „în teorie ar fi fost instituţii cu totul democratice şi aservite intereselor claselor de jos, în realitate n-au dat rezultatele nădăjduite, din cauza că au avut o bază falsă de aplicare, care constituia o adevărată aberaţie. Era peste putinţă ca libertatea să se altoiască pe absolutism, cu atât mai mult, cu cât, printre scopurile ei firești, era şi acela prin care s-a urmărit panslavismul”[158].

În teritoriile anexate de Rusia ţaristă, inclusiv în Basarabia, zemstvele au constituit, în plus, veritabile focare de rusificare ale administraţiei. Precum menţiona dr. Petre Cazacu, „zemstvele făceau şcoli, desigur numai ruseşti, şi plăteau învăţători, dar numiţi de inspectoratul învăţământului – funcţionar al statului. Toţi funcţionarii de la zemstve se numeau de el, dar guvernatorul avea dreptul să intervină să nu se aprobe orice alegere sau să dea ordin confidenţial prin jandarmi cutărui sau cutăror alegători să nu se prezinte la alegeri. Zemstvele făceau spitale, dar prin intervenţii prieteneşti se determina locul lor în vederile statului, în raport cu planurile statului major, se numeau medici, dar extrem de rar se întâmpla ca aceştia să fie moldoveni, ca şi agronomii, statisticienii şi ceilalţi funcţionari ai zemstvei”[159].

În mod logic şi firesc, după proclamarea unirii Basarabiei cu România, având în vedere faptul promovării unei atitudini politice ostile, printr-un decret regal din 8 octombrie 1918, zemstva gubernială a Basarabiei a fost

---

[156] Petre Cazacu, *Instituția publică numită „Zemstvo” în cadrul statului absolutist rusesc și în cadrul statului român în timpurile noastre*, Iași, Institutul de Arte Grafice și editura „Viaţa Românească”, 1921, p. 12.

[157] I. Teodorescu, *Basarabia*, în „Buletinul statistic al României”, Seria IV, vol. XIV, nr. 1, 1919, p. 23.

[158] C. Filipescu, E.N. Giurgea*, op. cit.*, p. 295.

[159] Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru, 1812–1918.* Studiu introductiv Anatol Petrencu, Chișinău, Editura Știința, 1992, p. 138.

desființată, atribuțiile acesteia fiind încredințate Consiliului de Directori[160], concomitent cu reducerea atribuțiilor zemstvelor județene. În anul următor, printr-un nou decret regal din 1 martie 1919, luându-se act de faptul că membrii dumelor, upravelor și zemstvelor județene din Basarabia se dezinteresau în mod fățiș și demonstrativ de treburile obștești, astfel încât administrația comunelor și județelor se exercita cu numeroase dificultăți și obstacole din cauza lipsei unui organ deliberativ și executiv, mandatul numitelor instituții a fost declarat expirat, iar atribuțiile acestora, delegate unei comisii interimare numite prin decret regal[161].

Revenind ulterior la același subiect, dr. Petre Cazacu menționa următoarele: „Era în Basarabia o instituție administrativă veche, cu mult prestigiu, zemstva gubernială. Necorespunzând necesităților democratice ale momentului (era aleasă prin vot restrâns), având atribuțiuni vechi, care contracarau atribuțiile Sfatului Țării și ale Consiliului de Directori, Consiliul Directorilor a fost silit s-o desființeze, trecând atribuțiile ei pe seama diverselor directorate”[162].

Este de notat că unitatea politică, administrativă, socio-economică și culturală a Noii Românii a fost asigurată nu numai de adoptarea și intrarea în vigoare a Legii pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925, ea fiind însoțită și sprijinită de adoptarea unor legi și hotărâri de armonizare și integrare a societății basarabene în universul spiritual și funcțional românesc.

Între aceste măsuri, un rol deosebit l-a jucat adoptarea Legii relative la organizarea Armatei Române, din 24 iunie 1924[163], care stipula că „toți românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, fac parte din unul din elementele puterii armate. Ei sunt chemați a purta armele și a forma diferite elemente ale armatei, în condițiunile legii și ale celei de recrutare” (art. 1). Potrivit art. 2 al legii, puterea armată a României consta din armata activă cu cadrele ei permanente, rezerva armatei și milițiile.

Teritoriul României se împărțea, din punct de vedere al comandamentului armatei, în 7 regiuni militare, corespunzătoare la 7 corpuri de armată, regiuni care se stabileau prin înalt decret regal, după resursele de recrutare, nevoile de mobilizare și pe cât posibil, în legătură cu împărțirea administrativă a țării (art. 11). Fiecare regiune militară se împărțea în cercuri de recrutare (art. 12).

---

[160] „Monitorul Oficial”, nr. 160 / 9 (22) octombrie 1918, p. 2.741.

[161] „Monitorul Oficial”, nr. 271 / 2 (15) martie 1919, pp. 5.981–5.982.

[162] Petre Cazacu, *Zece ani dela Unire. Moldova dintre Prut și Nistru. 1918–1928*, București, Tipografia ziarului „Universul”, F.a., pp. 281–282.

[163] *Lege relativă la organizarea armatei*, în „Monitorul Oficial”, nr. 134 / 24 iunie 1924, pp. 6.969–6.972.

Armata se recruta de pe întregul teritoriu al ţării. Ea se compunea din comandamente, corpuri de trupă şi formaţiuni de servicii (art. 13)[164].

O altă măsură, la fel de importantă pentru consolidarea statului român întregit, a fost şi Legea pentru organizarea şi exploatarea căilor ferate, din 17 iunie 1925[165]. Aşa cum menţiona colonelul A. Negulescu în Expunerea de motive la proiectul de Lege pentru organizarea şi exploatarea căilor ferate[166]: „În urma crâncenului război, nici unul din serviciile noastre publice n-a ieşit mai nimicit ca aceste C.F. (linii şi material rulant). Odată cu aceasta, mărindu-se reţeaua de C.F. de la 3.500 la 11.300 km, găsindu-se deodată cu 4 servicii de C.F. care aveau 4 organizaţii deosebite, 4 sisteme de exploatare şi administraţie diferite, putem zice cu 4 tradiţii care nu se potriveau una cu alta, a trebuit ca printr-o muncă titanică, o voinţă de fier, adevărate acte de îndrăzneală, să se introducă o exploatare şi o administraţie uniformă a acestor C.F. pe tot cuprinsul ţării"[167].

Considerată la modul general, la o distanţă istorică de 100 de ani de la adoptare, Legea pentru unificare administrativă din 14 iunie 1925 a jucat un rol extrem de important în consolidarea unităţii politice, socio-economice şi culturale a României interbelice. În pofida criticilor formulate, provenind mai ales de la partidele din opoziţie, legea administrativă din anul 1925 s-a încadrat în spiritul democratic al epocii, introducând principiul descentralizării în organizarea şi funcţionarea administraţiei româneşti.

6. Concluzii

Prin Unirea din 1918 cu Vechiul Regat al României a provinciilor istorice româneşti aflate până atunci sub stăpâniri străine – a Transilvaniei, Banatului, Basarabiei şi Bucovinei – dezvoltarea istorică a poporului român a intrat într-o etapă nouă a construcţiei sale statale. Consolidarea unificării statal-naţionale necesita, în anii de după Unire, declanşarea unor procese şi acţiuni cu caracter administrativ-organizatoric, instituţional-legislativ, economic, cultural etc., în scopul integrării totalităţii patrimoniului existent acum într-un organism funcţional unitar al ţării, în vederea fortificării resurselor materiale şi umane în interesul naţiunii.

---

[164] *Ibidem*, pp. 6.969–6.970.

[165] „Monitorul Oficial", nr. 130 / 17 iunie 1925, pp. 6.977–6.986.

[166] A. Negulescu, *Expunere de motive la proiectul de Lege pentru organizarea și exploatarea căilor ferate*, în „Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor", nr. 98 / 10 iunie 1925, pp. 2.518–2.526.

[167] *Ibidem*, p. 2518. Vezi şi Arthur Văitoianu, *Proiect de Lege pentru organizarea și exploatarea căilor ferate*, în „Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor", nr. 98 / 10 iunie 1925, pp. 2.527–2.544.

După integrarea acestor teritorii românești în statul român s-a impus, în chip firesc, înlăturarea rânduielilor fostei stăpâniri, introducerea și extinderea în noile provincii a regimului instituțional și legislativ românesc, destinat să creeze un cadru favorabil și eficient tuturor întreprinzătorilor și producătorilor, unităţilor economice, proceselor de producţie și schimb, dezvoltării ample și neîngrădite a pieţei naţionale”[168]. Răspunzând unor necesităţi obiective ale societății românești, ansamblul de măsuri democratice ca: egalitatea tuturor cetăţenilor indiferent de naţionalitate, limba vorbită sau religia profesată, votul universal acordat tuturor cetăţenilor, reforma agrară apreciată ca una din cele mai largi din Europa[169] ș.a., incluse într-o formă sau alta în Constituţia din 1923, au avut consecinţe benefice asupra evoluţiei întregii economii naţionale și a sistemului politic, statornicind pe plan legislativ, administrativ, financiar, cultural etc., unitatea Noii Românii.

La o distanţă de peste un secol de la acele evenimente istorice, apare drept incontestabil adevărul că Declaraţia Sfatului Ţării din 27 martie / 9 aprilie 1918 de unire a Basarabiei cu România a fost o decizie obiectivă și necesară, venind „ca o supremă răsplată pentru suferinţele din timpul războiului și din timpul celor 106 ani de stăpânire străină”, decizia respectivă izvorând „din conștiinţa și din sufletul poporului și nu din alte împrejurări venite din afară”[170]. La fel de adevărat este și faptul că, în acele condiţii istorice, o altă cale decât unirea Basarabiei cu România ar fi fost sortită unui inevitabil eșec, și este marele merit al Sfatului Ţării și al oamenilor politici basarabeni din acea perioadă – Constantin Stere, Pantelimon Halippa, Vasile Stroescu, Ion Inculeț, Ion Pelivan – de a fi găsit unica soluţie ce ducea spre limanul multașteptat de întreaga populaţie.

Actele Marii Uniri au stat la baza dezvoltării României în perioada care a urmat. După 1918, societatea românească a evoluat în direcţia consolidării sale interne, refacerii economiei naţionale distruse de război, realizării în practică a reformelor, unificării legislative, financiare, economice, politice, administrative și culturale a întregului spaţiu românesc. Unirea a contribuit la dezvoltarea tuturor provinciilor românești, la crearea unei pieţe unice, comune, la integrarea economică a teritoriilor reîntregite în spaţiul economic unic românesc. S-au produs schimbări esenţiale în toate domeniile vieţii statale, economice, politice, administrative, culturale.

---

[168] *Istoria Românilor*. vol. VIII: *România Întregită (1918–1940)*. Coord.: Ioan Scurtu / Academia Română, Secţia de Ştiinţe Istorice și Arheologie, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 78.

[169] Costin Murgescu, Damian Hurezeanu, *Reformele agrare din Europa după primul război mondial*, în „Revista de Istorie”, Tom 33, nr. 11 / 1980, p. 2.048.

[170] Ion Macovei, *15 ani dela Unirea Basarabiei cu Patria-mamă*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1933, p. 4.

Principalele reforme pentru reintrarea Basarabiei în unitatea românească au fost reforma pentru împroprietărirea țăranilor, nedreptățiți sub regimul rus; chemarea maselor mari la viața publică prin sufragiul universal egal, direct și secret și, ca urmare, restabilirea poporului în dreptul de a se cârmui prin oameni ieșiți din sânul său. Restabilirea limbii și culturii poporului român în toate drepturile și rosturile din care fusese alungată din școală, biserică, administrație, justiție, iar ca și corolar: acordarea pentru minorități a dreptului de a-și cultiva limba în școală, descentralizarea administrativă și sporirea atribuțiunilor administrațiilor locale. Într-un cuvânt, restabilirea dreptului pentru toți locuitorii, indiferent de naționalitatea și de confesiunea lor[171].

Unirea din 1918 a contribuit la îmbunătățirea situației țărănimii, care a adus cele mai mari jertfe pe altarul unității naționale. În 1920–1922 s-a realizat reforma agrară, așteptată de marea majoritate a țărănimii. Moșiile particulare, pământurile bisericești și cele ale statului au fost împărțite țărănimii. Aproape 6 mln. ha au fost date familiilor țărănești care aveau un lot sub 5 ha, fără deosebire de origine etnică. Reforma agrară a condus la creșterea potențialului agricol al țării, la îmbunătățirea situației economice generale[172].

Dincolo de toate insinuările și calomniile vehiculate în acea perioadă, cu ecouri până în zilele noastre, alternativa unirii Basarabiei cu România poate fi urmărită după exemplul RASS Moldovenești din anii 1924–1940 – cu colectivizarea forțată a agriculturii și foametea dezastruoasă, cu deportările și represiunile staliniste, cu dezmembrarea teritorială a Basarabiei în 1940 etc.

---

[171] Ion Nistor, *Basarabia sub dominațiunea românească. La 20 de ani dela Unire*, Cernăuți, Editura „Glasul Bucovinei", 1938, p. 51.

[172] Anton Moraru, Ion Negrei, *Anul 1918: ora astrală a neamului românesc*, Chișinău, Editura Civitas, 1998, p. 211.

Evoluția sectorului agricol din Transilvania și Basarabia după Legea pentru unificarea administrativă din 1925*

Alexandru MOLCOSEAN**

Introducere

Adoptarea, la 14 iunie 1925, a Legii pentru unificarea administrativă a României Întregite a presupus transferul puterii centrale către conducerea locală și instituirea unui cadru legislativ care le conferea celor din urmă atribuţii extinse. Reforma a vizat profesionalizarea funcţionarilor publici, contribuind astfel la debirocratizarea sistemului administrativ. În acest context al modernizării administraţiei românești, a fost înființat Consiliul Superior Administrativ, cu rol de consultare, consiliere și îndrumare a organelor locale.

Legea pentru unificarea administrativă din 1925 a stabilit în mod expres domeniile de activitate ale comunelor și judeţelor în sectorul agricol. Potrivit articolului 51 al legii, atribuțiile comunelor în acest domeniu vizau: „creșterea vitelor și medicina veterinară, clădirea, întreținerea și supravegherea din punct de vedere administrativ a diferitelor stabilimente și instituţii locale, precum și numirea personalului administrativ și a celui veterinar necesar acestor servicii". În ceea ce privește lucrările de ameliorare agricolă, legea prevedea activităţi precum: „rectificarea cursurilor de apă, replantarea râpelor și a terenurilor erodate, secarea zonelor mlăștinoase, înființarea de pepiniere"[1].

La nivel județean, articolul 118 reglementa atribuţii referitoare la „administrarea izlazurilor comunale, înființarea de școli elementare agricole, organizarea

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergenţe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanţat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV.

** Cercetător, Institutul de Istorie al Universităţii de Stat din Moldova

[1] *Lege pentru unificarea administrativă,* în „Monitorul Oficial", nr. 128/14, iunie 1925.

serviciului agricol judeţean, încurajarea agriculturii, pomiculturii, sericiculturii şi viticulturii, precum şi numirea personalului administrativ şi a celui inferior, de specialitate".

Astfel, administraţiile judeţene au beneficiat, după 1925, de funcţionari calificaţi şi responsabili, care au contribuit în mod concret la dezvoltarea agriculturii în provinciile unite, precum Transilvania şi Basarabia.

Studiul de faţă îşi propune o analiză comparativă a modului în care cele două provincii româneşti s-au aflat în atenţia Statului Român în procesul integrării acestora în noul cadru agricol naţional. Analiza are la bază măsurile instructiv-educative promovate de stat în vederea dezvoltării agriculturii româneşti în perioada interbelică.

Din punct de vedere cronologic, anul 1925 marchează începutul intervalului analizat, moment în care sistemul administrativ a fost descentralizat, iar autorităţile locale au dobândit o autonomie sporită în identificarea şi soluţionarea problemelor specifice unităţilor administrativ-teritoriale nou create. Limita superioară a cercetării este anul 1940, care corespunde rapturilor teritoriale suferite de România în contextul geopolitic tensionat al Europei şi al destrămării temporare a statului naţional unitar.

Evocări istoriografice

Preocupările cercetătorilor referitoare la procesul de integrare politică, economică, socială şi culturală a provinciilor Transilvania şi Basarabia au fost materializate în lucrări de tip monografic, devenind studii fundamentale dedicate omogenizării multilaterale a teritoriilor intrate în componenţa Statului Român după Primul Război Mondial. Un exemplu elocvent în acest sens este lucrarea istoricului Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)*[2], care ilustrează complexitatea parcursului Basarabiei în procesul de integrare, de la Unirea din 27 martie 1918 până la adoptarea Constituţiei din 1923. Una dintre temele esenţiale abordate de autor este reforma agrară din Basarabia, analizată din perspectiva modalităţilor concrete de implementare. Deşi împroprietărirea a fost fundamentată pe un principiu social-economic, aplicarea acesteia a cunoscut numeroase dificultăţi şi particularităţi regionale, reflectând complexitatea realităţilor basarabene din acea perioadă. Astfel, „la nivel oficial şi neoficial, reprezentanţi ai minorităţilor naţionale au invocat, în repetate rânduri, punerea în aplicare a motivaţiei de ordin naţional a reformei, idee preluată cu insistenţă de istoriografia sovietică, la baza căreia au stat motive

[2] Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923),* Bucureşti, Editura Semne, 1997.

de ordin etnopolitic"[3]. Analiza datelor prezentate în lucrare demonstrează contrariul, în medie, atât cetăţenii români cât şi reprezentanţii altor minorităţi naţionale au fost împroprietăriţi în mod egal. Specificul reformei agrare basarabene este interesant prin modul aplicării acesteia. Spre deosebire de Vechiul Regat, Bucovina şi Transilvania, acolo unde pământul a fost luat de la marii proprietari funciari, în Basarabia, ţăranilor li s-a luat pământul „pe care-l ocupaseră prin mişcările din 1917–1918 fiind distribuit predominant aceloraşi ţărani"[4].

Născută la Bucureşti şi formată în mare parte în şcoli americane, autoarea Irina Livezeanu nu a abordat într-un mod particular tematica agriculturii în lucrarea *Cultură şi naţionalism în România Mare (1918–1930)*, dar a scos în evidenţă caracterul naţional al reformelor înfăptuite care au pregătit declanşarea conflictului dintre evrei şi tineretul naţionalist, care era purtătorul de cuvânt al ţărănimii. Or, ţărănimea, care asigura majoritatea populaţiei rurale a României în primul deceniu interbelic, constituia „aproape trei sferturi (72,3%) din populaţia totală"[5] a Statului Român, a reprezentat un electorat imens pentru clasa politică care trebuia satisfăcut cu reforme solide: „împroprietărirea ţărănimii, votul universal, egalitatea tuturor cetăţenilor, indiferent de etnie, limbă şi religie, o reglementare modernă a relaţiilor de muncă şi altele"[6].

Noile provincii, Transilvania şi Basarabia, au contribuit semnificativ la extinderea teritoriului agricol al Vechiului Regat, remarcându-se în acelaşi timp şi calitatea deosebită a pământului. Aşa cum subliniază istoricul Ion Agrigoroaiei, în Transilvania, o pondere importantă au avut-o culturile de cartofi, cultivate pe suprafeţe de 120 000 ha în 1920. Şapte ani mai târziu, cartofii ocupau în Transilvania şi Bucovina 198 000 ha. Basarabia, în schimb, „furniza majoritatea cantităţilor de ulei de floarea soarelui ale ţării"[7]. Din punct de vedere al sectorului zootehnic, în România interbelică, atât în Transilvania cât şi în Bucovina erau crescute animale după norme moderne. Basarabia, în schimb, înregistra o „situaţie intermediară între cea din Vechiul Regat şi cea din Transilvania"[8].

---

[3] Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918–1928): modernizare prin reforme,* Chişinău, Editura Pontos, 2010, p. 182.

[4] Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, p. 162. A se vedea şi studiul semnat de Codruţa Bugarin, Ion Pavelescu, Ioan Scurtu, „Economia Basarabiei în anii 1918–1940", în Ioan Scurtu (coord.), *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Semne, 1998, p. 141.

[5] Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare (1918–1930)*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 18.

[6] Ion Agrigoroaiei, „Consecinţele economice ale Marii Uniri", în Ioan Scurtu (coord.), *Marea Unire din 1918 în context european*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003, p. 387.

[7] *Ibidem,* p. 390.

[8] *Ibidem,* p. 393.

Ardealul, aflându-se într-o zonă de influenţă mai „occidentalizată", a beneficiat de pătrunderea raselor perfecţionate, Basarabia în schimb, era cea mai înapoiată provincie a Statului Român.

În 2014, apare de sub tipar lucrarea istoricului austriac Florian Kührer-Wielach intitulată *Siebenbürgen ohne Siebenbürgen? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg.* Contribuţia autorului se bazează asupra studierii discursului politic al românilor din Transilvania în cadrul procesului de integrare în statul român după Primul Război Mondial. În monografie este abordat de asemenea elementul rural ca parte componentă a reformelor care au fost implementate în contextul modernizării României după Primul Război Mondial[9].

Istoricul italian Alberto Basciani pune la dispoziţia cercetătorilor lucrarea *Dificila unire: Basarabia și România (1918–1940).* Publicat în 2018, studiul abordează într-o modalitate tranșantă problemele existente în provincia românească dintre Prut și Nistru, precum și acţiunile autorităţilor centrale de la București care „s-au folosit de orice mijloc posibil ca să încorporeze provincia în noul stat naţional. În domeniul politicii au monopolizat puterea și au ignorat cu tărie realităţile locale, au creat o birocraţie care a excelat între abuzuri și ostilitate; în chestiunile de ordin economic și-au favorizat propriile interese și au ignorat sărăcia, care era foarte răspândită, dar și starea de subdezvoltare de dincolo de Prut"[10]. În fapt, autorităţile române au înregistrat eforturi majore privitoare la integrarea Basarabiei în cadrul noului stat unitar. Astfel, într-o provincie foarte apropiată ideologic de URSS, precum și supusă permanent acţiunilor destabilizatoare ale bolșevicilor care informau necontenit Moscova, este de la sine înţeleasă politica cazonă promovată în Basarabia.

Constatăm, așadar, că sursele istoriografice[11] actuale au abordat procesul de integrare al provinciilor românești din multiple perspective, concentrându-se

---

[9] Florian Kührer-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? staatliche Integration und neue Identifikationsangebote zwischen Regionalismus und nationalem Einheitsdogma im Diskurs der Siebenbürger Rumänen; 1918–1933,* la
https://utheses.univie.ac.at/detail/25408?utm [ultima accesare 28. 04. 2025], p. 418. Pentru versiunea publicată a se vedea Florian Kührer-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatlichte Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg,* München, De Gruyter Oldenbourg, 2014.

[10] Alberto Basciani, *Dificila unire: Basarabia și România (1918–1940),* Chișinău, Editura Cartier, 2018, p. 8.

[11] Pentru o listă istoriografică ce vizează unificarea legislativă a României Mari, a se vedea studiul lui Sorin Radu, *Un episod din chestiunea unificării Basarabiei cu România: activitatea Comisiei Regionale de Unificare (1921),* în „Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica", vol. XVII, 2020, pp. 186–189.

în special asupra dimensiunii naţionale şi culturale. Acţiunile autorităţilor române au fost adesea interpretate ca tentative de „românizare" a populaţiilor neromânești. În studiul de faţă vom aborda un subiect mai puţin explorat în istoriografie, și anume eforturile administraţiei românești în dezvoltarea sectorului agricol din cele două teritorii situate la extremităţile vestică și estică ale Regatului Român.

Reorganizarea învăţământului agricol superior și Organizarea învăţământului agricol și casnic de gradul I și II și de popularizare

În anul 1929, în ajunul Marii Crize Economice care a avut efecte distructive pentru economia mondială, în România sunt adoptate două legi fundamentale ce și-au adus aportul la evoluţia sectorului agricol în anii 1930[12]. În primul caz, este vorba de *Legea pentru înființarea Academiilor de înalte Studii Agronomice* care viza reorganizarea Școlii Superioare de Agricultură de la Herăstrău (București) și Academia de Agricultură de la Cluj. În cel de-al doilea caz a fost adoptată *Legea pentru organizarea învățământului agricol și casnic de gradul I și II și de popularizare.* Acest fapt urmărea „reorganizarea învăţământului școlar elementar, secundar și de popularizare a cunoștinţelor agricole"[13]. Prin intermediul celor două legi, statul român asigura educarea maselor în promovarea cunoștinţelor agricole moderne. Având în vedere că, după Primul Război Mondial, România rămânea o ţară preponderent agrară, era esenţial ca populaţia rurală să fie instruită în metode avansate de cultivare a plantelor și creștere a animalelor. Totodată, noile unităţi administrativ-teritoriale înființate după *Legea pentru unificarea administrativă* din 1925 trebuiau să beneficieze de personal agricol calificat, capabil să contribuie la aplicarea și menţinerea directivelor statului în domeniul agrar.

Legea pentru înființarea academiilor agronomice de la București și Cluj prevedea pregătirea specialiștilor cu studii superioare în diverse ramuri ale agriculturii. Totodată, existau neconcordanţe între legile de funcţionare a celor două

[12] În 1929 au mai fost adoptate o serie de legi cu tangenţă agricolă: legea asupra vânzării pe credit a mașinilor industriale, agricole și autovehiculelor; legea pentru organizarea Camerelor de agricultură; legea pentru organizarea Institutului Naţional de Export; legea pentru înființarea unei organizaţii centrale în vederea încurajării și sistematizării exportului de cereale; regulamentul pentru organizarea și funcţionarea Oficiului Central al exportului de cereale și legea pentru valorificarea produselor agricole. A se vedea Gheorghe Z. Ionescu, *Legiuiri agrare în România în anii crizei economice din 1929–1933,* în „Analele Universităţii București-Istorie", anul 24, 1975, p. 77; *Bilanţul legislativ al guvernului d-lui Maniu. S-au votat în circa 50 de ședinţe peste 200 de legi,* în „Viitorul", 1 ianuarie 1930, p. 5.

[13] Gheorghe Z. Ionescu, *op. cit.*, p. 78.

instituţii, care de multe ori se aflau în contradicţie. Prin intermediul legislaţiei agrare, „alături de celelalte aspecte ale vieţii economico-sociale şi politice, în perioada interbelică s-a creat un cadru unitar de dezvoltare şi progres a societăţii româneşti. Toate provinciile au revenit la vechea lor matcă, s-au înscris în procesul de *rezonanţă istorică*, în dezvoltarea specifică a spaţiului de spiritualitate românesc”[14].

Pe lângă cunoştinţele teoretice pe care studenţii urmau să le primească în cadrul celor patru ani, dintre care unul de practică, baza învăţământului o constituiau loturile experimentale. Astfel, conform articolului 14 al Legii pentru înfiinţarea Academiilor de Înalte studii Agronomice, cele două instituţii au fost înzestrate cu: a) O fermă experimentală în care se vor cerceta problemele ştiinţifice şi tehnice în legătură cu materiile de specializare; b) O fermă de exploatare organizată în vederea rentabilităţii; c) O vie; d) O grădină de legume şi pomi roditori, care vor servi pentru scopuri experimentale şi demonstrative; e) O grădină botanică[15]. În contextul unificării legislaţiei universitare pe linie agricolă, articolul nr. 26 al legii din 2 august 1929 specifica expres: „Pe măsură ce secţiunea agricolă a Facultăţii de la Universitatea din Iaşi se va organiza adoptând un regulament întocmit în conformitate cu principiile legii de faţă şi de comun acord cu Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, acesta va prevedea anual în bugetul său o subvenţie care, treptat cu noile creaţiuni, se va putea ridica până la jumătate din cifra alocaţiunilor bugetare acordate uneia din cele două Academii de Înalte Studii Agronomice[16]. Facultatea agricolă a Universităţii ieşene a fost nevoită să se conformeze legii ce prevedea omogenizarea sistemului de învăţământ superior pentru a putea beneficia de finanţare venită de la stat. Ulterior, în 1933, această Facultate va fi transferată la Chişinău.

Odată cu adoptarea legii privind înfiinţarea Academiilor de Înalte Studii Agronomice, a fost votată şi legea pentru *Organizarea învăţământului agricol şi casnic de gradul I şi II şi de popularizare.* Aceasta viza „reorganizarea învăţământului şcolar elementar, secundar şi de popularizare a cunoştinţelor agricole. Ţinând cont de faptul că nu exista o legiuire unitară care să stea la baza organizării şi funcţionării acestui învăţământ, legea era necesară”[17].

Articolul doi al legii specifica faptul că acest tip de învăţământ se împarte în două categorii: a) Învăţământul şcolar propriu-zis: b) Popularizarea ştiinţelor

---

[14] Adrian Onofreiu, *Legislaţia agrară în Transilvania în perioada interbelică (1918–1940),* în „Revista Bistriţei”, nr. VII, 1993, p. 238.

[15] *Lege pentru înfiinţarea Academiilor de Înalte Studii Agronomice,* în „Monitorul Oficial”, nr. 169/2 august 1929, p. 2.

[16] *Ibidem,* p. 5.

[17] Gheorghe Z. Ionescu, *op. cit.*, p. 78.

agricole[18]. În primul caz, învăţământul şcolar propriu-zis se preda în şcolile agricole de gradul I şi II separate pentru băieţi şi fete şi în şcolile de economie casnică de fete de gradul I şi II. Pentru a fi popularizate cunoştinţele agricole s-a recurs la utilizarea diverselor metode: a) Școli agricole de iarnă pentru băieţi şi de economie casnică de sezon pentru fete; b) Școli de ucenici agricoli; c) Cursuri periodice fixe sau ambulante; d) Conferinţe şi convorbiri; demonstraţii pe teren, excursii agricole, expoziţii, muzee, publicaţiuni periodice, broşuri, planşe, cinematograf, radio şi orice alte mijloace potrivite acestui scop. Școlile şi instituţiile în cauză puteau fi înfiinţate de către Stat, Camerele de Agricultură, asociaţii de judeţe, judeţe, comune etc.

Înființarea școlilor și instituțiilor de instruire în domeniul agricol a permis comunelor și județelor care au luat naștere în 1925, ca la nivel comunal să fie dezvoltat sectorul creșterii vitelor și medicina veterinară, replantarea râpelor, terenurilor fugitive, secarea terenurilor mlăștinoase, înființarea pepinierelor. Județul, în schimb, conform prevederilor articolului 118 din *Legea pentru unificarea administrativă*, trebuia să urmărească înființarea de școli elementare agricole, să organizeze serviciul agricol județean, să încurajeze agricultura, pomicultura, sericicultura, viticultura ș.a.

Școlile înființate puteau să se specializeze în diverse ramuri agricole: apicultură, sericicultură, horticultură, viticultură, industrii agricole, piscicultură, creșterea vitelor și lăptăria, silvicultura, monocultura etc. Acest fapt permitea județelor și comunelor să instruiască populația rurală în multiple domenii de activitate pentru a spori în primă fază producţia locală, iar apoi pe cea naţională.

În contextul „românizării" populaţiei din noile provincii care a fost legiferată prin legea nr. 724 din 1924 privitoare la dobândirea şi pierderea naţionalităţii române[19], autorităţile au aplicat *principiul naţional*[20] în admiterea fetelor la şcolile de economie casnică de gradul II. Articolul 63 din prezenta lege menţiona:

[18] *Lege pentru înfiinţarea Academiilor de Înalte Studii Agronomice,* în „Monitorul Oficial", nr. 169/2 august 1929, p. 6.

[19] *Legea nr. 724 privitoare la dobândirea şi pierderea naţionalităţii române,* în „Monitorul Oficial", Partea I, nr. 41/24 februarie 1924.

[20] Statul român a acordat o atenţie deosebită promovării cetăţenilor români (băştinaşi) în detrimentul celor care au devenit cetăţeni în 1918, odată cu desăvârşirea Marii Uniri. Redăm mai jos textul unei circulare datată cu 6 noiembrie 1936, recepţionată de sucursala Băncii Româneşti din Târgu-Mureş: „În ultimul timp am primit propuneri din partea unor sucursale pentru angajări de funcţionari, custozi sau oameni de serviciu care purtau nume ungureşti, ruseşti sau bulgăreşti. Vă rugăm ca în viitor, în cazurile eventuale că la sucursala Dvs. ar fi nevoie de personal, să ne faceţi propuneri numai persoane care să fie români de origine (băştinaşi), iar nu şi din persoane care au devenit cetăţeni români, prin alipirea la patria-mamă a provinciilor româneşti sau în alt mod". A se consulta Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Mureş (în continuare ANDJ Mureş), Fond *Banca Românească,* Sucursala Tg. Mureş, dosar nr. 3, f. 39.

„Sunt admise în şcolile de economie casnică de gradul II tinere române de cel puţin 15 ani care au absolvit şcolile de gradul I, ori gimnaziu sau o şcoală echivalentă”[21]. Constatăm că obiectivul şcolilor de economie casnică de gradul II pentru fete urmărea pregătirea bunelor gospodine, maestre şi personal auxiliar pentru învăţământul de gradul I pentru fete şi pentru cel de popularizare, precum şi de maestre pentru învăţământul normal de fete şi învăţământul primar superior cu profil gospodăresc, şi era dedicat în mod exclusiv româncelor.

Organizarea şcolilor agricole de iarnă[22] şi a şcolilor de economie casnică de sezon au avut drept scop să ofere „cunoştinţe de agricultură necesare fiilor de săteni şi cunoştinţe de gospodărie fiicelor de săteni spre a deveni buni gospodari şi bune gospodine” (articolul 71). Aceste activităţi puneau la dispoziţia colectivităţii rurale sfaturi practice ce puteau fi aplicate în gospodăria individuală a ţăranilor. Diseminarea masivă a informaţiilor cu caracter agricol a fost efectuată prin intermediul învăţământului ambulant care viza: „desfăşurarea convorbirilor, conferinţelor, cursuri periodice (fixe sau ambulante), vizite şi demonstraţii la domiciliu şi pe teren, răspândirea publicaţiilor, broşurilor, organizarea expoziţiilor, concursurilor, excursiilor etc. Tot în acest scop era utilizat radioul şi cinematograful”[23]. Minorităţilor naţionale cursurile urmau să le fie predate şi în limba lor maternă.

Legile adoptate pentru învăţământul agricol din România au urmărit creşterea calităţii agriculturii, în special a celei practicate în gospodăriile ţărăneşti. În acelaşi timp, întregul sector agricol românesc a necesitat să fie uniformizat printr-o lege comună care să se aplice tuturor provinciilor unite în 1918. Interesul statului pentru alfabetizarea populaţiei în domeniul ştiinţei agricole şi pentru asigurarea satelor, comunelor şi judeţelor cu specialişti pregătiţi a

---

[21] *Lege pentru organizarea învăţământului agricol şi casnic de gradul I şi II şi de popularizare,* în „Monitorul Oficial”, nr. 169/2 august 1929, p. 14.

[22] Abordat comparativ, în nou-creata (12 octombrie 1924) Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM) din stânga Nistrului au fost organizate cursuri agricole destinate ţăranilor din satele republicii. Scopul autorităţilor sovietice viza şcolarizarea ţăranilor din RASSM în domeniul agriculturii, ceea ce a reprezentat unul din instrumentele de propagandă, în vederea popularizării muncii colective şi a evidenţierii progresului tehnico-ştiinţific în ceea ce priveşte selecţia culturilor de câmp şi a creşterii animalelor. Acest fapt ar fi trebuit să conducă într-un final la „acceptarea” de către ţărani a modului de viaţă colectiv. A se vedea, în acest sens, Alexandru Molcosean, *Despre un curs de instruire agricolă în RASS Moldovenească: 23 ianuarie – 5 februarie 1927*, în „Perspectivele şi problemele integrării în spaţiul european al cercetării şi educaţiei”, vol. IX, partea 2: Materialele Conferinţei Ştiinţifice Internaţionale, ediţia a IX–a, Cahul, 2022, pp. 245–252.

[23] *Lege pentru organizarea învăţământului agricol şi casnic de gradul I şi II şi de popularizare,* în „Monitorul Oficial”, nr. 169/2 august 1929, p. 15.

reprezentat un pas important în modernizarea învăţământului agricol, aliniind România la evoluţiile agronomice de la nivel european[24].

Instituţii de învăţământ superior în domeniul agricol în Transilvania și Basarabia

Pentru o dezvoltare constantă și progresivă a sectorului agricol din România, a fost esenţial ca acesta să fie susţinut de specialişti bine pregătiţi și competenţi, capabili să contribuie la evoluţia celui mai important pilon economic al regatului – agricultura. Un rol fundamental în formarea viitoarelor cadre din domeniul fitotehniei și zootehniei l-au avut instituţiile de învăţământ superior din ţară. Comparativ cu Basarabia, în Transilvania exista încă din 1869 o instituţie de învăţământ agronomic superior, denumită Institutul de Învăţământ Agronomic Cluj-Mănăștur, amplasată în clădirile unei vechi mănăstiri. În 1906, institutul a fost ridicat la rangul de Academie, primind denumirea de Academia de Agricultură Cluj. Ulterior, în 1929, prin reorganizarea și modernizarea învăţământului agronomic superior, agronomia clujeană a devenit Academia de Înalte Studii Agronomice Cluj[25].

După 1918, Academia de Agricultură din Cluj a cunoscut un amplu proces de modernizare, astfel că, „laboratorul catedrei de agricultură care avea 6 locuri s-a amplificat la 30 de locuri de studiu și s-a îmbogăţit cu cele mai moderne aparate. Pe lângă catedra de ameliorare a plantelor s-a creat un laborator înzestrat cu pricipalele aparate necesare analizei morfologice a plantelor”[26]. În 1919, în Transilvania existau câteva instituţii de învăţământ în domeniul agriculturii.

---

[24] După Primul Război Mondial, statele lumii au recurs la strategii menite să contribuie la încurajarea și dezvoltarea sectorului agricol. Aici putem aduce în discuţie câteva exemple: în SUA, la 4 martie 1919, este emisă o lege ce încuraja cultura cerealelor pe teritoriul Confederaţiei; în Franţa, la 6 ianuarie 1919, este adoptată o lege care urmărea intensificarea producţiei agricole. Sunt instituite oficii agricole departamentale cu sarcina să organizeze centre de experimentare pe linie agricolă; Austria de Jos, în 1923, adoptă legea pentru încurajarea agriculturii și toate ramurile ei. Sunt organizate cursuri pentru instrucţia practică a agricultorilor și îmbunătăţirea creșterii vitelor; la 5 ianuarie 1922, în Bulgaria este adoptată *Legea pentru ameliorarea producţiilor agricole și pentru păstrarea bunurilor rurale;* în Iugoslavia, în 1925, este adoptată o lege pentru încurajarea culturii viţei-de-vie și înfiinţarea viilor-model; în Japonia este răspândită cultura pomilor, statul contribuia gratuit, acordând material săditor, iar singura condiţie era ca rezultatele să fie raportate. A se vedea în acest sens articolul publicat în ziarul „Viitorul”, nr. 5172, 3 iunie 1925, pp. 3–4.

[25] Liviu Al. Mărghitaș, *Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară din Cluj-Napoca,* în „Transilvania Jurnal”, 7 iulie 2001, p. 5.

[26] *Academia de agricultură din Cluj sub regimul românesc,* în „Adevărul”, an 41, nr. 13640, 10 iunie 1928, p. 3.

Clasificate din punct de vedere ierarhic, acestea erau: Academia de la Cluj, 6 școli practice ungurești și 3 săsești, 3 școli practice de silvicultură și una de lăptărie. Basarabia nu dispunea de instituții de învățământ superior, ci doar de școli naționale și inferioare. Astfel, la Chișinău era Școala Națională de Viticultură, 5 școli practice de agricultură și liceul agricol de la Soroca[27]. Conform statisticilor existente, numărul elevilor din Basarabia care absolveau școlile inferioare de agricultură era unul extrem de redus. Astfel, în anul școlar 1919–1920 în cele cinci școli inferioare de agricultură au fost înscriși 249 de elevi dintre care au absolvit numai 52[28].

În anul 1925 în România existau 15 tipuri de instituții de învățământ specializate în vederea pregătirii viitoarelor cadre ce urmau să activeze în agricultură. Tabloul școlilor existente în Transilvania și Basarabia este redat în *Tabelul 1*.

Tabelul 1. Tabloul școlilor de agricultură în Transilvania și Basarabia în 1925[29]

Nr.	Denumirea instituției	Transilvania	Basarabia
1.	Școli superioare de agricultură	1	1
2.	Școli medii de agricultură	-	1
3.	Școli inferioare de agricultură	5	5
4.	Școli de agricultură particulare	2	-
5.	Școli inferioare de horticultură	1	-
6.	Școli inferioare de viticultură	1	1
7.	Școli inferioare de horticultură particulare	-	-
8.	Școli de apicultură	-	1
9.	Școli elementare de agricultură	1	-
10.	Școli elementare de agricultură particulare	1	-
11.	Școli elementare de horticultură de stat	-	-
12.	Școli elementare de meserii agricole	1	-
13.	Școli agricole de iarnă	-	-
14.	Școli de economie casnică	6	-
15.	Școli de ucenicie agricolă	3	2
Total		**22**	**11**

Datele expuse în *Tabelul 1* evidențiază interesul statului de a încuraja înființarea școlilor inferioare de agricultură și a celor de economie casnică, destinate fetelor și femeilor, pentru dobândirea cunoștințelor necesare, în vederea unei bune organizări a gospodăriei individuale. Deși Basarabia era o regiune

[27] *Reorganizarea învățământului agricol,* în „Glasul Bucovinei", an II, nr. 118, 11 aprilie 1919, p. 1.

[28] *Anuarul Statistic al României 1923*, București, Tipografia Curții Regale, 1924, p. 240.

[29] *Anuarul Statistic al României 1927*, București, Tipografia Curții Regale, 1928, p. 405.

preponderent agricolă, în 1925 aceasta rămânea în urmă în ceea ce privește înființarea instituțiilor de învățământ cu profil diversificat a sectorul agricol.

Statistic, numărul studenților înmatriculați la studii la Academia de Agricultură din Cluj a variat din 1918 până în 1927. Astfel, în 1918–1919 – 125 de studenți; 1919–1920 – 82 de studenți; 1920 –1921 – 93; 1921–1922 – 73; 1922–1923 – 93; 1923–1924 – 77; 1924–1925 – 63; 1925–1926 – 92; 1926–1927 – 73[30]. În perioada 1933–1938, anual, la Academia de Agricultură își făceau studiile în medie 300 de studenți[31]. Studenții ardeleni au fost în majoritate relativă numai în anii 1919–1920 și 1920–1921. În ceilalți ani, majoritatea au avut-o în mod constant studenții basarabeni[32].

Un episod aparte este identificat de către noi în documentele care au aparținut Directoratului Agriculturii din Basarabia. Această instituție care a avut rolul „de omogenizare și integrare a legislației provinciei în cea a statului național unitar"[33], a căutat să găsească modalități de a trimite la studii agricole studenți din Basarabia în vederea obținerii de către aceștia a studiilor superioare în domeniul agricol. Astfel că, la 1 februarie 1920, 15 studenți basarabeni (10 studenți din anul I și 5 studenți din anul II) au fost transferați de la Școala Superioară de Agricultură de la Herăstrău la Academia de Agricultură din Cluj[34]. Basarabia, aflându-se într-o situație defavorizată în ceea ce privește

---

[30] *Academia de agricultură din Cluj sub regimul românesc*, în „Adevărul", an 41, nr. 13640, 10 iunie 1928, p. 3.

[31] *Deschiderea anului școlar la Academia de Înalte studii Agronomice,* în „Tribuna", an I, nr. 1, 28 octombrie 1938, p. 11. Date diferite cu referire la numărul studenților de la Academia clujeană sunt redate în *Anuarul Statistic al României.* Astfel, avem următoarele cifre: 1925–1926 – 73 de studenți; 1926–1927 – 70 de studenți dintre care două femei. A se vedea *Anuarul Statistic al României, 1934*, București, Tipografia Curții Regale, 1935, p. 432.

[32] *Academia de agricultură din Cluj sub regimul românesc*, în „Adevărul", an 41, nr. 13640, 10 iunie 1928, p. 3.

[33] Sorin Radu, *Un episod din chestiunea unificării Basarabiei cu România: activitatea Comisiei Regionale de Unificare (1921)*, în „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica", vol. XVII, 2020, p. 189.

[34] Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Arhivelor Naționale (în continuare ANA DGAN), Fondul 1417 al *Directoratului Agriculturii din Basarabia*, dosar 91, f. 1. Autorul a prezentat o comunicare intitulată *Studenți basarabeni la Academia de Agricultură din Cluj (1920–1922)* la Conferința Științifică Internațională „Perspectivele și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației", ediția a XII, organizată de Universitatea de Stat „B. P. Hasdeu" din Cahul la 6 iunie 2025. Într-o scrisoare adresată Ministrului Agriculturii și Domeniilor, Directoratul de Agricultură din Basarabia solicita acordarea de burse pentru studenții transferați la Cluj fiind menționate următoarele: „Cum bugetul acestui Directorat, a fost pe anul financiar curent simțitor redus punându-ni în imposibilitate de a satisface această cerere atât de justă, cu onoare Vă rugăm să binevoiți a dispoza, ca bursele acordate susnumiților studenți prin concurs, să fie trecute asupra Academiei de Agricultură din Cluj, înlesnindu-li-se

specialiștii calificați în domeniul științelor agricole, a beneficiat de sprijinul statului român prin acordarea burselor de studii pentru studenții aflați la pregătire. Totuși, în cazul unor studenți, începând cu luna aprilie 1920, Ministerul Agriculturii și al Domeniilor a sistat acordarea burselor, acestea fiind inițial aprobate pentru Școala Superioară de Agricultură de la Herăstrău. Din moment ce aceștia au fost transferați la Cluj, studenții nu mai puteau beneficia de cei 240 de lei lunar[35].

O parte din studenții basarabeni care au fost transferați la Cluj au rămas să activeze în serviciul agronomic din Transilvania. Astfel, Teodor Bușniță (Cononov), „după absolvirea Facultății de Științe Naturale din Cluj între 1921–1926, a obținut diploma de licență în științe naturale. În 1932 a fost angajat ca biolog la Pescăriile Statului, unde ulterior a devenit director general-adjunct până în 1944”[36]; Lazanovschi Pavel, șef de circumscripție principal clasa II la circumscripția Chișineu-Criș-Arad, activa în cadrul serviciul culturii tutunului și depozitelor de fermentare din administrația exterioară a regiei monopolurilor Statului[37]; Gubenco Mihail, inginer agricol (Cluj), 1921, șef de cancelarie al serviciului agricol județean[38]; Eșanu Vladimir, inginer agronom clasa I (Cluj)[39]; Meghi Alexa, inginer agronom (Cluj), șef de cancelarie al serviciului agricol județean[40].

În 1922, în Franța se aflau 4 studenți: Ioan Baidaus (localitatea Montpellier) – viticultură; Mihail Costețchi (localitatea Grignon) – agricultură; Ion Știrbu (localitatea Versailles) – horticultură; Ioachim Malanețchi (localitatea Montpellier) – viticultură[41]. În 1922, prima rată a burselor oferite acestor studenți constituia suma de 5 000 de lei pentru student. Este evident așadar faptul că era absolut necesar ca în Basarabia să fie înființată o instituție de învățământ

---

astfel continuarea studiilor, pentru ca să fie puși cât mai curând în serviciul acestei provincii, care are atâta lipsă de specialiști în această ramură”.

[35] *Ibidem,* f. 2.

[36] Alexandru S. Bologa, *Fișe biografice ale unor biologi români persecutați pentru convingeri anticomuniste,* în „Caietele CNSAS”, III, nr. 2(6)/2010, 2012, pp. 181–182.

[37] *Decizia ministrului finanțelor No. 43.404 din 21 iunie 1928 cu privire la transferul în interesul de serviciu de la un stabiliment la altul în serviciul culturii tutunului și depozitelor de fermentare,* în „Monitorul Oficial”, nr. 143/29 iunie 1926, p. 8.

[38] *Membrii corpului agronomic care au fost înscriși și avansați prin înaltele decrete regale,* în „Monitorul Oficial”, nr. 187/25 august 1927, p. 8.

[39] *Încadrarea inginerilor agronomi în corpul agronomic,* în „Monitorul Oficial”, nr. 40/21 februarie 1928, p. 8.

[40] *Membrii corpului agronomic care au fost înscriși și avansați prin înaltele decrete regale,* în „Monitorul Oficial”, nr. 187/25 august 1927, p. 9.

[41] ANA DGAN, Fondul 1417 al *Directoratului Agriculturii din Basarabia*, dosar 158, f. 31 verso.

superior care să pregătească specialiști calificați în domeniul viti-vinicol, care-și vor pune ulterior cunoștințele în slujba statului. Susținerea financiară a basarabenilor aflați la studii agricole atât în regat cât și peste hotarele României[42] a reprezentat o povară financiară pentru provincia dintre Prut și Nistru, dar rezultatele acestor proiecte au contribuit la propășirea economică a Basarabiei.

În 1933 au fost inițiate lucrările pentru înființarea, la Chișinău, a Facultății de Științe Agricole în cadrul Universității din Iași. Necesitatea formării viitorilor specialiști, capabili să cunoască atât teoretic, cât și practic aspectele agriculturii din Basarabia, a fost subliniată în expunerea de motive din 6 aprilie 1933, care însoțea propunerea de creare a acestei instituții de învățământ superior agricol. Așa cum menționează Haralambie Vasiliu (fondatorul Facultății de Agronomie din Iași), încă „de la alipirea Basarabiei la Patria-Mamă se agita ideea înființării unui învățământ superior agricol la Chișinău, atât de reprezentanții politici ai Basarabiei, cât și de profesorii de la Universitatea de la Iași, de Ministerele de Instrucțiune și de Agricultură și fiindcă de înființarea unui al patrulea învățământ superior agricol în Țara noastră putea fi cu greu vorba, soluțiunea cea mai potrivită era aceea de a transfera pe cel de la Iași la Chișinău, dotându-l bine”[43]. Cu ocazia împlinirii a 15 ani de la Unire, clasa politică din Basarabia din toate partidele a decis să pună bazele unei instituții de învățământ superior agricol[44].

Astfel, în cadrul Senatului României a fost analizat avizul nr. 92 care era însoțit de următorul text: „Având în vedere că transformarea Secției de Științe Agricole de pe lângă Universitatea din Iași în Facultate de Științe Agricole ale aceleași Universități, cu sediul însă la Chișinău, după cum arată expunerea de motive, pe de o parte „pentru realizarea unei dorințe a provinciei noastre de peste Prut, exprimată încă de la unire, pentru înființarea „unui institut agricol în Basarabia”, iar pe de altă parte, între altele, „pentru că Basarabia, fiind o provincie cu caracter exclusiv agricol, cu condițiuni naturale de climă și sol deosebit de favorabile”, are nevoie mai mult decât orice altă parte a țării, de

---

[42] Depistăm o telegramă expediată de la București la 17 noiembrie 1922 Direcțiunii Agriculturii din Basarabia cu textul: „Domnule Ministru, primesc de la legațiunea noastră din Berlin și am onoarea a vă transmite, aici alăturat, o scrisoare însoțită de un program al Școalei Tehnice din Münich, rugându-vă să binevoiți a dispune să fie transmisă Direcțiunei Agriculturii din Basarabia”. ANA DGAN, Fondul 1417 al *Directoratului Agriculturii din Basarabia*, dosar 158, f. 123.

[43] Haralambie Vasiliu, *Învățământul agricol în România*, în „Viața Basarabiei”, an V, nr. 3–4, martie-aprilie 1936, p. 159.

[44] A se vedea o expunere mai extinsă a procesului de transferare a Facultății Agricole la Chișinău precum și scandalurile ce s-au iscat pe marginea acestei măsuri semnat de N. Frolov, *Transferarea Facultății Agricole la Chișinău,* în „Lumea”, an XVI, nr. 4603, 23 septembrie 1933, pp. 3–4.

agronomi bine pregătiţi, atât din punct de vedere teoretic, cât mai cu seamă practic, pentru îndrumarea şi organizarea agriculturii, în vederea ridicării şi ameliorării producţiunii ei”[45]. Un alt motiv pentru care s-a decis înfiinţarea la Chişinău a Secţiei de Ştiinţe Agricole l-a constituit numărul mare de studenţi care studiau la Iaşi, „mai mulţi decât la Academia de la Bucureşti şi Cluj la un loc”[46]. Conform aprecierii Irinei Livezeanu, „secţia agricolă a Facultăţii de Ştiinţe a Universităţii din Iaşi crescuse peste capacitatea dotărilor sale. Mai ales în anii crizei economice care a precedat anul 1932, ea era lipsită de cadre didactice, săli de clasă, laboratoare, ferme pentru practica studenţilor şi subvenţii. În aceste condiţii, proiectul basarabean de mutare a învăţământului superior agricol la Chişinău era atrăgător şi părea potrivit”[47].

La 7 aprilie 1933 a fost votat textul *Legii pentru transformarea secţiei de Ştiinţe Agricole de pe lângă Universitatea din Iaşi în Facultatea de Ştiinţe Agricole a Universităţii din Iaşi cu sediul la Chişinău.* Conform articolului 3 al legii, trebuiau să fie instituite patru catedre: a) Chimie agricolă; b) Zootehnie; c) Agro-geologie; d) Zoologie aplicată. Specialităţile care urmau să fie dezvoltate în cadrul celor patru catedre erau: a) Fito-tehnie; b) Ameliorarea plantelor; c) Medicină veterinară şi bacteriologie; d) Economie rurală; e) Economie politică şi cooperaţie; f) Anatomie şi fiziologie a animalelor domestice; g) Mineralogie; h) Contabilitate; i) Topografie.

Facultatea de Ştiinţe Agricole din Chişinău a fost înzestrată cu următoarele bunuri imobiliare: a) Clădiri: Localul liceului Nr. 3 (fost Sfatul Ţării), din Chişinău; Muzeul Naţional din Chişinău cu toate clădirile învecinate situate între străzile Leovei, Unirii, Cuza-Vodă şi Kogălniceanu; Imobilul „Ograda Armenească” din Chişinău; b) Ferme: Ferma Costiugeni[48], în suprafaţă de 177 ha; Ferma Vasilcău-Trifăuţi, în suprafaţă de 450 ha; Via experimentală Costiugeni, în suprafaţă de 39 ha; Pepiniera Bucovăţ, în suprafaţă de 168 ha;

---

[45] *Expunerea de motive prezentată Adunării deputaţilor privind înfiinţarea unui institut de învăţământ superior agricol în Basarabia,* în „Monitorul Oficial”, nr. 46/31 mai 1933, p. 5.

[46] Haralambie Vasiliu, *op. cit.*, p. 158.

[47] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 277.

[48] Pe moşiile Costiujeni a fost înălţat Spitalul Clinic de Psihiatrie cu colonie agricolă. La 16 septembrie 1893 au fost finisate primele imobile. A se vedea C. Ţurcanu, I. Stoiev, *Istoria spitalului clinic de psihiatrie „Costiujeni”*, Chişinău, 1995, p. 50. În anul 1921, în urma reformei agrare, spitalul a fost expropriat şi ferma agricolă a trecut în patrimoniul Ministerului de Agricultură. În anul 1929 ferma a trecut la Regia exploatărilor agricole, iar în anul 1933, în baza legii de înfiinţare a Facultăţii de Ştiinţe Agricole în Chişinău, a intrat, împreună cu alte bunuri în patrimoniul acestei Facultăţi. A se consulta *D. Rezident Regal Dinu Simian vizitează instituţiile practice ale Facultăţii de Ştiinţe Agricole*, în „Neamul Românesc”, an XXXIII, nr. 220, 6 octombrie, 1938, p. 2.

Terenurile în suprafaţă de 979 ha şi clădirile afectate ale şcolii de iarnă din Manzâr; Ferma Todireşti, judeţul Tighina, în suprafaţă de 46 ha; Staţiunea Viticolă Nr. 2, Chișinău[49].

Până în 1936, Facultatea de Ştiinţe Agricole din Chișinău a beneficiat de reparaţia a 50 de camere în fostul sediu al „Sfatului Ţării", au fost instalate calorifere noi, lumină electrică, gaz şi apă canal. Laboratoarele de Chimie agricolă, Fitotehnie, Pomi şi Viticultură, Geniul rural, Seminarul de Economie rurală, Institutul de Zoologie aplicată, Laboratorul de Agrogeologie şi o Casă de vegetaţie au fost aduse la condiţii moderne de funcţionare. Au mai fost instalate trei amfiteatre, o aulă şi o sală spaţioasă de bibliotecă pentru studenţi[50]. Astfel, Facultatea de Ştiinţe Agricole din Chișinău a intrat pe făgaşul unei instituţii moderne de învăţământ superior din Basarabia interbelică.

În 1937 au avut loc două mari Conferinţe ce abordau tematica zootehniei. Prima Conferinţă a fost ţinută la Turda şi prezidată de profesorul I. Oţoiu de la Academia de Înalte Studii Agronomice din Cluj, pentru întocmirea unui *program de activitate zootehnică în Transilvania*". A doua Conferinţă a avut loc la şcoala de agricultură de la Roman, sub preşedinţia profesorului Cardaş Agricola de la Facultatea de Ştiinţe Agricole din Chișinău, „pentru stabilirea unui program de activitate zootehnică în Moldova întregită"[51]. Importanţa dezvoltării sectorului zootehnic rezida în deschiderea unor perspective largi în viitor şi constituia o afirmare a capacităţii agronomilor în acest domeniu.

Preocupat de evoluţia sectorului zootehnic, Cardaş Agricola a popularizat din plin ideea cu privire la *Zootechnicizarea ţării* „în care caută a dovedi că economia rurală trebuie îndrumată către creşterea de vite, ca mai rentabilă faţă de cultura plantelor, şi defineşte astfel şi rostul învăţământului agricol de a fi îndrumat către studiul animaculturii"[52]. În acel moment, Facultatea de Ştiinţe Agricole de la Chișinău înregistra cheltuieli în sumă de 20 900 000[53] lei, lucru care a atras critici la adresa lui Cardaş Agricola pe marginea preocupării acestuia în vederea extinderii studierii aprofundate a sectorului zootehnic[54]. De fapt, problema fundamentării zootehniei ca ramură indispensabilă agriculturii

---

[49] *Lege pentru transformarea secției de Științe Agricole de pe lângă Universitatea din Iași în Facultatea de Științe Agricole a Universității din Iași cu sediul la Chișinău*, în „Monitorul Oficial", nr. 46/31 mai 1933, p. 7.

[50] Haralambie Vasiliu, *op. cit.*, p. 161.

[51] N. Popovici-Lupa, *Organizarea producției animale la școlile de agricultură*, în „Universul", an 54, nr. 291, 22 octombrie 1937, p. 6.

[52] Ștefan Stelian *Zootechnificarea țării*, în „Dreptul Nostru", an XIV, nr. 5, mai 1938, p. 26.

[53] *Ibidem*, p. 27.

[54] Identificăm în scrierile vremii o vădită aversiune a opiniei publice faţă de creşterea animalelor, sectorul zootehnic nefiind văzut ca o bază solidă pentru economia statului. A se vedea,

românești a fost materializată încă din 1930, odată cu înființarea Institutului Național Zootehnic, creat de Ministerul Agriculturii pe lângă Facultatea de medicină veterinară. Scopul acestui Institut era de a „cerceta, teoretic și practic, toate chestiunile zootehnice naționale precum și de a servi la specializarea absolvenților Facultăților de medicină veterinară, științe naturale și ai Academiilor de înalte studii agronomice”[55]. Așadar, viziunile lui Cardaș Agricola erau în strânsă concordanță cu politica economică a statului și dezideratele agricole care au luat amploare în anii 1930.

Facultatea de Științe Agricole de la Chișinău organiza în 1938 cursuri cu durata de până la un an adresate țăranilor din Basarabia. Depistăm în presa timpului anunțuri cu privire la efectuarea cursurilor de mecanică agricolă, desfășurate atât teoretic cât și practic. Aspectul teoretic era studiat la „stațiunile de încercare de la București, iar stagiul practic era realizat la fabricile de mașini agricole”[56]. Proiectul pentru implementarea unor astfel de cursuri a costat statul român 1 500 000 lei. Pe linie zootehnică, se organizau cursuri cu durata de câteva zile pentru creșterea oilor. O rasă productivă de ovine în Basarabia o constituiau oile Karakul[57].

Între anii 1934–1940 au absolvit Facultatea de Științe Agricole de la Chișinău 503 studenți dintre care 74 de femei. Analizând statistica absolvenților (*Tabelul 2*) observăm o creștere evidentă a numărului acestora din 1934 până în 1938, pentru ca între 1939–1940 să asistăm la o descreștere radicală – de la 193 de studenți în anul 1938 la 99 în 1939 și 35 de studenți în fatidicul an 1940.

Tabelul 2. Evoluția absolvenților înscriși la Facultatea de Științe Agricole de la Chișinău (1934–1940)[58]

Nr.	Anul	Bărbați	Femei	Total
1.	1934	26	3	29
2.	1935	42	6	48
3.	1936	33	7	40
4.	1937	48	11	59
5.	1938	159	34	193

de exemplu, Ștefan Stelian, *Bună credință și logică agronomică*, în „Dreptul Nostru”, an XIII, nr. 7–8, iulie-august 1937, pp. 31–32.

[55] *Raționalizarea creșterii animalelor în România. Rolul important al Institutului Zootehnic. Ce este și ce face acest institut*, în „Adeverul”, an 46, nr. 15006, 3 decembrie 1932, p. 4; *Institutul Național Zootehnic*, în „Universul”, an 50, nr. 150, 5 iunie 1933, p. 36.

[56] „Argus”, an XXVIII, nr. 7661, 23 octombrie 1938, p. 6.

[57] „Argus”, an XXVIII, nr. 7429, 17 ianuarie 1938, p. 3.

[58] Valerian Balan, Gheorghe Cimpoieș, Gheorghe Donica [et al.], *Absolvenții Universității Agrare de Stat din Moldova (1933–2013)*, Chișinău, Editura UASM, 2013, pp. 7–9.

Nr.	Anul	Bărbați	Femei	Total
6.	1939	87	12	99
7.	1940	34	1	35
Total		**429**	**74**	**503**

Cauzele descreșterii radicale, începând cu 1939 a absolvenților de la Facultatea de Științe Agricole din Chișinău au fost provocate de mișcarea antisemită în mediul universitar și „mișcările studențești care au afectat România din 1922”[59]. În 1936, accesul studenților evrei în Facultatea de Agronomie și în alte instituții de învățământ secundar a fost interzis mai multe zile la rând. Tinerii evrei care încercau să depășească punctul de control improvizat la intrarea în clădire „erau bătuți, și deci îndepărtați cu forța”[60]. Antisemitismul a luat amploare în timpul guvernului lui Octavian Goga (28 decembrie 1937 – 10 februarie 1938)[61].

Publicarea la 21 ianuarie 1938 a decretului nr. 169 privind revizuirea cetățeniei a impus cetățenii evrei din România la justificarea dreptului la cetățenie. În presa timpului depistăm articole cu un vădit caracter antisemit la adresa studenților. De exemplu, ziarul *Porunca Vremii* titra pe pagina a treia în 1939: „Nici Academiile n-au scăpat de pacostea judaică. *La Academia de Științe Agricole* (Chișinău) sunt la 394 studenți, 20 evrei la 56 studente, 14 sunt evreice”[62]. Conform „aprecierilor”, în 1939, la Academia de Agronomie din Cluj învăța un student evreu[63]. Așadar, presiunea socială și marginalizarea evreilor către 1939 a cauzat micșorarea drastică a numărului studenților care-și făceau studiile la Facultatea de Științe Agricole de la Chișinău.

Aprecierile identificate în istoriografia actuală pe marginea activității

---

[59] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 156.

[60] Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 341.

[61] Funcționarii publici evrei la fel au avut de suferit pe fundalul antisemitismului. Un caz de rezonanță a fost cel al arhitectei de origine evreiască din Bălți – Etti Rosa Ludvig Spirer. A se vedea studiul semnat de Ana Molcosean, *Pagini din activitatea profesională a arhitectei Etti Rosa Ludvig Spirer în orașul Bălți (1931–1939)*, în „Tyragetia”, (Serie nouă), nr. XVIII, 2024, pp. 193–202.

[62] *Jidanii în Universitate. La Iași – 641. La Cernăuți – 192*, în „Porunca Vremii”, an VIII, nr. 1347, 7 mai 1939, p. 3.

[63] *Universitatea din Cluj adăpostește aproape 400 de studenți evrei*, în „Porunca Vremii”, an VIII, nr. 1346, 5 mai 1939, p. 3. Datele statistice arată că între 1936 și 1938 Facultatea de Științe Agricole de la Chișinău a avut de suferit ca urmare a fenomenului antisemit din România. Dacă în anul universitar 1936–1937 la Chișinău își făceau studiile 450 de studenți dintre care 56 erau femei, atunci în următorul an (1937–1938), studiau 239 de bărbați și 31 de femei. *Anuarul statistic al României, 1936–1937*, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 252; *Anuarul Statistic al României, 1937–1938*, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 290.

Facultăţii de Ştiinţe Agricole de la Chişinău tratează într-un mod pesimist inaugurarea singurei instituţii de învăţământ superior din Basarabia interbelică. Irina Livezeanu menţionează că transferarea Facultăţii la Chişinău „a fost mai dificil decât se aştepta, căci guvernul a blocat iniţial unele din fondurile promise şi chiar atunci când acest obstacol a fost depăşit, banii pentru angajarea cadrelor didactice suplimentare au venit cu întârziere”[64]. Ministerul Agriculturii administrase în 1935 „doar 9 milioane din cele 21 de milioane promise anterior. Guvernul avea o atitudine indiferentă faţă de această Facultate, care acoperă nevoile vitale ale regiunii, comportamentul său compromite procesul de românizare din Basarabia...”[65]. Dincolo de problemele birocratice existente în politica statului român, considerăm că înfiinţarea acestei Facultăţi a contribuit într-o mare măsură la prosperarea sectorului agricol din Basarabia pe linia furnizării specialiştilor cu pregătire avansată în domeniul ştiinţelor agricole.

Activitatea celor două instituţii de învăţământ superior de la Cluj şi Chişinău a fost perturbată de rapturile teritoriale din vara anului 1940 atunci când nord-vestul Transilvaniei a fost anexat de Ungaria ca urmare a Dictatului de la Viena (30 august 1940), iar Basarabia şi nordul Bucovinei au fost anexate de Uniunea Sovietică conform prevederilor Protocolului Adiţional Secret al Pactului Molotov-Ribbentrop încheiat la Moscova între Germania nazistă şi URSS la 23 august 1939. La 15 octombrie 1940, în Monitorul Oficial al României ciuntite este publicat *Decretul-lege pentru reglementarea situaţiunii instituţiilor de învăţământ superior şi de artă din Cernăuţi, Chişinău şi Cluj şi a personalului respectiv.* Astfel, conform articolului II, „Facultatea de agronomie (ştiinţe agricole) de la Chişinău, se mută la Iaşi cu întreg inventar şi personal de toate categoriile, în vederea lichidării. Personalul acestei facultăţi va fi repartizat prin decizie ministerială, de Ministerul Educaţiunii Naţionale, Cultelor şi Artelor la celelalte facultăţi de agronomie din ţară, sau la instituţiuni similare, cu respectarea drepturilor câştigate. Inventarul existent va fi repartizat tot de minister altor instituţiuni similare”. În baza articolului VI al *Decretului-lege* menţionat, se specifica că „Facultatea de Agronomie din Cluj se mută la Timişoara, cu întregul inventar şi personal de toate categoriile şi se încadrează în politehnica locală”[66].

Conchidem că problema învăţământului superior în domeniul agricol din Transilvania şi Basarabia a preocupat statul român încă din anul 1919. În ambele

---

[64] Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 278.

[65] Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 248.

[66] *Decretul-lege pentru reglementarea situaţiunii instituţiilor de învăţământ superior şi de artă din Cernăuţi, Chişinău şi Cluj şi a personalului respectiv*, în „Monitorul Oficial”, nr. 241/15 octombrie 1940, p. 4. A se vedea Decretul-lege publicat în „Universul”, an 57, nr. 287, 18 octombrie 1940, p. 6.

provincii, instituţiile de învăţământ Academia de Înalte Studii Agronomice Cluj și Facultatea de Ştiinţe agricole de la Chișinău, au îndeplinit două funcţii de bază promovate de politica naţională a statului – 1) românizarea populaţiei; 2) pregătirea viitorilor specialişti în domeniul agricol. Ambele deziderate ale Regatului Român vizau integrarea celor două teritorii atât pe filiera naţională cât și pe cea economică. Predarea limbii române în două provincii unde predominau limbile vechilor administraţii, a reprezentat un prim pas în vederea omogenizării lingvistice a Transilvaniei și Basarabiei. În cel de-al doilea caz, viitorii specialişti în agricultură trebuiau pregătiţi pe baza unui concept agricol general, adoptat la nivel naţional. Ulterior, cele două regiuni agro-economice ale României din nord și est urmau să fie integrate într-un sistem economic unic centralizat.

Până la evenimentele din 1940 am putut constata o strânsă colaborare dintre cele două provincii pe linia învăţământului agricol superior: pregătirea studenţilor basarabeni la Academia de Înalte Studii Agronomice Cluj; întocmirea unui program de activitate zootehnică în vederea „zootehnicizării" ţării; organizarea conferinţelor tematice în deschiderea unor perspective economice în viitor. Aşadar, după 1925, administraţiile fiecărui judeţ au beneficiat de funcţionari calificaţi și responsabili, pregătiţi la instituţiile de învăţământ superior din ţară care și-au adus contribuţia la dezvoltarea agriculturii în Transilvania și Basarabia după reforma administrativă.

Cursuri de instruire agricolă pentru ţărani

Adoptarea *Legii pentru organizarea învăţământului agricol și casnic de gradul I și II,* precum și a celui de popularizare, a creat un sistem eficient de propagare a informaţiilor agricole în mediul rural din Transilvania, Bucovina, Basarabia și Vechiul Regat. Uniformizarea sistemului agricol și promovarea unei agriculturi moderne, bazată pe inovaţii ştiinţifice și îndrumările agronomilor, au constituit un deziderat al epocii. Astfel, demersurile autorităţilor centrale pentru dezvoltarea sectorului agricol românesc au fost canalizate prin intermediul popularizării cursurilor agricole, desfășurate pentru o perioadă relativ scurtă.

În 1929, organizaţia economică a saşilor din Ardeal anunţa deschiderea la 19 ianuarie 1930 a unui curs agricol pentru băieţii de plugari saşi de la 17 ani. Cursul urma să ţină până la 16 martie și erau preconizate 28 de ore pe săptămână. În cadrul acestuia, tinerilor urmau să li se predea diverse instrucţiuni și sfaturi „asupra progresului din Apus unde agricultura a ajuns la cel mai înalt grad de raţionalizare"[67]. La Ciacova, Camera de agricultură a judeţului Timiș-Torontal

[67] *Cursuri pentru plugarii saşi la Sibiu,* în „Patria", an XI, nr. 283, 23 decembrie 1929, p. 5.

a organizat un curs de agricultură cu durata de trei zile la care au luat parte 60 de auditori, preoţi, învăţători şi săteni[68]. Între 5 februarie şi 2 martie 1935 la Satu-Mare au fost organizate cursuri cu participarea a 24 de elevi-ţărani din 12 comune. Un curs esenţial pentru ţărani a fost acumularea cunoştinţelor teoretice şi practice de pompierit. În vederea reducerii numărului incendiilor care izbucneau în timpul recoltării păioaselor, au fost cultivate cunoştinţe de poliţie incendiară. Au mai fost predate cunoştinţe de agricultură, apicultură, pomicultură, creşterea vitelor şi valorificarea produselor, medicina practică etc[69].

Camera de agricultură din Cluj a organizat în 1936 cursuri de apicultură pentru ţărani care s-au desfăşurat în zilele de duminică şi sărbători. Acestea au avut ca obiectiv central promovarea în rândul ţăranilor a metodelor moderne de creştere a albinelor şi valorificarea produselor apicole. Conform *Anuarului Statistic al României* pentru anul 1935, în Transilvania existau 93 485 de stupi sistematici şi 83 523 de stupi primitivi. În Basarabia au fost înregistraţi 49 216 stupi sistematici şi 36 450 de stupi primitivi[70]. Constatăm aşadar, că stupii sistematici, confecţionaţi după o metodă modernă, adaptată creşterii şi exploatării albinelor, erau tot mai frecvent utilizaţi în gospodăriile ţărăneşti din cele două provincii în detrimentul celor primitivi – construiţi din produse vegetale şi acoperiţi cu lut ori scobiţi din buşteni de lemn.

O intensă propagandă agricolă a fost desfăşurată în comunele Cojocna, Boj, Jurul de Câmpie, Runcuţa, Corpadea şi Cara, în vederea introducerii grâului *Cenad 117*, care era potrivit pentru cultivare în regiunea Clujului. De asemenea, în 1936 au fost plantaţi 200 de pomi fructiferi şi 1 500 de puieţi sălbatici pentru a fi altoiţi ulterior[71].

În 1940, la câteva luni de la invazia Germaniei naziste şi a Uniunii Sovietice în Polonia, în localitatea Sânnicolau Mare au fost organizate cursuri pentru ţărani care s-au desfăşurat în perioada 26 ianuarie–15 februarie. Conferinţele au vizat: *Hrănirea raţională a animalelor şi reabilitarea câtorva plante agricole*; *Selecţionarea raselor de animale*. Un fapt interesant a fost preocuparea statului român în vederea abordării tematicii *Istoricul gazelor de luptă, întrebuinţarea şi întreţinerea măştii, efectul gazelor cu măsurile de dezinfectare şi apărarea animalelor contra gazelor*, conferinţele au fost prezidate de învăţătorul Vasile Chiriac, locotenent în rezervă şi comandantul premilitarilor[72]. În viziunea autorităţilor

---

[68] *Încheierea cursului de apicultură la Ciacova*, în „Vestul", an IV, nr. 882, 17 august, 1933, p. 3.

[69] *Noile noastre şcoale ţărăneşti*, în „Transilvania", an 66, nr. 2, martie-aprilie, 1925, pp. 85–86.

[70] *Anuarul Statistic al României: 1937 şi 1938*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1939, p. 436.

[71] *Rodnicele rezultate ale activităţii Camerei de agricultură din Cluj*, în „Viitorul", an XXVIII, nr. 8532, 25 iunie 1936, p. 70.

[72] *Cursul ţărănesc de gospodine din Sânicolaul-Mare*, în „Luceafărul", an VI, nr. 7, 1940, p. 51.

române, declanșarea unui conflict militar și utilizarea armelor chimice devenise o realitate evidentă.

Spre deosebire de Transilvania, acolo unde țăranii au beneficiat de o bogată tematică agricolă, care s-a axat pe elaborarea unor cursuri diversificate în domeniul fitotehniei și a zootehniei, în Basarabia, cursurile agricole au vizat mai mult creșterea animalelor. În 1937, catedra de zootehnie a Facultăţii de Ştiinţe Agricole din Chișinău a organizat între 22 și 27 februarie cursuri practice despre creșterea și exploatarea oilor karakul-țurcană și brumărie la care au participat 51 de persoane[73]. În 1938, în Amfiteatrul Laboratorului de Zootehnie al Facultăţii de Ştiinţe agricole din Chișinău, a avut loc primul Congres al crescătorilor de oi rasa Karakul. Tematicile comunicărilor au abordat segmente variate privitoare la creșterea ovinelor[74].

O altă direcţie a sectorului zootehnic din Basarabia a vizat introducerea și popularizarea creșterii animalelor cu blană, devenind o nouă ramură a economiei rurale. Din categoria animalelor ce puteau furniza materie primă industriei prelucrătoare de blănuri pe primul loc se situau ovinele, urmate de iepurii de casă, nutria, vulpea argintie, nurca americană și dihorul. Astfel, la 20–27 februarie 1939, la Catedra de Zootehnie a Facultăţii de Agronomie din Chișinău s-au desfășurat cursuri practice despre: 1) *Creșterea și exploatarea oilor pentru pielicele Karakul, Karakul Țurcană și Țurcană Brumărie;* 2) *Cursuri practice despre creșterea și exploatarea iepurilor de casă*[75]. La nivelul întregului Regat român atestăm o creștere exponenţială a numărului iepurilor de casă. Astfel, dacă în 1936, în România erau 88 153 de capete, în 1937 au fost numărate 117 672 de exemplare. Ca urmare a reorganizării teritoriului României în zece ţinuturi în 1938, statistica efectuată în domeniul agriculturii la nivelul întregului Regat pune în dificultate extragerea datelor reprezentative pentru provinciile Transilvania și Basarabia pe marginea elaborării unei analize a dezvoltării sectorului cunicul din aceste două teritorii. Așadar, în 1937, au rezultat următoarele cifre care indică ponderea iepurilor de casă în rândul animalelor cu blană: Olt – 5 175 capete; Bucegi – 17 879; Marea – 1 105; Dunărea de Jos – 4 313; Nistru – 13 341; Prut – 8 987; Suceava – 12 141; Mureș – 16 229; Someș – 12 705; Timiș – 25 797[76]. Din cele expuse anterior, deducem că în zonele montane creșterea iepurilor de casă era mai dezvoltată în raport cu cele de șes și câmpie.

Cursurile de instruire în domeniul agricol destinate țăranilor au făcut parte dintr-un proiect amplu al statului român cu referire la extinderea celor două

[73] *Cursuri zootehnice la Chișinău*, în „Universul", an 54, nr. 63, 5 martie 1937, p. 6.

[74] „Foaia Plugarilor", nr. 1–2, 1938, p. 43.

[75] *Ibidem*, nr. 1–2, 1939, p. 49.

[76] *Anuarul Statistic al României: 1939 și 1940*, București, Imprimeria Naţională, 1940, p. 451.

ramuri de bază ale sectorului agricol: fitotehnia și zootehnia. Conform datelor identificate, observăm un puternic interes al statului manifestat în domeniul dezvoltării sectorului zootehnic în anii 1930. Un obiectiv al creșterii animalelor l-a constituit exportul acestora în țări precum: Austria, Cehoslovacia, Italia, Germania, Palestina sau Grecia. De exemplu, în prima jumătate a anului 1934, România a exportat 17 480 de bovine, pentru ca numărul acestora să se majoreze la 37 376 de capete în 1935 în aceeași perioadă. La fel, a crescut exponențial numărul porcinelor comercializate peste hotarele țării, de la 28 044 porci vii exportați în 1934 la 43 029 animale exportate în 1935. Numărul ovinelor pentru export a crescut de la 24 751 la 53 336 în 1935. O cerere majoră pe piața externă au reprezentat-o caii. Astfel că, în 1934, în prima jumătate a anului România exportase doar 123 de capete, pe când în 1935 au fost vânduți 1 733 de cai[77].

Expozițiile agricole

Organizarea expozițiilor agricole în România întregită a făcut parte din strategia națională a statului, având ca obiectiv integrarea noilor provincii în structura identitară comună și stimularea cooperării cu Vechiul Regat. Privite în ansamblu, aceste expoziții urmăreau promovarea progresului tehnic și științific în agricultură, precum și încurajarea producției și a schimburilor comerciale între noile regiuni ale țării.

În 1921 a fost organizată prima manifestare cu caracter mixt a expoziției-târg „care avea rolul de a demonstra profilul economic al fiecăreia din regiunile alipite”[78]. Varietatea de produse prezentate la expoziția bucureșteană a lăsat o impresie puternică asupra privitorilor. Publicistul Mihail Manolescu menționa: „Expoziția de la 1921 a fost cel dintâi strigăt de bucurie al românilor când și-au descoperit comorile României Mari”[79]. În 1923 a fost inaugurată expoziția Moldovei istorice la care au participat „mai mulți vinificatori și pomicultori din județele basarabene, premiul întâi în pavilionul viticulturii și vinificației fiind acordat viticultorului Zaporoșcenco din județul Cahul, care a prezentat o colecție de 116 soiuri de struguri și varietăți de vin”[80]. În 1925, la Chișinău a fost organizată Expoziția Generală și Târgul de Mostre, prilej care a urmărit consolidarea

[77] Roman Cresin, *Exportul animalelor vii în prima jumătate a anului 1935*, în „Prezentul Economic, Financiar, Social”, an I, nr. 135, 17 iulie 1935, p. 1.

[78] Ana Iriciuc, *Expozițiile și târgurile – elemente ale propagandei economice românești*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, nr. XXXD, 2011, p. 346.

[79] Citat după Gheorghe Palade, Mihai Ursu, *Expoziția generală din 1925 de la Chișinău,* în „Identitățile Chișinăului: Orașul interbelic”, ediția a 5-a, 1–2 noiembrie 2018, Chișinău, Editura Bons-Offices, 2020, p. 172.

[80] Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, p. 166.

autorităţii statului român după rebeliunea de la Tatarbunar şi să „întărească spiritul de încredere în perspectiva funcţionării instituţiilor româneşti în Basarabia, în capacitatea lor de a organiza provincia sub aspect economic”[81].

În paralel, în 1925, la Timișoara s-a „desfășurat Expoziţia zootehnică regională, cu participarea judeţelor Arad, Caraş-Severin, Hunedoara şi Timiş-Torontal. Manifestarea era organizată sub înaltul patronaj al Alteţei Sale Regale Carol, Principele moştenitor”[82]. Expoziția a avut și rolul de etalare a puterii regale în zona imediat învecinată cu Ungaria. Un aspect important în cadrul acesteia îl constituia faptul că Regina Maria venea pentru prima dată în Timișoara[83]. Vizitele regale în noile teritorii românești au reprezentat una din modalităţile de instituire a autorităţii regale. Prima vizită a suveranilor români în Transilvania a avut loc în 1919, urmată de cea întreprinsă în Basarabia un an mai târziu (1920).

Legea pentru organizarea învăţământului agricol și casnic de gradul I și II și de popularizare, adoptată în 1929, prevedea un set de măsuri destinate stimulării dezvoltării agriculturii. Între atribuţiile instituţiilor aflate în subordinea Ministerului Agriculturii și Domeniilor se regăsea și organizarea expoziţiilor cu tematică agricolă. Astfel, la 29 septembrie 1929, la ferma Camerei de Agricultură din judeţul Bălţi, a fost organizată o expoziţie agricolă care a stârnit un interes deosebit în rândul plugarilor din împrejurimi (*Anexa 1*). Scrierile vremii atestă faptul că „agricultorii văzând că pentru exemplare frumoase de vite se dau premii, se vor sfătui să aducă în viitor materiale şi mai frumoase, apoi văzând diferite produse agricole se interesează cum de s-au obţinut şi desigur vor căuta să capete și ei produse agricole frumoase”[84]. La expoziţie au fost prezentate cabaline, bovine, porcine, ovine şi produse agricole. În calitate de premii au fost oferite medalii de argint și bronz, însoţite de sume a câte 2 000 de lei pentru medalia de argint şi 1 000 de lei pentru medalia de bronz. Diplomele de încurajare au fost acordate împreună cu suma de 400 de lei.

Pentru a obţine venituri financiare în cadrul expoziţiilor au fost emise bilete pentru vizitatori. De exemplu, în 1933, biletele de intrare la expoziţia-târg de la Chișinău aveau valoarea nominală de 5 lei. Au fost imprimate 2 130 de bilete cu

---

[81] Gheorghe Palade, Mihai Ursu, *op. cit.*, p. 172.

[82] Ioan Ungureanu, *Politici de stimulare a performanţei agricole, a vieţii rurale și a industriei casnice în perioada interbelică (expoziţii, târguri, concursuri, congrese, forme asociative ș.a.)*, în „Carpica”, nr. XXVII, 1998, p. 266.

[83] Fl. Carauleanu, *Expoziția zootehnică de la Timișoara – întreaga familie Regală participă la inaugurare,* în „Viitorul”, an XVIII, nr. 5274, 2 octombrie 1925, p. 6.

[84] T. Cernețchi, *Expoziția agricolă din 1929*, în „Plugarul: Buletinul Camerei de Agricultură a județului Bălți”, nr. 3, 1930, pp. 1–2.

o valoare totală de 10 650 de lei. Pe biletul de intrare era inscripţionat următorul text: „Nu-l aruncaţi! Cumpărând ciorapi ADY în pavilionul I. GOREȘTI, vi se restituie preţul acestui bilet" (*Anexa 2*). Prin urmare, introducerea biletelor de intrare la expoziţiile agricole a reprezentat o formă simplistă de încurajare a vizitatorilor să achiziţioneze produsele aflate în cadrul expoziţiei.

În 1932, cu ocazia inaugurării noilor clădiri ale laboratoarelor de la Academia de Înalte Studii Agronomice de la Cluj, Regele Carol al II-lea a vizitat și expoziţia-târg organizată în acest scop[85]. Astfel, expoziţiile agricole au avut un rol important și în sfera politică, reușind să aducă în regiunile-cheie importanţi oameni de stat care să consolideze prezenţa românească.

Abordând retrospectiv periodicitatea organizării expoziţiilor agricole în România după Marea Unire, putem evidenţia următoarele: „1921 – expoziţiile-târg din București și Chișinău, în 1924 expoziţiile din Iași și Cluj (zootehnică), în 1925 expoziţia zootehnică din Chișinău, în 1929 expoziţia din pavilionul agriculturii și Muzeul agricol din Parcul Carol; tot în 1929 expoziţia din Constanţa, făcută cu ocazia semicentenarului Dobrogei; în 1931 expoziţia zootehnică din Timișoara și în fine în 1932 expoziţia agricolă din Cluj"[86]. Alături de cele enunţate anterior, au fost organizate expoziţii regionale și zonale cu caracter viticol, horticol, agricol, avicol (*Anexa 3*) etc.

În 1938 urma să fie organizată o expoziţie agricolă naţională care avea următoarele obiective: 1) Inventarierea amănunţită și realistă a rezultatelor obţinute de colectivitatea agricolă în îmbunătăţirea activităţii de bază a populaţiei ţării; 2) Redarea tuturor progreselor și realizărilor agriculturii românești; 3) Expoziţia trebuia să constituie un puternic element de propagandă și de manifestare colectivă a producţiei agricole; 4) Să fie scoase în evidenţă cele mai de seamă realizări ale aplicabilităţii tehnicii în agricultură. Expoziţia Agricolă Naţională urma să cuprindă 11 secţiuni: Propaganda agricolă și învăţământul agricol; Știinţa în serviciul agriculturii; Producţiunea agricolă vegetală; Viticultura și horticultura; Pădurile; Producţiunea animală; Vânătoarea; Piscicultura; Valorificarea producţiunii agricole; Industriile agricole; Maşinile agricole[87]. Expoziţia preconizată în 1938 a fost amânată pentru 1939[88].

În anul 1939, din motiv că existau dificultăţi în vederea procurării fondurilor

---

[85] *M. S. Regele Carol II și agricultura*, în „Albina", an XXXVII, nr. 22, 8 iunie 1934, p. 7.

[86] Ioan C. Vasiliu, *Expoziţia agricolă naţională. Ce va fi și mai ales ce ar trebui să fie*, în „Prezentul Economic, Financiar, Social", an IV, nr. 1038, 22 iulie 1938, p. 1.

[87] *Precizarea normelor pentru organizarea unei expoziţii agricole naţionale*, în „Monitorul Oficial", nr. 266/15 noiembrie 1938, p. 12.

[88] *Expoziţia agricolă va fi organizată în luna mai 1939*, în „Tempo!", an VI, nr. 1589, 9 septembrie 1938, p. 1.

necesare organizării expoziţiei agricole, precum şi fiindcă din cauza epizootei de febră aftoastă care bântuia, a rezultat că era foarte greu şi foarte periculos de a se organiza în cadrul expoziţiei o secţie zootehnică. Prin urmare, conform articolului 1 al deciziei nr. 75 333 a Ministerului Agriculturii şi Domeniilor din 20 martie 1939, Expoziţia Naţională Agricolă planificată pentru luna mai 1939 nu a mai avut loc[89].

Expoziţiile agricole organizate în România interbelică au avut un impact pozitiv asupra dezvoltării spiritului de iniţiativă şi a concurenţei în rândul ţăranilor, crescătorilor de animale şi cultivatorilor. Acordarea de recompense – fie sub formă financiară, fie prin distincţii simbolice, precum diplome şi medalii pentru participanţii care prezentau produse deosebite, a stimulat modernizarea continuă a agriculturii, în acord cu ritmurile economice europene şi mondiale.

Agricultura din Transilvania și Basarabia în statistica vremii

Între 1925 şi 1936, sectorul agricol din Transilvania şi Basarabia a cunoscut o puternică dezvoltare a ramurilor fitotehniei şi zootehniei. Reforma administrativă din 1925 a creat condiţiile necesare pentru dotarea noilor unităţi administrativ-teritoriale (comune şi judeţe) cu personal agronomic, în vederea promovării intensive a metodelor moderne de cultivare a plantelor şi creştere a animalelor, popularizarea cunoştinţelor agricole prin intermediul cursurilor şi a expoziţiilor precum şi pentru aplicarea politicilor de omogenizare şi unificare a sectorului agricol în provinciile alipite la România în 1918. Anul 1936 marchează limita superioară a analizei statistice referitoare la cultivarea plantelor, întrucât ulterior datele oficiale au vizat agricultura României la nivel naţional, iar din 1938 statistica românească s-a bazat pe informaţiile colectate din cele zece ţinuturi rezultate în urma reformei administrative. Privită în ansamblu, dezvoltarea fitotehnică din Transilvania şi Basarabia reflectă efortul statului român de a impulsiona agricultura, în pofida dificultăţilor generate de Marea Criză din 1929.

Tabelul 3. Suprafaţa culturilor agricole în Transilvania şi Basarabia în 1925 comparativ cu anul 1936 (în hectare)[90]

Specificarea culturii	**Transilvania**		**Basarabia**	
	1925	**1936**	**1925**	**1936**
Cereale	2 220 832	2 577 883	2 495 628	2 707 984
Fâneţuri arficiale	197 130	300 256	65 118	67 430

[89] *Decizia nr. 75 333 a Ministerului Agriculturii şi Domeniilor cu privire la anularea Expoziţiei Agricole*, în „Monitorul Oficial", nr. 71/24 martie 1939, p. 20.

[90] Datele au fost preluate din *Anuarul Statistic al României, 1926*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale, 1927, pp. 40–45; *Anuarul Statistic al României, 1937 şi 1938*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1939, pp. 416–417.

Specificarea culturii	Transilvania		Basarabia	
	1925	1936	1925	1936
Culturi alimentare	118 589	147 952	98 965	90 793
Plante industriale	52 554	65 750	204 134	248 856
Fânețe naturale și pășuni	2 462 769	2 121 312	442 516	374 469
Culturi arborescente și arbuști	144 021	138 203	159 084	134 158

Datele prezentate în *Tabelul 3* creionează o evoluţie ascendentă a culturilor cerealiere, vizibilă în ambele provincii. Totodată, suprafaţa ocupată de fâneţurile artificiale s-a extins, pe fondul dezvoltării sectorului zootehnic românesc în anii 1930. În Transilvania, suprafaţa destinată culturilor alimentare a crescut exponenţial în decurs de 11 ani, cu 29 363 de hectare, în timp ce în Basarabia aceasta s-a redus cu 8 172 de hectare. În schimb, cultura plantelor industriale a înregistrat o cerere semnificativă atât în Basarabia, cât și în Transilvania. În cazul ambelor provincii se remarcă diminuarea suprafeţelor destinate fâneţelor naturale și pășunilor, explicabilă prin transformarea acestora în terenuri arabile. Cultura arborilor și arbuștilor fructiferi a cunoscut, între 1925 și 1936, o scădere a suprafeţelor cultivate în ambele teritorii românești, pe fondul extinderii masive a celorlalte culturi, în special a grâului. Această cultură a cunoscut un puternic progres „mai ales datorită concursului dat de guvern pentru mărirea suprafeţelor însămânţate și pentru valorificarea produselor”[91]; „taxele vamale de export au fost suprimate (1931); primele de export au ajuns în 1931/1932 la 10 000 lei de vagon de grâu exportat, la 13 000 lei de vagon de făină, cheltuielile fiind apoi recuperate prin taxe de pâine”[92]. Extinderea suprafeţelor cultivate a contribuit la obţinerea unor cantităţi majorate și variate de produse agricole. Redăm într-o formă extinsă un tablou al culturilor agricole recoltate în Transilvania și Basarabia în 1925 comparativ cu 1936.

[91] Codruţa Bugarin, Ion Pavelescu, Ioan Scurtu, „Economia Basarabiei în anii 1918–1940”, în Ioan Scurtu (coord.), *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, ediţia a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Semne, 1998, p. 144.

[92] Vlad Georgescu, *Istoria românilor: De la origini până în zilele noastre,* București, Editura Humanitas, 1992, p. 214. În 1933 Banca Românească a expediat sucursalei Târgu-Mureș o circulară în care se indica colectarea urgentă a următoarelor informaţii: 1) Câte hectare au fost însămânţate cu grâu în judeţ și cum se prezintă semănăturile de grâu? 2) Ce producţie de grâu se prevede pentru anul acesta în judeţ? 3) Care este cantitatea de grâu care se consumă anual în judeţ? 4) Câte și care anume sunt localităţile din judeţ unde funcţionează oboare oficiale? 5) Care sunt gările din judeţ de unde se expediază mai multe vagoane cu grâu?. ANDJ Mureș, Fond *Banca Românească,* Sucursala Tg. Mureș, dosar nr. 1, f. 20.

Tabelul 4. Cantitatea de culturi agricole recoltate în Transilvania și Basarabia în 1925 comparativ cu anul 1936[93]

Specificarea culturilor	**Transilvania**		**Basarabia**	
	1925	**1936**	**1925**	**1936**
Cereale (în chintale)				
Ovăz	2 037 158	2 927 737	237 893	500 693
Grâu de toamnă	1 0795 177	13 008 106	2 257 721	6 307 203
Grâu de primăvară				
Porumb	10 508 873	12 461 844	4 211 910	12 160 684
Mei	12 680	4 414	19 909	43 303
Orz de toamnă	1 704 864	1 830 307	1 516 165	6 815 124
Orz de primăvară				
Hrișcă	35 473	1 755	1 547	6 613
Secară de toamnă	963 191	1 113 764	334 503	1 415 240
Secară de primăvară				
Măturі (sorg)	-	25 472	-	2 650
Fânețe artificiale și alte culturi furajere (în chintale)				
Lucernă (furaj)	2 376 719	1 833 084	40 872	234 325
Lucernă (semințe)		31 606		125
Trifoi (furaj)	2 017 516	3 606 170	5 903	110 802
Trifoi (semințe)		60 121		40
Alte fânețe artificiale	1 578 161	1 933 637	266 179	256 241
Rădăcini de nutreț	1 388 582	3 085 122	375 753	1 103 623
Dughie (furaj)	66 001	93 923	13 5813	433 165
Dughie (semințe)		-		-
Culturi alimentare (în chintale)				
Bob	5 727	6 495	1 556	1 291
Fasole	46 452	35 654	116 789	82 449
Fasole printre porumb	441 638	471 842	13 405	38 179
Linte	52 040	44 237	88 064	22 737
Lupin	-	-	-	-
Mazăre	25 497	28 564	3 344	20 812
Năut	-	456	-	19 043
Ceapă	278 114	521 164	89 332	115 680
Cartofi	6 421 010	8 349 992	970 533	1 859 355
Cartofi printre porumb	517 346	1 198 551	29 602	110 199
Varză	1 001 834	966 279	557 845	256 018
Pepeni verzi și galbeni	44 775	358 692	315 824	810 822
Dovleci	53 682	179 578	83 214	130 786
Dovleci printre porumb	1 724 424	6 240 686	473 024	3 187 122
Alte legume	460 890	322 153	36 315	96 032

[93] *Anuarul Statistic al României, 1926,* București, Tipografia Curții Regale, 1927, pp. 44–47; *Anuarul Statistic al României, 1937 și 1938,* București, Imprimeria Națională, 1939, pp. 416–417.

Specificarea culturilor	Transilvania		Basarabia	
	1925	1936	1925	1936
Plante industriale (în chintale)				
Cânepă (fuior)	72 249	139 979	13 238	58 371
Cânepă (seminţe)	44 910	91 632	19 988	58 564
In (fuior)	7 215	7 081	7 825	26 899
In (seminţe)	9 488	10 381	21 996	18 966
Rapiţă	29 416	53 050	13 732	221 225
Mac	-	7 017	-	3 176
Floarea-soarelului	63 935	156 601	333 599	1 333 151
Sfeclă-de-zahăr	1 792 647	1 340 395	2 052 689	612 330
Cicoare	-	1 680	14	110
Ricin	-	104	-	9 972
Hamei	-	33	-	9
Soia	-	5 270	-	194 919
Tutun	21 295	47 881	37 095	28 380
Anison	-	-	-	1 372
Muştar	-	49	-	40 029
Bumbac	-	-	-	737
Alte plante	4 905	22 617	7 355	7 177
Fâneţe naturale şi păşuni (în chintale)				
Fâneţe naturale	16 189 768	17 845 888	236 681	484 115
Păşuni	-	-	-	-
Culturi arborescente şi arbuşti (în chintale)				
Livezi de pruni	1 004 211	1 200 703	652 179	395 174
Alţi pomi fructiferi	1 394 192	-	781 025	-
Vii pe rod (în hectolitri)				
Producători direcţi	1 072 232	1 418 745	2 490 198	1 742 905
Altoită pe viţă americană				

Datele din *Tabelul 4* redau o imagine detaliată a progresului agriculturii românești pe parcursul a 11 ani. În pofida crizei economice, cultura plantelor s-a dovedit un element strategic, producţia fiind adaptată atât la cerinţele pieţei interne, cât şi la necesităţile exportului. O creştere semnificativă a cantităţii de cereale recoltate se remarcă în cazul ovăzului, grâului, porumbului, orzului şi secarei, urmată de mei şi hrişcă. În 1936, în ambele provincii românești era deja practicată cultivarea sorgului. Totodată, fâneţele artificiale şi culturile furajere au înregistrat un progres constant, impulsionat de dezvoltarea sectorului zootehnic, care începea să ocupe un loc solid în economia statului. Creşterea numărului populaţiei, de la 16 687 359 de oameni în 1925 la 19 319 330 de persoane în 1937[94], a contribuit la diversificarea culturilor alimentare şi

[94] *Anuarul Statistic al României, 1937 şi 1938*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1939, p. 41.

la extinderea suprafeţelor cultivate. Se constată o tendinţă de scădere a suprafeţelor cultivate cu fasole, linte, varză şi dovleci intercalaţi printre porumb. Un fapt interesant îl reprezintă cultura fasolei: ponderea recoltelor este mai ridicată în cazul fasolei semănată printre porumb decât în cazul celei cultivate pe terenuri special amenajate. Această situaţie se explică prin utilizarea raţională a solului, întrucât pe aceeaşi suprafaţă erau valorificate simultan două culturi[95].

Progresul tehnologic din perioada interbelică şi-a lăsat amprenta inclusiv asupra cultivării plantelor industriale. Acest lucru s-a caracterizat prin „sporirea intervenţionismului de stat în economie, sublinierea scopului de utilitate publică, organizarea producţiei industriale, comprimarea principiului individualismului în folosul statului capitalist, stabilirea unui regim de circulaţie şi de distribuire a bunurilor apropiat de idealul de dreptate”[96]. Astfel, plantele industriale ca inul, cânepa, rapiţa, floarea-soarelui, sfecla-de-zahăr, tutunul au fost exploatate pe larg în Transilvania şi Basarabia. Sunt atestate şi culturi noi, care nu erau cultivate pe o scară largă în 1925, acestea fiind: cicoarea, ricinul, hameiul, soia, anisonul, muştarul şi bumbacul intrate în circulaţia agricolă ulterioară.

Reducerea suprafeţei ocupate de fâneţele naturale în Transilvania şi Basarabia (*Tabelul 3*) nu a constituit un obstacol în procesul de recoltare a furajului natural. Între 1925 şi 1936, cantitatea de furaj obţinută în Transilvania a crescut cu 1 656 120 chintale, iar în Basarabia s-a înregistrat o majorare de 247 434 chintale de masă furajeră în anul 1936. Un element specific Transilvaniei a fost intensificarea creşterii prunilor, în timp ce în Basarabia livezile de pruni au furnizat cu 257 005 chintale mai puţin decât în 1925. De asemenea, producţia de vin din Basarabia, comparativ cu Transilvania, a înregistrat o scădere semnificativă în perioada 1925–1936.

Evoluţia sectorului fitotehnic din Transilvania şi Basarabia confirmă încă o dată efortul constant al autorităţilor române de a crea condiţii favorabile dezvoltării celor două provincii, în armonie cu Vechiul Regat. Acest proces s-a înscris în ampla operă de integrare şi omogenizare a unor provincii cu un trecut istoric diferit faţă de nucleul societăţii româneşti.

Odată cu încurajarea de către stat a cultivării plantelor, sectorul zootehnic a devenit în anii 1930 parte indispensabilă a economiei româneşti. Creşterea animalelor destinate utilizării în calitate de forţă de tracţiune şi a celor de producţie s-a dovedit a fi o ramură promiţătoare capabilă să-şi aducă contribuţia la prosperarea României.

---

[95] Menţionăm că, în cazul fasolei, aceasta dispune de celule azotofixatoare care preiau azotul din atmosferă şi îl transferă în sol, contribuind astfel la îmbunătăţirea fertilităţii acestuia.

[96] Gheorghe Cojocaru, *op. cit.*, pp. 166–167.

Tabelul 5. Evoluţia creşterii animalelor în Transilvania între 1925–1935[97]

Anul	Cabaline	Bovine	Bivoli	Ovine	Caprine	Porcine	Catâri	Măgari
1925	418772	1671256	132947	3642288	220591	1101561	723	2659
1926	421206	1565313	139601	347535	229586	1171216	760	3087
1927	468542	1557289	145091	2976938	195007	1127163	894	2678
1928	478146	1534394	144279	2875729	168860	975548	784	2820
1929	483261	1484129	151392	2886154	160804	774481	730	3058
1930	462961	1355667	143901	2859963	158740	759896	502	2429
1931	493714	1379394	151980	291 253	190252	1064888	384	3202
1932	488521	1412105	156307	2907808	178248	941541	442	2 891
1935	488458	1443063	159809	2780146	184021	970579	367	3 948

Datele sistematizate în *Tabelul 5* referitoare la dezvoltarea sectorului zootehnic din Transilvania pot fi grupate în două etape distinctive: 1) zootehnia transilvăneană până la criza economică; 2) zootehnia după declanşarea crizei mondiale. În ceea ce priveşte animalele de tracţiune şi cele de producţie, se constată o creştere constantă a efectivelor până în anii 1929–1931, moment în care fenomenul supraproducţiei devine evident. Ulterior, efectele devastatoare ale crizei economice au determinat o reducere semnificativă a şeptelului, deşi datele statistice indică tendinţe de redresare rapidă a sectorului în prima jumătate a anilor 1930.

Un impact negativ asupra creşterii animalelor l-au avut şi epizootiile, precum: antraxul, pesta şi pneumonia porcină, rugetul, septicemia hemoragică, turbarea şi variola (în cazul ovinelor). Dezvoltarea ramurii zootehnice a fost afectată şi de numărul insuficient de veterinari[98], precum şi de nivelul încă modest al progresului medicinei veterinare din epocă.

[97] La elaborarea tabelelor 5–6, autorul a utilizat datele publicate în *Anuarul Statistic al României* în perioada 1925–1935.

[98] În 1925, odată cu adoptarea legii pentru unificarea administrativă, în contextul descentralizării, personalul sanitar veterinar şi zootehnic a început să fie numit de către prefecţii judeţelor şi primarii comunelor (până în 1925 numirea veterinarilor se afla în subordinea directă a Ministerului Agriculturii şi Domeniilor). Transferarea personalului veterinar şi zootehnic în subordinea judeţelor şi comunelor a condus la neplata salariilor, reţinerile pentru Casa Generală nu au mai fost făcute, pierzându-se astfel dreptul la pensie, iar salarizarea celor cu experienţă de peste 20 de ani era echivalentă cu salariul unui medic veterinar începător. În acelaşi timp, salariul personalului veterinar şi a celui zootehnic a început să varieze de la comună la comună şi de la judeţ la judeţ. A se vedea articolul agentului veterinar Gheorghe Andrei, *Situaţia personalului sanitar veterinar şi zootehnic auxiliar în diferite epoci administrative*, în „Dreptul Nostru. Revistă de cultură şi profesie a medicilor veterinari", an XIII, nr. 9, Septembrie 1937, pp. 20–21.

Tabelul 6. Evoluţia creşterii animalelor în Basarabia între 1925–1935

Anul	Cabaline	Bovine	Bivoli	Ovine	Caprine	Porcine	Catâri	Măgari
1925	388755	663419	3	2143275	15660	414879	272	677
1926	368747	534369	6	2095244	24692	327456	113	854
1927	393520	503801	0	2150187	13279	354449	107	705
1928	389642	453078	10	2093472	11510	324455	66	661
1929	429698	467174	5	2056576	10820	311619	34	726
1930	417770	463568	0	2057924	9898	326847	41	701
1931	449565	509446	330	2156896	13137	537026	47	815
1932	475967	534008	0	2132528	14175	530767	44	791
1935	546877	611808	0	2290041	17434	543254	18	973

Condiţiile naturale şi geografice ale Basarabiei au avut un rol esenţial în dezvoltarea sectorului zootehnic. Fiind una dintre cele mai slab dezvoltate provincii ale Regatului României, zootehnia se afla încă într-o fază incipientă. Cu toate acestea, în ciuda efectelor crizei economice de la sfârşitul anilor 1920, creşterea animalelor a înregistrat progrese constante, nefiind afectată în mod atât de sever precum în alte regiuni. Analiza datelor exprimate în *Tabelul* 6 privind ponderea animalelor de tracţiune arată că atât caii, cât şi măgarii ocupau un loc de bază în gospodăria ţăranilor din Basarabia care urmăreau în mod continuu creşterea şi înmulţirea acestora. Numărul catârilor a scăzut treptat, spre deosebire de Transilvania, unde, datorită reliefului montan, aceste animale erau apreciate pentru abilitatea lor de a se deplasa pe teren accidentat. Animalele de producţie — bovinele, ovinele, caprinele şi porcinele s-au înscris în proiectul promovat de statul român referitor la fundamentarea zootehniei ca ramură indispensabilă a agriculturii României, materializată încă din 1930 odată cu inaugurarea Institutului Naţional Zootehnic.

Un aspect interesant îl reprezintă tentativele de creştere a bivolilor în Basarabia, animale apreciate în special pentru lapte, carne şi piei. În perioada 1925–1929, numărul lor era nesemnificativ la nivelul întregii provincii. În 1931, însă, Institutul de Statistică raportează existenţa a 330 de bivoli, distribuiţi astfel: 5 tauri în judeţul Tighina; în judeţul Cahul — 1 taur, 86 de bivoli, 80 de bivoliţe, 98 de bivoliţe sterpe şi 60 de bivoli tineri. Iniţiativa pare să fi fost rezultatul unei încercări locale de extindere a acestei ramuri zootehnice, care, însă, s-a soldat cu eşec în contextul marii depresiuni economice.

În concluzie, agricultura din Transilvania şi Basarabia a înregistrat un progres constant atât în sectorul fitotehnic, cât şi în cel zootehnic, cel din urmă fiind direct dependent de culturile agricole. Conjunctura economică mondială de la sfârşitul anilor 1920 şi-a făcut simţite efectele asupra agriculturii româneşti, care a început să regreseze abia în prima jumătate a anilor 1930. Cu toate

acestea, datele disponibile demonstrează capacitatea instituţiilor statului de a se organiza pentru redresarea ramurilor agriculturii până în jurul anului 1935. În acest fel, ultimii ani interbelici au fost pentru agricultura românească ani de progres constant.

Concluzii generale

Conchidem că, după adoptarea *Legii de unificare administrativă* a României din 1925, unităţile teritorial-administrative ale regatului au reuşit să se consolideze, ceea ce a permis o mai bună organizare a sectorului economic al comunelor şi judeţelor. Fiind o ţară cu profil agrar-industrial, România a cunoscut în anii 1920 şi 1930 ritmuri constante de creştere agricolă, în pofida regresului provocat de marea criză economică mondială. Analiza istoriografiei referitoare la integrarea provinciilor româneşti (Transilvania şi Basarabia) relevă faptul că aspectul economic – în special dezvoltarea agricolă promovată de administraţia românească în teritoriile de la extremităţile regatului – rămâne insuficient explorat, fapt ce a constituit motivaţia demarării acestei cercetări.

Examinarea legislaţiei privind învăţământul agricol a arătat că aceasta a jucat un rol esenţial în uniformizarea şi modernizarea agriculturii româneşti. Ea a contribuit atât la ridicarea nivelului gospodăriilor ţărăneşti, cât şi la formarea specialiştilor necesari, facilitând astfel alinierea României la tendinţele europene din domeniul agronomic. Învăţământul agricol superior din Transilvania şi Basarabia a avut un rol dublu: pe de o parte, a sprijinit procesul de românizare, iar pe de altă parte, a format specialişti, servind concomitent obiectivele naţionale şi economice ale statului român. Instituţiile de la Cluj şi Chişinău au contribuit decisiv la omogenizarea lingvistică şi integrarea celor două provincii într-un sistem agricol unitar, iar cooperarea lor până în 1940 a asigurat pregătirea cadrelor calificate, fundamentale pentru dezvoltarea agriculturii regionale şi consolidarea economiei naţionale.

Pe lângă dezvoltarea învăţământului agricol superior, un rol important l-au avut cursurile de instruire destinate ţăranilor. Acestea au sprijinit politica statului român de modernizare şi extindere a fitotehniei şi zootehniei, punând în anii 1930 un accent deosebit pe creşterea animalelor. În tandem cu metodele de popularizare a cunoştinţelor agricole, expoziţiile organizate în România interbelică au stimulat iniţiativa şi concurenţa în mediul rural, iar prin sistemul de premii şi recunoaştere publică au încurajat modernizarea agriculturii, aducând-o în pas cu tendinţele economice europene şi internaţionale.

Ca urmare, sectorul fitotehnic şi zootehnic din Transilvania şi Basarabia a cunoscut o dezvoltare puternică, reflectând preocuparea statului pentru

integrarea și uniformizarea acestor provincii cu Vechiul Regat, ca parte a unui amplu proces de consolidare economică și națională. Agricultura din Transilvania și Basarabia a evoluat constant în perioada interbelică, în pofida dificultăților generate de criza economică mondială, iar măsurile de redresare adoptate de stat până în 1935 au relansat sectorul agricol, transformând ultimii ani ai perioadei interbelice într-o etapă de progres stabil.

Anexe

Anexa 1. Pavilionul principal al expoziției agricole din orașul Bălți[99]

Anexa 2. Bilet de acces la expoziția-târg de la Chișinău (1933)[100]

[99] ANA DGAN, Fondul nr. 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 56, f. 54.
[100] Muzeul de Istorie al Orașului Chișinău.

Anexa 3. Diplomă de participare la Expoziția Națională de Păsări și Animale mici acordată lui Theodor Romanov din comuna Chișinău, județul Lăpușna[101]

[101] *Ibidem.*

The Forest Fund of Greater Romania: A Comparative Approach among Historical Provinces (According to the Unification Laws of 1925)*

Cătălina FRANGOPOL**

The 1918 Union brought Romania both political and territorial changes and new ways to manage its natural resources. The expansion of national territory through Transylvania, Bukovina and Bessarabia integration brought together areas with distinct historical backgrounds and administrative systems. The forest fund management sector showed significant diversity because it held crucial value for economic development and environmental and social equilibrium. The forests of Greater Romania served two essential purposes because they provided wood for economic growth through construction and industry and foreign trade and protected against soil erosion and drought and climate instability. The lack of unified policies led to fast forest deterioration which harmed the entire agricultural system that controlled Romania during the interwar period.

The forested land of the national territory measured 7.2 million hectares when the Great Union took place in 1918 which accounted for 24.5% of the total national area. The forest fund of Greater Romania spanned between 7 million and 7.2 million hectares according to different sources and evaluation methods during 1918.[1] The forested area of the country started to decrease

* This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Doctorand, Institutul de Istorie al Universităţii de Stat din Moldova

[1] Gabriel Duduman, *Scurt istoric al amenajării pădurilor din România*, in "Bucovina Forestieră", 19 (2), 2019, pp. 139–158.

gradually throughout the subsequent decades. The official records show that forested land covered 6,129,000 hectares across 25.2% of the territory during 1925 and 6,084,000 hectares across 24.7% of the territory during 1938. Historian Constantin C. Giurescu[2] reported a lower forest area of 5,955,000 hectares for 1938 through his research but his numbers differ from official statistics because he included or excluded wooded pastures and communal forests. The research uses official Statistical Yearbook data for consistency but includes Giurescu's alternative numbers[3] for comparison purposes.

The forested area showed minimal numerical reduction, yet different provinces experienced varying levels of forest preservation. The administrative systems of Transylvania and Bukovina succeeded in preserving their forest resources, but Bessarabia and the Old Kingdom of Romania lost more forestland because of weak infrastructure, inconsistent law enforcement and the 1921 agrarian reform.

The forestry sector faced special difficulties because each region that joined Greater Romania maintained its own separate legal system. The Austro-Hungarian administration in Transylvania and Bukovina[4] established a strict forestry system which Romanian state focused on creating standardized laws and institutions for its newly acquired territories after 1918.[5] They included detailed management plans, trained specialists and precise forestry codes. The Austrian Forest Code of 1879[6] received additional regulations that required sustainable forest management practices and forest regeneration. The Habsburg Empire implemented conservation policies in Bukovina which resulted in the development of forest roads and exploitation railways throughout the region.

The forestry management in Bessarabia operated under a completely different system than the rest of the region. The Tsarist administration treated forests as resources for extraction instead of protecting them as vital strategic assets.[7] The forest fund suffered severe degradation because the region lacked a unified

---

[2] Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești: Din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Ceres, 1975, p. 98.

[3] Victor Giurgiu, *Amenajarea pădurilor cu funcții multiple*, București, Editura Ceres, 1988, p. 23.

[4] Gh. T. Kirileanu, *Cel mai vechi Cod silvic românesc: Orânduiala de pădure pentru Bucovina dată de Împăratul Iosif al II-lea în 1786*, București, 1908, p. 12.

[5] Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire și unificarea*, in "Zargidava", 12, 2013, pp. 117–136. Online: https://biblioteca-digitala.ro/reviste/Zargidava/12-Zargidava–12–2013_117.pdf

[6] Lucreția Dogaru, *Codul silvic român. Prezentare evolutivă* (Ediția a II-a), Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2008, p. 3.

[7] Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918–1928): Modernizare prin reforme*, Chișinău, Pontos, 2010, p. 29.

forestry code and property ownership was scattered and there were no established local institutions.

The Forest Code of 1910[8] existed in theory for the Old Kingdom of Romania but its implementation remained scattered throughout the region. The institutions operated with limited funding while corruption and insufficient trained forestry personnel made it difficult to execute the policies effectively.

The Romanian state initiated a legislative unification process because of these circumstances. The Administrative Unification Law of 1925[9] created a unified legal structure for all provinces which enabled the development of a Forest Code that would apply across the entire country. The reform aimed to achieve four main objectives which included removing legal inconsistencies and creating centralized forest district management under national oversight, implementing management plans and annual cut limits and enforcing forest protection through reforestation rules and protective belt regulations.

The actual implementation of these standards depended on the availability of infrastructure and qualified personnel. The implementation of these regulations worked well in areas with established forest road networks and qualified staff (Transylvania and Bukovina). The lack of forest road networks and qualified personnel in Bessarabia and the Old Kingdom of Romania made the laws exist only on paper.

The forestry resources of Greater Romania became unevenly distributed throughout the territory after the Union established. The Old Kingdom of Romania which included Muntenia, Moldavia and Dobruja controlled 2,648,000 hectares of forestland which made up 43% of Romania's total forested area.[10] The large, forested area remained exposed to danger. The combination of weak forest laws, corruption, population growth and economic changes from the 1921 agrarian reform resulted in widespread forest destruction. The forest area of Transylvania matched the Old Kingdom's forested land share at 2,566,000 hectares which accounted for 41.9%[11] of the national forest area. The main distinction between these two regions emerged from their administrative systems because Transylvania operated with strict forest management through established plans and trained staff. The Habsburg administration maintained a high level of forest preservation and management in Bukovina through its

[8] *Codul Silvic al României*, in "Monitorul Oficial", no. 8, April 9, 1910, p. 1.

[9] *Legea nr. 95 din 13 iunie 1925 pentru unificarea administrativă*, in "Monitorul Oficial", no. 128, June 14, 1925, p. 1.

[10] Gabriel Duduman, *Scurt istoric al amenajării pădurilor din România*, in "Bucovina Forestieră", 19 (2), 2019, pp. 139–158.

[11] Iosif Leahu, *Amenajarea pădurilor*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001, p. 36.

539,000 hectares of forestland which made up 8.8% of Romania's forested area.[12] The area maintained its forested state through Habsburg era forest management practices despite its limited size. The forested area of Bessarabia reached only 376,000 hectares which accounted for 6.1% of the national forest fund. The province maintained the smallest forested area and operated with the least developed administrative system. The forested areas in this region existed in disarray because of uncontrolled logging activities. The total forested area in Romania reached 6,129,000 hectares by 1925[13] which accounted for 25.2% of the national territory. The uneven forest distribution between regions would create major challenges for forestry policy execution throughout the subsequent decades.

The forestry management of Transylvania operated as an independent system within Romania's forested territories. The Austro-Hungarian period established a complete administrative system which included detailed cadastral records and strict logging rules and mandatory reforestation programs. The Austrian Forest Code of 1879 maintained its influence on forest management operations throughout the period following Romanian unification. The forested areas of Transylvania contained abundant beech and coniferous trees which supported industrial wood processing and export activities. The processing and export industries-maintained stability through the rational exploitation of their resource base.[14] The forest infrastructure network of roads and forest railways and depots served both resource extraction and administrative oversight purposes. The integration of Transylvania into Romanian legislation after 1925 proceeded smoothly because local institutions were ready and forestry personnel received their education in Vienna, Prague and Lemberg. The well-organized system demonstrated its strength through controlled and slow forest area reductions which started after 1925.

Bukovina served as an example which showed how forestry administration-maintained continuity throughout the region. The Habsburg Empire established a tradition of forest conservation through sustainable resource management. The region experienced a well-managed forestry system during the pre–1918 period through established rules that governed logging activities and tree planting and soil protection practices. The forestry practices from before 1918 continued to influence forest management after Romania absorbed

[12] Gheorghe. T. Kirileanu, *Cel mai vechi Cod silvic românesc: Orânduiala de pădure pentru Bucovina dată de Împăratul Iosif al II-lea în 1786*, București, 1908, p. 12.

[13] Gabriel Duduman, Marian Drăgoi, *Amenajarea pădurilor: Organizare spațio-temporală*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare", 2019, pp. 28–34.

[14] Iosif Leahu, *Amenajarea pădurilor*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001, p. 112.

the region.[15] The 539,000 hectares of forested land in 1925 represented a small total area but the high standard of forest management made it a leading example. The forested areas received proper care through mandatory inspection programs and detailed reporting requirements under local forest laws. The region possessed superior forest infrastructure compared to other areas because it included well-developed forest roads and forest railways and depots which supported efficient forest management. The increasing timber export requirements during the 1930s created substantial pressure on the forest resources of Bukovina. The administration successfully preserved a proper balance between forest extraction activities and forest regeneration practices. The forested area in 1938 reached 536,000 hectares which matched the 1925 forested area exactly.[16] The local enforcement of laws together with institutional efficiency resulted in this period of stability.

The Old Kingdom of Romania which included Muntenia, Moldavia and Dobruja faced substantial difficulties regarding forest management. The Forest Code of 1910[17] established a modern legal framework, but its actual implementation remained insufficient. The forestry institutions operated with insufficient funding while corruption spread throughout the system and the workforce lacked sufficient qualified personnel. The 1921 Agrarian Reform created additional difficulties for the region.[18] The forested areas underwent extensive clearing for agricultural purposes because of high population density in Muntenia and Moldavia. The local population needed wood for heating and building purposes which led to widespread illegal timber extraction. The reforestation initiatives from the 1930s produced minimal success.[19] The planting initiatives received support from schools, the army and church institutions, yet their growth was restricted by insufficient funding and inadequate infrastructure.[20] The forested area in the Old Kingdom of Romania decreased to 2,644,000 hectares during 1938[21] which was 4,000 hectares less than the 1925 total. The small numerical decrease in forest area concealed serious environmental damage because of uncontrolled deforestation and excessive grazing and insufficient natural forest growth. The Old Kingdom of Romania started

[15] Dumitru Ivănescu, *Din istoria silviculturii românești*, București, Editura Ceres, 1972, p. 42.
[16] Marin Dracea, *Considerațiuni asupra domeniului forestier al României*, 1938, p. 8.
[17] Lucreția Dogaru, *Codul silvic român. Prezentare evolutivă* (Ediția a II-a), Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2008, p. 5.
[18] "Cuvânt Moldovenesc", no. 94, October 27, 1917, p. 3.
[19] Dumitru Ivănescu, *Din istoria silviculturii românești*, București, Editura Ceres, 1972. p. 43.
[20] Victor Giurgiu, *Codul silvic și gestionarea durabilă a pădurilor*, in "Revista Pădurilor", (4), 2007, pp. 45–46.
[21] Marin Dracea, *op. cit.*, p. 9.

the interwar period with a weak forest reserve which failed to satisfy both economic requirements and environmental needs of the region. The Romanian government started implementing modernization efforts after 1925 through forest district creation, cadastral mapping and reforestation programs. The implemented measures produced minimal, yet noticeable outcomes. The forest fund expanded to 379,000 hectares during the period from 1925 to 1938.[22] The region started to develop its forestry knowledge base through this small yet encouraging growth pattern. The region faced ongoing structural challenges because it lacked both necessary infrastructure and specialized personnel.

The development of Romanian forests between 1918 and 1938 depended mainly on three essential elements. The Agrarian Reform of 1921 emerged as the first determining factor. The land distribution to peasants through the reform resulted in extensive forest clearing throughout Muntenia and Moldavia. The redistribution of state-owned forests to new owners resulted in unsuitable forest management because these owners lacked both experience and sufficient resources.

The second element that influenced the situation was industrial requirements and export market forces. The wood industry expanded rapidly because Romania exported timber products and paper items to Austria, Germany, Czechoslovakia, France and Italy. The forestry sector reached its peak export value when it reached 10–15% of the total national export volume. The economic demands forced the extraction of forest resources at high rates.

The third determining element involved the state's ability to manage the existing infrastructure. The application of forestry laws proved successful in Transylvania and Bukovina because these regions had established forest roads and trained personnel. The Old Kingdom of Romania and Bessarabia faced continuous threats because they lacked proper infrastructure and skilled personnel. The lack of public funding made these existing gaps between regions even more pronounced.

Conclusions

The development of Romania's forest fund between 1918 and 1938 illustrates how national forest policies interacted with different historical conditions across various regions. The institutions and conservation practices of Transylvania and Bukovina protected their forests from destruction. The Old Kingdom of Romania and Bessarabia demonstrated how weak forest

22

management systems collapse when national laws fail to replace missing infrastructure and trained personnel.

The combination of the Agrarian Reform with industrial needs and export requirements created excessive pressure on forest resources. The 1930s reforestation efforts brought positive results, but they failed to make up for the total forest loss. The forest fund of interwar Romania spanned one-quarter of the nation but showed significant territorial differences and weak administrative control before World War II began.

The experience demonstrates that laws protecting forests become ineffective when there is no funding and no proper infrastructure in place. Forests need more than legal protection because they need operational institutions together with trained experts and sustained policies to achieve proper conservation. The findings from this period maintain their significance because modern society faces the identical problem of balancing resource extraction with environmental protection.

RECONFIGURĂRI ADMINISTRATIVE ȘI REALITĂȚI LOCALE

Courses of Action of the Chamber of Agriculture of Alba County (1925–1940)

Ionela Simona MIRCEA[*], Adina GOȘA[**]

In 1925 it was decided the establishment of "the County Chambers of Agriculture headquartered in county capitals and a Union of the Chambers of Agriculture in the Capital of the country [...] public institutions established with the purpose of representing and defending the interests of agriculture, animal husbandry, forestry, with all their branches, as well as contributing by all means to increase output of all agricultural, zootechnical and forestry branches."[1] According to article 11 of the law, ex officio members of the Chamber, for the duration of the public office, were: the president or a delegate of the county council, the prefect of the county, the agricultural advisor, the representative in the highest rank of the Zootechnical and Sanitary Veterinary County Directorate, of the Forestry Directorate, a representative of the Agricultural Cooperative, of the Farmers' Credit Union from the county, a delegate of the Chamber of Commerce and Industry, the Labour Chamber, the financial administrator, the mayor of the town of residence and a commissar of the government, if the Ministry of Agriculture wished to appoint one. Elected members had a five-year period of office. The Chamber could also co-opt five specialists, collaborating members with advisory voting rights.[2] The Chamber was headed by a bureau consisting of a president, two vice-presidents

[*] Muzeograf, dr., Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
[**] Traducător, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

[1] *Legea pentru înființarea Camerelor de Agricultură (Sancționată prin înaltul decret-regal nr. 1.209 din 13 aprilie 1925 și publicată în Monitorul Oficial nr. 84 din 14 aprilie 1925)* [Law for the establishment of the Chambers of Agriculture (Enacted by the royal decree no. 1.209 from 13 April 1925 and published in the Official Gazette no. 84 from 14 April 1925)], București, Imprimeria Statului, 1925, pp. 3–26.

[2] *Ibidem*, pp. 13–14.

and a secretary. The bodies of the Chamber were the management committee, departments and control commission. Each County Chamber had a member delegated to the Union of the Chambers of Agriculture.

On September 3, 1925, in Aiud, in the small hall of the Alba Prefecture, the Chamber of Agriculture of Alba County was established. It had the following ex-officio members: dr. Camil Velican (prefect of Alba County), Carol Székely (chief county veterinarian), Titu Catruşca (mayor of Aiud), Vasile Danielescu (agricultural advisor in Alba Iulia) and Ioan Crăciun (priest from Spring, representative of cooperatives and popular banks in the county). The elected members were dr. Ioan Pop, Ioan Maior, dr. Ioan Marciac, Gavril Crişan, dr. Athanasie Mârza, all from Alba Iulia, Emil Negruţiu, Iustin Hossu, Dumitru Bian Soroştin, Ilarie Aldea Veza, Gheorghe Bărbat and Nicolae Chicideanu from Blaj, Victor Aron from Mihalţ, Virgil Haţiegan from Șeuşa, Ioan O. Damian and Ioan P. Nemeş from Roşia. In the chamber were co-opted, with unanimous votes also Aurel Coşciuc, Petru Popovici, Constantin Oancea, protopope Emil Pop and Candin Suciu.

The following were elected to the bureau dr. Ioan Pop, as president, dr. Ioan Marciac and Ioan Maior, as vice-presidents, and dr. Athanasie Mârza, as secretary. The management committee of the Chamber of Agriculture of Alba County consisted of dr. Ioan Pop (president), Ioan Maior, Emil Negruţiu, dr. Ioan Marciac, Carol Székely, Victor Horváth and Vasile Danielescu. Agronomist Emil Neguţiu was appointed delegate to the Union of the Chambers of Agriculture.

The Department of Agriculture was represented by: Vasile Danielescu, Iosif Iustin Hossu, Ioan Maior, Dumitru Bian and Victor Aron. Forestry Department was represented by: Victor Horváth, Iustin Hossu, Gavril Crişan, Ilarie Aldea. Zootechnical department was represented by: Carol Székely, Emil Negruţiu, Gheorghe Bărbat and Virgil Haţiegan. Viticultural Department was represented by: Vasile Danielescu, Antoniu Pop, Ilie Magda and Ioan O. Damian.[3] As such the Chamber operated until 1927 when it was disbanded because nine of the members already belonged to Târnava Mică county. After disbandment, the Chamber was headed by an interim committee until 1930.

Established in 1925, the Alba Chamber of Agriculture did not have from the beginning the necessary amounts of money to fulfil its attributions, in compliance with the law, to initiate and to put into effect projects to invigorate the agriculture of the county. Referring to the situation of agriculture in Alba County, in the report per 1926 submitted to the Union, the head of the

[3] Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale / Alba County Directorate of the National Archives (hereafter cited as SJAAN), Fond Camera de Agricultură Alba / Holdings Alba Chamber of Agriculture (hereafter cited as *FCAA)*, file 2/1925, ff. 2–4.

Chamber emphasised that in the absence of the necessary funds could not, for example, be purchased selected seeds or agricultural machinery.[4] Or, to achieve greater production, selected seeds and agricultural machinery needed to be made available to farmers. Only in fruit growing and wine growing the results were promising. Fruit trees were planted along the roads in the county. Support was given to wine growers to treat vines and obtain a better grape harvest.

A report was also submitted to the line ministry, where information was presented about the state of crops and prognostics for the future, measures to combat pest, care and health of animals, trade with agricultural products and cattle, the acute need for credit etc.

On February 7, 1927, at the meeting of the management committee of the Alba Chamber of Agriculture was disputed the project of establishing some regional chambers, debated at national level. It was agreed that the county chambers were preferred, as they represented the interests of a county much better, knowing in detail its issues. At the same time, tens of millions of lei had already been spent for their organisation. Established for only one year, it was normal that the results of their activity were not sufficiently relevant for an analysis in detail. However, because at national level was wished to be preserved the Union and establishment of eight regional chambers of agriculture[5] which to represent in their division the interests of agriculture with all its branches, zootechny and forestry, the management committee of Alba Chamber of Agriculture proposed the establishment of three regional chambers in Transylvania, headquartered in Cluj, Timişoara and Alba Iulia, to be responsible for the counties Alba, Hunedoara, Târnava Mică, Târnava Mare, Odorhei, Trei-Scaune, Sibiu, Făgăraş and Braşov.[6] Alba Iulia had some advantages. By the establishment of a regional chamber here, minority counties would have been divided between Alba Iulia and Cluj, the Romanian element remaining majoritarian in both chambers. Geographically, from Alba Iulia started the best ways of communication towards the counties from the central region of Transylvania, to the Apuseni Mountains, the Valley of the Mureş and the Valley of Tărnave. It was not neglected, either, the symbolic role of the town known as the *town of Union*

[4] SJAAN, *FCAA*, file 1/1927, f. 74.

[5] According to the project, their headquarters were in: Bucharest, Cernăuţi, Cluj, Chişinău, Constanţa, Craiova, Iaşi, Timişoara (*Ibidem*, ff. 17–30).

[6] Organisation in Transylvania of only two regional chambers was not suitable because, in compliance with the main agricultural occupation, existed three regions here: the southern part, focused on cultivating cereals, the central part, where cereal crop was doubled by vine growing (the Mureş Valley and the Târnave Valley) and the northern part, where, besides the other agricultural branches, inhabitants also dealt with animal breeding and forest exploitation. (*Ibidem*, f. 12 back).

and *Coronation*. The problem was not solved immediately but remained to be debated also the following years.[7]

Neither the year 1927 was an exceptional year for the Alba area. Still, by the Chamber were distributed selected seeds to agriculturists from the county: 3.000 kg of wheat seeds, 150 kg of beetroot seeds, 500 kg of lucerne seeds and 700 kg of trefoil seeds.[8] Endeavours focused on the organisation of some animal exhibitions in each small rural district and a county exhibition to support breeders. At the request of the head of Alba Iulia Zootechnical and Veterinary Office, dr. Iuliu Cioban, it was decided to purchase purebred bulls for breeding and to organise breeding stations in Alba Iulia, Aiud, Ocna Mureşului and Sebeș. Several subsidies were granted. The scarce financial resources did not allow implementation of all ideas of the head of the Chamber; a good part of the money had available was used for purchasing agricultural machinery (four sorters and four seeders),[9] through the Union, and for renting other machinery to be offered to be used by farmers.[10]

Year 1928 was a delicate year from a financial point of view. To get back the deposited money, which it needed, the Alba Chamber of Agriculture was at issue with "Izvorul" Bank. A commission was chosen (Ilie Magda, Virgil Haţiegan, Ioan Medrea and Liviu Dumitreanu),[11] which was charged with the task of having talks with the heads of the bank to obtain the money from account, so necessary for supporting the members of the Chamber (farmers, fruit farmers, wine growers, beekeepers, breeders) in difficult times. Despite difficulties, six breeding stations were established throughout the year, six students were granted subsidies, nine sorters were bought, and more seeders were distributed in the territory in exchange for small taxes, a part of the debts were paid off.[12]

Elections were held in 1929. The Chamber had the following by ex-officio

---

[7] On 9 October 1932, delegates of the County Agricultural Centres of counties Alba, Braşov, Cluj, Ciuc, Făgăraş, Hunedoara, Maramureş, Mureş, Năsăud, Odorhei, Sălaj, Someş, Satu Mare, Turda, Târnava Mare and Târnava Mică gathered in the praetorium of Cluj county prefecture, according to the mandate received and following held discussions, declared provisory establishment of the Regional Agricultural Chamber of Transylvania headquartered in Cluj, consisting of all the chambers present at the meeting. In the body of elected members, on behalf of Alba County, entered dr. Ioan Marciac. In the management committee of Alba County was Emil Negruţiu. (SJAAN, *FCAA*, file 45/1932, f. 72 front-back).

[8] SJAAN, *FCAA*, file 15/1927, f. 83 back.

[9] *Ibidem*, f. 83 back.

[10] *Ibidem*, ff. 3–7.

[11] SJAAN, *FCAA*, file 12/1928, f. 11.

[12] SJAAN, *FCAA*, file 4/1929, f. 6 and the following.

members: dr. Emil Pop (prefect), Coman Marinescu (regional forestry inspector), Dionisie Szeghe (chief county veterinary), dr. Aurel Sava (mayor of Alba Iulia), dr. Candin Pop (representative of the Labour Chamber), Petru Giurginca (finance administrator), Onisifor Beju (agricultural adviser), Traian Câmpeanu (manager of the Chamber). The elected members were: Ilie Magda, Iulian Vulcu, Dominic Raţiu, Virgil Haţiegan, Petru Circo, Ioan Medrea, Aurel Maniu, Liviu Dumitreanu, dr. Nicolae Marcu, Alexandru Santu, Chirilă Borza, Ion Ţăndrău, Ioan Moga. Ioan Marciac was elected president of the Alba Chamber of Agriculture and Ilie Magda became vice-president.[13]

In 1929, activity was more intense than in the previous years. In the plenary meeting of the Chamber, held on January 18, 1929, it was decided to withdraw all the funds that the Chamber had deposited in the banks in the county.[14] The Chamber also received important subsidies, 300. 000 lei for the autumn seeding and 124.200 lei for experiments with artificial fertiliser throughout the whole county. The management committee, within the thirteen meetings held throughout the year, solved all arising current issues. Forty bulls and twenty boars were bought with 400 000 lei for the zootechnical department. Serovaccines were purchased to be given free to breeders for cattle vaccination. Two purebred stallions were bought for the breeding station from Alba Iulia. Three stallions were bought for the station from Aiud, and, similarly, two stallions were bought for each station from Ocna Mureş and Sebeş. In Alba Iulia a communal stable valued 165 000 lei was built, near the stable of the town bulls. 90 000 lei received the forestry department for the upkeep of the nurseries from Pâclişa, Inuri, Răcătău, Vinţu de Jos. In Cricău, mulberry trees were planted to encourage sericulture. Agricultural schools from Turda and Câmpeni were subsidised and eleven students from veterinary medicine were supported financially. Ploughs, harrows, hoes, corn threshers were brought, on consignment, from the society "Semănătoarea", and five wine presses and eight grape crushers were brought from the "Rieger" factory in Sibiu, which were paid in instalments. The county received from the Ministry of Agriculture and Domains, by the Principal Office of Cooperatives of Import and Export, another fourteen sorters and seven fanners "to be sold to private farmers at the whole price and to agricultural societies with an adjustment of 25%, the price difference being supported by the ministry."[15]

Anyway, the effects of the economic crisis seriously affected some areas. Similarly, the changeable weather and hail took their toll everywhere. General

[13] *Ibidem*, f. 13.

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem*, ff. 17–18.

economic circumstances were difficult, prices of the agricultural products were low and agriculturists did not succeed in paying taxes and contributions or bank loans. Cattle trade was also declining. Although it tried to help people, the Chamber did not always find viable solutions.

In 1930, a new Law on the organisation of the Chambers of Agriculture was adopted, enacted by the royal decree no. 2382 from June 28, 1930, and published in the Official Gazette no 143, part I of July 1, 1930. At the county level, the Chamber had to represent interests of all categories of agriculturists and specialties, also considering the main branch of the area. In compliance with the law, the County Agricultural Office, as the executive body of the Chamber, had the task of fulfilling the responsibilities of the Chamber, as provided in articles 26 and 27, as well as tasks and obligations of agricultural guidance imposed by the Ministry of Agriculture and the county council. An important role had the Local Agricultural Committee.[16]

In 1930, the economic situation became worse. The management committee of the Alba Chamber of Agriculture, within the 14 meetings held throughout the year, solved the current issues and approved different acts presented by the committees and the chamber bureau. Twelve corn sowing machinery, sixty "Vermorel" sprayers, five corn hoes were distributed to the agriculturists. Conferences were held at the headquarters of the small rural districts, the farmers being offered advice on disease control in plants and animals.[17]

In 1930, the Chamber of Agriculture received 50 000 lei from the Ministry of Agriculture, through the National Bank Alba Iulia Branch, to plant cherries, apple trees, pear trees along several county roads. 996 fruit trees were planted, saplings purchased from Ambrosi Fischer & co. farm Aiud.[18]

According to article 2 of the law on animal husbandry, improvement and protection of animal health, the territory of the country was divided into regions and the animal breeds that were to be raised in each region were established. In Alba County, for bovine species was decided to raise the breed *Simmenthal* and *Pintzgau*, for horseflesh prevailed type *Lipizzan* (in the mountainous area) and

[16] *Lege pentru organizarea Camerelor de Agricultură (Promulgată cu înaltul decret regal nr. 2.382 din 28 iunie 1930 și publicată în Monitorul Oficial nr. 143 partea I din 1 iulie 1930)* [Law for establishment of the Chambers of Agriculture (Enacted with the degree no. 2.382 from 28 June 1930 and published in the Official Gazette no. 143 part I from 1 July 1930)], București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Stratului. Imprimeria Centrală, 1930, pp. 3–44; *Regulament pentru aplicarea legii pentru organizarea Camerelor de Agricultură* [Regulations for applying law for the organisation of the Agricultural Chambers], in SJAAN, *FCAA*, file 3/1930, ff. 1–57.

[17] SJAAN, *FCAA*, file 2/1928, ff. 20–23.

[18] SJAAN, *FCAA*, file 7/1930, f. 56.

the breed *Nonius*, for the ovine was preserved the ţurcană sheep breed and for the swine was preferred the *Mangalica*[19] breed.

At the request of the Agriculture and Domain Ministry on May 7, 1930, the president of the Chamber, Traian Câmpeanu, submitted a list with the agricultural alcohol factories from the county. Two of the six were in Alba Iulia. The first, inherited by Vilma and Edith Glück from their father, Rudolf, used corn as raw material. The second had as owner Iuliu Ionasz and, also, used corn. Also, Pavel Glück from Alba Iulia owned an alcohol factory in Vinţu de Jos, and Filip and Andor Glück, from Alba Iulia, inherited the factory of Adolf Glück from Oarda de Jos. Another alcohol factory was in Aiud and one in Stremţ.[20]

The economic crisis imposed urgent measures for optimal asset management. To that effect, the Union of the Chambers of Agriculture recommended the realisation of the work programme within income streams and the avoidance of considerable expenditures. It had to be followed to combat plant pests, vaccinate animals, encourage poultry farming. People needed to be encouraged, guided, supported in the effort of solving issues that they confronted with.[21]

In an "Explicative memoir to the supplementary budget of the Chamber of Agriculture of Alba County for the 1932 financial year", drawn up based on a ministerial decision from January 15, 1932,[22] dr. Ioan Marciac, as president, presented the activity of the Chamber since its establishment.

The total number of the inhabitants of Alba County was of 213.472, of whom 179.760 were rural population. Of the 335.775 ha and 7 ares, as it was the surface of the Alba county, 109.972 ha and 94 ares were arable land, 4.001 ha and 35 ares were orchards, 2.990 ha and 32 ares were vineyards, 95.915 ha and 86 ares were natural meadows and pastures, 105.559 ha and 35 ares were forests, and 17.338 and 22 ares were unusable land, buildings, roads, quarries, mines and waters.[23]

In 1932, the staff of the Chamber consisted of dr. Ioan Marciac (president), Bazil Haţegan (vicepresident), Traian Câmpeanu (secretary), Candin Comănescu (accountant), Nicolae Băcăinţan (cashier), Silvia Mărginean and Aurel Dad (clerks). The chamber had its headquarters in a rented house, on 5, General Coandă St. from Alba Iulia, a building with eleven rooms, a barn, a shed, a cellar and a car shed. It owned a car and a carriage with two horses. The

[19] *Ibidem*, ff. 35–39, 43–44.
[20] *Ibidem*, f. 47.
[21] SJAAN, *FCAA*, file 45/1932, ff. 15–16.
[22] *Ibidem*, ff. 17–24.
[23] *Ibidem*, f. 17.

library of the Chamber, divided into 10 sections, had 491 registered numbers with 726 volumes, specialised works mainly.

The Chamber succeeded in organising seven breeding stations in Alba Iulia (2 *Nonius* stallions), Aiud (2 *Nonius* stallions), Întregalde (a *Lipizzan* stallion), Meteş (a *Lipizzan* stallion), Ocna Mureş (a *Nonius* stallion and one *Lipizzan*), Sebeş (a *Nonius* stallion and one *Lipizzan*), Strungari (a *Lipizzan* stallion). Purebred animals and birds were bought and distributed 174 bulls, 23 boars, 25 rams, 146 roosters. Important loans and subsidies were granted to communes for reproducers.

Agricultural machinery was taken over, on consignment. Similarly, agricultural machines were bought from "Semănătoarea" Society Bucharest (one corn hoe machine, fourteen sorters, twenty wheat seeders, ten harrows, a plough, two corn threshers), from "Rieger" Factory Sibiu (five grape crushers, five grape presses, nine corn threshers, fifty corn seeders, nineteen ploughs), from Donathi & Haspeli Bucharest (twenty *Velmorell* sprayers, a tree sprayer), Carol F. Jickely from Alba Iulia (fifty *Velmorell* grapevine sprayers, two wheat seeders). Therefore, several stations of agricultural machinery were established, with renting points in Alba Iulia, Aiud, Sântimbru, Mihalţ, Bucerdea Vinoasă, Teiuş, Şard, Cricău, Căptălan, Pianu de Jos, Vinţu de Jos, Ighiu. In Alba Iulia was a *Heid* sorter and a wheat seeder *Unicum Drill* with ten rows. Important quantities of selected seeds, chemical fertilizers, serovaccines were bought and distributed.

The farm of grapevine and trees[24] from Ighiu, with a surface of two ha, was leased from October 1, 1929 for twelve years, with annual payment of 26.127 lei. The Chamber subsidised continuously the five communal forestry farms from Inuri, Vinţu de Jos, Vingard, Răcătău, Pâclişa. The Chamber had agricultural lots in use, in the confines of the urban commune Alba Iulia (four yokes and 400 fathoms), in the confines of localities of Sebeş, Şard and Cisteiul de Mureş, which it leased out. Yet, the Chamber had important debts to various creditors, loans to repay.

Between 1927 and 1932, the specialised staff of the Chamber held fifty conferences throughout the county,[25] with a varied topic of interest and support to agriculturists and livestock breeders, fruit farmers and wine growers, foresters and beekeepers.

In the minutes drawn up on June 16, 1932, dr. Constantin Diţescu, general

[24] Here were 10.000 grafted trees (apples, pears, cherries, walnuts) in the third year, and grafted vines between 30–50.000 pieces.

[25] In Vinţu de Jos, Bucerdea Vinoasă, Şard, Teiuş, Mihalţ, Micești, Bărăbanţ, Ciugud, Aiud, Ighiu, Zlatna, Sebeş, Cricău, Galtiu, Totoi, Stremţ, Obreja etc.

inspector of the Union of the Agricultural Chambers, who was on inspection in the territory, concluded however that the activity of the Agricultural Chamber of Alba county was "limited both in the agriculture and zootechny as a result of difficulties in meeting the budget revenues" and because of "the low level of training of the agriculturists who don't make use of everything that Agricultural Chamber has to offer". In addition, "the demonstrative propaganda does not meet the needs of the local situation […], the specialists do not keep permanent contact with the rural masses […]," the land ownership is under way and the agricultural staff is reduced."[26] Several months later, at the inspection from 14–15 September 1932, the same inspector noticed that things had not improved much. The accounts had been updated, but the economic situation of the Chamber was far from being good, receipts being way below the estimated minimum.[27] In the end, the inspector formulated several recommendations for redressing the situation.

Over time, the gained expertise was at the basis of some practical solutions related to autumn and spring seeding, even during bad weather. Between 1931 and 1939, the total of the arable land remained almost constant at a little over 105.000 ha,[28] decreasing in the last two years by 1000 ha due to expansion of plantations of fruit trees.[29] If in the plane surface[30] predominated cereal crops, mainly wheat and corn, as well as sugar beet, lucerne and clover, in the hilly area,[31] vine and fruit-growing were predominant besides cultivation of cereals and clover. In the mountainous area, where forests and grass lands predominated, emphasis was put on cultivating spring wheat, potatoes and oats. Increase of production per hectare (in cereals, green crops, plant food, industrial plants)[32] was possible only by supplying agriculturists with selected seeds, cleaning and treating seeds against bunt, using of synthetic fertilisers, making on time the agricultural works and alternating crops at 5-year interval.

The county had five more important regions from a fruit-growing point of view: Aiud area, Valea Stremțului, Valea Gălzii, Valea Ampoiului and Valea

---

[26] SJAAN, *FCAA*, file 26/1932, f. 14 back.

[27] *Ibidem*, ff. 16–19.

[28] SJAAN, *FCAA*, file 1/1939, leaf 5.

[29] *Planul Agricol și programul de activitate și îndrumare a agriculturii din județul Alba pe anii 1940–1944* [The agricultural plan and operation and guidance programme of agriculture in Alba County for 1940–1944], in *Ibidem*, f. 2 and following.

[30] It included Valea Mureșului, the flat land of Cricău, Oiejdea and Galda de Jos.

[31] The area of the Mureș and the hilly area of the Apuseni, the small rural district Ocna Mureș.

[32] *Tablou cu felul culturilor în perioada 1930–1939, cu suprafețele cultivate și producția obținută la hectar* [Picture of the kinds of cultures between 1930 and 1939, with cultivated surfaces and production obtained per hectare], in *Ibidem*, ff. 10–12.

Sebeșului, in the first three regions being young plantations of fruit trees. These only needed to be cared and treated, and owners had to be encouraged to form associations.[33] There were plantations of plums, apples, pears, cherries, peaches, apricots, quinces, walnuts, mulberries.[34]

In 1939, 3.914 ha of the surface of the county were covered with vines, of which 239 ha were plantations with direct producer hybrids, especially in Sebeș area, and 664 ha were plantations with indigenous vines, the rest of the surface being grafted vines. The most renowned wines were those from communes: Țelna, Șard, Ighiu, Craiva, Cricău, Benic, Bucerdea Vinoasă, Cetea, Aiud, Miraslău, Ciumbrud, Gâmbaș, Alba Iulia, Sebeș. More than 50% of the varieties of vines were: *Fetească Ardeleană and Regală, Riesling Italian, Pinot Gris, Furmint, Traminer, Muscat Ottonel, Jordană*.[35] It had to be finalised delimitation of wine-growing regions and replaced the hybrids with grafted noble grapevine.

In 1939, vegetable farming occupied 2.515 ha of the surface of the county. In the area of Alba Iulia town, the inhabitants assured their existence from vegetable farming. However, onion was brought to the market of Alba Iulia municipality from Turda and Reghinul Săsesc. It was also needed that those who practiced vegetable farming to work under the coordination of a district head. Like that, it was ensured the increasing demand of vegetables in the markets of Alba Iulia, Sebeș, Aiud, Teiuș, Ocna Mureș. Thus, the Bulgarian gardeners from the area could be surpassed, they dominating the markets in the county when it came to vegetables.[36]

In 1939, the Chamber administered 40.987 ha of pasture. 24.386 ha were communal pastures, resulting from the agrarian reform, the rest were joint–possessed and urbarial. Annually, the Chamber improved these with new plantations, clearing land, stable constructions, wells. Grass lands, with a surface of 40.576 ha, although belonged to private were in the attention of the Chamber, as quality hay provided feed for animals.

The woody surface administered by forest districts from Alba County was of 90.748 ha (state forests, communal forests, joint-possessed, ecclesiastic and scholastic, private).[37] From 1930, acacia trees were planted over approximately 275 ha of the sterile land of the county. Plantations were established in remaining woodland, incompletely regenerated, over 94 ha, with the funds provided by the owners. Works were carried out for soil improvement, degraded lands.

---

[33] *Ibidem*, f. 20.
[34] *Ibidem*, ff. 19–20.
[35] *Ibidem*, f. 21.
[36] *Ibidem*, ff. 22–23.
[37] SJAAN, *FCAA*, file 1/1939, f. 24.

Forty-five communal, scholastic, joint-possessed and state[38] nurseries were organised and supported.

Livestock at the county level continued to grow until 1939, when export stagnation and restriction of sales led to their decrease in number.[39] If between 1934 and 1935 the bovine livestock numbered 54.720 head, in 1938–1939 they reached 57.684. The number of sheep increased from 178.694, in 1935, to 180.938, in 1939. From 6.886 horses in the county in 1935, their number reached 6.500 in 1939–1940.[40] The number of animals could only increase by pasture improvement and increasing the surfaces for pastures and ensure a safe sale market. In Alba Iulia, the breeds *Simmenthal* and *Pintzgau* were preferred for bovines. In Alba Iulia, Aiud, Ocna Mureș the *Lipizzan* breed was preferred and in the mountains *Huțul*[41] breed was preferred. Communal stables were built to maintain reproducers as the private care proved precarious.

The Chamber also encouraged beekeeping by granting subsidies to beekeepers. In 1939, in the county existed 6 613 beehives, of which 2794 were modern beehives and 3.889 were traditional.[42]

Turning to profit agricultural produce at fair prices, by avoiding the bargain makers, was possible by their organisation in cooperative associations in each centre of small rural districts. The Central cooperative in Alba Iulia, established in 1939, had more than 1000 members. Also important were the five associations of fruit-growing, established in Stremț, Mesentea, Geoagiul de Sus, Măgina and Cacova, as well as the County wine growers' Union. In Alba Iulia was estimated to organise a dairy shop for supplying the municipality with dairy products brought from the surrounding communes.

Most of agricultural machines or implements, related to fruit-growing and winegrowing, were purchased and distributed by the Chamber between 1927 and 1932. In the following years, only the necessary items were added.[43]

The propaganda of the Chamber worked continuously. Between 1929 and 1940, twelve agricultural centres, eleven demonstrative lots, six fruit exhibitions,

---

[38] *Ibidem*, ff. 25–26.

[39] *Ibidem*, f. 27.

[40] *Tablou despre situația animalelor în județul Alba între 1931–1939 și cum va evolua în cursul următorilor 5 ani [Picture about the situation of animals in Alba County between 1931 and 1939 and its evolution in the following five years]*, in *Ibidem*, f. 28.

[41] *Ibidem*, f. 29.

[42] *Ibidem*, f. 32.

[43] *Tablou cu semințele și mașinile agricole distribuite în județul Alba între 1931–1940 și cum va evolua în cursul următorilor 5 ani* [Picture of the seeds and agricultural machinery distributed in Alba County between 1931 and 1940 and its evolution in the following five years], in *Ibidem*, ff. 35–36.

four animal exhibitions were organised. Hundreds of conferences were held. To those interested were offered books, brochures, different specialised materials to direct them and help them in their work. However, because of the number of reading farmers was small, it was attempted to endow the community centres with such works. It was also initiated a contest of "Good farmers", by which was attempted to stimulate the farming spirit by small financial rewards.[44]

To the task of Alba Chamber of Agriculture also remained finalising works of agrarian reform. In the county, 364 estates with a total surface of 41.720 ha and 58 ares (arable land, grass land, meadow, forest, grapevines, orchards, barrens) were expropriated and given to those entitled to them. In 1939, the percentage of definitive land ownership was 79,25%. However, there were still expropriated and unmeasured terrains, or measured but without parcelling devices, or measured also with parcelling devices however not applied in the field. The bureau of agrarian reform, established for this purpose, had the obligation to follow the execution of all works of expropriation, land ownership, debits and accounts.

From its establishment and until 1940, the Alba Chamber of Agriculture made efforts to reform agriculture and zootechny on new bases, in the circumstances in which the small rural estate was predominant after the agrarian reform. The first years, immediately after the reform, were difficult years, of sacrifices, endeavours to appropriate new working methods. Progress, although slow, was evident. But the economic crisis had a profound impact on the agricultural sector, and its effects were felt for an extended period.

Although efforts were made to support the small owners, the results were modest. Still, the activity of the Chamber, despite modest financial resources, made an imprint on the life of all rural communities in the county.

[44] *Ibidem*, ff. 40–42.

Menținerea ordinii publice în Bălțiul interbelic prin inițiative administrative

Ana MOLCOSEAN*

Introducere

Perioada interbelică românească a fost marcată de numeroase provocări, încă de la începuturile formării României Mari. Deși provinciile nou alipite erau legate de un trecut istoric comun, ele se deosebeau prin nivelul de dezvoltare economică, structura instituţională și mentalităţile populaţiei.

La 3 martie 1918, orașul Bălți s-a remarcat prin spiritul său de inițiativă, devenind prima regiune din Basarabia care a semnat actul Unirii cu România. Cu toate că a avut întâietate în acest demers simbolic și politic, orașul continua să se confrunte după Unire cu numeroase dificultăţi în alte domenii. Pentru a asigura o guvernare eficientă și funcționarea ordonată a vieții urbane, administrația locală emitea ordonanțe ce vizau reglarea unor aspecte esențiale ale cotidianului.

Aceste reglementări locale se înscriau într-o linie de continuitate și armonizarea legislației adoptată la nivel central, dar adesea vizau în mod specific nevoile și particularitățile orașului Bălți și ale împrejurimilor sale.

Reglementări privind ordinea publică în contextul stării de asediu din 1918

În anul 1918, România se afla sub regimul stării de asediu, conform prevederilor publicate în „Monitorul Oficial", ediția specială din 1/14 iulie 1918, precum și în *Regulamentul îndatoririlor autorităților civile la mobilizare*. În acest

* Cercetător, dr., Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

context, regele Ferdinand a semnat Decretul Regal nr. 3179 din 27 octombrie 1918, prin care ordona mobilizarea generală a armatei române.

Ca urmare, Prefectura județului Bălți a emis o ordonanță care impunea măsuri stricte de control a ordinii publice. Toate localurile publice din oraș și din întreg județul urmau să se închidă la ora 20, cu excepția restaurantelor de clasa I, care puteau funcționa până la ora 22. Circulația pe străzile orașelor și satelor era interzisă după ora 22, fiind permisă doar autorităților administrative și militare, și numai în baza unei autorizații speciale semnate de comandantul garnizoanei, generalul de brigadă Tomescu. De asemenea, locuitorii aveau obligația de a preda Poliției orașului Bălți sau posturilor de jandarmi rurali din sate toate armele aflate în posesie – fie ele de vânătoare sau destinate apărării personale, cum ar fi revolvere, pistoale, puști, pumnale, săbii ș.a. Odată cu armele se predau și toate tipurile de muniție, iar autorizațiile de port-armă erau considerate suspendate.

Ordonanța interzicea orice formă de întrunire, fie în localuri publice, fie în case particulare, precum și formarea de grupuri mai mari de trei persoane pe străzi. De asemenea, era complet interzisă vânzarea băuturilor spirtoase, atât în localurile de consum, cât și în magazinele specializate. Încălcarea acestor dispoziții atrăgea după sine arestarea imediată de către autoritățile militare sau polițienești și trimiterea în fața Curților marțiale. Ordonanța[1] a fost semnată la 28 octombrie 1918 de către prefectul județului Bălți, V. Repezeanu, având ca scop desfășurarea în ordine a mobilizării armatei române și respectarea strictă a măsurilor impuse.

Tot în luna octombrie a anului 1918 a fost emisă Ordonanța nr. 46[2], semnată de generalul de corp de armată Arthur Văitoianu, comisar general al Basarabiei. Acest act normativ avea aplicabilitate la nivelul întregii provincii și reglementa regimul monopolului asupra alcoolului. Conform prevederilor ordonanței, locuitorilor le era interzis să construiască instalații pentru producerea băuturilor alcoolice sau să fabrice băuturi spirtoase fără o autorizație specială eliberată de către directoratul de finanțe. Încălcarea acestor dispoziții atrăgea sancțiuni severe, conform prevederilor Regulamentului administrativ. Băuturile fabricate ilegal și materia primă erau confiscate, iar vasele și instalațiile utilizate în procesul de producție erau distruse. În plus, persoanele vinovate erau pasibile de amenzi de până la 3.000 de ruble[3], închisoare între patru și opt luni, precum și

[1] Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională, (în continuare ANA DGAN), Fondul 183 al *Tribunalului județului Bălți*, dosar 8, fila 766.

[2] *Ibidem*, f. 767.

[3] După Unirea Basarabiei cu România în 1918, rubla țaristă și apoi rubla emisă de autoritățile rusești revoluționare a continuat să circule o vreme, alături de leul românesc și de alte monede

de pierderea definitivă a dreptului de a fabrica băuturi alcoolice. Detaliile privind aceste măsuri au fost publicate în presa locală, pentru a asigura informarea populației. Aplicarea ordonanței era încredințată agenților forței publice, precum și personalului administrativ și financiar din toate categoriile, ceea ce reflectă hotărârea autorităților de a exercita un control ferm asupra producției și consumului de alcool în Basarabia.

Supravegherea ordinii publice și protecția patrimoniului în oraș

Pe lângă reglementările ce vizau comportamentul locuitorilor și consumul de alcool, autoritățile române au acordat atenție deosebită și simbolurilor statale. Astfel, la 15 octombrie 1918, comisarul general al Basarabiei, generalul de corp de armată Arthur Văitoianu, a emis Ordonanța nr. 43[4], care atrăgea atenția asupra arborării unor drapele considerate, în mod eronat, ca fiind naționale ale României. Documentul stipula că aceste versiuni ale drapelului nu respectau forma oficială a simbolului național românesc.

Pentru a înlătura confuziile și pentru a impune un model unitar, ordonanța preciza în mod clar caracteristicile pe care trebuia să le respecte orice drapel arborat: culorile – albastru, galben și roșu – urmau să fie dispuse în benzi verticale, de dimensiuni egale, paralele cu prăjina, în ordinea: albastru lângă prăjină, galben la mijloc și roșu la margine. Cei care nu respectau aceste prevederi erau pasibili de sancțiuni în conformitate cu articolul 23 din *Legea oficiilor guberniale*, coroborat cu articolul 19 din Regulamentul acesteia. Sancțiunile constau în amenzi de până la 6.000 de lei sau în pedepse privative de libertate de până la trei luni. În ambele situații, drapelul neconform era confiscat, iar autoritățile întocmeau un proces-verbal care era înaintat Directoratului de Interne. Având în vedere caracterul etnic și lingvistic mixt al populației basarabene, ordonanța a fost redactată și publicată atât în limba română, cât și în limba rusă, pentru a fi asigurată înțelegerea și aplicarea dispozițiilor emise de organele administrative bălțene.

O altă provocare cu care s-au confruntat autoritățile române după unirea Basarabiei cu România a fost speculația cu diverse valute, în afara celor

(coroane austriece, mărci germane ș.a.). La data de 13 august 1920 în „Monitorul Oficial" a fost publicată Legea pentru retragerea din circulație a coroanelor și rublelor. Ulterior, pe parcursul anilor a avut loc retragerea efectivă a monedelor străine și unificarea monetară. Pentru mai multe detalii se poate analiza studiul: Nadia Manea, „Rolul Băncii Naționale a României în realizarea unificării monetare din 1920–1921, în *Simpozionul anual de istorie și civilizație bancară „Cristian Popișteanu"*. Un secol de la unificarea monetară. URL: https://magazinistoric.ro/evenimente/20201001_simpozionul_c_popisteanu/Simpozion_20201001.pdf, Accesat: 20.08.2025.

[4] ANA DGAN, Fondul 183 al *Tribunalului județului Bălți*, dosar 8, f. 774.

oficiale stabilite de stat. În acest context, Directoratul Finanţelor din Basarabia a emis o publicaţie[5] prin care semnala intensificarea speculaţiei cu monedele din Odessa, subliniind că statul recunoştea ca monede legale doar leul românesc şi rubla Romanof. Cei mai afectaţi de această practică erau sătenii, care îşi vindeau produsele atât în mediul rural, cât şi în oraşe, fiind astfel vulnerabili la manipulări financiare. Pentru a proteja interesele populaţiei, autorităţile au comunicat public şi cursul oficial al leului, stabilit la 62 ½ copeici (adică 62,5 copeici).

În aceeaşi zi cu emiterea ordonanţei menţionate anterior, generalul Văitoianu, împreună cu comandantul brigăzii 3-a jandarmi, colonelul Racoviţă, au emis o dispoziţie prin care semnalau că „răi făcători distrug sau ridică tabliţele indicatorii ce s-au pus la răscrucile drumurilor pentru înlesnirea călătorilor”[6]. Autorităţile avertizau că persoanele surprinse în astfel de fapte sau dovedite vinovate urmau să fie sancţionate conform articolului 23 din *Legea oficiilor guberniale*, combinat cu articolul 19 al aceluiaşi act normativ, cu pedepse de până la o lună de închisoare şi amenzi de până la 2.000 de lei. Aplicarea acestei dispoziţii a fost încredinţată jandarmilor şi agenţilor poliţieneşti, care aveau responsabilitatea de a veghea la respectarea legii.

Pentru a reduce actele de vandalism şi alte fapte care tulburau ordinea şi siguranţa publică, comisarul general al Basarabiei a emis, la 2 septembrie 1918, Ordonanţa nr. 37[7] care prevedea că toate localurile de spectacole – teatre, concerte, cinematografe, circuri, teatre de varietăţi etc. – urmau să se închidă la ora 1 noaptea. Localurile publice de consumaţie, precum restaurante, berării, cofetării sau cafenele, trebuiau să înceteze activitatea până la ora 23, cu excepţia celor care plăteau patente de clasa I şi II şi care deţineau autorizaţie specială din partea Prefecturii de Poliţie, acestea putând funcţiona până la ora 1:30 noaptea. Nerespectarea acestor dispoziţii atrăgea sancţiuni severe, incluzând închiderea localurilor, pedepse privative de libertate de până la trei luni sau amenzi de până la 6.000 de lei. În plus, circulaţia persoanelor pe străzile oraşului era interzisă între orele 2 noaptea şi 6 dimineaţa. Aceste măsuri au fost adoptate în urma constatărilor administraţiei că, pe timpul nopţii, anumite localuri deveneau adevărate cuiburi ale răufăcătorilor. Totodată, era semnalată prezenţa indivizilor suspecţi, adesea străini de localitate, care cutreierau străzile, săvârşind furturi şi perturbând liniştea şi siguranţa locuitorilor oraşului.

Acte de vandalism au vizat şi reţelele telefonice şi telegrafice, motiv pentru care, în august 1918, generalul de corp de armată Văitoianu a emis Ordonanţa

[5] *Ibidem*, f. 807.
[6] *Ibidem*, f. 775.
[7] *Ibidem*, f. 782.

nr. 32, prin aceasta se aducea la cunoştinţa publică faptul că „acei care cu voinţă vor împiedica prin orice mijloace comunicaţiile telefonice sau telegrafice (rupând sau luând firele, scoţând stâlpii)”[8] urmau să fie pedepsiţi cu închisoare de la o lună până la doi ani. În situaţia în care asemenea fapte aveau loc pe teritoriul unei comune sau în apropierea unui sat, iar autorii nu puteau fi identificaţi, întreaga comunitate devenea responsabilă pentru acoperirea cheltuielilor de reparaţie ori înlocuirea materialelor distruse sau furate. În plus, comuna era obligată să plătească o amendă de până la 6.000 de lei.

Situaţia sanitară și măsurile de sănătate publică în oraș

Ziarul „Mișcarea” în ediția din 23 octombrie 1918 consemna că „în Basarabia serviciul sanitar lasă foarte mult de dorit”[9], situație care favoriza extinderea epidemiilor (gripa spaniolă, tifosul exantematic, febra tifoidă ș.a.). În acest caz, problemele de sănătate publică reprezentau o preocupare constantă pentru autorităţile provinciei Basarabia. În unele cazuri mai problematic era tifosul exantematic care avea caracter „endemic și făcea ravagii în special în populaţia de la ţară”[10]. Dar, de asemenea, au fost vizate epidemia de febră tifoidă și pericolul de holeră, care se răspândeau pe fondul stării precare de salubritate din unele sate, târgușoare și chiar din orașul Bălţi.

Pentru combaterea acestui risc, autorităţile au emis în anul 1918 Ordonanţa nr. 33[11], care conţinea o serie de reguli menite să prevină extinderea epidemiei. Astfel, locuitorii erau obligaţi să menţină curate curţile, ogrăzile, trotuarele și jumătatea de stradă din dreptul locuinţelor lor. Proprietarii și antreprenorii de localuri publice, precum și reprezentanţii acestora, aveau aceeași obligaţie, atât în privinţa întreţinerii curăţeniei interioare a localurilor, cât și a zonei exterioare adiacente. Gunoaiele trebuiau transportate în afara orașului, unde li se dădea foc. Întreţinerea pieţelor publice și a șanţurilor de scurgere a apelor revenea autorităţilor comunale, în timp ce terenurile virane erau responsabilitatea proprietarilor. Ordonanţa impunea, de asemenea, ca toate locuinţele să fie prevăzute cu latrine, menţinute într-o stare impecabilă de curăţenie. Acolo unde nu existau latrine, era obligatorie amenajarea unor haznale betonate, cu o adâncime de minimum doi metri, împrejmuite și acoperite. Acestea trebuiau să fie amplasate la distanţă de fântânile folosite pentru apă potabilă.

---

[8] *Ibidem*, f. 790.

[9] *Starea sanitară a Basarabiei*, în „Mișcarea. Ziar naţional-liberal cotidian”, an X, nr. 240, 23 octombrie, 1918, p. 2.

[10] *Ibidem*.

[11] ANA DGAN, Fondul 183 al *Tribunalului judeţului Bălţi*, dosar 8, f. 789.

Fântânile (puţurile) urmau să fie întreţinute în stare de curăţenie, fiecare având propria găleată, prevăzută la gură cu o cruce de fier sau lemn, astfel încât animalele să nu poată fi adăpate direct din ea. Împrejurul fântânilor trebuia ridicat pământ pentru a permite scurgerea apei și evitarea formării bălţilor. Totodată, fântânile necesitau să fie împrejmuite cu gard, pentru a ţine departe vitele, iar jgheaburile pentru adăpatul acestora trebuiau să se afle în afara perimetrului închis. Primăria avea obligaţia de a deţine un depozit de var nestins, folosit pentru dezinfectarea fântânilor și latrinelor. Reglementările vizau și restaurantele, precum și toate localurile care vindeau alimente, fie pentru consum la faţa locului, fie la pachet. Acestea erau obligate să menţină curăţenia în bucătării și spaţiile de depozitare, iar personalul era obligat să respecte norme stricte de igienă corporală și vestimentară. Mâncărurile și alimentele expuse trebuiau acoperite, astfel încât să nu fie atinse de muște sau de murdărie.

Pentru nerespectarea acestor prevederi erau prevăzute sancţiuni. Amenda putea ajunge până la 6.000 de lei și închisoare de până la trei luni. La prima abatere, amenda nu putea depăși 200 de lei; la a doua, putea ajunge până la 1.000 de lei; iar la a treia și următoarele, actele de constatare erau transmise Comisariatului General, prin Directoratul de Interne, care stabilea sancţiunea finală. Îndeplinirea acestor dispoziţii cădea în sarcina autorităţilor comunale, poliţiei și jandarmeriei, a inspectorului sanitar al Basarabiei, medicilor inspectori regionali, medicilor de judeţ, de oraș și de voloste[12], precum și a medicilor delegaţi pe lângă zemstvele judeţene și a medicilor militari.

Dacă în anul 1918 generalul Văitoianu semna, la nivel de provincie, ordonanţe menite să prevină răspândirea febrei tifoide și a holerei și să îmbunătăţească igiena populaţiei, în anul 1927, la 28 februarie, măsurile sanitare erau deja adoptate la nivel local. La această dată, primarul oraşului Bălţi, Ștefan Pirogan, a semnat o ordonanţă[13] care viza, din nou, igiena locuitorilor. Actul se adresa tuturor cetăţenilor și proprietarilor de localuri, specificând, în mod concret, obligaţiile fiecărei categorii. Astfel, proprietarii de hoteluri, restaurante, bodegi, cofetării, brutării, covrigării, franzelării, cârciumi, berării, magazine de coloniale și unităţi de vânzare a produselor alimentare aveau obligaţia de a verifica dacă personalul lor deţinea viză medicală valabilă, obţinută de două ori pe lună. Aceasta era aplicată pe un carnet emis

[12] Voloste este o unitate administrativ-teritorială rurală care cuprinde mai multe sate sau gospodării, organizată pentru administrarea locală, colectarea taxelor și aplicarea legii. În perioada interbelică în Basarabia, o voloste era o subdiviziune rurală mai mică decât judeţul și mai mare decât comuna sau satul, având un rol important în organizarea locală și în viaţa economică și socială a zonei.

[13] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei oraşului Bălţi*, dosar 3, f. 29.

de primăria orașului Bălți. În lipsa acestui document, atât angajatorii, cât și angajații deveneau pasibili de sancțiuni.

Pe lângă certificatul medical, „personalul care activa în mezelării, măcelării, brutării, restaurante, cârciumi, bodegi, cofetării, brânzării și frizerii”[14] era obligat să poarte un șorț alb și curat. În cazul frizerilor, ordonanța impunea suplimentar dezinfectarea instrumentelor de lucru înainte de fiecare utilizare. În privința alimentației, se stipula că toate produsele alimentare – cum ar fi brânzeturile, fructele, mezelurile și carnea – trebuiau să fie acoperite cu o pânză curată. Același lucru era valabil și în timpul transportului cărnii, produselor lactate sau al pâinii, care trebuiau să fie acoperite în mod corespunzător. În ceea ce privește curățenia din fața localurilor, se interzicea cu stricteţe staționarea lăzilor și a ambalajelor în fața prăvăliilor pentru o durată mai mare decât cea strict necesară despachetării mărfurilor. Totodată, era interzisă expunerea alimentelor pe stradă, cu excepția fructelor. Aceste măsuri aveau un dublu scop: pe de o parte, protejarea sănătății publice prin reglementări sanitare clare, iar pe de altă parte, asigurarea fluenței circulației pietonale, întrucât trotuarele orașului nu ofereau suficient spațiu pentru depozitarea mărfurilor sau a deșeurilor comerciale.

În ceea ce îi privea direct pe proprietarii de imobile, aceștia aveau obligația de a lua măsuri urgente pentru construirea și curățarea latrinelor, igienizarea curților și transportarea gunoiului. Era strict interzisă aruncarea deșeurilor menajere pe străzi sau în piețele publice. Toți proprietarii, cât și chiriașii aveau datoria de a menține curțile (ogrăzile) în stare permanentă de curățenie, precum și de a curăța periodic coșurile (hogeagurile) caselor. Ordonanța semnată de primarul Ștefan Pirogan prevedea și sancțiunile aplicabile în caz de nerespectare. Contravenienții puteau fi amendați cu sume cuprinse între 500 și 5.000 de lei, iar în caz de recidivă se aplica cuantumul maxim al amenzii. Constatarea încălcărilor revenea organelor Parchetului, agenților auxiliari (comisari și subcomisari de poliție), medicului orașului Bălți, dr. Angelescu, precum și primarului și membrilor delegației permanente ai urbei.

Problemele legate de sănătatea publică au fost abordate din nou în anul 1937 de către Serviciul Sanitar al municipiului Bălți, care semnala că în oraș „băntuiau epidemiile de tifos exantematic, scarlatină și alte boli molipsitoare”[15].

Presa vremii semnala, la rândul ei, faptul că tifosul exantematic continua să facă ravagii în Basarabia. Ziarul „Lupta” anunța că, doar într-o singură săptămână „26 decembrie (1936) – 2 ianuarie (1937) s-au înregistrat în Basarabia 126

[14] *Ibidem*, f. 29.

[15] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 13, volumul 1, f. 38.

de cazuri noi. Dintre județele acestei provincii cele mai bântuite au fost Bălți și Cahul, în Bălți fiind constatate în cursul săptămânii indicate 14 cazuri noi"[16]. Publicațiile „Curentul"[17] și „Adevărul"[18] atrăgeau atenția, la rândul lor, asupra extinderii epidemiei, subliniind că tifosul devenise endemic în Basarabia.

În paginile ziarului „Opinia" a apărut un articol detaliat, în care erau expuse atât cauzele răspândirii bolii, cât și măsurile necesare pentru combaterea acesteia. Printre cauze erau enumerate: sărăcia populației; seceta prelungită din ultimii ani; insuficiența medicilor de circumscripție; condițiile sanitare precare generate de mizerie și transmiterea bolii prin intermediul lucrătorilor migranți. Pentru limitarea epidemiei au fost dispuse măsuri de deparazitare la nivel local. Totodată, ministrul sănătății Costinescu a solicitat „construirea în fiecare comună în care s-au ivit și câteva cazuri de tifos exantematic, a unor cuptoare de deparazitare, și unde se va găsi necesar, să fie instalate băi-dușuri pentru curățenia populației". În completarea acestor acțiuni, s-a hotărât „să se trimită atât în Basarabia cât și în Moldova, un însemnat număr de medici tineri (131 în Basarabia și 25 în Moldova)"[19].

În acest context al extinderii epidemiei și al intensificării măsurilor sanitare, autoritățile locale din Bălți au intervenit cu reglementări suplimentare. Astfel, la data de 12 noiembrie 1937, locotenentul primarului municipiului Bălți, Grigore Sadovici, a semnat Ordonanța nr. 8791, emisă în temeiul dispozițiilor Legii administrative, Legii sanitare și de ocrotire, precum și pe baza rapoartelor transmise de Serviciul Sanitar municipal. Documentul stabilea o serie de măsuri restrictive pentru a limita riscul de răspândire a bolilor. Astfel, se interzicea cu desăvârșire staționarea căruțelor în piața Bazarului, iar comercianții aveau obligația de a se aproviziona cu produse până la ora 7 dimineața. Totodată, era interzisă desfacerea produselor din județ și a fructelor pe străzile Oituz, Libertatea, Delavrancea și Filipescu, precum și staționarea căruțelor pe alte străzi sau maidane din oraș.

Locuitorii veniți din județ pentru a-și vinde marfa aveau voie să staționeze doar în piețele din cartierul Pământeni și din apropierea bisericii Sfinții Voievozi. După terminarea activității de vânzare, aceștia erau obligați să se retragă la hanuri. În acest sens, ordonanța prevedea că persoanele care veneau

---

[16] *Tifosul exantematic bântuie în Basarabia. 126 de cazuri noi*, în „Lupta", an 16, nr. 4564, 6 ianuarie, 1937, p. 6.

[17] *Tifosul exantematic bântuie în Basarabia*, în „Curentul", an X, nr. 3209, 8 ianuarie, 1937, p. 1.

[18] *Situația sanitară*, în „Adevărul", an 51, nr. 16.343, 10 ianuarie, 1937, p. 1.

[19] H. Brănișteanu, *Mizeria populației din sudul Basarabiei favorizează epidemia de tifos exantematic. Boala amenință și Moldova. Măsuri urgente pentru înfrânarea epidemiei. Importanta consfătuire de la Ministerul sănătății*, în „Opinia", an XXXIII, nr. 8936, 19 ianuarie, 1937, p. 4.

dinspre șoseaua Râșcani și Glodeni trebuiau să folosească piața din cartierul Pământeni, în timp ce restul erau direcționați către piața din vecinătatea bisericii Sfinții Voievozi. Comercianților de orice tip le era interzis să expună marfa spre realizare în afara gheretelor — vânzarea urmând să aibă loc exclusiv în interiorul acestora. În acest scop, Serviciul Sanitar era responsabil cu dezinfectarea și deparazitarea gheretelor din piața Bazarului.

Prin excepție, staționarea căruțelor în fața unor depozite precum cele de produse coloniale, fierării sau alte spații comerciale era permisă doar pentru încărcarea mărfurilor, cu condiția ca, imediat după finalizarea operațiunii, proprietarii să curețe locul respectiv. Asemenea prevederilor din ordonanța emisă în anul 1918, se stipula și în acest caz că aruncarea apelor murdare și a gunoiului era strict interzisă. Gunoiul trebuia depozitat în lăzi speciale, urmând a fi colectat ulterior de căruțele Serviciului de Salubritate al primăriei.

În ceea ce îi privea pe birjarii orașului, acestora le era interzis să transporte bolnavi la spital. Transportul pacienților era atribuit exclusiv ambulanței, care trebuia solicitată de la Serviciul Sanitar și pusă la dispoziția bolnavilor în orice moment, conform măsurilor dispuse de primărie. Totuși, în cazurile în care birjarii transportau bolnavi, aveau obligația de a dezinfecta trăsura imediat, în curtea spitalului la care aceștia erau duși. Executarea acestor dispoziții intra în responsabilitatea Chesturii de Poliție și a Serviciului Sanitar al municipiului Bălți. Persoanele care nu respectau prevederile ordonanței erau deferite justiției și sancționate conform legilor în vigoare.

Măsurile sanitare adoptate în orașul Bălți în perioada interbelică reflectă atât gravitatea problemelor de sănătate publică, cât și încercările autorităților de a controla răspândirea epidemiilor prin reglementări stricte. Ordonanțele emise la nivel provincial și local au urmărit îmbunătățirea igienei comunitare, responsabilizarea cetățenilor și supravegherea strictă a comerțului alimentar, introducând obligații precise și sancțiuni ferme. Deși implementarea lor a întâmpinat dificultăți, aceste reglementări au constituit o etapă importantă în consolidarea cadrului sanitar-urban și în modernizarea vieții publice a orașului.

Totodată, măsurile igienico-sanitare aplicate pe întreg teritoriul Basarabiei au reprezentat „un pas important pe calea combaterii cu succes a epidemiilor și maladiilor sociale”[20]. Pentru a surprinde amploarea problemelor de sănătate publică în Basarabia interbelică, este utilă analiza principalelor boli transmisibile (infecțioase și contagioase) care afectau populația. Acestea includeau maladii precum tifosul exantematic, variola, tuberculoza, difteria, gripa și alte boli

[20] Nicolae Enciu, *O istorie social-economică a Basarabiei interbelice. Monografie*, Chișinău, Editura USM, 2023, p. 300.

care, prin natura lor contagioasă, reprezentau o amenințare constantă pentru comunități. Datele statistice oficiale reflectă gravitatea situației:

Tabel 1. Răspândirea bolilor transmisibile în Basarabia și județul Bălți în perioada 1936 și 1937[21]

Boala transmisibilă	Basarabia (total cazuri)		Județul Bălți (total cazuri)	
	1936	1937	1936	1937
Febra tifoidă	1.262	1.602	108	126
Tifos exantematic	5.925	4.328	601	720
Variola	2	-	-	-
Rujeola	1.855	1.912	5	640
Scarlatina	7.105	3.438	1.375	669
Tusea convulsivă	1.808	1.438	66	218
Difteria	435	366	51	41
Gripa	2.333	7.623	619	999
Dizenteria	2.225	2.792	15	143
Erizipelul	533	801	31	91
Poliomielita	3	17	1	3
Encefalita letargică	3	4	-	-
Meningita cerebrospinală	15	44	1	4
Pustula malignă	859	1.079	152	134
Tetanos	60	94	-	8
Oreion	2.488	2.393	60	157
Varicelă	2.488	2.393	60	157

Analiza datelor din tabel evidențiază amploarea bolilor transmisibile în Basarabia și județul Bălți în anii 1936–1937. Tifosul exantematic și scarlatina au reprezentat cele mai răspândite maladii, cu un număr semnificativ de cazuri raportate, în special în județul Bălți, confirmând observațiile Serviciului Sanitar și ale presei vremii. În contrast, boli precum poliomielita, tetanosul sau encefalita letargică au fost mai rare, deși nu lipsite de importanță.

Creșterea cazurilor de gripă și oreion în 1937 indică apariția unor focare epidemice punctuale, în timp ce scăderea numărului de cazuri de scarlatină sugerează efectul măsurilor sanitare implementate. Distribuția județeană arată că orașul Bălți a fost unul dintre principalele focare, subliniind necesitatea intervențiilor locale stricte, cum ar fi deparazitarea, controlul pieților și mobilizarea medicilor tineri în teritoriu.

Implementarea acestor măsuri și monitorizarea constantă a epidemiilor au contribuit la reducerea ratei mortalității generale a populației „de la 25% în

[21] *Anuarul statistic al României, 1937 și 1938*, București, Imprimeria națională, 1939, pp. 150–157.

primii ani postbelici la 19%"[22] la finele anilor 1940. În același timp, rata natalității a înregistrat un spor de „11,7%, ceea ce a produs o creștere a populației de la 2.750.000 în 1919 la 3.110.654 în 1937"[23]. Aceste evoluții reflectă eficiența politicilor adoptate de autorități în domeniul sănătății publice pe întreg teritoriul Basarabiei interbelice, inclusiv în orașul Bălți.

Problema animalelor libere în mediul urban

Imaginea orașului[24] era adesea afectată nu doar de comportamentul locuitorilor, ci și de animalele acestora. La 4 iulie 1929, la tipografia Pinkenzon, a fost tipărită o ordonanță semnată de primarul orașului Bălți, Ștefan Pirogan, care reglementa o problemă tot mai frecventă: circulația porcilor pe străzile orașului. Documentul semnala că „aceste animale râmă rădăcinile copacilor și murdăresc piețele, stradele și trotuarele orașului, și prin aceasta fac mare rău plantațiilor și periclitează sănătatea locuitorilor, dar și dau un aspect primitiv orașului în general" [25].

În acest context, proprietarii de porci erau somați să nu-și mai lase animalele libere pe domeniul public, ci să le țină închise în curți, în poieți sau cotețe. Porcii găsiți în libertate erau duși la oborul comunei, iar pentru recuperarea acestora, proprietarii trebuiau să achite la primărie taxele comunale și de obor, precum și costurile de întreținere – 20 de lei pentru un porc matur și 10 lei pentru un porc de până la șase luni.

---

[22] Nicolae Enciu, *op. cit.*, p. 301.

[23] *Ibidem*, p. 301.

[24] În ceea ce privește aspectul vizual și organizarea spațială a orașului Bălți, autoritățile locale au urmărit constant să confere urbei o înfățișare mai modernă și agreabilă. Procesul de împroprietărire a locuitorilor a fost, în acest sens, nu doar o măsură socială, ci și una urbanistică. La 23 septembrie 1932, un proces-verbal consemna împroprietărirea a 489 de persoane, stabilind ca „acel cartier care cuprinde loturile mai mari de 500 m. p. să fie declarat ca zonă a grădinilor, iar construcțiile să se clădească în stil de vile"(ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 12, f. 5 verso). Măsura reflecta intenția de a introduce reguli de estetică urbană și de a crea cartiere cu un caracter rezidențial distinct, inspirate de modelul occidental al „vilelor de grădină". În același spirit, la 30 iunie 1933, alte 157 de persoane au fost împroprietărite cu loturi de casă în cartierul „Pământeni", amplasat între Palatul Episcopal și drumul spre Râșcani. Zona cuprindea și moșia palatului episcopal, iar episcopul de Hotin, Visarion Puiu, a sprijinit inițiativa prin promisiunea de a construi o „fântână modernă pentru alimentarea cu apă a cartierului, totodată împroprietăriților le vor fi donați gratuit pomi ornamentali și fructiferi pentru sădire" (ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 12, f. 78). Astfel, autoritățile civile și ecleziastice colaborau în direcția configurării unor cartiere care să răspundă atât cerințelor funcționale, cât și celor estetice, contribuind la modernizarea peisajului urban bălțean și la ridicarea calității vieții locuitorilor.

[25] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 38, f. 48.

Dacă în termen de 15 zile de la data închiderii porcului în obor, proprietarul nu se prezenta cu dovada plăţii şi a dreptului de proprietate, animalul era vândut prin licitaţie publică, în folosul comunei, iar proprietarul era trimis în judecată. Pe lângă administraţie, şi cetăţenii care contribuiau la capturarea porcilor aveau de câştigat: persoanele care prindeau şi aduceau porcii la ocolul primăriei erau recompensate cu 60 de lei pentru fiecare porc mare şi 30 de lei pentru fiecare porc mic. Singura excepţie o constituiau purceii sugaci care se ţineau de scroafele-mame, pentru aceştia proprietarii fiind scutiţi de taxă. Sumele oferite drept recompensă erau recuperate integral de la proprietarii animalelor, în momentul în care aceştia veneau să-şi ridice porcii din obor. Astfel, costul total ajungea să fie mai mare decât simpla taxă de 10 sau 20 de lei pentru întreţinere, constituind o măsură de coerciţie financiară menită să descurajeze abandonul animalelor pe domeniul public.

Dacă la data de 4 iulie 1929 autorităţile interveniseră pentru a interzice circulaţia porcilor liberi pe străzile oraşului, la doar câteva săptămâni distanţă, pe 26 iulie, a fost ridicată o nouă problemă: câinii vagabonzi.

În perioada respectivă, în oraşul Bălţi se înmulţiseră cazurile de turbare (rabie), fapt ce a determinat primăria să ia măsuri urgente. Printr-un aviz oficial, semnat de ajutorul primarului, Leizer Ghic, şi de medicul veterinar dr. Nadel, se anunţa că, începând cu data de 5 august 1929, „primăria a luat dispoziţiuni să otrăvească câinii aflaţi vagabonzi pe străzile oraşului”[26]. În acest context, populaţia era avertizată să nu mai lase liberi nu doar câinii, ci nici porcii sau alte animale, întrucât riscul de otrăvire accidentală era ridicat. Măsura radicală reflecta atât gravitatea situaţiei sanitare, cât şi lipsa altor mijloace eficiente de control al animalelor fără stăpân în acel moment.

Din analiza ordonanţelor emise reiese că bălţenii nu respectau cu stricteţe măsurile impuse de administraţie. Astfel, la 9 aprilie 1932 a fost tipărită o nouă ordonanţă[27] privind problema animalelor libere în oraş. Preşedintele comisiei interimare a primăriei municipiului Bălţi, I. Gheorghiu, împreună cu medicul veterinar primar Neculai Tudor, au semnalat o creştere alarmantă a cazurilor de turbare la câini, pisici şi chiar la vite cornute. Dinamica acestor fenomene la nivel local se înscria într-un cadru mai larg, vizibil şi la nivel naţional (Tabelul 2).

Tabel 2. Numărul animalelor moarte sau ucise din cauza turbării pe teritoriul României Mari (1925–1937)[28]

[26] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei oraşului Bălţi*, dosar 9, f. 226.

[27] *Ibidem*, f. 48.

[28] *Anuarul statistic al României, 1934*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale F. Göbl FII, 1935, p. 137; *Anuarul statistic al României,1937 şi 1938*, Bucureşti, Imprimeria naţională, 1939, p. 435.

Anii	Denumirea animalelor					
	Cabaline	Bovine	Porcine	Ovine	Câini	Pisici
1925	8	76	59	13	635	12
1926	27	143	70	74	1.088 (547)*	12 (11)
1927	14	111	96	20	820 (478)	17 (12)
1928	14	110	40	9	905 (430)	20 (17)
1929	17	103	46	29	1.444 (469)	16 (10)
1930	15	75	68	16	5.684 (307)	66 (8)
1931	36	179	157	38	39.968 (873)	23
1932	46	284	155	51	4.775	46
1933	64	422	175	32	2.230	59
1934	31	305	73	16	1.054	35
1935	30	251	84	25	1.161	18
1936	28	225	110	43	2.086	66
1937	37	288	122	41	2.262	54

* Se constată două serii de date, întrucât *Anuarul statistic al României, 1934* (1935) oferă cifre diferite pentru anii 1926–1931 la categoria câini și pisici față de cele publicate în *Anuarul statistic al României, 1937 și 1938* (1939).

Datele statistice confirmă gravitatea situației: între 1925 și 1937, numărul animalelor moarte sau ucise din cauza turbării pe teritoriul României Mari a crescut considerabil, atingând un vârf alarmant în anul 1931, când au fost raportate aproape 40.000 de cazuri la câini, specie care reprezenta principalul vector al bolii. Dacă în anii 1925–1929 cifrele oscilau între 600 și 1.400 de câini, anul 1930 marchează deja o creștere de peste cinci ori (5.684 de cazuri), anticipând izbucnirea epidemiei din anul următor. În raport cu câinii, celelalte categorii de animale (cabaline, bovine, porcine, ovine și pisici) au fost afectate într-o măsură mult mai redusă, deși se constată o tendință de creștere la bovine și porcine după 1930. Pisicile, deși numeric mai puțin afectate, apar constant în statistici, semnalând că riscul de transmitere a virusului nu era limitat doar la câini.

La nivel local, presa vremii relata frecvent cazuri de trecători mușcați de câinii vagabonzi pe străzile Bălțiului, ceea ce accentua sentimentul de insecuritate și justifica intervențiile radicale ale autorităților.

Spre exemplu, la data de 20 iulie 1927 ziarul *Universul* anunța despre faptul că „în ultimul timp în cuprinsul orașului (n. a. Bălți) au fost mușcați de câini turbați mai mulți trecători”[29]. Aceeași știre apăruse a doua zi în Viitorul, care completa prin faptul că „s-au luat măsuri pentru stârpirea câinilor vagabonzi”[30]. Cu toate acestea, în anul 1931 ziarul *Opinia* anunța despre faptul că „ministerul

[29] *Bălți*, în „Universul”, an XLV, nr. 165, 20 iulie, 1927, p. 6.

[30] *Știri din Bălți*, în „Viitorul”, an 20, nr. 5819, 21 iulie, 1927, p. 3.

cere primăriilor măsuri energice pentru stârpirea câinilor vagabonzi”[31], deoarece institutele antirabice erau arhipline. De asemenea, ministerul cerea „otrăvirea câinilor vagabonzi cu stricnină sau prin serviciul de ecarisaj, iar pentru câinii de rasă se cerea injecții preventive”[32]. Cu toate acestea într-un articol din ziarul *Lupta* din anul 1934 se evidenția faptul că deși au fost luate măsuri referitoare la câinii vagabonzi, acestea nu se aplicau 100%. Acest articol argumenta faptul că agenții sanitari nu aplică legea „fiindcă atunci când au ucis câinii nesechestrași, și-au aprins paie în cap cu stăpânii lor”[33]. Spre exemplu, un agent a fost condamnat, fiindcă a ucis câinele unui procuror, de aceea agenții se temeau să nu nimerească în astfel de cazuri, și în acest mod nu se luau măsurile corespunzătoare legate de câinii vagabonzi.

Zilnic, persoanele mușcate de aceste animale se adresau primăriei pentru a fi direcționate către institutele antirabice din Iași și Chișinău. În plus, problema porcilor care umblau liberi pe străzi, râmând rădăcinile copacilor și murdărind pieţele, străzile și trotuarele, persista. Presa timpului scria și ea, la rândul ei, despre faptul că în orașul Bălți „te poți împiedica de câini și porci liberi pe toate străzile”[34].

Ca urmare a acestor cazuri, autoritățile au interzis locuitorilor să lase câinii liberi pe străzile și pieţele municipiului Bălți. Câinii de rasă lăsați în libertate trebuiau să poarte botnițe și gâtare cu numere de identificare emise de primărie. Câinii de curte trebuiau să fie ținuți legați în lanțuri de către proprietarii lor. În caz contrar, „câinii de lux și de vânătoare fără botnițe, precum și câinii de curți ce erau găsiți liberi pe străzile orașului erau prinși de hingheri sau otrăviți, iar proprietarii lor erau dați în judecată”[35].

La fel, proprietarilor de porci le era interzis să-i lase liberi pe străzi, fiind obligați să-i țină închiși în curțile lor, în poieți sau cotețe. Porcii găsiți liberi pe străzi și pieţe erau duși la oborul comunei, iar stăpânii erau obligați să plătească taxele stabilite de primărie, conform legii maximului de taxe și contribuției comunale, precum și costurile de întreținere și amenzile aferente. Eliberarea porcilor se făcea doar după achitarea tuturor acestor obligații.

Cu toate că autoritățile bălțene au emis mai multe ordonanțe referitoare la animalele libere pe străzile orașului, îndeosebi câinii și porcii, totuși presa

---

[31] *Informațiuni*, în „Opinia”, an XXVII, nr. 7293, 25 august, 1931, p. 3.

[32] *Ibidem*.

[33] A. B., *Câinii vagabonzi. Legea sanitară nu se aplică și turbarea face ravagii*, în „Lupta”, an XIII, nr. 3895, 17 octombrie, 1934, p. 2.

[34] *Sărmanul Bălți!... Un oraș fără administrație*, în „Țara Noastră”, an XIII, nr. 654, 3 august, 1934, p. 2.

[35] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 9, f. 48.

timpului semnala în anul 1935 aceeași problemă. Ziarul *Dimineața*, la data de 10 iunie, scria despre faptul că au apărut în Bălți numeroase cazuri de turbare la câini, astfel, „într-o singură zi au fost mușcați de câini turbați aproape 15 cetățeni care treceau pe ulițele orașului”[36]. Cu toate că primăria suporta zilnic cheltuieli mari pentru transportul celor mușcați la Institutul antirabic de la Iași (Anexa 1), articolul puncta asupra faptului că „nu se lau măsuri pentru stârpirea câinilor vagabonzi, care s-au înmulțit”[37].

Măsurile împotriva animalelor lăsate libere pe străzile Bălțiului au urmărit să asigure igiena și sănătatea publică, dar și să îmbunătățească imaginea orașului. Deși autoritățile au impus sancțiuni și reglementări stricte, persistența fenomenului a evidențiat dificultatea aplicării lor într-un mediu urban aflat în tranziție. Prin urmare, măsurile adoptate de administrația orașului Bălți – interzicerea circulației animalelor libere, otrăvirea câinilor vagabonzi și reglementările stricte pentru proprietarii de animale – nu erau simple decizii administrative izolate, ci se înscriau într-un efort mai amplu, de natură sanitară și de ordin public, de a controla o problemă ce afecta întreaga țară.

Norme privind menținerea curățeniei și întreținerea spațiului public

Tema curățeniei în Bălțiul interbelic rămânea o problemă importantă, abordată și în anul 1938 de șeful Ocolului silvic, inginerul D. Bay, care afirma că „nici populația centrului, nici a periferiei nu respectă cele mai elementare reguli de curățenie, de aceea orașul lasă o impresie de așezăminte omenească părăsită” [38]. În acest context, administrația orașului a încercat în repetate rânduri să emită ordonanțe prin care să mobilizeze locuitorii să respecte curățenia și să contribuie la crearea acesteia. Astfel, la 17 iunie 1927, președintele Comisiei Interimare a orașului Bălți, dr. Eugen Hâncu, a semnat o ordonanță care reclama neconformarea proprietarilor de imobile cu cerințele administrației privind construirea trotuarelor în fața clădirilor lor. Această cerință a fost formulată „având în vedere că pe străzi circulația publicului era foarte anevoioasă din cauza noroiului, mai cu seamă pentru copii de școală, iar Comuna nu dispunea de fonduri pentru a face pavaje” [39].

În consecință, Comisia Interimară a cerut proprietarilor de imobile,

---

[36] *Mușcați de câini turbați la Bălți*, în „Dimineața, an 31, nr. 10.220, 10 iunie, 1935, p. 12.

[37] *Ibidem,* p. 12.

[38] D. Bay, *Să creem un mediu plăcut Bălțeanului*, în „Primul ghid al municipiului Bălți”, Bălți, Tipografia Segal, 1938, p. 37.

[39] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 3, f. 115.

amplasate atât pe străzile nepietruite, cât și pe cele pietruite, „ca în termen de două săptămâni de la emiterea prezentei ordonanţe să-și construiască în faţa caselor lor punți din câte două scânduri cel puţin pe străzile nepietruite și trotuare de piatră plite cimentate sau cărămidă arsă pe străzile pietruite”[40]. Aceste lucrări trebuiau efectuate conform devizului serviciului tehnic al orașului. Pentru cei care nu se conformau, ordonanţa prevedea sancţiuni: aceștia erau trași la răspundere pentru contravenţie, iar primăria era autorizată să execute lucrările pe cheltuiala proprietarilor, urmând să recupereze ulterior costurile prin taxe comunale. Poliția orașului avea responsabilitatea de a urmări respectarea și executarea acestor măsuri.

În urma ploilor noroiul reprezenta un impediment pentru viaţa bălţenilor, iarna în schimb, crea alte probleme cotidiene orașului. La 18 ianuarie 1929, primarul orașului Bălți, Ștefan Pirogan, aducea la cunoștinţa populaţiei că, din cauza cantităţilor mari de zăpadă căzute, circulaţia publică devenise anevoioasă atât pe trotuare, cât și pe străzi. Personalul Serviciului Salubrităţii nu mai făcea faţă curăţării zăpezii, motiv pentru care edilul a emis o ordonanţă prin care „toţi proprietarii și locatarii din orașul Bălți sunt obligaţi să cureţe zăpada de pe trotuarele din faţa locuinţelor lor, punându-le în grămezi lângă bordura șoselei pentru a fi ridicate de căruţele Primăriei, de pe străzile unde dânsa face curăţirea lor”[41].

Totodată, locuitorii erau obligaţi să presare nisip pe trotuare, pentru a facilita deplasarea pietonilor și a preveni accidentele. În plus, se interzicea în mod expres patinajul pe trotuarele orașului, întrucât acesta crea gheţuș, punând în pericol siguranţa cetăţenilor. Ca și în alte cazuri, Poliția orașului era însărcinată cu supravegherea strictă a aplicării ordonanţei, iar cei care nu se conformau urmau a fi deferiţi justiţiei și sancţionaţi conform prevederilor legale.

Normele impuse de administraţia Bălţiului în perioada interbelică, fie că vizau construirea trotuarelor, curăţarea noroiului sau îndepărtarea zăpezii, reflectă încercarea autorităţilor de a responsabiliza locuitorii și de a menţine un minim standard de igienă și circulaţie urbană. Chiar dacă implementarea acestor măsuri s-a lovit de rezistenţa populaţiei și de lipsa resurselor financiare, ele ilustrează preocuparea constantă pentru modernizarea spaţiului public și pentru adaptarea orașului la nevoile cotidiene ale locuitorilor.

---

[40] *Ibidem*, f. 115.

[41] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 9, f. 26.

Reglementări privind circulaţia vehiculară și transportul urban

Capitolul reglementărilor privind circulaţia urbană îi viza şi pe proprietarii de trăsuri de piaţă, brişti sau alte vehicule cu tracţiune animală ori automobile. Astfel, prin Ordonanţa nr. 30[42] emisă la 17 august 1918, comisarul general al Basarabiei, Arthur Văitoianu, a dispus ca toţi deţinătorii acestor mijloace de transport să se prezinte, în termen de 10 zile de la afișarea actului, la prefecturile de poliţie sau secţiile de poliţie din comunele urbane, iar în mediul rural – la şefii secţiilor de jandarmi, în vederea obţinerii unei autorizaţii de circulaţie.

Ordonanţa îi includea nu doar pe cei care deţineau vehicule pentru transportul de persoane, ci și pe proprietarii căruţelor, camioanelor sau alte vehicule destinate transportului de materiale. Cererea de autorizare trebuia depusă pe timbru legal ce conţinea următoarele date: numele și prenumele solicitantului, vârsta, naţionalitatea, domiciliul, numărul şi tipul vehiculelor propuse pentru circulaţie, numărul animalelor de tracţiune, menţiuni privind existenţa unei asigurări, precum și identitatea conducătorului vehiculului (proprietar, posesor sau un presupus). În acest din urmă caz se scria numele, prenumele, naţionalitatea, vârsta și domiciliul presupusului.

După primirea cererii, autoritatea poliţienească era obligată să solicite cazierul solicitantului, iar în lipsa antecedentelor penale, se elibera autorizaţia. Documentul conţinea un număr de ordine, aplicat pe ambele laterale și pe spatele vehiculelor de transport persoane, iar pentru vehiculele de transport materiale – doar pe laterale. Numerele trebuiau să fie lizibile de la distanţă, fiind confecţionate de organele poliţieneşti, iar costul lor era suportat de solicitant la momentul aplicării.

De asemenea, se stabilea vârsta minimă de 18 ani pentru conducătorii de vehicule. În vederea reglementării tarifelor, prefecţii de poliţie, poliţiștii și comandanţii companiilor de jandarmi constituiau o comisie alcătuită dintr-un delegat al Primăriei și un reprezentant al proprietarilor de vehicule, sub preşedinţia lor. Această comisie stabilea taxele care urmau să fie percepute pentru transportul de persoane sau materiale. Tarifele erau afișate în mod vizibil – pe o tăbliţă amplasată în spatele locului vizibil al trăsurii sau prin afișe și anunţuri publice, inclusiv în presă. Cei care percepeau sume mai mari decât cele stabilite riscau pedeapsa cu închisoarea de până la trei luni sau o amendă de până la 6.000 de lei.

În ceea ce privește taxele de transport percepute de la călători, administraţia locală a reglementat clar acest aspect printr-o ordonanţă emisă la 1 iulie 1929 de către primarul comunei Bălţi, Ștefan Pirogan. Documentul stabilea tarifele

[42] ANA DGAN, Fondul 183 al *Tribunalului judeţului Bălţi*, dosar 8, f. 791.

pentru serviciile de transport public oferite cu vehiculele existente în oraș. În *Tabelul 3* sunt prezentate detaliat prețurile și tipurile de servicii pentru care se percepea taxă, conform reglementărilor în vigoare la acel moment.

Tabelul 3. Prețurile și serviciile pentru călătoria cu transportul public în orașul Bălți în anul 1929[43]

Nr.	Serviciul oferit	Prețul (lei)
Prețul pentru automobile în orașul Bălți		
1.	Orice cursă în oraș până la barieri, gara Pământeni și Gara Mare, fiind în mașină maxim 3 persoane.	40,00
2.	O oră în timpul zilei și nopții.	150,00
3.	Mai multe curse, care însă nu durează mai mult de 30 minute.	90,00
4.	Peste primele 30 minute se plătește ora întreagă, peste prima oră se plătește pentru următoarea câte 20 de minute.	40,00
5.	O singură cursă la Cartierul Pământeni dincolo de linia C.F.R.	50,00
Prețul la sosirea și plecarea trenurilor		
6.	La Gara și din Gara Pământeni.	40,00
7.	Aparte de fiecare persoană.	20,00
8.	La Gara Bălți și de la Gara Bălți, fiind în mașină maxim 3 persoane.	80,00
9.	La Gara Bălți și de la Gara Bălți, fiind în mașină maxim 4 persoane.	100,00
10.	Aparte de fiecare persoană	30,00
11.	Plimbările cu mers continuu și cu ieșire afară de raza orașului până la 3 km.	200,00

Automobilele trăsuri, echipate cu caroserii obișnuite, nu aveau dreptul de a transporta mai mult de patru persoane. Poliția orașului Bălți era însărcinată cu aplicarea strictă a acestei dispoziții, întocmind procese-verbale pentru orice abatere și sancționând contravenienții în conformitate cu prevederile legale.

În ceea ce privește conducătorii de automobile și taximetriști, la 26 iunie 1929 primarul Ștefan Pirogan a emis o nouă ordonanță prin care reitera regulile privind circulația acestora, viteza maximă admisă, dar și alte obligații ce reveneau atât proprietarilor, cât și șoferilor. Totodată, documentul făcea referire și la bicicliștii care circulau pe trotuarele orașului, provocând accidente în rândul pietonilor și care, în multe cazuri, nu dețineau nici autorizație din partea primăriei și nici numere de ordine vizibile. Ordonanța prevedea interdicția „cu desăvârșire conducătorilor de automobile și celorlalte vehicule cu tracțiune mecanică să circule prin oraș cu o viteză mai mare de 12 km pe oră, adică egală cu trapul cailor”[44]. La intersecții, cotituri și răspântii, viteza trebuia redusă la 6 km/h, ritmul echivalent cu mersul pedestru. În condiții de noroi, se impunea

[43] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 38, f. 50.
[44] *Ibidem*, f. 52.

menţinerea aceleiaşi viteze reduse, pentru a preveni stropirea trecătorilor şi a faţadelor caselor.

De asemenea, ordonanţa interzicea cu desăvârşire întrecerile între vehicule pe arterele oraşului, precum şi organizarea oricărei curse cu automobile sau alte vehicule cu tracţiune mecanică, fără autorizaţia scrisă prealabilă din partea Ministerului de Interne. Conducătorii auto aveau obligaţia de a reduce viteza sau chiar de a opri motorul în cazul în care caii se speriau, pentru a evita producerea unor accidente. În situaţia în care un automobil era implicat direct sau indirect într-un accident, şoferul avea datoria de a opri imediat, de a acorda ajutor răniţilor şi, dacă era cazul, de a-i transporta până la cel mai apropiat loc unde se putea oferi asistenţă. De asemenea, aceştia erau obligaţi să răspundă solicitărilor autorităţilor.

Din punct de vedere tehnic, automobilele trebuiau să fie dotate cu o trompetă cu sunet grav, cu tăbliţe distinctive, precum şi cu trei felinare (două montate în partea din faţă şi unul în partea din spate), astfel încât inscripţiile de pe plăcuţe să poată fi citite cu uşurinţă în condiţii de noapte. Se interzicea expres utilizarea farurilor sau a luminilor orbitoare pe străzile oraşului Bălţi. Automobilele de curse erau obligate să afişeze, în completarea plăcuţei de înmatriculare, o tăbliţă inscripţionată cu literele T.X. (n. aut., abreviere a cuvântului TAXI). În interiorul acestor vehicule, trebuia să fie amplasată vizibil o tăbliţă cu tarifele percepute pentru curse.

În ceea ce-i priveşte pe biciclişti, aceştia nu aveau dreptul să circule pe trotuarele oraşului. Totodată, bicicletele şi motocicletele trebuiau să fie prevăzute cu sonerii funcţionale, precum şi cu tăbliţe cu numărul de ordine, fixate vizibil în partea din spate a conducătorului.

În toate cazurile, persoanele care circulau prin oraş aveau obligaţia de a deţine acte care atestau permisiunea legală de deplasare. Astfel, conducătorii şi proprietarii de automobile trebuiau să posede carnete speciale care certificau dreptul de a conduce vehicule, iar cei care utilizau biciclete sau motociclete erau obligaţi să deţină autorizaţii de circulaţie eliberate de primărie.

În luna martie 1929, dificultăţile de deplasare persistau, fiind cauzate de topirea zăpezii. Străzile oraşului erau acoperite de apă şi noroi, iar circulaţia devenise problematică nu doar pentru pietoni, ci şi din cauza comportamentului conducătorilor auto. Străzile şi trotuarele oraşului Bălţi, fiind înguste, nu permiteau o circulaţie lejeră, iar şoferii care conduceau cu viteză excesivă îi stropeau pe trecători şi murdăreau faţadele clădirilor.

Pentru a preveni aceste incidente, primarul Ştefan Pirogan a semnat ordonanţa nr. 3498, prin care se impunea ca „toţi conducătorii de automobile care circulă prin oraşul Bălţi să meargă cu o viteză nu mai mare de 6 km/h, pentru

a evita stropirea publicului şi caselor”[45]. Aplicarea acestei măsuri revenea în sarcina ofiţerilor de Poliţie Judiciară, membrilor Delegaţiei Permanente şi inginerului-şef al Serviciului Tehnic Comunal, Karl Șteinhaus, în conformitate cu articolul 12 din Legea privind circulaţia automobilelor.

Reglementările privind circulaţia vehiculelor şi transportul urban în Bălţi reflectă efortul autorităţilor de a organiza un trafic sigur şi eficient, în contextul unui oraş cu infrastructură insuficient dezvoltată. Prin stabilirea autorizaţiilor de circulaţie, a numerelor de ordine, a tarifelor oficiale şi a limitelor de viteză, administraţia locală a urmărit prevenirea accidentelor, protejarea pietonilor şi menţinerea ordinii publice. În acelaşi timp, măsurile adresate bicicliştilor, conducătorilor de automobile şi proprietarilor de vehicule cu tracţiune animală arată preocuparea pentru armonizarea diferitelor moduri de transport şi adaptarea reglementărilor la condiţiile specifice ale oraşului interbelic.

Iniţiative comunitare de sprijin social

Pe lângă ordonanţele prin care autorităţile impuneau respectarea strictă a normelor de circulaţie şi de comportament civic, în anul 1929 primarul oraşului Bălţi, Ștefan Pirogan, a lansat un apel public adresat tuturor cetăţenilor, chemându-i să sprijine, prin orice mijloace disponibile – bani, alimente, lemne, îmbrăcăminte ș.a. – pe cei mai nevoiaşi dintre locuitorii oraşului. Apelul venea în contextul crizei economice generale, agravată de secetă şi de o „iarnă lungă şi grea, neobişnuit de friguroasă, care agrava şi mai mult starea de mizerie, în special situaţia era tragică pentru familiile nevoiaşe unde erau copii” [46].

Ca urmare, primăria oraşului a decis constituirea unui Comitet comunal pentru ajutorarea săracilor, cu misiunea de a colecta fonduri şi de a le distribui celor în nevoie. Comitetul era deschis participării, oricine dorind să contribuie putând deveni membru prin simpla notificare a primăriei. În cadrul activităţilor sale, Comitetul urma să organizeze liste de subscripţie, serbări şcolare, tombole publice şi alte acţiuni menite să sprijine iniţiativa.

Printre membrii Comitetului la momentul publicării anunţului se numărau: preoţii Vladimir Dimitriu şi N. Ermicioi, Rabinul oficial Gulco M., doamna Dobriş Nadejda, doamna Ermicioi E., domnişoara doctor Lineţchi S., doamna Rusu V., doamna Paghida C., domnişoara Luputenco, domnul colonel Parvulescu, avocatul Teodor Ardeleanu, directorul Liceului Evreiesc Tumarchin I., iar ca membri delegaţi permanenţi figurau Gafter Abram, Rodzic Veniamin şi Ghic Leizer.

[45] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei oraşului Bălţi*, dosar 9, f. 74.
[46] *Ibidem*, f. 76.

Caracterul deschis și multilingv al apelului – tipărit simultan în limbile română, ebraică și rusă – reflectă încă o dată caracterul multietnic și multicultural al orașului Bălți. Totodată, componența eterogenă a Comitetului sugerează solidaritatea intercomunitară a bălțenilor, care, în fața greutăților, au știut să lase la o parte diferențele confesionale sau culturale în favoarea unei acțiuni comune. Această inițiativă nu doar că relevă preocuparea administrației locale față de bunăstarea cetățenilor, ci reflectă și capacitatea comunității bălțene de a răspunde solidar la crizele sociale, demonstrând o formă de coeziune civică ce depășea diferențele etnice sau religioase.

În 1933, pe fondul adâncirii crizei economice, șomajul devenise o problemă majoră în întreaga Românie. Ministerul Muncii a emis instrucțiuni către inspectoratele regionale pentru prevenirea creșterii șomajului. Printre măsuri:

- reducerea zilelor sau orelor de lucru pentru a evita concedierile;
- supravegherea aplicării legii privind durata muncii (maxim 8 ore/zi sau 48 ore/săptămână);
- protecția muncii copiilor și femeilor;
- admiterea muncitorilor străini doar în mod excepțional și în lipsa specialiștilor locali;
- aplicarea concedierilor mai întâi în rândul angajaților străini, abia apoi al celor indigeni[47].

Ministerul recomanda menținerea comitetelor locale de ajutorare, alcătuite din primar, prefect, inspectorii muncii și industriei, șeful poliției, președintele Camerei de Comerț, președinții societăților de binefacere și ai asociațiilor profesionale, precum și orice alte persoane capabile să contribuie la combaterea șomajului. Se solicita înființarea unor birouri de triaj și ajutorare pentru primirea cererilor și verificarea eligibilității șomerilor[48].

În acest context, la 18 ianuarie 1933, Primăria Bălți a organizat o ședință pentru constituirea Comitetului pentru prevenirea șomajului și ajutorarea șomerilor. Din comitet făceau parte:

- Ștefan Pirogan – primarul orașului Bălți;
- E. Zâcov – chestor;
- Diomid Calistru – președinte al Camerei de Comerț;
- Iţcovici Luzer – președintele Spitalului Izraelit;
- Ciolac Motel – președintele Asociației Meseriașilor din Bălți;
- P. Belousov – delegatul Ministerului Muncii;
- Leizer Ghic – președintele Societății „Oze” din Bălți;

---

[47] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 67, f. 3.

[48] *Ibidem*, ff. 4–5.

- Leizer Rabinovici – președintele școlii „Talmud Tora Nr. 2”;
- V. Chestin – președintele Sinagogii Centrale din Bălți;
- Manea Rotștein – președintele Băii Nr. 1[49].

A fost instituit și un Comitet permanent pentru verificarea șomerilor propriu-ziși și clasificarea lor conform tabelelor Ministerului Muncii. În cadrul acestui grup au fost delegați: P. Belousov – reprezentantul Ministerului Muncii, E. Moruzi – reprezentantul Camerei de Comerț, Ciolac Motel – Președintele Asociației meseriașilor din Bălți, M. Cerches – președintele Asociației funcționarilor comerciali, E. Zâcov[50], Boreţchi, Moritz Aşchenazi – președintele Asociației funcționarilor particulari. Ulterior, Veniamin Rodzic a fost ales președinte al Comitetului permanent, fiind totodată consilier comunal.

Pe lângă aceste inițiative instituționale, comercianții din oraș au început să își ofere marfa la prețuri reduse, pentru ca primăria să poată achiziționa produse destinate sprijinirii săracilor și șomerilor. Această deschidere din partea mediului comercial reflectă solidaritatea comunitară și preocuparea pentru problemele sociale ale orașului. Astfel, Burih Șnaider a pus la dispoziție un vagon de cartofi pentru hrana șomerilor, la prețul de 38,50 lei pudul[51]., iar Milman Mordco a vândut cartofi de calitate bună cu 38,00 lei pudul, în cantitatea solicitată de primărie[52]. În aceeași ordine de idei, comerciantul Ihil Sorocher a propus o ofertă similară de cantitate, însă la un preț mai mic – 33,00 lei pudul[53]. Totodată, Menașe Borocin a propus cartofi la prețul de 31,00 lei pudul, livrați direct în magazia primăriei, sau la 32,00 lei pudul, cu ridicarea mărfii din propriul magazin pe baza bonurilor, deși în cantități mai reduse[54]. În același context, Haim Roizemov a oferit un vagon de carne pentru șomeri la prețul de 40,00 lei pudul[55].

În privința produselor de panificație, Abramianț Bogos a propus pâine neagră la 0,25 lei kilogramul, sub nivelul stabilit prin ordonanța primăriei[56], iar brutarul Lis Slioma a oferit pâinea neagră pentru șomeri cu un leu mai puțin decât prețul fixat de primărie pentru pâinea de 2 kg[57]. Aceeași ofertă au făcut-o

[49] *Ibidem*, f. 30.
[50] *Ibidem*, f. 31 verso.
[51] *Ibidem*, f. 33.
[52] *Ibidem*, f. 40.
[53] *Ibidem*, f. 55.
[54] *Ibidem*, f. 42.
[55] *Ibidem*, f. 34.
[56] *Ibidem*, f. 35.
[57] *Ibidem*, f. 36.

și brutarii Caragunopulos Gheorghe[58], Suster Gherș[59] și Zalțman Iței[60] pentru pâinea de 2 kg, ceea ce arată un front comun al brutarilor locali în sprijinul populației defavorizate. În contrast, proprietarul brutăriei „Higiena" de pe str. Oituz nr. 2, W. Schorman, a pus în vânzare pentru șomeri pâinea de calitatea a II-a la prețul de 5,50 lei kilogramul[61], menținând astfel o diferență față de ceilalți comercianți.

Prin aceste exemple se conturează clar implicarea mediului comercial în susținerea politicilor sociale ale administrației locale, ceea ce contribuia la atenuarea efectelor crizei economice asupra grupurilor vulnerabile și întărea solidaritatea comunitară în orașul Bălți.

Ulterior, Comitetul permanent pentru ajutorarea șomerilor, în urma analizelor și discuțiilor purtate atât cu șomerii, cât și cu persoanele competente, ținând cont și de resursele financiare disponibile, a stabilit, la data de 8 martie 1933, distribuția alimentelor și rația săptămânală cuvenită șomerilor. Distribuția a fost realizată conform tabelului de mai jos:

Tabel 4. Rația săptămânală distribuită șomerilor în funcție de numărul persoanelor din familie[62]

Nr.	Nr. persoanelor în familie	Pâine	Ulei	Cartofi
1.	1 persoană	5 kg 600 gr	400 gr	4 kg
2.	2 persoane	10 kg 500 gr	600 gr	7 kg
3.	3 persoane	14 kg	800 gr	10 kg
4.	4 persoane	15 kg 750 gr	1 kg	12 kg
5.	5 persoane	17 kg 500 gr	1 kg	14 kg

Analizând datele din tabel, observăm că pâinea reprezenta alimentul de bază, fiind distribuită în cantități considerabil mai mari decât uleiul sau cartofii. Totodată, produsele principale puse la dispoziție de primărie erau pâinea, uleiul și cartofii, reflectând prioritățile alimentare ale epocii. Familiile alcătuite din mai mult de cinci persoane primeau aceeași cantitate ca și cele de cinci persoane, ceea ce indica o limită administrativă a distribuției.

În cazul șomerilor care nu puteau beneficia de pachetul alimentar standard, hrana era asigurată prin cantinele sociale, pe baza bonurilor eliberate de primărie. Aceste bonuri alimentare erau acordate și pentru produse de bază (pâine,

[58] *Ibidem*, f. 37.
[59] *Ibidem*, f. 38.
[60] *Ibidem*, f. 39.
[61] *Ibidem*, f. 41.
[62] *Ibidem*, ff. 51–51 verso.

cartofi, ulei) și aveau culori diferite – alb, galben, oranj, roz, albastru și verde[63] – fiind totodată numerotate pentru a preveni falsificarea. Această modalitate de distribuţie reflectă încercarea administraţiei locale de a standardiza ajutorul social și de a introduce mecanisme de control, garantând astfel o alocare echitabilă și transparentă a resurselor limitate.

Distribuţia raţiilor alimentare, stabilită cu atenţie în funcţie de numărul membrilor din familie și de resursele disponibile, reprezenta doar o parte a măsurilor implementate de Comitetul permanent pentru ajutorarea șomerilor. Pe lângă aceste pachete săptămânale, administraţia locală a elaborat modalităţi suplimentare de sprijin, adaptate sezonului și sărbătorilor, precum și mecanisme de finanţare diversificate, menite să asigure sustenabilitatea programului de asistenţă socială.

Pe lângă distribuirea regulată a raţiilor săptămânale, Comitetul pentru ajutorarea șomerilor a organizat sprijin suplimentar în preajma sărbătorilor pascale, adaptând alocaţiile alimentare în funcţie de confesiune și obiceiurile comunităţilor locale. Astfel, șomerilor evrei li s-a acordat doar raţia de cartofi și ulei, în timp ce șomerii creștini primeau pâine. În cazul a 100 de șomeri creștini, fiecare familie primea colaci și ouă roșii, calculaţi proporţional cu numărul membrilor: o familie de trei persoane primea un colac și cinci ouă roșii, iar familiile mai numeroase câte doi colaci și zece ouă roșii. Distribuirea acestor alimente festive era realizată de cantina Comitetului „Ocrotirea".

Finanţarea programului de sprijin pentru șomeri era asigurată printr-o combinaţie de surse publice și private. Ministerul Muncii, Sănătăţii și Ocrotirii Sociale a contribuit cu 10.000 lei, Primăria orașului Bălţi a alocat 20.000 lei, iar Camera de Comerţ a strâns de la comercianţi și industriași cota de 1% asupra salariaţilor meseriași, în valoare de 12.740 lei. Alte contribuţii includeau costul a jumătate de sac de zahăr donat de Fabrica de zahăr „Zarojani" – 1.355 lei, o donaţie de 10 lei de la H. Zisman și 616 lei proveniţi de la Fraţii Volman din Bălţi, corespunzători la 28 kg de ulei oferite șomerilor. În plus, mai multe donaţii în alimente completau sprijinul: Fabrica „Flora" a donat 20 kg ulei, Fraţii Volman 72 kg ulei, iar Fabrica „Progres", proprietar Gotlib, a contribuit cu 30 kg ulei[64]. Pentru asigurarea fondurilor suplimentare, Ministerul Muncii, Sănătăţii și Ocrotirii Sociale a însărcinat, la 30 martie 1933, Primăria orașului Bălţi să vândă cărămizi[65] (Anexa 2), stabilindu-se preţuri diferenţiate: 50.000

[63] *Ibidem*, f. 66.

[64] *Ibidem*, ff. 102–102 v.

[65] Aceste „cărămizi" reprezentau, de fapt, chitanţe emise cu scopul de a asigura transparenţa și de a preveni deturnarea fondurilor destinate sprijinirii șomerilor. Orice persoană care făcea o donaţie primea în schimb contravaloarea sumelor oferite sub forma unor timbre sau bonuri.

cărămizi la 1 leu bucata, 50.000 cărămizi la 2 lei bucata și 25.000 cărămizi la 5 lei bucata, cu termen de vânzare până la 1 octombrie 1933. La expirarea acestui termen, cărămizile nevalorificate urmau să fie predate prefecturii[66].

În perioada 11 martie – 13 aprilie 1933, Comitetul pentru ajutorarea șomerilor din orașul Bălți a organizat opt ședințe în cadrul cărora s-au luat diverse dispoziții și hotărâri privind acordarea sprijinului social. În urma acestor măsuri, au fost ajutați 239 de șomeri, reprezentând un total de 730 de membri de familie. Dintre aceștia, 131 erau șomeri capi de familie calificați, iar 108 șomeri necalificați. Asistența a fost acordată în principal sub formă de produse alimentare – pâine, cartofi și ulei – precum și prin hrănirea la cantina „Ocrotirea", pentru cei care nu puteau beneficia de pachetul standard. În total, au fost distribuite următoarele cantități: 5.637 kg 450 grame de pâine, 332 kg 200 grame de ulei și 3.911 kg de cartofi. Totodată, au fost emise 116 bonuri pentru mâncare la cantină. Valoarea totală a ajutoarelor furnizate a fost de 44.445 lei[67].

Aceste măsuri demonstrează nu doar capacitatea administrației locale de a organiza și gestiona eficient resursele limitate, ci și solidaritatea comunității bălțene în fața dificultăților economice. Prin combinarea rațiilor alimentare regulate, sprijinului festiv adaptat confesiunilor și mecanismelor variate de finanțare, Comitetul pentru ajutorarea șomerilor a reușit să asigure un nivel minim de protecție socială, evidențiind atât responsabilitatea civic-administrativă, cât și coeziunea intercomunitară în perioada crizei.

Concluzii

În ansamblu, analiza ordonanțelor și a măsurilor administrative din perioada interbelică arată eforturile constante ale autorităților locale și centrale de a menține ordinea, sănătatea și curățenia în orașul Bălți. Problemele legate de sănătate publică, igienă, circulația vehiculelor și animalelor, precum și menținerea curățeniei pe străzi și în piețe, au reprezentat provocări majore cu care s-a confruntat administrația și comunitatea locală. Măsurile implementate, chiar dacă au fost frecvent reluate și întărite prin sancțiuni, reflectau o preocupare

Pe fiecare listă de subscripție, chitanță sau „cărămidă" utilizată pentru colectarea donațiilor trebuiau menționate obligatoriu numărul și data autorizației Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, împreună cu termenul și locul pentru care fusese acordată autorizația. O listă de subscripție era alcătuită dintr-o filă tipărită pe o singură față și conținea 25 de rânduri pentru înregistrarea contribuțiilor. Denumirea simbolică de „cărămidă" era utilizată, cel mai probabil, într-un sens figurat, sugerând ideea de „clădire" a economiei naționale pas cu pas sau, mai precis, de consolidare a situației materiale a șomerilor „cărămidă cu cărămidă".

[66] ANA DGAN, Fondul 1456 al *Primăriei orașului Bălți*, dosar 67, f. 84.

[67] *Ibidem*, f. 102.

continuă pentru creșterea calității vieții și prevenirea unor situații de criză, cum ar fi epidemiile sau accidentele rutiere.

Cu toate acestea, conformarea populației a fost variabilă, iar numeroasele încălcări ale ordinelor au necesitat intervenția constantă a forțelor de ordine și aplicarea pedepsei. Mai mult decât atât, anumite probleme sociale, precum sărăcia accentuată în anii crizei economice (1929–1933), au impus mobilizarea comunității într-un efort comun, ilustrat prin organizarea Comitetului Comunal pentru ajutorarea celor nevoiași. Acest fapt evidențiază solidaritatea interetnică și multilingvistică a bălțenilor, care, în ciuda diferențelor culturale, religioase sau sociale, știau să se unească în fața dificultăților.

Conchidem încă o dată că, numărul impresionant de inițiative administrative, atât la nivel local, cât și național, a oferit administrației orașului Bălți posibilitatea de a gestiona în mod eficient interesele locuitorilor. Deși ordonanțele erau adesea emise repetat și pedepsele variau de la amenzi până la închisoare, o parte importantă a populației totuși se conforma acestora. Menținerea ordinii publice a fost posibilă grație intervențiilor constante ale forțelor de ordine, prezente ori de câte ori situația o impunea. Odată cu unirea provinciilor românești în 1918, administrația românească a fost pusă la o adevărată încercare, având sarcina dificilă de a uniformiza și educa provinciile alipite, care, deși aveau multe elemente comune, se deosebeau profund prin istoricul lor distinct.

Astfel, perioada interbelică la Bălți reprezintă un exemplu elocvent de adaptare și reformare administrativă într-un context social complex, în care tradițiile locale se intersectau cu rigorile statului modern, iar capacitatea de răspuns a comunității a fost pusă continuu la încercare.

Ţinutul Secuiesc şi reformele administrative din România în secolul XX

NOVÁK Csaba Zoltán*

Introducere

Ţinutul Secuiesc, pe baza statutului său politico-militar, până în a doua parte a secolului al XIX-lea, a funcţionat ca o entitate administrativă specială cu instituţii politico-juridice speciale (de exemplu: scaunele secuieşti, comitele secuilor, comitele scaunelor etc.). Locuitorii Ţinutului Secuiesc, secuii, alături de saşi şi nobilimea maghiară, formau una dintre cele trei naţiuni politice din Transilvania[1].

Destrămarea, transformarea acestor structuri tradiţionale au constituit un proces îndelungat. Principalele momente ale acestui proces istoric pot fi identificate în 1848 şi în 1876. În 1848, secuii abandonează statutul lor de naţiune politică, integrându-se în naţiunea modernă maghiară. Făcând parte din Imperiul Habsburgic, apoi din Imperiul Austro-Ungar, vechea organizare administrativă a Ţinutului Secuiesc este transformată în 1876. În locul Ţinutului Secuiesc şi al scaunelor secuieşti sunt organizate noi structuri administrative, judeţele. Aşa-numitele judeţe secuieşti au fost: Trei Scaune, Ciuc, Odorhei şi Mureş[2]. Cele patru judeţe, cu unele modificări, practic încorporau vechile scaune secuieşti:

* Cercetător ştiinţific II, dr., Universitatea de Arte din Târgu Mureş

[1] Despre originea secuilor sunt mai multe teorii, un lucru însă este cert, de când există surse istorice despre acest grup, secuii apar ca şi vorbitori de limbă maghiară.

[2] Zoltán Cserey, „Székely és szász székek megszüntetése a megyerendszer általánosítása Erdélyben 1876-ban" (Desfiinţarea scaunelor săseşti şi secuieşti şi introducerea sistemului judeţelor în Transilvania, 1876), în *Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a 18–19. században*. Sepsiszentgyörgy-Sfântu-Gheorghe, Charta, 2009. pp. 239–249; V. Meruţiu: *Judeţele din Ardeal şi din Banat. Evoluţia teritorială*, Cluj, 1929; *Indicatorul statistic al satelor şi unităţilor administrative din România,* Bucureşti, 1932.

Mureş (scaunul Mureş), Odorhei (scaunul Odorhei), Ciuc (scaunul Ciuc şi Gheorgheni), Trei Scaune (scaunele Sfântu Gheorghe, Târgu Secuiesc, Orbai). Aceste forme de organizare, cu mici rectificări, au existat în perioada interbelică până în 1938 când a avut loc o reformă administrativă în urma căreia au fost înfiinţate ţinuturi. Această reformă de inspiraţie fascistă nu a ţinut cont de particularităţile politice şi culturale. Ținutul Secuiesc a fost împărţit între Ținutul Bucegi și Mureș[3]. După căderea dictaturii regale a fost restabilit vechiul sistem administrativ, care a existat până la prima mare reformă administrativă a noului regim comunist din 1950.

După cel de-al Doilea Război Mondial, datorită (și) componenţei etnice, acest teritoriu a jucat un rol important în privinţa evoluţiei politicii PCR faţă de minorităţile naţionale, mai ales în cazul maghiarilor din Transilvania. Cele mai importante reforme sau modificări administrative din epocă (1950, 1952, 1960, 1968), chiar dacă aveau un puternic caracter social-politic, într-o formă sau alta au ţinut cont și de aceste specificităţi.

În ultimii ani, pe baza noilor date arhivistice din ţară și din străinătate, au apărut noi lucrări, analize privind reformele administrative din România comunistă și efectul lor asupra politicii faţă de minorităţi[4]. Intenţia noastră este de a prezenta efectul reformelor administrative de după 1940 asupra fostului Ţinut Secuiesc. Prioritară este întrebarea: cum a apărut problema naţională și cea a regiunii în reformele administrative din România comunistă, ce strategii au urmat conducerea de partid și elitele locale (în limita posibilităţilor politice), care au fost efectele acestor reforme?

Autonomia de tip stalinist

În integrarea politico-socială a minorităţilor naţionale, modelul sovietic, în afara teoriei integrării individuale a mai operat și cu alte soluţii. Lenin, la

[3] Ordonanța 347/1938, „Monitorul Oficial", 14 august 1938. Județul Trei Scaune a aparţinut de Ţinutul Argeș, iar restul fostului Ţinut Secuiesc de Ţinutul Mureș.

[4] Stefano Bottoni, *Transilvania roșie. Comunismul românesc și problema națională 1944–1965*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale-Kriterion, 2010; Csaba Zoltán Novák, „Pregătirea reformei administrative din 1968 și problema națională în România", în *Hegemoniile trecutului. Evoluţii românești și europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani*, coord. Mioara Anton, Florin Anghel, Cosmin Popa. București, Curtea Veche, 2006. pp. 397–411; Idem, „Impactul reformei administrative din 1968 asupra politicii faţă de minoritatea maghiară", în *Minoritatea maghiară în perioada comunistă,* ed. Attila Gido-Agoston Olti, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Minorităţilor Naţionale – Kriterion, 2009, pp. 291–323; Idem, *Epoca de aur? Ceaușescu și maghiarii. Politica Partidului Comunist Român faţă de minoritatea maghiară în perioda regimului Ceaușescu*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020, pp. 47–58.

începuturile mişcării comuniste, a tratat problema naţională din două perspective: una legislativă (în ce măsură sunt garantate drepturile culturale şi politice) şi una organizatorică (cum pot fi integrate organizaţiile minoritare în structurile partidului)[5]. Modelul leninist, într-o primă fază, a permis chiar şi existenţa unor organizaţii proprii pentru naţionalităţi. În România acest model a funcţionat până la sfârşitul anului 1952, începutul lui 1953[6].

Stalin, privind şi din perspective pragmatice, n-a permis existenţa unor organizaţii proprii, însă a oferit anumite drepturi (în unele etape, chiar şi drepturi colective) pentru minorităţi şi grupurile etnice din URSS. Teoria stalinistă a criticat în continuare modelul austro-marxiştilor de autonomie culturală, dar considera că, în noile condiţii politice şi economice, trebuie elaborată o nouă politică pentru minorităţi. Pe baza acestei teorii, integrarea socialistă a diferitelor naţionalităţi şi grupuri etnice trebuia realizată prin intermediul propriei lor elite politice şi culturale, dar numai şi numai în cadrul structurilor de partid, fără organizaţii proprii. Pe plan cultural, se vor acorda anumite drepturi de a folosi limba maternă şi de a cultiva cultura naţională, bineînţeles, o cultură „naţională" cu un fond socialist[7]. În România, preluarea acestui model, cel al regiunilor autonome, a avut loc numai în cazul minorităţii maghiare.

La 6 septembrie 1950, conducerea PMR a efectuat o amplă reformă administrativă în urma căreia a desfiinţat vechiul sistem al judeţelor. Ulterior, a fost introdus modelul administrativ sovietic bazat pe raioane şi regiuni[8]. Teritoriul ţării a fost împărţit în 28 de regiuni şi 117 raioane. La baza stabilirii noilor

---

[5] *A nemzetiségi kérdésről. A nemzeti kérdés lenini elméletének kialalkulása 1896–1917* (Despre problema naţională. Evoluţia teoriei leniniste despre problema naţională 1896–1917), Budapest, Szerk. Zalai Edvin, Kossuth Kiadó, 1988, p. 9.

[6] În perioada 1945–1953, pentru naţionalităţile din România au existat organizaţii proprii precum: Uniunea Populară Maghiară, Comitetul Antifascist German, Comitetul Democratic Evreiesc, Comitetul Democratic Bulgar etc. Aceste formaţii, mai ales după 1947, erau aliaţii PCR, dar în anumite cazuri reprezentau şi interesele specifice ale acestor comunităţi.

[7] În URSS, teritoriile locuite de minorităţi, în funcţie de ponderea lor, au fost organizate în cinci categorii: republici sovietice (în 1936 existau 11 republici, la sfârşitul celui de al Doilea Război Mondial erau 16 republici, iar în 1956, 15 republici), republici autonome (20), regiuni autonome (8), districte etnice (10) şi grupuri etnice, care nu trăiau în comunităţi compacte. Aceste republici, districte şi regiuni, erau controlate din Moscova printr-un sistem foarte centralizat. Nu beneficiau de o autonomie propriu-zisă, ci erau bine integrate în sistemul sovietic şi în procesul de transformare socio-economică. Era permisă însă folosirea limbii materne şi în componenţa nomenclaturii locale era respectat (chiar şi prin cote obligatorii) procentajul etnic. Romsics Ignác, *Kisebbségvédelem Kelet-Közép és Délkelet Európában a 20. században*, în „Magyar Napló", nr. 9, 1998.

[8] Arhivele Naţionale ale României (ANR), Fond *CC al PCR Cancelarie*, dos. 32/1950 şi 81/1950.

hotare administrative, după declarațiile conducerii de partid, a stat factorul economic, și anume crearea unor noi structuri și centre economice, industriale. Vasile Luca a numit aceste structuri administrative *motoarele evoluției socialiste muncitorești*[9]. Cercetând documentele propagandistice ale vremii, se poate constata și o tendință a partidului de a izola câteva localități considerate burgheze, reacționare (Sighișoara, Blaj) și avantajarea unor regiuni așa-numite muncitorești, ca de exemplu Valea Jiului și zona Brașovului[10]. Reforma administrativă a fost urmată și de o schimbare de elită, vechile aparate politico-administrative județene fiind schimbate aproape în totalitate[11].

În urma reformei, fostele județe secuiești (Mureș-Turda, Ciuc, Odorhei, Trei Scaune) au fost împărțite în două regiuni: regiunea Stalin și Mureș. Prima, cu centrul la Brașov (denumit orașul Stalin), a avut șase raioane, din care în patru populația maghiară era majoritară. În orașul Stalin, procentajul maghiarilor era în jur de 20%. În fruntea regiunii se afla un activist maghiar, Lajos Csupor, originar din Târgu Mureș, viitorul prim-secretar al Regiunii Autonome Maghiare[12].

Regiunea Mureș avea drept centru orașul Târgu-Mureș cu aproximativ 47 000 de locuitori, din care 35 000 maghiari, 11 000 români și circa 1 000 evrei. Pe plan regional, maghiarii aveau o mică majoritate de 52%. În fruntea regiunii se afla tot un activist maghiar, Mihály Nagy, care apoi, din cauza abuzurilor comise în procesul de colectivizare, a fost schimbat cu un activist român, Nicolae Bota. Din cei circa 100 de membri ai nomenclaturii regionale, 63 erau maghiari, 28 români și 6 evrei. Biroul Regional avea 8 membri, din care 4 maghiari și 4 români[13].

În 1950, factorul național nu era scos în evidență de către comisia de regionalizare. Se poate constata însă faptul că, în anumite structuri ale nomenclaturii locale, maghiarii și evreii erau suprareprezentați. Crearea celor două regiuni nu a însemnat însă adoptarea modelului sovietic de autonomie ca și „soluție

[9] *Ibidem*, f. 56.

[10] Vezi broșura: *A Román Népköztársaság területének rajonálásáról. 8 kérdés – 8 felelet (*Raionarea teritoriului Republicii Socialiste Române, 8 întrebări–8 răspunsuri*)*, Bukarest, Kiadja a Román Munkáspárt, 1950, pp. 3–4. Sau Stefano Bottoni, *op. cit.*, pp. 95–105.

[11] Mai amănunțit vezi: Csaba Zoltán Novák, *Înființarea structurii politice a P.C.R. în județul Mureș 1944–1948*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene", Târgu Mureș, 2003.

[12] Csupor, începând din 1928 a lucrat la Târgu Mureș ca muncitor necalificat. La vârsta de 18 ani a devenit membru al UTM. În anii '30 a participat la mișcarea ilegalistă din zonă. După momentul 1944, Csupor a jucat un rol important în procesul de organizare a structurilor de partid în Ținutul Secuiesc. În 1952 s-a întors în orașul lui natal, Târgu Mureș, ca prim-secretar al RAM.

[13] ANR, Direcția Județeană Mureș (DJM), Fond *Comitetul Regional Mureș al PCR*, dos. 4/1950, ff. 1–2.

teritorială pentru problema maghiară", accentul se punea pe lupta de clasă. „Am luat în considerare posibilitatea de a crea regiuni autonome, însă nu s-au luat încă măsuri concrete în această privinţă", arăta Ministerul de Interne[14].

Conducerea sovietică a criticat însă de la început faptul că factorul naţional nu a fost luat în considerare în împărţirea teritorială a regiunii. Aşadar, cu ocazia pregătirii şi acceptării noii Constituţii a României socialiste din 1952, cu implicarea consilierilor sovietici, a apărut ideea înfiinţării unei regiuni autonome pentru maghiarii din zona fostului Ţinut Secuiesc. Se ştie şi faptul că, înaintea înfiinţării comisiilor de elaborare a Constituţiei, din partea sovietică a fost prezentat un text privind înfiinţarea unei regiuni autonome pentru maghiari, conceput de consilierii P. Arhipov şi P. Tumanov. Textul conceput de sovietici cuprindea două capitole. În primul capitol s-a analizat posibilitatea creării acestei regiuni autonome în contextul politicii naţionale staliniste. Consilierii sovietici au considerat că România este o ţară multinaţională. Pornind de la faptul că în cele două regiuni (regiunea Mureş şi Stalin) sunt mai multe raioane cu o populaţie majoritară maghiară, ar fi fost normală crearea unei regiuni autonome[15].

În privinţa viitoarelor frontiere ale regiunii, consilierii sovietici au elaborat două variante. După prima variantă (care de fapt s-a şi realizat), noua regiune, cu centrul la Târgu Mureş, ar fi cuprins 8 raioane: Sfântu Gheorghe, Ciuc, Odorhei, Târgu Secuiesc, Racoş, Gheorgheni, Târgu Mureş şi Sângeorgiu de Pădure.

Raioane	Numărul total al populaţiei	Procentajul maghiarilor
Ciuc	**75 000**	**97%**
Odorhei	**87 000**	**98%**
Sfântu Gheorghe	**30 000**	**90%**
Racoş	**58 000**	**55%**
Gheorgheni	**66 000**	**76%**
Târgu Secuiesc	**69 000**	**93%**
Sângeorgiu de Pădure	**61 000**	**89%**
Târgu Mureş	**107 000**	**58%**
Municipiul Târgu Mureş	**47 000**	**74%**
Municipiul Sfântu Gheorghe	**12 000**	**82%**
RAM	**612 000**	**79%**

[14] Stefano Bottoni*, op. cit.*, p. 99.

[15] Textul a fost publicat în limba română în ziarul „Cotidianul", 13 octombrie 1998 cu titlul: *Regiunea Autonomă Maghiară, operă de inspiraţie leninist-stalinistă.* Stefano Bottoni, „Înfiinţarea regiunii Autonome Maghiare în anul 1952", în *Minoritatea maghiară în perioada comunistă,* ed. Attila Gido-Agoston Olti, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Minorităţilor Naţionale – Kriterion, 2009, pp. 265–268.

A doua variantă era mult mai „curajoasă". În afară de Ţinutul Secuiesc, ar fi cuprins şi o parte din zona centrală a Transilvaniei, cu centrul la Cluj. Procentajul maghiarilor în această variantă ar fi fost de numai 60%, comparativ cu datele din prima variantă, unde procentajul populaţiei maghiare era de 79%. Clujul era socotit de consilierii sovietici ca un vechi centru cultural al maghiarilor din Transilvania[16].

Regiunea Autonomă Maghiară a fost înfiinţată în vara anului 1952 şi avea o suprafaţă de 13 500 km pătraţi, cu care ocupa poziţia 12 dintre cele 16 regiuni din România. În RAM existau 12 oraşe, dintre care un oraş de rang regional şi 11 oraşe raionale, 226 de comune şi 659 de sate17. Regiunea era formată din 10 raioane: Târgu Mureş, Reghin, Gheorgheni, Topliţa, Ciuc, Odorhei, Sângeorgiu de Pădure, Cristuru Secuiesc (începând din 1956), Sfântu Gheorghe, Târgu Secuiesc. Populaţia regiunii în 1956 era de 731 387 de locuitori, dintre care 565 510 maghiari, 146 830 români, 3 214 germani, 3 032 evrei, 11 104 romi, plus alte naţionalităţi (sârbi, ruşi, cehi, bulgari)[18].

Înfiinţarea RAM a fost, ca şi în 1950, o decizie centrală a conducerii de partid (sub influenţă sovietică) fără posibilitatea implicării elitelor locale. Existenţa RAM a stârnit mai multe discuţii ştiinţifice, chiar şi politice. În această polemică, întrebarea cea mai frecventă este: în ce măsură putem vorbi de autonomie în cazul RAM? Cercetările actuale demonstrează faptul că, din punct de vedere politico-administrativ, nu se poate vorbi despre niciun fel de autonomie reală. Modul de administrare a RAM nu s-a distins de cel aplicat în cazul celorlalte regiuni ale României. Specificitatea RAM consta în structura etnică a populaţiei şi prin folosirea limbii maghiare în cultură şi în instituţiile de stat. Autonomia fictivă a regiunii era de fapt un instrument de integrare politică şi socială a minorităţii maghiare prin concentrarea instituţiilor culturale şi de învăţământ superior maghiar în interiorul regiunii[19].

Aşadar existenţa RAM nu a însemnat autonomie în sensul clasic al expresiei, mai degrabă o integrare de tip stalinist a unei regiuni locuite de o minoritate naţională. Nu a însemnat reprezentarea politică a tot ce înseamnă tradiţia istorică şi regională a acestei zone. Activarea elitei locale s-a produs numai în limitele modelului comunist şi anume executarea programului socio-politico-economic

---

[16] *Ibidem,* pp. 273–280.

[17] Sándor Oláh, „A Magyar Autonóm Tartomány a Román Népköztársaságban" (RAM în Republica Populară Română), în *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években* (Maghiari autonomi? Schimbarea Secuimii în anii cincizeci), Red. Bárdi Nándor, Miercurea Ciuc, Editura Pro-Print, 2005, p. 617.

[18] *Ibidem.*

[19] Stefano Bottoni, *op. cit.*, pp. 165–189.

al centrului şi nu în sensul reprezentării politice a acestei regiuni. Viaţa culturală din regiune şi politica culturală a PMR însă a însemnat pentru elita (culturală şi politică) locală în RAM mult mai mult decât un simplu statut de executant. În RAM exista şi a funcţionat un întreg sistem de instituţii culturale maghiare: şcoli cu predare în limba maghiară, Institutul de Artă, Institutul de Medicină, două teatre, reviste culturale etc. Sub pretextul culturii progresiste de tip comunist, elita culturală din RAM cultiva de fapt şi moştenirea culturală maghiaro-secuiască din regiune (György Dózsa, matematicienii Farkas şi János Bolyai, Teatrul Secuiesc, marele călător şi lingvist, realizatorul primului dicţionar englezo-tibetian Csoma Sándor Körösi etc.).

Din punct de vedere al structurii administrative la nivel local, nu este de neglijat nici faptul că prin sistemul raioanelor anumite structuri microregionale au continuat să existe. Teritoriul câtorva raioane practic coincidea cu structura vechiilor scaune: Gheorgheni, Mureş-parţial, Ciuc, Odorhei, Sfântu Gheorghe, Târgu Secuiesc.

Elita maghiară (culturală şi nu numai) considera RAM drept o entitate specifică în România comunistă: în 1957 a fost pregătită monografia RAM de o echipă de savanţi locali, sprijiniţi de conducerea locală a PMR. În această monografie, RAM, ca urmaş al Ţinutului Secuiesc, a fost prezentată ca şi o entitate geografică şi culturală cu o evoluţie specifică. Era însă perioada de după 1956, politica partidului (inclusiv faţă de minorităţile naţionale) luase o altă întorsătură. Monografia n-a mai apărut, iar degrabă existenţa RAM a fost considerată una nebenefică din punct de vedere politico-economic[20].

Despre existenţa RAM există mai multe teorii. Unii vorbesc de un „ghetou maghiar", alţii despre „autonomia maghiară reală". Istoricul Stefano Bottoni a lansat teoria „sferei culturale". În concepţia lui, din punct de vedere cultural RAM a funcţionat ca şi un fel de sferă culturală: era condusă de o elită majoritar maghiară, limba maghiară era folosită în toate domeniile de activitate (inclusiv în justiţie)[21].

După revoluţia ungară din 1956, conducerea PMR a hotărât punerea sub un control ideologic şi politic şi mai sever a tuturor structurilor sociale şi etnice. RAM a fost reorganizată. Raioanele Târgu Secuiesc şi Sfântu Gheorghe au fost alipite Regiunii Braşov, fostei RAM cu noua denumire de Regiunea Mureş Autonomă Maghiară i s-au alăturat raioanele Luduş şi Târnăveni. Această decizie a fost şi de acestă dată una centrală, fără nicio implicare a elitelor locale. Despre această perioadă (ca şi de fapt sub existenţa

[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem.*

RAM) putem afirma că raioanele secuiești în afara Târgu Mureșului au rămas la periferia economică a țării[22].

Reforma administrativă din 1968

Reforma administrativă din 1968 a făcut parte din planul politico-economic elaborat și realizat de Nicolae Ceaușescu după 1965. Prin desființarea sistemului regiunilor și înființarea unor structuri administrative mai mici, noua conducere de partid urmărea crearea unui sistem economic mai eficient și totodată o schimbare controlată în cadrul vechii elite politice. În acest amplu proces de restructurare și reorganizare, vrând-nevrând, partidul s-a izbit și de problema națională, mai ales în cazul zonelor locuite în proporții mari (și) de minorități, ca de pildă în cazul fostei RAM, regiunea Stalin, Bihor, Timișoara. Deși nu constituia factorul cel mai important, problema minorităților naționale nu putea fi neglijată nici în procesul de pregătire a reformei administrative[23]. Destinderea atmosferei politice de după preluarea puterii de către Ceaușescu a avut efect și asupra politicii față de minorități a partidului. În aceste condiții, în procesul de stabilire a hotarelor județene, problema minoritară nu era o chestiune privilegiată decât în cazul regiunii secuiești, teritoriu cu o întindere relativ mare și cu o populație majoritar maghiară[24].

Primul proiect a împărțit țara în 35 de județe cu 20 de municipii. După declarațiile publice ale conducerii de partid, în realizarea proiectului au fost luate în considerare condițiile economice și geografice ale diferitelor regiuni, componența etnică a populației, tradițiile culturale și istorice. În denumirea județelor s-a urmărit combinarea denumirilor tradiționale cu cele noi, care aveau menirea de a simboliza noile reușite ale regimului comunist. Municipiile au fost desemnate pe baza dezvoltării economice, social-politice, a orașului respectiv – ca de exemplu: Arad, Brașov, Târgu-Mureș, Baia-Mare, Satu-Mare, Timișoara, Iași etc.[25].

[22] Csaba Zoltán Novák, András Tóth-Bartos, Lóránt Kálmán Kelemen, *Újjászületés. Háromszékből Kovászna. Kovászna megyek megszervezése és intézményesülése 1968–1972*. (Renaștere. De la Trei-Scaune la Covasna. Organizarea instituțională a județului Covasna 1968–1972.), Sfântu-Gheorghe, Pro Print-Háromszék Vármegye Kiadó, 2013, pp. 7–9.

[23] Despre elaborarea proiectului vezi: Csaba Zoltán Novák, „Pregătirea reformei administrative și problema națională în România", în *Hegemoniile trecutului. Evoluții românești și europene. Profesorului Ioan Chiper la 70 de ani*, București, Curtea Veche, 2006, pp. 397–399.

[24] Problema hotarelor viitoarelor județe, din punct de vedere al politicii față de minorități, se punea numai în cazul fostei RAM. În restul județelor, problema națională se punea în cazul reprezentării proporționale în diferitele structuri politico-administrative și în organizarea vieții culturale a minorităților naționale.

[25] ANR, Fond *CC al PCR Cancelarie*, dos. 189/1967, ff. 15–24.

În privinţa componenţei etnice a noilor judeţe, în afară de judeţul Ciuc-Odorhei, în fiecare judeţ ar fi existat o populaţie românească absolut majoritară. În mai multe judeţe din Transilvania ar fi existat însă şi o populaţie minoritară cu un procentaj destul de ridicat[26].

Judeţe propuse	Suprafaţă (km2)	Populaţie	Români	Maghiari	Germani	Altele	Procentajul minorităţilor
Arad	7 735	483 649	348 356	74 368	43 519	17 406	28%
Braşov	6 109	476 252	340 912	90 190	39 210	5940	29%
Ciuc-Odorhei	7 459	364 196	19 125	342 044	333	2694	95%
Cluj	9 390	798 794	597 316	191 461	1759	8258	27%
Crişana	8 035	665 656	430 192	217 149	1090	17 225	36%
Mureş	7 918	626 327	318 910	271 834	21 938	13 645	49%
Satu-Mare	4 242	348 977	194 185	147 433	4 133	3226	45%
Sibiu	5 915	425 333	304 862	19 048	97 167	4256	29%
Timiş	9 087	616 841	391 288	73 827	108 479	43 247	37%

În timp ce, în cazul reformelor administrative anterioare (1950, 1952), majoritatea populaţiei era condamnată la pasivitate, noua metodă folosită de conducerea de partid a permis, chiar dacă într-un anumit cadru bine controlat, manifestarea opiniei personale în unele cazuri, cum ar fi: apartenenţa unei comune la un judeţ sau altul, desemnarea reşedinţei de judeţ sau a unor municipii sau chiar şi propunerea unor noi judeţe. Prin intermediul organelor locale, cetăţenii puteau transmite dorinţele lor către conducerea centrală prin diferite căi: memorii scrise, individuale sau colective şi prin rezultatele voturilor de la diferite şedinţe. Această relativă deschidere politică a conducerii de partid, putem afirma, a făcut posibilă într-un fel retrăirea sentimentului liberei exprimări. Rapoartele organelor locale arată că o parte a populaţiei din diferitele localităţi nu era mulţumită cu planurile prezentate. După momentul apariţiei oficiale a noilor planuri de reformă s-au făcut sute de observaţii şi propuneri, în unele zone iniţiate chiar de elitele locale, care erau interesate în păstrarea şi întărirea poziţiilor lor politico-administrativ-culturale[27].

Un moment interesant din punctul de vedere al politicii naţionale a fost

[26] *Ibidem*, f. 48.

[27] *Ibidem*, f. 23. În perioada 14 ianuarie–9 februarie, organele centrale ale partidului au înregistrat 10 606 de propuneri colective şi individuale. În frunte s-a aflat fosta Regiune Crişana cu 1 784 de propuneri. În acest clasament urmau Bucureştiul cu 1 720, Argeş cu 720, Braşovul cu 366 de propuneri.

împărţirea administrativă a aşa-numitei regiuni secuieşti, fosta RAM. Pe baza primului proiect, această regiune ar fi fost împărţită între judeţele Mureş şi Ciuc-Odorhei, în aşa fel încât cea mai mare parte a regiunii, 7 459 de kilometri pătraţi, ar fi ajuns în componenţa ultimului, numit şi „judeţul mare secuiesc". În componenţa acestui judeţ secuiesc ar fi intrat raioanele: Gheorgheni, Ciuc, Odorhei, Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc. Drept centru de judeţ a fost stabilit oraşul Miercurea Ciuc, localitate cu o poziţionare centrală, dar mai mică decât oraşele Sfântu Gheorghe sau Odorheiu Secuiesc. Acest judeţ secuiesc ar fi cuprins o populaţie cu un număr de 364 196 de locuitori, cu o majoritate absolută maghiară, 95% (342 044 de locuitori)[28].

Astfel, în discuţiile de pregătire a reformei administrative, problema naţională a apărut ca o problemă administrativă şi practic s-a restrâns la teritoriul Secuimii. Discuţiile s-au purtat în jurul a două probleme cheie, una administrativă şi una economică. Esenţa primei probleme era dacă se va realiza unitatea administrativă a „Ţinutului Secuiesc", iar a doua problemă se referea la starea dezvoltării economice a acestei regiuni, şi anume în ce măsură va beneficia unitatea de investiţii economice. Analizând stenogramele şi discuţiile şedinţelor de pregătire, putem delimita trei tipuri de argumentări: unele pentru restabilirea judeţelor anterioare anului 1950, altele în favoarea proiectului judeţului secuiesc în forma extinsă, respectiv împotriva acestuia[29].

Într-o primă fază, mai mulţi membri ai conducerii de partid, între care Gheorghe Apostol, Leonte Răutu, Gheorghe Maurer, Chivu Stoica, János Fazekas şi Ceauşescu însuşi au susţinut ideea judeţului secuiesc. Susţinătorii proiectului au adus ca argument nevoile comune ale populaţiei maghiare din zona respectivă şi faptul că realizarea acestui judeţ ar fi un pas important în politica naţională a partidului.

Opozanţii proiectului – Iosif Banc, Militaru Aldea, Virgil Ioanovici şi alţi membri ai comitetelor de muncă au adus argumente economice şi au cerut ca raioanele Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc să fie alipite judeţului Braşov. Ei s-au bazat pe motivul că aceste raioane din punct de vedere economic se leagă de oraşul Braşov. Argumentele aduse de Alexandru Drăghici în timpul discuţiilor constituie un segment aparte al procesului de pregătire a reformei administrative. În privinţa Secuimii, liderul marcant din conducerea PCR a propus reanalizarea sistemului administrativ dinainte de 1950. Potrivit propunerii lui Drăghici, ar fi trebuit păstrate toate judeţele viabile ale acestei perioade. După părerea sa, crearea unui singur judeţ secuiesc ar întări pericolul de formare a

[28] Csaba Zoltán Novák, *Impactul reformei administrative,* în *loc. cit.,* p. 293.
[29] *Ibidem*.

unui „ghetou artificial", motiv pentru care se declara împotriva tuturor deciziilor constituirii unor structuri artificiale[30].

Aşadar, un caz aparte în discuţia privind viitorul administrativ al teritoriului secuiesc a fost problema celor două raioane, Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc, cu o populaţie majoritară maghiară. Desfiinţarea RAM din 1960 şi trecerea acestor două raioane la regiunea Stalin (Braşov) era considerată de populaţia locală drept o tendinţă de a rupe teritorii cu majoritate maghiară pentru a schimba compoziţia etnică a diferitelor unităţi administrative. Nostalgia după RAM, după „mica Ungarie stalinistă" în anii 1960, era încă destul de vie, mai puţin la unele cadre şi activişti care deţineau poziţii mai importante în Braşov.

Conducerea de partid din Regiunea Braşov, obţinând sprijinul câtorva nomenclaturişti şi lideri politici din Sfântu Gheorghe, a militat pentru păstrarea celor două raioane în cadrul viitorului judeţ Braşov. După un şir de evenimente, dispute locale în jurul acestei probleme, a devenit destul de clar că o mare parte a populaţiei din cele două raioane nu dorea să aparţină de judeţul Braşov. Pe baza propunerilor populaţiei, intelectualilor din zonă şi prin implicarea elitei politice maghiare, a început să se contureze planul unui nou judeţ în jurul nucleului raioanelor Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc. Aceste cereri au fost transmise conducerii de partid, care, în cele din urmă, a decis înfiinţarea judeţului Covasna. Astfel, în data de 10 februarie, într-un raport al CC, a apărut ştirea că viitorul judeţ Covasna, cu reşedinţa în oraşul Sfântu Gheorghe, urmează să cuprindă localităţile din raioanele Sfântu Gheorghe şi Târgu Secuiesc, precum şi unele comune din raionul Ciuc[31].

Aşadar, factorul naţional, caracteristicile speciale (etnice) ale acestei regiuni au constituit un factor foarte important în delimitarea administrativă a fostului judeţ secuiesc, Trei Scaune. „Înfiinţarea acestui judeţ vine în întâmpinarea dorinţei exprimate în numeroase scrisori, precum şi în adunările ţinute în perioada dezbaterii propunerilor comisiei centrale, de marea majoritate a oamenilor muncii români, maghiari şi de alte naţionalităţi care trăiesc şi muncesc în această parte a ţării. S-au avut de asemenea în vedere legăturile tradiţionale care s-au statornicit în decursul anilor între cetăţenii din aceste localităţi care şi înainte au fost un judeţ. În cadrul politicii generale a partidului şi statului nostru de dezvoltare multilaterală economică şi social-culturală a tuturor judeţelor, se

[30] *Ibidem*, p. 295.

[31] ANR, Fond *CC al PCR Secţia Organizatorică*, dos. 4/1968. ff. 132–134. Din documentele privind reorganizarea Securităţii în judeţele nou-înfiinţate ştim precis că la 29 ianuarie judeţul Covasna încă nu figura în noul proiect de structură al Securităţii acestui judeţ, a devenit cert numai la data de 13 februarie chiar şi pentru organele Securităţii. ACNSAS, Fond *Documentar*, dos. 88/1968, vol. 1. ff. 39–124.

vor deschide noi perspective şi localităţilor din această parte a ţării. Înfiinţarea judeţului Covasna are o importantă semnificaţie politică, constituind aplicarea consecventă a principiilor democraţiei noastre socialiste”[32].

Fostul Ţinut Secuiesc a fost împărţit aşadar între trei judeţe: Covasna (fostul judeţ Trei Scaune), Harghita (judeţele Ciuc şi Odorhei), Mureş (fostul scaun Mureş). Trebuie remarcat faptul că maghiarii din „Ţinutul Secuiesc” au obţinut compromisuri din partea conducerii de partid. Nu se înfiinţează o unitate administrativă specială în regiune ca în 1952, anul când a fost înfiinţată RAM, dar nu se repetă nici momentul 1960, când raioanele Târgu Secuiesc şi Sfântu Gheorghe au fost alipite Braşovului, ba mai mult – factorul naţional, caracteristicile speciale ale acestei zone au fost luate în considerare.

Care puteau să fie cauzele acestor compromisuri? După preluarea puterii de către Ceauşescu a urmat o perioadă de o relativă destindere. În pofida faptului că problema naţională era socotită demult ca şi rezolvată, conducerea de partid trebuia să ia în considerare faptul că unele decizii contestate de maghiarii din regiunea secuiască ar crea condiţii total nefavorabile pentru realizarea noilor scopuri politice şi economice şi ar compromite imaginea internaţională a ţării[33]. În noua constelaţie politică şi economică, Ceauşescu a avut nevoie de o elită locală loială şi în această regiune a ţării[34]. Crearea mai multor judeţe în secuime, aşa cum afirmă renumitul istoric Dennis Deletant „... lăsa vorbitorii de limbă maghiară să fie majoritari în mai multe judeţe decât înainte, pe vremea regiunilor, dar fără posibilitatea de a crea un singur bloc, monolit, clar delimitat de maghiari, care ar fi putut formula o pretenţie mai convingătoare de autonomie”[35].

Crearea judeţelor a avut loc în 1968 în aşa-zisa perioadă de liberalizare. Decizia de bază a fost una centralizată, dar în procesul de pregătire a reformei s-a permis o implicare „moderată”, parţială a elitelor locale: în anumite condiţii a funcţionat lobby-ul unguresc (Fazekas János şi elitele locale)[36]. Chiar dacă mai erau multe probleme de rezolvat, putem afirma că o mare parte a elitelor locale şi a populaţiei părea mulţumită în urma reformei administrative de la care societatea românească aştepta noi perspective de dezvoltare economică. Regiunile rămase în urmă (din Moldova, fosta RAM) au văzut în aceste schimbări garanţia prosperităţii viitoare, oamenii şi-au făcut speranţe privind

[32] ANR, Fond *CC al PCR Secţia Organizatorică*, dos. 4/1968, ff. 132–134.

[33] Pe parcursul discuţiilor acest argument a fost des amintit.

[34] Csaba Zoltán Novák, *Impactul reformei administrative,* în *loc. cit.,* pp. 314–316.

[35] Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Bucureşti, Editura Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 129.

[36] Csaba Zoltán Novák, *Impactul reformei administrative,*în *loc. cit.,* pp. 291–308.

uşurarea vieţii de toate zilele, ridicarea nivelului de trai şi simplificarea birocraţiei existente. Majoritatea elitelor locale ajunse în poziţii noi, chiar dacă făceau parte din sistemul piramidal bine controlat, erau recunoscătoare conducerii.

Elitele locale, mai ales conducerea restrânsă a unui judeţ, în pofida faptului că făceau parte dintr-un sistem centralizat, aveau câteva domenii unde puteau să exercite influenţă directă asupra judeţului respectiv[37]. Elita maghiară şi o parte semnificativă a maghiarilor, mai ales în zona secuiască, erau mulţumite de rezultatele obţinute în cadrul reformei administrative. Crearea celor două judeţe secuieşti, Harghita şi Covasna, a oferit noi posturi pentru mulţi activişti de origine maghiară şi noi perspective pentru intelectuali ca în cadrul noilor instituţii judeţene să creeze condiţii şi mai bune cultivării tradiţiilor specifice naţionale[38]. Totodată, în a doua parte a anilor 60, după reforma administrativă a avut loc un nou val de industrializare şi modernizare de tip socialist (urbanizare, dezvoltarea infrastructurii etc.), de care au profitat şi noile judeţe înfiinţate, Harghita şi Covasna. În cazul Covasnei a avut loc o reală „emancipare" economică faţă de Braşov[39].

Au fost înfiinţate noi instituţii culturale, elitei (politice, economice şi culturale) maghiare din regiune i s-au oferit noi posibilităţi de integrare instituţională în sistem. În prima perioadă, imediat după 1968, elitelor locale li s-a permis o implicare mai accentuată în ceea ce priveşte viaţa politico-culturală a noilor judeţe şi nu în ultimul rând în anumite probleme economice. Elita maghiară din cele două judeţe era prezentă masiv în instituţiile de stat şi de partid. Acest sistem a funcţionat până la sfârşitul anilor '70, începutul anilor 80 când dictatura lui Nicolae Ceuşescu şi politica faţă de minorităţi lua o nouă întorsătură.

Ca şi concluzie putem afirma că fostul Ţinut Secuiesc istoric a constituit un element important al fiecărei reforme administrative care a vizat această parte a Transilvaniei, fie înainte de 1918, fie în perioada de după. Din cauza structurii sale etnice speciale (majoritatea populaţiei este de etnie maghiară), în secolul XX, alături de problemele generale de tip socio-economic s-a accentuat şi latura politicilor faţă de minorităţile naţionale din România. În secolul XX, prima intervenţie majoră de tip administrativ a avut loc în perioada interbelică, în condiţii politice interne şi externe foarte complicate. Reorganizarea regională de tip fascist în 1938 a avut scopuri politice la nivel naţional de a

---

[37] „...aprobarea şi realizarea bugetului şi a planului economic local, îndrumarea, conducerea şi controlul secţiunilor sale de specialitate, a întreprinderilor, organizaţiilor economice şi instituţiile subordonate lor." ANR, Fond *CC al PCR Secţia Cancelarie*, dos. 1967/123. f. 42.

[38] Novák-Tóth-Bartos-Kelemen, *op. cit.,* pp. 109–171.

[39] *Ibidem*, pp. 185–235.

mări controlul politic al casei regale, în aceste condiţii nu s-a luat cont de particularităţile culturale şi etno-politice. Această reformă nu a avut efecte majore socio-economice. În perioada comunistă au avut loc două mari reforme administrative care au urmărit şi schimbări profunde de tip socio-economic. În cazul Ţinutului Secuiesc, alături de aceste schimbări majore au avut loc şi două rectificări cu tentă politică. Reforma din 1952, care a „corectat-o" din punct de vedere al politicii naţionale pe cea din 1950, a vizat doar Ţinutul Secuiesc, formarea unei regiuni administrative specifice. În aceşti ani această regiune era în centrul politicii faţă de minoritatea maghiară. În 1960, tot din considerente politice s-a recurs la o nouă reorganizare a Secuimii. Anul 1968 a însemnat un nou moment de cotitură, a avut loc ultima mare reformă administrativă de până în acest moment în România, cu profunde urmări socio-economice. Chiar dacă nu s-a reorganizat fosta RAM, PCR a ţinut cont parţial de caracteristicile etno-culturale ale acestei regiuni.

DIMENSIUNI POLITICE, SOCIALE ŞI CULTURALE

Regina Maria a României, Basarabia și visul împlinit al unității naționale: file din povestea anilor de război (1916–1918)

Gheorghe E. COJOCARU*

Într-un portret desprins din amintirile lui Neagu Djuvara, regina Maria apare ca „o femeie superbă și cu o mare prestanță", care impresiona prin inteligența ei politică. În sprijinul acestei teze sunt aduse două exemple: în 1916, ea l-a influențat pe regele Ferdinand să aleagă intrarea României în război alături de Aliați, pentru a-și putea realiza idealul unității naționale, iar la sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918 tot ei i-a aparținut rolul de a cere rezistența armată în locul cedării în fața dictatului Puterilor Centrale[1].

Hotărârea Guvernului român în frunte cu Ion I.C. Brătianu de a intra în război la 15 august 1916 avea la bază o motivație complexă politico-militară, fiind susținută, într-adevăr, de familia regală[2].

„Dintre toate îngrozitoarele temeri, se confesează regina Maria în memoriile sale, războiul era cea mai cumplită și totuși – arată ea – îmi dădeam seama că cinstea țării prețuia mai mult decât temerea mea". Împrejurările o vor obliga să se implice „în toate, mai de aproape decât sunt de obicei [implicate] reginele". Se credea că umerii săi erau „destul de puternici pentru a purta unele greutăți", iar inima sa – „destul de largă pentru a cuprinde vitejia de care era nevoie", încât era ținută la curent îndeaproape cu mersul evoluțiilor și de câte ori era nevoie, i se cerea concursul și ajutorul. A știut despre data intrării României în război cu mult înaintea altora. Ferdinand trăsese sabia din teacă, iar regina îi scria

* Dr. hab., membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, membru de onoare al Academiei Române, director al Institutului de Istorie al Universității de Stat din Moldova

[1] George Rădulescu, *Un secol cu Neagu Djuvara/În dialog cu George Rădulescu*, București, Adevărul Holding, 2010, pp. 17–18.

[2] Petre Otu, *România în Primul Război Mondial,* București, Editura Litera, 2019, p. 178.

vărului ei la Londra, regele George, că „bietul Nando a făcut o dureroasă jertfă, cea mai mare ce se poate cere unui rege și unui om: a pornit în contra fraților săi, în contra țării în care s-a născut și pe care o iubea", dar pentru binele țării pe care o slujea ca suveran[3]. Spera că Rusia aliată nu va lăsa România de una singură pe câmpul de luptă și-și punea nădejdea în Anglia. „Niciodată nu ne-am închipuit că va fi ursita generației noastre – recunoștea regina – să vedem acest mare război și, până la un punct oarecare, să schimbăm înfățișarea Europei"[4].

Din primele zile ale intrării țării în război, regina și-a asumat datoria de a face mai ușoară îngrijirea și recuperarea militarilor răniți pe front. Îi vizita în spitale, aducându-le în dar flori, bomboane, țigări, le făcea rost de medicamente, hrană, îmbrăcăminte etc. Era înduioșată până la lacrimi, auzind cum bolnavii, ori de câte ori îi întreba dacă aveau dureri, îi răspundeau afirmativ, adăugând: „...dar nu-i nimic, numai să te faci împărăteasa tuturor românilor". Buzele arse de durere ale răniților i se adresau respectuos cu cuvintele „mamă-regină". În ceasul de durere, bătrâni de 70 de ani o numeau „mamă"[5].

Primele bombe dușmane începură să cadă asupra Bucureștiului în septembrie 1916, orășenii trăind o cumplită „spaimă a aeroplanelor". Scena bombardării orașului văzută de ochii reginei apare astfel: „Din nou cerul albastru se umplu de bombe ce plesneau, și iarăși moartea începu să cadă din văzduh peste noi. Văzui ceva ce semăna cu o păsărică albă, sus de tot, pe cer. Cu aripile întinse, era aidoma simbolului străvechi al Duhului Sfânt; și din această pată albă aproape nevăzută, în chip de porumbel, din acest „Taube", erau azvârlite moartea și dezastrul asupra oamenilor nevinovați și asupra pașnicilor trecători". La primul semnal de pericol, agenții de pază începeau să fluiere și toată lumea se adăpostea care și unde putea. „Bombele – după cum constată regina – sunt totdeauna aruncate peste grupuri de oameni, ca să ucidă cât mai mulți dintr-o dată. Acesta e așa-zisul: „Strafen System"[6].

La 24 septembrie 1916 regina Maria i-a trimis o scrisoare altui văr al ei, lui Nicky, împăratul Nicolai al întregii Rusii, cerându-i tot ajutorul promis pentru a feri țara de primejdia „năvălirii și ale distrugerii", Imperiul de Răsărit fiind singura putere aliată cu care România avea o legătură directă[7]. La prima sa întâlnire cu noul ministru plenipotențiar al Rusiei, generalul A.A. Mosolov, care-l înlocuia pe St. Poklewski-Kozell, regina avea presimțirea că, în condițiile

[3] Maria, regina României, *Povestea vieții mele,* vol. III, București, Editura Eminescu, 1991, pp. 66, 71–72.
[4] *Ibidem*, p. 72.
[5] *Ibidem*, pp. 74–75, 173.
[6] *Ibidem*, pp. 78–79.
[7] *Ibidem*, pp. 82–83.

în care trei sferturi din România erau sub ocupaţie, cu o armată „pe jumătate nimicită" și „cu toate bogăţiile pierdute", ţara va avea neplăceri din partea aliaţilor ruși[8]. De ziua ţarului Nicolai, pe 6/ 19 decembrie 1916, a participat la tedeumul de 2 ore și jumătate de la Mitropolia din Iași, unde s-a oficiat de către un dascăl rus și în limba rusă[9].

La sfârșitul acelui an, veștile de pe front erau deprimante: rușii se retrăgeau mereu. A profitat de prezenţa la Iași a surorii sale, Ducky, Victoria Melita, devenită mare ducesă a Rusiei prin căsătoria cu marele duce Chiril, pentru a discuta cu generalul Zaharov despre ameliorarea colaborării militare ruso-române[10]. Tot atunci a avut o discuţie și cu marele duce Gheorghi Mihailovici, vărul mamei sale, luându-se în calcul posibilitatea retragerii familiei regale în Rusia, în orașele Harkov, Ekaterinoslav, Poltava, locul ales pentru un eventual refugiu, în cele din urmă, fiind orașul Herson[11]. Sub impactul momentului politico-militar traversat, la sfatul și lui Ducky, după cum se vede, a decis trimiterea bijuteriilor sale, evaluate la 7 mln lei-aur, „fără vreun inventar, în două cutii sigilate", cu trenul ce ducea tezaurul ţării în Rusia. La Moscova a trimis doar cele „mai importante bijuterii", diademe, coliere, cercei, brățări, broșe, butoni, bastoane și umbrele Faberje etc., piese obligatorii pe care la purta la solemnităţile de la curtea de la București și în vizitele sale[12]. După plecarea surorii sale mai mari la Petrograd, confidentele reginei avură ideea ca ea să plece în Rusia pentru a pleda cauza României pe lângă ţarul Nicolai[13]. I-a cerut sfatul regelui în această privinţă, prim-ministrului Ion I.C. Brătianu și lui Take Ionescu, generalului Mosolov și surorii sale, Ducky. Asasinarea lui Rasputin și numirea unui nou guvern la Petrograd, aflat sub influenţa împărătesei Alexandra, au modificat, însă aceste planuri, urmând să plece în capitala Rusiei Brătianu și principele Carol, prilej cu care fu actualizat și „vechiul proiect de căsătorie" a moștenitorului tronului cu Olga, fiica mai mare a ţarului[14].

În cumplita iarnă geroasă a anului 1916–1917, spitalele duceau o lipsă acută de lemne de foc. Deși Cartierul General al Armatei române emisese ordinele necesare în privinţa transportului lemnelor pentru spitale, regina descoperea că în Iași răniţii „mureau ca muștele, nu din pricina rănilor, ci a pneumoniei căpătate de pe urma frigului din spitale. Deoarece nu erau lemne pentru încălzitul

[8] *Ibidem*, p. 114.
[9] *Ibidem*, p. 124.
[10] *Ibidem*, p. 129.
[11] *Ibidem*, pp. 130, 138.
[12] Diana Mandache, *Bijuteriile reginei Maria,* București, Corint Books, 2018, p. 111.
[13] Maria, regina României, *op. cit.*, p. 132.
[14] *Ibidem*, pp. 138–139, 144.

cazanelor, nu li se puteau spăla nici rufele, astfel că zăceau în pat jumătate goi sau în cămăși așa de murdare încât nu era cu putință să scape de infecție”[15]. Tifosul exantematic începea a face ravagii. Regina-mamă l-a pierdut pe fiul ei mai mic, Mircea. A trebuit să îndure ceea ce era de neîndurat și să învețe să trăiască mai departe în pofida cumplitei pierderi. Și-a găsit salvarea în munca fără răgaz de îngrijire a celor loviți de soartă[16]. Iată cum descrie regina o scenă a trierii bolnavilor din gări, unde se aduceau răniții înainte de a-i repartiza în spitale. Aceste locuri de triere se transformaseră în focare de infecție cu tifos. Dante, spune regina, „n-a născocit niciodată un iad mai înfiorător”. Cu ajutorul Crucii Roșii internaționale și al colaboratorilor săi, a reușit, prin străduințe supraomenești, să dezinfecteze acele spații și să salveze viața multor oameni[17]. S-a bucurat enorm când, la o nouă vizită a surorii sale Ducky, a primit în dar „minunate provizii” pentru soldații și spitalele sale: cămăși și pantaloni, cearșafuri, halate și bandaje, mănuși, medicamente, ace și ață, „o donație generoasă” pe care o prețuiește mai scump ca aurul. Va primi apoi din partea „micului mare duce” Aleksei, moștenitorul tronului imperial, cinci vagoane pline cu daruri pentru soldații români, precum și o „bogată donație” din partea Crucii Roșii Engleze[18].

Odată cu vestea despre revoluția din februarie din Rusia regina își pune întrebarea ce se va întâmpla cu România, iar în momentul abdicării împăratului Nicolai, împreună cu regele Ferdinand îi expediază o telegramă de recunoștință, din partea lor și a poporului român, pentru prietenia constantă pe care a arătat-o României. Deja detronat, Nicolai a reușit să le răspundă, mulțumindu-le și urându-le lor și poporului român victoria finală și îndeplinirea tuturor speranțelor[19].

De la noul ministru rus de război, A. Gucikov, care poposise la Iași la 9/22 aprilie 1917 și fusese primit în audiență de regele Ferdinand, afla că cele întâmplate la Petrograd nu au putut fi împiedicate: s-a dorit și hotărât doar abdicarea țarului în favoarea fiului său, însă evenimentele ulterioare au zădărnicit realizarea acestui plan. Situația în Rusia, după cum dădea asigurări Gucikov, „înfățișa tot ce putuseră ei salva în aceste timpuri haotice, iar nu ceea ce doriseră”. Drept reacție, regina nu putea decât să constate sarcastic: „Așa se întâmplă cu revoluțiile!”[20].

În zilele de maximă tensiune pentru întreaga țară își descoperi talentul de

[15] *Ibidem*, p. 146.
[16] *Ibidem*, p. 98.
[17] *Ibidem*, pp. 179–180.
[18] *Ibidem*, pp. 151, 163, 171.
[19] *Ibidem*, p. 176.
[20] *Ibidem*, pp. 194–195.

gazetară, scriind articole pentru ziarele de front, pentru gazeta lui N. Iorga, „Neamul românesc", își completa jurnalul sau compunea povești pentru copiii săi. Avea grijă să găsească și să-i trimită în fiecare zi marelui profesor pâine albă, deoarece, din motive de sănătate, Iorga nu putea consuma pâine neagră. Deschidea cantine pentru săraci, vizita încontinuu spitalele, inclusiv pe cel din Voinești, care-i purta numele, pentru bolnavii de tifos. Doctorii îi cereau ca în timpul vizitei să poarte mănuși de cauciuc, dar regina se împotrivea pentru că toţi soldaţii, spune ea, îi sărutau mâinile, şi nu putea să le dea să sărute „o mână de cauciuc"[21].

Vara, în timpul unor plimbări cu automobilul în amurg, cu prinţul Carol ajungea până la malul Prutului, dincolo de care începea Basarabia, „și dincolo de Basarabia", deci, dincolo de Nistru, ne spune limpede regina Maria, începea Rusia „cu amenințările ei îngrozitoare și tainele ei de nepătruns"[22]. În timpul luptelor teribile de la Mărășești, Mărășești și Oituz, despre ruși va spune că „veniseră să ne ajute ca prieteni și acuma (sfârșit de vară 1917) nu ne fac dușmanii câte ne fac aliații noștri de odinioară"[23]. A vizitat și spitalul militar rusesc din Iași, cu vreo patru sute de răniţi grav, aducându-le ţigări și dulciuri. La vederea reginei, răniţii cavaleri ai medaliei Sf. Gheorghe cu efigia împăratului Nicolai o întorceau pe cealaltă parte, dar ea, zâmbind blând și privindu-i în ochi, le întorcea la loc[24]. De la ministrul de război, generalul C. Iancovescu, tocmai întors de la Marele Cartier al Armatei ruse (Stavka), afla la 11/24 octombrie 1917 că situaţia în Rusia era extrem de complicată și că A.F. Kerenski, președintele Guvernului Provizoriu, era „ca un « farceur » care se ţine ţeapăn de putere, numai pentru că în clipa de faţă nu e nimeni mai tare care să i-o smulgă din mână"[25].

În semn de aleasă prețuire pentru efortul său de îngrijire a bolnavilor și răniţilor, guvernul Franţei, prin ministrul său la Iași, contele de Saint-Aulaire, i-a acordat reginei Medalia de Aur a Epidemiilor, cu numele său imprimat pe verso-ul distincţiei de stat[26]. La început de noiembrie, ea însăși le înmâna medalii soldaţilor și ofiţerilor români pe o câmpie de lângă Onești, după care a vizitat soldaţii din prima linie de tranșee de la Coţofenești, unde, la câţiva zeci de metri de fortificaţiile germane, a stat ore întregi lângă ostași, fumând și discutând cu ei[27].

---

[21] *Ibidem*, pp. 213–214.
[22] *Ibidem*, p. 230.
[23] *Ibidem*, p. 233.
[24] *Ibidem*, p. 245.
[25] *Ibidem*, p. 291.
[26] *Ibidem*, p. 239.
[27] *Ibidem*, p. 297.

La aflarea ştirii despre lovitura bolşevică de la Petrograd, regina se întreba alarmată ce urmări putea avea aceasta pentru România[28]. Găsea cuvinte de îmbărbătare pentru regele Ferdinand, care, văzând ce se întâmplă în Rusia, era tot mai abătut şi deznădăjduit. Guvernul lui Ulianov (Lenin) ceruse pacea şi, după cum era informată regina, „încearcă să ne silească să facem şi noi la fel, iar dacă nu vrem, declară că vor lua familia regală prizonieră, împreună cu guvernul". Ea trata declaraţiile bolşevice doar drept ameninţări, sperând că nu se vor îndeplini. Îi spunea prinţului Barbu Ştirbei că i se putea cere orice sacrificiu în afară de semnarea păcii cu germanii. Era pregătită să-şi croiască drum, cu toţi cei cinci copii ai săi, prin Rusia ostilă cu o parte de armată pentru a ajunge „la un liman sigur"[29]. În zilele de o adevărată agonie, când se semna armistiţiul cu Puterile Centrale la Focşani, neagreat de regină, ea îşi găsea refugiul într-un cerc de „câţiva aliaţi credincioşi din diferite neamuri", ascultând „minunatul arcuş al lui Enescu"[30]. Faţă cu uneltirile comitetelor militare ruse, adepte ale bolşevicilor, regina cerea „să le arătăm colţii în loc de a sta liniştiţi şi a-i lăsa să ne ameninţe". Se va vedea că avea dreptate, după ce la prima somaţie din partea trupelor române unităţile revoluţionare ruse, care intenţionau să dea o lovitură la Iaşi, au depus fără murmur armele[31].

La început de decembrie 1917, regina a convocat miniştrii aliaţi, cu excepţia celui rus, pe generalii Averescu şi Grigorescu, pe generalul Baker, şeful Crucii Roşii Engleze, ş.a., pentru a găsi mijloacele necesare contracarării propagandei revoluţionare ruseşti la sate. Toţi au recomandat derularea neamânată a celor două reforme aşteptate de ţărani: agrară şi electorală. Regina a insistat ca ţăranilor să li se vorbească cu sinceritate, altfel se compromitea orice intenţie de reformă[32].

La împlinirea a 25 de ani de căsătorie cu regele Ferdinand, „o delegaţie de doamne" i-a adus în dar „o coroană împletită din beteală" pe care regina a purtat-o la masă „în loc de diademă"[33], căci bijuteriile sale, predate împreună cu tezaurul ţării în custodia guvernului rus, erau la Moscova. Într-un minut de reflecţie asupra imperfecţiunii celor ce ne conduc, care, după cum spune regina, „sunt încă destul de îmbuibaţi şi nu vor să-şi deschidă sufletul şi mintea la grozava suferinţă a poporului", ea ajunge să creadă că ideală ar fi instaurarea unei „autocraţii democratice"; a unui monarh absolut „care să fie destul de

[28] *Ibidem*, p. 301.
[29] *Ibidem*, pp. 308–309, 310.
[30] *Ibidem*, pp. 328–331.
[31] *Ibidem*, p. 337.
[32] Ion Bulei, *Maria, o regină în război*, Bucureşti, Editura Litera, 2019, p. 113.
[33] Maria, regina României, *op. cit.*, p. 347.

puternic, însă destul de bun ca să facă noile întocmiri trebuincioase, fără ca nimeni să îndrăznească a-i pune stavilă”[34].

La sfârșitul anului 1917, după ce fusese dejucată tentativa unui comando bolșevic de asasinare a generalului Dm. Șcerbaciov, ultimul comandant al trupelor ruse de pe Frontul Român, o întrebare îi frământa pe toți conducătorii României, refugiați la Iași în timp de război: dacă Rusia lui Lenin semna pacea separată, la ce să se aștepte România? Să continue lupta de una singură, să se retragă peste Prut?... Situația era extrem de critică. Cuprinsă de neliniște, regina Maria discută despre aceasta împreună cu cercul său de apropiați, cu Barbu Știrbei, dar și cu generalii A. Averescu și A. Văitoianu, încercând să întrevadă o cale de salvare. A fost prezentă la o întâlnire cu generalii Râșcanu, Greceanu și Grigorescu, unde s-a discutat despre necesitatea ca, din considerente de securitate, trupele române să preia sub control unele părți din Basarabia[35].

La 14/27 ianuarie 1918, la o zi după ce armata română trecuse Prutul, regina notează în jurnalul său: „Veștile din Basarabia sunt mulțumitoare. Trupele noastre au intrat în Chișinău cu muzica în frunte, fiind foarte bine primite de popor”. Ea spera ca armata să preia cât mai rapid controlul căii ferate, astfel încât transporturile spre Iași să nu mai fie sabotate de revoluționarii bolșevici. La 18/31 ianuarie la Iași ajungea vestea că Guvernul bolșevic rupea relațiile diplomatice cu România: „... bolșevicii ne-au declarat război și-au pus mâna pe tezaurul nostru și pe toate bijuteriile mele, care sunt la Moscova. Ministrul nostru Diamandy a fost gonit din Petersburg, nu știm încă unde”, notează regina[36]. Profitând de situația complicată a României, Puterile Centrale au trimis un ultimatum, cerând încheierea păcii. „Adevărul e că ne-a părăsit norocul și că toate sunt de la o vreme împotriva noastră: fiece întâmplare, fiece întorsătură a roții, orice mișcare a prietenilor sau dușmanilor”, era deprimată regina. Între timp, regele Ferdinand îl rugase pe generalul Averescu să formeze noul cabinet[37].

Regina urmărea îndeaproape ce se întâmpla în Basarabia, în condițiile în care Rusia „era un haos ce se destramă bucată cu bucată”, unde începuse domnia terorii roșii, mai rău decât în timpul Revoluției franceze. După ce Ucraina semnase la Brest Litowsk pacea cu Centralii, la Iași sosea o delegație de ucraineni. „Erau «feu et flamme» pentru așa-zisa nouă libertate a lor – observa regina – și vorbeau de minunatele lor nădejdi. Erau oameni convinși, care-ți deșteptau simpatia și nu puteai asculta fără interes povestirea iluziilor și a nălucirilor lor. Se pare că fiecare parte a Rusiei își avea idealul ei și dorea să-și aibe

[34] *Ibidem*, pp. 349–350.
[35] *Ibidem*, p. 347.
[36] *Ibidem*, pp. 352–353.
[37] *Ibidem*, pp. 356–357.

întocmirea neatârnată". În concepţia sa, ţarul fusese „firul pe care erau înşirate toate regiunile Rusiei: acum firul fusese tăiat şi Rusia unitară intrase în domeniul trecutului. Fiecare om îşi închipuia că e pe pragul unei ere noi şi glorioase, fără a-şi da sama că dărâmă în loc de a clădi". Bucuria acestora, „la gândul unei Rusii noi şi libere", o umplea „de o neînţeleasă teamă"; avea impresia că se mergea „spre ceva întunecos şi groaznic" şi, contrariată, nu putea pricepe „de ce se bucură Europa". În acea atmosferă de disperare, Franţa o alege membră-corespondentă a Academiei Franceze de „Beaux – Arts", ea fiind prima femeie căreia i s-a acordat o asemenea onoare[38].

Când reprezentanţii noului cabinet condus de generalul Averescu au ajuns la Bucureşti pentru tratativele cu Puterile Centrale, un grup din „aşa-zişii germanofili", P.P. Carp, Al. Beldiman, Lupu Costachi, Virgil Arion, C. Stere, Neniţescu, după cum scrie regina, „au venit la ei cu o hârtie iscălită, în care declarau că nu mai recunoşteau pe regele Ferdinand drept suveranul lor şi că votează pentru o nouă dinastie germană". Toţi semnatarii, continuă regina nefiind surprinsă de acest demers, „fuseseră prietenii noştri personali", părându-i rău doar că printre ei era şi bătrânul P. P. Carp[39].

N-a acceptat punctul de vedere al generalului Averescu, chiar dacă-i da dreptate, în ceea ce priveşte semnarea păcii cu Centralii, amintindu-i că ea era englezoaică, provenind dintr-un neam ce nu ştie să se dea bătut. Intransigenţa reginei amintea de ceea ce le spunea premierul francez Georges Clemanceau trimişilor lui Brătianu la Paris, ca să-i ceară consimţământul pentru o pace separată, după defecţiunea rusă. Când aceştia au invocat sacrificiile poporului român, Clemanceau le-a spus: „Da, domnilor, în faţa poporului român îmi scot respectuos pălăria, însă în faţa politicienilor Dumneavoastră, mă acopăr"[40]. Ministrul austriac de externe, contele Czernin, îl ameninţase pe regele Ferdinand că România va fi ştearsă de pe suprafaţa pământului, urmând să fie împărţită între Germania, Austria, Turcia şi Bulgaria, dacă nu accepta condiţiile de pace propuse. Către începutul primăverii anului 1918 austriecii intraseră deja în nordul Basarabiei, ţara era încercuită, iar generalul Prezan se arăta timorat, considerând că nu se mai putea face nimic. „Atunci ce ne mai rămâne?, se întreba regina, fiind de părerea că în acele condiţii atât de grave, singura opţiune era moartea „cu fruntea sus". La Consiliul de Coroană ţinut de Ferdinand, când s-a luat hotărârea de a accepta condiţiile de pace ale germanilor, prinţul Carol a expus punctul de vedere al reginei, dar care n-a putut fi luat în calcul. Regina a trăit atunci clipe de profundă dezolare, venindu-i chiar gândul că ar fi fost mai

[38] *Ibidem*, pp. 365–366.
[39] *Ibidem*, pp. 367–368.
[40] „Adevărul", 12 octombrie 1918.

bine ca regele să abdice „decât să-şi scrie numele sub acel document mişelesc" impus de Puterile Centrale[41]. Plecarea misiunilor militare aliate, cerută de germani, a lăsat-o cu inima frântă, însă nu zdrobită și nu se va împăca cu gândul că ţara va trebui să depună armele[42].

Noului ministru al afacerilor străine în cabinetul A. Marghiloman, C.C. Arion, îi va spune: „Dacă a fost vreo dată pe lume „un petic de hârtie", apoi așa-i pacea asta", făcând gestul de a-l rupe în bucăţele. Ceea ce voia ea să se înţeleagă era că armata română nu fusese înfrântă pe câmpul de luptă, ci „trebuise să se supună unei păci grozave și de necrezut, pentru că fusese trădată de aliata ei: Rusia"[43].

În zilele din ajunul Unirii Basarabiei cu Vechiul Regat al României, începând cu 25 martie/7 aprilie, regina și regele au vizitat trupele de pe fostul front, din Comănești, Târgu Ocna și Onești. A doua zi au inspectat punctele de comandă din Coţofănești ale generalului Moșoiu și generalului Văitoianu, au trecut în revistă unităţile generalului Zadic, iar ziua de 27 martie/9 aprilie, după cum scrie regina, „a fost închinată pe deplin satelor și ţăranilor". Însoţită de principele Carol și de suită, a ajuns în satul Grozăvești, la gura Văii Oituzului. „Am străbătut tot satul pe jos, povestește regina, mergând din casă în casă, sau mai bine zis din familie în familie, căci casele sunt dărâmate. Ţăranii, cu adevărată resemnare românească, stau așezaţi pe mormane de cenușă și pe rămășiţele de ziduri căzute, care fuseseră odinioară căminurile lor. Printr-un imbold firesc, fiecare se întorsese la bucăţica lui de pământ". A vizitat și unul din cele mai mari cimitire militare, nu departe de mănăstirea Casin, după care făcu cale întoarsă la spitalul din Onești[44].

Vestea alipirii Basarabiei la România, care aducea o mare și nebănuită bucurie, o găsi la Onești. Se bucurau toţi, mai puţin regina care, marcată de subjugarea ţării și de suferinţele românilor, aproape pierduse puterea de a se bucura. Scrutând viitorul cu teamă, ea nu putea să nu se întrebe dar „ce necazuri noi vor izvorî din aceasta". Pe 28 martie/10 aprilie se întoarce cu trenul la Iași, unde a ajuns la 5 minute distanţă de trenul prim-ministrului Marghiloman, care tocmai se întorcea de la Chișinău, fiind întâmpinat la sosire „cu multe urale". Pe peron, cei doi care, după expresia reginei, erau „en froid", au trebuit să-și dea mâna în public și să se felicite unul pe celălalt „de parcă lumea ar fi fost plină de trandafiri". Trebuiau, totuși, să se bucure de evenimentul Unirii de la Chișinău,

---

41 Maria, regina României, *op. cit.*, pp. 370–376.

42 *Ibidem*, pp. 384–385, 386l.

43 *Ibidem*, pp. 396–397.

44 *Ibidem*, pp. 396–402.

mai ales în condițiile vitrege de atunci, regina nutrind speranţa că acel „eveniment fericit" era „ceva temeinic"[45].

Peste două zile, regina Maria trăi „o zi de stranie înfrigurare, o zi de bucurie fățișă și de îndoială lăuntrică", în legătură cu sosirea unei delegaţii a Sfatului Țării la Iași, pentru a depune actul de Unire în fața regelui Ferdinand. Iată cum vedea ea Unirea provinciei dintre Prut și Nistru cu ţara-mamă: „Alipirea Basarabiei e netăgăduit un mare eveniment pentru ţara noastră. E primul pas înspre „Unirea" visată de România. S-a întâmplat într-un chip cu totul neașteptat din pricina destrămării puternicei Rusii și s-a întâmplat într-un timp când mi-e inima prea îndurerată ca să se poată înveseli". Orice moment de bucurie pentru ea era umbrit de pacea împovărătoare impusă de Puterile Centrale și de neîncrederea în politica cabinetului Marghiloman. În acea zi de 30 martie, când Iașul saluta sosirea delegaţiei de la Chișinău, la Mitropolie s-a oficiat un tedeum, după care la Palatul mitropolitan s-a dat o recepţie în cinstea românilor de peste Prut. Familiei regale i-au fost prezentaţi membrii delegaţiei basarabene, care apoi au fost invitaţi la un dejun în casa regelui Ferdinand. Regele le-a vorbit, ne spune regina, „foarte bine", iar noii supuși ai coroanei regale, „în de obște niște oameni simpli", au arătat „mult devotament". Bunăoară, descrie regina scena acelui dejun din casa regelui, basarabenii se ridicau de la locurile lor „ca să ne roage să ne iscălim pe meniu, iar după dejun, când a fost o mare manifestaţie sub ferestrele noastre, unul dintre ei nu s-a mulţumit numai cu îngăduinţa de a ţine o cuvântare de pe balconul unde ne aflam, dar a stăruit împreună cu ceilalţi să ia pe fiicele și pe fiii noștri, să joace hora cu poporul adunat în stradă"[46]. Cu permisiunea regelui, scrie regina, „fiicele noastre se pomeniră deodată centrul unor zgomotoase și însufleţite aclamaţii și jucară dansul naţional în vestita str. Lăpușneanu, împreună cu niște basarabeni necunoscuți, însă plini de entuziasm"[47].

În seara acelei zile, după ce a oferit mai multe audienţe, la urmă l-a primit și pe C. Stere, întors, ca membru al numeroasei delegaţii basarabene[48], de la Chișinău, unde și-a adus contribuţia la realizarea unității naţionale. Pentru rolul hotărâtor pe care îl avuse la aducerea Basarabiei acasă, regele i-a acordat

[45] *Ibidem*, p. 402.

[46] Acel basarabean care vorbise „neprotocolar" de la balconul casei regale era Pantelimon Halippa (Ion Giurcă, *1918. Unirea Basarabiei cu România de-a pururi și totdeauna: aspecte politice, economice, culturale și militare*, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2025, p. 266).

[47] Maria, regina României, *op. cit.*, pp. 402–403.

[48] Din delegaţie făceau parte: Ion Inculeț, Daniel Ciugureanu, Pantelimon Erhan, Ion Pelivan, Nicolae Bosie-Codrean, Teofil Ioncu, Vladimir Cristi, Constantin Stere, Pantelimon Halippa, generalul Constantin Brăiescu, Mihail Savenko, Vladimir Podvinski, arhimandritul Gurie Grosu și episcopul Gavriil (Ion Giurcă, *op. cit.*, p. 264).

lui Stere Coroana României în grad de Mare Ofițer[49]. La Iași, el a stat alături de suveran în timpul paradei militare[50]. Stere apare în ochii reginei ca „un om greu de primit, un socialist convins care numai leal nu s-a arătat față de noi, dar căruia i se pot ierta multe, fiindcă a avut ca singur ideal totdeauna: unirea Basarabiei cu România". Regina știa că Stere, de dragul acestui ideal, pledase pentru o alianță cu Germania, fiind puternic marcat de faptul că România intrase în război alături de Rusia. Român din Basarabia, surghiunit în Siberia timp de opt ani pentru crezul său politic, Stere ura țarismul. La întâlnirea cu militantul din Ciripcăul Sorocii, regina s-a convins că odată ce visul lui s-a înfăptuit „cu totul neașteptat", el nu mai avea nimic împotriva coroanei regale. Ea realiza că Stere nu luptase împotriva personalității regelui sau împotriva sa, ci a politicii de aliniere la Rusia autocrată. „Un om straniu – îl descrie regina –: puternic, entuziast, cam brutal și totodată un visător plin de misticism slav". Nici unul din cei doi interlocutori nu se simțea în largul lui, iar Stere nici nu îndrăznea s-o privească în ochi, regina lăsându-l să vorbească și punându-i mai multe întrebări. Îi acordase privilegiul audienței, mai ales că Stere era privit atunci „ca unul din oamenii de mare viitor"[51].

A doua zi îl contrazicea pe Marghiloman, care întrezărea o victorie germană, spunându-i că era printre cei care luptă și mor pentru o cauză, și cu cât erau mai grele condițiile de pace impuse de Puterile Centrale, cu atât mai strâns, în disperare, ea se alipea de Aliați[52].

Găsea farmecul Coțofeneștilor și a altor sate rămase sub controlul armatei române, unde se reculegea în vara anului 1918, în strânsa apropiere cu țăranii. Ușa casei sale era mereu deschisă pentru nevoiași, încât în unele zile când oamenii veneau în număr mare, regreta că nu mai avea cu să-i ajute[53].

Toamna acelui an 1918 aducea vestea prăbușirii Austro-Ungariei și îngenuncherii Germaniei, promițând să se îndeplinească și visul unei Românii întregite. La 27 octombrie/9 noiembrie a primit cu bucurie vestea că Aliații au trecut Dunărea și au intrat în țară. Regele Ferdinand a declarat mobilizarea generală alături de marii Aliați. Kaizerul Wilhelm a abdicat. Cu toată aversiunea sa față de inamicul german, regina nu exulta, ci dimpotrivă se întreba ce

---

[49] Însuși Stere va consemna ulterior: „...am fost ales mai întâi președinte al Sfatului Țării, imediat după votul Declarației de Unire, și apoi Regele Unirii mi-a pus pe piept o mare decorațiune, acordată de obicei numai bărbaților de stat de frunte" (Constantin Stere, *Singur împotriva tuturor.* Ediție îngrijită de Alina Ciobanu, Chișinău, Editura Cartier, 2006, p. 229).

[50] Iurie Colesnic, *Constantin Stere. O biografie,* Chișinău, Editura Cartier, 2023, p. 258.

[51] Maria, regina României, *op. cit.*, pp. 403–404.

[52] *Ibidem*, pp. 404–405.

[53] *Ibidem*, p. 320.

lecţie vor putea învăţa „vitejii soldaţi germani" din căderea ţării lor, o lecţie pe care ea înseşi prefera s-o citească în manualele de istorie, decât s-o trăiască aievea. Era urmărită de imaginea mamei sale care, după ce pierduse tot în Rusia, asista neputincioasă „la nimicirea ţării ei adoptive"[54].

Însă, „cel mai de seamă eveniment" din acele zile de aşteptare tensionată după reintrarea României în război, a fost, după cum credea regina, sosirea unor delegaţii din Transilvania şi din Bucovina, care au declarat unirea cu ţara-mamă, România, închinându-se în faţa dezrobitorilor lor, regele Ferdinand şi regina Maria. După românii din Basarabia, consemnează cea supranumită „regina-mamă", „au venit la noi ca nişte copii, care-şi caută părinţii, şi ne-am privit unii pe alţii cu adâncă zguduire, aducându-ne aminte cât era de strivit sub călcâiele duşmanilor, până acum câtăva vreme, visul nostru de Unire"[55]. Înainte de a reveni în Bucureştiul eliberat, la 1 decembrie, regina îşi amintea cum kaizerul, ajuns la Râmnicul Sărat[56], „îmbătat de izbândă, strigase cu glas tare că Ferdinand va fi ultimul Hohenzollern care va şedea pe tronul României", iar regele nu dăduse nici o replică, urmându-şi calea spinoasă „liniştit şi smerit". Dar s-a întâmplat tocmai invers, kaizerul şi fiul său au rămas fără de ţară, iar Ferdinand „modest şi leal" era slăvit „ca dezrobitor", fiind „primul rege al tuturor românilor"[57].

În trenul care o aducea de la Iaşi la Bucureşti, după doi ani de refugiu, regina îşi amintea de toate cele îndurate. Niciodată nu se împăcase cu gândul că România fusese învinsă, ci doar că fusese trădată „din cauza prăbuşirii Rusiei", de „nenorocoasa şi îndurerata Rusie!". Trăise, totuşi, „doi ani binecuvântaţi", căci anume atunci se apropiase „de inima poporului", când a învăţat să nu se teamă de nimic şi să nu dea înapoi în faţa greutăţilor şi, mai presus de toate, era fericită că se împlinise visul României Mari!

Pe 1 decembrie 1918 familia regală şi suita ajungeau în gara Mogoşoaia. Coborând pe peron, unde erau întâmpinaţi de generalul Prezan şi de generalul Berthelot, cu alaiul de ofiţeri români şi aliaţi, regina îmbrăcase nişte splendide veşminte militare, special cusute pentru acea împrejurare. Purta o tunică militară, „cu cingătoare de piele, după cum scrie la regulament", iar pe cap – „o căciulă de astrahan cenuşiu, cu o cureluşă sub bărbie", care-i dădea, conform propriilor ei cuvinte, „înfăţişarea unui flăcău voinic şi bucălat". Alături de rege, căruia i se va înmâna bastonul de mareşal după tedeumul de la Mitropolie, regina-mamă, cea mai frumoasă suverană a Europei, revenea acasă, în aclamaţiile şi uralele

[54] *Ibidem*, pp. 482–483.
[55] *Ibidem*, p. 486.
[56] Eadem, *Jurnal de război. 1917–1918,* vol. II, Bucureşti, Editura Humanitas, 2015, p. 414.
[57] Eadem, *Povestea vieţii mele,* vol. III, Bucureşti, Editura Eminescu, 1991, pp. 487–488.

mulţimilor de oameni care, cu mâinile întinse spre ei, păreau că-şi luau „iar în stăpânire suveranii", după doi ani de despărţire amară[58].

De bună seamă, noua Românie, întregită cu cele trei provincii ale sale, Basarabia, Bucovina și Transilvania, se va ridica în anii de pace după Marele Război în jurul instituţiei monarhiei constituţionale, prestigiul căreia se întărise și cu contribuţia de netăgăduit, sacrificiile și dăruirea pentru cauza comună a reginei Maria.

[58] *Ibidem*, pp. 491–495.

O completare biografică: Ioan Lupaș în atmosfera anului 1919*

Corina TEODOR**

Oportunitatea participării la acest proiect m-a determinat să-mi concentrez atenţia asupra istoriografiei românești de după Marea Unire. Mărturisesc că iniţial am fost atrasă de mai multe întrebări-problemă și de mai multe culoare de cercetare. Aș fi dorit să pot lămuri câteva dileme istoriografice: cum s-a reconfigurat noul discurs istoric, care au fost provocările generaţiei de istorici vizavi de noua istorie naţională, care a fost în Ardeal impactul școlii de istorie de la Universitatea din Cluj asupra istoriografiei tradiţionale, prevalent ecleziastice, în ce măsură dubla formaţie, teologică și istorică, a unor autori și-a pus amprenta asupra scrisului istoric de după 1918 etc. Am realizat ulterior că pentru a răspunde la oricare din aceste întrebări ar trebui să pornesc de la individual la general, de la frământările prin care au trecut istoricii vremii. Așa că am decis să mă opresc deocamdată la cazul lui Ioan Lupaș, urmându-l prin cotloanele destinului pe parcursul anului 1919, un an de transformări radicale pentru el, în linii mari, consumat între rolul de protopop de Sălișteși spre final, de profesor universitar, după ce i s-au deschis porţile noii universităţi din Cluj.

O trecere în revistă a studiilor dedicate lui Ioan Lupaș, inclusiv ediţii critice mai vechi și mai recente, ar putea să ne lase impresia că nu mai există niciun fragment din biografia sa necunoscut. În fapt, lecturând aceste contribuţii istoriografice am constatat că toţi autorii au sintetizat doar într-o frază transformarea prin care a trecut în anul 1919, menţionând încheierea misiunii lui de protopop la Sălișteși începutul carierei universitare la Cluj[1]. O singură excepţie,

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergenţe naţionale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanţat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV.

** Profesor universitar dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Ştiinţe și Tehnologie „George Emil Palade” Târgu Mureș

[1] Menţionez doar câteva: *Omagiu lui Ioan Lupaș, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1943; Ioan Lupaș, *Scrieri alese*, I, introducere, ediţie îngrjită, note și comentarii de Ștefan Pascu

un articol dedicat activităţii sale de protopop de Sălişte, părea promiţător după titlu şi după oportunitatea valorificării documentelor de arhivă, dar din păcate nici acesta nu a exploatat toate faţetele personajului, autorul rezumându-se doar la a cita vreo 5 documente din arhiva protopopiatului Sălişte[2], astfel că imaginea lăsată în urma lecturii este una superficială, majoritatea ideilor regăsindu-se şi în alte lucrări.

Am pornit aşadar la drum cu câteva întrebări despre Ioan Lupaş, protopopul devenit prin conjunctura politică favorabilă unul din primii profesori ai universităţii din Cluj: ce a însemnat anul de trecere 1919 în traseul său biografic şi ştiinţific? Cum s-a petrecut această schimbare majoră din activitatea sa? Ce-l recomanda pentru postul de profesor universitar? Ce greutate au avut lucrările publicate de el până în anul 1918? Cât au contat relaţiile sale anterioare cu viitori colegi ai Almei Mater? Dar relaţiile cu Iorga ori aureola de membru al Academiei? Care era imaginea sa între contemporani, una de istoric sau una de slujitor dedicat al bisericii ortodoxe române? Noua profesie a însemnat o reconfigurare majoră a priorităţilor sale, o abandonare a activităţii pe tărâm religios?

Pentru a reconstitui acest an de turnură din biografia lui Ioan Lupaş, am asociat informaţii culese din surse diverse. În absenţa unor pagini memorialistice sau a unui jurnal al istoricului, am apelat la însemnările memorialistice ale contemporanilor săi, la corespondenţa sa, la menţiunile din presa vremii, din arhivele din Cluj şi Sălişte, la discursurile sale, precum şi la studii şi articole de specialitate. De remarcat faptul că mai ales când este vorba de presa anului 1919 însemnările legate de activitatea lui Lupaş nu prea trec dincolo de graniţa anonimatului, dar reflectă orientarea confesională ori politică a gazetei respective. Evident, cum era de aşteptat, cu puţine excepţii, numele lui Ioan Lupaş apare în legătură cu aceleaşi evenimente publice, dar mărturiile de la faţa locului ale diverşilor gazetari pot fi privite complementar şi pot întregi astfel faţetele personajului ales. Unele din aceste gazete, mai ales cele sibiene, aveau avantajul de a înregistra uneori chiar în aceeaşi zi evenimentele petrecute şi de a fi astfel

---

şi Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977; Ioan Lupaş, *Din istoria Transilvaniei*, ediţie de Marina Vlasiu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1988; Sever Dumitraşcu, *Unirea în gândirea istoricilor Ioan Lupaş, Ion I. Nistor, Silviu Dragomir şi Gheorghe I. Brătianu*, în „Crisia", Oradea, an XXII, 1992, pp. 265–272; Ioan Lupaş, *Scrieri alese*, vol. I, *Studii asupra istoriei evului mediu şi istoriei bisericeşti*, ediţie îngrijită de Nicolae Edroiu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006; Idem, *Scrieri alese*, vol. II, *Studii privind istoria modernă*, ediţie îngrijită de Camil Mureşanu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007; Nicolae Edroiu, Alexandru Moraru, Dorel Man, Veronica Turcuş, *Ioan Lupaş (1880–1967), slujitor al ştiinţelor istorice, învăţământului şi bisericii*, Cluj-Napoca, Editura Renaşterea, 2008 ş.a.

[2] Mihai Sofronie, *Ioan Lupaş, protopop de Sălişte (1909–1919)*, în „Mitropolia Ardealului", Sibiu, an XXV, nr. 7–9, iulie-septembrie 1980, pp. 703–709.

un reper biografic „la cald". Informaţiile referitoare la activitatea lui Lupaș în cursul anului 1919 se regăsesc îndeosebi în presa ecleziastică, dar și în cea științifică și culturală, precum și în cotidienele de dincolo de Carpaţi („Telegraful român", „Unirea", „Gazeta Transilvaniei", „Foaia diecezană", „Foaia bisericească", „Foaia poporului", „Drapelul", „Luceafărul", „Analele Academiei Române", „Transilvania", „Dimineaţa", „Universul"), dar și în presa nou apărută, „Patria" – gazeta Partidului Naţional Român, „Renașterea română" – ziar independent de la Sibiu și „Gazeta poporului" – „foaie politică-culturală", tot din Sibiu.

Pentru început, o rememorare a reperelor sale biografice de până la anul de turnură 1919 mi se pare oportună, pentru a avea o imagine de ansamblu, pentru a înţelege lumea prin care a trecut și importanţa anului 1919 în traseul său biografic și ideatic.

1. Pe firul biografiei

Născut la 9 august 1880 într-o familie de ţărani, la Săliște, Ioan Lupaș a început studiile în localitatea natală, apoi la gimnaziul din Sibiu, progresând treptat, pe măsură ce se familiariza cu limba maghiară. Un spirit rebel, care a intrat în conflict cu profesorul de istorie, Tompa Árpád, astfel că a fost obligat ca în clasa a VIII-a să se transfere la gimnaziul din Brașov, unde, pe lângă confortul de a-l avea alături pe vechiul său coleg de școală, Octavian Goga, a întâlnit câţiva dascăli cu care s-a simţit pe aceeași lungime de undă când a fost vorba de crezul identitar (Virgil Oniţiu, Vasile Goldiș și Iosif Blaga[3]), cu care se va mai interfera în viaţă, la maturitate.

După un bacalaureat strălucit s-a înscris la Facultatea de litere și filosofie a Universităţii din Budapesta în anul 1900, alături de prietenul Octavian Goga, ambii bursieri ai Fundaţiei Gojdu, alegându-și ca specialitate principală istoria, iar ca cea secundară latina. Teza sa de doctorat, susţinută în anul 1904, poartă din punct de vedere al opţiunii metodologice, amprenta pozitivismului și a îndrumării primite din partea profesorului Henrik Marczali, dar din punct de vedere al subiectului pare tributară întâlnirii avute cu Nicolae Iorga, în anul 1901, când istoricul venise la documentare în oraşul de pe malurile Dunării. Întâlnirea cu profesorul român a însemnat pentru Lupaș și pătrunderea într-un nou univers livresc, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* și *Sate și preoţi din Ardeal* devenind repere bibliografice importante ale tezei

[3] Ioan Lupaș, *Scrieri alese*, I, introducere, ediţie îngrijită, note și comentarii de Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, pp. 8–10; Florin Constantiniu, *Cuvânt înainte* la Ioan Lupaș, *Din istoria Transilvaniei*, ediţie de Marina Vlasiu, București, Editura Eminescu, 1988, p. V.

sale de doctorat[4]. După încă un an de specializare la Berlin, ceea ce i-a adus un suport metodologic pentru cunoașterea și scrierea istoriei naționale, apoi o excursie în Bavaria, Tirol și nordul Italiei[5], a revenit în vara anului 1905 acasă, la Sălişte. Era la vârsta la care încă făcea planuri ambiţioase de viitor, după cum îşi amintea colegul şi prietenul Onisifor Ghibu, cu care împărţise o parte din timpul acelei veri, „acasă, în satul nostru, în lungi discuţii asupra viitorului care ne aştepta"[6]. În cele din urmă însă Ghibu a reuşit să ia drumul capitalei, nu și Lupaș, care a primit o catedră la Sibiu.

Cariera sa didactică la Institutul Andreian a început prin decizia Consistoriului arhidiecezan din 1/14 august 1905, când a fost numit profesor la secţiunea pedagogică, împreună cu viitorul mitropolit al Ardealului, Nicolae Bălan, desemnat profesor la secţiunea teologică[7]. Nu este de mirare că în anii ce vor veni numele celor doi colegi vor fi asociate la diverse manifestări culturale. Tânărul istoric a urmat în paralel și studii de teologie la aceeași instituţie de învăţământ, îndeplinind astfel o condiţie pentru profesoratul de acolo.

Ca tânăr profesor la Institutul Andreian din Sibiu s-a dovedit a fi un spirit activ, încercând să-i sensibilizeze pe învăţăceii săi atât faţă de valorile naţionale, cât și faţă de cele culturale. Lecţia sa de deschidere la cursul de istoria bisericii românilor, intitulată *Despre originea românilor*, a fost mai degrabă o pledoarie pentru istoria naţională, afirmaţiile sale fiind în contradicţie cu linia istoriografiei maghiare, fapt ce l-a determinat pe mitropolitul Meţianu să întrerupă reproducerea ei în paginile „Telegrafului român", pe motiv că „nu vrea să afle ungurii cum se predă istorie românească în seminarii"[8]. Dar Lupaș și-a urmat propriul crez la catedră, mizând pe rolul său în a le transmite viitorilor

---

[4] Ioan Lupaș, *Biserica ortodoxă română din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*, îngrijirea ediției, introducere și note de Corina Teodor, Târgu Mureș, Editura Tipomur, 2004, pp. 6–7. Bibliotecile păstrează teza în original, cu menţiunea anului 1904, nu 1905, cum mai apare eronat în unele studii.

[5] Idem, *Scrieri alese*, I, introducere, ediţie îngrjită, note și comentarii de Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 12; Nicolae Edroiu, „Ioan Lupaș, istoric al evului mediu și al bisericii", în Ioan Lupaș, *Scrieri alese*, vol. I, ediţie îngrijită de Nicolae Edroiu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. XII.

[6] Onisifor Ghibu, „Ioan Lupaș", în Idem, *Oameni între oameni*, București, Editura Eminescu, 1990, p. 452. Același text se găsește și în volumul omagial la împlinirea celor șase decenii de viaţă, *Omagiu lui Ioan Lupaș, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, cu titlul *Amintiri despre Ioan Lupaș*, București, 1943, pp. 277–284.

[7] S-a definitivat pe post doi ani mai târziu, în urma unui concurs la care a primit calificativul „distins". Grigore T. Marcu, „Un început de carieră universitară", în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani,* București, 1943, pp. 525–530.

[8] Ioachim Crăciun, „Ioan Lupaș. Note biografice", în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, p. XVIII; Onisifor Ghibu, „Ioan Lupaș", în *loc.cit*., p. 452.

teologi prioritar episoade din istoria românilor, relevând identitatea dintre etnia română și confesiunea ortodoxă. El însuși un cititor dedicat, a înființat în toamna anului 1908 Societatea de lectură a teologilor și normaliștilor de la Sibiu, asumându-și și rolul de președinte[9]. A rămas în amintirea foștilor elevi ca un dascăl foarte exigent cu sine însuși și cu cei din jur[10].

Anul 1909 a fost un an important pentru lumea clericală din Ardeal, centenarul nașterii lui Andrei Șaguna, ceea ce i-a prilejuit lui Lupaș o implicare directă, străbătând diverse medii culturale, pentru a înfățișa cu ocazia unor conferințe[11], frânturi biografice legate de ierarhul omagiat, dar și o implicare științifică, finalizând monografia dedicată lui Șaguna, la care lucrase în ultimii ani, din însărcinarea Consistoriului arhidiecezan. Lupaș intrase deja în agora intelectualității române, dar centenarul nașterii lui Andrei Șaguna i-a permis să-și facă auzite ideile pretutindeni în lumea românească, inclusiv la București, în fața clerului reunit sub egida societății „Ajutorul". În fața membrilor acesteia a rostit în septembrie 1909 o alocuțiune despre ierarhul ardelean, ceea ce i-a adus la final alegerea ca membru de onoare al acelei societăți[12].

Ioan Lupaș nu a lipsit nici de la serbările dedicate lui Șaguna, ce s-au desfășurat în zilele de 18–19 octombrie 1909 la Sibiu și Rășinari, unde i-a impresionat pe cei prezenți, inclusiv câțiva lideri politici (Ștefan Cicio-Pop, Vasile Lucaciu, Vasile Goldiș etc.), prin maniera în care a condus grupul din Sălișteˊ de la Sibiu la Rășinari, în ciuda unor stângăcii organizatorice[13], cu toate că era

[9] *Mișcarea școlară*, în „Amicul tinerimii", București, an VI, nr. 1, 1 octombrie 1908, p. 22.

[10] Unul din foștii săi elevi, ajuns director al gimnaziului din Sălișteˊ, evoca lecțiile lui Lupaș: „ne pregăteam pentru orele de istorie cu toată seriozitatea dintr-un respect ce-l aveam pentru profesorul cu o ținută impecabilă și cu o pregătire științifică ce ne impunea". Alexandru Iosof, „Amintiri din activitatea profesorului Dr. Ioan Lupaș", în vol. *Omagiu lui Ioan lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, p. 387.

[11] Doar cu rol exemplificativ, amintesc câteva: în februarie 1909 a conferențiat în sala muzeului din Sibiu „cu măiestrie de istoric" (*Noutăți*, în „Telegraful român", Sibiu, an LVII, nr. 15, 10/23 februarie 1909, p. 65), în aprilie – la Cristian, stârnind admirația auditoriului (Izidor Dopp, *Din Cristian*, în „Telegraful român", an LVII, nr. 46, 28 aprilie/11 mai 1909, p. 190), în iunie 1909 – la Turnișor, „iar poporul a rămas foarte mulțămit de cunoștințele împărtășite pe înțelesul tuturor" (*Despărțământul Sibiu al Asociațiunii la Turnișor*, în „Telegraful român", Sibiu, an LVII, nr. 63, 11/24 iunie 1909, p. 265).

[12] C.Sc., *Adunarea generală a societății „Ajutorul" a clerului român*, în „Universul", București, an XXVII, nr. 264, 26 septembrie 1909, p. 1.

[13] „Sub conducerea prot. Dr. I. Lupaș, care singur a arătat ce și cum ar fi trebuit să fie pelerinajul, sosiră vreo 70–80 de trăsuri și căruțe cu Mărgineni, cei mai mulți Sălișteni". Cum au existat neconcordanțe legate de ora plecării de la Sibiu spre Rășinari, mitropolitul „trebui dus în goana cailor ca să ajungă în fruntea cortegiului de trăsuri, încât numai pe la jumătatea drumului se făcu ordine". În schimb, sălișteniiˊ care „au trecut prin stradele Sibiului în rând frumos cu cele 70 de trăsuri, au făcut cea mai bună impresie" (n., *Centenar Șaguna în Sibiu și Rășinari*,

la conducerea acelui protopopiat doar de câteva săptămâni, ceea ce ne face să luăm în calcul calităţile sale de bun organizator, dar mai ales respectul faţă de trecutul ce urma a fi rememorat în acea zi, insuflat enoriaşilor săi.

Monografia dedicată lui Andrei Şaguna a devenit o piesă importantă în bibliografia operei sale, suscitând reacţii diverse, în general admirative[14], favorizându-i drumul spre Academia Română, dar stârnind şi câteva rezerve din partea unor greco-catolici. Chiar şi după câteva luni de la apariţie, lucrarea trezea în continuare interesul cititorilor, fiind recomandată între cărţile aflate în vânzare la librăria arhidiecezană din Sibiu, argumentându-se că ar fi putut deveni un dar de Crăciun oferit celor dragi[15].

Anul 1909 a avut şi o altă semnificaţie în biografia lui Lupaş fiindcă i-a adus scoaterea sa din învăţământul teologic şi numirea ca protopop de Sălişte. Chiar dacă decizia oarecum neaşteptată nu a fost scutită de critici din partea contemporanilor[16], Lupaş a încercat să şi-o asume cu maturitate. Venirea sa la Sălişte fusese prezentată ca o utilitate inerentă, în condiţiile în care fostul protopop de acolo, Ioan Stroia, fusese mutat la Sibiu[17]. Decizia de numire a fost semnată de mitropolitul Meţianu la 17 august 1909, iar instalarea în funcţie a avut loc câteva zile mai târziu, la 30 august[18], în timpul vacanţei şcolare. Că la mijloc era şi o reacţie politică[19] putem înţelege din rapiditatea

---

în „Gazeta Transilvaniei", Braşov, an LXXII, nr. 217, 8/21 octombrie 1909, p. 1). Alte detalii în *Centenarul Şaguna. Raport special. Pelerinagiul la Răşinar*, în „Drapelul", Lugoj, an IX, nr. 107, 8/21 octombrie 1909, p. 2.

[14] Presa anului 1909 conţine mai multe articole pe această temă, unele reproducând fragmente din carte, altele semnalând apariţia ei ori recenzând-o. Aleg, ilustrativ, doar un exemplu din multe care pot fi date, venit din vechiul Regat, unde monografia era catalogată ca „o remarcabilă operă literară, care poate fi socotită pe drept cuvânt ca scrierea cea mai completă şi cea mai bună asupra vieţii şi activităţii lui Şaguna" (Ion Scurtu, *Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografia D-lui dr. Ion Lupaş*, în „Minerva", Bucureşti, an I, nr. 236, 11 august 1909, p. 3.

[15] *Daruri de Crăciun*, în „Telegraful român", Sibiu, an LVII, nr. 139, 22 decembrie 1909/4 ianuarie 1910, p. 590.

[16] Un articol din gazeta arădeană „Tribuna", *Politica noastră şcolară* (an XIII, nr. 179, 20 august/2 septembrie 1909, pp. 1–2), releva calităţile didactice ale profesorului Lupaş: „un profesor de care nu se nasc mulţi într-un deceniu şi care în cei patru ani de activitate a desţelenit mult ogor ce nu fusese lucrat până aici niciodată". Plecarea sa a fost privită de gazetarul rămas anonim ca o reală pierdere pentru învăţământul teologic, căci „a fost cel dintâi profesor serios de istorie bisericească românească şi unicul, şi o să mai treacă mult până se va găsi cineva care să-l ajungă".

[17] La 27 august 1909 a avut loc întrunirea preoţimii tractului Sălişte şi discursul de rămas bun al acesteia faţă de protopopul Stroia, iar apoi prezentarea noului protopop, Ioan Lupaş. O., *Noutăţi*, în „Telegraful român", Sibiu, an LVII, nr. 96, 5/18 septembrie 1909, p. 397.

[18] I.O., *Corespondenţă*, în „Telegraful român", Sibiu, an LVII, nr. 98, 10/23 septembrie 1909, pp. 404–405.

[19] Au fost mai multe critici din partea fostului ministru al Instrucţiunii Publice, contele

cu care s-a produs, ca și din faptul că Lupaș nu fusese încă într-o ipostază clericală, în condițiile în care abia își finalizase studiile teologice la Institutul la care era și profesor.

Deceniul în care a fost protopop la Sălișteˆ (1909–1919) pare a fi fost unul în care a mizat pe creșterea rolului culturii, dovadă campaniile de alfabetizare inițiate și prelegerile publice, șezătorile culturale, broșurile de popularizare din „Biblioteca Șaguna" difuzate. Aceste obiective pe care și le-a propus au devenit vizibile pentru clericii din întreaga mitropolie ortodoxă a Ardealului în momentul în care Lupaș a acceptat să publice în revista acestei instituții raportul său de activitate pe anul 1913. Din textul care ar fi putut rămâne doar în circuitul administrativ, așa cum se proceda, transpare rolul educativ și moral pe care înțelegea să și-l asume, dovadă recomandările frecvente la utilitatea lecturii, pe care le face, implicarea sa în difuzarea broșurilor, propuneri privind organizarea bibliotecilor etc.[20]

La vremea respectivă Arhiepiscopia ortodoxă a Sibiului era formată din 34 de protopopiate. Influența protopopilor păstra linia impusă de Șaguna, ei având un rol important în rezolvarea, în primă instanță, a conflictelor dintre preoți, a neînțelegerilor dintre parohi și enoriași, a problemelor disciplinare ce puteau să apară în rândul preoților ori al credincioșilor, inclusiv în cauzele matrimoniale[21]. La Sălișteˆ, „salonul Ardealului" cum se exprimase Goga, protopopiatul ortodox avea 13 parohii, cu o populație de aproximativ 20.000 de locuitori, majoritar ortodoxă[22]. Lupaș a mizat pe rolul despărțământului Astrei din localitate, care funcționa deja de 15 ani în momentul venirii sale ca protopop și era condus de medicul Nicolae Calefariu, pentru a crește interesul locuitorilor pentru cunoaștere, cultură, carte. Este semnificativ felul în care a dorit să aibă o percepție clară asupra nivelului cultural al sătenilor, din moment ce

Apponyi, din cauza discursului național exprimat de Lupaș în varii ocazii. Lupaș era partizanul liniei activiste din Partidul Național și acționase reactiv la adresa afirmațiilor formulate despre români de către istoricul maghiar Jancso Benedek. Acest conflict, precum și articolul „Toate plugurile umblă", în care pledase în favoarea țărănimii răsculate, i-au adus condamnarea la 3 luni de închisoare și o amendă de 200 de coroane. Ioachim Crăciun, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. XVIII; Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. VII.

[20] Ioan Lupaș, *Raportul general al oficiului protopopesc gr.-or. român din Sălișteˆ despre afacerile și starea culturală a protopopiatului Sălișteˆ în cursul anului 1912*, în „Revista Teologică", Sibiu, an VII, nr. 6–7, martie-aprilie 1913, pp. 195–208.

[21] Marius Eppel, „Biserica ortodoxă din Transilvania în timpul primului război mondial. Consistoriul arhidiecezan de la Sibiu: studiu de caz", în vol. *Schimbări politice și atitudini eclesiale. Studii de istorie a bisericii din România în secolul XX*, coordonator Marian Pătru, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2022, p. 13.

[22] Daniela Deteșan, *Despărțământul Sălișteˆ al Astrei în documente inedite (1894–1924)*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", Sibiu, XII, 2023, pp. 250–251.

le-a transmis un chestionar în care a asociat întrebări cu conţinut religios şi întrebări de cultură generală[23]. Cursurile de alfabetizare ţinute pe timpul iernii, inclusiv pentru adulţi, 3–4 seri pe săptămână, şi-au făcut efectul, astfel că la finele anului 1912 procentul ştiutorilor de carte era de 85%, iar 94% din copiii de şcoală o frecventau[24].

Cel care îl surprinsese adesea şi în ipostaza de reprezentant al elitei clericale, Onisifor Ghibu, a remarcat calitatea predicaţiei sale, rolul de călăuză a enoriaşilor prin hăţişul vieţii lor economice, sociale şi politice: „izbuti să trateze pe înţelesul tuturor şi într-o formă limpede şi frumoasă problemele sociale actuale din viaţa ascultătorilor, dând astfel prilej ca vorbele lui să nu încânte numai urechea şi să nu mângâie numai sufletul, ci să puie în mişcare şi voinţa celor cărora li se adresa"[25].

Dacă începând din anul 1909, ca protopop de Sălişte, relaţiile sale cu greco-catolicii au fost oscilante, ajungându-se şi la un conflict cu Iosif Sterca Şuluţiu, care a atras atenţia contemporanilor[26] şi care s-au poziţionat diacronic în raport cu cei doi (Braniște cumva de partea nepotului ierarhului greco-catolic, ironizându-l pe Lupaş cu expresia „butoiul umplut cu vin nou"[27], iar Andrei Bârseanu[28] şi Miron Cristea[29], de partea lui Lupaş), în schimb din anul 1911 atmosfera s-a detensionat. Ulterior, Marele Război i-a coagulat pe ortodocşi cu greco-catolicii în jurul situaţiei dramatice din Ardeal, astfel că broşurile

---

[23] Aurelia Cozma, *Despărţământul Sălişte al Astrei în perioada 1894–1918*, în „Marisia", Târgu Mureş, an XXV, 1996, p. 300.

[24] *Ibidem*, p. 300; *Un protopopiat model*, în „Foaia poporului", Sibiu, an 21, nr. 19, 5/18 mai 1919, p. 4.

[25] Onisifor Ghibu, „Ioan Lupaş", în *loc.cit*., p. 455.

[26] *Conflictul Şuluţu-Lupaş*, în „Unirea", Blaj, an XX, nr. 50, 10 decembrie 1910, pp. 410–411; Valeriu Braniște a criticat maniera în care s-au derulat alegerile pentru noul comitet al Astrei, la adunarea de la Dej, din 26 septembrie/9 octombrie 1910, cum rezultă şi din corespondenţa sa cu Lupaş, reprodusă în Valeriu Braniște, *Corespondenţă*, vol. III (1902–1910), ediţie îngrijită de Gheorghe Iancu şi Valeria Căliman, Bucureşti, Editura Minerva, 1989, pp. 264–266; Stelian Mândruţ, *Polemica dintre Iosif Sterca Şuluţiu şi Ioan Lupaş, în legătură cu monografia despre mitropolitul Andrei Şaguna (1908–1911)*, în „Acta Musei Napocensis", Cluj-Napoca, 1987–1988, XXIV–XXV, pp. 739–747.

[27] *O lămurire*, în „Unirea", Blaj, an XXI, nr. 11, 7 martie 1911, pp. 113–114.

[28] În scrisoarea sa din 29 decembrie 1910/11 ianuarie 1911 Andrei Bârseanu îi oferă lămuriri lui Braniște despre ceea ce s-a întâmplat la reunirea de la Dej, pe care a prezidat-o în absenţa lui Iosif Sterca Şuluţiu, menţionând că alegerile s-au derulat corect, asociind în acest sens şi o declaraţie de la alţi participanţi. Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. 296.

[29] Într-o scrisoare din 30 noiembrie/13 decembrie 1910 Miron Cristea îl dojenea pe Valeriu Braniște: „era bine să nu vă fi prea amestecat în cauza lui Şuluţ, pe care toţi sibienii îl ştiu că nu vede nimic decât propria sa persoană şi familia în centru al tuturor acţiunilor mari... Lupaş, deşi ceva nervos, e om bun şi de valoare şi nu-l dau pe 10 Şuluţi". *Ibidem*, p. 293.

publicate în acei ani de Lupaș, *De demult*[30] sau *Mângâiaţi poporul*[31], au avut parte de referinţe pozitive inclusiv în ziarul oficial al Mitropoliei greco-catolice, „Unirea" din Blaj.

Desigur, nu au lipsit în această perioadă şi alte situaţii tensionate între românii ardeleni, în care şi Lupaș a fost prins, atât atunci când a fost vorba de cele două orientări ale Partidului Naţional Român, cât şi atunci când s-a discutat cooptarea sa în conducerea Astrei. Alegerea lui Lupaș în comitetul central al Astrei, în urma întrunirii de la Dej din anul 1910, era considerată o decizie regretabilă de către Valeriu Braniște, în ciuda faptului că îl eticheta ca „unul din cei mai excelenţi tineri ce-i avem"[32]. Riposta lui Lupaș nu s-a lăsat aşteptată, el socotind că această alegere nu a încălcat nicio procedură statutară[33]. Ulterior, discordia a luat o altă întorsătură, alimentată de intervenţiile lui Iosif Sterca Șuluţiu în legătură cu monografia istoricului despre Andrei Șaguna şi cu discuţiile legate de premierea ei de către Academia Română, subiectul alunecând pe panta discordiilor confesionale, reflectat astfel în presa ardeleană[34].

În aceşti ani Lupaș s-a simţit responsabil şi pentru tinerii români aflaţi la studii la Budapesta, astfel că a revenit în mijlocul lor, în februarie 1914, împreună cu Onisifor Ghibu. Discursul lui, aşa cum îl putem reconstitui din semnalele din presa vremii, păstra acelaşi ton naţional, din care nu lipsea apelul la dreptul istoric. În opinia sa, vechimea mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei putea fi împinsă înainte de epoca lui Mihai Viteazul, „căci dacă ea ar fi fost întemeiată de Mihai Viteazul, cu siguranţă ar fi ajuns-o soarta celorlalte instituţiuni ale lui"[35]. Conştient însă că acesta era un subiect polemic pentru istoriografia ecleziastică ardeleană, Lupaș l-a omis din sinteza de istorie bisericească publicată în anul 1918[36].

---

[30] *Biblioteca poporală a Asociaţiunii*, în „Unirea", Blaj, an XXI, nr. 116, 9 decembrie 1911, p. 6. Broșura era recomandată pentru maniera accesibilă în care istorisea file din istoria dacilor şi a daco-romanilor, până la „plămădirea neamului românesc".

[31] Cărticica era evidenţiată ca exemplu de urmat „în cercurile protopopilor noştri". *Bibliografie*, în „Unirea", Blaj, an XXVI, nr. 59, 10 iunie 1916, p. 4.

[32] *(Editorial),* în „Drapelul", Lugoj, an X, nr. 103, 21 septembrie/4 octombrie 1910, p. 1.

[33] Ioan Lupaș, *Necesitatea unor lămuriri*, în „Drapelul", Lugoj, an X, nr. 107, 30 septembrie/13 octombrie 1910, p. 2.

[34] Iosif Sterca Șuluţiu, *Un fabricant de istorie*, în „Drapelul", Lugoj, an X, nr. 129, 25 noiembrie/8 decembrie 1910, p. 2, nr. 130, 27 noiembrie/10 decembrie 1910, p. 2, nr. 131, 30 noiembrie/13 decembrie 1910, pp. 2–3, nr. 132, 2/15 decembrie 1910, p. 2, nr. 133, 4/17 decembrie 1910, pp. 2–3, nr. 134, 9/22 decembrie 1910, pp. 2–3; *Conflictul Șuluţu-Lupaș*, în „Unirea", Blaj, an XX, nr. 50, 10 decembrie 1910, pp. 410–411.

[35] n.b., *Scrisoare din Budapesta*, în „Gazeta Transilvaniei", Braşov, an LXXVII, nr. 37, 16 februarie/1 martie 1914, p. 2.

[36] Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, introducere, îngrijirea ediţiei, note şi comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 61.

Marele Război a însemnat pentru Lupaș nu doar decizia de a nu părăsi Sălișteː dar și un nou episod de prizonierat, după ieșirea României din neutralitate. Arestat în seara de 15 august 1916, tratat inițial cu respect de către jandarmii sibieni[37], a fost transportat cu trenul în Ungaria. Îi datorăm lui Sebastian Stanca o reconstituire destul de detaliată a lunilor petrecute de o parte a preoților români, începând cu vara anului 1916, în tabăra de la Rust, apoi la Sopron. Chiar dacă preotul Lupaș era unul din personajele secundare, numele lui apare frecvent în mărturisirile lui Stanca, încă de la întâlnirea cu el la sediul poliției din Sibiu[38], iar apoi în timpul extenuantei călătorii cu trenul, când uza de rolul său de preot și le citea celorlalți călători, în timpul unui popas în gara din Budapesta: „Protopopul Lupaș scoate *Acatistierul* și noi cu capetele descoperite și în picioare înălțam rugăciuni fierbinți către Dumnezeu, ca să ne izbăvească de tot viforul și bântuiala ce ne sta împotrivă...”[39]. O altă mențiune din aceleași luni de prizonierat, datorată unui comerciant de pe Valea Mureșului, George Moldovan, releva aceeași comuniune românească, căreia nu i-au fost străine speranța și vehemența; îl descoperim pe Lupaș la întâlnirile grupului de români, de obicei în ospătăria Berger: „ne uitam cu drag la iubitul nostru Lupaș, savantul și seriosul istorician, cât de vesel era când zicea: „mai una, Radule!” (referitor la cel care cânta în acel local)”[40].

În urma mai multor intervenții politice, inclusiv din partea lui Roman Ciorogariu, care îi promisese tot sprijinul său la începutul lunii august, la Sibiu, în caz că va fi închis[41], chiar și a mitropolitului Mangra[42], Lupaș a fost transferat

---

[37] Conform relatărilor soției sale către Ion Lapedatu: „pe Lupaș l-au luat de cu seara și l-au ținut noaptea la jandarmi unde a stat cu el și nevasta sa, care i-a dus haine etc. Dimineața au plecat ambii cu un jandarm la Sibiu. Spunea însă că tratamentul jandarmilor a fost uman și cu multă considerație. Pe străzile Sibiului, jandarmul a mers singur înainte, ducând geamantanul lui Lupaș”. I. I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, ediție îngrijită de Ioan Opriș, Iași, Institutul European, 1998, p. 183.

[38] Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916–1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea-Gheorghe Abrudan, Cluj-Napoca & Deva, Editura Argonaut & Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015, p. 47.

[39] *Ibidem*, p. 52.

[40] George Moldovan, *Fragmente din viața internaților*, Orăștie, 1919, p. 40.

[41] Pentru Lupaș au mai intervenit și câțiva intelectuali maghiari, „dată fiind reputația lui de istorician și la universitatea din Budapesta”. Roman Ciorogariu, *Zile trăite* [Oradea, 1926], p. 81.

[42] Conform relatării lui Roman Ciorogariu, încă de la alegerea ca mitropolit, în vara anului 1916, Mangra ar fi dorit ca între membrii noului Consistoriu mitropolitan să fie și Lupaș. Ulterior, în ciuda criticilor formulate de Lupaș la adresa lui Mangra, acesta din urmă ar fi intervenit la ministrul de interne maghiar, Sándor János, pentru eliberarea lui Lupaș, cu precizarea: „vin pentru omul de știință, nu pentru omul politic”. *Ibidem*, p. 81.

la Budapesta, într-un soi de domiciliu obligatoriu, de unde a fost eliberat în primăvara anului 1917. Sosind la Sălişte la 24 martie 1917, a apărut în mijlocul sătenilor de sărbătoarea Bunei Vestiri, iar în predica de Paşti a anului 1917 a presărat aluzii la „învierea naţională”[43].

În deceniul în care s-a aflat în ipostaza de protopop de Sălişte, Lupaș s-a orientat mai ales spre lucrări de popularizare a istoriei, nu spre o cercetare savantă. Scrisul său nu a depășit prin nimic valoarea monografiei despre Șaguna, din anul 1909, pentru care fusese și premiat de Academia Română. A reluat texte deja publicate, cu mici modificări, inclusiv schimbări de titlu, un exemplu în acest sens fiind volumul *De demult*, publicat în 1911[44], ca o retipărire a broșurii din 1906, intitulată *Începutul neamului românesc*, reeditată și în 1907, ajungând astfel la a treia ediţie[45]. Concepută ca o naraţiune istorică, încercând să armonizeze formaţia sa istorică cu cea teologică, broșura s-a coagulat atât din citatele autorilor consacraţi, cât și din legende ori precepte biblice. Este evident faptul că ea se adresa acestei lumi rurale în care se întorsese autorul ei, ce încerca să facă din odiseea etnogenezei românilor o temă captivantă pentru cei mai puţin instruiţi. De asemenea, o altă broșură oferită spre lectură un an mai târziu, era o succintă istorie a bisericii ortodoxe române din Transilvania, ce sintetiza istoriografia ortodoxă pe această temă și valorifica discursul său didactic anterior de la Institutul Andreian[46].

Autor a 10 cărţi (între care teza de doctorat, 3 ediţii ale monografiei Șaguna, restul broșuri) și a 124 de studii (de valoare inegală, recenzii, discursuri, rapoarte, documente editate, dar și câteva contribuţii ştiinţifice), dacă luăm ca reper bibliografia întocmită de Ioachim Crăciun[47], Lupaș apărea în preajma Marelui Război mai degrabă ca un gazetar conștiincios, ale cărui texte pătrunseseră atât în presa din Ardeal, cât și în cea din Regat. Cu toate acestea, celebritatea obţinută prin monografia despre Șaguna se pare că a fost suficientă pentru ca în anul 1914 să fie ales membru corespondent al Academiei Române, iar mai apoi, în ședinţa Academiei Române din 17/30 mai 1916, la propunerea Secţiunii istorice, cu expunerea de motive prezentată de Iorga, să devină membru plin, în locul rămas vacant prin decesul lui Ioan Micu Moldovan. În argumentaţie părea să fi contat apartenenţa la istoriografia ardeleană, dar și

[43] D. Lăpădat, „Amintiri dintr-o viaţă închinată binelui obștesc”, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, pp. 473–474.

[44] Ioan Lupaș, *De demult*, Sibiu, 1911, *passim*.

[45] Idem, *Răspuns la atacurile din „Foaia poporului”*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LIX, nr. 99, 22 septembrie/5 octombrie 1911, p. 425.

[46] Idem, *Spice din istoria noastră bisericească*, Sibiu, 1912, *passim*.

[47] Inclusiv cele din anul 1914.

la aceeași elită clericală cu cel al cărui loc îl prelua, chiar dacă cei doi erau de confesiuni diferite. A fost votat în unanimitate de toți cei 22 membri prezenți la ședință[48].

Așa cum se întâmpla într-o lume în care cartea nu intrase în uzul tuturor, presa vremii conținea mai multe recomandări de lectură/vânzare a cărților ce purtau semnătura lui Lupaș, chiar și după ce trecuse un timp de la apariția lor. În 1918 erau încă popularizate două din broșurile sale publicate în urmă cu doi ani, *Mângâiați poporul* și *Din trecutul ziaristicii românești*[49]. Prima dintre cele două fusese publicată la puțin timp după revenirea sa la Săliștedin prizonierat și era oarecum expresia acelor vremuri tulburi pe care lumea le trăia. Cuprindea 36 de predici ocazionale și era socotită „o lectură potrivită atât pentru cei duși pe câmpul de luptă, cât și pentru cei rămași acasă”[50]. Cea de-a doua era un elogiu la adresa gazetarului Barițiu, a educației și activității sale, a rolului complex pe care și l-a asumat, prin intermediul publicațiilor pe care le-a coordonat[51]. La acestea se adaugă și o broșură nouă, *Căzut-a cununa capului nostru*, ce cuprindea 40 de cuvântări funebre și 6 comemorări, recomandată spre lectură nu doar preoților, ci și intelectualilor laici[52]. Dar cu siguranță, cea mai reprezentativă lucrare a sa din anul 1918 a fost noua sinteză de istorie bisericească. Considerată expresia maturizării scrisului său istoric[53], un summum al provocărilor sale din sfera istoriografiei ecleziastice, era o primă tentativă ardeleană de realizare a unei sinteze în secolul XX, înscriindu-se în prelungirea inițiativelor similare extracarpatice, după Nicolae Iorga, Nicolae Dobrescu, Veniamin Pocitan și Ioan Nistor[54].

Un preot dedicat sau totuși mai degrabă un istoric ancorat în discursul identitar? Greu de separat cele două valențe ale personalității sale, căci în deceniul de dinainte de 1918, în care a îndeplinit atribuțiile de protopop, reîntors în Sălișteasa natală, nu a abandonat cercetarea istorică, continuând să publice cărți, studii, broșuri de popularizare sau să facă loc panseurilor istorice în discursurile sale

---

[48] *Ședința de la 17/30 mai 1916*, în „Analele Academiei Române. Partea administrativă și desbaterile”, București, seria II, tom XXXVIII, 1915–1916, pp. 171–174.

[49] Era preluată chiar și o recenzie la *Mângâiați poporul* din presa săsească, cu mențiunea că valida experiența sa ca predicator. *Știri*, în „Foaia diecezană”, Caransebeș, an XXXIII, nr. 17, 22 aprilie/5 mai 1918, p. 2.

[50] *Noutăți literare*, în „Drapelul”, Lugoj, an XVII, nr. 89, 6/19 aprilie 1917, p. 4.

[51] Ioan Lupaș, *Din trecutul ziaristicii românești*, Arad, 1916, *passim*.

[52] *Bibliografie*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 81, nr. 78, 10/23 iulie 1918, p. 4.

[53] Pompiliu Teodor, *Ioan Lupaș, creator de problematică istorică*, în „Steaua”, Cluj-Napoca, an XXXI, 1980, nr. 12, p. 42.

[54] Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850–1920*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 435.

publice[55]. În preajma apariţiei monografiei despre Șaguna, gazeta „Unirea" îl eticheta drept „un foarte isteţ istoric, [care] se ocupă cu Șaguna demult"[56], iar doi ani mai târziu „unul dintre cei mai de seamă istorici ai noștri"[57]. Ion Matei îi alătura numele în anul 1909, atunci când vorbea de generaţia tinerilor istorici, de cel al lui C. Giurescu, Al. Lapedatu, I. Ursu, Em. Panaitescu, N. Dobrescu și V. Pârvan[58]. Pentru același Ion Matei, Lupaș făcea dovada calităţilor de istoric: „muncă, inteligenţă și talent"[59], ceea ce explica alegerea sa în Academia Română. Talentatul condeier Emil Isac prelua o caracterizare mai veche din presă, care i se părea potrivită pentru a fi încetăţenită, așa că Lupaș era prezentat ca „un Carlyle român"[60].

Așadar, în anii deplinei sale maturităţi, în preajma Marii Uniri, se întipărise în opinia publică, dar și în rândul elitei românești imaginea lui Lupaș cu această dublă identitate, cea de slujitor al altarului, dar și de autor al unor lucrări ştiinţifice și de popularizare. De asemenea, trebuie relevată lumea dificilă în care Lupaș a fost prins, pe de o parte, cea a mesajelor de unitate naţională, care veneau inclusiv din partea Academiei Române și pe de altă parte, cea a ierarhiei Bisericii Ortodoxe Române ardelene, condusă între anii 1916–1918 de Vasile Mangra, ce jucase până la capăt cartea loialismului faţă de monarhia austro-ungară.

2. 1919 – un an plin de provocări

Așa cum era de așteptat, euforia din luna decembrie a anului 1918 l-a cuprins și pe Ioan Lupaș, participant la Marea Adunare de la Alba Iulia și membru al Marelui Sfat Naţional, în calitatea de atunci, de protopop ortodox de Sălişte[61]. Unul din cei prezenţi, fostul său elev de la Institutul Andreian, ulterior directorul

[55] De exemplu, prezent la Galeș, la sfinţirea mai multor construcţii publice în comună, a rostit la 9 decembrie 1909 un discurs în care a creionat „istoricul comunei, începând de pe la anul 1300, vorbind despre locuitorii de atunci, despre felul lor de trai, despre datini și credinţe". Lupescu de la Ibănești, *De pe satele noastre*, în „Foaia poporului", Sibiu, an XVII, nr. 50, 13/26 decembrie 1909, p. 568.

[56] *Spiritul lui Șaguna*, în „Unirea", Blaj, an XIX, nr. 23, 12 iunie 1909, p. 203.

[57] *Biblioteca poporală a Asociaţiunii*, în *loc.cit*., p. 6.

[58] Într-o recenzie la cartea lui Ion Ursu despre politica lui Petru Rareș, în „Transilvania", Sibiu, an 40, nr. II, aprilie-iunie 1909, p. 114.

[59] Ioan Mateiu, *Dr. Ioan Lupaș*, în „Gazeta Transilvaniei", Brașov, an LXXIX, nr. 133, 22 iunie/5 iulie 1913, p. 1.

[60] Emil Isac, *Cărţi. Dr. I. Lupaș, Din trecutul ziaristicii noastre*, în „Gazeta Transilvaniei", Brașov, an LXXIX, nr. 167, 3/17 august 1916, p. 2.

[61] *Membrii Marelui Sfat Naţional*, în „Gazeta oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ţinuturilor românești din Ungaria", nr. 13–15, 28 februarie 1919, p. 2.

gimnaziului din Sălişte, a evocat plecarea sătenilor din localitate la Alba Iulia, în frunte cu protopopul ortodox[62]. Un moment pe care şi Lupaş îl va rememora în paginile revistei „Luceafărul", atât din punctul de vedere al participantului, care dorise să întipărească prin presă atmosfera de atunci din oraş, crâmpeie din discursurile oficiale, cât şi din cel al istoricului, care socotea că ar fi fost util un exerciţiu de lectură pentru public din cartea emblematică a lui Bălcescu („ca toată suflarea românească adunată acolo să se fi desfătat ascultând descrierea măiastră a lui Bălcescu despre frumuseţile Ardealului nostru"[63]), dar şi al preotului, care nu-şi tăinuia recunoştinţa divină.

Însă odată trecută euforia momentului au apărut o serie de probleme iminente legate de omogenizarea instituţională şi administrativă, de înlocuirea elitelor străine, de recrutarea unor noi elite, în diverse domenii de activitate, de o nouă conştiinţă naţională şi identitară, care trebuia să prindă rădăcini în rândul populaţiei mai mult sau mai puţin instruite[64].

Activitatea lui Ioan Lupaş în decursul anului 1919 pare a fi una similară cu a altor intelectuali din acea vreme, concentrându-se pe mai multe planuri: religios, cultural, ştiinţific, politic, didactic. În rândurile următoare o să încerc s-o detaliez, păstrând cronologia evenimentelor, pentru a fi mai evident dinamismul protagonistului, cu drumuri frecvente care îl purtau la Sibiu, la Bucureşti şi ulterior la Cluj.

În plan religios, cel puţin până în toamnă, va acţiona ca un paroh şi protopop care-şi îndeplinea responsabilităţile cu conştiinciozitate, dar care, în virtutea aceloraşi atribuţii, era implicat şi în diverse activităţi publice, cu oficialităţi româneşti şi străine, la Sibiu ori la Sălişte. Menţiunile din presă l-au surprins ca paroh care se adresa enoriaşilor, ca protopop desemnat să ia parte la instalarea altor parohi, ca iniţiator şi delegat la congresul preoţesc de la Sibiu, apoi la cel naţional, din capitală. În plan cultural, a fost vocea care a rostit discursuri la diferite evenimente, aniversări ori comemorări, în care a inserat secvenţe din istoria recentă sau mai îndepărtată. S-a mai adăugat numirea ca secretar la Resortul cultelor şi instrucţiunii publice, ministeriat încredinţat lui Vasile Goldiş, după ce în prealabil omul politic se consultase cu episcopul Aradului,

---

[62] „Sălişteni şi cei din satele învecinate au plecat în preziua adunării, având în frunte pe protopopul Dr. Ioan Lupaş. Un şir de trăsuri şi căruţe trase de cai frumoşi, bine înhămaţi, s-a format lângă casele protopopeşti, de unde, după o scurtă rugăciune şi cu semnul crucii, am plecat în preajma amiezii cu sufletele pline de cea mai bună speranţă". Alexandru Iosof, *op. cit.*, p. 392.

[63] Ioan Lupaş, *Adunarea naţională de la Alba Iulia*, în „Luceafărul", Bucureşti, an XIV, nr. 1, 1919, p. 6.

[64] Irina Livezeanu, *Cultură şi naţionalism în România Mare 1918–1930*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 30.

Ioan Papp[65], care asigura interimatul mitropolitan, după decesul lui Mangra. Pe lângă toate acestea, de la jumătatea anului se întrevedea posibilitatea accederii sale la o catedră universitară în noua instituție de învățământ superior de la Cluj. Dar să încercăm să pornim pe urmele evenimentelor.

Într-un context politic agitat, în care unioniștii încă erau șicanați de antiunioniști a avut loc vizita în Banat și Transilvania a generalului Henri Berthelot, cel care din toamna anului 1916 fusese șeful misiunii militare franceze în România, în așa numitul turneu de pacificare, dintre 22 decembrie 1918 – 3 ianuarie 1919[66]. Scopul vizitei generalului Berthelot a fost în primul rând unul politic, de informare vizavi de realitatea din teritoriile recent alipite Regatului României și de reafirmare a sprijinului Franței în planul strategiilor internaționale[67]. Străbătând ţinuturile și trecând prin mai multe orașe, de la București, la Craiova, Turnu Severin, Lugoj, Timișoara, Arad, Oradea, Satu Mare, Baia Mare, Dej, Bistriţa, Cluj, Alba Iulia, călătoria s-a apropiat de sfârșit la Sibiu, sediul Consiliului Dirigent, de unde generalul a poposit preț de câteva ore la Săliște, în acest context având loc scurta sa întrevedere cu Lupaș. Protopopul Lupaș a rostit un discurs în limba latină, menționând că nu era familiarizat cu limba franceză[68]. Nu era nimic insolit în această decizie, deoarece limba latină îi mai servise în trecut ca mijloc de comunicare cu străinii, de exemplu în timpul episodului concentraţionar din anul 1908[69]. Identitatea românească a Ardealului, așa cum i-a fost relevată generalului francez, a presupus și valorizarea patrimoniului național, el fiind invitat la o horă cu sălișteni. Un gest simbolic, pe care va mai miza Lupaș și cu prilejul altor vizite importante la Săliște în acel an și care evidenţia legătura strânsă între legitimitatea națiunii și cultul tradiției. Rolul ideologic al lui Lupaș, așa cum îl putem percepe prin filtrul evenimentelor din 1919 la care a luat parte, a fost acela de a promova

[65] În scrisoarea din 7 decembrie 1918 către episcop, Goldiș menționa: „pentru biserica noastră voiesc a-l angaja pe dr. Lupaș, cred că nu aveți nimic în contră". Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național român (1918–1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, p. 47.

[66] Paul Cernovodeanu, „Misiunea militară a generalului Berthelot în România", în vol. *Generalul H. M. Berthelot: 80 de ani după misiunea franceză în România*, București, Editura Universității din București, [1997], p. 19.

[67] Marius Boromiz, *Familia regală, ambasadori, generali de armată, universitari, dascăli și gazetari la Săliște (1919–1920)*, Sibiu & Cluj, Editura Armanis & Mega, 2021, p. 19.

[68] Gh. P., *Generalul Berthelot în Transilvania*, în „Luceafărul", (București), an XIV, nr. 2, 16 februarie 1919, pp. 44–45; *Glorificarea sorei ocrotitoare: Franța*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVI, nr. 149–150, 25 decembrie 1918/7 ianuarie 1919, pp. 1–3.

[69] Ioan Lupaș, „Amintiri din temnița ungurească de la Seghedin", în Idem, *Paralelism istoric*, București, 1937, pp. 30–31.

imaginea unei naţiuni perene, o comunitate culturală în primul rând, înainte de a deveni şi una politică[70].

Pentru anul 1919, aniversarea de la 24 ianuarie primise noi valenţe, în contextul evenimentelor recente de la Alba Iulia. În plus, sărbătoarea se desfăşura sub auspiciile unei aniversări rotunde, după trecerea celor 60 de ani. Astfel că la Sibiu semnificaţia zilei de 24 ianuarie a fost rememorată cu participarea oficialităţilor religioase (începând cu slujba din catedrala ortodoxă, oficiată de arhimandritul Eusebiu Roşca), a celor militare (prin prezenţa generalului Moşoiu) şi a celor culturale. Ioan Lupaş a fost cel care a rostit un discurs în sala teatrului din localitate, presa locală remarcând structura textului[71], ca şi prestanţa publică a oratorului: „Dl. Lupaş e azi un bărbat cu renume în ale istoriei"[72]. Momentul a fost înregistrat şi de „Telegraful român", care a redat câteva fragmente din discurs, dar şi de gazeta „Patria", unde a fost reprodus integral[73]. Putem, aşadar, să remarcăm coordonatele noului tipar istoriografic, naţional, care va face carieră în secolul XX şi care asocia gestul politic efemer al lui Mihai Viteazul din 1600 cu unirea din 1859 şi apoi cu cea din 1918.

Discursul destul de lung, motiv pentru care a fost redat în foileton în „Patria", cu inflexiuni sensibilizante, accentua trecutul nevralgic al românilor, dar şi finalitatea pozitivă adusă de anul 1918, într-o tonalitate metaforică şi uşor de înţeles de un public larg: „Anul 1918 va rămâne în istoria naţiunii române ca anul celui mai bogat seceriş: în 27 martie s-a unit Basarabia cu patria mamă, în 15 noiembrie Bucovina, iar în 18 noiembrie Transilvania, Banatul, Crişana, Sălajul şi Maramureşul"[74]. Astfel, Lupaş reitera rostul preoţilor români aşa cum putea fi perceput şi înainte de Marea Unire, nu doar ca militanţi politici, dar şi ca apărători ai ideii naţionale, călăuze ale enoriaşilor înspre acest spirit identitar, naţional[75].

La începutul anului 1919 Lupaş a fost numit secretar la Resortul cultelor,

[70] Anthony Smith, *Naţionalism şi modernism*, Chişinău, Editura Epigraf, 2002, p. 36.

[71] Discursul conţinea „minunate crâmpeie din cugetarea celor mai însemnaţi bărbaţi ai lumii, precum şi versuri poporale de o mare însemnătate". *Sărbarea Unirii Principatelor în Sibiu*, în „Gazeta poporului", Sibiu, an II, nr. 7, 3/16 februarie 1919, p. 3.

[72] *Serbarea zilei de 24 ianuarie în Sibiu*, în „Foaia poporului", Sibiu, an 27, nr. 5, 27 ianuarie/2 februarie 1919, p. 3.

[73] *Sărbătorirea începutului de mărire al Neamului Românesc*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 12, 29 ianuarie/11 februarie 1919, pp. 1–2; I. Lupaş, *Libertate şi unitate naţională*, în „Patria", Sibiu, an I, nr. 3, 5/18 februarie 1919, p. 2, nr. 4, 6/19 februarie 1919, p. 2, nr. 5, 7/20 februarie 1919, p. 2, nr. 6, 8/21 februarie 1919, p. 2, nr. 7, 9/22 februarie 1919, p. 2.

[74] Ioan Lupaş, *Libertate şi unitate naţională*, în „Patria", Sibiu, an I, nr. 7, 9/22 februarie 1919, p. 2.

[75] Keith Hitchins, *Afirmarea naţiunii: mişcarea naţională românească din Transilvania 1860–1914*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000, pp. 165–166.

pentru problemele care vizau școlile patronate de Biserica Ortodoxă Română. În această calitate, responsabilitatea sa era coroborată cu cea a secretarului general de la instrucție, Onisifor Ghibu și cu cea a profesorului de teologie de la Blaj, Alexandru Rusu, secretar pentru problemele Bisericii Greco-Catolice[76]. Presa îl eticheta cu o dublă valență, ca „protopopul Săliștei, cunoscutul istoric"[77]. Astfel că a fost prezent în această dublă ipostază și la primul congres al învățătorilor din Transilvania.

Desfășurat la Sibiu între 12–14 februarie 1919, în prezența a peste o mie de dascăli din întreaga provincie, congresul învățătorilor a pus pe tapet chestiuni stringente legate de noul plan de învățământ, de pregătirea dascălilor, de reorganizarea învățământului primar pentru elevii între 7–14 ani, a încercat să statueze raportul dintre stat, biserică și școală. Lupaș, prezent la această reuniune, în calitatea amintită mai sus, nu a rostit un discurs, această sarcină revenindu-i ministrului Vasile Goldiș. Vocea lui s-a auzit totuși, într-un toast, la banchetul de la finalul primei zile a congresului, când a subliniat legătura bisericii cu școala în trecutul românilor ardeleni[78]. Privită în ansamblu, reuniunea învățătorilor a surprins frământările și doleanțele unei categorii socio-profesionale, conștientă de transformările ce vor urma. Însă abia în anul 1924, legea învățământului primar aducea formula de organizare unitară la acest prim nivel al școlarității, la scara întregii țări.

La 19 martie 1919, însoțindu-l pe ministrul Vasile Goldiș, Lupaș a fost prezent și la adunarea de protest a femeilor române față de malversațiunile maghiare, în sala prefecturii din Sibiu. Adunarea a fost organizată și prezidată de Catinca Bârseanu, președinta Reuniunii femeilor române din Sibiu[79], or acest fapt demonstrează și influența unor relații personale, afinitatea dintre soțul ei, profesorul Andrei Bârseanu și Lupaș datând deja de câteva decenii bune.

Un eveniment important de la care protopopul Lupaș nu putea lipsi a fost primul congres al preoțimii ortodoxe din Transilvania, care a prefigurat un

---

[76] *Organizarea învățământului în Transilvania*, în „Dimineața", București, an XVI, nr. 4607, 7 februarie 1919, p. 2.

[77] Rep., *Congresul învățătorilor*, în „Renașterea română", Sibiu, an I, nr. 30, 12/25 februarie 1919, p. 2; *Informațiuni*, în „Glasul Bucovinei", Cernăuți, an III, nr. 80, 12/25 februarie 1919, p. 3; *Congresul învățătorilor din Sibiu*, în „Gazeta Transilvaniei", Brașov, an LXXX, nr. 37, 16 februarie/1 martie 1919, pp. 1–2; *Congresul învățătorilor*, în „Unirea", Blaj, an XXIX, nr. 43, 28 februarie 1919, pp. 1–2; *Congresul învățătorimii*, în „Drapelul", Lugoj, an XIX, nr. 19, 19 februarie/4 martie 1919, p. 2.

[78] *Congresul învățătorilor*, în „Foaia poporului", Sibiu, an 27, nr. 8, 17 februarie/2 martie 1919, pp. 5–6.

[79] *Adunarea de protestare a femeilor din județul Sibiului*, în „Patria", an I, nr. 28, 19 martie 1919, p. 2.

congres similar al preoţimii greco-catolice[80] şi mai apoi, congresul naţional al preoţimii. Desfăşurat între 19–21 martie 1919 la Sibiu, în prezenţa celor peste 600 de preoţi, inclusiv delegaţi veniţi din Basarabia şi Cernăuţi, congresul a avut în atenţie mai multe probleme, îndeosebi cele legate de uniformizarea ecleziastică la scara întregului regat, de situaţia materială a preoţimii, raporturile ei cu statul, atitudinea ei faţă de viaţa politică, rolul cultural şi organizarea într-o asociaţie reprezentativă[81]. Unul din traseele de discuţii a fost cel demarat de Nicolae Bălan, care a analizat implicarea preoţilor în activitatea politică, dar a schiţat şi identitatea românească nu doar ca rezultat al unui proces istoric, ci şi al unei acţiuni divine, transistorice[82].

Dincolo de detaliile legate de dezbaterile şi de intervenţiile celor prezenţi, ni se profilează imaginea lui Lupaş prin prisma discursului pe care l-a rostit la deschiderea reuniunii. Cuvintele sale, etichetate drept un „splendit discurs"[83], recomandat în paginile gazetelor drept „multapreciatul bărbat al bisericii şi al neamului"[84], au fost reproduse în rezumat ori chiar integral, în cazul „Telegrafului român", aşa că avem posibilitatea de a-i urmări firul ideatic şi de a-i înţelege opţiunile politice şi ideologice. Istoria reiterată de el a fost una în care accentua rolul bisericii ortodoxe în construcţia naţională, cu destule elemente dramatice, dar cu o implicare continuă, din trecutul medieval până aproape de contemporaneitate. Astfel, preoţimea românească apărea atât ca salvatoarea naţiunii, cât şi ca expresia martirajului colectiv: „dureros şi lungul pomelnic se încheie cu internaţii, bătuţii, schingiuiţii, osândiţii la moarte şi ucişii preoţi români din zilele noastre"[85]. Să mai menţionăm că Lupaş a fost atent la auditoriu, modulându-şi discursul, astfel că în faţa invitaţilor de

---

[80] *Mare adunare de preoţi la Cluj*, în „Unirea poporului", Blaj, an XXIX, nr. 14, 1 mai 1919, p. 3. Cel care îi convoca pe preoţii greco-catolici la Cluj, în ziua de 14 mai 1919, era tocmai protopopul Clujului, Elie Dăianu, prezent la reuniunea ortodocşilor de la Sibiu în calitate de invitat.

[81] Lupaş făcea parte din comitetul de organizare al Congresului. *Congresul preoţilor. Convocare*, în „Drapelul", Lugoj, an XIX, nr. 19, 19 februarie/ 4 martie 1919, p. 2; Ov. D. Ge., *Congresul preoţimii noastre*, în „Gazeta Transilvaniei", Braşov, an LXXX, nr. 55, 9/22 martie 1919, pp. 1–2; *Congresul preoţilor*, în „Renaşterea română", Sibiu, an I, nr. 51, 8/21 martie 1919, p. 2; *Congresul preoţimii din Sf. Mitropolie ortodoxă-română*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 28, 9/22 martie 1919, pp. 1–2; *Congresul preoţilor*, în „Patria", Sibiu, an I, nr. 29, 20 martie 1919, pp. 1–2.

[82] Marian Pătru, „<Ortodocşii sunt naţiunea care alcătuieşte statul român naţional şi unitar>. Biserica ortodoxă din Transilvania şi modernitatea politică", în vol. *România interbelică. Modernizare politico-instituţională şi discurs naţional*, coord. Sorin Radu, Oliver Jens Schmitt, Iaşi, Polirom, 2023, pp. 275–276.

[83] Ov. D. Ge., *op. cit.*, p. 2.

[84] *De la Congres*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 27, 7/20 martie 1919, p. 2.

[85] Ioan Lupaş, *Congresul preoţimii din sf. Mitropolie ortodoxă română*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 27, 7/20 martie 1919, p. 1.

confesiune greco-catolică prezenți în sală (Dăianu, Maniu etc.), a preferat să învedereze rolul „preoțimii ardelene, de amândouă confesiunile”[86], în actul de la 1 Decembrie 1918. Deopotrivă, în fața reprezentanților preoțimii ortodoxe veniți din celelalte teritorii ale Regatului, a pedalat pe ideea națională: „iată-ne pe toți adunați, în patria cea dulce, închinându-ne cu credință la aceleași altare la Dumnezeul părinților noștri”[87].

Congresul preoțimii ortodoxe din Ardeal a reprezentat doar un punct de plecare, a schițat o problematică ce a rămas prioritară în lunile următoare. Președintele congresului, protopopul Saftu din Brașov[88], va fi cel care va organiza congresul național, la finele anului, la București, iar asociația clerului, intitulată „Andrei Șaguna”, ale cărei baze s-au pus la acest prim congres[89], va avea un rol cultural și ideologic în anii ce vor veni. Întrunită periodic la Sibiu, la Institutul Andreian, asociația a devenit și un liant, prin comitetul central, între preoții cu pasiuni istoriografice[90].

De menționat și faptul că discursul rostit de Lupaș a avut reverberații și în rândul gazetarilor ce l-au publicat, care i-au remarcat calitățile oratorice și chiar au reflectat pe marginea unei noi oratorii ardelene, legată de tradiția cărturărească. Este ceea ce face Radu S. Popescu, unul din redactorii de la „Patria”. Semnând cu pseudonim[91], el a inserat aprecieri la adresa calităților oratorice ale lui Lupaș, ca unul care s-a numărat între auditori: „nu numai timbrul vocii, care transmite frazele auditorului, cu o sonoritate înviorătoare, fac din d-sa un orator, pentru că sonoritatea este o calitate de moment; dar fac din d-sa un orator, fraza șlefuită de asperități și debarasată de perifraze, conturul pe care-l dă gândului, succesiunea logică a ideilor, fixarea unei idei centrale în jurul căreia gravitează toate celelalte, ritmul pe care-l dă deslănțuirei retorice. Lupaș nu poate să rătăcească în vorbă”[92].

---

[86] *Ibidem*, p. 2.

[87] *Ibidem*, p. 2.

[88] *Congresul preoților*, în „Renașterea română”, Sibiu, an I, nr. 51, 8/21 martie 1919, p. 2.

[89] Între membrii acesteia îi regăsim, alături de Lupaș, pe Nicolae Bălan, Ștefan Meteș, Sebastian Stanca etc. *Informațiuni*, în „Patria”, Sibiu, an I, nr. 31, 22 martie 1919, p. 3.

[90] Bunăoară, la 2 iulie erau convocați membrii comitetului central la Seminarul Andreian, între aceștia aflându-se Ioan Lupaș, Ștefan Meteș, Sebastian Stanca, Pompei Morușca. Discuțiile au fost diverse, de la cele culturale, legate de cărțile de popularizare din colecția „Bunului păstor”, la cele ecleziastice, legate de organizarea Bisericii Ortodoxe Române din noul regat, la cele politice, legate de candidatura preoțimii doar pe listele Partidului Național în alegerile viitoare, la cele sociale, ce vizau ajutoarele oferite preoților și familiilor lor în anul 1919. *Convocare*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 58, 24 iunie 1919, p. 2; Rep., *Ședința comitetului asociației clerului gr. ortodox*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 137, 9 iulie 1919, p. 1.

[91] Pseudonimul Radu Dragnea. Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, vol. 1, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 133.

[92] Radu Dragnea, *Noua oratorie ardeleană*, în „Patria”, Sibiu, an I, nr. 32, 23 martie 1919, p. 2.

Câteva zile mai târziu, la 24 martie 1919, îl regăsim pe Lupaș la reuniunea epitropiei fundației ziariștilor ardeleni, al cărui vicepreședinte era, convocată la Sibiu pentru a analiza situația financiară, donațiile și cheltuielile făcute în anul precedent. A fost un prilej și de a fi alături de amicul său, Ion I. Lapedatu, cel care a prezentat raportul financiar[93]. De fapt, era o responsabilitate pe care și-o asumase și în trecut, în 1918 fiind prezent la Blaj la întrunirea aceleiași epitropii[94]. Lumea prin care a trecut protopopul Lupaș în 1919 a rămas până la un punct similară cu cea din anii anteriori, lumea unor solidarități interconfesionale și a mai vechilor amiciții.

La începutul lunii aprilie presa a consemnat implicarea protopopului Lupaș în programul vizitei profesorului englez Edward Madge, consilier economic în delegația engleză la Conferința de pace, la Sibiu și în împrejurimi. Prezența acestor oficialități străine în Transilvania în anul 1919 demonstrează interesul pentru realitatea noilor teritorii intrate în componența Regatului României. Dacă la Sibiu vizita a păstrat un aspect oficial, dovadă întâlnirile avute cu Iuliu Maniu – președintele Consiliului Dirigent, cu generalul Moșoiu și cu alți miniștri ardeleni, popasul de la Sălișteț cred că avea valențe clar naționale, profesorul englez fiind primit într-o comunitate majoritar românească, ortodoxă, cu un protopop care putea încropi un discurs din tușe ideatice pe măsura profilului intelectual al oaspetelui. Un detaliu pe care gazetarul de la „Patria" a ținut să-l noteze a fost acela că la Sălișteț delegația engleză a fost salutată în limba proprie de un sălișțean care se întorsese din America. Discursul lui Lupaș, probabil tot în limba latină, fiindcă acest lucru nu ne este precizat, pare a se fi armonizat cu afinitățile profesorului englez: „dar se face tăcere și învățatul sălișțean Pr. Ion Lupaș începe să vorbească, de la tribuna unui sat, de religiozitatea poporului englez, de principiile de stat ale lui Hobbes și de asemănările sufletești dintre noi și englezi"[95]. Vizitarea școlii și a bisericii, prezența sătenilor în straie de sărbătoare au întregit decorul identitar. Costumul popular primea în acest caz o funcționalitate simbolică, politică, dar și un rost festiv, în condițiile în care nu intra în uzul cotidian[96].

---

[93] Din comitet mai făceau parte Valeriu Branișteț, în calitate de președinte, Vasile Goldiș – vicepreședinte, Ion Agârbiceanu, Alexandru Ciura. Au fost prezenți, alături de Lupaș și Lapedatu, Agârbiceanu și Ciura. *Fundațiunea ziariștilor*, în „Patria", Sibiu, an I, nr. 36, 28 martie 1919, p. 1; *Epitropia fondului ziariștilor*, în „Unirea", Blaj, an XXIX, nr. 67, 28 martie 1919, p. 1.

[94] În 1918 era vicepreședinte al epitropiei ziariștilor, care a condus reuniunea, în absența președintelui, V. Branișteț. *Informațiuni*, în „Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. 51, 17 august 1918, p. 3; *Ajutorarea ziariștilor români. Un apel al epitropiei*, în „Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. 57, 18 septembrie 1918, p. 1.

[95] *Buna vestire a oaspeților englezi*, în „Patria", Sibiu, an I, nr. 45, 9 aprilie 1919, p. 2; *Un profesor englez între noi*, în „Foaia poporului", Sibiu, an 27, nr. 14, 31 martie/13 aprilie 1919, p. 5.

[96] Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII–XX*, Iași, Editura Polirom, 2000, pp. 139–140.

Știrea a ajuns cu o întârziere de câteva săptămâni și în presa din Bucovina, dar în aceiași termeni admirativi față de cuvântarea protopopului Lupaș[97].

Centru politic, cultural și militar al Transilvaniei reîntregite în anul 1919, Sibiul a fost martorul peregrinării mai multor personalități politice de dincolo de Carpați, în primul rând a familiei regale. Primul din familia regală care a sosit la Sibiu a fost principele Carol, în 8 aprilie, din motive militare, inspectând comandamentul general al trupelor din Ardeal, de aici, apoi vizitând garnizoanele din Alba Iulia, Blaj și Orăștie. La Sibiu a fost primit de oficialitățile politice și militare ardelene, în frunte cu Iuliu Maniu și generalul Moșoiu, într-un context politic extrem de sensibil, cu puțin timp înainte de ofensiva trupelor maghiare din 15/16 aprilie 1919[98]. Vizita purta amprenta oficială, a implicării Bisericii Ortodoxe Române în regizarea cultului monarhic, principele participând la o slujbă în catedrala ortodoxă, oficiată de episcopul Miron Cristea[99]. Cultul monarhic făcea deja parte din comentariile jurnalistice, ca și din discursul istoriografic: „de veacuri lungi așteptam un fecior de Crai, o odraslă de Domn român să calce pe pământul nostru pentru ca să-i putem închina inimile noastre”[100]. Putem presupune că Lupaș nu s-a aflat la Sibiu în 8 aprilie, numele lui nu apare între reprezentanții bisericii care au oficiat slujba din catedrală, greu de crezut că ar fi putut fi omis.

Pe drumul de întoarcere de la Orăștie la Sibiu, principele Carol a poposit și la Sălișteˡ[101], astfel că probabil protopopul Lupaș a rămas să definitiveze detaliile legate de primirea principelui în comuna sa natală. Așadar, în 11 aprilie, principele Carol, pe atunci în vârstă de 25 de ani, a fost întâmpinat la Sălișteˡ de Ioan Lupaș. Gazeta „Patria” a publicat și discursul rostit de acesta, care, așa cum era de așteptat, era impregnat nu doar de o tonalitate națională, ci și de percepția istoricului asupra momentului pe care îl trăia. Întregul discurs a gravitat în jurul legăturilor pan-românești, exemplificate și prin prezența multor sălișteni dincolo de Carpați, „ducând cu sine și răspândind în

---

[97] „A rostit o cuvântare academică, accentuând punctele de asemănare între noi și englezi: împăcarea conservatorismului religios cu aspirațiile democratice”. Corespondent, *Din Ardeal. Oaspeți străini la Sibiu*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, an II, nr. 140, 11 mai 1919, p. 4.

[98] Daniel Crețu, *Familia regală la Sibiu în primii ani după Unire*, în „Transilvania”, Sibiu, nr. 2, 2019, p. 65.

[99] *Prințul moștenitor român în Ardeal*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 35, 10 aprilie 1919, p. 1; *Principele Carol în Ardeal*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 36, 12 aprilie 1919, pp. 2–3.

[100] *Bine-ai venit, Alteță*, în „Patria”, Sibiu, an I, nr. 45, 9 aprilie 1919, p. 1.

[101] *Drumul de triumf al A.S. R. prin Transilvania*, în „Patria”, Sibiu, an I, nr. 49, 13 aprilie 1919, pp. 1–2; *Drumul de triumf al Principelui Carol prin Transilvania*, în „Drapelul”, Lugoj, an XIX, nr. 36, 6/19 aprilie 1919, p. 2. Articolul din „Drapelul” este o preluare a celui din „Patria”.

cercuri largi spiritul de tradiţională bunăcuviinţă, de ordine şi chiverniseală înţeleaptă întru toate”[102].

Anul 1919 a asociat în biografia lui Ioan Lupaş şi secvenţe diverse de exercitare a responsabilităţilor sale clericale ori culturale, dar despre care s-au păstrat doar informaţii sumare şi disparate. Bunăoară, este cazul notiţei că în duminica ce a urmat vizitei principelui Carol la Sibiu şi Sălişte, adică în 13 aprilie, a rostit predica în catedrala din Sibiu[103] sau că în 25 aprilie avusese o conferinţă la Sâmbăta de Sus, în ctitoria brâncovenească, în calitate de secretar la Resortul cultelor, pledând împotriva sectelor religioase, „pentru întărirea în credinţa strămoşească”[104].

În aceeaşi zi de 25 aprilie, dacă nu cumva anterior era vorba de o inconsecvenţă a presei datorată diferenţei dintre calendarul iulian şi cel gregorian, Lupaş a fost prezent la Sibiu la întâlnirea cu delegaţia celor 5 jurnalişti aliaţi[105], veniţi să cunoască situaţia economică, politică şi culturală a românilor ardeleni, alături de Silviu Dragomir, la acea dată şeful biroului de presă şi de reprezentanţi ai tuturor ziarelor româneşti din Sibiu[106]. Lupaş a ţinut un discurs în latină, aceasta fiind deja pentru el lingua franca, utilizată şi anterior în conversaţiile cu străinii. Confesiv, el a reiterat regretul necunoaşterii limbii franceze, datorită contextului şcolarizării sale. A subliniat importanţa presei, la fel ca şi Silviu Dragomir, conchizând că „puterea ziarelor este cu mult mai mare ca puterea armelor”[107]. A urmat invitaţia pentru ziua de duminică, 27 aprilie, la Sălişte, „unde au rămas încântaţi de portul şi de gospodăriile româneşti de acolo. La şcoală s-a aranjat cu acest prilej o frumoasă petrecere, care a ţinut din zori şi până în zi”[108]. Astfel, această lume rurală, trăind paşnic şi afişând o tradiţie, exprima raportul dintre naţiune şi pământul ei[109] şi era antiteza cu mediul urban, occidental, din care proveneau şi jurnaliştii străini.

---

[102] *Întru întâmpinarea principelui Carol. Cuvânt rostit la Sălişte, la 11 aprilie 1919, de Dr. Ioan Lupaş*, în „Patria”, Sibiu, an I, nr. 50, 15 aprilie 1919, p. 1.

[103] *Ştirile zilei*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 36, 12 aprilie 1919, p. 3.

[104] *Ştirile zilei*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 39, 24 aprilie 1919, p. 2.

[105] Delegaţia era formată din: Antoine Magnan, director la École des Hautes Études din Paris, pentru ziarul francez „Le Petit Parisien”; Emile Henriot, redactor la „Le Temps”; Ernesto Vercesi, corespondent pentru „Secolo”, „Giornale d’Italia”, „Corriere d’Italia” şi pentru „La Nation Belge”; Lloyd Allen de la Sindicatul de Presă „Union” din Statele Unite şi Becot, redactor la Agenţia „Rado”. Marius Boromiz, *op. cit.*, p. 136.

[106] Rep., *În mijlocul ziariştilor aliaţi*, în „Patria”, Sibiu, an I, nr. 60, 27 aprilie 1919, pp. 2–3; *Delegaţia ziariştilor aliaţi la Sibiu*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 27, nr. 17, 4 mai 1919, p. 4; *Ştiri*, în „Unirea poporului”, Blaj, an XXIX, nr. 89, 1 mai 1919, p. 6.

[107] *Oaspeţi iubiţi*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 42, 1 mai 1919, p. 2.

[108] *Informaţiuni*, în „Renașterea română”, Sibiu, an I, nr. 83, 29 aprilie 1919, p. 2.

[109] Anne-Marie Thiesse, *op. cit.*, p. 115.

La 15 mai îl regăsim pe protopopul Săliștei la București, în aula Academiei Române, la ședința publică organizată după o întrerupere de doi ani, datorată războiului. Prezența sa, alături de ceilalți membri ai Academiei, a avut loc într-o zi cu semnificație istorică, dar și în contextul augmentării discursului național, de care instituția nu fusese străină nici în anii anteriori[110]. Așa cum rezultă din mențiunile jurnalistice, se pare că Lupaș a rămas la București cel puțin câteva zile, îmbinând oportunitatea științifică cu misionarismul clerical. Astfel, în dimineața zilei de 17 mai era menționată prezența sa la biserica Amzei, oficiind un parastas pentru revoluționarii ardeleni de la 1848, rostind și un discurs cu acest prilej, audiat de câțiva reprezentanți ai elitei politice și culturale a vremii[111]. Reprodus ulterior în „Telegraful român"[112], discursul lui Lupaș asocia accentele religioase, proprii ambientului, cu orgoliul său de ardelean („nu era deci, cu putință, ca noi, românii transilvăneni, să dăm uitării ziua aceasta"), dar și cu satisfacția pentru unitatea națională recent înfăptuită: „și s-a înfipt stindardul tricolor în creștetul Carpaților, de unde el se întinde ocrotitor peste toți frații de la Nistru până la Tisa..."[113]. Această asociere între prezența sa la București, la Academia Română și apoi într-o biserică se va repeta câteva luni mai târziu, cu prilejul omagierii lui Mihai Viteazul[114]. A revenit în Aula Academiei Române, la ședința publică din 19 mai, pentru a prezenta un fragment din istoria culturală a românilor ardeleni, cu titlul „Cea dintâi revistă românească din Ungaria"[115].

---

[110] „S-au prăbușit hotarele care ne înăbușeau" au fost cuvintele rostite de regele Ferdinand la această ședință de deschidere. *Ședința solemnă a Academiei Române*, în „Universul", București, an XXXVII, nr. 171, 16 mai 1919, pp. 1–2; *Semicentenarul Academiei Române*, în „Gazeta Transilvaniei", Brașov, an 80, nr. 96, 17 mai 1919, pp. 1–2.

[111] Între aceștia s-au aflat mitropolitul Pimen, Ștefan Pop, Vasile Goldiș, Sextil Pușcariu, Octavian Tăslăuanu, George Popa-Lisseanu. Presa din capitală nu a redat decât câteva frânturi din discursul lui Lupaș, dar a remarcat că a ținut „o foarte frumoasă cuvântare". I. P., *Parastas pentru eroii ardeleni căzuți la 1848*, în „Dimineața", București, an XVI, nr. 4686, 18/5 mai 1919, p. 2; *În memoria eroilor de la 1848*, în „Universul", București, an XXXVII, nr. 173, 18 mai 1919, p. 1.

[112] Aici, datat la 16 mai, nu la 17 mai, ca în presa din capitală. I. Lupaș, *Aduceți-vă aminte!*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 49, 27 mai 1919, pp. 2–3.

[113] *Ibidem*, p. 3.

[114] La 22 noiembrie 1919 a participat la ședința solemnă a Academiei, iar a doua zi la comemorarea lui Mihai Viteazul, la biserica Mihai Vodă din capitală, de data aceasta doar ca participant, artizanii principali ai momentului fiind Nicolae Iorga și diaconul Nicolae Popescu. Miss, *Comemorarea lui Mihai Viteazul*, în „Dimineața", București, an XVI, nr. 4869, 23 noiembrie 1919, p. 5.

[115] Făcea referire la apariția în 1821 la Budapesta a „Bibliotecii românești", sub conducerea lui Zaharia Carcalechi. Miss, *De la Academia Română*, în „Dimineața", București, an XVI, nr. 4685, 21/8 mai 1919, p. 1; *Comunicarea părintelui dr. I. Lupaș la Academia română*, în „Gazeta Transilvaniei", Brașov, an 80, nr. 101, 23 mai 1919, p. 2.

Primăvara anului 1919 a adus și prima vizită a cuplului regal al României în Ardeal, sosit cu trenul în gara din Brașov[116], după zvonuri contrare, ce au alimentat neliniștea între ardeleni, străbătând timp de câteva zile locuri emblematice, trecând prin Brad, Țebea, Alba Iulia, Blaj, Sibiu[117], și ajungând la 1 iunie și la Sălișteː Vizita la Sălișteː l-a avut ca amfitrion pe protopopul Lupaș și a asociat aceleași elemente identitare românești, evidențiate și cu alte ocazii festive în acel an de metamorfoză națională. Presa a reținut, cum era de așteptat, decorul național și festivismul: „ca primirea să fie cât mai românească se întinde o horă mare”[118], în mijlocul căreia, pe acordurile cântecului „Hai să dăm mână cu mână”, au fost prinși și cei doi suverani. Pe tot parcursul vizitei, Lupaș a fost gazda model, care a oferit explicații, detalii despre comunitate, despre istoricul școlii, al bisericii și al muzeului local. Nu au lipsit darurile simbolice, un costum popular oferit de sălișteнce reginei Maria ori probe ale proverbialei ospitalități românești, „corfe frumos împodobite cu mere și pere gustoase”[119], dăruite principesei Ileana. Călătoria familiei regale a fost nu doar o vizită într-un spațiu multietnic și multiconfesional al noii Românii, ci și un drum înspre construcția identitară, pentru care simbolurile și tradiția erau elemente de referință.

Discursul rostit de Lupaș în fața suveranilor și a comunității din Sălișteː așa cum a fost reprodus în paginile „Telegrafului român”, a reprezentat o afirmare a loialității față de casa regală, cu cuvinte cheie, care atârnau greu în balanța acelor zile dificile, „pace”, „dreptate”, „iubire”[120]. Lupaș se mai întâlnise cu regele Ferdinand în Aula Academiei Române, în anul 1916, dar într-o altă conjunctură politică. Din rememorările sale, publicate peste ani, la moartea suveranului, a rezultat că făcuse parte și din delegația sibiană, cu care familia regală se întâlnise anterior vizitei de la Sălișteː Suveranul îl remarcase: „mi-a plăcut foarte mult ieri, când te-am văzut defilând în fruntea poporului. Așa de frumos tablou, cu preoții în frunte”[121], acest detaliu determinându-l să accepte invitația de a veni și la Sălișteː schimbând instant itinerariul de a doua zi. În opinia lui Lupaș, vizita regală a fost un moment emblematic pentru comunitate, descrisă în termenii identitari și ai cultului monarhic clar asumat: „Cât e de mare piața din centrul comunei, era plină de țărani și țărance, în curatul lor costum, așa de

[116] *Suveranii în Ardeal*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 101, 23 mai 1919, p. 1.
[117] Radu Cosmin, *Prin Ardeal*, București, 1919, p. 13.
[118] Cronicar, *Din călătoria Suveranilor. La Sălișteː*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 55, 17 iunie 1919, p. 2.
[119] *Ibidem*.
[120] *Întâmpinarea Regelui și Reginei la Sălișteː (Ardeal)*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 57, 21 iunie 1919, pp. 1–2.
[121] Ioan Lupaș, *Câteva amintiri despre regele Ferdinand*, în „Transilvania”, Sibiu, an 59, nr. 7, 1927, pp. 269–270.

impresionant prin seriozitate și simplicitate. Regele stătea de vorbă cu țăranii, iar Regina Maria cu țărancele, de la care primeau răspunsuri precise și cuviincioase la fiecare întrebare”[122]. Așa cum s-a arătat într-un studiu[123], Lupaș se va mai întâlni cu regele Ferdinand și în anii următori, atât în calitatea sa de membru al Academiei, de profesor la universitatea clujeană sau de om politic, iar din scurtele dialoguri purtate, pe care memoria presei le-a păstrat, reieșea că popasul la Sălișteа a rămas și pentru suveran un moment inconfundabil, de neuitat.

Am mai putea asocia și impactul discursului rostit de Lupaș la Sălișteа, în fața familiei regale, asupra celor din suită, care nici nu știau exact cine era vorbitorul: „un popă ține o cuvântare regelui de parcă e săpată pe lespede. O minune de adâncimi filosofice și de imagini colorate... Aud că pe preot îl cheamă dr. Lupaș și e membru al Academiei. Străluciți preoți mai are Ardealul!”[124]. Dacă facem abstracție de elogiile aduse, rămâne imaginea a două lumi diferite, geografic și uman, care atunci începeau să se re/descopere.

După câteva luni de funcționare a Consiliului Dirigent la Sibiu, a intrat cumva în tipicul oficial ca în cazul unor prezențe străine în orașul de pe malurile Cibinului, să urmeze și un drum la Sălișteа, cu rolul de a marca și valoriza coordonatele stilului de viață românesc. Astfel, la 10 iunie 1919 sosise la București, o delegație de profesori francezi, conduși de Lucien Poincaré, vice-rectorul Academiei din Paris și fratele președintelui Franței[125], care a fost primită de rectorul Universității, I. Atanasiu și de ministrul Constantin Anghelescu[126]. Din delegația ce afișase dorința de a contribui la reorganizarea sistemului universitar românesc mai făceau parte nume cunoscute ale elitei intelectuale occidentale, bunăoară profesorul Charles Diehl și Emmanuel de Martonne. Cu toții s-au îndreptat apoi spre alte regiuni din țară, sosind la Sibiu o săptămână mai târziu, iar în după masa zilei de 18 iunie la Sălișteа. Cum era vorba de reprezentanți ai elitei culturale occidentale, Lupaș a fost din nou cel care le-a împărtășit detalii despre comunitatea în care se născuse, dar a subliniat, apelând la uzul și liantul limbii latine, și afinitatea dintre cele două „națiuni surori”[127]. Răspunsul profesorului Poincaré, așa cum presa ardeleană l-a înregistrat, a marșat pe aceleași consonanțe lingvistice, cu politețe egală, „regretând că nu poate răspunde

[122] *Ibidem*, p. 270.

[123] Paul-Ersilian Roșca, *Ioan Lupaș și monarhia. Momente regale în viața unui sălișteаn*, în „Tabor”, Cluj-Napoca, an XI, nr. 7, 2017, pp. 117–126.

[124] Radu Cosmin, *op. cit.*, p. 470.

[125] *Unirea poporului*, Blaj, an XXIX, nr. 125, 26 iunie 1919, p. 1.

[126] R.C.D., *Solemnitatea de la Universitate*, în „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4709, 11/24 iunie 1919, p. 1; H. G., *Scopul misiunei universitare franceze*, în „Dimineața”, București, an XVI, nr. 4709, 11/24 iunie 1919, p. 1.

[127] B.P., *Misiunea profesorilor francezi la noi*, în „Patria”, Cluj, an I, nr. 101, 21 iunie 1919, p. 2.

în dulcele grai românesc, nici în sonora limbă latină”[128], din care nu au lipsit sublinierile legate de sprijinul Franţei în stabilitatea noii ordini politice.

Un alt oficial, Frank Rattigan, care conducea din aprilie 1919 legaţia britanică din România, și care funcţionase din anul 1914 în Vechiul Regat în același serviciu diplomatic[129], a făcut o vizită prin Ardeal în luna iulie. Drumul său a trecut cum era și firesc prin Sibiu, dar și prin Sălișteunde a fost întâmpinat de protopopul Lupaș, care și-a adaptat discursul la personalitatea oaspetelui, subliniind importanţa relaţiilor dintre Anglia și România[130]. Nu știm în ce limbă au comunicat cei doi, probabil Rattigan înţelegea limba română. Este evident că persoanele publice care în cursul anului 1919 au ajuns la Sibiu, au făcut apoi un popas la Sălișteși de fiecare dată tabloul întrevederilor îi acorda un loc central protopopului Lupaș.

Ioan Lupaș și-a împărţit vara anului 1919 între responsabilităţile clericale existente, dar și cele care se profilau deja în orizontul său biografic. Pe de o parte, îl regăsim între organizatorii cursurilor de vară de la Sălișteși, pentru pregătirea învăţătorilor, deschise la 29 iunie. Momentul a fost un prilej pentru a se aduna în comuna sibiană oficialităţile responsabile cu bunul mers al sectorului didactic, adică Valeriu Braniște, șeful Resortului culte și instrucţie, precum și secretarii generali Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, plus directorul învăţământului primar, Ion Mateiu, care avusese de fapt iniţiativa organizării acestor cursuri. Celor peste 300 de dascăli adunaţi li s-a adresat în deschidere și Lupaș, după ce fusese și între preoţii care oficiaseră serviciul religios, subliniind importanţa acestor cursuri[131].

Pe de altă parte, Lupaș a participat la mai multe reuniuni clericale, ce dezbăteau problema unificării bisericii ortodoxe din Regat, cu cele ale teritoriilor recent alipite, ca un susţinător conștiincios al modelului șagunian. Astfel, s-a aflat între 24–25 iunie la consfătuirea de la Sinaia, organizată de mitropolitul Pimen Georgescu al Moldovei, ca președinte al Sf. Sinod și locţiitor al mitropolitului primat[132], alături de Vasile Goldiș și Valeriu Braniște[133]. Această

---

[128] *Ibidem*; *Știrile zilei*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 58, 24 iunie 1919, p. 3.

[129] Lucian Leuștean, „O „radiografie” a conducerii României din 1919–1920 – Frank Rattigan, chargé d’affaires al Marii Britanii la București”, în vol. *Istoria ca pasiune. Studii oferite profesorului Platon la împlinirea a 65 de ani*, editori Petronel Zahariuc, Laurenţiu Rădvan, Liviu Pilat, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, pp. 785–801.

[130] *Informaţii*, în „Românul”, Arad, an VIII, nr. 74, 30 iulie 1919, p. 2.

[131] Rep., *Deschiderea solemnă a cursurilor din Săliște*, în „Patria”, Sibiu, an I, nr. 108, 1 iulie 1919, p. 2.

[132] Paul Brusanowski, *Autonomia și constituţionalismul în dezbaterile privind unificarea Bisericii Ortodoxe Române (1919–1925)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2020, p. 91.

[133] *Unificarea bisericii ortodoxe*, în „Foaia poporului”, Sibiu, an 27, nr. 26, 6 iulie 1919, p. 3.

întrunire, la care au participat laici și clerici din toate provinciile românești, nu a dorit să fie una oficială, ci mai degrabă „un schimb de vederi al unor fruntași fii ai bisericii, făcut cu gândul de a fixa unele momente, care să servească la timpul său ca puncte de plecare sau ca baze de discuție în corporațiunile legale a bisericilor din singuraticele provincii românești"[134]. Chiar dacă presa nu a înregistrat în totalitate ceea ce rostise Lupaș, concluziile reuniunii au demonstrat aderența ardelenilor la Statutul organic al lui Șaguna (la fel ca anterior, cu excepția lui Ștefan Meteș, la congresul preoțimii ardelene din martie), care urma să fie trimis autorităților bisericești din toate provinciile, ca model al dezbaterilor viitoare. Totodată, s-a făcut și un prim pas spre unificarea ecleziastică instituțională, prin decizia ca noul sinod să-i integreze ca membri de drept pe toți ierarhii din provinciile alipite României[135].

Gândurile lui Lupaș s-au auzit câteva zile mai târziu, prin intermediul unui articol publicat de el însuși, înaintea întrunirii sinodului arhidiecezan într-o sesiune extraordinară, ce-și propusese alegerea membrilor pentru noul Consistoriu episcopal de la Cluj, al noii episcopii ortodoxe de acolo. Ioan Lupaș a motivat, apelând la argumente istorice, oportunitatea unei noi episcopii, coborând până la patronajul exercitat în timpul lui Ștefan cel Mare asupra regiunilor ardelene, dar a menținut și tonalitatea naționalistă, făcând din Biserica Ortodoxă Română din Ardeal în secolele XVIII–XIX, principalul liant național[136]. Evident, era o voce îndreptățită să facă astfel de remarci la data respectivă, fiindcă tocmai publicase sinteza sa de istorie bisericească a românilor ardeleni.

Sinodul întrunit la Sibiu la 20 iulie 1919 a decis alegerea consistoriului[137] pentru viitoarea episcopie ortodoxă clujeană. Numele protopopului Lupaș a apărut între membrii senatului bisericesc, alături de cel al altor personalități ce-și vor lega curând destinul profesional de Cluj (Sextil Pușcariu, Onisifor Ghibu), iar de aici urma decizia celor care erau deja asesori ai consistoriului arhidiecezan, cum era și cazul istoricului nostru, să opteze în termen de 3 luni pentru una din responsabilități[138]. Oarecum, se întrezărea faptul că pașii lui Lupaș urmau să ia din toamnă drumul Clujului. La 4 septembrie 1919, în prima ședință a noului Consistoriu de la Cluj, ținută sub președinția viitorului episcop

[134] *Consfătuirea de la Sinaia*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 62, 3 iulie 1919, pp. 1–2.
[135] *Unificarea bisericei ortodoxe*, în „Foaia poporului", Sibiu, an 27, nr. 26, 6 iulie 1919, p. 3.
[136] Ioan Lupaș, *Împlinirea unei datorii vechi*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 68, 19 iulie 1919, pp. 1–2.
[137] Consistoriul episcopal era un organism ecleziastic definit de Statutul organic al lui Șaguna, format dintr-un președinte (ierarhul) și asesorii consistoriali, aleși de sinodul eparhial. Marius Eppel, *op. cit.*, p. 12.
[138] *Sinod arhidiecezan extraordinar*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 71, 26 iulie 1919, pp. 1–2; *Episcopia gr.-or. de la Cluj*, în „Foaia poporului", Sibiu, an 27, nr. 29, 27 iulie 1919, p. 2.

Nicolae Ivan a fost prezent și Lupaș[139], asesor și membru al Senatului școlar, demonstrând că renunța așadar la responsabilitatea similară din consistoriul arhidiecezan de la Sibiu.

Vara anului 1919 a fost una în care Lupaș nu a avut timp de recreere, fiind implicat chiar și în dezbaterile politice. La ședințele Marelui Sfat, desfășurate la Sibiu în zilele de 6–8 august, a avut și el câteva intervenții, în legătură cu proiectul de reformă agrară. Nu s-a dezmințit nici de data aceasta, inserând istoria în limbajul politicii, balansând între dramatism și optimism, amintind de situația țărănimii românești în secolele XVI–XVII, dar și de reformele lui Cuza[140]. „Istoria se repetă în multe privințe"[141] pare a fi nu doar leitmotivul istoricului de meserie, ci și concluzia omului politic, pentru care ecourile trecutului nu puteau fi disociate de metamorfozele prezentului.

Anul 1919 adusese, printre altele, schimbări radicale în sistemul de învățământ din Transilvania. Una din problemele ardente a fost reorganizarea universității din Cluj într-o instituție românească, mai ales că aceasta fusese a doua mare universitate din Ungaria, după cea din Budapesta. Demiterea întregului corp profesoral al universității clujene, la 12 mai 1919[142], în urma refuzului acestuia de a depune jurământul de fidelitate față de statul român, a fost resimțită dureros de elita maghiară. Însă ceea ce s-a întâmplat făcea parte și din „revoluția culturală" inițiată de Consiliul Dirigent, care văzuse în școală un important instrument de omogenizare și românizare[143].

Procesul a durat mai multe luni, în timpul cărora Consiliul Dirigent a constituit o comisie universitară, condusă de Sextil Pușcariu, care trebuia să facă propuneri legate de organizarea universității și ocuparea catedrelor didactice[144]. Numirea filologului român în fruntea acestei comisii, apoi la conducerea noii universități române de la Cluj se datora, după propria mărturisire, nu atât experienței sale de decan al Facultății de Litere și Filosofie de la Cernăuți, cât faptului

---

[139] „Foaia bisericească", Cluj, an I, nr. 2–3, 25 decembrie 1919, p. 4.

[140] *Desbaterile Marelui Sfat*, în „Patria", Sibiu, an I, nr. 140, 9 august 1919, p. 2; *Ședințele Marelui Sfat*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 77, 12 august 1919, p. 1.

[141] Ioan Lupaș, *Biruința dreptății*, în „Patria", Sibiu, an I, nr. 141, 10 august 1919, p. 1.

[142] Marcela Sălăgean, în colaborare cu Ana-Maria Stan, Emilia Cismaș, Szilárd Toth, „Universitatea din Cluj între 1919 și 1944", în vol. *Istoria Universității „Babeș-Bolyai"*, coord. Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012, p. 129.

[143] Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe" (1920–1923)*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 99; Dennis Deletant, *România 1916–1941. O istorie politică*, București, Editura Humanitas, 2024, p. 76.

[144] Ion Breazu, *Universitatea românească „Regele Ferdinand I" din Cluj*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Vasile Pușcaș, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2019, p. 58; Stelian Neagoe, *Viața universitară clujeană interbelică*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 53.

că din fosta monarhie austro-ungară nu mai era niciun alt profesor universitar român[145]. De remarcat și afinităţile intelectuale ce existau între membrii comisiei universitare, validate și de prezenţa lor în cadrul Academiei Române ori de alte interferenţe[146]. O demonstrează și frânturi ale schimbului epistolar dintre Pușcariu și Lupaș încă din luna martie. După ce Lupaș îl anunţa pe Pușcariu de discuţiile din culise, de proiectul universităţii românești de la Cluj și de posibila sa numire în funcţia de rector al universităţii clujene, din toamnă[147], acesta îi răspundea de la Cernăuţi, la 23 martie 1919, exprimându-și speranţa că vor putea dialoga pe această temă în luna mai, la sesiunea Academiei Române: „vom vorbi în tihnă despre multe și mai ales despre Universitatea din Cluj. Bineînţeles, dacă voi primi invitarea de a contribui la înființarea întâiei universităţi ardelene, voi da cu dragă inimă tot concursul meu. Și așa mi-e greu să stau aici acum când în ţara de care mă leagă tot sufletul se fac schimbările cele mai importante”[148].

Activitatea comisiei universitare a început în luna iunie, la București, când s-au făcut și primele propuneri pentru profesorii recrutaţi din Ardeal, care să-i fie integraţi. Procedura aceasta de selecţie a cadrelor didactice, ce prelua modelul universităţii din Strasbourg, fusese acceptată după o perioadă de reflecţii și paralelisme cu ceea ce se întâmpla la Iași și București. Din luna iulie, Lupaș figura în comisia universitară la secţia literară, alături de Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Dimitrie Gusti, Onisifor Ghibu și Gheorghe Bogdan-Duică, de președintele Sextil Pușcariu și de Nicolae Drăganu[149]. Afinitatea lui Lupaș pentru istoria Transilvaniei se întrezărea și din propunerea făcută de el pentru o catedră de istoria Transilvaniei[150], disciplină pe care, de altfel, și-o va asuma ulterior la universitatea clujeană.

---

[145] Ana-Maria Stan, „Statutul profesional și public al personalului academic de la Universitatea Românească din Cluj între 1919–1940”, în vol. *Alma Mater în derivă. Aspecte alternative ale vieţii universitare interbelice*, coord. Irina Nastasă-Matei, Zoltán Rostás, Cluj-Napoca, Editura Eikon & Școala ardeleană, 2016, p. 24.

[146] În opinia lui Pușcariu a mai contat și faptul că în Consiliul Dirigent s-au reunit mai mulţi profesori ai gimnaziului de la Brașov și absolvenţi ai acestuia, care de câteva decenii bune sperau/se iluzionau vizavi de o universitate românească în Ardeal. Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediţie de Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 384.

[147] *Ibidem*, p. 358.

[148] Apud *Nicolae Iorga și Universitatea din Cluj*, ediţie îngrijită de Petre Ţurlea și Stelian Mândruţ, București, Fundaţia Naţională pentru Știinţă și Artă. Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, 2005, pp. 30–31.

[149] Ana-Maria Stan, „De la strădaniile întemeierii la consacrarea instituţională. Facultatea de Litere și Filosofie clujeană în perioada interbelică (1919–1939)”, în vol. *Facultatea de Litere și Filosofie*, coordonator Ana-Maria Stan, editori Ioan-Aurel Pop, Simion Simon, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 15.

[150] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 61.

Comisia universitară, formată din 20 de membri, a funcţionat până la constituirea senatului universităţii, întrunindu-se, după caz, la Sibiu, Cluj sau Bucureşti[151]. Misiunea ei principală a fost cea de a alege, din mai mulţi candidaţi, noul corp profesoral, lucru care era aproape finalizat la începutul lunii septembrie, când din cei peste 220 de candidaţi fuseseră definitivaţi titularii la aproape toate catedrele[152]. Numele lui Lupaș apărea deja în septembrie între cei numiţi la Facultatea de Litere, la „istoria nouă a românilor"[153]. Interesant este faptul că „Telegraful român"[154], spre deosebire de restul presei ardelene, a omis numele lui Lupaș atunci când anunţase profesorii noii facultăţi, cu toate că anterior, în cazul afișării membrilor comisiei universitare, însărcinată cu desemnarea cadrelor didactice, numele lui Lupaș a apărut. Putem presupune că era o omisiune voită din partea gazetei oficiale a mitropoliei ortodoxe sibiene, atâta vreme cât Lupaș era încă protopop de Sălişte, iar un asemenea anunţ risca poate să agite prea mult spiritele în parohiile ce-i erau subordonate. Lista a primit o conotaţie definitivă după ce a fost inserată în Gazeta oficială a Consiliului Dirigent, la începutul lunii octombrie[155].

O altă remarcă ar fi și aceea că dacă până atunci comentariile legate de opera istoricului Lupaș au rămas cumva în umbră în decursul anului 1919, cu excepţia menţiunii succinte legate de profilul său intelectual, în cazul în care rostise o alocuţiune, din septembrie s-au reluat semnalele care doreau să-l valideze ca om de ştiinţă, deși anul fusese nesemnificativ pentru tabloul operei sale, cu doar 8 articole de popularizare istorică și câteva cuvântări[156].

---

[151] „Gazeta Transilvaniei", Braşov, an 80, nr. 164, 12 august 1919, p. 1; *Informaţii*, în „Românul", Arad, an VIII, nr. 87, 15 august 1919, p. 3; *Organizarea universităţii din Cluj*, în „Unirea", Blaj, an XXIX, nr. 182, 30 august 1919, p. 2.

[152] *Organizarea Universităţii din Cluj*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 67, 17 iulie 1919, p. 2; *Universitatea din Cluj*, în „Foaia poporului", Sibiu, an 27, nr. 35, 7 septembrie 1919, pp. 6–7.

[153] *Universitatea din Cluj. Numiri la facultatea de litere*, în „Gazeta Transilvaniei", Braşov, an 80, nr. 191, 16 septembrie 1919, p. 3; *Universitatea din Cluj. Numiri de profesori*, în „Unirea", Blaj, an XXIX, nr. 200, 21 septembrie 1919, p. 2.

[154] *De la Universitatea din Cluj*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 92, 23 septembrie 1919, p. 3.

[155] *Comunicat oficial*, în „Gazeta oficială publicată de Consiliul dirigent al Transilvaniei, Banatului şi ţinuturilor româneşti din Ungaria, nr. 57–60, 4–13 octombrie 1919, p. 5.

[156] „Telegraful român" pare a fi gazeta care a încercat să le inoculeze cititorilor faptul că Lupaș era și un cărturar, nu doar un preot, astfel că reproducea o recenzie a directorului gimnaziului evanghelic din Sighișoara. Recenzia fusese publicată în luna mai, în numărul 113 din 1919 al cotidianului sibian „Deutsche Tapespost", în termeni laudativi la adresa istoricului român. Friedrich Müller-Langenthal, *Istoria bisericească a românilor ardeleni,* în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 86, 6 septembrie 1919, pp. 1–2.

Toamna anului 1919 a fost și mai agitată pentru viitorul profesor al universității clujene, deoarece în teritoriul vieții sale publice intraseră nu doar noile responsabilități profesionale, ci și cele politice. Numele lui Ioan Lupaș a apărut pe listele de candidați pentru Camera Deputaților, din partea Partidului Național Român, circumscripția Sălișteː Desigur, decizia era de așteptat, având în vedere orientarea sa politică anterioară, după cum nu era surprinzătoare compania în care se găsea, alături de Goga – candidat al aceluiași partid în circumscripția Rășinari și de vechiul său prieten, I. I. Lapedatu, în circumscripția Nocrich[157]. În aceste împrejurări a fost prezent, alături de Goga și de alți candidați, la întâlnirile electorale cu alegătorii din zona Sibiului, primele fiind cele din 27–28 septembrie[158]. O săptămână mai târziu, la 5 octombrie, s-a aflat la întâlnirea organizată de Partidul Național la Sălișteː din nou alături de Goga și de Nicolae Ivan, viitorul episcop ortodox al Clujului, candidat pentru Senat. Prin discursul rostit, Lupaș a rămas același istoric militant, care a accentuat inechitatea din trecut și rolul moralizator al istoriei[159].

Sarabanda politică s-a încheiat cu bine pentru Lupaș, ca și pentru partidul pe listele căruia candidase, alegerile din noiembrie 1919 fiind pentru ardeleni mai degrabă expresia monopartidismului. Așa că, în săptămânile ce au urmat Lupaș a încercat să concilieze la propriu drumul didactic cu cel politic. Pașii îl vor purta atât la reuniunile politice, cât și prin sălile universității clujene. Bunăoară, s-a aflat la Sibiu, în 17 noiembrie, alături de ceilalți deputați și senatori ai Partidului Național, la o reuniune prezidată de Maniu, pentru constituirea clubului parlamentar. În noul Parlament, a fost desemnat membru al Comisiei instrucțiunii publice, alături de alte personalități ecleziastice (Nicolae Bălan, Alexandru Niculescu, Roman Ciorogariu, Vasile Lucaciu, Ioan Agârbiceanu etc.) și intelectuale (Ștefan Meteș, Octavian Goga, Tăslăuanu, Ioan Lapedatu, Alexandru Lapedatu etc.)[160]. Parlamentul României întregite s-a întrunit la București la 20 noiembrie 1919, Lupaș fiind parte a noului corp politic și a grupării ardelenilor[161].

Pe de altă parte, la 3 noiembrie 1919, s-a aflat la Cluj, atunci când

---

[157] *Candidații Partidului Național în Sibiu*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 80, nr. 199, 25 septembrie 1919, p. 2; *Campania electorală în Ardeal*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 96, 4 octombrie 1919, p. 2; *Candidații oficiali ai partidului național din Ardeal, Banat. Crișana și Marmația*, în „Telegraful român”, Sibiu, an LXVII, nr. 101, 16 octombrie 1919, pp. 2–3.

[158] *„Universul” în Ardeal*, în „Universul”, București, an XXXVII, 1 octombrie 1919, p. 2.

[159] *Întrunirea de la Sălișteː*, în „Renașterea română”, Sibiu, an I, nr. 209, 8 octombrie 1919, p. 1.

[160] *Conferința Partidului Național*, în „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an 82, nr. 244, 21 noiembrie 1919, p. 3.

[161] Coresp., *Pe malurile Dâmboviței*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, an II, nr. 298, 27 noiembrie 1919, p. 2.

universitatea şi-a deschis porţile, iar prelegerea inaugurală a lui Vasile Pârvan (venit de la Bucureşti pentru a colabora cu noua universitate românească, timp de un semestru), „Datoria vieţii noastre", prima prelegere în limba română în noua universitate, transmitea un mesaj realist, umanist şi naţional[162]. Mult mai puţin citată şi citită, lecţia de deschidere a cursului de istoria nouă a românilor, rostită de Ioan Lupaş câteva zile mai târziu, la 11 noiembrie 1919, intitulată „Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti", păstra din concepţia sa istorică anterioară asocierea între determinismul religios şi cel uman, ca şi legitimarea noii istorii naţionale, prin invocarea dramelor trecutului. Discursul avea puternice inflexiuni naţionale[163], dar şi educaţionale, rezervate celor care se regăseau atunci în băncile universităţii clujene. Exista, aşa cum observa şi Vasile Puşcaş, urmărind discursurile din epocă ale universitarilor reuniţi la Cluj, un orgoliu naţional al acestora[164]. Realismul nu-i lipsea dascălului venit de la Sălişte, care nu ezita să menţioneze lipsurile cu care universitatea pornea pe noul drum, adică o bibliotecă, o arhivă, un institut de istorie naţională[165], transformate în deziderate colective. Nu se poate omite nici erudiţia discursului, fundamentată pe lecturi mai vechi (citându-i pe Fustel de Coulanges, Herder, Mancini, Iorga etc.), nici rigoarea didactică, exersată în cei patru ani de profesorat la Sibiu, vizibilă în maniera în care îşi sistematizase ideile, respectând tema anunţată şi detaliind „acţiunea acestor factori istorici în procesul de dezvoltare a neamului nostru"[166].

Aşadar, spre finalul anului 1919, Ioan Lupaş, la vârsta deplinei maturităţi, acceptase să facă parte din noua elită universitară a Clujului. Ezitările se pare că nu au lipsit, aşa cum mărturiseşte şi corespondenţa sa[167]. În cele din urmă se mutase într-un oraş ardelean, purtând şi responsabilitatea familiei care-l însoţea, soţia Ana şi cei trei copii minori, Semproniu, în vârstă de 11 ani, fiica

[162] Ioan Aurel Pop, *Gaudeamus igitur!*, prefaţă la Vasile Pârvan, *Datoria vieţii noastre*, Cluj-Napoca, Editura Şcoala Ardeleană, 2017, p. VI.

[163] „Este plină patria noastră română de mulţimea oraşelor copleşite de elemente străine şi de mulţimea şi mai mare a satelor, în care străbate atât de anevoie o rază de ştiinţă". Ioan Lupaş, „Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti", în Idem, *Scrieri alese (1880–1967)*, vol. II, ediţie îngrijită de Camil Mureşanu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 9.

[164] Vasile Puşcaş, *Idealul universităţii moderne*, Bucureşti, Fundaţia Culturală Română, 1994, p. 26.

[165] Ioan Lupaş, „Factorii istorici ai vieţii naţionale româneşti", în *loc.cit*., p. 11.

[166] *Ibidem*, p. 14. Ulterior, Lupaş oferă detalii legate de factorul geografic, de cel etnografic, religios, raţional, tradiţional, juridic şi moral, cu foarte multe exemple istorice.

[167] Axente Banciu, fostul său profesor, îi scria din Braşov, la începutul anului 1920: „cetesc în *Cuvântul poporului* raportul înduioşător despre despărţirea ta de Sălişte. Nu ştiam c-o părăseşti. P-aici se scornise c-ai renunţat la catedra de la Cluj, păstrând mandatul de deputat". Ioan Lupaş, *Corespondenţă,* selecţie, introducere şi note alcătuite de Radu Ardeleanu şi Lucian Giura, Sibiu, Casa de Presă şi Editură Tribuna, 2003, p. 45.

Hortensia, de 10 ani și micuța Marina (Minerva), de doar 6 ani[168]. Numele lui s-a legat treptat de Cluj, dar și-a consumat energia nu doar în activitățile didactice, ci și în cele religioase. La 1/14 decembrie a oficiat un parastas la Cluj, urmând tradiția din anii anteriori de la Sibiu, pentru comemorarea lui Andrei Șaguna[169]. Imaginea cu care poate fi asociat în anii de profesorat de la Universitatea din Cluj a purtat în continuare și o amprentă ecleziastică, mai ales că a fost invitat să predea, începând cu anul 1924, istoria bisericii la Academia Teologică de aici, a fost membru al adunării eparhiale și al Congresului Național Bisericesc[170], sprijinindu-l pe Nicolae Ivan, fostul său profesor de la gimnaziul din Sibiu, în diverse inițiative ecleziastice și instituționale. În corespondența primită de după 1919 s-au păstrat și apelativele uzitate în deceniul anterior („prea cucernice părinte", „frate").

Ne putem întreba și care era cercul de prieteni, cum s-a reconfigurat acesta, după plecarea la Cluj. Din păcate, doar pe cei pe care corespondența sau memorialistica i-a înregistrat îi putem evoca, dar vor mai fi fost și alții, mai ales din lumea patriarhală a Săliștei pe care a îndrumat-o ca protopop, timp de un deceniu. Bunăoară, s-a bucurat de prietenia lui Ion Lapedatu și a soției sale, Veturia, pe care o cunoscuse înainte ca aceasta să-și însoțească pașii în viață de tânărul economist al familiei Lapedatu, de care fusese se pare în tinerețe îndrăgostit[171], predând gratuit istoria românilor în 1905, la școala pe care ea o conducea la Sibiu și pe care o va omagia într-o mini-monografie, după dispariția ei[172]. Deputat în Parlamentul României reîntregite, în 1919, ales în circumscripția Nocrich, Ion Lapedatu s-a aflat cu ocazia campaniei electorale în zona Sibiului, de mai multe ori în compania prietenului Lupaș. De asemenea, după 1922, când a devenit și el profesor la Academia de Studii comerciale din Cluj. Oarecum, drumurile lor nu s-au despărțit niciodată, interferându-se și ulterior, inclusiv în anul 1926, în guvernul Averescu, unde Lupaș a ocupat fotoliul de ministru al sănătății și ocrotirii sociale, iar Lapedatu pe cel de finanțe[173].

---

[168] Detalii despre destinele lor la Lucian Nastasă, *„Suveranii" universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale. Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864–1948)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007, pp. 153–154.

[169] *Notițe*, în „Foaia bisericească", Cluj, an I, nr. 2–3, 25 decembrie 1919, p. 12.

[170] Mircea-Gheorghe Abrudan, *Părintele Academician Ioan Lupaș, făuritor și istoric al Marii Uniri din 1918*, în „Arhivele Bistriței", an IV, fascicula 1, *Făuritorii Marii Uniri*, coord. Mircea Gelu Buta, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 71.

[171] Conform destăinuirii lui I. Lapedatu, Lupaș, îndrăgostit și el de Veturia, încercase să-i tempereze elanul, atrăgându-i atenția că ea era „voluntară și capricioasă". I. I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, ediție îngrijită de Ioan Opriș, Iași, Institutul European, 1998, p. 156.

[172] Ioan Lupaș, *O binefăcătoare a tinerimii studioase: Veturia I. Lapedatu*, Sibiu, 1933, p. 16.

[173] *Noul guvern al țării*, în „Cuvântul poporului", Sibiu, an VIII, nr. 13–14, 4 aprilie 1926, pp. 2–3.

Ar trebui să ni-l imaginăm pe Ioan Lupaș la catedra universității clujene alături de alți congeneri. De unde veneau ceilalți și cu ce gânduri? Istoria istoriografiei asociază activitatea lui Lupaș în cadrul facultății de istorie, începând cu anul 1919, cu cea a altui ardelean, Alexandru Lapedatu. Doar că, spre deosebire de Lupaș, acesta nu venea din Ardeal, ci de la București, după o perioadă destul de lungă petrecută în capitală, după finalizarea studiilor universitare acolo, dar și după responsabilități clare. În cazul său, nu pare a fi fost o decizie care să nu fi suscitat frământări, dovadă scrisoarea în care amintea de poziția pe care deja o ocupa la Facultatea bucureșteană[174], dar în final spiritul său de ardelean a triumfat. Oricum, anul 1919 a fost unul extrem de agitat și pentru viitorul său coleg, obligat să se deplaseze între Paris (în calitate de consilier pe probleme istorice ale legației române de acolo), București și Cluj[175].

La Cluj l-a regăsit și pe amicul din copilărie, Onisifor Ghibu, cu care studiase la Sălișteș, Sibiu, Brașov, Budapesta și în Germania, cu care împărțise adesea vacanțele, cu care ajunsese la o familiaritate, așa că acesta folosea și un apelativ de alint la adresa sa („Ionu Mitișoru"), dar de care se despărțise în anul 1905, când a luat drumul Bucureștiului. Firul prieteniei s-a reluat în 1919, prin responsabilitățile avute în cadrul Resortului pentru culte al Consiliul Dirigent, iar apoi la Cluj, unde cei doi și-au început cariera universitară în același an. Evocându-și prietenul din copilărie, Ghibu a conturat cumva ce a însemnat metamorfozarea fostului protopop de Sălișteș în profesor universitar. „Mă îndoiam că un om prins atât de puternic în mrejele preocupărilor științifice va putea deveni un bun preot și un bun administrator, rămânând în același timp credincios științei... Deși a stat la țară un întreg deceniu (1909–1919) el nu s-a rustificat câtuși de puțin, cum s-a întâmplat mai mult sau mai puțin cu toți protopopii noștri"[176]. Că păstrase și în noua calitate ceva din misionarismul clerical ne împărtășește același coleg, Ghibu: „dar după cum la 1909, el a prefăcut amvonul colbuit al bisericii din satul său în catedră răspânditoare de lumină, așa prefăcu el acum catedra universitară și tribuna politică într-un amvon, de la care cu o nesguduită convingere și consecvență propovăduiește adevărul și moralitatea"[177].

---

[174] În amintirile sale notează că a primit cu bucurie vestea numirii în corpul profesoral de la Cluj atât fiindcă rector urma să fie vechiul său coleg de la Brașov, Sextil Pușcariu, cât și fiindcă îl avea ca și coleg pe Lupaș, de care îl lega o prietenie încă din 1905. Alexandru Lapedatu, *Amintiri*, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Ioan Opriș, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1998, pp. 180–181.

[175] Ioachim Crăciun, „Alex. I. Lăpedatu. Note bio-bibliografice", în vol. *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani,* București, 1936, pp. XXVI–XXVII.

[176] Onisifor Ghibu, „Ioan Lupaș", în *loc.cit*., p. 456. Idem, „Amintiri despre Ioan Lupaș", în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș*..., p. 283.

[177] *Ibidem,* p. 284.

Pentru Ioan Lupaș, anul 1919 s-a încheiat cu sărbătorile de iarnă și vacanța pe care le-a petrecut acasă, la Sălișteunde a avut ocazia să ia parte și la adunarea generală a Astrei, din 28–29 decembrie de la Sibiu, ce-și relua activitatea după o pauză de aproape 5 ani. Cu acest prilej fusese invitat și Iorga, desemnat membru de onoare al Astrei. În noul comitet central ales, în care se păstra președinția lui Andrei Bârseanu, îl regăsim pe Lupaș printre membri, fiind în continuare o punte de dialog între ortodocși și greco-catolici, alături de alți clerici, Dăianu, Agârbiceanu etc[178].

A urmat anunțul său din 31 decembrie 1919, prin care renunța oficial la postul de protopop de Sălișteiar la 1 ianuarie 1920 și la cel de prim paroh de Sălișteunde a exercitase timp de un deceniu și din mijlocul comunității natale, a îmbrăcat un aer sărbătoresc, la 8 ianuarie 1920, când în sala festivă a școlii din Sălișteunde s-a ținut sinodul protopopesc extraordinar. Credincioșii i-au dăruit un album, care să-i aducă aminte de anii petrecuți acolo[180]. La 10 ianuarie Lupaș se afla încă la Sălișteunde primindu-l în mijlocul comunității pe același Nicolae Iorga și omagiindu-l prin discursul rostit în sala festivă a școlii din localitate[181].

Inaugurarea oficială a universității din Cluj, programată inițial pentru 1 decembrie 1919, a fost amânată pentru 1 februarie 1920[182]. Pentru Lupaș –simbolic, era un nou început, în care balanța se înclina către o carieră didactică, iar responsabilitățile religioase treceau în plan secund. Decretul regal din 27 ianuarie 1920[183] confirma deciziile Consiliului Dirigent referitoare la transformarea universității clujene în universitate românească, precum și numirile de profesori la Universitatea din Cluj.

Venind din cercul de apropiați ai lui Sextil Pușcariu, Onisifor Ghibu și frații Lapedatu se părea că intrarea lui Lupaș în universitatea clujeană putea fi protejată de posibile discordii. Aparent doar, căci între notițele contemporanilor

---

[178] „Transilvania", an I, nr. 1–12, 1 decembrie 1919, pp. 2, 20, 70, 90; *Ședințele Asociațiunei*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 122, 31 decembrie 1919, pp. 3–5; *Informațiuni*, în „Biserica și școala", Arad, an XLIV, nr. 2, 12/25 ianuarie 1920, p. 3; *Știri*, în „Foaia diecezană", Caransebeș, an XXXV, nr. 5, 26 ianuarie/8 februarie 1920, p. 4.

[179] Mihai Sofronie, *op. cit.*, p. 709.

[180] D. Lăpădat. „Amintiri dintr-o viață închinată binelui obștesc", în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș...*, p. 472.

[181] Mircea-Gheorghe Abrudan, *Părintele Academician Ioan Lupaș, făuritor și istoric al Marii Uniri dn 1918*, în „Arhivele Bistriței", an IV, fascicula 1, *Făuritorii Marii Uniri*, coord. Mircea Gelu Buta, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 77.

[182] *Știrile zilei*, în „Telegraful român", Sibiu, an LXVII, nr. 108, 2 decembrie 1919, p. 3.

[183] „Gazeta oficială publicată de Consiliul dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria", nr. 83, 31 ianuarie 1920, p. 1.

se regăsește și un incident care l-a vizat direct. Astfel, Victor Papilian a relatat cu umor, dar și cu sarcasm, un episod în care Lupaș a fost acuzat ulterior de nereguli financiare făcute în calitatea lui de director al căminelor studențești. Era evident că în agora universității clujene se reuniseră oameni cu orientări confesionale, politice, morale atât de diferite, încât consensul rămânea iluzoriu ori de fațadă[184].

Dar în caruselul biografic al lui Lupaș anul 1920 a fost unul de validare științifică, fiindcă la 8 iunie a rostit, după o îndelungată amânare cauzată de Marele Război, discursul de recepție de la Academia Română, despre doi antecesori, Nicolae Popea și Ioan Micu Moldovan, în prezența regelui Ferdinand și cu răspunsul lui Nicolae Iorga. Se certifica astfel, integrarea lui în istoriografia națională, dar și în cea ecleziastică.

3. Un scurt bilanț

Pentru a încheia, să revenim la întrebările de la începutul acestui material. Anul 1919 a fost pentru Ioan Lupaș un an complicat, în care pe de o parte, și-a îndeplinit responsabilitățile clericale la Sălișteș, dar pe de altă parte, a trecut prin mai multe schimbări. Și-a validat recunoașterea traseului său științific și didactic de până atunci, prin integrarea în noul corp profesoral al universității clujene, după cum și-a validat și prețuirea de care se bucurase în mijlocul comunității sale, prin alegerea ca deputat de Sălișteș pe listele Partidului Național Român. A fost totodată un an cu evenimente surprinzătoare, în care au fost confirmate calitățile sale oratorice atât în medii care-i erau cumva familiare, la congresul preoțimii ortodoxe, în mijlocul Astrei ori al învățătorilor, cât și în fața unor oaspeți neașteptați, români și străini, care au poposit la Sălișteș. În privința creației științifice nu a fost un an intens, ceea ce a publicat au fost mai degrabă texte de cultură generală ori discursuri, explicabil însă datorită evenimentelor pe multiple planuri în care s-a angajat. Poate doar lecția de deschidere rostită la Cluj în luna noiembrie, să se fi apropiat de profilul istoricului.

Trecerea sa de la Sălișteș la Cluj a fost prefigurată de tatonările făcute încă din primăvară de către viitorul rector, Sextil Pușcariu și desigur, a contat faptul că a făcut parte din comisia universitară, fiindcă majoritatea membrilor ei au devenit și profesori ai viitoarei universități. Raporturile sale foarte bune cu Nicolae

[184] În confruntarea dintre Racoviță, președintele comisiei căminelor și Lupaș, directorul căminelor, Papilian a încercat să păstreze inițial echidistanța. „Am în fața mea doi oameni. Pe masivul Racoviță, care și-a înfrânt sentimentele anti-clericale, și pe tânguitorul Lupaș care, în clipa aceea, redevenise popa cu căldărușa în mână". Victor Papilian, *Amintiri din teatru (II)*, în „Manuscriptum", București, an XIX, nr. 3, 1988, p. 138.

Iorga au putut să conteze, dovadă și felul în care deschidea noul an 1920, cu vizita acestuia la Sălișteː În epocă a continuat să fie perceput ca preot și ca istoric, cel puțin așa era prezentat la adunările publice în prima jumătate a anului. De la finele anului, însă, balanța s-a înclinat în favoarea istoricului, dar a păstrat în subsidiar și calitatea ecleziastică, prin activitățile aferente de la Cluj. A rămas așadar o personalitate cu un dublu rol, chiar dacă acesta nu a fost împărțit în mod egal între cele două activități, iar statutul său de profesor și istoric a devenit prioritar, începând cu anul 1920.

A fost mandatul de parlamentar o trambulină socială? O analiză preliminară a membrilor Parlamentului României aleși în Transilvania (1919–1926)*

Vlad POPOVICI**, Raluca RUS***

Context istoric, istoriografic și obiective de cercetare

Evoluția vieții politice în Transilvania anilor 1920 a făcut obiectul a numeroase cercetări istorice, focalizate prioritar, pe lângă reconstrucția cadrului general, înspre monografierea principalelor două partide politice (Partidul Național Român și Partidul Național Liberal)[1] și înspre analize ale alegerilor și vieții parlamentare[2]. Ceea ce lipsește încă din cercetarea istorică a perioadei

* Studiu realizat în cadrul proiectului finanțat de Czech Science Foundation, no. 20–19463X, "Social mobility of elites in the Central European regions (1861–1926) and transition of imperial experience and structures in nation-states."

** Cercetător asociat, dr., Institutul și Arhiva Masaryk ale Academiei Cehe de Științe

*** Dr., profesor de istorie la Colegiul Național „Alexandru Papiu Ilarian", Târgu Mureș

[1] Selectiv: Ioan Ciupea, Virgiliu Țârău, *Liberalii clujeni. Destine în marea istorie*, vol. 1–2, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007–2009; Corneliu Crăciun, *Contribuții la istoria Partidului Național Liberal din Bihor (1921–1947)*, Oradea, Editura Primus, 2009; Claudiu Porumbăcean, *Din viața politică sătmăreană.* vol. 1. *PNL Satu Mare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011; Ovidiu Buruiană, *Liberalii: structuri și sociabilități politice în România interbelică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2013; Marin Pop, *Viața politică în România interbelică (1919–1938). Activitatea Partidului Național și Național-Țărănesc din Ardeal și Banat*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014; Gabriel Moisa, *Un secol de politică. Incursiune în istoria Partidului Național Liberal din Bihor între 1920–2020*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2021.

[2] Selectiv: Simion Cutișteanu, *Electoratul din România în anii interbelici (mișcarea muncitorească și democratică în viața electorală din România interbelică)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia,

interbelice este prosopografia membrilor Parlamentului României, pentru care, lăsând la o parte lucrările clasice ale lui Mattei Dogan (care însă conţin doar analizele, nu și datele biografice)[3], pentru spaţiul Transilvaniei abia recent au început să fie realizaţi, timid, primii paşi[4].

Date fiind aceste premise, nici cercetările de istorie socială a corpului membrilor Parlamentului nu sunt foarte avansate, lăsând loc pentru numeroase tipuri de analize promiţătoare, printre care și cele de mobilitate socială. Acestea din urmă au în România o tradiţie mai degrabă în sfera studiilor sociologice[5].

1981; Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930–1940)*, București, Editura Enciclopedică, 2004; Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democraţiei parlamentare (1919–1937)*, Iași, Institutul European, 2004; Traian Bosoancă, *Alegerile parlamentare din judeţul Mureș 1919–1939*, Cluj-Napoca, Editura Ardealul, 2004; Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866–1937)*, Iași, Institutul European, 2005; Sorin Radu (ed.), *Cultură politică și comportament electoral în România în perioada democraţiei parlamentare (1866–1937). Între specificul naţional și modelele europene*, Sibiu, Editura Universităţii „Lucian Blaga", 2006; Florin Müller (coord.), *Elite parlamentare și dinamică electorală în România*, București, Editura Universităţii din București, 2009; Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora (ed.), *România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 „la firul ierbii"*, Iași, Polirom, 2019.

[3] Mattei Dogan, *Analiza statistică a „democraţiei parlamentare" din România*, București, Editura Partidului Social-Democrat, 1946; Mattei Dogan, „Piramida răsturnată. Originea socială a parlamentarilor din România", în Idem, *Comparaţii și explicaţii în știinţa politică și în sociologie*, ed. îngrijită și prefaţă de Cristian Preda și Alexandra Ionașcu, Iași, Institutul European, 2010, pp. 263–286.

[4] Mads Ole Balling, *Von reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945*, Band I, Kopenhangen, Dokumentation Verlag, 1991, pp. 609–655; Claudia Ursuţiu, *Senatori și deputaţi evrei în Parlamentul României (1919–1931). Între reușită și eșec*, Cluj-Napoca, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, 2006; Alexandru Nicolaescu, *Elita internă a Partidului Naţional Român (1919–1926)*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barit". Series Historica", LV, 2016, supliment: *Elites of the Modern Period in the Romanian Historical Research (18th century to 1948)*, pp. 207–226; Sorin Radu, Alexandru Nicolaescu, *The Parliamentary Elite of the Romanian National Party (1919–1926)*, în „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica", IX, 2012, pp. 211–239; Paul Șeulean, *Parlamentari germani în forul legislative al României (1919–1929)*. vol. 1–2, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015; Balázs Sándor, *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*, Kolozsvár, Editura Kriterion, 2008; Sorin Radu, *Senatorii de drept în Parlamentul României în perioada 1866–1938*, în „Revista Istorică", vol. XXVI, nr. 3–4, 2015, pp. 205–222.

[5] Selectiv: Honorina Cazacu, *Mobilitate socială*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974; Traian Rotariu, *Școala și mobilitatea socială în ţările capitaliste dezvoltate*, București, Editura Știinţifică și Enciclopedică, 1980; Paula Tufiș, „Structură, stratificare și mobilitate socială", în L. Vlăsceanu (ed.) *Sociologie*, Iași, Polirom, 2011, pp. 294–336; Marius Lazăr, „Classe, mobilité et stratégies de conversion dans le champ intellectuel de Roumanie après 1989", în Mihai Dinu Gheorghiu (ed.), *La mobilité des élites. Reconversions et circulation*

În cea a istoriei, ele s-au dezvoltat mai recent, impulsionate în special de studiile de populație și de demografia istorică[6]. În ceea ce privește elitele și în particular elitele politice istorice (înainte de al Doilea Război Mondial) analizele sunt încă rare[7]. Studiul de față a fost realizat în cadrul unui proiect de amploare, desfășurat în Republica Cehă, care și-a propus să analizeze comparativ mobilitatea socială a elitelor parlamentare din Transilvania istorică și din Boemia, între 1867 și 1926[8]. Pornind de la datele colectate pentru teritoriul Transilvaniei istorice, am considerat însă că este utilă și o extindere a analizei asupra întregului teritoriu ce aparţinuse Ungariei și a intrat în componența României în 1918–1919, adăugând informaţii despre Banat, Crișana, Sălaj, Sătmar și Maramureș – care nu au făcut parte din aria geografică studiată în cadrul proiectului anterior menționat. Ne vom referi în continuare, pe parcursul studiului, la tot acest areal geografic folosind termenul generic Transilvania.

Obiectivul cercetării noastre este să analizăm impactul atingerii statutului de parlamentar asupra mobilității profesionale și sociale a celor implicaţi în primii ani după Marea Unire în viaţa politică la vârf a României. Încercăm astfel să contribuim la înțelegerea metamorfozelor sociale din Transilvania după

---

internationale: bilans et réflexions sur les recherches comparatives Nord-Sud et Est-Ouest, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2011, pp. 151–174; Călin G. Goină, „Social mobility and social stratification in a Transylvanian village: historical changes and generational experiences", Ph.D. Thesis: University of California, Los Angeles, 2012; Monica Marin, *Parental resources and children's education. A comparative perspective for Poland and Romania*, Iași, Editura Lumen, 2018.

[6] Elena Crinela Holom, „Transformări în structura ocupațională și mobilitate socială în Transilvania (1850–1918)", în Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean (eds.), *Fenomene economice și financiare în spațiul românesc în secolele XIX–XX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2016, pp. 89–111; Raluca Botoș, *Education as a Vehicle for Social Mobility in the 19th Century in Transylvania. A Comparative View on Romanians and Hungarians in the Gurghiu Valley*, în „Romanian Journal of Population Studies", vol. 13, no. 1, 2019, pp. 29–46; Raluca Rus, *Comunități în schimbare. Evoluții demografice și mobilitate socială în satele de pe Valea Gurghiului (1850–1910)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2025.

[7] Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești,* Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002; Marius Ștefan Mărginean, *Mobilitate socială la Sebeș în secolul al XVIII-lea*, în „Buletinul Cercurilor Științifice studențești", vol. 8, 2002, pp. 107–114; Valer Moga, „Social Mobility in Transilvania at the End of the First World War", în Valer Moga, Daniel Dumitran (eds.), *Economy and Society in Central and Eastern Europe*, Berlin, LIT Verlag, 2013, pp. 223–242; Vlad Popovici, „Members of the Romanian Academy from Transylvania and Hungary (1866–1948). A Case Study on the Social Mobility of the Intellectual Elite", în Vlad Popovici, Alice Velková, Martin Klečacký (eds.), *Climbing up the Social Ladder? Social Mobility of Elites in East-Central Europe in the Long 19th Century*, Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2024, pp. 215–242.

[8] https://elitesresearch.com/cs/, accesat 21.9.2025.

primul război mondial, când în noul context politic numărul românilor care au atins straturile superioare ale elitei a crescut semnificativ, odată cu mobilitatea și permeabilitatea socială.

În acest sens, am constituit un eșantion format din membrii Parlamentului României aleși în circumscripţiile din Transilvania extinsă (Transilvania istorică, Banatul, Crișana, Sălajul, Sătmarul și Maramureșul) între 1919 și 1926. Ne-am oprit la acest ultim an din două motive:

a. În primul rând, datele biografice și prosopografice despre deputaţii României interbelice sunt încă puține și ne-am folosit de un set de date colectat în ultimii ani pentru această perioadă cu ajutorul resurselor puse la dispoziţie în cadrul proiectului „Mobilitatea socială a elitelor...".

b. În al doilea rând, în anul 1926 debutează votul pe liste[9], care transformă vechiul sistem de vot uninominal, moștenit parţial din sistemul electoral al Ungariei, într-o afacere de partid, crescând astfel rolul politicienilor profesioniști. În aceste condiţii, este posibil ca generaţiile de parlamentari de după 1926 să difere din mai multe puncte de vedere de cele anterioare, așa că am decis să ne focalizăm deocamdată pe prima jumătate a anilor 1920.

Eșantionul nostru cuprinde doar membrii Parlamentului identificaţi ca fiind aleși la alegerile generale, nu și la cele intermediare, deoarece nu există seturi de date consolidate, nici surse unice privindu-i pe cei din urmă, informaţia despre alegerile intermediare este răspândită inegal în presa timpului, iar cantitatea de muncă necesară pentru identificarea acestora ar fi depășit posibilităţile noastre actuale. Chiar și în aceste condiţii, am identificat 589 de deputaţi și senatori, un eșantion încă incomplet, dar suficient de amplu pentru a susține analize preliminare cu rezultate concludente.

Instrumente și metode

În cercetarea noastră utilizăm o metodologie specifică sociologiei istorice, bazată pe un sistem de codare standardizată a profesiilor istorice și plasarea membrilor eșantionului în clase sociale în funcţie de profesie și statutul în cadrul acesteia. Metodologia și instrumentele aferente au fost elaborate de specialiști din cadrul Universităţii din Leuven și sunt utilizate în mod curent în cercetarea internaţională dedicată mobilităţii sociale[10]. Am pornit de la o

[9] Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866–1937)*, pp. 198–219.

[10] Marco H.D van Leeuwen, Ineke Maas, Andrew Graham Miles, *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations*, Leuven, Leuven University Press, 2002; Marco H.D van Leeuwen, Ineke Maas, *HISCLASS: A Historical International Social Class Scheme*, Leuven, Leuven University Press, 2005.

anchetă prosopografică în care am identificat pentru cât mai mulţi dintre parlamentari variabile precum: anul și locul nașterii, etnia, confesiunea, profesia tatălui, profesia la momentul alegerii în parlament și cea mai înaltă poziţie profesională ocupată vreodată. Bazându-ne pe aceste date am încercat să urmărim:

– mobilitatea socială intergeneraţională, comparând profesia taţilor cu cea a fiilor;

– mobilitatea socială intrageneraţională, comparând profesia la câștigarea mandatului cu cea mai înaltă (din punct de vedere al clasificării HISCO – Hisclass) profesie identificată;

– impactul unor indicatori precum vârsta și confesiunea.

Pentru a spori relevanţa rezultatelor, am eliminat dintre indicatorii profesiei pozițiile de parlamentar obținute ulterior primului mandat, deoarece acestea ar fi umflat artificial saltul spre cea mai înaltă clasă socială conform metodologiei utilizate. Suntem conștienți că unii dintre parlamentari au ajuns de fapt profesioniști ai politicii și foarte rar au mai părăsit băncile parlamentului pentru a-și exercita adevărata profesie, însă pe de altă parte, procentul foarte mare de avocaţi[11], notari[12] și oameni ai bisericii[13], profesiuni care puteau fi exercitate în paralel cu cea de deputat sau senator, ne face să credem că impactul statistic al unor astfel de situații nu perturbă rezultatele de ansamblu.

Ca surse, am folosit lucrări prosopografice dedicate studenţilor[14] sau personalităţilor perioadei[15]. Deosebit de utile au fost lucrările prosopografice dedi-

[11] Emil Arbonie, *Avocaţii arădeni (1875–1989)*, Arad, „Vasile Goldiș" University Press, 2014; Lazăr Gruneanţu, Mirel Ionescu, *Contribuția avocaților din Transilvania și Banat la Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018; Ioana Rustoiu, Dan-Adrian Doţiu, *Alba Iulia. Notarii și Marea Unire*, București, Editura Notarom, 2018.

[12] Ioana Rustoiu, Dan-Adrian Doţiu, *op. cit.*

[13] Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806–1948)*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior", 2007.

[14] Idem, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; Patyi Gábor, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918*, Budapest, ELTE, 2004; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849–1919 között*, I.-II. Köt., Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2014; Mészáros Andor, Szögi László, Varga Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1789–1919*, Budapest, ELTE, 2014, Patyi Gábor, Simon Zsolt, Szabó Miklós, Szögi László, Varga Júlia, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890*, Budapest, ELTE, 2015; Szögi László, Varga Júlia, *Magyarországi diákok francia, belga, román, szerb és orosz egyetemeken 1526–1919 I. Étudiants de la Hongrie aux universités francaises, belges, roumaines, serbes et russes 1526–1919 I.*, Budapest, ELTE, 2018.

[15] Selectiv: Teodor Neș, *Oameni din Bihor 1848–1918*, Oradea, Tipografia diecezană, 1937; Idem, *A doua carte despre oameni din Bihor*, Oradea, Comitetul de cultură și educație socialistă, 1979; Maria Razba, *Personalităţi hunedorene: oameni de cultură, artă, știință, tehnică și sport (sec. XV–XX). Dicţionar*, Deva, Editura Emia, 2004; Lucia Bălaș, Bódis Ottilia, *Oameni*

cate participanţilor la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia[16], enciclopedii[17], dar şi alte lucrări de epocă precum liste de parlamentari publicate sub egida instituţiei[18]. De asemenea, prosopografiile prefecţilor perioadei conţin informaţii utile, deoarece mulţi dintre ei au fost şi membri ai parlamentului[19]. O mare parte din informaţie provine din presa digitizată, fiind identificate atât pe ADT Arcanum[20] cât şi direct prin căutare pe internet.

Principala provocare a fost să găsim informaţia relevantă, deoarece presa timpului, chiar şi atunci când scrie despre parlamentari, se adresează unui public care îi cunoaşte şi deci nu oferă întotdeauna informaţii clare. Diluarea

---

de seamă ai Sălajului. Dicţionar biobibliografic, vol. I–II, Zalău, Biblioteca Judeţeană „Ioniţă Scipione Bădescu" Sălaj – Asociaţia „Prietenii bibliotecii", 2004–2006; Viorel Câmpean, *Oameni şi locuri din Sătmar*, Satu Mare, Editura Citadela, 2008–2010.

[16] Florea Marin, *Medicii şi Marea Unire*, Târgu Mureş, Editura Tipomur, 1993; Traian Bosoancă, *Mureşenii şi Marea Unire*, Târgu Mureş, Editura Ardealul, 2000; Ion I. Şerban, Nicolae Josan, *Dicţionarul personalităţilor Unirii*, Alba Iulia, Editura Altip, 2003; Gelu Neamţu, Mircea Vaida Voevod, *1 decembrie 1918. Mărturii ale participanţilor. Ioachim Crăciun: documente la un sfert de veac de la Marea Unire,* vol. I–II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005–2008; Ioan Munteanu, Dumitru Tomoni, Vasile M. Zaberca, *Banatul şi Marea Unire. Bănăţeni la Alba Iulia*, Timişoara, Editura Partoş, 2018; Teodor Ardelean (coord.), *100 de personalităţi maramureşene care au făcut istorie. 100 de ani de la Marea Unire*, Baia Mare, Biblioteca Judeţeană „Petre Dulfu", 2018.

[17] Corneliu Diaconovich (ed.), *Enciclopedia Română*, vol. 1–3, Sibiu, W. Krafft, 1898–1904; Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, Sibiu, Editura Andreiana, 2014; Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea: Material românesc, oameni şi înfăptuiri*, Bucureşti, Cugetarea – Georgescu Delafras, 1940; Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums, Marquartstein*, Breit, 1992.

[18] Selectiv: *Adunarea Deputaţilor. Apel nominal 1920–1921*, Bucureşti, s.n., 1921; *Adunarea deputaţilor. Listă nominală cu arătarea grupării politice, profesiunii, stării civile şi domiciliului domnilor deputaţi aleşi în alegerile din 20 decembrie 1933. Sesiunea începută la 1 februarie 1934*, Bucureşti, s.n., 1934. Adresăm mulţumiri colegilor Wiktor Marzec şi Edina Gál, care ne-au pus la dispoziţie aceste lucrări, alături de altele, şi ne-au ajutat astfel să completăm goluri în informaţiile privind parlamentarii din Banat şi Părţile Vestice.

[19] Ionela Mircea, *Prefectură şi prefecţi. Instituţia prefectului judeţului Alba*, Alba Iulia, Editura Altip, 2005; Dănuţ Pop, Doru E. Goron, *Prefecţii judeţului Sălaj. O istorie în documente*, Zalău, Caiete Silvane, 2007; Vali Corduneanu, Vasile Dudaş, *Prefecţii judeţului Timiş-Torontal*, Timişoara, Editura Marineasa, 2009; Zoltán Györke, *Prefecţii Clujului: analiză prosopografică*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca, vol. LI, 2012, pp. 305–323; Zoltán Györke, *Prefectura judeţului Cluj (1923–1938)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013; Adrian Onofreiu, Ana Măria Băndean, *Prefecţii judeţului Bistriţa-Năsăud (1919–1950, 1990–2014). Ipostaze, imagini, mărturii*, Bistriţa, Editura Charmides, 2014; Adrian Horia Enescu, Gabriel Ion Necula, *Prefecţi ai judeţului Braşov de odinioară*, Braşov, Editura Creator, 2019; Klara Guseth, Vasile Moldovan, *Prefecţii Maramureşului (1919–2019)*, Sighetu Marmaţiei – Baia Mare, Editura Valea Verde, 2019.

[20] https://adt.arcanum.com/ro/, accesat 21.9.2025.

în perioada interbelică a tradiției necrologurilor de presă riguros întocmite de către familie a ridicat de asemenea probleme. Nu în ultimul rând, faptul că nu există prosopografii dedicate membrilor parlamentului din Transilvania în perioada interbelică a reprezentat o dificultate suplimentară. Rezultatul acestor provocări a fost că gradul de acoperire al diferitelor tipuri de indicatori (vârsta, confesiunea, profesia deputatului, profesia tatălui) variază destul de mult. Cele mai puține informații le avem despre profesia tatălui, unde încă avem un gol de cca. 40%, cu șanse mici de a-l reduce în viitorul apropiat, și per ansamblu un salt cantitativ în ceea ce privește identificarea datelor biografice necesită din acest punct înainte un efort de echipă.

Acesta a fost principalul motiv pentru care am etichetat rezultatele acestui studiu drept preliminare: trendul pe care îl indică pare a fi destul de clar, însă până la completarea informațiilor biografice este dificil să delimităm particularități sub-regionale sau specificități ale unor sub-grupuri etnice, confesionale ori de vârstă. Datele parțiale care susțin cercetarea sunt disponibile online, urmând a fi completate în viitor, iar autorii rămân deschiși colaborării în acest sens[21].

Caracteristicile socio-demografice ale eșantionului

În România anilor 1920 votul era exclusiv masculin, iar posibilitatea de a candida pentru un mandat parlamentar era rezervată exclusiv bărbaților[22]. Prin urmare, eșantionul nostru de lucru este exclusiv masculin.

În ceea ce privește structura etnică și confesională, eșantionul este dominat de români, care formează peste 86% din membrii parlamentului aleși în Transilvania, urmați de maghiari și evrei (8%), germani (5,5%) și de câțiva slovaci și ucraineni. Din punct de vedere etnic, eșantionul prezintă o situație similară, dar inversată, față de corpul membrilor Parlamentului din Budapesta aleși în Transilvania înainte de 1918. În noile condiții istorice, românii au schimbat practic locurile cu maghiarii (incluzând și evreii de limbă maghiară), în timp ce ponderea deputaților sași a rămas oarecum egală. O diferență importantă față de perioada dualistă o reprezintă faptul că începând din 1919 reprezentanții pentru ambele camere ale Parlamentului sunt aleși (înainte de 1919, membrii

[21] https://opendata.openscience.ubbcluj.ro/datasets/njtz4zfh3g/1, accesat 22.9.2025. Este vorba de un subset de date, compilat special în vederea analizei din prezentul studiu, din cadrul unui set de date mai amplu, aflat încă în lucru, realizat împreună cu colegii Daniela Mârza și Ovidiu Emil Iudean în cadrul proiectului „Social mobility of elites in the Central European regions (1861–1926) and transition of imperial experience and structures in nation-states". Setul de date complet, aflat în stadiul final de pregătire, va fi publicat în același repozitoriu.

[22] Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866–1937)*, pp. 151–177.

Camerei Magnaţilor din Parlamentul Ungariei erau numiţi de monarh sau beneficiau de statut ca urmare a ocupării unor poziţii publice – situaţie prezentă, dar în mică măsură, în Parlamentul României prin corpul senatorilor de drept[23], care nu au fost incluși în eșantion).

Tabel 1. Structura etnică a eșantionului

Etnie	Parlamentari	%
Germani și sași	32	5,4%
Maghiari	42	7,1%
Evrei	5	0,9%
Români	507	86,1%
Slovaci	2	0,3%
Ucraineni	1	0,2%
Total	589	

Din punct de vedere confesional, majoritatea membrilor Parlamentului erau ortodocși, urmaţi la distanţă de greco-catolici. Atât structura etnică cât și cea confesională sunt departe de a fi reprezentative pentru structura etnică și confesională de ansamblu a teritoriilor transilvănene. Din acest punct de vedere, discrepanţele dinainte de 1919 au fost perpetuate, dar din nou în formă inversată. Românii se aflau acum în poziţia dominantă și uitaseră că, în urmă cu doar un deceniu, încă solicitau, de pe băncile Parlamentului Ungariei, reprezentare proporţională demografic. La numărul mai ridicat al ortodocșilor contribuie parţial și afluxul de parlamentari originari din Vechiul Regat, care începând cu 1920 sunt aleși în număr tot mai mare, ajungând la câteva zeci în perioada studiată (1919–1926).

Tabel 2. Structura confesională a eșantionului

Confesiune	Parlamentari	%
Greco-Catolici	138	23.4%
Ortodocși	232	39.4%
Luterani	17	2.9%
Calvini	3	0.5%
Romano-Catolici	10	1.7%
Unitarieni	1	0.2%
Necunoscută	188	31.9%
Total	589	

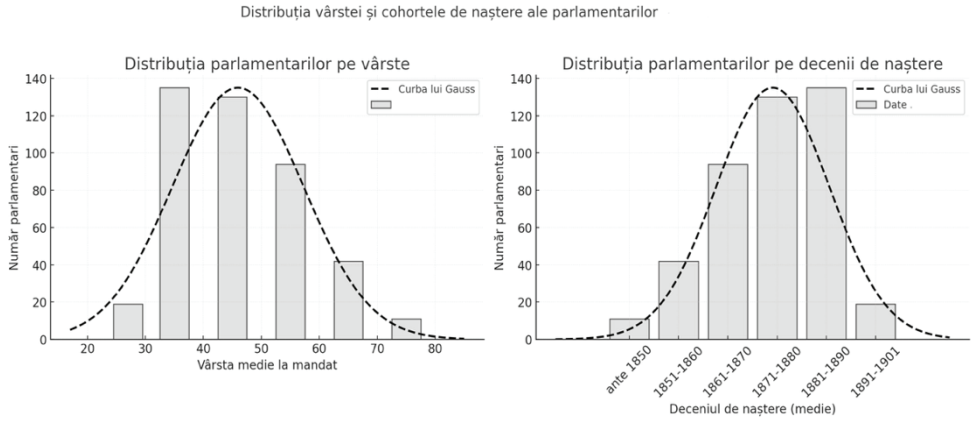
Este interesantă și structura de vârstă a populaţiei parlamentare. La momentul alegerii, majoritatea se situau în grupele de vârstă 31–40 și 41–50 ani și

[23] Idem, *Senatorii de drept.*

destul de mulţi între 51–60 ani. Din acest punct de vedere, se poate spune că, în comparaţie cu situaţia dinainte de 1918, nu s-au schimbat foarte multe lucruri, ba chiar media de vârstă a scăzut puţin. Dacă analizăm durata vieţii membrilor parlamentului, observăm pentru eşantionul studiat o curbă a lui Gauss care însă începe să devină relevantă abia după vârsta de 40 de ani, cu un punct maxim peste 70 de ani şi cu destul de mulţi atingând vârste peste 80 şi unii chiar peste 90 de ani. Avem deci un aport ridicat de parlamentari relativ tineri (sub 40 ani), ceea ce este firesc date fiind condiţiile schimbării de regim şi ale afluxului de noi membri ai elitei, dar pe de altă parte, pentru categoria celor peste 40 de ani, distribuţia este echilibrată (i.e., „naturală") până la vârste înaintate.

Tabel 3. Structura de vârstă a eşantionului

Deceniul naşterii	Vârsta la mandat	Parlamentari
ante 1850	70+	11
1851–1860	61–70	42
1861–1870	51–60	94
1871–1880	41–50	130
1881–1890	31–40	135
1891–1901	24–30	19
Necunoscut	Necunoscută	158

Grafic 1. Distribuţia vârstei şi a cohortelor decenale de naştere ale parlamentarilor

Analizând statistic eşantionul, pe clase sociale, folosind indicatori precum media şi mediana supravieţuirii, împreună cu intervale de încredere, observăm că cele mai robuste şi stabile estimări aparţin claselor sociale 1 şi 2, unde media şi mediana vârstei la deces se situează între 70–73 ani, cu intervale de încredere strânse şi consistente. Clasele cu un eşantion mai mic (3, 4, 5, 8) prezintă valori ale supravieţuirii semnificativ mai mari, dar cu intervale largi sau anormale,

ceea ce indică o relevanţă statistică redusă din cauza numărului mic de observaţii; aceste rezultate nu pot fi considerate generalizabile.

Tabel 4. Vârsta la deces a membrilor eşantionului

Vârsta la deces	Parlamentari
sub 30	1
31–40	3
41–50	20
51–60	47
61–70	88
71–80	112
81–90	68
91–98	12
Necunoscut	238

Tabel 5. Valori statistice pentru media şi mediana supravieţuirii

HISCLASS	Mediaa				Mediana			
	Esti-mare	Eroare stan-dard	95% Interval de încredere		Esti-mare	Eroare stan-dard	95% Interval de încredere	
			Limita inferioară	Limita superioară			Limita inferioară	Limita superioară
1	70.124	1.861	66.476	73.772	70.787	1.643	67.566	74.008
2	70.949	.711	69.556	72.342	72.509	.816	70.910	74.109
3	78.520	6.529	65.723	91.316	84.997	15.950	53.735	116.258
4	84.077	1.438	81.258	86.895	82.998	.003	82.992	83.004
5	87.403	1.196	85.058	89.748	86.207	.	.	.
8	90.784	.000	90.784	90.784	90.784	.	.	.
Media	71.280	.657	69.992	72.567	72.433	.730	71.002	73.863
a. Estimarea este limitată la cel mai mare timp de supravieţuire dacă acesta este cenzurat.								

Analiza curbelor Kaplan-Meier şi a graficului de hazard reconfirmă faptul că pentru clasele sociale principale (1 şi 2), riscul de deces creşte abrupt după vârsta de 70 de ani, reflectând o tendinţă predictibilă şi stabilă. Şi aici, categoriile sociale mai puţin prezente în eşantion (3, 4, 5, 8), cu supravieţuire aparent mult mai lungă, trebuie interpretate cu prudenţă, fiind afectate de dimensiunea limitată a sub-eşantioanelor. În concluzie, cercetarea evidenţiază că majoritatea deputaţilor supravieţuiesc până după vârsta de 72 de ani, însă doar clasele sociale cu eşantion consistent (1, 2) oferă rezultate fiabile pentru analiză demografică şi istorică. Acestea confirmă faptul că şi din punct de vedere demografic avem de-a face cu un eşantion elitar, în condiţiile în care în România interbelică speranţa de viaţă era de circa 37 de ani, mult sub media de vârstă a parlamentarilor.

Mobilitatea socială intergenerațională

Originea socială a parlamentarilor, indicată de profesia tatălui, poate fi stabilită pentru circa 60% dintre ei. Rezultatele îi plasează pe majoritatea în rândul burgheziei mijlocii și mari și al elitei, adică clasele 1 și 2 din sistemul Hisclass. Burghezia mică (funcționari, meșteșugari, învățători), reprezentată de clasele 3 și 4 contribuie cu aproximativ la fel de mulți tați ca și clasa 8, a agricultorilor. Per ansamblu, aproximativ jumătate dintre viitorii parlamentari proveneau din straturile superioare ale societății, iar cealaltă jumătate era împărțită între partea de jos a clasei de mijloc și țărănime. Este destul de evident că, în ciuda unei societăți românești formate preponderent din țărani, pătura socială de extragere a viitoarei elite parlamentare rămâne sus pe scara socială raportat la ansamblul populației.

Tabel 6. Originea socială a taților (sistem Hisclass 12, distribuție confesională)

	Greco-Catolici	Ortodocși	Luterani	Calvini	Unitarieni	Romano-Catolici	Necunoscută
H1	6	18	3	1	1		
H2	60	59	8	1		2	4
H3	6	25	1			2	5
H4	11	25				1	6
H5-H7	4	4					
H8	27	34	1				7
H9-H11		2				1	2
Necunoscută							262

Comparând ponderea burgheziei și a elitei în rândul celor două confesiuni românești, constatăm că nu există diferențe semnificative. Cu alte cuvinte, confesiunea nu reprezintă un criteriu care să influențeze vizibil șansele de mobilitate socială bazată pe succes politic. Spre aceeași concluzie conduce și comparația între mobilitatea socială intergenerațională în rândul membrilor celor două confesiuni românești. E adevărat, procentul celor cu confesiune necunoscută mai poate să producă pe viitor modificări ale rezultatelor. E puțin probabil ca acestea să fie substanțiale, dar se pot dovedi relevante pentru diferite sub-eșantioane, precum cel al afilierii politice, pe care am ales să nu îl tratăm în acest studiu tocmai deoarece am considerat că mai trebuie colectate date (a fost Partidul Național Român într-adevăr un partid „greco-catolic”?; au existat canale confesionale identificabile ale pătrunderii Partidului Național Liberal și Partidului Poporului în Transilvania?).

Tabel 7. Poziţia socială a membrilor eşantionului la momentul primei alegeri în Parlament (Hisclass 12, distribuţie confesională)

	Greco-Catolici	Ortodocşi	Luterani	Calvini	Unitarieni	Romano-Catolici	Necunoscută	Total
H1	11	19	3	1	1		28	63
H2	121	202	14	2		10	100	449
H3	2	3					20	25
H4	2	6					6	14
H5		1					5	6
H8	2	1					5	8
Necunoscută							24	24
Total	138	232	17	3	1	10	188	589

Comparând poziţia socială a taţilor cu poziţia socială pe care o ocupau fiii lor în momentul alegerii ca parlamentari observăm că cea mai mare parte a aleşilor naţiunii realizeră deja saltul dinspre clasele sociale aferente burgheziei mici şi ţărănimii înspre burghezia mare şi mijlocie înainte de succesul electoral. Dacă ne îndreptăm atenţia spre profesiile aferente burgheziei mari şi mijlocii (clasa 2), acestea sunt cele identificate de Mattei Dogan ca dominând parlamentul românesc interbelic[24]: avocaţii, clericii (preoţi dar mai ales protopopi) şi profesorii. Într-o mai mică măsură, sunt prezenţi jurnalişti sau funcţionarii judeţeni.

Elita propriu-zisă (clasa 1) este reprezentată profesional cu precădere de mari proprietari de pământ sau de politicieni „de profesie" din Vechiul Regat care ocupaseră deja importante poziţii în stat. Situaţia este firească, deoarece despre o elită românească propriu-zisă este destul de dificil să vorbim înainte de 1919. Am discutat aceste aspecte în cercetări anterioare şi am subliniat faptul că, ceea ce istoriografia numeşte de obicei „elita" românească din Transilvania şi Ungaria este formată preponderent din reprezentanţi ai burgheziei şi ai intelectualităţii – nu este, deci, o elită socială propriu-zisă, ci o elită etnică, ce dobândeşte această etichetă prin raportare la situaţia propriilor conaţionali, nu la piramida socială şi la ansamblul societăţii din Ungaria şi Transilvania[25]. Neexistând deci decât un foarte subţire strat elitar românesc înainte de 1919, nici prezenţa membrilor săi în politică în primii ani după Unire nu avea cum să fie foarte vizibilă.

[24] Mattei Dogan, „Piramida răsturnată", pp. 263–272.

[25] Vlad Popovici, „Elita românească din Transilvania şi Ungaria perioadei dualiste în perspectivă istoriografică, între „national" şi „social"", în Cristian Ploscaru, Mihai-Bogdan Atanasiu (ed.), *Elitele puterii – puterea elitelor în spaţiul românesc (secolele XV–XX)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2018, pp. 49–60.

Mobilitatea socială intragenerațională

Indiferent de zona socială de origine, obținerea mandatului de parlamentar a fost precedată deci, pentru majoritatea membrilor eșantionului, de atingerea unui nivel profesional și social echivalent cel puțin cu burghezia mijlocie, uneori chiar cu elita. Pentru ei, nu mandatul a adus saltul social, ci ascensiunea socială realizată înainte de război, bazată de cele mai multe ori pe educația universitară, a facilitat obținerea mandatului, desigur, în contextul favorabil al schimbării de regim din 1919 și a oportunităților pe care aceasta le-a deschis pentru români. Cei mai mulți dintre parlamentarii anilor 1919–1926 aleși în Transilvania nu ar fi avut nicio șansă să devină membri ai Parlamentului Ungariei înainte de 1919, pornind de la aceeași poziție socială – situație identică în majoritatea domeniilor vieții publice, nu doar în politică.

Tabel 8. Cea mai înaltă poziție socială înregistrată pentru membrii eșantionului (Hisclass 12, distribuție confesională)

	Greco-Catolici	Ortodocși	Luterani	Calvini	Unitarieni	Romano-Catolici	Necunoscută	Total
H1	47	83	6	2	1	3	42	184
H2	86	142	11	1		6	88	334
H3	2	5					13	20
H4	1	1					4	6
H5							1	1
H8	1	1					4	6
Necunoscută	1					1	36	38
Total	138	232	17	3	1	10	188	589

Mergând mai departe, vom analiza în ce măsură mandatul a reprezentat un factor de mobilitate socială ulterioară stagiului parlamentar – evident, pentru cei care nu se aflau deja la vârful piramidei sociale când au intrat pe băncile parlamentului.

Tabelul de mobilitate indică destul de elocvent faptul că statutul parlamentar nu a produs o mobilitate socială masivă. 400 din 548 de cazuri analizate (pentru restul de 41 nu am identificat profesiile), adică aproximativ trei sferturi, nu înregistrează modificări de statut și clasă socială. Mobilitatea ascendentă s-a produs mai ales în rândul celor din clasele inferioare (clasele 3, 4, 5, 8) care după finalizarea mandatului de senator/deputat au obținut funcții mai prestigioase, urcând însă, de obicei, tot până la clasa 2 (burghezia mare și mijlocie). Pentru majoritatea însă, aflați în clasele 1 și 2, mandatul a fost mai degrabă un factor de consolidare a poziției existente decât unul de ascensiune socială.

Tabel 9. Mobilitatea socială în cadrul eșantionului, între alegerea în Parlament și cea mai înaltă poziție profesională înregistrată vreodată (Hisclass 12)

După → **Înainte ↓**	**H1**	**H2**	**H3**	**H4**	**H5**	**H8**	**Total**
H1	60	3					63
H2	120	316	6				442
H3	3	2	13	1			19
H4		9		4			13
H5		2			1		3
H8			1	1		6	8
Total	183	332	20	6	1	6	548

Funcţia politică a avut deci un rol catalizator pentru reprezentanţii din clasele mijlocii sau inferioare, în special în cazul învăţătorilor. În urma exercitării unui mandat de parlamentar, aceştia puteau înregistra progrese semnificative în parcursul profesional**,** accedând la funcţii de conducere precum directori de unităţi şcolare**,** inspectori şcolari sau implicându-se în activitatea publicistică. Pe de altă parte, mobilitatea ascendentă în rândul micilor proprietari și agricultorilor a fost una marginală, doar două cazuri fiind înregistrate. Dintre aceştia, Dumitru Inclăzan, ţăran înstărit și primar, se remarcă prin faptul că, din poziţia de primar al localităţii Iclănzel ajunge membru al parlamentului în 1920, rămânând și ulterior implicat în viaţa politică a ţării[26].

În numeroase cazuri, se poate vorbi mai degrabă despre o mobilitate socială orizontală, manifestată prin tranziţia între poziţii profesionale diferite, dar situate pe acelaşi palier ierarhic, sau în aceeaşi macro-clasă socială. Astfel de deplasări nu presupun o schimbare de statut propriu-zisă, ci mai degrabă o reconfigurare a rolului social în interiorul aceleiaşi clase.

În ansamblu, datele referitoare la mobilitatea intragenerațională conturează imaginea unei societăți caracterizate printr-un grad moderat de deschidere, în care accesul la elita politică nu este complet blocat, dar în care dominante rămân continuitatea și consolidarea pozițiilor privilegiate. Este o societate apropiată de cea din modelul circulaţiei elitelor propus de Vilfredo Pareto, în care funcţionează o elită și o contra-elită, însă și aceasta din urmă situată pe un palier social înalt[27]. Permeabilitatea socială girată politic apare deci ca limitată într-o triplă perspectivă:

[26] Ion I. Șerban, Nicolae Josan, *Dicţionarul personalităţilor Unirii*, p. 149; *Listele definitive depuse la Turda*, în „Dimineaţa Ardealului", vol. XVII, nr. 8775, 1931 (sâmbătă, 10 mai), p. 10; „Monitorul Oficial al României", Partea 1, nr. 131, 1931 (10 iunie), p. 107.

[27] Mihai Milca, *Geneza teoriei elitelor. Provocarea neo-machiavellienilor*, București, Editura Economică, 2001, pp. 53–66.

– vertical – prin faptul că majoritatea membrilor parlamentului nu trec de clasa 2 (majoritatea rămânând astfel imobili social), care funcţionează ca un fel de plafon de sticlă greu de străpuns chiar şi de cei născuţi în interiorul acestei clase;

– orizontal – prin faptul că numărul profesiilor din care se selectează membri ai parlamentului este destul de redus: marii proprietari, avocaţii, clericii şi profesorii formează în total cca. trei sferturi (73%) din totalul parlamentarilor;

– cronologic – statutul adus de funcţia parlamentară rămâne redus, în condiţiile instabilităţii politice, a numărului ridicat de parlamente şi deci a unei „inflaţii" de parlamentari cu mandat unic.

Dincolo de cifre

Ca orice analiză cantitativă, nici cea de faţă nu oferă răspunsuri complete, ci mai degrabă este menită să verifice şi să complementeze analizele calitative. Din păcate, în cazul subiectului nostru, nu există nicio analiză calitativă, iar literatura de specialitate s-a focalizat îndeosebi asupra figurilor importante ale timpului (e.g., Iuliu Maniu, Alexandru Vaida Voevod, Vasile Goldiş, Ştefan Cicio Pop), a căror carieră atinsese deja apogeul înainte de a intra în Parlamentul României şi a căror relevanţă analitică pentru mobilitatea socială a membrilor parlamentului în ansamblu rămâne redusă. În aceste condiţii, analiza cantitativă de ansamblu, chiar şi bazată pe date (încă) lacunare, este chemată mai degrabă să ridice întrebări de cercetare şi să deschidă perspective analitice.

Una dintre aceste perspective se referă la raţiunile pentru care interesul faţă de poziţiile de parlamentar rămâne ridicat, deşi acestea nu par să genereze mobilitate socială verticală. Este vorba doar de o chestiune de prestigiu, sau şi de aspecte mai lucrative? Desigur, răspunsul la această întrebare diferă de la caz la caz, iar parcimonia surselor biografice rămâne cel mai puternic obstacol. Din fericire, presa timpului, digitizată în măsură tot mai mare, reprezintă o sursă valoroasă de informaţii, unele dintre care vin să explice ce se întâmplă de fapt în spatele vastei imobilităţi sociale proiectată de indicatorii cantitativi.

Coborând la nivel microistoric, îl regăsim în Maramureşul anilor 1920, în Sighet, pe Ioan (Ionel) Urdea, ales deputat pentru prima dată în 1922, în circumscripţia Câmpulung la Tisa, cu programul Partidului Naţional Liberal. Fost poliţist, (Hisclass 3), îmbogăţit prin facilitarea contrabandei, Ionel Urdea a profitat din plin de singurul mandat de parlamentar pe care l-a avut (1922–1926), revenind în Maramureş cu bogate relaţii şi cunoştinţe, care i-au permis să dezvolte afaceri de anvergură, multe dintre ele ilegale. Prin căsătorie, intrase în familia lui Simion Pop, un mare proprietar de păduri. La începutul anilor 1920,

în calitate de urmaș al socrului său decedat, Ionel Urdea se asociază cu frații Groedel, unii dintre marii proprietari de păduri din Maramureș, reușind să evite exproprierea în urma reformei agrare, ceea ce îl face să urce în Hisclass 1, ca mare proprietar. Conform informațiilor din presa epocii, poziția de parlamentar și influența obținută de Urdea au jucat un rol important în succesul afacerilor cu frații Groedel[28]. Vedem astfel cum poziția de parlamentar nu este cea care aduce mobilitatea socială, ci averea dobândită prin căsătorie și afaceri, însă relațiile la vârful statului dezvoltate prin intermediul ei se dovedesc a fi instrumentale în prezervarea averii și, prin aceasta, a poziției sociale.

Cazul Urdea este doar unul dintre multiplele care indică faptul că, deși mandatul de parlamentar nu aduce cu sine, de cele mai multe ori, mobilitate socială, beneficiile informale pe care le generează pot compensa din plin acest din urmă aspect. Aceste beneficii nu sunt însă cuantificabile folosind instrumentele de sociologie istorică decât în situații în care, precum la Ionel Urdea, devin atât de lucrative încât conduc la modificări ascendente în clasa socială.

Concluzii

Concluziile acestui studiu pot fi grupate în două registre.

În registrul sociologiei istorice se poate afirma că efectele mandatului de parlamentar asupra mobilității sociale, în Transilvania primei jumătăți a anilor 1920, rămân relativ reduse. Pe de o parte, aproximativ jumătate dintre parlamentari proveneau din familii de la vârful piramidei sociale (cu toți în clasele 1 și 2). Pe de altă parte, majoritatea celor cu origini sociale mai modeste (clasele 3, 4 și 8) reușiseră deja să ajungă la același nivel cu cei dintâi înainte de alegere. Peste 90% dintre parlamentari aveau la obținerea mandatului un profil ocupațional asociabil claselor 1 și 2, ceea ce semnalează că în România anilor 1920 permeabilitatea socială în sfera pozițiilor publice asociate statutului de „elită politică" este una foarte scăzută.

Deși modificările politice din 1918–1919 au deschis posibilitatea unui număr ridicat de români din fosta Ungarie dualistă de a ocupa poziții profesionale și sociale mai greu (dar nu imposibil) de atins înainte de război (e.g., profesori universitari, înalți funcționari județeni, directori de instituții de stat școlare, sanitare sau de altă natură), marea majoritate a acestora proveneau din rândul acelei minorități a populației românești care beneficiase de educație liceală sau

[28] *Contrabanda din Maramureș – complicitatea autorităților locale,* în „Patria", vol. IV, nr. 202, 1922 (17 septembrie), p. 3; *Groedel încearcă aranjarea unei afaceri de mari proporții în Maramureș. Deputatul liberal Urdea interesat, pregătește lucrurile,* în „Patria", vol. XIX, nr. 258, 1937 (16 noiembrie), p. 3.

universitară, baza de selecţie fiind, de fapt, destul de restrânsă. Cu alte cuvinte, erau copiii celor care şi-ar fi permis oricum să îşi ţină odraslele la şcoli şi în perioada dualistă. Mulţi dintre ei ar fi ocupat şi înainte de 1919 poziţii profesionale oarecum echivalente ca prestigiu social, doar că nu în sistemul de stat ci ca liber profesionişti (avocaţi, medici, ingineri) sau în sistemul administrativ şi şcolar confesional sau în cel bancar românesc – adică ceea ce s-a întâmplat cu mulţi dintre maghiarii din Transilvania în perioada interbelică.

Mandatul parlamentar a acţionat mai degrabă ca un mecanism de consolidare a poziţiei sociale pentru elitele etnice deja consacrate. Pentru aproximativ 73% dintre demnitari, exercitarea funcţiei de senator sau deputat nu a generat modificări semnificative ale statutului social, reflectând o tendinţă accentuată de reproducere şi menţinere a poziţiei ocupaţionale. Pentru o minoritate, provenită din clasele sociale inferioare, mandatul a adus un salt, dar nu mai sus de clasa 2.

În registrul microistoric, una dintre cele mai importante concluzii ale cercetării noastre este aceea că lipsa de mobilitate socială verticală a unei bune părţi a parlamentarilor este compensată în practică de relaţiile informale pe care o astfel de poziţie le genera. Majoritatea membrilor parlamentului nu îşi doreau mandatul pentru beneficii directe, care nu erau însă nici ele de neglijat, deoarece salariul unui parlamentar putea să îl atingă pe cel al unui profesor universitar, însă ele erau depăşite de departe de beneficiile indirecte şi informale precum: relaţii de afaceri, lobby, sinecuri, beneficii informale dincolo de limita legii şi protecţie pentru infracţiuni precum mită, delapidări sau alte abuzuri. Acest tip de beneficii sunt însă greu de cuantificat şi, pentru a înţelege care erau efectele şi mai ales beneficiile poziţiei de parlamentar este necesară imersiunea în biografie şi microistorie, pentru a testa, acolo unde sursele o permit, situaţiile interesante care altfel se pierd în masa statistică.

Desigur, concluziile acestui studiu trebuie verificate după completarea datelor pentru Transilvania şi după extinderea eşantionului pentru întreaga Românie. De asemenea, extinderea cronologică a eşantionului ar fi binevenită, deoarece la începutul anilor 1920 avem în Transilvania o elită politică românească încă în formare, în timp ce situaţia anilor 1930 este diferită: elita politică este pe de o parte mai consolidată şi mai experimentată, însă prezenţa partidelor extremiste, ai căror reprezentanţi sunt aproape o contra-elită, este mai ridicată. În aşteptarea acestor analize aprofundate, reţinem momentan imaginea unei elite politice pentru care poziţia parlamentară era rezultatul ascensiunii sociale (nu viceversa), iar impactul deţinerii respectivei poziţii se făcea simţit mai degrabă la nivelul prestigiului şi al oportunităţilor lucrative, formale şi informale, decât la cel al accederii pe termen lung în interiorul celei mai înalte clase sociale.

Activitatea Asociaţiunii de Binefacere a Femeilor din Târgu Mureș în perioada interbelică (1920–1940)

KÁLMÁN Attila*

Istoria Asociaţiunii de Binefacere a Femeilor din Târgu Mureș a fost rar abordată de către istorici. Din păcate nu ştim de existenţa unei arhive a organizaţiei, numai câteva din rapoartele tipărite la sfârşitul secolului al XIX-lea mai există. Totodată nu am reuşit până la această dată să identificăm documente legate de Asociaţiune în arhivele de familie aflate la diferitele servicii ale Arhivelor Naţionale. Din această cauză prezentarea activităţii Asociaţiunii din perioada interbelică se rezumă la articolele apărute în presa vremii.

Fondarea Asociaţiunii a fost strâns legată de personalitatea lui Barcsay Polixénia căsătorită cu contele Lázár Mór. Familia Lázár a avut proprietăţi însemnate chiar în vecinătatea oraşului, cea mai importantă fiind localitatea Mureşeni, unde familia avea şi un castel. Ramura de Mureşeni a familiei a jucat un rol însemnat în istoria culturală a oraşului Târgu Mureș.

În 1861, Barcsay Polixénia, împreună cu Száva Farkas au pus bazele Asociaţiunii de Binefacere a Femeilor din Târgu Mureș. Printre scopurile organizaţiei s-au numărat: organizarea de acţiuni de binefacere pe teritoriul oraşului, ajutorarea bolnavilor săraci, plasarea orfanilor, ajutorarea familiilor nevoiaşe, ajutorarea celor fără loc de muncă. În primul an Asociaţiunea a ajutat 39 femei, 26 bărbaţi, 2 orfani, şi au devenit membri 331 de persoane, totodată Asociaţiunea a primit de la oraş o casă şi un teren[1]. Printre membri ei s-au aflat în primul rând reprezentanţi ai aristocraţiei transilvane[2],

* Doctor în istorie, cadru didactic asociat, Universitatea Sapientia, Tg. Mureș.

[1] *Jelentés a M.-Vásárhelyi Jótékony Nőegylet 1860/61 első évi munkálatjáról*, Târgu Mureș, 1862.

[2] Printre membri se aflau reprezentante ale familiilor Haller, Bálintitt, Teleki, Ugron, Bánffy, Toldalagi.

membri ai familiei fondatoarei[3] cât şi reprezentanţi ai comercianţilor din Târgu Mureş.

Asociaţiunea nu a fost prima de acest fel din această regiune. Primele astfel de organizaţii de binefacere au fost create la Cluj, care luau ca model cele create la Pesta. La Târgu Mureş în 1849 a mai existat o tentativă de creare a unei Asociaţiuni de Femei pentru Îngrijirea Bolnavilor, însă aceasta a funcţionat foarte puţin timp şi într-un context politic diferit[4].

Contesa Lázár a rămas la cârma organizaţiei până în 1870, cedându-şi scaunul contesei Toldalagi Eszter, urmată fiind la rândul ei de contesa Bethlen Lujza. În 1900 ajunge preşedinte contesa Lázár Olga, fiica fondatoarei, iar după moartea ei prematură survenită în 1902, preşedinte va ajunge contesa Lázár Eleonóra, văduva contelui Bissingen, nepoata de fiu a fondatoarei. Sub preşedinţia ei, Asociaţiunea şi-a trăit perioada de glorie şi tot ea va fi aceea care va conduce destinele organizaţiei în perioada Primului Război Mondial când doamnele din Asociaţiune au conlucrat cu Crucea Roşie. Atât contesa Bissingen cât şi fetele sale au lucrat ca şi asistente în spitalul militar creat la Târgu Mureş. Contesa Bissingen va fi cea care va conduce destinele organizaţiei şi în perioada de după Primul Război Mondial, când existenţa organizaţiei a fost pusă sub semnul întrebării, cât şi în timpul celui de al Doilea Război Mondial.

După 1918 contesa Bissingen părăseşte oraşul şi se stabileşte câţiva ani la Budapesta. Presa vremii aminteşte mai multe evenimente de la Budapesta în perioada dintre 1918–1922 la care participă contesa. Însă din 1922 numele ei reapare la Târgu Mureş, preluând organizarea activităţilor legate de Asociaţiune.

Astfel, primul eveniment organizat de către Asociaţiune după 1918, ar fi avut loc în decembrie 1922. Ziarul local „Tükör" (Oglinda) relata în noiembrie 1922, că la 2 decembrie acelaşi an se va organiza o petrecere de ceai. Articolul mai menţiona faptul că acesta este primul eveniment de la încheierea războiului care nu va costa foarte mult, pentru că toţi cei care vor participa sunt rugaţi să apară în haine simple. Evenimentul va fi deschis pentru toţi, nu se vor trimite invitaţii. Intrarea ar fi fost de 15 lei, iar lăutarul Bámbó ar fi cântat cu orchestra, locul de desfăşurare ar fi fost Hotelul Transsylvania. Din păcate nu am reuşit să identificăm mai multe informaţii despre acest eveniment, astfel nu putem fi siguri nici de faptul dacă evenimentul a avut loc sau nu[5].

Printre evenimentele de binefacere organizate de către Asociaţiune cele mai populare au fost totuşi balurile. Astfel, primul eveniment de anvergură din

[3] Contesa Lázár Corinna şi contesa Lázár Olga, fiicele fondatoarei, contesa Rindsmaul Adél căsătorită cu contele Lázár Dénes cumnata fondatoarei.

[4] K. Birtalan János, *Marosvásárhely Lázár Esztere 1848–49-ben,* în „Népújság", 56/2018, p. 5.

[5] *Jövő vasárnap teaestély*, în „Tükör", nr. 48, 19 noiembrie 1922, p. 4.

perioada cercetată a fost balul mascat organizat alături de alte organizaţii de binefacere din oraș cu ocazia carnavalului din 1923. În fruntea comitetului de organizare se afla contesa Bissingen. Balul a fost organizat în Palatul Culturii de la Târgu Mureș, în decoraţii dominând motivele orientale. Aflăm din presa vremii că printre costumele cele mai interesante au fost costumele cu următoarele teme: Chinez, Primăvară, Bomboană, Vară, Fluture, Clown etc. Printre momentele mult așteptate ale serii a fost momentul când pe un atelaj tras de o oaie a intrat contesa Teleki Edina, iar la un moment dat s-au aruncat confetti de pe balcoane[6].

În 1924 balul organizat de către Asociaţiune[7] a fost un bal calico[8], a cărui tematică a fost Veneţia. Locul de desfășurare a fost și de această dată sala mare a Palatului Culturii. Aflăm că foaierul palatului a fost decorat cu plante exotice și aici se afla și bufetul. Un alt bal organizat în ianuarie 1925 de către asociaţiune a avut ca temă decoraţiunile de cap, ţinut și de această dată în Palatul Culturii. Scopul balului a fost strângerea de fonduri pentru reparaţiile care trebuiau efectuate la clădirea azilului de bătrâni aflată în proprietatea Asociaţiunii.

În ianuarie 1927 protipendada târgumureșeană s-a adunat la vila lui Bürger Dezső[9], unde s-a discutat organizarea unui bal inedit, după ideile proprietarului vilei, intitulat: „Jocul luminilor". Organizatorii au fost Asociaţiunea de Binefacere a Femeilor din Târgu Mureș și Orfelinatul Secuiesc de Fete „Klotild". Cu câteva zile înainte de eveniment s-a făcut o repetiţie la palatul Bissingen din centrul Târgu Mureșului. Evenimentul ar fi trebuit să aibă loc iniţial la vila Bürger, dar în final, balul s-a ţinut la Palatul Culturii. Printre atracţiile evenimentului se poate menţiona ringul de dans iluminat cu reflectoare în diferite culori, de fapt întregul spaţiu a fost organizat în așa fel încât să se asemene unui bar de noapte, cu mese și scaune. Au fost prezentate scenete, mai ales dansuri (charleston, tango, shimmy, vals...)[10].

După această dată balurile se răresc. Probabil criza economică își făcea simţite efectele și în planul evenimentelor de societate. Până la încheierea cercetărilor nu am reușit să identificăm informaţii care ar dovedi organizarea de baluri

---

[6] Contesa Teleki Edina a fost soţia contelui Teleki Domokos, proprietarul domeniului de la Gornești; Dékániné-Máthé Mária, *A nőegyletek jótékony jelmezebálja,* în „Székely Napló", nr. 21, 13 februarie 1923, p. 1.

[7] *Székely Napló,* nr. 29, 24 februarie 1924, p. 1; Dékániné-Máthé Mária, *Velence Vásárhelyen*, în „Székely Napló", nr. 30, 26 februarie 1924, p. 1.

[8] Participanţii erau rugaţi să poarte îmbrăcăminte făcute din ţesătură calico.

[9] Industriaș, chimist, scriitor, directorul Fabricii de bere din Târgu Mureș, moare în timpul deportării evreilor din oraș în 1944.

[10] Sényi László, *Szinek játéka*, în „A Ma", nr. 28, 6 februarie 1927, p. 2; *Szinek játéka*, în „Székely Napló", nr. 5, 16 ianuarie 1927, p. 1.

de către Asociaţiune până în anul 1933. În acest an se organizează un Bal al Doamnelor ai cărui organizatori au fost cele două organizaţii, Asociaţiunea şi Orfelinatul, iar în fruntea comitetului de organizare s-a aflat contesa Bissingen. Evenimentul a avut loc la Palatul Culturii unde s-au prezentat scenete umoristice, dansuri, recitaluri[11]. În 1934 şi 1935 au fost organizate aşa numite seri dansante, dar având în program şi reprezentaţii de teatru. În fruntea comitetelor de organizare s-a aflat şi de această dată contesa Bissingen[12].

Aşa cum reiese din informaţiile prezentate până acum a existat o colaborare strânsă între Asociaţiunea de Binefacere a Femeilor din Târgu Mureş şi Orfelinatul de Fete „Klotild”[13]. În perioada cercetată cele mai multe evenimente de binefacere au fost organizate de către cele două organizaţii. Orfelinatul a fost înfiinţat în acelaşi an cu Asociaţiunea, adică în 1861. În conducerea celor două organizaţii participau aproape întotdeauna aceleaşi reprezentante ale înaltei societăţi târgumureşene. În perioada interbelică, mai exact în 1925, contesa Bissingen a fost realeasă în fruntea Asociaţiunii, alături de Bissingen, contesa Teleki Edina devine locţiitoarea ei, rămânând în această poziţie până la începutul anilor ’30[14], în şedinţa din 1934 când contesa Bissingen a fost realeasă ca preşedinte a Asociaţiunii, contesa Teleki nu mai apare în conducerea acesteia. Tot în 1925 în fruntea Orfelinatului va fi aleasă ca preşedinte contesa Teleki, locţiitoare fiind contesa Bissingen, ultima va deveni într-un final şi preşedinta Orfelinatului în 1941[15].

În această perioadă au fost organizate şi alte evenimente de binefacere de către cele două organizaţii. Un eveniment apreciat de către târgumureşeni au fost bătăliile cu confetti. În 1925 bătălia cu confetti a fost organizată în centrul oraşului sub conducerea contesei Bissingen, beneficiar fiind de această dată Orfelinatul[16]. În 1926 s-a organizat din nou această bătălie, sub conducerea contesei Bissingen[17], iar următoarea bătălie se va desfăşura în 1927, tot în centrul oraşului[18].

O ceremonie interesantă s-a desfăşurat în 1925, Sărbătoarea Pomului de

---

[11] *Székelyföld*, nr. 10, 5 martie 1933, p. 1.

[12] *A Jótékony Nőegylet bálja* în „Reggeli Újság”, nr. 31, 9 februarie 1934, p. 3; *A marosvásárhelyi Jótékony Nőegylet műsoros táncestélye*, în „Ellenzék”, nr. 7, 9 ianuarie 1935, p. 4.

[13] Purta numele arhiducesei Clotild, prinţesă de Sachsen-Coburg-Koháry, căsătorită cu arhiducele Iosif Carol.

[14] Conţii Teleki se vor muta la Budapesta.

[15] *A Târgumureşi Jótékony Nőegylet uj vezetősége,* în „Ellenzék”, nr. 44, 22 februarie 1935, p. 10; *Székelyföld*, nr. 8, 24 februarie 1935, p. 1.

[16] *Confetti!,* în „Székely Napló”, nr. 92, 20 iunie 1925, p. 1.

[17] *Az árvák javára,* în „Székely Napló”, nr. 79, 30 mai 1926, p. 2.

[18] *Konfetti a Főtéren*, în „Székely Napló”, nr. 72, 29 iunie 1927, p. 3.

Crăciun organizată de către Orfelinat din donaţiile oferite de către cetăţeni, rolul principal în organizare avându-l și de această dată contesa Bissingen[19].

Un alt eveniment preferat de către cele două organizaţii a avut loc în martie 1928, o serată cu ceai, pentru sprijinirea azilului de bătrâni și a Orfelinatului, locaţia aleasă au fost spaţiile cafenelei Korzo din Piaţa Regele Ferdinand. Aflăm din relatările vremii că au existat reprezentaţii de teatru urmate de dans[20]. Serata de ceai organizată în 1929 în restaurantul hotelului Transsylvania a avut ca și organizatori pe contesa Bissingen și pe Bürger Dezső și a inclus și o partidă de ping pong și un meci de scrimă, conform ideilor lui Bürger[21]. Un alt eveniment de aceeaşi anvergură, de această dată o petrecere de ceai, a fost organizat în 1932, în restaurantul hotelului Metropol din Târgu Mureș, în invitaţie se stipula că din donaţii se vor sprijini cei care au rămas fără locul de muncă[22].

În final trebuie menţionat un eveniment unic în contextul evenimentelor de societate din perioada interbelică organizate la Târgu Mureș. Acest eveniment a avut loc în aprilie 1930, când circa 80 de reprezentanţi ai elitei târgumureșene au recreat reprezentaţia de teatru intitulată „Veche nuntă transilvană", scrisă de către istoricul Szádeczky Lajos în 1901 și prezentat publicului larg la Cluj, în rolurile principale aflându-se reprezentanţii aristocraţiei transilvane. Piesa a recreat nunta fastuoasă din 1702 dintre Székely Ádám și Bánffy Anna, care a avut loc la castelul de la Gilău, fiind descrisă în detaliu de către Apor Péter în lucrarea intitulată *Metamorphosis Transylvanie*, terminată în 1736. Organizatoarea evenimentului din Târgu Mureș a fost Asociaţiunea de Binefacere a Femeilor din Târgu Mureș, în fruntea comitetului de organizare aflându-se și de această dată contesa Bissingen. La evenimentul din Târgu Mureș piesa ar fi trebuit să fie prezentată încă în martie 1930 de către membri Asociaţiei de Binefacere a Femeilor din Turda, dar din motive necunoscute aceasta nu s-a realizat, astfel reprezentaţia a avut loc abia în aprilie, iar actorii au fost reprezentanţii familiilor aristocratice care îșI aveau domeniile în jurul Târgu Mureșului, care și-au purtat costumele tradiţionale de magnaţi cu bijuteriile familiale[23].

Asociaţiunea a desfășurat o activitate caritativă semnificativă în perioada interbelică în ciuda greutăţilor financiare cu care s-a confruntat. A reușit însă să

[19] *Karácsonyfa* ünnepély, în „Az Ellenzék", nr. 200, 30 decembrie 1925, p. 2.

[20] *Teaestélyt rendeznek a Klotild Árvaház javára,* în „Maros", nr. 55, 8 martie 1928, p. 3; *Székely Napló*, nr. 30, 14 martie 1928, p. 2.

[21] *A Jótékony Nőegylet teaestélye*, în „Maros", nr. 282, 10 decembrie 1929, p. 3.

[22] *Székelyföld*, nr. 1, 3 ianuarie 1932, p. 2.

[23] *A „Régi Erdélyi Bált" marosvásárhelyen* (sic!) *is bemutatják,* în „Maros", nr. 41, 20 februarie 1930, p. 3; *Maros*, nr. 87, 16 aprilie 1930, p 3; *Nagy iker jegyében zajlott le a Jótékony Nőegylet rendezésében a „Régi erdélyi lakodalom"*, în „Maros", nr. 94, 26 aprilie 1930, p. 2; Au fost prezenţi reprezentanţi ai familiilor: Apor, Bálintitt, Haller, Máriaffy, Toldalagi.

mobilizeze elita financiară și culturală a orașului, să participe la organizarea diferitelor evenimente care au avut ca scop ajutorarea celor nevoiași. Asociaţiunea își va continua activitatea și după 1940 sub președinția contesei Bissingen. La sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial Asociaţiunea își încheie activitatea, însă nu avem informaţii precise despre împrejurările încetării ei. Contesa Bissingen va rămâne la Târgu Mureș, proprietăţile fiind naţionalizate, ea va trăi sub regimul Domiciliului Obligatoriu, murind în 1952 și fiind înmormântată în cimitirul catolic din Târgu Mureș.

PROIECȚII ȘI REPREZENTĂRI IDENTITARE

„Saşii, ca pretutindeni, neprietenoşi...”. Reprezentarea unui grup etnocultural în scrierile neacademice ale lui Sextil Puşcariu*

Marian ZĂLOAGĂ**

Lucrarea de faţă poate fi privită ca un preambul al unei cercetări care, în formă extinsă, se poate dezvolta și cuprinde și studiile lingvistice realizate de Sextil Pușcariu (1877–1948) și de către colaboratorii săi din domeniul științific în care intelectualul ardelean s-a afirmat, mai ales, în perioada interbelică. La vremea aceea autorul atingea deplina maturitate intelectuală, iar specialiști asemeni lui, formaţi în domeniul lingvisticii şi al filologiei, erau solicitaţi să participe la procesul afirmării naţionale și statale[1]. Ca în alte state europene, România Mare a putut găsi util să se folosească de argumentele specialiștilor din domeniul lingvistic. Acest lucru era destul de important, mai ales în contextul tumultoasei perioade interbelice care a fost marcată de controverse discursive manifeste la nivel internaţional între statele revizioniste – în parte succesorale ale unor imperii dispărute după Primul Război Mondial – și cele care au capitalizat, prin lărgirea graniţelor, de pe urma tratatelor internaţionale. Perioada a fost marcată de cedări teritoriale convenite sau impuse și au avut

* Prezentul studiu reprezintă lucrarea de plan din cadrul proiectului *Elite culturale: publicişti, scriitori, poeţi, artişti, istorici, filologi în România interbelică* desfășurat în cadrul Institutului de cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai” din Târgu Mureș.

** Cercetător ştiinţific II, dr., Institutul de cercetări socio-umane „Gheorghe Şincai” din Târgu Mureș

[1] Vezi: Joep Leerssen, *National Thought in Europe. A Cultural History*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006, p. 159; Pierre Swiggers, „19th Century Linguistics: Practice and Theory”, în *The Languages and Linguistics of Europe. A Comprehensive Guide*, (ed.) Bernd Kortmann, Johan van der Auwera, Berlin/Boston, De Gruyter, Mouton, 2011, pp. 805, 810–817.

loc re-/trasări de graniţe şi schimburi de populaţie, iar acestea au trebuit să fie justificate şi prin argumente furnizate de echipe de specialişti în componenţa cărora s-au aflat şi lingvişti. Inevitabil, pregătirea lor, dar şi partizanatul inerent, datorită apartenenţei acestor specialişti la un anumit grup etno-cultural, plasează lectura scrisului acestora în teritoriul studiului reprezentării auto- şi hetero-identităţii. Cu toate că suntem conştienţi că şi lectura operei ştiinţifice a lui Sextil Puşcariu poate trăda anumite poziţionări personale şi agende politice, în cercetarea de faţă vom face apel doar la sursele cu caracter de cronică subiectivă, precum şi la cele de tip ego-documentar (fie memorii, fie ample genealogii) elaborate de cercetătorul şi activistul cultural naţional ardelean.

Cercetări dedicate reprezentării inter-grupale, bazate pe acelaşi tip de surse, au fost realizate de Alexandru Zub, Gheorghe I. Florescu şi Mihai-Ştefan Ceauşu, însă, în studiile pomeniţilor, scrierile lui Sextil Puşcariu nu figurau printre lucrările examinate[2]. Referinţe disparate la scrierile lui Puşcariu revin în lucrarea semnată de Dumitru Hîncu care, punctual, face trimiteri care ar merita urmărite mai sistematic şi la opera ştiinţifică[3]. Demn de precizat şi faptul că spre deosebire de lucrările ştiinţifice, producţiile pe care le utilizăm ca sursă primară în această lucrare au văzut lumina tiparului postum, fiind parte a procesului restitutiv în care s-au angajat cercetători ca Ion Bulei, Magdalena Vulpe, Ioan Colan şi Şerban Polverejan.

Am optat ca în lucrarea de faţă să stăruim asupra percepţiei saşilor ardeleni deoarece, încă din perioada prunciei autorului, acest grup etnic s-a constituit într-o cultură de contact cotidian, iar acest lucru a făcut ca membrii acestei etnii, recuperaţi fie individual, fie colectiv, să nu poată fi omişi în scrierile de tip memorialistic, în cea genealogică sau în cea de tipul cronicii subiective. Dacă ne raportăm la biografia autorului realizăm că pentru Sextil Puşcariu, interacţiunea cu saşii ardeleni nu a fost una tranzitorie sau episodică ci, pentru perioada formării sale gimnaziale, a fost o chestiune de ordin cotidian, părinţii săi, etnici români, decizând ca fiul să studieze în sistemul educaţional de limbă germană din Ardeal căci acesta era recunoscut ca fiind cel mai elevat, mai bine organizat

---

[2] Vezi: Alexandru Zub, „Erinnerungsliteratur als Quelle der deutsch-rumänischen Beziehungen", în *Deutsche und Rumänien in der Erinnerungsliteratur. Memorialistik als Geschichtsquelle*, (ed.) Krista Zach, Cornelius Zach, München, IKGS Verlag, 2005, pp. 15–32; Gheorghe I Florescu, „Die Deutschen in den Erinnerungen von Nicolae Iorga (1917–1918)", în *Deutsche und Rumänien…*, pp. 121–144; Mihai-Ştefan Ceauşu, „Die Bukowinadeutschen in der Erinnerungsliteratur", în *Deutsche und Rumänien…*, pp. 185–196.

[3] Dumitru Hîncu, *„Noi" şi germanii „noştri": 1800–1914: un studiu imagologic; Tablouri dintr-o lume care a fost*, Bucureşti, Editura Univers, 1998, pp. 18, 30, 59, 71, 77, 92, 94, 105, 107, 123–124.

şi mai performant din Transilvania[4]. Aşadar, vederile sale asupra saşilor nu erau rezultatul unor lecturi sau al unor observaţii făcute în treacăt, ci rezultat al interacţiunilor, de zi cu zi, ceea ce presupunea o cunoaştere minuţioasă şi, în mod cert, calitativă. Chiar şi aşa, era imposibil ca înfăţişarea fragmentară a alterităţii să nu fie subiectivă, în pofida faptului că multe observaţii s-au făcut la o distanţă de timp de episoadele narate care ar fi putut conduce la o detaşare personală şi la o reprezentare mai puţin tendenţioasă şi/sau partizană. Cu siguranţă, experienţele acumulate în perioada aceasta în acel mediu educaţional săsesc şi-au pus amprenta asupra modului de a înţelege şi reflecta ulterior alteritatea grupului săsesc.

Perioada acoperită în scrierile pe care le utilizăm ca sursă primară este cea de dinaintea izbucnirii primei conflagraţii mondiale. Ca pondere, acele observaţii sunt cele mai numeroase, însă, nici cele plasabile în timpul războiului şi în perioada interbelică nu sunt deloc irelevante. De altfel, mai toate intervenţiile din aceste materiale cu caracter ego-documentaristic, *Memorii*, *Călare pe două veacuri* şi *Spiţa unui neam din Ardeal*, respectiv din cuprinsul monografiei subiective, cum e cazul volumului dedicat *Braşovul*[ui] *de altă dată*, aduc în discuţie, într-o măsură mai mare sau mai mică, comunitatea saşilor ardeleni.

Lucrări preliminare dedicate subiectului imagologiei istorice şi mai ales acelea care s-au ocupat de reprezentarea saşilor şi a germanilor în cultura română au fost predispuse să privească, oarecum, necritic şi, în bună măsură, idealizat varietăţile de germanitate. Modelul german transferat de saşii colonizaţi în Ardeal, încă din Evul Mediu, a fost frecvent prezentat ca demn de admirat. Numai că acest lucru este doar parţial adevărat şi rămâne valid doar pentru anumite secvenţe de timp, altfel spus, se manifestă de această manieră în contexte istorice şi politice foarte bine circumstanţiate. Auto-reprezentarea saşilor ori hetero-imaginea germanilor şi a saşilor, aşa cum a fost creionată de români, nu au fost nici pe departe exclusiv pozitive şi nicidecum statice[5]. Dimpotrivă, ele au fost

[4] Despre sistemul educaţional săsesc comparativ cu cel al altor grupuri etnice din Ardeal, vezi: Joachim von Puttkamer, *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2003, pp. 52–55, 77–85, 149–151, 363–370; Victor Karady, „Denominational Inequalities of Elite Training in Transylvania during the Dual Monarchy", în Victor Karady & Borbála Zsuzsanna Török (ed.), *Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770–1950),* Cluj-Napoca, EDRC Foundation, 2008, pp. 65, 67, 75.

[5] Vezi: Harald Roth, „Autostereotype als Identifikationsmuster. Zum Selbstbild der Siebenbürger Sachsen," în Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken, Michael Markel, *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Köln, Böhlau Verlag, 1998, pp. 178–191; Thomas Nägler, *Die Rumänen und die Siebenbürger Sachsen vom 12. Jahrhundert bis 1848*, Hermannstad, Hora und AKSL 1999, passim; Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică,*

marcate de interese economice și de curente ideologice și politice care pot evidenția competiții între grupuri etno-culturale implicate. Totuși, s-a putut constata că în procesul de auto-definire națională al românilor ardeleni, referința la cultura sașilor și germanofonilor a fost adoptată în sensul unei voluntare subordonări civilizatoare care, în sine, reținea și reproducea tropii discursivi asumați și promovați de către sași cu privire la ei înșiși. Inevitabil, acest lucru a marcat raportarea românilor la alteritatea săsească și a modulat felul în care se articulau narativele culturale ce se intersectau cu discursul auto-identitar național[6].

Este bine-cunoscut că prin integrarea unor teritorii care aparținuseră anterior unor imperii vecine, România Mare a adus între granițele sale și o serie de minorități etnoculturale. Oameni de cultură și de stat români, mai cu seamă aceia activi în domeniul umanioarelor, au participat la promovarea unei imagini pozitive care să faciliteze integrarea și acceptarea sașilor din partea noii majorități, românii. În acest sens, apărea lucrarea lui Emil Neugeboren cu un preambul în limba română semnat de Nicolae Iorga[7]. În parte, tot pe aceste coordonate trebuie înțeleasă și contribuția istorico-filologică semnată de Sextil Pușcariu și publicată atât în germană cât și în limba română[8].

După cum am anticipat, studii de imagologie istorică publicate anterior relevă că percepția românilor asupra sașilor era una preponderent pozitivă[9].

București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2013, passim; Sacha E. Davis, *Pan German or Pan Saxon? Framing Transylvanian Saxon Particularism on both sides of the Atlantic*, în „Nationalism and Ethnic Politics", vol. 28, No. 1, 2022, pp. 53–73; Alois Richard Kommer, „Identitatea sașilor transilvăneni sub presiunea regimului communist în anii 80", în Cosmin Budeancă & Florentin Olteanu (ed.), *Identități sociale, culturale, etnice și religioase în comunism*, Iași, Editura Polirom, 2015, pp. 284–295; Marilyn McArthur, *Zum Identitätswandel der Siebenbürger Sachsen: eine kulturanthropologische Studie*, Köln, Böhlau Verlag, 1990, passim.

[6] Exemplar ar fi cazul Ioan Slavici. Vezi: Marian Zăloagă, *What cultural hegemony was more convenient? Transylvanian Romanians' self-representation in the multicultural imperial ethno-/historiographical projects of the Dualist Monarchy*, în „Anuarul Institutului de cercetări socio-umane "Gheorghe Șincai", XVIII/ 2015, pp. 60–98; Lucian Boia, *«Germanofilii». Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 308; Ioan Bolovan, *Ioan Slavici: între loialismul prohabsburgic și devotamentul național*, în „Revista Cultura", Seria a III-a, nr. 13 (569), 30 martie 2017, la https://blog.revistacultura.ro/2017/07/06/ioan-slavici-intre-loialismul-prohabsburgic-si-devotamentul-national-dosar-de-ioan-bolovan [Ultima accesare 15.09.2025].

[7] Vasile Ciobanu, *Wer ist der Autor der Broschüre* «Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal?», în „Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde" 14(1), 1991, pp. 37–39; Cercel Cristian, *Romania and the Quest for European Identity. Philogermanism without Germans*, London and New York, Routledge, 2019, p. 56.

[8] Vezi: Sextil Pușcariu, *Die Rumänische Sprache* (Aus dem Rumänischen übersetzt und bearbeitet von Heinrich Kuen), (Leipzig, 1943).

[9] Vezi: Daniel Eiwen, „Das Bild der Siebenbürger Deutschen in rumänischen Schrifttum.

Studiul de faţă vine să chestioneze această cale bătută de câteva generaţii. Prin examinarea în context a informaţiilor din scrierile lui Sextil Puşcariu putem constata că percepţia sa asupra germanilor şi a saşilor era marcată de circumstanţe istorice foarte particulare şi că aceasta nu era una unilaterală, ci, foarte eterogenă. Se vor remarca chiar situaţii în care incidente punctuale au putut conduce la formularea unor generalizări/verdicte cu conotaţii variate ce pot să gliseze de la atitudini admirative la cele defavorabile.

Orice grup etnic este identificat cu un etnonim, iar în unele cazuri putem sesiza utilizarea alternativă a endonimului şi a exonimului. În anumite contexte discursive ele pot să fie folosite judicios şi nuanţat, alteori utilizarea lor e mai puţin rigidă şi/sau specifică. Reflectând asupra acestui element de identificare etno-culturală, Sextil Puşcariu evidenţia că în vorbirea comună se impusese cuvântul «Nemţesc» care înseamnă, în cazul acesta, „săsesc", dar mai cu seamă „austriac"[10]. Notăm, aşadar, o plurivalenţă a unui exonim vizibilă în felul în care uzau de el românii braşoveni care ţineau să distingă între conlocuitorii saşi şi germanofonii veniţi din diverse părţi ale Imperiul Dualist. Aceasta nu era o noutate. Chiar în lucrările cu caracter ştiinţific, mult anterioare, dar şi în limbajul popular, exonimul „neamţ" era utilizat cu precădere pentru alogenii germanofoni asociabili structurilor imperiale[11].

Despre biografia şi cariera lui Sextil Puşcariu au scris critici literari[12], istorici[13], dar şi autori care s-au specializat în imagologie şi ale căror lucrări au devenit repere bibliografice fundamentale în literatura de specialitate. Dintre

---

Momentaufnahmen aus seiner Entstehung und Entwicklung", în *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, pp. 263–284; Stelian Dumistrăcel, „Germanul în mentalul rural românesc", în *Identitate-alteritate în spaţiul cultural românesc*, Alexandru Zub (ed.), Iaşi, Editura Universităţii «Alexandru Ioan Cuza», 1996, pp. 221–239; Ambrus Miskolczy, „Das Bild vom Anderen in Siebenbürgen", în *Das Bild vom Anderen: Identitäten, Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen*, (ed.) Valeria Heuberger, Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1999, pp. 168–176; Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică*, Bucureşti, Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române, 2013, passim.

[10] Sextil Puşcariu, *Braşovul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 92.

[11] Vezi: Marian Zăloagă, *Imaginea Celuilalt în Chronica românilor. Viziunea şincaiană asupra populaţiilor germanice din Transilvania*, în „Libraria. Studii şi cercetări de bibliologie", III, 2004, pp. 209–218; Valer Simion Cosma, *Imaginea «neamţului» în sensibilitatea intelectualităţii năsăudene*, în „Caiete de antropologie istorică", Anul VII, Nr. 1–2 (12–13), 2008, pp. 187–207.

[12] Mircea Popa, „Sextil Puşcariu", în *Dicţionarul General al Literaturii Române*, Ediţia II, Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, 2020, pp. 704–708.

[13] Veronica Turcuş, *Sextil Puşcariu între ştiinţă şi politică. Un episod italian din 1933*, în „Dacoromania", Serie nouă, XXI, 2016, Nr. 1, pp. 95–100; Petre Din, *Sextil Puşcariu şi Primul Război Mondial. Anul 1914*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", VIII, 2018, pp. 218–225.

cei din urmă merită nominalizaţi Klaus Heitmann[14], Doru Chirică Eiwen[15], Dumitru Hîncu[16] şi mai recent Bogdan Mihai Dascălu[17], Hans Gehl[18] care au făcut remarci asupra operei acestui important intelectual ardelean, fondator de instituţii şi de şcoală filologică şi totodată abil activist naţional în domeniul cultural. Cu lumini şi umbre, dimensiunea cultural-politică a vieţii şi activităţii lui Puşcariu a fost recuperată, în detaliu, în cercetarea istoricilor Irina Matei şi Lucian Nastasă[19]. Ca extensie şi comprehensiune volumul celor doi istorici este o lucrare fundamentală, ea fiind anticipată de studiile semnate de Daniela Olărescu[20] şi de Alexandru Niculescu[21].

Lectura lucrărilor cu caracter de ego-document precum şi cea a volumului de tip monografie-subiectivă dedicat trecutului Braşovului şi, nu în ultimul rând, a celei genealogice, toate editate după dispariţia autorului, reprezintă surse care pot furniza informaţii consistente în privinţa percepţiei alterităţii etnice. Împărtăşim credinţa că datele din aceste materiale sunt, prin dimensiunea intenţionat subiectivă şi maniera expozitivă, superioare, din punct de vedere calitativ, textelor cu caracter propagandistic care operează cu naraţiuni culturale care iau forma unui şablon reprodus cu mici ajustări pentru a flata sau a demonstra o relaţionare intergrupală de tip ideal, în care asperităţile pot să fie atenuate sau chiar ignorate. Nu vom insista asupra detaliilor, discutate deja în alte lucrări, cu privire la modul de a edita operele memorialistice ale lui Puşcariu, deoarece ele nu contribuie semnificativ la înţelegerea subiectului tratat în lucrarea de faţă. Aceleaşi discuţii nu ne sunt de mare folos, nici măcar în scopul deslușirii motivaţiilor care pot sta în spatele pomenirii unor anumite figuri sau a elementelor culturale asociabile respectiv atribuibile culturii saşilor ardeleni. Literatura secundară, la care vom face trimitere, va fi în măsură să

[14] Klaus Heitmann, „Sextil Puşcariu – Deutschland und die deutsche Wissenschaft", în *Siebenbürgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches,* (ed.) Paul Philippi, Köln, Böhlau Verlag, 1967, pp. 117–142.

[15] Doru Chirică Eiwen, *Das Bild Deutschlands und der Deutschen in der rumänischen Literatur,* Köln, Verlag Universität zu Köln Verlag, 1988.

[16] Dumitru Hîncu, *„Noi" şi germanii „noştri"*…, passim.

[17] Bogdan Mihai Dascălu, *Germanitatea şi litere române*, Iaşi, Ideea Europeană, 2006, pp. 214–229.

[18] Hans Gehl, *Das Bild der Deutschen bei Rumänen, Ungarn und Serben*, în „Philologica Jassyensia", V, 2009, pp. 103–129.

[19] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură şi propagandă. Institutul Român din Berlin (1940–1945)*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2018.

[20] Daniela Olărescu, *Sextil Puşcariu – preşedintele Institutului Român din Berlin: un subiect tabu?*, în „Revista Arhivelor", LXXV, 1, 2009, pp. 175–186.

[21] Alexandru Niculescu, *Sextil Puşcariu. Un simbol al demnităţii transilvane*, în „Dacoromania", Serie Nouă, III–IV, 1998–1999, Cluj-Napoca, pp. 187–190.

furnizeze date care pot să confere mai mult sens unor opinii formulate cu privire la conlocuitorii sași, așa cum s-au articulat ele în scrisul unui om de litere și activist național cu origini brașovene.

Indiferent de genul adoptat, aspecte ale identității etnice a autorului – notabilă mereu prin raportări la tradițiile altor grupuri etnice –, transpar în numeroase contexte. Astfel, cronica subiectivă realizată în volumul *Brașovul de altă dată*, care ar fi trebuit să urmărească un simplu fir cronologic, devine o frescă a unui oraș ardelean multicultural și locul de naștere și de formare a junelui Sextil Pușcariu. Ea se dorea programatic o spontană (re-)construcție a „atmosfer[ei] local[e] [realizată prin] asociațiunea necontrolată și necontrolabilă a aducerii aminte. Vom povesti dar scene din cele mai diferite și disparate cronologicește în precipitarea lor în amintire"[22]. În linii mari, după aceeași formulă au fost realizate și volumele de tip ego-document intitulate *Călare pe două veacuri*[23], respectiv *Memorii*[24].

În acest peisaj urban brașovean, despre care lingvistul ardelean ținea să precizeze cu o tentă de amărăciune că „primar[ul său] nu era încă român"[25], prezența sașilor era înregistrată ca fiind majoritară, iar comunitatea respectivă ocupa o poziție de putere care se vedea contestată. Deși admitea că „părinții orașului erau sași", la momentul la care scria, Pușcariu considera că dominația fondatorilor devenise o povară. Sextil Pușcariu sublinia că în vremuri aflate în plină prefacere, concitadinii sași „nu se lăsau ușor de obiceiurile strămoșești și nu cunoșteau graba"[26]. Câteva pagini mai încolo, Pușcariu alegea să facă un comentariu și mai critic la adresa elitei săsești și, prin extensie, asupra grupului etnic în general. El afirma: „După unsprezece veacuri de la descălecatul lui Traian au venit în părțile noastre, de la apus, coloniștii sași. Cea mai mare parte din ei s-au conservat până astăzi. Mai ales în Țara Bârsei. Dar n-au dominat niciodată ținutul și nu s-au extins, nici nu au impus băștinașilor limba lor în numele unei civilizații superioare. Patriciatul săsesc se numea bucuros pe sine Kulturträger, adică «pioneri culturali», dar el n-a priceput niciodată să facă pe alții părtași la progresul civilizației. Dimpotrivă, acest patriciat a căutat cu tot dinadinsul să țină alte neamuri pe o treaptă culturală inferioară, știind că astfel poate să-și mențină mai ușor privilegiile de care se bucura si să lupte cu calitățile fizice și intelectuale ale acestora [...]"[27]. Depistăm în aceste rânduri mărturi-

[22] Sextil Pușcariu, *Brașovul...*, pp. 107–108.

[23] Idem, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895–1906)*, București, Editura pentru literatură, 1968.

[24] Idem, *Memorii*, București, Editura Minerva, 1978.

[25] Idem, *Brașovul..*, p. 21.

[26] *Ibidem*.

[27] *Ibidem*, p. 57.

sirea unui resentiment al ardeleanului cu origini etnice românești care respinge discursul condescendent și totodată conservator al unei comunități minoritare a cărei elită era acuzată că se opunea modernizării și reproducea inechități în relațiile inter-grupuri care erau de esență medievală, așadar, total anacronice. În descrierea lui Pușcariu sașii apar ca un grup alogen așezat într-o mare de băștinași romanizați iar, în baza unor privilegii, au suprimat drepturile naturale ale altor grupuri etnice. Din perspectiva lingvistului devenit activist național și intelectual public[28], atașat și pe lângă delegația română la Liga Națiunilor, privilegiile minoritarilor nu mai erau acceptabile în noul context al României Mari.

Critica la adresa conservatorismului săsesc era formulată și susținută și prin intermediul altor obiecții din alte pagini ale descrierii orașului natal. Pușcariu scria: „Obișnuința, puterea tradiției, instinctul că prin conservatism își pot menține situațiunea privilegiată, încetineala cugetării și lipsa de fantazie și aptitudini artistice, solidaritatea nutrită de organizația breslelor, ascultarea celor recunoscuți de conducători, o pronunțată aplicare spre ordine, disciplină și cruțare, iată calități și defecte care dictau și forma adoptată pentru clădiri, mai ales în această epocă prebarocă, netulburată de influențe externe. Casele se lipeau una de alta, cruțându-se o parte din pereții despărțitori și accentuându-se gândul de siguranță și ajutor mutual în caz de nevoie”[29]. Lingvistul român realiza, astfel, o descriere a unui peisaj urban care reflecta modul de gândire al constructorilor și al locuitorilor săi, însă la el accentul era pus asupra aspectelor negative atribuite organizării comunității săsești.

Chiar dacă s-a format intelectual în mediul săsesc, german și austriac, Sextil Pușcariu nu era deloc reverențios în raport cu discursul de superioritate al culturii germanilor. Utiliza cuvinte grele prin care confrunta direct discursul superiorității culturale săsești și deopotrivă a celei germane. Acestea erau exprimate, din nou, în contextul discuției despre arhitectura Brașovului: „Mutându-se în valea Tâmpei sașii au continuat felul de-a face străzile adus din țara mamă. Tot din patria primitivă e și felul de a clădi casele. Acestea erau la început scunde, mai târziu și cu un etaj”[30]. Accentul cădea astfel pe „primitivitatea” lumii germane, în mod cert, argumentația fiind interpretabilă ca o expresie a unei identități rănite căreia autorul ardelean ținea să îi replice fiindcă era familiar cu cultura germană din Ardeal, dar și cu cea din alte zone al Monarhiei Dualiste[31],

[28] Joep Leersen, *National Thought in Europe*…, pp. 211–212.
[29] Sextil Pușcariu, *Brașovul*…, p. 82.
[30] *Ibidem,* p. 81.
[31] Vezi: Alexandrina Cernov, *Pagini de Istorie Literară Română în Bucovina*, vol. 3. *Sextil Pușcariu* (Caiete Literare. Serie nouă), Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun” Editura „Druk Art” 2023, passim.

precum și cu cea din zonele apusene ale continentului unde a revenit periodic și a trăit, perioade relativ lungi care i-au permis un nivel de cunoaștere a celuilalt mai profund decât cel accesibil unui călător. Altfel spus, prin asemenea poziționare, Pușcariu nu emitea doar impresii fugitive asociabile experienței observatorului aflat în voiaj, ci exprima convingeri cu accente revanșarde.

În scopul de a compromite vederi care afirmau purismul cultural ori cel biologic-rasial[32], idei devenite curente în discursul identitar săsesc – așa cum era formulat de unii membrii ai elitei în timpul maturității lui Pușcariu – se avansa ideea unei identități hibride a sașilor. Ea e exprimată prin referire la identitatea confesională, la rândul ei, componentă centrală în discursul de auto-definire colectivă a sașilor ardeleni[33]. În acest sens Pușcariu nota: „Dar dacă luteranismul a fost cauza lipsei de podoabe din interiorul bisericilor săsești, la Brașov găsim totuși ceva ce nu a fost adus din țara de baștină, ci din Orientul policrom cu care sașii au stat în legături comerciale. Sunt covoarele orientale, deosebit de prețioase și care trădează un gust rafinat la cei care le-au cumpărat sau le-au primit ca zălog de la domnii sau boierii refugiați la Brașov"[34]. În acest fel, Pușcariu provoca eventualul cititor la o revizuire a opticii cu privire la alteritatea săsească. Oricât de pangermanistă se clama, lucru sesizabil în discursul elitei sașilor de la cumpăna dintre secolele XIX și XX[35], aceasta îi părea lingvistului român, mai degrabă, rezultatul unei sinteze culturale dintre Occident

---

[32] Vezi: Tudor Georgescu, „The Eugenic Fortress. Alfred Csallner and the Saxon Eugenic Discourse in Interwar Romania", în *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, (ed.), Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda, Budapest & New York, Central European University Press, 2011, pp. 351–384; Marian Zăloagă, *Între comunitățile de lectură și memorie din perioada interbelică și cea postbelică. O privire asupra bio-bibliografiei pastorului luteran Alfred Csallner*, în „Acta Marisiensis. Seria Historia", 6/2024, pp. 153–186.

[33] Vezi: Emil Sigerus, *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*, (Hermannstadt, 1923); Mircea Gheorghe Abrudan, „Edificiile religioase fortificate din România", în *Enciclopedia imaginariilor din România*, (coord.) Ioan Chirilă, Volumul IV, Iași, Editura Polirom, 2020, pp. 113–118.

[34] Sextil Pușcariu *Brașovul...*, p. 74.

[35] Vezi: Paul Philippi, «*Deutsch*» *wird «sächsisch»-«sächsisch» wird «deutsch»*, în „Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde", Jahrgang 30, 2007, pp. 168–173; Sacha E. Davis, „Pan German or Pan Saxon?...", pp. 61–64; Tudor Georgescu, „Pursuing the Fascist Promise. The Transylvanian Saxon "Self-Help" from Genesis to Empowerment, 1922–1935", în *Re-Contextualising East Central European History. Nation, Culture and Minority Groups*, (ed.) Robert Pyrah & Marius Turda, London: Legenda, 2010, pp. 55–73; Michaela Nowotnick, „*Die Karpathen*", „*Ostland*", „*Klingsor*". *Siebenbürgen und seine Beziehungen zum Literarischen Leben in Deutschland (1907–1939),* Teza M.A., Humboldt Universität zu Berlin, 2007, *passim*; John Neubauer, „Conflicts and Cooperation between the Romanian, Hungarian, and Saxon Literary Elites in Transylvania, 1850–1945", în *Cultural Dimensions of Elite Formation* …, pp. 159–185; Marian Zăloagă, *Biserica Evanghelică din România și agenda germanității din străinătate. O relectură a revistei culturale «Ostland»* (I, II), în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe

și Orient. Ca fin cunoscător al unor diverse variante de germanitate și a culturii germane sub diferitele sale aspecte, intelectualul român propunea renunţarea la ierarhii culturale. Găsea că reproducerea unui atare discurs putea să fie subversiv, dacă nu chiar o ofensă, la adresa culturii românești, orientalizate și primitivizate încă din perioade anterioare, cu care intelectualul român brașovean se identifica și pe care o reprezenta în diverse medii, atât în ţară cât și în străinătate. O oarecare înverșunare împotriva elitelor săsești se poate sesiza în unele situaţii narative în care se dezaproba implicit mișcarea eugenistă care a avut importanţi reprezentanţi din rândurile clerului luteran. Deși aparent o cronică urbană, prin prezentarea propusă, Pușcariu nu se mărginea la descrierea edificiilor de cult, ci, considera esenţial să specifice selectiv ceea ce se petrecuse recent între pereţii acelor clădiri. Astfel nota că: „De pe amvonul Bisericii Negre răsuna însă vocea unui orator cu glasul sonor si cu accente vibrante de admonestare, «popa ăl mare» Franz Obert, care striga credincioșilor săi: «Faceţi copii!» [...][36]. Este cât se poate de evidentă critica sa vis-à-vis de mișcarea eugenicistă care prinsese teren în mediul săsesc, iar, după părerea sa, această preocupare reflecta o angoasă a elitei săsești că lumea saxonă ardeleană era pe cale să se stingă. Pe un ton triumfător nota, în lucrarea *Memorii,* că în „Orăștie, orășel cu caracter exterior săsesc încă, românii harnici și sobri, în marș cuceritor, au copleșit cu numărul și destoinicia pe străini, mai ales pe sașii slabi în acest colţ extrem vestic al teritoriului lor, fără hinterland, căci satele, odinioară săsești, azi sînt românești”[37]. Remarca era făcută în contextul în care era angajat într-o vizită de lucru la centre de învăţământ din diverse orașe săsești. În mod nedisimulat intelectualul român ardelean, reprezentant al statului România Mare, își exprima satisfacţia cu privire la avansul demografic notabil în rândurile propriului grup etnic în localităţi anterior dominate numeric de sași. Astfel de note nu au strict un caracter informativ ci, în mod clar, reţin în subtext satisfacţia unei retranșări în relaţiile de putere dintre români și sași la nivel local. În alt context, decăderea demografică era sugerată prin apelul la descrieri care priveau femeile săsoaice care erau descrise după cum urmează: „La fete tinere întâlneai mult, între săsoaice mai ales, obrajii palizi si buzele decolorate. Vina se punea pe corset, în care fetele se strângeau prea tare”[38]. Pomenind despre un obiect sartorial constrângător la adresa organismului feminin, responsabila principală pentru perpetuarea neamului era blamată de către autorul cronicii

Șincai»”, XXIII/2020, pp. 5–54 și „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»”, XXIV/2021, pp. 122–165.

[36] Sextil Pușcariu, *Brașovul…*, p. 90.

[37] Idem, *Memorii*, p. 753.

[38] Idem, *Brașovul…*, p. 209.

subiective a Brașovului care insista, de fiecare dată când avea ocazia, asupra degenerării/epuizării stocului genetic al comunității săsești.

Recunoștea o calitate comunității săsești, și anume abilitatea organizatorică care putea furniza sentimentul că grupul se conducea într-o manieră ce putea asigura forța de coeziune a comunității în interior și în afara sa. Ea era vizibilă atunci când se făcea referire la relația dintre identitatea etno-culturală și asociaționismul săsesc. Pușcariu scria în *Memorii* că: „S-au retranșat sașii în aceste cîteva orășele, alungați din sate și acum și din orașe ca Brașovul, căruia îi vor urma Bistrița și Sibiul. Primejdia lor nu e mare. Tăria lor e spiritul de solidaritate, acele Verein *-uri și societăți de binefacere, care, pe cînd stăteam jos la cafenea, împodobeau marea sală din etaj pentru o petrecere în care se vor strînge bani pentru scopuri săsești. Români puțini"[39]. În mod implicit, observația finală, vizibil lapidară, sugera că românii erau excluși din aceste asociații, fapt ce releva caracterul separatist al acestora. După cum Pușcariu ținea să accentueze, această cultură a asociaționismului nu era o invenție săsească, ci, tot un transfer din mediul german. Acest lucru reiese din afirmația legată de specificul școlilor săsești, în care lingvistul ardelean se formase: „Studenții formau un «coetus», adică o organizație cu obiceiuri păstrate prin uz, la care țineam cu sfințenie și care erau și ele imitate după cele în vigoare la universitățile germane, cu mici adaptări locale"[40]. Chiar dacă observația e circumstanțiată la nivelul sistemului de învățământ, reproducerea modelului german în materie de organizare asociativă era confirmată și în privința altor domenii de activitate și sociabilitate[41].

Chiar dacă în toate scrierile sale cu caracter neștiințific Sextil Pușcariu nu agrea discursul ori practicile asociate acestuia, care puteau insinua și/sau susține superioritatea culturală din partea lumii săsești, el nu putea să nege influența germană asupra culturii românilor ardeleni. Scria în acest sens că: „Influența

[39] Idem, *Memorii*, p. 751.

[40] Idem, *Brașovul...*, p. 302.

[41] Rudolf Briebrecher, „Unsere Vereine", în Friedrich Teutsch (ed.), *Bilder aus der vaterländischen Geschichte*, Band II, Hermannstadt 1898, pp. 481, 491; Carl Göllner, „Vereine", în Göllner (ed.), *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918,* Köln, Wien 1988, pp. 254–282; Friedrich Gottas, „Vereine, Parteien und Interessenverbände der ungarländischen Deutschen", în Helmut Rumpler (ed.), *Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation*, Band VIII, Teilband 1, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, pp. 1209–1215; Nicolae Teșcula, *Asociaționism și identitate națională...*; Iulia Elena Zup*, Vereinsleben der deutschen Minderheit in Rumänien zur Zeit der Weimarer Republik Kulturelle und wissenschaftliche Vereine*, în „Transylvanian Review", vol. XXIX, No. 3, 2020, pp. 116–128; Nicolae Teșcula, *Asociaționism și identitate națională la sașii din Transilvania* (1850–1914)*,* Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2025, passim.

germană a venit la noi pe două căi. Una este în legătură cu luteranismul şi porneşte de acolo de unde veneau şi poeziile lui Schiller si Goethe, muzica lui Bach şi Schumann, cărţi si reviste, dar şi haine rău croite, şi mâncări fără gust, cu acelaşi sos la toate fripturile. Cea de-a doua e cea austriacă şi catolică, cu teatrul şi opereta vieneză, valsurile lui Johann Strauss şi graţia unui Mozart şi Haydn, cu ofiţeri fercheşi ce învârteau doamnele în tact de trei pătrimi şi puneau lumea la cale prin cafenele, cu jurnale de modă, prăjituri delicioase si «chifle» şi franzele rumene"[42]. Desigur, în fragmentul reprodus în cronica subiectivă a oraşului natal, în materie de muzică şi cultură scrisă autorul nu avea nimic de imputat ci, dimpotrivă, starea de lucruri înregistrată îi părea de apreciat. Totuşi, nu se abţinea, nici de acea dată, să nu submineze superioritatea auto-intitulaţilor civilizatori germani din Ardeal ce continuau să împărtăşească, chiar după desfiinţarea sistemului stărilor medievale, o atitudine condescendentă şi afişau conduite exclusiviste, cel puţin până la un punct, faţă de conlocuitorii români. Implicit saşilor li se recunoştea rolul de punţi dintre Vest şi Est, în sensul aportului lor la transferul de valori culturale, însă Puşcariu privea lucrurile cu un ochi critic, fapt notabil prin asocierea luteranismului cu o cultură materială austeră. Cum se poate observa, fraza imediat următoare, dedicată reprezentanţilor imperiali din structurile statului Habsburgic, asociabili mediului german de factură catolică, era în întregime laudativă. Acest fapt contrastează cu observaţiile din aserţiunea precedentă care e, pe jumătate critică la adresa saşilor priviţi ca adepţii unor relaţii inter-grupale asimetrice, de factură medievală ce indicau o gândire anacronică şi injustă. Contrastul este şi mai marcant într-un pasaj în care Puşcariu accentua că: „Cu saşii, negustorii din Cetate se înţelegeau destul de bine, căci erau ca şi ei, oameni practici şi harnici. Dar raporturi mai strânse nu existau între saşi şi aceşti valahi [...] al căror lux îl considerau ca o slăbiciune de caracter. Cu atât mai mult apreciau însă «beamterii» şi ofiţerii austrieci firea deschisă, frumuseţea şi hainele romăncelor, cu care dansau graţiosul lancier şi pluteau în paşii mazurcelor şi ai valsurilor lui Lanner şi Strauss"[43]. Reiese din aceste observaţii simplificatoare şi asocieri culturale care transmiteau afinităţi ori partizanate, un reflex târziu al loialismului faţă de Casa de Habsburg şi al mitului bunului împărat, împărtăşite de o bună parte a elitei române ardelene de dinaintea şi de pe parcursul Primului Război Mondial[44].

---

[42] Sextil Puşcariu, *Braşovul…*, p. 75.

[43] *Ibidem*, p. 92.

[44] Despre construcţia şi funcţia acestui mit care a fasonat loialismul românilor ardeleni faţă de coroana Habsburgică, vezi: Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800),* Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1997, pp. 339–396; Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania şi Banat (sec. XVIII–XIX).*

În privinţa opiniilor faţă de saşi, descriptibili conform unui şablon reductiv, constatăm o tendinţă de a le aloca trăsături de caracter negative care, după părerea lui Puşcariu, ar deriva tot din austerul comportament săsesc care predispunea la atitudini inechitabile, chiar discriminatoare. Referindu-se la moduri de structurare a comportamentului cotidian domestic, lingvistul ardelean român alegea să sublinieze că: „Prânzul era şi la ei îmbelşugat. Astfel, o săsoaică cu stare avea în fiecare duminecă la amiaz purcel. Ea avea însă grijă ca să nu rămână nimic servitoarelor, ca nu cumva, gustând, să li se deschidă pofta de această mâncare, care «nu era de nasul lor»"[45]. După părerea lui Puşcariu, saşii nu erau doar zgârciţi ci şi monopolişti, prin urmare, prin comportamentul lor aduceau prejudicii concitadinilor români, fapt ce reiese din aserţiunea: „Pe vremea mea nu putu nici un român să deschidă o farmacie, căci privilegiul acestei meserii lucrative îl deţineau câteva familii săseşti"[46]. Observaţii ca aceasta reflectau o societate săsească adeptă a unei relaţii construite pe privilegiile medievale ajustate şi perpetuate până în timpurile moderne. Prin critica acestui comportament se urmărea să se evidenţieze că săsimea reprezenta o lume prea puţin deschisă la nou, lucru ce contrastează cu discursul despre sine al saşilor, care, în orice domeniu, se considerau mediatori de progres într-un răsărit subdezvoltat, populat de grupuri etnice primitivizate[47].

După toate aparenţele, monopolul în anumite meserii practicat de etnicii saşi a reprezentat un subiect sensibil care l-a determinat pe Puşcariu să aibă o atitudine negativă vis-à-vis de cei care le practicau. După cum s-a demonstrat, saşii erau adepţii unui naţionalism economic, perceput de către localnicii braşoveni de alte etnii ca având tente exclusiviste şi segregaţioniste[48]. În contextul

---

Discurs şi reprezentare, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002; Ion Cârja, Cecilia Cârja, *Marele Război şi redimensionarea loialităţilor. Români ardeleni şi bănăţeni după despărţirea de «bunul împărat»*, în „Revista Bistriţei", XXXII, 2018, pp. 225–231; Mirela Andrei, *Românii ardeleni şi împăratul austriac. Avatarurile mitului „bunului împărat"- de la sfârşitul sec. al XVIII-lea la perioada postpaşoptistă*, în „Revista Bistriţei", XV, 2001, pp. 215–222; Vasile Bozga, *Românii din Austro-Ungaria şi dinastia de Habsburg (1867–1918)*, Teză de doctorat, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca 2012, *passim*; Liviu Maior, *Habsburgi şi români. De la loialitatea dinastică la identitatea naţională,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2006, passim.

[45] Sextil Puşcariu *Braşovul* …, p. 192.

[46] *Ibidem*, p. 210.

[47] Vezi: Sacha E. Davis, *Ethnophotography, Nation Branding, and National Competition in Transylvania: Emil Sigerus' Durch Siebenbürgen*, în „Nationalities Papers", Volume 51, Issue 6, 2022, pp. 1375–1396.

[48] Vezi: Stéphanie Danneberg, *Wirtschaftsnationalismus lokal Interaktion und Abgrenzung zwischen rumänischen und sächsischen Gewerbeorganisationen in den siebenbürgischen Zentren Hermannstadt und Kronstadt, 1868–1914*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, 2018, passim.

evenimentelor tulburi din Primul Război Mondial, Pușcariu nota pe un ton jubilant că: „Vecinul meu i-a făcut vânt și farmacistului sas, care în cei 10 ani cît a stat la Bran s-a îmbogăţit. Cînd au intrat românii în 16 și Weber a fugit, brănenii i-au furat tot ce avea prin casă. După retragerea românilor, farmacistul a venit cu jandarmii unguri și a umblat din casă în casă, căutîndu-și lucrurile furate. Întîiul său drum a fost la vecinul meu, unde nevasta acestuia a cutezat să ridice mîna asupra lui. „Omul" ei n-a zis nimic, dar cînd a izbucnit revoluţia, s-a dat la farmacist și i-a zis numai atîta: «Sasule, pînă mîne la 12 să nu mai fie urmă de tine în Bran!». Nu i-a făcut nimic, dar farmacistul și-a luat catrafusele cu o repeziciune uimitoare pentru temperamentul lui de teuton"[49]. Se poate constata din ultima remarcă, extrasă din volumul *Memorii,* că până și relatarea unui caz care făcea referire la un conflict interpersonal se putea transforma într-o ocazie în care cel care relata opta să opereze cu stereotipuri etno-culturale, în linii mari, germanii fiind priviţi ca un popor caracterizabil drept inflexibil și/sau mai puţin vivace. Aceeași lentoare atribuibilă sașilor în acţiunile cele mai banale era exemplificată de Pușcariu prin nota conform căreia: „Și tot atît de «electric» e restaurantul, în care trebuie să aștepţi, ca la Rîșnov, sau în orice birt săsesc, o oră bătută pînă îţi aduce șniţelul cerut și de cîte ori ceri ceva chelnerul se uită la tine chiondorîș că-l deranjezi"[50]. Hetero-identitatea săsească era, așadar, asociabilă cu un nivel pronunţat de conservatorism și neracordare la ritmurile vremurilor moderne, fapt care, implicit, permitea autorului român să insinueze că sasul generic avea un mod de gândire și acţiune retrograd.

O serie de remarci din jurnalul ţinut pe parcursul desfășurării primei conflagraţii mondiale, în care Pușcariu a participat pe diferite fronturi deși putea să se sustragă[51], se referă la indivizi și colectivităţi de sași cu care, recrutul român în armata Imperiului Dualist, a venit în contact. Unii dintre cei menţionaţi, adeseori în treacăt, erau recruţi – la fel ca autorul paginilor de jurnal de front combinate cu memorii și corespondenţă –, alţii erau etnici sași din rândul populaţiei civile.

În *Memorii*, Pușcariu remarca că sașii îi percepeau, încă de la debutul războiului, pe românii de peste Carpaţi ca fiind potenţiali inamici imprevizibili și, ca atare, demni de temut. În acest sens reţinea că: „Gazetele scriau despre consilii de coroană la Sinaia. Numele lui Petre Carp se pronunţa cu simpatie din ce în ce mai mare. Take Ionescu și Filipescu și mai ales principesa Maria

[49] Sextil Pușcariu, *Memorii*, p. 517.

[50] *Ibidem*, p. 461.

[51] Vezi: Petre Din, *Sextil Pușcariu și Primul Război Mondial. Anul 1914*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", VIII, 2019, pp. 218–225; Idem, *Sextil Pușcariu și Primul Război Mondial. Anul 1917*, în „Revista Bistriţei", XXXII, 2018, pp. 182–188.

erau groaza saşilor braşoveni, care sperau mereu că românii vor merge cu Puterile Centrale"[52]. Observaţia sugerează că problema majoră şi sentimentul de antagonism era indus de oamenii de presă, aşadar, formatorii de opinie din rândurile elitelor săseşti erau percepuţi ca elementele care manifestau antipatii anti-româneşti pe care doreau să le distribuie în rândul maselor, ce puteau conduce, în plan local, la tensiuni inter-grupale.

Din jurnalul de front ţinut pe parcursul conflagraţiei considera util să selecteze şi insereze în volumul intitulat *Memorii* faptul că, la 14 decembrie 1914, în localitatea Cisnădie „nu vezi decît soldaţi. Sîntem vreo 3000. Saşii, ca pretutindeni, neprietenoşi, aşa că trebuie să le luăm locuinţele cu forţa. De cumpărat nu găseşti mai nimic, căci negustorilor le e ciudă pe muşterii"[53]. În aceeaşi zi, Puşcariu mai nota că „...Drumul era frumos, dar, afară de românii din baterie, ceilalţi n-aveau ochi pentru frumuseţile naturii, ci se gîndeau la cei de acasă, din Ţara Bârsei, pe care inamicul o va pustii acum precum pustiiseră ei în Galiţia. Asta-i durea mai ales pe saşi, veşnic preocupaţi de avutul lor"[54]. Trăsăturile atribuite saşilor erau egoismul, fiind descrişi ca puşi pe chivernisit şi manifestând rezervă faţă de etnicii români, atare atitudine fiind suspectată a avea potenţialul să capete accente xenofobe în contextul războiului. Asemenea atribute negative erau reluate în contextul în care populaţia civilă din oraşele săseşti, cu precădere cea din Braşov, a fost nevoită să se refugieze în locuri mai protejate, la nord de râul Mureş, după atacul trupelor României din luna august 1916[55]. Puşcariu alegea să discute, în câteva rânduri din *Memorii*, despre atitudinea deloc caracterizată de solidaritate intra-comunitară: „Caracteristic era egoismul saşilor din Mediaş, care nu voiau să ştie nimic de conaţionalii lor, refuzînd să le vîndă o pîne şi o bucată de slănină celor ce plecaseră de acasă fără merinde"[56]. Este evidentă o implicită critică la adresa unei comunităţi care era marcată de competiţii între oraşe, realitate care contrasta cu discursul pangermanist supralicitat de activiştii naţionali, cum au fost liderii bisericii luterane săseşti şi unii colaboratori ai acestora foarte vocali în spaţiul public[57]. Puşcariu taxa parohialismul micro-comunitar care, după părerea sa, era manifest chiar în

[52] Sextil Puşcariu, *Memorii*, p. 19.

[53] *Ibidem*, p. 36.

[54] *Ibidem*, p. 150.

[55] Olivia Spiridon, „Die Siebenbürgenfront in der Erfahrungen der Siebenbürger Sachsen", în *Die unbekannte Front. Der Erste Weltkrieg in Rumänien*, (ed.) Gundula Gahlen, Deniya Petrova, Oliver Stein, Frankfurt am Main, New York, Campus Verlag, 2018, pp. 329–332.

[56] Sextil Puşcariu, *Memorii*, p. 151.

[57] Vezi: Richard Schuller, *Der siebenbürgisch-sächsische Pfarrer. Eine Kulturgeschichte*, Schäßburg, 1930, *passim*; Ernest Wagner, *Pfarrer und Lehrer der evangelischen Kirche A.B. in Siebenbürgen*, Band I, Köln, Böhlau Verlag, 1998, passim; Sever Cristian Oancea, „The Lutheran

situații critice cauzate de prezența armatelor române care invadaseră Ardealul și generaseră un val de refugiați. În contrast cu restituirea istorică săsească[58], intelectualul român ardelean prefera să insiste asupra faptului că nici măcar starea de urgență nu a fasonat solidarități în rândul populației civile săsești.

Intrarea României în 1916 în prima conflagrație mondială și atacul asupra părții de sud a Ardealului, unde se aflau localitățile cele mai importante ale sașilor, a accentuat neîncrederea între cele două grupuri etnice. Deși a fost scurt, episodul a condus, în mod cert, la exacerbarea sentimentului de cetate asediată cu care sașii au trăit de la rescriptul de civilitate iosefin încoace[59]. După eliminarea pericolului, ca urmare a suportului furnizat de Germania wilhelmiană, s-a trecut și la măsuri împotriva acelor etnici români care pactizaseră cu invadatorul. În acest sens, Pușcariu reținea că atunci „Cînd sașii s-au întors la Brașov, au început cercetările contra românilor și românceloг din Șchei pentru jafuri, adevărate sau presupuse, prin locuințele părăsite. Piața cea mare era plină de trocărițe ce aveau să fie audiate. Ele voiau să convingă pe plutonierul anchetator de nevinovăția lor, cu același zel cu care, în aceeași piață, erau deprinse să-și laude marfa de precupețe. Era o hărmălaie de nedescris. Cel ce făcea ancheta chemă la un moment dat pe ajutorul său: «Schneider!». Trocărițele îngrozite începură să țipe și să se roage să nu le taie capetele, că vor da înapoi ce luaseră. Ele înțeleseseră «schneiden!», adică «tăiați!»”[60]. Trecând peste antipatia intergrupală narată, în esență, nota trăda o relație de dependență reciprocă dintre români și sași care e confirmată și de formele de multilingvism evidente, deși, la modul concret, în cuprinsul textului Pușcariu se referea la o eroare de translație a intenției autorităților locale săsești preocupate de restabilirea ierarhiilor precedente realizabilă prin admonestarea unor complici locali de etnie română.

Evenimentele din 1916 au contribuit la sporirea neîncrederii între români și sași, iar aceasta se manifesta nu doar pe frontul de acasă, ci și în rândurile

---

Clergy in the Vormärz: A New Saxon Intellectual Elite”, în *Cultural Dimensions of Elite Formation…*, pp. 24–35.

[58] Istoriografia săsească înfățișează o cu totul altă atitudine a sașilor decât cea zugrăvită de Pușcariu deși acesta pretinde că are o postură de martor ocular. Vezi: Harald Roth, „Die Rolle der siebenbürgischen Städte im Ersten Weltkrieg“, în *Umbruch mit Schlachtenlärm. Siebenbürgen und der Erste Weltkrieg*, (ed.) Harald Heppner, Köln, Böhlau Verlag, 2017, pp. 150–155; Frank M. Schuster, „Zwischen Idylle, Abenteuer, Solidarität, Sorge und Furcht. Heltauer Flucht- und Besatzungserfahrungen 1916“, în *Umbruch mit Schlachtenlärm…*, pp. 244–272.

[59] Angelika Schaser, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, Hora Verlag, 2000, *passim*; Marian Zăloagă, *Imaginea lui Iosif al II-lea în scrisul săsesc între anii 1770–1790*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane « Gheorghe Șincai »”, VII, 2004, pp. 79–101.

[60] Sextil Pușcariu, *Memorii*, p. 166.

celor care participau la conflict ca soldaţi activi. Într-o notă de jurnal de front făcută în perioada când unitatea din care făcea parte se afla în pusta Ungariei, Sextil Pușcariu scria: „Astfel, cînd într-o bună zi veni la Nagyrabe telegrama prin care eram chemat la divizia 18, eram fericit că scap din societatea ofiţerilor saşi care se tot lăudau că au să lupte contra românilor, din satul acela de pustă ungurească, monoton și trist, și mai ales din atmosfera lui din ce în ce mai nesuferită"[61]. Deși în postura de combatanţi în aceeași tabără, intervenţia armatelor române în Transilvania și afectarea securităţii pe frontul de acasă, a condus la inevitabile tensiuni în interiorul unor unităţi compuse din soldaţi ardeleni care aveau origini etnice diferite. În pofida cenzurii corespondenţei[62], la soldaţi ajungeau totuși informaţii care erau în măsură să accentueze neîncrederea între etnicii români și sași. Acest lucru e confirmat de nota ce se referea la atmosfera din Clujul anului 1916: „Clujul era în panică. Un văr al meu îmi spuse că cu un milion de coroane ai putea cumpăra tot rîndul de case dintre strada Iorga și Memorandului. Aspectul orașului era bizar. Unde te întorceai, dar mai ales în cafeneaua cea mare din piaţă – Kikokes pe atunci –, nu întîlneai decît cunoscuţi. Vedeai mutrele indignate și deznădăjduite ale sașilor din Brașov, îngrijoraţi de vandalismele ce le vor săvîrși sălbaticii de valahi în locuinţele lor părăsite. Cînd întrebai pe cîte unul de ai tăi, îţi răspundea: „Românii au rămas toţi în Brașov și desigur că îi primesc cu flori pe «fraţi»"[63]. Pasajul este edificator pentru modul diferit în care etnicii români, respectiv, cei sași au reacţionat la acele evenimente. În același timp, nota evidenţia importanţa altor canale, precum comunicarea orală – în contextul suspendării unor organe de presă – [64], în răspândirea de informaţii cu caracter tendenţios ce puteau conduce la tensiuni între grupuri etnice din interiorul armatei Imperiului dualist.

Chiar spre finalul conflagraţiei, tot din postura de militar în armata austro-ungară, același Pușcariu reţinea, într-o notă datată 10 mai 1918, că se afla

[61] *Ibidem*, p. 157.

[62] Eberhard Demm, *Censorship and Propaganda in World War I. A Comprehensive History*, London and New York, Bloomsbury Academic, 2019, pp. 13–16; Mark Cornwall, *News, Rumour and the Control of Information in Austria-Hungary, 1914– 1918*, în „History", 77, (249), 1992, pp. 50–64; Idem, „Das Ringen um die Moral des Hinterlandes", în Helmut Rumpler (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1848– 1918*, vol. 11. *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*, Subvol. 1. *Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas,* Part 1. *Vom Balkankonflikt zum Weltkrieg*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016, pp. 407–408; Bernhard Thonhofer, *Graz 1914. Der Volkskrieg auf der Straße,* Wien, Böhlau Verlag, 2018, pp. 135–137, 144, 228.

[63] Sextil Pușcariu, *Memorii*, p. 153.

[64] Marian Zăloagă, „The Avidity for News Among Transylvanian Saxons During the Great War", în *Fighting Hardship, Keeping Hope. The Transylvanian Home Front during the Great War,* (ed.) Ana Victoria Sima, Frankfurt am Main, Berlin, Peter Lang Verlag, 2022, pp. 195–228.

„la bateria de întregire, mutată în absenţa mea la Porumbacul inferior, un sat românesc cu femei frumoase şi cu oameni deschişi şi primitori, care contrastează atît de plăcut cu saşii ursuzi de la Cristian”[65]. Prin alocarea unor atribute pozitive, respectiv negative, această observaţie evidenţiază clar intenţia autorului de a construi un contrast între imaginea propriului grup etnic şi cel al saşilor.

Nu era necesar ca atacul românilor din kin-state să se materializeze pentru ca reprezentarea celuilalt să fie făcută în parametrii negativi. Textele lui Puşcariu relevă că de la debutul războiului, când statul român extracarpatic se afla încă în expectativă, autorul român ardelean era critic la adresa concitadinilor saşi. Nu se sfia să taxeze lipsa de curaj, dacă nu chiar laşitatea unor saşi, pe care ţinea să o ilustreze prin exemple care mergeau de la observaţii cu caracter general, la cele concrete. În extinsa notă din anul 1914 remarca: „Şi acum începeau, în momentul din urmă, dezertările de la datorie. Cîţiva dintre cei cu gura mai mare, sau dintre cei ce umblau tăcuţi clocind un plan ascuns veneau deodată cu cîte un atestat medical care-i salva sau cu cîte un certificat că sînt indispensabili. Aşa, Z., fostul meu camarad de şcoală în anul de «voluntari», tare ca un urs, îşi descoperea deodată un reumatism cronic, care l-a făcut să stea tot timpul la Sibiu, la magazine*; astfel M., sasul bogat din Cisnădie, care făcea pe adjutantul regimentului, pînă în ziua plecării, cînd deodată rămase îndărăt, căci avea, săracul, un catar cronic de stomac, cu care a rămas tot timpul războiului tot în Sibiu; astfel O. cel viteaz, care avea albumină în grad atît de mare, încît doctorii nu-i dădeau mai mult de 6 luni de trai, şi totuşi şi azi trăieşte şi-i sănătos, şi care veni la mine ca ajutor la şcoala de «voluntari», părăsind-o mai tîrziu, ca să ia comanda unei comisiuni de recrutare de cai, unde a fost prins cu şoalda; astfel bogatul Sch., indispensabil şi el ca fabricant de postav etc. Mai ales saşii, vitejii fii ai lui Hindenburg, erau foarte bolnavi şi foarte indispensabili”[66]. Cum se poate constata, Sextil Puşcariu aducea acuze unor foşti colegi saşi cât se poate de concreţi, iar prin această abordare ridica, implicit, problema loialismului acestui grup minoritar faţă de statele în care s-au aflat pe parcursul vieţii observatorului.

Aceeaşi atitudine de îndoială faţă de loialitatea saşilor în raport cu autoritatea statală era ridicată de către lingvistul ardelean român şi în context postbelic, când grupul etnic devenise parte a României Mari. Pentru a-şi susţine punctul de vedere nu se sfia să blameze autorităţile de la Bucureşti, pe care le acuza că nu aveau expertiza necesară pentru a aborda problema minorităţilor

[65] Sextil Puşcariu, *Memorii*, p. 279.
[66] *Ibidem*, pp. 11–12.

naţionale[67]. Prin referinţe secundare şi la etnia săsească, cu care coexistase încă din copilărie, ţinea să arate că noul stat român avea serioase lacune de expertiză la nivel guvernamental atunci când negocia cu minorităţile. Pușcariu comenta: „Ca ministru de externe [Duliu Zamfirescu, n.n. M. Z.] – un post de mult visat de el – el s-a dovedit necunoscător al Ardealului pînă într-atît încît a confundat pe sașii luterani cu catolicii și i-a mîngîiat cu concordatul ce se va face cu Roma"[68]. O părere cu acelaşi substrat critic era reluată într-o notă din data de 3 martie 1919. În cuprinsul ei se sublinia că: „Prea timizi cu ungurii și cu sașii, conducătorii n-au știut să dea de la început înfățișarea românească a țării"[69]. Ca lingvist şi cunoscător fin al limbii germane, Pușcariu fusese repartizat în comisii care susţineau punctul de vedere al statului român în contexte internaţionale, cum erau dezbaterile privind minorităţile de la Geneva[70]. Tot din postura de expert încredinţat cu organizarea extensiei universitare de învăţământ, Pușcariu vizita școlile săsești din cuprinsul Transilvaniei. După un periplu la Mediaș, nota pe un ton iritat că: „Mediașul e altfel. Acolo sașii sînt atotputernici, refractari [...]. Orașul a crescut la dublu de la război încoace, dar numai cu străini, care au venit la întreprinderile nouă, crescute din bogăţia izvoarelor de gaz metan, străini din Germania și Budapesta, care-și dau mîna cu sașii în lupta lor contra românilor. Românii nu găsesc locuinţe în Mediaș, liceul săsesc nu are pe pereți – odinioară împodobiți cu planșe ungurești – nici un chip istoric românesc; directorul vorbește ostentativ românește cu mine, dar e un disprețuitor mare al românilor"[71]. În pofida adeziunii oficiale la România Mare a saşilor prin declaraţia dată tocmai la Mediaș[72], Sextil Pușcariu ţinea să sublinieze că, în realitate, unii membrii ai inteligheţiei săseşti continuau să adopte o atitudine anti-românească, chiar afișau o loialitate faţă de statul revizionist care clama dreptul asupra Ardealului. Aşadar, în opinia sa, bazată pe interacţiuni la firul ierbii, o parte a saşilor din perioada postbelică aveau un resentiment, dacă nu un tip de superioritate culturală care friza șovinismul.

Chiar dacă avea păreri nu tocmai pozitive despre membri ai comunităţii

---

[67] Blamări de acelaşi fel făcea şi în privinţa defectuoasei politici de promovare a statului român prin intermediul diplomaţiei culturale. Vezi: Daniela Laube, *Rumänien und seine Kulturpropaganda in Deutschland. 1930–1944,* în „Zeitschrift für Balkanologie", vol. 51, No. 1, 2015, pp. 58–60; Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă...*, pp. 67–70.

[68] Sextil Pușcariu, *Memorii*, p. 561.

[69] *Ibidem*, p. 354.

[70] Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă...*, p. 88; Sextil Pușcariu, *Memorii*, pp. 565–613.

[71] Sextil Pușcariu, *Memorii*, p. 751.

[72] Vezi: Vasile Ciobanu, *Die Deutschen in Rumänien 1918–1919*, Sibiu, Honterus Verlag, 2019, pp. 86–162.

săsești, lingvistul ardelean nu excludea ca, în proiectele științifice derulate prin intermediul instituțiilor academice la cârma cărora s-a aflat, să coparticipe specialiști care proveneau din rândurile grupului săsesc. Pentru buna desfășurare a activităţilor de la Muzeul Literaturii era preocupat să mărească numărul personalului. În acest sens nota: „Dintre cei mai vechi, Gustav Kisch, profesorul de germanistică, care a rupt gheaţa rezervei compatrioţilor saşi, nu aducea un spirit nou, dar, prin preocupările lui pentru chestiuni de toponimie, deschise şi pentru această latură a lingvisticii, neglijată la noi multă vreme, un nou cîmp de activitate, în care fu atras cu deosebire Drăganu şi mai tîrziu Capidan şi alţii”[73]. Și în acest caz se poate depista o atitudine rezervată față de calităţile profesionale ale colegului sas. Nu i se nega acestuia orice merit, dar colaboratorul era asociat clar cu o comunitate privită ca retrogradă, totodată, Puşcariu ţinând să stăruie asupra importanţei domeniului, din nefericire neglijat de școala lingvistică românească de la vremea respectivă.

Printre rarele note care adoptă un ton neutru este cea datată 29 septembrie 1919. În aceasta rememora trecerea sa prin orașul săsesc Bistriţa. Puşcariu descria impresia pe care orașul dominat de saşi a avut-o asupra sa: „Cînd am sosit era seară şi oraşul mort. Doar cîţiva soldaţi români care se plimbau pe sub arcadele din piaţă dacă mai dădeau puţină viaţă tîrgului, din mijlocul căruia se ridică maiestuoasă catedrala saşilor, cu ferestrele-i luminate din cauza lui «Abendandacht», ora de reculegere intimă sufletească a credincioşilor care cîntă cuminte cîţiva psalmi şi ascultă predica Stadtpfarrer-ului lor”[74]. Se poate observa că comunitatea de credinţă luterană și etno-culturală săsească din Bistriţa beneficia de o evaluare pozitivă sugerată de reunirea enoriașilor pentru vecernie între pereţii unui admirabil edificiu religios. Putem afirma că avem de a face cu o rară și ponderată formă de apreciere la adresa saşilor, în rest persistând o calculată rezervă care, uneori, lua tonuri vădit critice.

Dacă nu era deschis critic, atunci reţinerea în a se arăta admirativ la adresa membrilor comunităţii săsești rămâne o constantă în textele lui Puşcariu. Această poziţionare poate să fie observată și în altă scriere publicată tot postum. În volumul *Spiţa unui neam din Ardeal*, Puşcariu avea unele cuvinte de laudă faţă de unii reprezentanţi ai săsimii. Pe un ton laudativ se referea la „excelentul profesor Rudolf Lassel din Braşov”[75] cu care soţia sa a studiat muzica, având șanse să devină o mare pianistă. Chiar dacă nu se precizează deschis apartenenţa lui Lassel la cultura săsească, Puşcariu nu era atât de pizmaș pentru a nu recunoaște calităţi artistice ale unor etnici saşi. Posibil că și faptul că Lassel a

[73] Sextil Puşcariu, *Memorii*, p. 542.
[74] *Ibidem*, p. 461.
[75] Sextil Puşcariu, *Spiţa unui neam din Ardeal*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1998, p. 207.

studiat la Leipzig, cam în același timp cu membrii apropiați familiei Pușcariu ca Gheorghe Dima și Iacob Mureșianu, și că același muzician era apropiat al familiei regale de pe tronul României, onorând-o cu concertele de orgă date, să fi fost motive care să îl fi determinat pe Pușcariu să îl recupereze pe Lassel într-o lumină pozitivă.

Însă, în același volum Pușcariu schimba tonul când venea vorba explicit de concitadinii săși brașoveni. Rememorând un episod din copilărie lingvistul român nara in extenso: „De asemenea, îmi aduc aminte de cele ce le povestea tata acasă după ce se întorcea de la ședințele Consiliului comunal din Brașov, al cărui membru temut a fost în curs de câteva decenii. Luptând împotriva unui conservatorism ruginit al sașilor, geloși să își apere cu orice preț privilegiile împotriva românilor din ce în ce mai numeroși și mai influenți, el care le cunoștea bine slăbiciunile, pășea cu curaj în arena și stăruia mereu până când izbutea. Spre a ilustra printr-o scenă hazlie lupta aceasta împotriva spiritului reacționar al edililor săși din Brașov, reproduc un pasaj din articolul d-lui Dr. Constantin Moga despre Iosif Pușcariu, publicat în revista brașoveană «Gazeta juridică a Transilvaniei» (anul I 1943, nr. 16). «Este lucru știut că orașul nostru, în jumătatea a doua a secolului trecut, era complet izolat de suburbiile sale, al căror acces înlăuntru nu se putea face decât numai prin cele patru porți, bine străjuite, ale orașului. Concetățenii săși se simțeau aci adăpostiți ca într-o puternică cetate și țineau la cele patru porți de nobilă izolare tot atât de mult ca la imnul lor drag «Ein feste Burg ist unser Gott». Dărîmarea porților o considerau drept un cumplit sacrilegiu. Iosif Pușcariu cere și susține însă într-o ședință plenară a Consiliului comunal, dărâmarea uneia din anacronicele porți ale orașului, anume a aceleia din capătul străzii azi numită Regele Mihai. Intervenția lui este primită de ceilalți patres conscripti ai urbei cu strigăte de «ho..., ho...ho!» cărora Iosif Pușcariu – adânc cunoscător al adevăratei obârșii a orașului în parte și recent înstrăinat – le răspunde cu glas dominator: «was hohoieren Sie dort? Es hilft doch nichts. Das Tor muss abgeschafft werden! (Ce tot hohoiți! E zadarnic! Poarta trebuie desființată!). Replica aceasta promptă, în care propria exclamațiune a întrerupăritorilor a fost transformată într-un verb – ce nu se va găsi în nici un dicționar german –, a avut darul de a opri huiduielile părinților urbei, rămași cu gurile întredeschise la îndrăzneala valahului. Și poarta s-a dărâmat, precum mai tîrziu lanțurile sclaviei. Precum în curând hotarele nedrepte!"[76]. Poate, mai mult decât oricare alt pasaj din scrierea cu caracter monografic dedicată Brașovului, ori din cuprinsul ego-documentelor publicate postum, această extinsă notă inserată într-o

[76] *Ibidem*, p. 116.

lucrare genealogică cu nedisimulat caracter auto-complezent în plan familial și, nu în ultimul rând, naţionalist, reușește să clarifice motivele tuturor referinţelor la grupul săsesc analizate în cuprinsul lucrării de faţă. Ca membru al unei familii care luptase pentru emanciparea românilor ardeleni, Puşcariu a urmărit și continuat o agendă de familie. Deși școlit în medii săsești, el a crescut într-un ambient în care se discutau, în spaţiul domestic, probleme sensibile privitoare la relaţiile inter-grupuri. Predecesorii fuseseră familiari cu cultura săsească, fiind angrenaţi în confruntări de idei politice cu lideri ai comunităţii săsești, priviţi însă de predecesorii lui Sextil ca retrograzi și injuști din cauza perpetuării unor relaţii asimetrice. Vederile sale asupra saşilor erau, așadar, fundamentate pe o rivalitate naţională deja trans-generaţională, motiv pentru care autorul scrierilor examinate să nu se afle în postura de admirator necondiţionat, așa cum a putut să fie cazul altor reprezentanţi ai elitei românești care nu au convieţuit cu comunitatea săsească. Utilizarea unor formulări precum „lanţurile sclaviei" ori „hotare nedrepte", aduc aminte de imnul actual al României semnat de braşoveanul Andrei Mureşianu, foarte des cântat de coruri școlare la cumpăna dintre secolele XIX și XX[77], subliniază respingerea hegemoniei culturale săsești, adoptate și reproduse de către alţi români ardeleni[78] sau din Regat, și pot să fie veritabile expresii ale dorinţei de emancipare, din partea unui grup etnic marginalizat, victimă a unui tratament inechitabil din partea unui alt grup etno-cultural privilegiat.

Fără a se constitui într-un demers anti-săsesc, intervenţiile dedicate saşilor vădesc un discurs emancipator asumat și perpetuat vreme de generaţii, precum și lipsa oricăror complexe, consecinţă a unei educaţii solide, dobândite iniţial în mediul săsesc, ulterior în cel german. Totodată, aceste remarci erau susţinute de experienţa interacţiunilor concrete și cotidiene în care familia autorului nu mai accepta ca grupul pe care îl reprezenta, în diverse spectre ale sferei publice, să adopte o postură subalternă.

Remarci finale

Cercetarea de faţă evidenţiază un fapt total ignorat în literatura dedicată lui Sextil Puşcariu, care, trebuie spus, nu este deloc una lipsită de consistenţă. În

[77] Vasile Vasile, *Deșteaptă-te, române – de la practica folclorică la Imn Național – imn al identității și unității românești (III)*, în „Revista Muzica", Nr. 1/2019, pp. 17–43. Accesibil la https://www.ucmr.org.ro/Texte/RV–1–2019–2-VVasile-Desteapta-te-romane.pdf [ultima accesare 19.09.2025].

[78] Vezi: Radu Ardelean, „Percepţia și reflectarea alterităţii la Ioan Lupaș", în *Identitate și Alteritate. Studii de imagologie*, II, Presa Universitară Clujeană, 1998, pp. 321–322.

cuprinsul lucrărilor cu caracter privat de tip ego-documentar sau genealogic ori în cronica orășenească ce are un caracter intenţionat subiectiv putem, foarte rar, deosebi vagi elemente care să explice discursul deloc favorabil vis-à-vis de saşii ardeleni. Din păcate, nici bibliografia secundară care a explorat activitatea lui Puşcariu, din diferite perioade ale vieţii, în diverse posturi ocupate, nu contribuie la motivarea acestei percepţii a alterităţii în cheie preponderent defavorabilă. Ceea ce e neîndoios este faptul că putem sesiza o consecvenţă în a adăuga, mereu, câte o remarcă care să demistifice prestigiul unor indivizi cu origini săseşti sau a saşilor, în general.

Spre deosebire de alte cercetări, lucrarea de faţă nu se bazează pe impresiile, mai mult sau mai puţin temeinice, ale unui călător prea puţin familiar cu cultura celuilalt şi nici nu operează selectiv cu o singură lucrare luată drept reprezentativă. Dimpotrivă, în rândurile de faţă am dorit să evidenţiem că avem de a face cu un bun cunoscător al lumii germane de acasă şi din apusul Europei, opiniile autorului fiind formate ca urmare a contactului direct, pe parcursul întregii vieţi, cu diverse varietăţi ale germanităţii, de la cea ardeleană, la cea bucovineană, la cele din mediile universitare germane şi austriece. În plus, experienţele personale şi cele ale predecesorilor săi pe linie familială au marcat modul de a creiona profilul saşilor în termeni neadmirativi. Putem considera această poziţionare, în mare măsură defavorabilă, ca pe o intenţionată respingere a unui discurs hegemonic complezent, profesat de alţi autori români anterior, precum şi în perioada în care aceste observaţii au fost articulate.

Dacă plasăm contribuţia de faţă într-o dezbatere mai amplă, putem afirma că remarcile lui Puşcariu vis-à-vis de saşi contrazic apetenţa pentru un discurs filo-german printre toţi reprezentanţii elitelor românilor din Ardeal, la cumpăna dintre secolul al XIX-lea şi din prima jumătate a secolului XX. Păşind pe urmele discuţiei deschise de Cristian Cercel, care vorbea de filogermanism fără germani, putem afirma că acest fenomen a fost posibil doar ca rezultat al uitării/ignoranţei, parţial intenţionate, notabile în procesul de memorializare a unui trecut multietnic şi multicultural imaginat ca o presupusă relaţie armonioasă între români şi saşi. Atâta vreme cât naţionalismul cultural şi cel economic influenţau felul în care gândeau liderii ambelor grupuri, filogermanismul românilor pare mai degrabă o proiecţie vagă, nenuanţată şi, cel mult, circumstanţiată. El a putut să prindă contur mai consistent doar în situaţia rezultată după plecarea masivă a saşilor de la finele secolului XX. Prin urmare, la nivel de elite şi de mase, filogermanismul din România cercetat în detaliu pentru perioada post – decembristă este, mai degrabă, un epifenomen. În preambulul lucrării sale, Cercel a vorbit şi despre originile fenomenului pe care îl studia, scrutând fugitiv şi secolele precedente. Totuşi, o cercetare temeinică pentru perioadele

precedente rămâne un deziderat. Considerăm că analiza materialelor semnate de Sextil Pușcariu invită la o relectură a scrierilor mai multor autori ardeleni și români. Suntem încredințați că o atare cercetare ar putea schimba și/sau nuanța semnificativ modul în care românii i-au perceput pe conlocuitorii sași.

România la începutul secolului XX în publicațiile Bisericii Adventiste de Ziua a Șaptea: O perspectivă internațională

CSIKI Csaba Ioan*

Introducere

România de la începutul secolului XX a traversat o perioadă de schimbări profunde din toate punctele de vedere, aceasta regăsindu-se în ipostaza incipientă a existenţei ei ca stat şi Regat. Aceasta şi-a câştigat independenţa în anul 1877 şi mai târziu a fost recunoscută şi internaţional de marile puteri. Societatea românească era în principal concentrată în spaţiul rural, având o structură profund agrară, cu o boierime influentă. În ceea ce priveşte industria, aceasta se afla în stadiul incipient, iar urbanizarea se făcea cu paşi mărunţi. Apar schimbări majore în special la finele Primului Război Mondial, când România avea să înglobeze teritorii noi, cu efecte profunde şi în alte domenii, precum politica, structura socială şi confesională etc.

Din punct de vedere confesional, exista un singur cult religios majoritar, Biserica Ortodoxă Română, care avea statutul de religie majoritară şi era adânc înrădăcinată în structurile de putere ale statului român. Pe lângă Biserica Ortodoxă Română, mai conviețuiau în România şi alte culte precum: catolicii, greco-catolicii, reformaţii, evreii şi alţii.

În acest context religios complex, mişcarea adventistă a apărut în spaţiul românesc ca rezultat al lucrării de evanghelizare pe care au întreprins-o diferiţi misionari şi colportori adventişti, dar şi datorită influenţei coloniştilor germani care s-au aşezat în acest spaţiu. Aceştia au fost percepuţi de marea majoritate creştină ca fiind o mişcare sectară, care promova unele idei iudaice (datorită

* Asistent universitar, doctorand, Universitatea de Medicină, Farmacie, Ştiinţe şi Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureş

păzirii sabatului) și de multe ori erau priviți ca fiind chiar dușmani ai statului, datorită statutului de necombatant și a faptului că erau de proveniență americană. Aceste preconcepții le-au creat multe dificultăți în eforturile lor misionare și de dezvoltare. Cu toate acestea, printr-o rețea bine organizată de misionari și colportori, prin traducerea și tipărirea literaturii religioase în limba română și prin susținerea financiară a tipografiilor și școlilor adventiste din România, aceștia au reușit să se stabilească și să se dezvolte în acest spațiu.

Chiar dacă în acel moment, adventiștii reprezentau un număr mic, în comparație cu celelalte culte religioase, interesul față de acest spațiu era surprinzător de mare, în special pentru presa adventistă din Statele Unite, Canada, Australia și alte țări. Această atenție sporită față de o „țărișoară" aflată la marginea Europei reflectă nu doar interesul misionar al adventismului internațional, ci și importanța tot mai vizibilă pe care România o căpăta pe plan global la începutul secolului XX.

Presa adventistă de la începutul secolului XX reprezintă o sursă valoroasă atât pentru istoria cultului în sine, cât și pentru istoria religioasă din România. Ea reflectă, printre altele, activitatea misionară și extinderea geografică a adventismului. De asemenea, surprinde crâmpeie ale percepțiilor și stereotipurilor cu care avea să intre în contact adventismul în societățile și culturile locale.

În paginile acestor publicații, România este prezentată ca fiind un spațiu misterios, cu tradiții ciudate și de multe ori rezistent la schimbare, însă cu toate acestea, este un loc în care reziliența, răbdarea și credința sunt calitățile unui popor străvechi. De multe ori, din punct de vedere teritorial și geografic țara este privită ca fiind una de dimensiuni mici, situată undeva la marginea Europei. Problema majoră a spațiului românesc este însă, din perspectiva presei adventiste, conducerea politică și cea eclesiastică, care, de multe ori, prin superstițiile și autoritarismul lor, contraveneau grav libertăților cetățenești și libertăților religioase.

În ceea ce privește structura, lucrarea de față își propune să creioneze o imagine de ansamblu a perspectivei adventiste asupra României. În prima parte vor fi puse în evidență informații generale despre România, precum spațiul geografic, demografie, istoria românilor etc. A doua parte va trece în revistă detalii despre societatea și viața cotidiană românească, incluzând diferite curiozități despre viața cotidiană a țăranului și alte detalii relevante. În următoarea parte, vor fi analizate tradițiile, obiceiurile și superstițiile românilor așa cum sunt ele reflectate de presa adventistă. O secțiune importantă a lucrării de față va urmări interesul mare pe care presa adventistă îl manifestă față de familia regală, în special față de Regina Elisabeta – Carmen Sylva. În ultima parte vor fi analizate articolele care condamnă public atitudinea discriminatorie a României față de populația evreiască, lucrarea încheindu-se cu o concluzie relevantă.

Informaţii generale despre România

Presa adventistă de la începutul secolului XX avea să menţioneze în mai multe rânduri numele de România, oferind descrieri generale despre Regatul Vechi. În aceste menţiuni scurte, autorii revistelor adventiste menţionau diferite detalii generale despre puţin cunoscuta ţară care se afla undeva departe de publicul ţintă. Menţiunile despre România, din jurul Primului Război Mondial și al Marii Uniri, se datorează în principal expansiunii misionare a Bisericii Adventiste, care încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea avea să se propage pe majoritatea continentelor, inclusiv pe cel european[1]. Aici, misionarii adventiști aveau să străbată continentul, ajungând până în estul Europei, în Rusia, România și Turcia[2]. Prin urmare, interesul pentru ţările și culturile noilor convertiţi avea să fie satisfăcut cu ajutorul unor articole prin care erau expuse anumite curiozităţi și descrieri ale acestor zone puţin cunoscute. Astfel că în cele ce urmează, vor fi trecute în reviste câteva dintre acele detalii care apar în jurul Primului Război Mondial.

Despre originile românilor, un articol din revista *The Youth's Instructor*, din anul 1914, descrie într-un mod magistral descendenţa dacică și romană a acestora, în cuvintele articolului: „Se spune că locuitorii României sunt în parte descendenţi ai acelor daci curajoși cuceriţi de Traian – oameni de oţel și sânge din care Colosseumul și-a atras cei mai feroce și mai curajoși gladiatori – și în parte descendenţi ai legiunilor romane staţionate în acea regiune pentru a-i respinge pe asiatici... Ea pretinde că are sânge roman mai pur decât oamenii care trăiesc astăzi în Roma"[3]. De asemenea, în anul 1917, acelaşi ziar menţiona în articolul dedicat României că „românii sunt mândri de descendenţa lor latină"[4].

Din punct de vedere geografic, în presa adventistă internaţională apar detalii care confirmă viziunea occidentală generală în care diminutivele „mica ţărișoară" sau „mica ţară din Estul Europei" descriau România. Totodată, transformările teritoriale suferite de România în urma Primului Război Mondial erau prezentate într-o lumină favorabilă, ca o dovadă a rezilienţei și a dorinţei poporului român de a se dezvolta și de a-și afirma drepturile naţionale. De exemplu, în anul 1916 apare o menţiune geografică în revista *The Youth's Instructor*,

---

[1] Vezi mai multe despre lucrarea misionară a Bisericii Adventiste din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Mervyn C. Maxwell, *Tell it to the world: The story of Seventh-day Adventists,* Pacific Press Publishing Association, Mountain View California, 1976, pp. 152–157. De asemenea, mai multe detalii despre misiunea din Europa se regăsesc în aceeași lucrare, pp. 157–176.

[2] *Ibidem*, pp. 157–176.

[3] „The Youth's Instructor", Washington D.C., vol. LXII, nr. 28, 14 iulie 1914, p. 2.

[4] *Ibidem*.

unde în articolul intitulat *From here and there*[5], România este comparată cu statul Illinois. De asemenea, în articolul intitulat *Romania and her problems*[6] din următorul an, în aceeași revistă, se face o comparație teritorială, de data aceasta, cu statul Texas, fiind menționat însă că acesta din urmă era mult mai mare. Autorul preciza: „Printre micile regate ale Europei se numără și România, care reprezintă aproximativ o cincime din suprafața Texasului"[7]. Comparația reflectă însă statutul marginal, atât din punct de vedere teritorial, cât și și din punct de vedere geopolitic, atribuit țării noastre. Chiar dacă din punct de vedere matematic, această apreciere este cât se poate de precisă, aceasta reflectă și o viziune occidentală asupra Europei de Est, percepută ca având în componența ei entități statale „minore", și implicit o influență redusă în ansamblul marilor puteri, cum erau Statele Unite ale Americii în acea perioadă.

În schimb, în anul 1921, în revista *Signs of the Times*, într-un articol destinat curiozităților și noutăților din jurul lumii[8], apar noi detalii despre România, acum în contextul în care aceasta se afla la finele Primului Război Mondial. Autorul folosește comparativ statisticile dinaintea Primului Război Mondial cu cele de după pentru a sublinia diferența geografică a României. Specifică faptul că în anul 1914 România avea un teritoriu de aproximativ de 139.000 de kilometrii pătrați, iar după anexarea Transilvaniei, Bucovinei și a Banatului teritoriul a crescut până la aproximativ 311.000 de kilometrii pătrați[9]. Tonul este unul apreciativ față de această modificare geografică semnificativă, în special datorită faptului că autorul apreciază reziliența României prin diferite exemple pe care le oferă în descrierea lui.

Într-un mod asemănător cu prezentarea dimensiunilor teritoriale, articolele adventiste ofereau și informații despre populația României. Pentru a le face mai ușor de înțeles cititorilor, aceste date, ca și mai devreme, erau însoțite de comparații cu statele americane, familiare publicului lor. De exemplu, în *The Youth's Instructor*[10], se discută despre acest aspect și se precizează pe scurt: „Populația României este estimată la 8 milioane"[11]. Alt articol din anul 1916 precizează că populația României ar fi undeva peste 7 milioane și jumătate, iar capitala ar avea undeva la 340 de mii de cetățeni[12].

---

[5] *From here and there*, în „The Youth's Instructor", vol. LXIV, nr. 40, 3 octombrie 1916, p. 2.

[6] M. Dickerson Chase Fannie (ed.), *Roumania and her problems*, în „The Youth's Instructor", vol. 65, nr. 10, 6 martie 1917, pp. 7–8, 13.

[7] *Ibidem*.

[8] *Around the World*, în „Signs of the Times", Melbourne, vol. 36, nr. 14, 4 aprilie 1921, p. 56.

[9] S-a făcut conversia pentru 54.000 de mile pătrați și respectiv 120.000 de mile pătrați.

[10] „The Youth's Instructor", Washington D.C., vol. 62, nr. 28, 14 iulie 1914, p. 2.

[11] *Ibidem*.

[12] *From here and there*, în „The Youth's Instructor", vol. 64, nr. 40, 3 octombrie 1916, p. 2.

În același fel, în articolul *Romania and her problems* din anul 1917, este comparată populația României cu populația statului Pennsylvania, care avea totuși mai mult cu un milion de locuitori, reiterând din nou ideea superiorității. În același timp, se specifică că țările care o înconjoară, găzduiesc un număr semnificativ de etnici români, care, dacă ar fi calculați împreună cu cei din Vechiul Regat, ar însuma un număr aproximativ de 12 milioane[13]. Iar după Primul Război Mondial, o dată cu evenimentul Marii Uniri, populația României ajunge la „nu mai puțin de 17 milioane"[14] conform detaliilor oferite în articolul revistei *Signs of Times* din anul 1921[15].

Din punct de vedere politic și diplomatic, articolele din presa adventistă discută extensiv mai multe episoade ale istoriei românilor. În special sunt amintite detalii despre războiul de independență al românilor, războiul balcanic, statutul de neutralitate al României din timpul Marelui Război, intrarea României în război și chiar și ocuparea Budapestei de către trupele românești. Dintre toate aceste subiecte, cele mai dezbătute au fost cele legate de neutralitatea și intrarea României în Primul Război Mondial. De exemplu, despre statutul de neutralitate al României, articolul intitulat *Attitude of the Balkan States* din anul 1915[16], transmitea că România refuză să permită tranzitul armamentului către Turcia prin care semnalează o oarecare îndepărtare față de Puterile Centrale, însă aceasta nu și-a exprimat clar sprijinul față de niciuna dintre taberele beligerante, creând astfel o incertitudine strategică.

Totodată, se precizează că din cauza acestei ambiguități, Rusia – preocupată de o posibilă alianță a României cu Puterile Centrale – a decis să întărească granița din Basarabia, teritoriu revendicat istoric de România. Această strategie a României este considerată drept prudentă de către autorul articolului. Ea sugerează pragmatism și dorința de a obține maximum de avantaje teritoriale în schimbul participării la război[17]. Tot în acest sens, în revista *The Present Truth* din septembrie 1916, se precizează că România este recunoscută ca fiind „inteligentă și prevăzătoare", evitând acțiunile pripite sau riscante, lăudând această abordare[18].

Un alt moment de interes pentru presa adventistă a fost intrarea României în Primul Război Mondial. Această decizie este salutată de aliați și considerată

---

[13] M. Dickerson Chase Fannie, *op. cit.*, p. 7.

[14] *Around the World*, în „Signs of the Times", Melbourne, vol. 36, nr. 14, 4 aprilie 1921, p. 56.

[15] *Ibidem*.

[16] *Attitude of the Balkan States*, în „The Youth's Instructor", vol. 64, nr. 34, 24 august, 1915, p. 2.

[17] *Ibidem*.

[18] *Notes & Comments*, în „The Present Truth", Watford, vol. 32, nr. 37, 14 septembrie 1916, p. 587.

o problemă serioasă pentru Puterile Centrale. Un exemplu relevant în acest sens este reprezentat de articolul intitulat *Striking Developements Awaited,* unde sunt prezentate următoarele: „Ni se promite acum că în curând vor avea loc evoluţii semnificative în marele război din Europa şi se pare că există toate indiciile că promisiunea se va îndeplini. Veştile din interiorul graniţelor Puterilor Centrale, precum şi evoluţiile din exterior, oferă un motiv să credem că România şi, eventual, Grecia, se vor alătura Aliaţilor. Pregătirile României provoacă multă neliniște Puterilor Centrale. Corespondentul de la Sofia al ziarului *Berliner Tageblatt* relatează că patru cincimi dintre bărbaţii români apţi de serviciu sunt acum în serviciu militar, majoritatea fiind masaţi de-a lungul frontierei bulgare, iar grosul artileriei române aflându-se la frontiera maghiară. Se mai spune că aliaţii au sfătuit guvernul grec să se demobilizeze, având în vedere evoluţiile care se apropie”[19].

În restul articolului este elogiată armata română, fiind prezentate atât detalii legate de numărul soldaților, cât și de armamentul avansat folosit de aceștia, fapt ce oferea speranță față de o finalitate cât mai rapidă a războiului. Acest aspect se subînțelegea din următoarea afirmaţie din luna septembrie: „Decizia mult aşteptată a fost luată de România, iar a zecea putere este plasată de partea Aliaţilor împotriva Imperiilor Centrale. O mare bucurie este evidentă în capitalele Aliaţilor, dar Berlinul este evident uluit de decizia guvernului român. Speranţa unei Românii reîntregite a fost unul dintre elementele care au influenţat decizia acestei ţări de a se alătura beligeranţilor”[20].

Prin această descriere se poate observa realitatea istorică a „dramei naţionale” – aceea a separării românilor din teritoriile ocupate de alte state față de cei din Vechiul Regat. Autorul dovedește o înțelegere profundă a dorinţei de unitate pe care ţara o simţea în raport cu toţi „copiii ei”, mulţi dintre aceştia fiind separaţi de fraţii lor. Această dorinţă de „unire”, recunoaște autorul, a pus România în faţa unei decizii grele, „cum puţine ţări din lume au mai fost puse în faţa unei asemenea alegeri”[21]. Românii au avut sentimentele amestecate de speranţă cu cele de frică, „speranţa unei Românii Mari şi frica de o patrie sugrumată”[22]. Astfel că, această dorinţă avea să se materializeze prin participarea României în Primul Război Mondial.

În *Signs of the Times* din anul 1917 mai este menţionat următorul aspect:

---

[19] *Striking Developements Awaited*, în „Signs of the Times”, Melbourne, vol. 31, nr. 7, 14 februarie 1916, p. 99.

[20] *Roumania Enters the War*, în „Signs of the Times: Formerly „Oriental Watchman”, vol. 19, nr. 9, September, 1916, p. 223.

[21] *Ibidem*.

[22] *Ibidem*.

„România a intrat în război în speranţa de a-şi putea pune toată greutatea armelor de partea războiului şi de a scurta astfel conflictul. În schimb, printr-o strategie nefericită şi din dorinţa de a cuceri teritoriul din Ungaria ocupat de popoare învecinate, a atras asupra sa cele mai puternice armate ale Puterilor Centrale şi, după câteva luni de conflict, vede cea mai mare parte a pământului său în mâinile inamicului. Ultimele ştiri ne spun că guvernul este situat la Iaşi, la frontiera rusă. Capitala a dispărut, toată Dobrogea, toată Ţara Românească şi o parte din Moldova, lăsând guvernului doar o mică fâşie de teritoriu la frontiera rusă. Rezultatul final nu este afectat în niciun fel, dar întârzie războiul şi permite Puterilor Centrale să ocupe pentru o vreme o parte din cele mai bogate părţi ale teritoriului românesc. Românii au reuşit să salveze cea mai mare parte a armatei lor şi să distrugă o mare parte din stocurile de grâu, puţurile de petrol şi utilajele înainte de a evacua teritoriul”[23].

Societatea românească şi viaţa cotidiană

Majoritatea detaliilor despre viaţa cotidiană şi societatea românească le găsim în articolul *Roumania and her problems* din revista *The Youth's Instructor*[24]. Articolul evidenţiază câteva aspecte semnificative despre situaţia socială a românilor din timpul Primului Război Mondial, fiind reliefate atât realităţile dureroase cu care se confruntau ţăranii români, cât şi practicile şi obiceiurile care colorau viaţa acestora. În aprecierea autorului combinaţia dintre „obiceiurile ciudate”, „superstiţii izbitoare” şi „viziuni primitive asupra lucrurilor în general” conturează un portret „interesant” al poporului român[25].

Condiţiile de trai ale ţăranilor români sunt descrise de către autor în termeni destul de negativi, conturând o imagine sumbră care ilustra tabloul unei sărăcii extreme. Sunt evidenţiate aspecte precum starea precară în care se aflau locuinţele acestora, construcţii din „pământ” fără podea, unde oamenii umblau desculţi pentru a menaja „păpucii care erau scumpi”. De asemenea, este prezentat cuptorul care era tot din pământ, iar patul rudimentar care era reprezentat de o „scândură rezemată de perete”[26]. Locuinţele erau decorate cu o „icoană ieftină” în cazul celor săraci, iar în cazul ţăranilor mai înstăriţi, pereţii erau acoperiţi de „un material ieftin”. Totuşi apelativul „ieftin” nu trebuie înţeles într-un mod

[23] *The Roumanian Campaign*, în „Signs of the Times”, Lucknow, vol. XX, nr. 1, January, 1917, p. 21.
[24] Ne referim la M. Dickerson Chase Fannie, *op. cit.*, pp. 7–8, 13.
[25] *Ibidem*, p. 7.
[26] *Ibidem*.

negativ, deoarece autorul consideră că acest aranjament conferea locuinţei „un efect cu adevărat frumos”[27].

O altă expresie a sărăciei ţăranului român este reflectată în moştenirea pe care o lăsa copiilor săi şi în zestrea oferită noilor cupluri căsătorite. Autorul remarca în acest sens că „moştenirea fiilor şi fiicelor [ţăranului] de obicei este voia bună, sănătatea şi o minte onestă, decât pământul, banii sau casele”[28]. Această „moştenire” simbolică este oglindită şi în începuturile dificile ale tinerelor familii, care îşi începeau viaţa cu foarte puţine resurse materiale. Pentru a sublinia această realitate dureroasă, autorul foloseşte o zicală sugestivă: „astăzi căsătorit, mâine afară pe coate”[29], ilustrând dificultăţile economice cu care se confruntau tinerii căsătoriţi încă din primele zile ale mariajului. În plus, apariţia copiilor, alături de costurile ridicate ale hranei şi al altor necesităţi, îngreunau şi mai mult viaţa familiilor de ţărani români.

Autorul identifică motivul principal care cauzează această stare precară a ţăranilor, în persoana moşierului[30]. Moşierul este prezentat ca având casa în capătul satului, deţinând mii de hectare de pământ, însă, cel mai probabil, locuieşte în marile capitale ale Europei, în timp ce pământurile sale erau administrate de „nişte Greci sau Macedoneni”[31], pe o durată de cinci ani. Pe durata acestei perioade contractuale, ţăranii şi pământurile aferente erau exploatate pentru beneficiul celor „doi stăpâni”[32]. Astfel, se subînţelege faptul că starea ţăranului simplu era profund afectată de avariţia acestor stăpâni[33].

Un alt aspect esenţial al condiţiilor de trai era alimentaţia care, conform descrierii oferite de autor, pare să fie modestă şi bazată pe produse simple. În principal, dieta ţăranilor era alcătuită dintr-o „mâncare moale de porumb”[34] la care se mai adăugau *mangoes*[35] care erau umplute fie cu varză prăjită sau fiartă,

---

[27] *Ibidem*, traducere proprie a expresiei: *decidedly pretty effect.*

[28] *Ibidem*.

[29] *Ibidem*, traducere proprie a zicalei: *Married today and out at the elbows tomorrow*.

[30] Vezi mai multe detalii despre moşieri şi ţăranii care lucrau pământurile acestora în Ion Ilincioiu, *Ţăranii, pământul şi moşierii în România 1864–1888*, Bucureşti, Editura Politică, 1982.

[31] *Ibidem*.

[32] *Ibidem.*

[33] Pentru o privire comparativă vezi Steluţa Chefani-Pătraşcu, *Moşieri teleormăneni (1864–1949). Mărire şi decădere*, Bucureşti, Editura Renaissance, 2011; Gheorghe Cristea, *Din istoria cooperaţiei agricole de producţie în România (1864–1918): Obştea săsească de arendare a moşiilor*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1999; Mircea Iosa, *Obştea ţărănească în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003.

[34] Cel mai probabil făcând referire la mămăligă.

[35] Nu este clar la ce face referire autorul prin folosirea cuvântului *mangoes* deoarece în utilizarea actuală a cuvântului reprezintă fructul tropical mango (pl); Mango, (https://dictionary.

fie cu cartofi. De asemenea, mai este evidenţiat faptul că pâinea era o raritate pe masa ţăranilor, iar consumul de carne era rezervat doar ocaziilor speciale.

În privinţa sănătăţii, presa adventistă laudă și chiar recomandă unele practici ale românilor. De exemplu, în mai multe rânduri, laudă iniţiativele legislative referitoare la interzicerea alcoolului, din timpul Primului Război Mondial. Într-un articol din revista *Good Health* din anul 1916 se prezintă, într-o notă pozitivă, faptul că „România, înainte să declare război Austriei sau Bulgariei, a declarat război alcoolului prin interzicerea intoxicării cu acesta pe durata războiului“[36]. Autorul încheie prin precizarea că aceasta ar reprezenta secretul victoriei, secret care ar trebui să fie recunoscut pe toate fronturile de forţele aliate. Rămâne întrebarea retorică dacă Anglia, împreună cu aliaţii ei se vor alia pentru a lupta împotriva alcoolului[37].

De asemenea, cu un an înainte, în aceeași revistă, într-un articol care dezbătea cauzele apendicitei, ne este prezentat faptul că medicul francez Lucas Championnière a observat o incidenţă extrem de scăzută a apendicitei în rândul ţăranilor români (1 caz la 22.000 de pacienţi), care aveau o dietă preponderent vegetariană, în contrast cu Europa de vest și chiar cu oraşele româneşti, unde consumul de carne era mai frecvent şi incidenţa bolii era mult mai mare (1 caz la 221 de pacienţi în cazul oraşelor din România)[38].

Din perspectiva educaţiei, imaginea României în presa adventistă internaţională era una sumbră. În mai multe articole este ilustrată imaginea unui stat care se află într-o stare accentuată de analfabetism. De exemplu, în anul 1900, apare un articol în revista *The Present Truth*, în care se afirmă că „România pare să fie cea mai analfabetă ţară din Europa”[39]. Autorul îşi susţinea această afirmaţie bazându-se pe datele ultimului recensământ[40], care indica faptul că, dintr-o populaţie de 6 milioane de locuitori, 4 milioane dintre ei nu pot să citească sau să scrie, iar dintre cei 6 milioane, doar 1 milion are orice formă de educaţie. În revista *The Bible Echo* din anul următor, este repetată aceeași informaţie[41].

În anul 1902, revista *The Gospel Herald* publică un articol intitulat sugestiv *The illiterate of the civilized world*. În acest articol se afirmă că „cele trei ţări

---

cambridge.org/dictionary/english/mango) accesat în 28 februarie, 2024. O posibilitate ar fi plăcintele umplute cu varză sau cu cartofi.

[36] *The latest Royal Recruit*, în „Good health”, vol. 14, nr. 11, noiembrie 1916, p. 297.

[37] *Ibidem*.

[38] C. H. Hayton, B.A., M.D., *Appendictis*, în „Good Health”, vol. 13, nr. 11, noiembrie 1915, pp. 300–301.

[39] *Jottings*, în „The Present Truth”, vol. 16, nr. 45, London, 8 noiembrie 1900, p. 716.

[40] Pentru o privire comparativă vezi Direcţia Generală a Statisticii, *Recensământul general al populaţiunii României din anul 1899*, București, Imprimeria Statului, 1905.

[41] *News and Notes*, în „The Bible Echo”, Melbourne, vol. 16, nr. 8, 18 februarie 1901, p. 128.

slave, România, Serbia și Rusia, sunt cel mai puţin civilizate", autorul precizând faptul că în aceste ţări, rata analfabetismului se apropie de 80%, în contrast cu alte ţări unde procentajele erau mult mai scăzute, precum Spania 65%, Italia 48%, Franţa și Belgia 14%, Anglia și SUA 8% etc. De asemenea, se precizează că în ţările scandinave fenomenul analfabetismului era, practic, inexistent, întrucât „specia *homo ignoranus* a dispărut în întregime"[42].

Aceste informaţii, chiar dacă privite dintr-o perspectivă critică, oferă o imagine cât se poate de reală, în acelaşi timp, şi sumbră asupra nivelului de educaţie din România la începutul secolului XX. Într-un context european în care alfabetizarea era o dovadă a modernizării și dezvoltării sociale, România era percepută ca o ţară „rămasă în urmă". Sentimentul personal este că aceste imagini proiectate de aceste publicaţii nu erau doar de constatare ci și de, la un anumit nivel, judecată valorică, asociind analfabetismul cu lipsa de civilizaţie. Dimensiunea literară a unei ţări în care adventismul urmărea să se dezvolte era esenţială, întrucât răspândirea ideilor și a învăţăturilor adventiste se realiza aproape exclusiv prin intermediul literaturii religioase.

În contrast cu viaţa rurală, apare și o descriere detaliată a Bucureștiului, capitala Regatului României, care îi evidenţiază caracterul cosmopolit. Autorul descrie oraşul având fler cosmopolit, acesta fiind adesea numit și „Parisul din Est". Peisajul urban, caracterizat prin arhitectura și stilul de viaţă al locuitorilor ei, justifică acest nume în opinia autorului. Acesta mai notează că mersul pe jos este considerat o raritate în București, majoritatea transporturilor fiind asigurate de șoferi de taxi care deţin herghelii de cai aduse din Rusia. Aceşti vizitii sunt nişte exilaţi ruși care fac parte din secta Skoptsy[43]. Prin această observaţie este subliniată diversitatea socială și culturală a Bucureștiului, fiind ilustrată de asemenea comparaţia dintre mediul urban și cel rural.

Obiceiuri, tradiţii și superstiţii

Presa adventistă nu s-a limitat doar la prezentarea detaliilor geografice și politice ale României, ci a discutat pe larg și aspectele culturale. Aspecte precum obiceiuri, tradiţii și superstiţii, au fost descrise și interpretate pentru a oferi un tablou mai amplu al societăţii româneşti. Prin exemplele oferite, autorii

[42] *The illiterate of the civilised world*, în „The Gospel Herald", Nashville Tenn, vol. 4, nr. 39, 8 octombrie 1902, p. 310.

[43] Pentru mai multe detalii, vezi Oleg Skripnik, *The Skoptsy: The story of the Russian sect that maimed for its beliefs*, în „Russia Beyond", august, 2016. Disponibil la: https://www.rbth.com/politics_and_society/2016/08/25/the-skoptsy-the-story-of-the-russian-sect-that-maimed-for-its-beliefs_624175, accesat în 07 Aprilie, 2024; Vezi și Laura Engelstein, *Castration and the Heavenly Kingdom: A Russian Folktale*, Ithaca New York, Cornell University Press, 1999.

adventiști prezentau atât particularităţile culturale ale unei societăţi distincte, cât și provocările pe care acestea le implicau.

Un exemplu exhaustiv în acest sens este articolul *Roumania and her problems* în care sunt descrise toate aceste aspecte. Acest articol începe descrierea acestora prin abordarea subiectului curteniei. Folosind subtitlul „Când dragostea triumfă”[44], acesta abordează un subiect atrăgător pentru publicul ţintă a revistei, oferind o perspectivă detaliată asupra obiceiurilor specifice legate de cererea în căsătorie.

Se evidenţiază faptul că procesul de curtare şi căsătorie era un ritual tradiţional, adesea mediat de familie și prieteni apropriaţi. Tânărul își mărturisea intenţiile de căsătorie mai degrabă mamei sale decât iubitei. Motivul pentru care tânărul nu discuta acest subiect cu tatăl său se datora faptului că acestea era conștient de greutăţile de care avea parte capul familiei pentru a-și putea întreţine familia. Astfel, acesta ar fi putut descuraja căsătoria și ar fi putut să nu fie receptiv la doleanţele tânărului. Cu toate acestea, mama acţiona ca un intermediar, transmiţând aspiraţiile fiului către tată, facilitând astfel procesul de aprobare a căsătoriei[45]. Dacă această tactică avea succes și tatăl era de acord cu dorinţa tânărului, următoarea etapă a tradiţiei era reprezentată de obiceiul prin care se cerea mâna fetei. Tatăl viitorului mire solicita sprijinul celor mai buni prieteni pentru a-l însoţi pe fiul său la familia viitoarei mirese, având rolul de a-l lăuda pe tânăr. Răspunsul la cererea de căsătorie era adesea transmis prin detalii subtile, precum modul în care gazda întreţinea focul din sobă. Dacă focul era bine întreţinut, atunci răspunsul era unul pozitiv, iar dacă focul era lăsat să se stingă încet, răspunsul era unul negativ. Această practică ritualică subliniază importanţa acordării permisiunii familiale și implicarea comunităţii în procesul de curtenie. Ea subliniază, de asemenea, importanţa culturală a legăturilor de rudenie și a sprijinului comunităţii locale în formarea relaţiilor de familie între ţăranii români[46].

Într-o altă ordine de idei, autorul subliniază o zicală tradiţională care evidenţiază spiritul de întrajutorare prezent în comunităţile românești. Prin proverbul „Mai multe mâini fac munca ușoară”[47] autorul atrage atenţia asupra beneficiilor care rezultau în urma întrajutorării civice și sociale regăsite în mijlocul comunităţilor românești. Autorul face o analogie cu practicile rurale din istoria Americii în care ţăranii se adunau și se ajutau reciproc în diverse activităţi culinare[48].

---

[44] M. Dickerson Chase Fannie, *op. cit.*, p. 8.

[45] *Ibidem*.

[46] *Ibidem*.

[47] *Ibidem*.

[48] În termeni autohtoni face referire la cuvântul *clacă*.

Este menţionată existenţa unui obicei conform căruia fiecare gospodărie găzduia diferite evenimente sociale, în cadrul cărora se consumau diferite preparate din făină de porumb, dovleac copt, cartofi și floricele de porumb. În cadrul acestor adunări, participanţii se implicau în sarcini colective, cum ar fi pieptănarea, cardarea și filarea lânii sau a inului pentru a suplimenta proviziile casnice. Pe parcursul acestor activităţi, bătrânii obișnuiau să se angajeze în conversaţii (bârfe), pentru a afla ultimele noutăţi din localitatea lor, în timp ce tinerii își împărtășeau declaraţii de dragoste sau glume jucăușe. Aceste activităţi sociale ale comunităţilor rurale promovau un sentiment de unitate și solidaritate, subliniind importanţa sprijinului reciproc și a cooperării în viaţa cotidiană a ţăranilor români[49].

Un alt element definitoriu al obiceiurilor sociale din mediul rural românesc era reprezentat de „dansul naţional”[50]. Articolul subliniază faptul că, în cultura ţărănească, dansul avea o semnificaţie aparte, simbolizând vitalitatea, cât și coeziunea socială. Pentru a evidenţia această idee, autorul folosește o zicală populară „Dansează duminică pentru a nu scârţâi din oase luni”[51]. Aceste evenimente specifice se desfășurau, de obicei, în spaţii publice, precum sălile de dans sau în aer liber, reunind persoane de toate vârstele. În timp ce bătrânii se bucurau de băutură și conversaţii, tinerii se dedicau dansului și jocului[52]. Prin expresia „Ea dansează la dans”[53] se exprima subtil debutul unei fete în societate și disponibilitatea ei pentru căsătorie, urmând ca aceasta să primească o instruire adecvată pentru a deveni o gospodină iscusită, această tradiţie reflectând importanţa întâlnirilor sociale, care puteau să funcţioneze atât ca loc de socializare și sărbătoare, cât și ca un mijloc de transmitere și consolidare a normelor sociale.

În continuare, articolul oferă un tablou interesant al mentalităţii ţăranului român, fiind evidenţiat rolul semnificativ pe care superstiţiile îl jucau. Ţăranul român, din perspectiva autorului, era profund înrădăcinat în superstiţie, atribuind semnificaţii din cele mai diverse evenimentelor din viaţa de zi cu zi, o realitate ilustrată prin câteva exemple relevante. De exemplu, autorul prezintă că „eșecul de a aranja corect șindrila poate duce la ridicarea sau deplasarea

[49] M. Dickerson Chase Fannie, *op. cit.*, p. 8.

[50] Pentru mai multe informaţii despre „dansul naţional” (hora) vezi: Svetlana Talpa, *Valorificarea dansului hora în spațiul românesc*, în „Revista ARTA”, 12/2 (2019), pp. 114–118. Pentru o abordare mai detaliată a dansului numit *hora,* vezi și Florentina Bucuroiu, *Hora românească. Abordare interdisciplinară*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, vol.11, nr. 1, 2010, pp. 131–142.

[51] *Ibidem*, traducere personală a zicalei: “Must dance on Sunday to keep the creak out of their bones on Monday”.

[52] *Ibidem*.

[53] *Ibidem,* traducere personală a zicalei: „She dances’ at the dance”.

acestora la capete, în timp ce se crede că plantarea cartofilor într-un mod incorect va face ca aceştia să crească deasupra solului şi vor produce o recoltă slabă"[54]. Un alt exemplu de superstiţie este cel al „lunii noi" despre care se credea că „dacă ai bani în buzunar la lună nouă, vei ajunge la faliment"[55]. De asemenea, articolul consemnează o altă credinţă potrivit căreia „este periculos să anunţi pe cei din casă de apariţia lunii noi deoarece vasele şi oalele din casă se vor sparge înainte de dispariţia lunii"[56]. Prin aceste exemple, autorul dorește să evidenţieze profunzimea şi răspândirea superstiţiilor în mentalitatea comunităţilor rurale din Regatul României. De asemenea, aceste exemple subliniază influenţa superstiţiilor asupra percepţiei realităţii şi a comportamentului social.

Tot ca superstiţie era prezentată interzicerea căsătoriilor între naşi şi fini. La ceremonia botezului unui copil, conform culturii populare, orice participant era considerat automat „naş" al copilului. În consecinţă, ceremoniile de botez erau puţin frecventate, în special de cei care aveau aspiraţii matrimoniale[57].

De asemenea, se luau măsuri de precauţie pentru protejarea copiilor, fapt ce scoate în evidenţă din nou această tendinţă de a asocia diverse practici cu posibile consecinţe negative. De pildă, exista credinţa conform căreia copiilor nu le era permis să îşi vadă reflexia în oglindă înainte de împlinirea vârstei de trei ani, deoarece acest act ar putea să ducă la apariţia epilepsiei[58].

Familia Regală a României

Subiectul regalităţii a fost unul dintre cele mai prezente subiecte în presa adventistă, în special, Regina Elisabeta sau Carmen Sylva fiind actorul principal descris în majoritatea articolelor. Pentru autorii adventişti aceasta a reprezentat un model demn de urmat, un lider bun şi o persoană plină de finețe şi gingăşie.

Primele menţiuni de la începutul secolului XX în presa adventistă despre familia regală fac referire la cele două personaje feminine a Reginei Elisabeta şi a prinţesei Maria. Cu privire la Regina Elisabeta, numele ei apare într-un articol din anul 1902 în revista *The Present Truth*, unde este descrisă ca fiind „regina poet a României", pseudonimul ei literar însemnând „un cântec al pădurilor". Această descriere succintă este folosită pentru a introduce cititorul în una dintre povestirile ei despre o experienţă din copilărie în care pădurea i-a oferit nenumărate lecţii de viaţă[59].

[54] *Ibidem*, p. 7.
[55] *Ibidem*, p. 8.
[56] *Ibidem.*
[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem.*
[59] *A child of the forest*, în „The Present Truth", London, vol. 18, nr. 5, 30 ianuarie 1902, pp. 74–75.

Un aspect care era legat de regalitatea României și care era îmbucurător pentru adventiști era acela că regina Elisabeta citea mai multe materiale adventiste. Acest amănunt apare în mai multe articole și note informative. Într-un articol din revista *Signs of the Times*, în care este prezentat progresul evangheliei pe teritoriul țărilor balcanice, autorul menționează cu bucurie și speranță faptul că regina României „citește ziarul nostru german și, de asemenea, unele dintre traiectele noastre”[60].

Articolele din presa adventistă abordează și tema revoluției vestimentare, evidențiind renunțarea la corset, tendință pe care și regina a adoptat-o[61]. Totodată, în anul 1913, un articol intitulat *Roumania's Queen* o elogiază pe regina Elisabeta, prezentând o scurtă biografie a ei. Sunt evidențiate trăsăturile personalității sale, destinul romantic pe care și l-a ales – nu își dorea să fie regină, ci poetă sau învățătoare –, întâlnirea providențială cu prințul Carol de Hohenzollern, cu care s-a căsătorit din dragoste, precum și misiunea specială pe care și-a asumat-o, aceea de „regină-profesoară“ a poporului român. Articolul subliniază, de asemenea, recunoașterea de care s-a bucurat, fiind iubită de toate clasele sociale[62].

Despre prințesa Maria, în notele informative din revista *The Bible Echo*, apare un detaliu despre hobby-ul ei. Într-o listă în care sunt prezentate prințesele europene și hobby-urile acestora era menționată și prințesa Maria a României, despre care se precizează că ar avea un hobby neobișnuit, în cuvintele autorului „Prințesa Maria a României, soția prințului moștenitor, are un hobby neobișnuit – colecționarea de sticle de parfumerie“[63].

Deși Regina Elisabeta a constituit principalul punct de interes pentru presa adventistă, datorită trăsăturilor pozitive ale caracterului ei care puteau fi promovate cu ușurință în revistele dedicate tinerilor, articolele adventiste au elogiat și figura regelui Carol I. Cele mai des menționate au fost calitățile sale militare și administrative, cărora li se atribuia în mod direct succesul României din ultima perioadă.

Despre regele Carol, o notă informativă din anul 1902 precizează, cu ocazia celebrării a 40 de ani de la încoronarea regelui următoarele: „Regele Carol a făcut mult pentru cauza păcii și prosperității în această țară”[64]. De asemenea, în articolul *Roumania and her problems*, autorul subliniază rolul esențial

---

[60] *Good Words from the Balkans*, în „Signs of Times”, Warburton, vol. 22, nr. 9, 4 martie 1907, p. 138.

[61] „The Signs of Times”, Melbourne, vol. XXIV, nr. 40, October 4, 1909, p. 640; Vol. XXV, No. 8, February 21, 1910, p. 94.

[62] *Roumania's Queen*, în „The Youth's Instructor”, vol. LXI, nr. 34, August 26, 1913, p. 16.

[63] *News & Notes*, în „The Bible Echo”, Melbourne, vol. 17, nr. 10, 3 martie 1902, p. 2.

[64] *March of events*, în „The Caribbean Watchman”, Port-of-Spain, vol. 4, nr. 8, August 1906, p. 11.

al dinastiei de Hohenzollern în procesul de dezvoltare și modernizare al țării. Acest lucru este realizat prin comparația făcută între situația Principatelor Române din anul 1866 (o dată cuvenirea lui Carol I în România) cu realitatea din prezent (anul 1917)[65]. Se menționează că, în momentul instalării lui Carol I pe tron, țara era slab dezvoltată, în cuvintele autorului „România, atât ca țară cât și capitală, era considerată una dintre cele mai puțin dezvoltate națiuni din Europa"[66]. Cu toate acestea, o dată cu ascensiunea pe tron a dinastiei de Hohenzollern starea nefastă a țării avea să cunoască o transformare[67].

Autorul mai oferă detalii despre tot traseul acestuia către Principatele Române și despre ceremonia încoronării[68]. Carol I este elogiat de către autor pentru reformele și inițiativele importante care au contribuit la dezvoltarea și modernizarea țării[69]. Tot în acest articol sunt evidențiate luptele împotriva Imperiului Otoman din timpul războiului ruso-turc din anul 1875. Rezultatele acestui război au dus la eliberarea Principatelor Române de sub suzeranitatea otomană, culminând cu declarația independenței națiunii. Un detaliu interesant pe care îl menționează autorul este cel al coroanei regale. În anul 1881 după ce România s-a proclamat regat, Carol I a fost încoronat cu o coroană confecționată din oțel care provenea dintr-un tun turcesc capturat de însuși rege în bătălia de la Plevna[70].

Despre familia regală mai apar informații într-un articol din anul 1915, unde este prezentată imaginea pluralismului religios din cadrul familiei regale. Autorul precizează următoarele: „Nicio altă familie regală de astăzi nu practică o varietate atât de mare de religii precum familia domnitoare a României. Regele Ferdinand, la fel ca unchiul și predecesorul său, este catolic, dar din motive de stat toți copiii săi au fost crescuți în credința ortodoxă. Carmen Sylva este luterană, în timp ce noua regină calcă pe urmele tatălui ei și se agață de Biserica Anglicană"[71].

---

[65] M. Dickerson Chase Fannie, *op. cit.*, pp. 7–8, 13.

[66] *Ibidem*, p. 13.

[67] Pentru o descriere generală a vieții lui Carol I vezi Sorin Liviu Damean, *Carol I al României, 1866–1881*, București, Editura Padeia, 2000; Paul Lindenberg, *Regele Carol I al României*, București, Editura Humanitas, 2008. De asemenea, pentru o privire critică asupra domniei lui Carol vezi Paul Michelson, *Carol I of Romania, 1866–1914: A developmental assessment*, în „Studii și articole de istorie", vol. 81, 2014, pp. 59–78.

[68] O descriere concisă despre venirea lui Carol I în România se poate găsi în Ileana Stanca Desa, *Carol I și Dunărea*, în „Muzeul Național", 1/13 (2001), pp. 210–214.

[69] *Ibidem*.

[70] *Ibidem*, p. 13. Despre acest lucru se vorbește și în „The Signs of the Times", Melbourne, vol. XXVIII, July 14, 1913, p. 448.

[71] „The Signs of the Times", Melbourne, vol. XXX, nr. 30, July 26, 1915, p. 480.

Așa cum am putut observa, presa adventistă de la începutul secolului XX a descris familia regală a României ca fiind un model de virtuți morale, culturale și civice. În mod special Regina Elisabeta a fost apreciată pentru sensibilitatea, talentul literal și dragostea pentru țara ei, iar Regele Carol I pentru contribuțiile sale în procesul de modernizare și consolidare a statului român. Prin atenția acordată acestor figuri regale, autorii adventiști promovau idealuri de leadership, oferind o imagine pozitivă asupra monarhiei române.

Problema discriminării evreilor

Un aspect negativ pe care articolele adventiste le-au discutat frecvent a fost cel al discriminării evreilor. În special la începutul secolului XX, în viziunea adventiștilor, această problemă a discriminărilor era acută datorită atitudinii dezumanizante a statului român față de această categorie de cetățeni. Problema principală amendată de adventiști era aceea că statul român nu oferea evreilor drepturi cetățenești și egalitatea politică, făcând de multe ori comparație între constrângerile religioase și etnice din România cu cele din Statele Unite ale Americii[72].

Citând surse evreiești din Statele Unite, mai multe articole descriu starea nefastă a evreilor din România. De exemplu, în revista *The Sentinel of liberty,* apare citată o mărturie a unui imigrant evreu care spunea că: „În România, guvernul greco-catolic a descoperit o nouă modalitate de a persecuta evreii. A ordonat organizarea tuturor meseriilor și meșteșugurilor în bresle, ceva asemănător sindicatelor noastre. Fiecare dintre acestea are puterea de a determina cine poate fi sau nu membru și se poate conta pe ele «pentru a exclude străinii». Legea din România îi face pe toți evreii străini, cu excepția câtorva favorizați care sunt suficient de bogați pentru a cumpăra naturalizarea, chiar dacă strămoșii lor au trăit în țară timp de secole și au suportat toate poverile cetățeniei, inclusiv serviciul militar. Întrucât marea majoritate a evreilor români sunt meșteșugari, rezultatele acestei cruzimi rafinate pot fi ușor de imaginat”[73].

Acest comportament discriminatoriu este dur criticat și în articolul intitulat *Too busy to notice persecution*, în care persecuțiile împotriva evreilor în România sunt descrise ca brutale și sângeroase, afectând bărbați „onorabili” expulzați din patria lor, femei și copii rătăcind fără adăpost. Singura „vină” a acestora este faptul că sunt evrei. Autorul mai subliniază ipocrizia așa-numitei

[72] *News, Notes and Comment*, în „The Sentinel of Liberty”, Chicago, vol. 15, nr. 29, 26 iulie 1900, p. 456.

[73] *News, Notes and Comment*, în „The Sentinel of Liberty”, Chicago, vol. 15, nr. 34, 30 august 1900, p. 540.

„civilizaţii creştine", care predică valorile morale dar tolerează sau ignoră atrocităţile când ele nu servesc intereselor imperiale[74].

De asemenea, în articolul *Roumania and her problems,* autorul oferă acestui subiect titlul sugestiv: „Cei persecutaţi devin persecutori". Prin acest titlu, el compară tratamentul discriminator aplicat evreilor cu modul în care și România a fost tratată de opresorii ei în trecut. De asemenea, autorul își exprimă consternarea profundă față de contrasul dintre Statele Unite ale Americii, care era „ţara libertăţii și egalităţii" și Regatul României, unde au fost implementate politici restrictive și discriminatorii, limitând semnificativ libertăţile cetăţeneşti ale acestora, în special din punct de vedere economic[75]. Sunt oferite mai multe exemple prin care statul român impusese restricţii populaţiei evreiești. Existau mai multe domenii profesionale în care evreilor le era interzis să profeseze, ca de exemplu bancheri, farmaciști și vânzători de tutun. De asemenea, evreilor le erau negate unele drepturi fundamentale, în cuvintele autorului: „nu pot fi reprezentaţi în instanţă, nu au dreptul la avocat, nu au dreptul de a-și da copiii la școală, doar dacă plătesc pentru privilegiile care pentru ceilalţi copii sunt gratuite"[76]. Prin urmare, evreilor din România, le era interzis dreptul de a deţine proprietăţi, de a participa la viaţa politică și de a beneficia educaţie gratuită. Autorul atrage atenţia asupra faptului că, în ciuda unor rădăcini vechi în spaţiul românesc, unele familii evreiești având o istorie ce datează cu până la patruzeci de generaţii pe acest teritoriu, aceste realităţi istorice nu le oferă nicio protecţie împotriva legilor discriminatorii[77].

Autorul demonstrează o bună cunoaștere a acordurilor diplomatice și termenilor convenţiilor care au fost stabilite între Regatul României și marile puterile ale Europei în procesul de formare a statului român. Una dintre condiţiile importante impuse în acest proces era garantarea drepturilor egale pentru toţi cetăţenii ţării, indiferent de etnie și rasă. Cu toate acestea, în ciuda acestor angajamente, se pare că în Regatul României nu se respectau promisiunile făcute, iar autorul observă că „nicio mână nu a fost ridicată într-un protest efectiv"[78].

În ciuda faptului că evreilor li se refuzau mai multe drepturi civile, în ceea ce privește serviciul militar și participarea la război, acestora li se oferea prioritate. Ironizând această situaţie, autorul observă: „În timp ce România îl consideră pe evreu un străin, nu îl privește așa și când are nevoie de oameni în armată. Atunci

---

[74] *Too busy to notice persecution*, în „The Sentinel of Liberty", Chicago, vol. 15, nr. 38, 27 septembrie 1900, pp. 595–596.

[75] M. Dickerson Chase Fannie, *op. cit.*, p. 13.

[76] *Ibidem*.

[77] *Ibidem*.

[78] *Ibidem*.

el este român din vârful capului până la vârful degetelor..."[79]. Prin această afirmaţie, autorul dorea să evidenţieze ipocrizia, inconsecvenţa şi lipsa de empatie manifestate faţă de acest grup etnic minoritar. Articolul precizează, totuşi, că această formă de discriminare viza mai degrabă domeniul economic, decât pe cel religios. Motivul principal al opoziţiei faţă de evrei era de natură economică, deoarece exista convingerea că aceştia, beneficiind de aceleaşi drepturi şi libertăţi ca restul populaţiei, reuşeau să se dezvolte şi să prospere într-o măsură mult mai mare. Prin urmare, bazat pe acest considerent, statul a impus diferite interdicţii pentru a-i împiedica pe aceştia să prospere mai mult decât ceilalţi cetăţeni[80].

Concluzii

În urma analizei, se poate observa că presa adventistă din prima jumătate a secolului XX a acordat o atenţie importantă României. Paleta de subiecte discutate este impresionantă şi înglobează majoritatea ariilor existenţiale, precum dimensiunile teritoriale, originile poporului român, obiceiurile şi tradiţiile acestora, situaţia socială şi politică etc. Aceste publicaţii au contribuit nu doar la informarea cititorilor despre realităţile româneşti, ci şi la conturarea unei imagini internaţionale despre România. Însă pe lângă aceste detalii generale, au fost evidenţiate aspecte mai puţin plăcute, precum analfabetismul ridicat, discrepanţele sociale şi discriminarea minorităţilor, cu precădere a evreilor. În ciuda acestor lipsuri, autorii adventişti au lăudat totuşi progresul făcut de această „ţărişoară din estul Europei" pe care l-a realizat în ultima perioadă şi reziliența populaţiei în ciuda tuturor greutăţilor prin are au fost nevoiţi să treacă. În concluzie, studiul demonstrează că presa adventistă nu a fost doar un instrument misionar, ci şi o sursă valoroasă de informaţii despre percepţiile externe asupra României la începutul secolului XX. Astfel, aceste materiale reprezintă astăzi documente importante pentru înţelegerea modului în care imaginea unei ţări era construită şi interpretată prin prisma unei comunităţi religioase globale.

[79] *Ibidem*.
[80] *Ibidem*.

Imaginea Basarabiei în Primul Război Mondial reflectată în manualele de istorie interbelice

Cristian CIULA*

Studiul de faţă îşi propune să aducă în prim plan imaginea Basarabiei în contextul Primului Război Mondial, aşa cum a fost construită cu ajutorul manualelor de istorie din perioada interbelică. Scopul acestui demers este acela de a scoate în evidenţă rolul esenţial pe care îl avea educaţia istorică, în formarea unei noi identităţi româneşti. Această idee pleacă de la faptul că după realizarea Marii Uniri, manualele şcolare devin un instrument prin care se încearcă o legitimare a configuraţiei teritoriale nou dobândite, precum şi un instrument eficient prin care se inserează în mentalul colectiv sentimentul de apartenenţă la România Mare.

În lumina celor expuse mai sus, un prim manual studiat în scopul realizării demersului nostru este manualul din anul 1919, „Istoria românilor" – Text – Album – Atlas, de Th. Avr. Aguletti, profesor la liceul Mihai Viteazul, fost inspector şi director în ministerul instrucţiunii. Manualul este aprobat de minister a 4-oară pentru clasa IV secundară (băieţi şi fete) şi clasa IV normal (băieţi şi fete) ediţia a XIII-a. După cum se poate constata, avem în faţă un manual care aparent era apreciat în epocă fiind destul de des aprobat şi folosit în predarea istoriei. În ceea ce priveşte imaginea Basarabiei în primul război mondial, aceasta era expusă în capitolul „Epoca Întregirii Naţionale, Alipirea la regatul României a tuturor provinciilor daco-române subjugate"[1]. Trebuie precizat faptul că încă de la primele manuale concepute şi editate după războiul mondial, imaginea inamicilor a fost profund deformată. Însă dintre aceştia,

* Doctor în istorie.

[1] Th. Avr. Aguletti, *Istoria Românilor, Text – Album – Atlas, aprobată de Minister a 4-a oară pentru clasa IV secundară (băieţi şi fete) şi clasa IV normal (băieţi şi fete) ediţia a XIII – a*, Bucureşti, Editura Librăriei Leon Alcalay & Co., 1919, p. 289.

imaginea soldaţilor ruşi era blamată şi diabolizată, totul fiind pus în oglindă, printr-o subtilă antiteză cu îndrăzneaţa armată română. De aceea se arată cum rușii erau niște „anarhici aliaţi", care în cele din urmă au „defectat" și au refuzat să mai lupte din cauza revoluţiei ruse"[2]. Evident că această imagine este pusă în balanţă cu imaginea soldaţilor români care „se luptă cu furie, pe socoteala lor, fără ordine, fără plan: izbesc cu arma, împung cu baioneta, înghiontesc cu pumnii, mușcă cu dinţii, sugrumă, fac cu un cuvânt totul ca să oprească pe vrăşmaşul ce-i năpădia cu numărul. Și l-au oprit"[3].

În ceea ce privește imaginea Basarabiei, aceasta apare în scenă, imediat după evocarea marilor bătălii de la Mărăşti, Mărăşeşti și Oituz, unde se vorbește despre armistiţiu și pace. Ca atare **„**mai întâi românii au căutat să se scape de milionul de Ruși anarhici (bolșeviști) din ţară. Izgonirea a trebuit să se facă cu lupte în toată regula"[4], dar imediat după toate acestea „un alt fapt, important, a fost ocuparea Basarabiei de trupele române"[5]. Acest lucru se descrie că era necesar, deoarece după ce s-a declarat autonomă, Basarabia „cade pradă anarhiei bolșeviste" și era nevoită pentru a instaura liniștea și ordinea, să ceară prin „Sfatul Ţării ocrotirea trupelor române"[6]. În acest context Regele și guvernul au fost obligaţi să se supună păcii de la București, iar odată cu aceasta se pierdea Dobrogea și o parte din zona montană, dar între timp „Basarabia declarase unirea ei cu Patria Mumă (27 martie 1918)". Drept urmare, aceasta a fost singura „îndulcire în noianul de amărăciuni îndurate. Era o primă realizare a unei părţi *dintr-un vis străbun*"[7]. Aşadar, România găsește momentul fericit de a ridica armele la scurt timp după cele întâmplate mai sus: **„**amenințat din două părţi inamicul se retrage din ţară, după ce însă se dedă la o devastare ca în timpurile năvălirilor barbare, iar trupele române în cap cu regele lor își fac intrarea triumfală în București (18 Nov.1918)". Ca urmare a celor întâmplate toţi românii vor unirea „mai întâiu Bucovinenii, apoi și cei din Transilvania, Banat și părţile ungurene cu Patria Mumă, înfiripându-se aievea ţinta umbrită prin atâtea vijelii[8]". După cum se poate constata, toate cele descrise se făceau cu un iz profund de patriotism, acesta fiind necesar pentru a concretiza o coeziune naţională și pentru consolidarea celor realizate odată cu Unirea cea mare.

Cele descrise în manualul din 1919 sunt întărite în manualul „Istoria

[2] *Ibidem,* p. 300.
[3] *Ibidem,* p. 301.
[4] *Ibidem,* p. 302.
[5] *Ibidem,* p. 302.
[6] *Ibidem,* p. 302
[7] *Ibidem,* p. 302.
[8] *Ibidem,* p. 304.

Românilor" – clasa IV și a VIII a secundară, ediția a IV-a, realizat de către istoricul Nicolae Iorga în anul 1920. Ca atare, imaginea Basarabiei în timpul războiului mondial, este mult evidențiată în capitolul al LIV-lea „Războiul pentru unitatea națională". Însă înainte de a vedea cum evoluează această imagine, trebuie remarcat un aspect interesant, și anume faptul că a fost singurul manual, din cele studiate, în care se poate constata cum autorul încerca să transmită faptul că România trebuie să păstreze relații foarte bune cu vecinii, dar mai ales cu Serbia. Așadar se arată cum „Serbia a fost batjocorită ca niciun alt stat independent vreodată", ceea ce „a produs la noi o adâncă mișcare de revoltă sufletească"[9]. Se preciza cum „în ultimele timpuri se produce în adevăr o apropiere de Serbia, înțelegându-se că ar putea veni momentul când Românii și Sârbii ar cădea asupra Ungariei pentru a-și scăpa de robie frații cari suferiau de o potrivă în această mare temniță a naționalităților"[10]. După această parte, care era oarecum inedită, apare o narațiune prin care se încerca să se întărească ideea nedreptății care a fost făcută față de românii din Transilvania. Se spune cum aceștia au fost tratați cu lipsă de omenie „siliți brutal să mergă la război, nu numai fără un interes al lor, dar contra celui mai firesc interes". Astfel „frații noștri erau puși în cele d-intâiu rânduri ale oștirii ce luptau contra Rușilor, și uneori acești Ruși erau Români din Basarabia, care li vorbiau graiul lor"[11]. Toate acestea „pe când în Transilvania se pregăteau legi pentru a se cumpăra de la văduve și orfani moșiile celor morți și a se da la Unguri […], pentru cea mai mică bănuială era făcut cineva trădător și închis în lagăre de internare. Iar în Bucovina un ordin al călăilor austrieci […] dădea voie să se execute pe loc orice român împotriva căruia s-ar fi găsit o plângere că ține cu dușmanul"[12]. Prin urmare este cât se poate de clar cum se încerca diabolizarea dușmanului, totul fiind minuțios pus în balanță cu eroismul armatelor române, care prin profund patriotism reușesc să apere trecătorile în octombrie 1916, chiar dacă erau fără arme, iar acest aspect va rămâne „unul din faptele mari ale istoriei morale a omenirii"[13].

Dacă diabolizarea vecinilor de la apus a fost evidențiată, atunci când se fac referiri la cele întâmplate în Basarabia, este prezentată și situația dificilă a armatelor rusești. Aceasta era doar o „ceată de tâlhari care-și vindeau ori își părăsiau armele și alene se îndreptau spre Basarabia"[14], iar în drumul lor

[9] Nicolae Iorga, *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a și a VIII-a secundară,* București, Tipografia Cultura Neamului Românesc, 1920, p. 437.
[10] *Ibidem,* p. 438.
[11] *Ibidem,* p. 440.
[12] *Ibidem,* p. 440.
[13] *Ibidem,* p. 450.
[14] *Ibidem,* p. 454.

prăduiau și furau tot ce le ieșea în cale. Se arată cum „Basarabia însăși era în plină anarhie. Socialiștii de cea mai înaintată speță, maximaliștii sau bolșevicii, ajunseră stăpâni și aici. Cum noi aveam provisii cumpărate peste Prut, trimeserăm soldați pentru a le păzi[…]și iată că, altă minune, Românii Basarabiei, cu dd. Inculeț, Ciuhureanu, Halipa în frunte, întemeiară pentru a se apăra de turbarea străinului desmățat, o republică moldovenească, având ca parlament un Sfat al Țerii, strâns cum s-a putut în grabă. Peste câteva luni la 24 ianuarie st.v.1918, acest Sfat era să aibă cinstea de a proclama unirea Basarabiei cu România”[15]. Această unire a fost văzută de către Iorga ca o adevărată minune, ceva inevitabil, care trebuia să se întâmple. Însă în încercarea de a elogia această minune, în manual se comite o eroare, precizând că în data de 24 ianuarie 1918 Basarabia s-a unit cu România, însă la acea dată Basarabia și-a declarat de fapt independența, iar unirea a avut loc la 27 martie 1918. Un alt aspect interesant îl reprezintă evitarea menționării faptului că armata a fost chemată în ajutorul noii republici, subliniindu-se în schimb că aceasta a ajuns în Basarabia pentru a proteja proviziile aflate acolo, o descriere care se găsește doar în acest manual. Probabil prin această trimitere se încerca evidențierea unei imagini pozitive a armatei române, care a purtat doar războaie juste și necesare. Toate acestea erau necesare mai ales în momentul în care, prin armată, se încerca crearea unei imagini de coeziune națională. Imediat după această parte sunt descrise trei evenimente marcante, care au avut loc în acea perioadă, și anume: intrarea în capitala „curățită de dușmani și nebună de bucurie că vede din nou trecând supt steaguri oastea României restabilite a regelui Ferdinand, a Reginei Maria cu copiii lor”[16], apoi „un sfat național adunat în Cernăuți reunea Bucovina întreagă, necondiționat cu această România (28.11.1918)”, iar „La Alba Iulia alt Sfat al neamului făcea cu d. Iuliu Maniu în frunte, din Ardeal, Crișana, Maramureșul de jos o singură țară cu vechiul Regat 01.12.1918”[17]. Astfel, Marea Unire este prezentată în manual cronologic, cu mult entuziasm, într-o manieră elogioasă și plină de emoție.

Tot în ceea ce privește manualul istoricului Nicolae Iorga trebuie menționat faptul că acesta are o încheiere aparte, plină de „sfaturi pe întuneric”, în care se punea accent pe întemeierea unei „adevărate gospodării naționale”, iar acest ideal nu poate fi atins decât prin înțelegere „între clasele de sus și cea de jos trebuie să existe legături de încredere care se sprijină pe dreptate”, totul fiind încununat de o „datorie de înalt patriotism”. „Dacă formele politice sunt schimbătoare, un popor care dispune de bogăție și cultură este în stare

[15] *Ibidem,* p. 454.
[16] *Ibidem,* p. 456.
[17] *Ibidem,* p. 456.

oriunde să hotărască soarta sa aşa cum voieşte, potrivit legilor fireşti ale fiinţării neamurilor."[18].

De la manualul marelui istoric Nicolae Iorga, trecem în analiza noastră la un alt istoric, dar de data aceasta unul din Transilvania, Ioan Lupaş, profesor la Universitatea din Cluj, fost membru al Academiei Române. Manualul supus studiului este cel din anul 1921, „Istoria Românilor pentru şcoalele medii (civile) de băieţi şi fete, clasa IV-a de liceu şi pentru şcoalele profesionale din Transilvania", un manual care se adresa românilor din Transilvania. Expunerea care ne interesează se află în capitolul al 16-lea, intitulat „Războiul mondial şi desrobirea Românilor subjugaţi"[19]. Aşadar, se arată cum în vara anului 1914 când a izbucnit războiul „sufletele Românilor subjugaţi din Transilvania, Bucovina şi Basarabia se sbăteau cumplit […] se îngrozeau ştiind că au să lupte sub steaguri străine omorându-şi fraţii"[20]. Dar cu „ajutorul lui Dumnezeu se va răscumpăra în sfârşit întreg neamul nostru din jugul robiei de veacuri"[21], iar odată cu acesta „va face să răsară şi pentru români soarele dreptăţii"[22]. După cum se poate constata este un manual care se adresează oarecum sufletului, iar pentru a evidenţia şi mai mult acest aspect se citează din Nicolae Iorga care a dat următoarele cuvinte de îmbărbătare: „către românii cari cad pe câmpurile de luptă străine: să fiţi voioşi aceia care în strigăte de comandă străină sub steag străin muriţi! Undeva un alt steag se ridică în măsura, în care voi vă cheltuiţi vitejia, vă daţi sângele vostru tânăr. El se ridică tot mai înalt, tot mai înalt, tot mai larg, săltat în sus şi răsfirat de fiecare silinţă desnădăjduită a puterii voastre care se stinge. Şi să ştiţi că urmaşii voştri, în ciuda tuturor puterilor lumii, sub acest steag, pe care în neştiinţă în durere şi în întuneric voi l-aţi înălţat, defăşurat şi sfinţit – vor fi toţi împreună"[23].

Interesant acest aspect, deoarece tocmai manualul lui Lupaş a fost aspru criticat de către Nicolae Iorga, în repetate rânduri, critica principală adusă acestuia fiind „încercarea de a încadra trecutul Ardealului în istoria generală a României"[24]. Acest lucru a avut drept consecinţă apariţia în anul 1932 a cărţii „Istoria unui manual de Istorie" de profesorul I. Lupaş. În cadrul acestei lucrări sunt explicate pe larg motivele care au stat la conceperea manualului din 1921. Chiar dacă acest demers, necesar pentru crearea unei coeziuni naţionale,

[18] *Ibidem,* p. 460.
[19] Ioan Lupaş, *Istoria Românilor,* Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1921, p. 212.
[20] *Ibidem,* p. 212.
[21] *Ibidem,* p. 212.
[22] *Ibidem,* p. 212.
[23] *Ibidem,* p. 212.
[24] Idem, *Istoria unui manual de istorie,* Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Co, 1932, p. 8.

a fost văzut pueril, în cele din urmă s-a bucurat de un real succes, fiind folosit îndeaproape, de majoritatea manualelor studiate. Nu degeaba „pe la mijlocul anilor 1930, autorul a fost solicitat să scrie o carte despre unirea românilor”[25]. Aici, chiar dacă se vorbește despre toate cele trei Uniri din istoria românilor, totul începe apoteotic cu momentul „de la 1 decemvrie 1918 – ziua în care s-a vestit lumii prin hotărârea Adunării Naţionale din Alba Iulia, Unirea tuturor Românilor sub sceptrul Regelui desrobitor Ferdinand I”[26]. Se poate constata cum Alba Iulia și 1 decembrie 1918 reprezintă etalonul naraţiunii despre unire, încă din 1921. Drept consecinţă, dacă nu prea avem multe detalii în ceea ce privește partea cu expunerea războiului, trimiterile sunt bine gândite astfel încât să te atingă la suflet. În ceea ce privește partea cu Basarabia, se arată cum în „primăvara anului 1918 steagul nostru naţional s-a înălţat glorios și ocrotitor la Chișinău, în Basarabia, iar către sfârșitul aceluiași an s-a desfășurat cu cele mai frumoase speranţe de mântuire la Cernăuţi în Bucovina și la Alba Iulia, în Transilvania (1 decemvrie 1918)”[27]. În cele din urmă, „toţi românii din aceste provincii robite au decis cu mare însufleţire că se alipesc pe veci la patria mamă, la România întregită, care de-acum înainte îi va ocroti pe toţi ca o adevărată mamă iubitoare”[28]. Prin urmare, se poate constata cum, încă de pe atunci, ca etalon al unirii a fost ales momentul de la Alba Iulia, unde „s-a desăvârșit libertatea și unitatea noastră naţională. De aceea ziua de 1 decemvrie 1918 va rămâne o zi însemnată în istoria Românilor” [29].

De la un manual adresat celor din Transilvania, este necesar să trecem la un manual editat la București. „Istoria României” – clasa IV secundară, care apare în anul 1922 la editura Librăriei Socec&Co, Societate anonimă, iar autor al acestuia este profesorul de istorie Ion D. Arginteanu. Partea în care este expusă povestea din Basarabia se află relatată în capitolul în care se vorbea de „Unitatea Naţională”, iar unirea Basarabiei este expusă în „Consecinţele Războiului Naţional”[30]. Se poate observa foarte ușor cum totul trebuia să se îmbrace în „haina naţională”. Unirea era naţională, războiul era naţional, totul fiind subtil descris, pentru inserarea în mintea elevilor, a unităţii neamului românesc.

În ceea ce privește unirea Basarabiei din 27 martie 1918, aici este arătat cum

[25] Ovidiu Pecican, *România Interbelică: istorie și istoriografie,* Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010, p.14.

[26] Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor,* București, Editura Fundaţia Culturală Regală „Principele Carol”, 1938, p. 7.

[27] *Ibidem,* p. 213.

[28] *Ibidem,* p. 213.

[29] *Ibidem,* p. 213.

[30] Ion D. Arginteanu, *Istoria României clasa a IV secundară,* București, Editura Librăriei Socec & Co Societate Anonimă, 1922, p. 202.

bolșevicii dincolo de Prut „s-au dedat la jaf, incendii și omor, dar și acolo au pățit-o rău". De aceea, din noiembrie 1917 Basarabia s-a declarat „republică autonomă, în alianță cu marea republică rusească, tot așa cum au făcut Finlanda, Ukraina, Estonia și altele, pe baza principiului proclamat de revoluție, că fiecare provincie și popor este liber să-și aleagă regimul politic pe care-l place". Se descrie cum se alege un guvern și un Sfat al Țării, însă acestea nu aveau armată cu care să pună capăt problemelor pe care le făceau bolșevicii, ca atare „guvernul republicii române din Basarabia a făcut apel la armata din regat". Aceasta intră în ianuarie în Chișinău, și o „întreagă divizie de bolșevici a fost înfrântă și risipită, în două săptămâni, întreaga Basarabie a fost cu totul curățată și scăpată de bandele bolșevice"[31]. Ulterior la „24 ianuarie 1918, Sfatul Țării a proclamat independența Basarabiei, iar la 24 martie, Unirea cu patria mumă, România"[32]. O relatare mult mai sinceră, mult mai obiectivă, dar cu tente denigratoare în ceea ce privește pe dușmani. Cât despre unirea Bucovinei și Ardealului se arăta cum la 28 noiembrie 1918, în palatul metropolitan de la Cernăuți o mare adunare de delegați sub președinția lui Iancu Flondor, proclamă cu „omare însuflațire deadreptul unirea cu țara mumă, după o înstrăinare de aproape un secol și jumătate". Iar Ardealul lucra zi și noapte pentru a înfăptui unirea, drept urmare și-a proclamat autonomia după o întrunire la Oradea, iar anunțul cu privire la această decizie a fost făcut de „aprigul naționalist Vaida Voievod" în parlamentul de la Budapesta[33].

Tot din anul 1922, a fost supus analizei un manual realizat de către N.A. Constantinescu, conferențiar la Universitate. Manualul apare la București și este tipărit de către Editura Cartea Românească. Partea în care se fac referiri la Basarabia se regăsește în capitolul intitulat „Domnia regelui Ferdinand I. Războiul pentru desrobirea fraților"[34]. După prezentarea celor întâmplate în război, este descrisă „Pacea trădării și Unirea Basarabiei". Aici se preciza cum după revoluția din Rusia „armata rusă a fost cuprinsă de anarhie, bolșevismul fiind boala incurabilă de care era greu să scapi odată ce ai luat-o, iar această boală era să cuprindă și armata română". Dar „oastea română lupta cu greutăți enorme ca să alunge peste Prut, vreun milion de soldați bolșevici, cari voiau să distrugă totul în țara noastră"[35]. Însă pe temeiul ideilor revoluționare, moldovenii Basarabeni din armata rusă, se organizează în corp național […] alcătuind în Chișinău, o adunare numită Sfatul Țării, care cheamă armata română „să mântuiască și

[31] *Ibidem,* p. 202.
[32] *Ibidem,* p. 202.
[33] *Ibidem,* p. 204.
[34] N.A. Constantinescu, *Istoria Românilor pentru clasa a IV secundară,* București, Editura Cartea Românească, 1922, p. 290.
[35] *Ibidem,* p. 295.

Basarabia de bolșevici". Drept urmare „la 24 ianuarie 1918 se declară republică independentă, iar la 24 martie face unire cu Patria Mumă"[36]. Toată această parte a fost oarecum ca o rază de mângâiere deoarece în acele momente România a fost nevoită a semna „Pacea Trădării și a silei" deoarece a fost părăsită de Ucraina și Rusia[37]. În ciuda „victoriilor din iulie-august 1917, România atinge fără îndoială, în decembrie 1917, punctul cel mai de jos al mizeriei războiului"[38]. Astfel, se poate spune fără echivoc, faptul că ţara era pierdută, astfel este posibil ca „oamenii politici să fi văzut în Basarabia un hinterland salvator"[39]. După această parte în care se vorbea despre *patria mumă*, se trece la expunerea problematicii cu „Unirea cea Mare", unde Alba Iulia și momentul de acolo devine personajul principal. În acest context se arată cum zilele veseliei criminale erau numărate, deoarece popoarele îngenunchiate de „germano-maghiari, se răsvrătesc într-un avânt și împărăţiile de pradă se nărue". „Românii ardeleni, în sufletul cărora se aprinsese făclia nădejdei, de când cu unirea Basarabiei, fac o Adunare Naţională la Alba Iulia, și leapădă jugul robiei de veacuri, unindu-se cu Patria Mumă (1 decembrie 1918). Bucovinenii făcuseră acelaș lucru la 15 noiembrie. Astfel România cea Mare se alcătuiește de bună voe, numai prin hotărârea fraţilor liberaţi, din lanţuri în urma biruinţei marilor noștri aliaţi și a sângelui vărsat cu îmbelșugare de ostașii regatului roman"[40]. Așadar, la 4 ani de la crearea României Mari, narativul dominant este acela că există doar o patrie, iar războiul a fost unul de eliberare și de întregire a României.

La doar un an distanţă, în martie 1923, Maiestatea sa Regele sancţionează noua constituţie. Era nevoie de o nouă lege fundamentală, deoarece, prin unire, România devenise o ţară mare, iar această lege trebuia votată și de către noii ei cetăţeni. Era nevoie de o nouă lege și prin prisma faptului că trebuiau puse în aplicare promisiunile regale, cea referitoare la reforma agrară și cea referitoare la votul universal. În ceea ce privește învăţământul, la articolul 24 se specifica cum învăţământul este liber, obligatoriu și gratuit în condiţiile stabilite prin legi[41]. Aceste precizări au fost puse în aplicare prin reforme ale învăţământului, „în 1924, 1925 și 1928, în primul deceniu interbelic, reforme care au afectat învăţământul primar, secundar și particular"[42]. Acest lucru era necesar, pentru

---

[36] *Ibidem,* pp. 295–296.
[37] *Ibidem,* p. 296.
[38] Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român,* București, Editura Univers, 1998, p. 48.
[39] *Ibidem,* p. 48.
[40] *Ibidem,* p. 296.
[41] *Constituțiune*, în „Monitorul Oficial", nr. 282, 29.03.1923, p. 13319.
[42] Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930,* București, Editura Humanitas, 1998, p. 57.

a uniformiza și centraliza sistemul de învățământ. Toate proiectele au fost elaborate de ministrul Constantin Anghelescu. Astfel, legea adoptată în 1924 era pentru „învățământul primar al statului (școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școale și clase special pentru copii debili și anormali educabili)”[43]. Aceasta „a prelungit învățământul primar la șapte ani […] și sublinia obligativitatea învățământului elementar și declara obligatorii cursurile pentru analfabeți”[44]. În decembrie 1925, Ferdinand sancționează „Legea asupra învățământului particular”[45], care privea „în principal școlile în limbile minorităților”[46]. Iar în ceea ce privește legea privind școlile secundare din 1928 se specifica cum acest „învățământ secundar face parte din al doilea grad de învățământ” și se „împarte în două cicluri cari se succed: inferior cu durată de trei ani și superior, cu durata de 4 ani”. Iar atunci când școala are numai „ciclu inferior se numește gimnaziu; când ea funcționează numai cu ciclu superior, sau cu amândouă unite se numește liceu”[47].

Pentru a pune în evidență și a se vedea cât mai clar care a fost impactul modificărilor legislative, în manualele de istorie, pentru anii 1923–1930, am ales un număr de cinci manuale spre a fi analizate în demersul nostru. Acestea au fost alese pentru a se observa, din mai multe puncte de vedere, cum se schimbă sau dacă se schimbă, abordarea privind imaginea Basarabiei. Ca atare, primul manual dintre acestea este cel din 1923 realizat de către profesorul de la liceul Sf. Sava, Ion S. Floru. Aspectele privind situația Basarabiei se regăsesc în capitolul „Ferdinand I-iu. Războiul pentru unitatea neamului, înfrângerea, triumful, încoronarea”[48]. În tot manualul avem o abordare cu totul nouă în ceea ce privește atât războiul, cât și problema unirii. Interesant este aspectul pe care l-a imprimat lecției, și anume faptul că lucrurile mai importante erau îngroșate, pentru a atrage atenția asupra acestora. Astfel, se poate observa cum, începând cu acest manual se realizează un nou tipar, o nouă matriță, prin care era abordată această temă destul de importantă. Drept urmare se descria în mod cronologic: neutralitatea; deciziunea; prezentarea armatei; ofensiva; Turtucaia; Luptele de la Sibiu și Brașov; Apărarea Munților; Luptele de la Jiu; Luptele de pe Argeș; Ocupația inamică; Noua Armată; Pacea din 1918. În ceea ce privește

---

[43] *Lege pentru învățământul primar al statului*, în „Monitorul Oficial”, nr. 61, 26.07.1924, p. 8602.

[44] Irina Livezeanu, *op. cit.,* p. 58.

[45] *Lege asupra învățământul particular*, în „Monitorul Oficial”, nr. 283, 22.12.1925, p. 14410.

[46] Irina Livezeanu, *op. cit.,* p. 58.

[47] *Lege pentru învățământul secundar*, în „Monitorul Oficial”, nr. 105, 15.05.1928, p. 4247.

[48] Ion S. Floru, *Istoria Românilor pentru clasa a IV secundară,* București, Editura Librăriei SOCEC&Comp., S.A., 1923, p. 231.

Basarabia, aceasta era menţionată doar în treacăt, ca parte integrantă a povestirii despre „Marea Unire", descrisă în ultima parte a lecţiei. Totul era frumos ambalat împreună cu relatarea despre intrarea în capitală a Regelui și „cu românii de sub unguri care au declarat de rege al lor pe regele României într-o mare întrunire la Alba Iulia"[49]. Tot aici se arată cum „cu trei zile înainte Bucovina se unise cu regatul, iar la 27 martie Basarabia, Republica Moldovenească, înființată conform cu ideile revoluţiunii rusești, votase unirea cu regatul român"[50]. Astfel era expusă această „Mare Unire", care reprezenta „izbândirea visului neîmplinit, cum zicea poetul, e termenul desvoltării întregei noastre istorii. D-acum începe altă epocă în istoria noastră"[51].

Următorul manual analizat, „Istoria Românilor pentru școalele normale și secundare de stat și minoritare cu specială privire la cele din ţinuturile desrobite", a fost realizat de către Victor Lazăr, profesor de istorie, în anul 1924. Se poate constata că manualul era conceput pentru cei din ţinuturile alipite României, problema Basarabiei fiind descrisă în capitolul „ Războiul cel mare de libertate. – Reîntregirea Daciei"[52]. Încă de aici ne putem da seama că avem în față un manual cu profunde tente patriotice și cu o abordare diferită față de ce am avut până aici. Ca atare, chiar în partea introductivă se pot regăsi aspecte noi în care pentru prima dată se fac trimiteri către cauzele care au determinat acest război. Sunt descrise alianţele care se prefigurau înainte de război și, în ultimul rând, se descrie cum „tinerii sârbi înfierbântaţi de propaganda naţională sârbească, omoară la Saraievo pe Francisc Ferdinand"[53]. Interesant se arată cum, deși atacatorii fură prinși, Austro-Ungaria a considerat că este ocazie bună să înceapă războiul cu Serbia, dorinţa lui „Francisc Iosif de-a avea un război, și a ministrului Tisa de a se pune capăt stărilor intolerabile de la sud-est (Serbia-România)"[54]. De la războiul pornit de dușmanii austro-ungari, se trece la expunerea dușmanilor din est, rușii. Aceștia au fost cei care ne-au subminat, au dorit ca România să fie zdrobită încă din 1916, au vrut să facă pace cu Tripla Alianţă și au sabotat România, „oprind de la început în Rusia partea cea mai mare a armamentului și a celuilalt material de războiu trimis din Franţa și Anglia […] dând ordin trupelor rusești să nu ajute pe Români când îi vor vedea

[49] *Ibidem,* p. 238.
[50] *Ibidem,* p. 238.
[51] *Ibidem,* p. 238.
[52] Victor Lazăr, *Istoria Românilor pentru școalele normale și secundare de stat și minoritare cu specială privire la cele din ţinuturile dezrobite,* Cluj, Editura Institutul de Arte Grafice Ardealul, 1924, p. 176.
[53] *Ibidem,* p. 176.
[54] *Ibidem,* p. 177.

în pericol”[55]. Însă în tot contextul prezentat anterior în care peste tot românii au fost cei mai viteji, într-o totală opoziţie cu armata rusă care nu era de niciun ajutor, de data aceasta, se descrie oarecum realist cum în „toate luptele purtate de români la înfrângerea noastră a contribuit cu toată vitejia soldatului român, lipsa de instrucţie militară după cum o cerea războiul cel nou şi lipsa armelor şi muniţiilor celor nouă”[56]. Cât despre situaţia Basarabiei, se preciza cum aceasta, odată cu revoluţia din Rusia se declară republică independentă. Cum rușii „alungaţi din Moldova începură să prădeze şi să omoare mai ales pe români, guvernul Basarabiei chemă atunci în ajutor armata română, care ascultând de glasul fraţilor intră la începutul lui ianuarie 1918 în Basarabia, de unde goni pe bolșevici. La 9 aprilie acelaşi an Sfatul Ţării din Chișinău hotăra unirea pentru totdeauna cu mama sa România”[57]. Odată ce România a devenit mare, era necesar să se sublinieze unitatea naţională. În acest sens, se menţionează că la 1 decembrie 1918, familia regală „intră cu triumf în București”, iar acest moment este pus în legătură cu unirea Bucovinei la 15/28 noiembrie 1918, şi cu ultima parte a capitolului: „Unirea Transilvaniei”[58].

Prin urmare, pentru a demonstra faptul că lucrurile erau clare în ceea ce privește problema Basarabia în manualele de istorie, pentru primul deceniu interbelic, am analizat un manual elaborat de către Toma Cocișiu, director școlar la Blaj. După cum se poate constata acest manual apare în arealul transilvănean, era de aşteptat la o abordare diferită, însă abordarea este identică, încadrându-se perfect în naraţiunea gândită de Ioan Lupaș în 1921, chiar dacă „Istoria Românilor” pentru clasele V și a VI a primare (programa veche) și pentru clasa IV (programa nouă) pentru școlile de ucenici și de adulți, apare în anul 1926. În acest manual lecția cu privire la Războiul Mondial se întinde pe cinci pagini, cu explicaţii sumare, totul fiind redactat simplu, pentru a putea fi ușor de înțeles. Situaţia Basarabiei este expusă în capitolul „Domnia Regelui Ferdinand I”[59]. Aici foarte pe scurt se arată cum „Rușii și-au făcut de cap, au făcut o risipă prin ţara lor, au prădat-o și au jefuit-o de au dus toată Rusia la pieire. Și când România sta sub apăsarea Germanilor, atunci Basarabia s-a declarat ruptă de către Rusia și arăta dragoste de a se lipi către ţara mama”[60]. Germanii s-au rugat

[55] *Ibidem,* p. 178.
[56] *Ibidem,* p. 184.
[57] *Ibidem,* p. 186.
[58] *Ibidem,* p. 187.
[59] Toma Cocișiu, *Istoria Românilor – clasa V și a VI-a primare programa veche și pentru cl. IV (programa nouă) pentru școlile de ucenici și de adulți,* Blaj, Tipografia Seminarului Blaj, 1926, p. 72.
[60] *Ibidem,* p. 75.

de pace și „toate țările când a fost vorba de România, au hotărât ca toate ţinuturile românești de sub toate stăpânirile să fie ale României. Astfel se unesc cu ţara mamă: Basarabia, Bucovina, Ardealul cu Banatul, Crișana și Maramureș, într-o largă Românie, sub domnia lui Ferdinand I, regele tuturor Românilor”[61]. Este foarte interesant de remarcat cum naraţiunea cu privire la Marea Unire este clar confirmată, toţi românii la unison au visat unirea la ţara mamă, iar Alba Iulia și cele întâmplate la 1 decembrie 1918, devin un etalon în ceea ce reprezintă această sărbătoare.

Această abordare unitară este confirmată și în manualul reeditat, „Istoria Românilor” – clasa IV secundară de la licee, gimnazii, seminarii, școli normale, școli comerciale de băieţi și fete, conceput de profesorul Ion D. Arginteanu în anul 1926. În ceea ce privește relatarea în ansamblul ei, aceasta este similară cu cea din manualul din 1922, cu unele mici modificări, dar nu de conţinut. Astfel, se poate observa că, timp de patru ani, nu a fost considerată necesară nicio schimbare de fond în predarea istoriei, chiar dacă în 1923 a fost adoptată o nouă Constituţie, iar în 1924 a fost promulgată o lege a educaţiei.

Pentru finalul primului deceniu interbelic, merită analizat manualul propus în anul 1930 de către Ion S. Floru, profesorul de la liceul Sf. Sava, deoarece odată cu acesta, propaganda dinastică începe să ocupe un loc din ce în ce mai important în constructul lecţiilor de istorie. Manualul poate fi considerat o reeditare a celui din 1923, însă de data aceasta avem „Istoria românilor” pentru cursul superior de liceu. Imaginea Basarabiei apare expusă într-un capitol cu totul nou, „Ferdinand cel Mare. Triumful. Marea Unire. Reformele Interne. Încoronarea de la Alba Iulia. Însemnătatea regelui Ferdinand. Carol al II-lea”[62]. Astfel, lucrurile capătă o nouă formă, o nouă abordare care era mai degrabă una propagandistică, în care se aduceau elogii monarhiei și tot ce a fost aceasta pe durata războiului: „regele nostru n-a șovăit, n-a regretat nimic. Intrarea în război fusese pentru dânsul datorie sfântă. Ca soldat spartan care nu se întreba câţi inamici are în faţă, ci știa că trebuie să învingă sau să moară ca acel cavaler Ioan Corvin, care zicea semel moritur, regele nostru zicea în mijlocul războiului: războiul nostru este un război sfânt. A nu-l fi declarat ar fi o îndoită trădare: faţă de înaintaţii noștri și faţă de șirul generaţiilor cari vor să vie. Credinţa regelui a făcut minunea a făcut din El marele realizator”[63].

În ceea ce privește Basarabia, aceasta este pomenită doar în treacăt în paragraful în care este explicată Marea Unire. Drept urmare, odată cu data de 1

[61] *Ibidem,* p. 75.

[62] Ion S. Floru, *Istoria Românilor pentru cursul superior de liceu,* București, Editura Librăriei SOCEC&Comp., S.A., 1930, p. 355.

[63] *Ibidem,* p. 356.

decembrie 1918 „Ardelenii de toate naţiunile au recunoscut ca rege al lor pe Regele României, într-o mare întrunire la Alba Iulia, încât toată Dacia veche se unea sub acelaș rege. Într-adevăr, la 28 noiembrie Bucovina declarase că se unește cu regatul, iar la 9 aprilie Basarabia, Republica Moldovenească înfiinţată cu ideile revoluţiunii rusești votase unirea ei cu regatul român”[64].

Elementele de noutate, după cum am descris, vin la finalul lecţiilor. Prin urmare lecţia se încheie cu un capitol în care se arată cum Regele Carol al II-lea „a început o epocă de speranţe strălucite”, deoarece vine după măreaţa epocă a lui Ferdinand cel leal, despre care se arată că a fost „primul rege al tuturor Românilor, ce se ridică deasupra tuturor figurilor din istoria noastră. El este marele realizator, care a adunat pământurile românești și a terminat epoca lungă a constituirii statului nostru deschizând o epocă nouă”[65]. Ca o consecinţă, se poate observa cum manualele devin tot mai ideologizate și pline de elogii la adresa conducătorilor mult iubiţi, iar odată cu acest manual, imaginea dinastică frumos restilizată, pătrunde profund în conţinutul manualelor de istorie.

În oglindă cu manualul lui Ion S. Floru, în anul 1930 apare un manual realizat de către Emil Diaconescu, conferenţiar la universitate, profesor la liceul internat din Iași. Acesta realizează „Istoria românilor” pentru clasa a III-a secundară (Licee, Gimnazii, Școli normale de Băieţi și Fete și Seminarii). Situaţia Basarabiei este descrisă în capitolul în care se vorbește despre „Domnia Regelui Ferdinand I. Războiul pentru întregirea neamului Românesc”[66]. Încă din titlu ne putem da seama de faptul că Războiul pentru întregire a neamului este asociat cu Ferdinand. Prin urmare „povestirea despre război a devenit parte integrantă a biografiei regale, cultivată intens în mediul școlar”[67]. Totul se încadra perfect în limitele fin trasate în manualele anterioare. Se povestește de bolșevicii alungaţi din Basarabia, de independenţa provinciei și nu în ultimul rând de unirea acesteia „cu Vechiul Regat al României (27 martie 1918)”[68]. Imediat, se trece la unirea tuturor românilor, împreună cu celelalte ţinuturi românești, într-un singur stat naţional, România Mare[69].

Doar la un an distanţă, în 1931 profesorul Ion S. Floru realizează un alt manual de istorie, „Istoria Românilor” pentru clasa a III-a secundară, ediţia a

---

[64] *Ibidem,* p. 356

[65] *Ibidem,* p. 357.

[66] Emil Diaconescu, *Istoria Românilor pentru clasa a III-a secundară (Licee, Gimnazii, Școli normale de Băieţi și Fete și Seminarii),* București, Editura Naţională-S Ciornei, 1930, p. 225.

[67] Cătălina Mihalache, *Didactica aparteneței. Istorii de uz școlar în România secolului XX,* Iași, Institutul European, 2012, p. 124.

[68] *Ibidem,* p. 229.

[69] *Ibidem,* p. 230.

II-a. Acesta se pliază perfect pe cele descrise anterior, fiind asemănător cu cel din 1930 și cu cel din anul 1923. Partea care face referire la cele întâmplate în Basarabia se regăsește în capitolul „Ferdinand I- ul – Războiul pentru întregirea neamului”[70]. Abordarea temelor este asemănătoare cu cea din manualele anterioare elaborate de Floru: „Marea Unire” a fost „visul secular al nostru”[71], prin urmare „mai întâiu Basarabia care se declarase Republică Moldovenească a votat unirea cu regatul la 9 aprilie 1918, apoi Bucovina în 27 noiembrie și la 1 decembrie toți ardelenii, au declarat de rege al lor pe regele României, într-o mare adunare de la Alba Iulia”[72]. Ca atare narațiunea este una unitară, în care „Marea Unire” devine marea realizare, iar ce s-a întâmplat până acolo ocupă un loc secundar în descrierea faptelor. După cum se poate constata măreția acesteia este de neasemuit. După trecerea în revistă a celor prezentate anterior, subtil se face trecerea la partea obligatorie de propagandă dinastică. Astfel se aduce un omagiu monarhiei, iar de data aceasta erau preamărite marile reforme. Chiar dacă acestea au fost realizate de către Ferdinand, în imaginile din manual apare Carol al II-lea în dreptul acestora. Acest aspect este unul nou introdus în manual, aspect prin care se încerca inserarea în mințile copiilor a faptului că regele Carol al II-lea este ca un salvator pentru întreg poporul. Se poate observa cum, treptat, pe parcursul lecțiilor, aspectele importante din punct de vedere istoric sunt înlocuite de propaganda dinastică, a cărei prezență devine tot mai pregnantă.

Până aici am observat faptul că în manualele reeditate, atât de profesorul Arginteanu, cât și de profesorul Floru, lecțiile nu vin cu modificări sau cu abordări diferite. Pentru a confirma acest aspect precum și pentru a observa cât mai clar dacă imaginea Basarabiei se modifică de la un manual la altul, în partea de manuale reeditate, am analizat și „Istoria Românilor” pentru clasa IV-a Secundară – (Licee, Gimnazii, Seminarii și Școli normale). Acesta apare în anul 1935 fiind conceput de conferențiarul de la universitatea din Iași, Emil Diaconescu, o reeditare a manualului din 1930. Încă din introducere se arată faptul că volumul este total revizuit, conform noii programe care a fost concepută în anul 1935. În ceea ce privește problema Basarabiei, aceasta este dezbătută în capitolul „Domnia Regelui Ferdinand I. Războiul pentru întregirea Neamului Românesc”[73]. Chiar dacă erau trecuți cinci ani de la manualul din 1930, majoritatea narațiunii este asemănătoare. Nu există nimic care să reflecte

[70] Ion S. Floru, *Istoria Românilor pentru clasa a III-a secundară,* București, Editura Librăriei SOCEC&Comp., S.A., 1931, p. 138.

[71] *Ibidem,* p. 141.

[72] *Ibidem,* p. 142.

[73] Emil Diaconescu, *Istoria Românilor pentru clasa a IV-a secundară (Licee, Gimnazii, Școli normale),* București, Editura Națională – Ciornei S.A., 1935, p. 265.

modificări legislative, sau de programă, în partea aceasta în care se explica cum a fost realizată Marea Unire, precum și unirea celorlalte regiuni istorice.

Dacă până aici lucrurile sunt clare, o abordare nouă, a subiectului nostru apare tot în anul 1935. Prin urmare „Istoria românilor" pentru clasa VIII a secundară de băieți și fete aduce o narațiune cu totul nouă. Manualul este realizat de către Orest Tafrali, are un număr de 503 pagini, și este probabil cel mai voluminos manual din cele apărute în perioada interbelică. În ceea ce privește subiectul Basarabiei, acesta este expus în capitolul „Domnia lui Ferdinand I (1914–1927) Războiul pentru întregirea neamului"[74]. Un aspect care este nou și demn de menționat este faptul că pentru prima dată apar „Bucăți de lectură", destul de detaliate, cu povești din război. Ca atare, se detaliază cum a fost pregătit războiul, care avea ca scop principal, interesul național și „libertatea fraților subjugați", pentru a crea o România Unită[75]. Dacă abordarea este una nouă și descrierea războiului este tot nouă, unde pe alocuri se regăsesc pasaje cu trimiteri emoționale: „Parcă era un blestem ca România să golească întreg paharul de suferințe îngrozitoare, pentru a fi voit să-și libereze copiii din robie […] numai firii răbdătoare, patriotismul și sobrietatea soldatului nostru se datorește, că nici o revoltă nu s-a ivit nicăieri și aceasta cu atât mai mult cu cât bolșevismul și anarhia militară bântuia cu furie armatele rusești vecine"[76]. Acest ultim paragraf reprezintă singura referire la revoluția bolșevică, în rest se prezintă elogios cum au fost depășite toate problemele în Moldova, iar pentru a arăta cum a început contraofensiva sunt incluse câteva „bucăți de lectură", menite să sprijine activitatea profesorului, oferind detalii despre evenimentele întâmplate în război.

S-a putut observa cum în unele manuale se regăseau descrise aspecte inedite, din timpul războiului mondial, aspecte care nu se mai regăseau în alte manuale de istorie. Un astfel de episod inedit, prezentat ca un element de noutate, vine să aprofundeze informațiile relevate în „bucățile de lectură", în capitolul „România Mare – Pacea și reformele". Este vorba despre „propaganda națională" din străinătate, realizată de profesori universitari din România, care au fost trimiși la Paris. Aceasta a fost realizată în perioada semnării tratatului de la București. Acolo au ținut conferințe, au publicat cărți și hărți, au redactat un ziar „La Roumanie", în care au apărat drepturile românilor, ceea ce a luminat popoarele occidentale și pe conducătorii lor despre dreptatea cauzei noastre"[77]. Această parte este una inedită, ea nefiind menționată în niciun alt manual.

---

[74] Orest Tafrali, *Istoria Românilor pentru clasa a VIII-a secundară de băieți și fete,* București, Editura Ziarului Universul, 1935, p. 404.

[75] *Ibidem,* p. 406.

[76] *Ibidem,* p. 410.

[77] *Ibidem,* p. 423.

Totuși merită menționat faptul că printre delegații trimiși la Paris, se număra și Orest Trafali, autorul manualului de față. Poate acesta a fost unul din considerentele care au stat la baza deciziei de a relata acest episod într-un manual de istorie. După această parte, aparent subiectivă, se ajunge la capitolul „România Mare”[78]. În anul 1935, manualele de istorie reflectă o viziune clară, există doar o singură unire. În schimb se specifică cum „o delegaţie de Transilvăneni şi una de Bucovineni aduseră regelui Ferdinand I hotărârea acestor două ţări de a se uni cu regatul României. Basarabia făcuse şi ea cu puţin mai înainte acest act prin Sfatul ei. România Mare, visul de o mie de ani al tuturor românilor, era înfăptuit”[79]. Interesant cum, cu toate că a fost un manual care a descris totul extrem de detaliat, spre final, observăm cum problema unirii, unde de obicei apărea imaginea Basarabiei, este trecută în planul secund al naraţiunii, fiind înlocuită cu alte aspecte mai puţin importante.

Însă totul se schimbă dramatic odată cu anul 1937, când alegerile organizate în acel an au „oferit ocazia unei puternice încercări de forţe între democraţie şi autoritarism”[80]. Drept urmare, la alegerile parlamentare din 1937 niciun partid nu reușește să treacă de pragul electoral de 40%, iar acest aspect îi intensifică lui Carol al II-lea dezideratul de a discredita și compromite toată scena politică. În cele din urmă, Regele care avea „propriile ambiţii”, și-a arătat foarte curând „intenţia de a permanentiza suspendarea garanţiilor constituţionale”[81]. Astfel, încet, dar sigur, acţionând cu rapiditate, reușește să își consolideze puterea „eliminând instituţiile sistemului parlamentar”, iar „la 20 februarie 1938, a abolit Constituţia din 1923, înlocuind-o cu o alta nouă, bazată pe principii corporatiste şi concentrând puterea în mâinile Regelui”[82]. Textul este publicat în Monitorul Oficial nr. 48/27 februarie 1938. În cadrul acestei constituţii se specifica la „Art.21. Învăţământul este liber în condiţiile stabilite prin legi speciale şi întru cât nu va fi contrar bunelor moravuri, odinei publice şi intereselor de Stat. Învăţământul primar este obligatoriu. În şcolile Satului acest învăţământ va fi gratuit”[83]. Pentru a pune în aplicare cele stipulate în noua lege fundamentală, în anul 1939 apare „legea pentru organizarea şi funcţionarea învăţământul primar şi normal”[84]. Astfel la articolul 16, se specifica faptul că „școala primară are 7

[78] *Ibidem,* p. 423.
[79] *Ibidem*, p. 424.
[80] Keith Hitchins, *România 1866–1947*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 404.
[81] *Ibidem*, p. 456.
[82] *Ibidem*, p. 456.
[83] *Constituțiune*, în „Monitorul Oficial”, an CVI, nr. 48, 27.02.1938, p. 1109.
[84] *Lege pentru organizarea și funcționarea învățământului Primar și Normal*, în „Monitorul Oficial”, an CVII, nr. 121, 27.05.1939, p. 3377.

clase, împărţite în două cicluri: cel elementar şi cel superior, primul cuprinzând 4 ani, iar al doilea 3 ani”[85].

După noile reglementări atât constituţionale, cât şi la nivelul legilor educaţionale, ultimul manual studiat este „Istoria Românilor” pentru clasa a VIII-a secundară, elaborat în anul 1939 de către istoricul Constantin C. Giurescu, profesor de Istoria Românilor la universitatea din Bucureşti. Aspectele privind Basarabia se regăsesc în capitolul „Regele Ferdinand I şi Războiul pentru Întregirea Neamului”[86]. Aici avem expusă „Unirea Basarabiei, a Bucovinei şi a Ardealului”, unde se menţionează că revoluţia rusă a avut şi efecte benefice, oferind Moldovei dintre Prut şi Nistru posibilitatea să se reîntoarcă la sânul patriei-mume. „Pe temeiul principiului ca fiecare popor să hotărească singur asupra soartei lui”, se constitui mai întâi o Republică moldovenească, la 24 ianuarie 1918, ea se proclamă „slobodă de sine stătătoare şi neatârnată”, iar la 27 martie 1918, Sfatul Ţării, adică adunarea deputaţilor proclamă alipirea ei pentru totdeauna la regatul României. „Unirea Basarabiei fu raza de lumină vestitoare a unor vremuri mai bune”[87]. Drept consecinţă se arată cum întregirea neamului începea unde ne aşteptam mai puţin. Ulterior, Bucovina anunţa unirea necondiţionată şi pentru vecie cu Regatul României la 28 noiembrie 1918, iar la 1 decembrie 1918 în Alba Iulia, într-un glas, hotărâră unirea proclamând „rege pe Ferdinand I, astfel neamul nostru fu iarăşi întreg, la un loc, dreptatea noastră, udată cu sânge şi lacrimi, va birui”[88].

În tiparul care s-a conturat în manualele acestei perioade, imaginea Basarabiei era asociată în mod direct cu Marea Unire, iar odată cu 1930, finalul lecţiilor erau oarecum consacrat propagandei dinastice. Dacă vorbim de manualul apărut după 1938, era evident faptul că, personajul principal trebuia să fie M.S. Carol al II-lea. Prin urmare preamărirea adusă monarhului era de-a dreptul necesară. Se preciza cum acesta a fost „silit să renunţe la drepturile sale (4 ianuarie 1926) şi trăia în străinătate”[89]. Dar acest exil nu a fost mult îndurat de către monarh, deoarece fiul său „Principele Mihai, care a luat numele de Mihai I”, nu a reuşit să conducă singur statul, iar la timonă a fost instaurată o regenţă. Însă odată cu 8 iunie 1930, Carol, reîntors în ţară, „fu proclamat rege în mijlocul unui mare entuziasm”[90]. Odată cu revenirea acestuia lucrurile bineînţeles

[85] *Ibidem,* p. 3378.
[86] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor pentru clasa VIII a secundară,* Bucureşti, Editura Cugetarea, 1939, p. 394.
[87] *Ibidem,* p. 399.
[88] *Ibidem,* p. 400.
[89] *Ibidem,* p. 406.
[90] *Ibidem,* p. 407.

că urmau un făgaș normal și benefic pentru România, el fiind cel care arată, „o grijă de fiecare clipă pentru toate prolemele statului și poporului". Astfel, industria s-a dezvoltat, cultura s-a dezvoltat, datorită fundaţiilor înfiinţate de către acesta, și în cele din urmă trebuia adoptată o nouă constituţie[91]. Acest lucru a fost indispensabil deoarece „luptele dintre partide au creat o stare de permanență agitaţie și au împiedicat desvoltarea normală a statului, Regele Carol al II-lea se văzu nevoit să dea o nouă Constituţie la 27 februarie 1938, suprimând vechile partide politice și înlocuindu-le cu Frontul Renașterii Naţionale"[92]. Astfel, într-un ton cu accent hagiografic, se arată cum „o nouă eră începe în dezvoltarea patriei, datoria noastră a tuturor e să ajutăm din toate puterile prin muncă, disciplină și credinţă la creșterea și înflorirea ei"[93].

În urma analizei comparate a manualelor de istorie interbelice, se poate constata faptul că Basarabia este descrisă sub diferite ipostaze. În unele apare ca un vechi spaţiu istoric românesc, care a fost vremelnic înstrăinat, iar ulterior revenit la patria mamă. Pe când în alte manuale, despre acest teritoriu se vorbește în treacăt, fără să-i fie acordată o atenţie deosebită. În ceea ce privește naraţiunea în sine din manual, precum și discursul folosit, se poate observa cum se încerca de fiecare dată o analiză idealizată, o descriere mult înfrumuseţată a evenimentelor. Manualele care folosesc această descriere promovează o imagine patriotică, de cele mai multe ori subiectivă, care pune accent pe o continuitate istorică și etnică a românilor pe teritoriul Basarabiei. Totuși, nu putem nega faptul că totul a fost bine gândit, astfel încât ușor se poate constata cum s-a reușit crearea unui șablon narativ, de la care autorii de manuale nu prea se abăteau. Astfel se creează un discurs istoric unitar, prin care se inserează în mentalul elevilor sentimentul de apartenenţă la România Mare. În cele din urmă studiul reușește să arate cum istoria predată în școlile interbelice a fost un instrument eficient, bine construit, prin care se reușește o îmbinare aproape perfectă a realităţilor istorice cu trasarea unor noi instrucţiuni identitare, dictate de noul stat naţional românesc.

[91] *Ibidem,* p. 407.
[92] *Ibidem,* p. 407.
[93] *Ibidem,* p. 407.

The Image of National Unity. Monuments of the Union in the Romanian Public Sphere*

Maria TĂTAR-DAN**

Introduction

The research project that the present paper is part of focuses on the cultural interactions between the Old Kingdom and the new provinces, seeking to highlight the process through which national identity was negotiated and consolidated during the interwar period. Through a comparative analysis of the new provinces, particularly Transylvania and Bessarabia, the project aims to provide a nuanced understanding of the nation-building process by identifying the factors that facilitated or hindered cultural integration. One key direction of this research focuses on national narratives, including myths, symbols, and rituals, as a central component of nation-building. Studies on the subject have overwhelmingly highlighted the importance of symbols and myths in shaping national identity[1]. The national narrative serves as the nation's backbone, bringing together its historical, cultural, and social elements in one cohesive story

* This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS – UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia, within PNCDI IV.

** Conferenţiar universitar, dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Ştiinţe şi Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureș

[1] Selectively: George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, New York, Howard Fertig, 1975; Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, 1983; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983; Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983; Anne-Marie Thiesse, *La Création des identités nationales. Europe, XVIIIe–XXe siècle, 1999;* Gopal Balakrishnan (editor), *Mapping the Nation*, London, New York, Verso, 1999 second edition.

that delineates its identity. Recognising this, the research focuses on the similarities and differences in the way aspects of the national narrative – including origin myths, national heroes, and key historical events – have been integrated into the cultures of Transylvania and Bessarabia and how the new provinces themselves have contributed to the construction of a common culture. Within this framework, the present paper focuses on public monuments and their role as instruments of cultural integration and national consolidation. The main research questions guiding this approach address the socio-political context of monument erection, their distribution across the newly unified country, the narratives they promote, the symbolic message they embody, and the image of the nation and national unity they convey.

Public Monuments in the Aftermath of the Great Union

The Acts of the Great Union generated undeniable enthusiasm among Romanians who had long lived under imperial rule and felt marginalised by other nationalities. Consequently, they embraced this new era with optimism, seeing their integration into a unified Romanian state as the fulfilment of their historical aspirations. The great significance of this event and the new political context called for public representation – a physical embodiment of national ideals and values. Thus, there was a widespread conviction that this historic transformation should be materialised in tangible and lasting forms, "worthy of the historical events that encapsulate the Great Union of 1918 and the accomplished ideas – unity, freedom, Latinity, etc."[2] The statue – "whether in marble or bronze, eternalising a representative personality or a great national act"[3] – was considered the most tangible and, at the same time, the noblest form of honouring the nation's history and heroes.

Monuments were seen as a powerful tool in "fixing" the past in the collective consciousness and defining the public space in accordance with the new realities. More than simple objects or mere artistic expressions, they embody the nation's struggles and triumphs, reinforcing awareness of its past while, at the same time, laying the foundation for its future:

> "A nation is stronger through its past, provided that this past remains part of the consciousness of the living. Monuments are the beacons that illuminate the Romanian consciousness."[4]

[2] Emil Grădinaru, *Monumente existente și propuneri pentru viitor*, in "Luceafărul", București, year I, no. 6, June 1935, p. 227.

[3] Diodor, *Inscripții*, in "Înfrățirea", Cluj-Napoca, year V, no. 1238, 29 November 1924, p. 1.

[4] *Monumentul Unirii la Arad*, in "Înfrățirea", Cluj-Napoca, year I, no. 134, January 1921, p. 2.

> "Statues, busts, and commemorative plaques represent tradition, history, and culture. They unite two eras and become intertwined with the evolution of a city, passed down from generation to generation as a sacred heritage."[5]
> "Monuments embody ideas in stone. They must serve as guiding beacons for future generations"[6].

In line with this perception of monuments as instruments for preserving and conveying national identity, memory, and gratitude to past generations, while also ensuring that future generations remain aware of their historical roots, two types of monuments were considered necessary: *monuments dedicated to great ancestors* meant to "pay tribute to the past and secure the future through a present that fulfils its national duty,"[7] and *monuments symbolizing the Union and political freedom*, which should serve as "a constant reminder of Romanian sovereignty and the duty of gratitude towards our ancestors."[8]

Thus, the beginning of the interwar period was marked by a deliberate effort to consolidate national identity not only in political and social terms but also on a symbolic level through public monuments. The press of the time frequently reported on proposals to build such monuments, illustrating the widespread enthusiasm for these symbols of the nation. Announcements of new monument projects, calls for public participation in fundraising efforts, and debates over the significance of historical figures or events reflect a deep engagement of the society in constructing its own historical narrative. These efforts can be grouped into several distinct monument categories, each serving a particular function in the broader project of expressing the nation's identity.

The first category consists of war memorials. Across Europe, such memorials served both as a reminder of the violence of war and as a means of glorifying those who had lost their lives. In Romania, numerous initiatives to build such monuments arose in all the regions of the newly united country. They came from local communities honouring their heroes, ethnic communities commemorating their fallen, but also professional groups paying tribute to their members who perished in the war. Examples include monuments dedicated to medical staff, doctors, teachers, railway workers, priests, administrative staff, civil servants, etc. Alongside the collective memorials, individual monuments were also proposed, honouring war heroes such as Ecaterina Teodoroiu, Second Lieutenant Obreja, Doctor Botescu, Soldier Stere, and others.

---

[5] *Monumentul Unirii*, in "Gazeta Basarabiei", Chișinău, year III, no. 352, 17 January 1937, p. 1.
[6] *Datorii uitate*, in "Adevărul", București, year 47, no. 15194, 20 July 1933, p. 1.
[7] *Simbolul unității politice*, in „Patria", Cluj-Napoca, year II, no. 228, 26 October 1920, p. 1.
[8] *Liga Antirevizionistă ridică două monumente la Arad*, in "Universul", București, year 51, no. 341, 13 December 1934, p. 8.

However, the Romanian approach to war memorials diverged from the general trend prevailing in Europe, where the First World War profoundly fractured national traditions of memory and mourning. Over the long nineteenth century, European and colonial cities had been adorned with statuary proudly honouring military leaders who had led their forces to victory. However, the immensity of the loss of life in the Great War demanded a different register. The war memorials built across Europe and beyond after the 1914–18 war typically remembered the fallen soldiers of the community in a quiet and egalitarian fashion. While still placing them within a traditional idiom of heroism and sacrifice, these memorials functioned as places of shared mourning rather than national glory[9]. In early interwar Romanian society, war memorials that were being built were perceived as reflecting a contradictory approach to mourning, many arguing that these monuments were being designed in a way that diluted the act of grief, suppressing both the precise nature of the sacrifice and the funerary dimension. Rather than fostering sorrow, they were seen as promoting a more triumphant narrative, as if through them the survivors were seeking to exclude any sense of despair, even to the point of cultivating an "inverted compassion" and turning commemoration into a jubilant act, a phenomenon described as "*jălirea jubilindă*" (jubilant mourning).[10]

This tendency toward celebration – favouring triumph over mourning – can be understood in the context of Romania's trajectory during the war: reduced to the Moldavian region and forced to make peace, at the end of the war, it doubled its territory and population through the Great Union. However, this newly enlarged country needed to be legitimised. Sacrifices had to be acknowledged, but at the same time, the achievement of the unification took precedence, as its consolidation remained an ongoing challenge.

War memorials contributed to a uniformisation of the public space in Greater Romania, as such monuments were erected across all regions of the country, both old and new, urban and rural[11]. However, this was more a uniformisation through typology than form, as their concept varied. As both the state and the civil society took an interest in building such commemorative monuments and eternalising the sacrifices of the war that led to the Great Union, efforts

[9] Anna Maerker, Simon Sleight, Adam Sutcliffe, *History, Memory and Public Life. The Past in the Present,* Routledge, 2018, p. 18.

[10] *Monumentul Victoriei*, in "Viața Romînească", București, year 12, vol XLIV, Iași, Institutul de Arte Grafice și Editură Viața Românească, 1920, p. 44.

[11] For details on war memorials and commemorations in Romania see Maria Bucur, *Eroi și victime. România și memoria celor două războaie Mondiale,* Iași, Polirom, 2019.

were made to impose a model with a distinctly Romanian character – the *troiţa* (roadside crucifix), something that ultimately proved impossible to achieve.[12]

A second category consisted of statues, monuments, and commemorative plaques dedicated to cultural and intellectual figures. While there was a general trend for each area to honour its representatives, some figures crossed the regional borders and became part of a shared national culture. The first personalities embodied in this form in the new provinces were the King and the Queen, their association with the Union rendering their commemoration particularly important. Other figures followed, generally those with a direct or symbolic connection to the regions proposing the monuments. One of the earliest cultural figures to be celebrated across the country was the national poet Mihai Eminescu. In 1923, his statue was proposed in several towns from Transylvania and Banat, such as Cluj-Napoca, Timișoara, and Caransebeș, marking the semicentennial of the Academic Society "*România Jună*". Among the first intellectuals from the new provinces to cross the borders, there was Simion Bărnuţiu, a leading intellectual and participant in the 1848 events in Transylvania: his statue was proposed in Iași, where he spent his last years, teaching at the University. Similarly, Vasile Lucaciu "*leul din Șișești,*" a militant for the rights of the Romanian nation in Transylvania and a wartime refugee in Bucharest, was to be honoured with a statue in Bucharest in 1923.

The third category – which constitutes the subject of this paper – comprises monuments dedicated to the Great Union.

The Monument of the Union

As the one-year anniversary of the proclamation of the first act of the Union approached, the idea of erecting a grand monument dedicated to the unification of all Romanians under a single rule emerged to public attention. The monument was not just a tribute to past sacrifices; it carried a profound significance in terms of national consolidation and the legitimisation of Romanian rule.

> "The idea of building this monument is a collective one; it belongs to everyone – it belongs to all the Romanian people. It was born from the great Romanian spirit, which has brought our people together into a powerful nation."[13]

---

[12] Valeria Soroștineanu, *Despre monumente și cultul eroilor,* in Corina Teodor, Giordano Altarozzim Maria Tătar-Dan, *Moștenirea lui Petru Maior. Abordări ale modernității în Europa Centrală și de Est,* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 171.

[13] Ioan Dăncilă, *Unde să se ridice „Monumentul Unirii"*, in "Alba Iulia", Alba Iulia, year II, no. 10, 26 February (11 March) 1919, pp. 1–3.

The monument was conceived as a visual embodiment of the Union, serving as a reminder for future generations of the efforts and sacrifices of those who made the Union possible, and at the same time, as a reminder that preserving these hard-obtained achievements required an everyday struggle and vigilance.[14]

> "This monument must be built to show our grandchildren and great-grandchildren the most meaningful event of our history, the fulfilment of the centuries-old dream of every Romanian. It is not just a desire, but the zenith of our hopes and aspirations."[15]

Although sentiments of revanchism could be justified, the Monument of the Union was not intended to convey such a message: "It should stand as a statement of the rightful consolidation of the historically predominant presence of the Romanian people."[16]

As the initial enthusiasm surrounding the Union began to fade and the challenges of the integration process emerged, a new dimension of the monument's purpose was added: its role in strengthening "spiritual unification." The visual image of the Romanian nation as a cohesive community that transcended regional loyalties became essential, not just a reflection of national pride but also as an instrument in shaping a shared identity. The monument of the Union was to be a symbol of collective belonging, intended to evoke a sense of common destiny and historical continuity. Paradoxically, however, the debate surrounding this great monument, intended to symbolise the unity of all Romanians, revealed regional particularities, each area claiming its territory as the most suitable location for its construction.[17]

> "This monument must be built in Transylvania, for Transylvania is the inestimable pearl, the cherished gem that the Motherland has always longed to hold. Transylvania remains the heart that has nourished every Romanian's longing to be united under a proud sceptre."[18]

Consequently, the idea of building a Union Monument began to take shape through several initiatives that emerged across the various regions of the newly enlarged country, reflecting a decentralised and organic process by which local communities sought to participate in this symbolic consolidation of national unity.

---

[14] Valeria Soroştineanu, *op. cit.,* p. 172.
[15] Ioan Dăncilă, *op. cit.,* p. 2.
[16] *Monumentul Unirii la Arad*, in "Înfrăţirea", Cluj-Napoca, year 1, no. 134, January 1921, p. 2.
[17] Ioan Dăncilă, *op. cit.,* pp. 2–3.
[18] *Ibidem.*

First Initiatives

The first proposals, emerging in early 1919, came from Alba Iulia (Transylvania) and Chișinău (Bessarabia). In both cases, the initiative was led by local intellectuals who organised committees and launched fundraising campaigns through local public subscriptions that were soon expanded to a national scale.

The monument in Chișinău was envisioned by its initiators as "a symbol of patriotic devotion that will be regarded as a tribute to all those who fought for the national ideals and fulfilled the Union."[19] It was meant to act as a unifying force, consolidating the March 27, 1918 Act and sustaining the enthusiasm and hopes of the people of Bessarabia.[20] The proposed location for its placement was the centre of the town, on the pedestal of the statue of Alexander I. This statue, built in 1912 to commemorate the centennial of Bessarabia becoming part of the Russian Empire, bore the inscription "Grateful Bessarabia" (Blagodarnaia Basarabia).[21] As the inscription and the monument were considered an offence to the people of Bessarabia, there was a campaign for it to be taken down and replaced with the monument celebrating the liberation and the unification of Bessarabia with the Motherland.

The scale model contest was won by the sculptor Alexandru Plămădeală, who proposed a monument consisting of three parts: an equestrian statue of King Ferdinand portrayed in military uniform; two female figures symbolizing the union of Bessarabia with the Motherland; and two bas-reliefs on the sides of the pedestal depicting scenes from the 1918 National Council of Bessarabia – the voting of the Union and the voting of the agrarian reform. The central element of the ensemble was represented by the two female figures, with Romania personified by Queen Mary. The pedestal had the inscription "March 27, 1918," with Romania's coat of arms positioned above it. On the other side, there were two stone sculptures of a Romanian soldier (*dorobanț*) and a Bessarabian peasant breaking the chains of servitude. The monument's platform also included six columns bearing the coat of arms of Romania's historical provinces[22].

Despite widespread public enthusiasm and support from central authorities in Bucharest, the monument was never built. In 1937, another local committee, formed by veterans, proposed the commemoration of the Union through a statue of King Ferdinand I, the "Unifier of the Nation and the Country." This

[19] Elena Ploșniță, *Golgota monumentului unirii de la Chișinău,* in "Tyragetia", vol. XII [XXVII], no. 2, 2018, pp. 179–184.

[20] *Ibidem.*

[21] Romulus Cioflec, *Amintiri din anul Învierii,* in "Viața Romînească", București, year XII, no. 6, August 1920, p. 374.

[22] Elena Ploșniță, *op. cit.,* p. 180.

monument was unveiled on February 5th, 1939, but in 1940, when Bessarabia was ceded to the Soviet Union, it was relocated to Iași, where its traces were lost during the Second World War[23].

In Alba Iulia, the initiative of building a monument of the Union came from a group of teachers from the first Romanian high school, "Mihai Viteazul." The proposed monument aimed to depict the Union through key historical moments such as Mihai Viteazul's entering the town of Alba Iulia as ruler of Transylvania, the martyrdom of Horea and Crișan, and the Great National Assembly of December 1st 1918, which proclaimed the Union of Transylvania with Romania[24]. As the scale models presented at the first contest organised in 1922 and presided over by Prince Carol were not considered appropriate, a new contest was to be organised, the organising committee emphasising the fact that future design proposals should express the idea of voluntary union rather than liberation[25]. A notable proposal, popularised by the press of the time, the work of the sculptor Dumitru Măţăuanu in 1923, depicted the six Romanian provinces as feminine figures in traditional garments holding hands. In front of the pedestal, there was Romania's coat of arms, while on top stood a statue of King Ferdinand holding a mace[26]. However, as in Chișinău, although the fundraising efforts spread over the years failed, there was no other scale model contest, and the monument was never built[27].

These early initiatives were followed in the summer of 1919 by a proposal coming from the Romanian Academy to build a Union Monument in Bucharest by public subscription. There were no constraints on the artists; the only recommendation of the Academy was that the monument express the greatness of the Union, the idea of national continuity, and victory[28]. However, two years later, the Romanian Academy suggested that, given the monument's national significance, the state take upon itself the responsibility for its construction. At the same time, recognising the economic difficulties, the Academy decided to postpone the project for a time when the financial circumstances would be more appropriate. Instead, the Academy redirected fundraising toward the restorations of the Mircești houses and the erection of a monument in honour of the national poet Vasile Alecsandri[29].

---

[23] Iulian Rusanovschi, *Monumentul Regelui Ferdinand I din Chișinău,* pp. 216–224, https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/216–224_1.pdf

[24] "Unirea Poporului", Blaj, year XXIX, no.13, 24 April 1919, p. 5.

[25] *Ibidem.*

[26] "Adeverul", București, year XXXVI, no. 12089, July 1st, 1923, p. 6.

[27] "Biserica și școala", Arad, year XLVIII, no. 7, 11/24 January 1924, p. 8.

[28] *De la Academia Română,* in "Evenimentul", Iași, year XXVII, no. 122, 23 July 1923, p. 1.

[29] *Analele Academiei Române. Partea Administrativa și Desbaterile*, Seria II, Tomul XLI. 1920–1921, pp. 113–114.

By the end of 1919, three more initiatives for Union monuments emerged in Storojineț (Bucovina), Arad and Lugoj (Banat). The fundraising campaign initiated in Storojineț by General Mănescu, the county prefect[30], was redirected in 1922 for the union monument in Chișinău. Although in the following years the idea was revived, the monument in Storojineț was never built[31].

In Arad, the monument of the union was supposed to replace two prominent statues – the statue of Kossuth and the statue of the 13 Hungarian Martyrs, erected in the centre of the town by the former regime. Considered symbols of injustice and persecution, they were to be melted down and replaced with a statue of the Union and a statue of the Romanian national poet George Coșbuc[32]. Later on, the statue of George Coșbuc was replaced with one of Avram Iancu, the military leader of Romanians in 1848, who was considered to better express the historical justice of the Union[33]. Although the initiative of the Union Monument was launched by one of the great figures of 1918, Vasile Goldiș and gathered strong support from public opinion, the initial enthusiasm faded, as the funds collected were significantly reduced by the Law of Conversion. The idea was revived in 1932 by the cultural association "Astra" and then again in 1934 by the Antirevisionist League – an organisation opposing territorial revisionism. Placed under the coordination of Archbishop Andrei, General Petre Georgescu, the commander of the local military troupes, and the mayor, Al. Vlad, the Monument committee organised in the following years several fundraising campaigns, and even a scale model contest in 1939, hindered by the outbreak of the Second World War. Although the idea of the Union Monument remained present in the public discourse and was considered an unfulfilled duty of the town, the monument was never built[34].

In Lugoj, the initiative to build a Union monument was launched by the county prefect upon the Romanian army's arrival in the town. Local authorities supported the effort, organising a public subscription in 1920, but the project didn't advance further. However, in 1933, the idea was revived, and a

---

[30] "Glasul Bucovinei", Cernăuți, year II, no. 271, 23 October 1919, p. 3.

[31] *Un monument al Unirii în Storojineț,* in "Glasul Bucovinei", Cernăuți, year VII, no. 1494, Cernăuți, 9 March 1924, p. 2.

[32] "Drapelul", Lugoj, year XIX, no. 107, 11 October 1919, p. 3.

[33] *Monumentul Unirii naționale,* in "Telegraful Român", Sibiu, year LXIX, no. 6, 19January/1 February 1921, p. 3.

[34] *Liga Antirevizionistă ridică două monumente la Arad,* in "Universul", București, year 51, no. 341, 13 December 1934, p. 8; "Aradul", Arad, year II, no. 34, 23 March 1932, p. 1; Al. Negură, *O nouă acțiune pentru ridicarea Monumentului Unirii, la Arad,* in "România", București, year II, no. 247, 7 February 1939, p. 9; Idem, no. 266, 16 February 1939, p. 9; "Curentul", București, year XI, no. 3649, 30 March 1938, p. 8.

monument of the Union was unveiled in Lugoj two years later. It featured on a granite pedestal a three-metre bronze soldier holding his weapon in an attack position, facing Budapest[35]. The front of the pedestal carried the symbol of Latinity – the she-wolf with Romulus and Remus. The right side displayed a plaque depicting the memorable scene of 1918 when "the powerful Romanian men in Alba Iulia handed King Ferdinand the act of the Union of Transylvania with the Motherland." On the left side, Queen Mary was portrayed with a Banat peasant family near a small wooden church[36], the inscription on the pedestal stating: "All in one country or all in one grave."[37]

Although neither of these proposals materialised in the first decade of the interwar period, they offer significant insights into the values and aspirations of the Romanian nation in the aftermath of the Great Union. The social backgrounds of their initiators – intellectuals, cultural elites, military figures, and local authorities – demonstrate a widespread public consensus regarding the symbolic necessity of marking this historic moment. The involvement of public authorities – local and central – illustrates the need to reinforce Romanian sovereignty, especially in the newly acquired territories where national minorities held stronger cultural and economic positions.

The way this foundational act of Greater Romania was symbolically conveyed through public monuments illustrates how the process of integration of provinces with distinct histories and identities was imagined and idealised. The Union was often symbolised through allegorical female figures in traditional garments and the figures of King Ferdinand, the "Unifier", and Queen Mary, the "Mother of the Nation", enforcing the imagery of a nurturing, protective motherland embracing her returning provinces. The use of allegorical female figures aligns with broader European trends in nationalist monument-building, but at the same time, it was adapted to Romania's historical context, reflecting the monument's integrative purpose, projecting an image of a cohesive national community that transcended provincial loyalties. The image of the historical provinces holding hands (as seen in the proposed Alba Iulia monument) visually expressed the idea of an organic, voluntary unification, countering narratives that framed the union as an annexation. The inclusion of soldiers and scenes of historical events further reinforced the narrative of sacrifice, continuity, and national legitimacy. By embedding national symbols and historical

[35] "Universul", București, year 52, no. 159, 12 June 1935, p. 3.

[36] *Desvelirea monumentului Unirii din Lugoj,* in "Dimineața", București, year 31, no. 10.207, 28 Mai 1935, p. 8.

[37] *Monumentul Unirii și al uitării,* in "Vestul", Timișoara, year I, no. 1395, 15 June 1935, p. 1; *Monumentul Unirei la Lugoj,* "Viitorul", București, year XXVII, no. 8214, 5 June 1935, p. 4.

narratives into the urban landscape, these monuments sought to reinforce the legitimacy of Greater Romania in the eyes of both its citizens and the international community. At the same time, the inclusion of historically relevant scenes specific to each province reflects the way in which these monuments function not only as vehicles of national ideology but also as mediums through which diverse communities negotiate their identities and roles within a broader political framework.

However, their failure to materialise during the early period of Greater Romania highlights the fragility of national narratives in the face of economic, political and regional complexities. Revived with impetus in the 1930s under the pressure of the rise of revanchist and revisionist regimes, most of them remained mere projects. The ones that were materialised diverged from the themes of the early interwar period, as the image of a nurturing motherland became more peripheral in representation. Central elements focused more on expressing strength, for example, the equestrian statue of King Ferdinand in Chișinău or the soldier in an attack position in Lugoj.

The Union Monuments of the First Interwar Decade

In the following years, several other initiatives were launched across the country: Cahul, Cetatea Albă (Bessarabia), Cernăuți (Bukovina), Sibiu, Orăștie (Transylvania), Timișoara, Caransebeș (Banat), Satu Mare (Partium), Iași, Brăila (Old Kingdom). Most of these proposals (7 out of 10) were initiated in the context of the tenth anniversary of the Great Union. However, despite the large number of initiatives that marked this decade, only three monuments were built: one in Cernăuți (Bucovina), one in Iași, and one in Brăila (Old Kingdom). Like the previous proposals, the monuments aimed to symbolically convey the unification of historical Romanian territories through public art that incorporated representations of the provinces as female figures, children, or other allegorical elements that reinforced the idea of a historical and natural identity with the Romanian state.

The proposal in Cernăuți initially took the form of a monument in honour of Grigore Ghica III, the Moldavian ruler (1764–1767 and 1774–1777), beheaded by the Ottomans for opposing the cession of Bukovina to the Habsburgs. However, the idea evolved into that of constructing a Union monument. Like the case of Chișinău, the new monument was intended to replace an older one, the so-called "monument of hypocrisy," erected by Austria in 1878, "in remembrance of the unification of Bukovina with Austria." The Austrian monument depicted Bukovina as a child joyfully running into the arms of Maria Theresa,

who was seated on a throne with Chancellor Kaunitz standing behind her. Bukovina was led by a woman holding a shield (representing Austria), followed by the nine muses, symbolising the so-called "voluntary unification."[38] The new Union monument, inaugurated in 1924, also illustrated Bukovina as a child, this time kneeling in front of a Romanian sentinel and kissing the national flag. At their feet lay an aurochs and a two-headed eagle, whilst the bas-reliefs portrayed significant scenes from Romanian history, such as the settling of Dragoș, the execution of Grigore Ghica III, and the heroic battles of Oituz and Mărășești. Behind the central scene, an aurochs was portrayed crushing the two-headed eagle, a clear symbolic statement[39]. The monument's construction was surrounded by controversies, with disputes arising over its emplacement, the fundraising process – local authorities being accused of forcing contributions – and even conflicts involving the sculptor and one of the architects. However, all the obstacles were overcome, and the monument was unveiled in 1924 in a grandiose celebration in the presence of King Ferdinand[40]. Over the years, it became an important landmark for public festivities.

Following the Soviet occupation of Bucovina, the monument was demolished. When the Romanian administration was restored in Cernăuţi in July 1941, a replica of the Union monument was erected on the same site in front of the City Hall. However, this second version was also destroyed after 1944 and has never been rebuilt. Today, only fragments of the original monument remain: the Moldavian aurochs crushing the Austrian eagle and two bas-reliefs preserved at the National Museum of History in Bucharest[41].

The second monument erected in the first interwar decade was the one in Iași, a donation of Princess Olga Sturdza, a preeminent figure of the time, well-known for her social and cultural activities. In 1921, she began working on a monument symbolising national unification, which depicted Old Romania embracing the newly united provinces[42]. In 1924, when the idea of a Union monument in Iași gained public attention, she donated the statue to the city, requesting that it be placed on Carol Street, in front of the commandment

[38] *Cu prilejul desvelirii monumentului Unirii,* in "Viitorul", București, year 18, no. 5010, 15 November 1924, p. 4.

[39] *Ibidem.*

[40] *Monumentul Unirii,* in "Opinia", Iași, year XIX, no. 4892, Iași, 22 September 1923, pp. 1–2; *Aniversarea Unirii. Desvelirea Monumentului Unirii,* in "Glasul Bucovinei", Cernăuţi, year VII, no. 1682, 5 November 1924, p. 2; *Monumentul Unirii la Cernăuţi,* in "Rampa", București, year VIII, no. 2254, 4 Mai 1925, p. 6.

[41] *Monumentul Unirii de la Cernăuţi,* https://www.dacoromania-alba.ro/nr40/unirea_cernauti.htm, accessed 20 May 2025.

[42] "Viitorul", București, year 13, no. 3933, 29 April 1921, p. 4.

building, where Queen Mary had resided during the Moldavian exile[43]. The monument's proposed location generated controversy, with some arguing that the Princess was enforcing her will on a whole city:

> "In the old capital of Moldova, a historic city, the cradle of Romanian ideology, with a population of 150.000, monuments cannot be imposed based solely on the taste and singular will of an individual, even if given as a donation."[44]

Despite some opposition, the municipality accepted her donation, and the monument was unveiled in 1927. It depicted a woman in military attire and wearing a war helmet – representing the Motherland – standing on a rock, symbolising the Carpathian Mountains. She embraced three female figures dressed in national garments, representing Bukovina, Bessarabia, and Transylvania, each illustrated as a woman peasant wearing a traditional national garment. A small child clung to the rock, symbolising the Romanians still outside the united country's borders[45]. Queen Marie personified Romania, while the figures of the provinces were inspired by girls from "Mihail Sturdza" School in Iași[46]. The monument "symbolising the victory and the love that has always kept alive the national consciousness" had several inscriptions. King Ferdinand's 1918 speech was engraved on the front of the pedestal:

> "I declare forever united in the Romanian Kingdom all the regions inhabited by Romanians, from the Tisa to the Dniester. Through struggles and sacrifices, God has granted us today the fulfilment of our most sacred aspirations. Let us consecrate the union of thoughts, the union of souls, and the union in fruitful labour, with the cry: Long live Greater Romania, strong and united! – Ferdinand I – December 5, 1918".

On the left side, an engraving featured the 1858 Moldavian Ad-hoc Assembly's proclamation of union, while on the right side, Olga Sturdza inscribed her dedication: "To the reunited Romanian nation and to Iași – the cradle of the unions – I dedicate this work of my heart and hands. Olga M. Sturdza – 1926"[47]. Although the monument was demolished by the communist regime in 1947, it was rebuilt in 1999, and it still stands today as a landmark of the

---

[43] *Monumentul Marei Uniri,* in "Opinia", Iași, year XX, no. 5219, 24 October 1924, p. 2.

[44] *Monumentul Marei Uniri,* in "Opinia", Iași, year XX, no. 5226, 1 November 1924, p. 1.

[45] Dan, *Desvelirea monumentului Unirii de la Iași,* in "Dimineața", București, year XXIII, no. 5783, 31 May 1927, p. 8.

[46] *Monumentul Unirii din Iași,* http://monuments-remembrance.eu/ro/panstwa/rumunia–4/154-union-monument-in-iasi–2, accessed 28 May 2025.

[47] Dan, *op. cit.,* p. 8.

city, though in a different location (Piaţa Naţiunii, in front of the University of Medicine and Pharmacy).

The monument in Brăila was created by the sculptor Oscar Spaethe, known for his use of allegories. Erected in the Royal Square, it depicted Prince Charming defeating a dragon, representing foreign oppression. At the pedestal's base, Romania – personified as a woman – embraced her liberated sisters, the newly united provinces[48].

Proposed with great enthusiasm by representatives of the Romanian communities from both the new and old provinces of Romania, the monuments of the first decade of Great Romania tried to convey in the public space the national narrative dominated by the idea of a just return to the Motherland, emphasizing at the same time the Romanian continuity in this space and the historical ties that had maintained and nurtured the national ideal. These narratives encountered resistance from other ethnic communities, especially in the context where, in the new provinces, these proposals aimed to mark Romanian identity and sovereignty in the multicultural areas of cities, which had significant communities of other ethnicities that were culturally and economically better positioned. Proposed for erection on the sites of other statues or monuments symbolising the old regime, in which these minorities had been dominant, the union monuments generated resistance, sometimes even from local authorities still dominated by the new national minorities. This opposition added to other difficulties, particularly economic ones, contributing to the delay and, in most cases, the failure to build them. One example in this regard is the case of Sibiu, where the local administration, dominated by the Saxons, opposed both the idea of constructing the monument in the city's Great Square and its conceptual representation, instead advocating a representation of the union through the figure of King Ferdinand. Disagreements over the location and interference in the conceptual representation of the monument led to the rejection of the project by the Ministry of Culture, which considered the proposed location unsuitable for such a monument[49].

In addition to the monuments dedicated to the Great Union, in the first interwar decade, older initiatives to mark the previous stages of state building were revived. One example is the campaign initiated by the "Universul"

---

[48] *Monumentul Unirei din Brăila,* in "Adeverul Literar și artistic", București, year V, no. 190, 27 July 1924, p. 7; Marian Gheorghe, *Statuile dispărute ale Brăilei,* https://obiectivbr.ro/content/statuile-dispărute-ale-brăilei, accesat 25 May 2025.

[49] *Un monument al Unirii la Sibiu*, in "Lupta", București, year VII, no. 2014, 7 August 1928, p. 3; P. Țincu, *Cum ar trebui să fie monumentul "Unirii" din Sibiu*, in "Tribuna", year I, no. 28, 23 September 1928, p. 2.

newspaper to bring into Romania a monument of the union of Walachia with Moldavia, commissioned before the war by a committee led by Tacke Ionescu, given to the Italian sculptor Raffaello Romanelli in Florence. The black granite monument depicted a Romanian peasant urging his oxen forward. On one side, two bronze relievos featured King Carol I and Queen Elisabeta, while on the other side, two women in national garments embraced each other[50]. Discovered by a "Universul" newspaper reporter in Romanelli's studio, the "forgotten" monument was paid for by the municipality of Galați and placed in a central square[51].

Less successful was the attempt to build a monument celebrating Dobrogea's reintegration into Romania. The monument was planned in the context of the semicentennial of 1878, which coincided with the tenth anniversary of the Great Union. It was supposed to replace another monument dedicated to this event, which had been built in 1898 on the Hora hillock in Tulcea but destroyed during the Bulgarian occupation in 1916. The monument depicted a brave Romanian soldier looking towards the mouth of the Danube, symbolising "the victory of the Romanian modern civilisation against the barbarity from the south."[52] The new monument was supposed to illustrate the province's "entire history, from the Greco-Roman era to its incorporation into Romania under the wise leadership of King Carol, featuring statues of key historical figures, especially Emperor Trajan and Prince Mircea, the great predecessors of King Carol I, the liberator."[53] Although the foundation stone was placed during the semicentennial celebrations, the project was never completed.

Proposed with great enthusiasm by representatives of the Romanian communities from both the new and old provinces of Romania, the monuments of the first decade of Great Romania tried to convey in the public space the national narrative dominated by the idea of a just return to the Motherland, emphasizing at the same time the Romanian continuity in this space and the historical ties that had maintained and nurtured the national ideal. These narratives encountered resistance from other ethnic communities, especially in the

---

[50] C. Orășianu, *Un monument al Unirei Principatelor uitat în Italia,* in "Universul", București, year XLIV, no. 196, 26 August 1926, p. 1.

[51] "Universul", București, year XLIV, no. 237, 13 October 1926, p. 4.

[52] M.C. Sutzu, *Semicentenarul Dobrogei și monumental dela Adam-Clissi,* in "Universul", București, year XLIV, no. 239, 14 October 1928, p. 1; G. Millian, *În 17 ani,* in "Lupta", București, year XIV, no. 4054, 27 April 1935, p. 1; Ioana Marinache, *Pagini din odiseea înălțării monumentului independenței,* p. 35, available at:
https://tulcealibrary.ro/wp-content/uploads/2017/01/I.Marinache.pdf, accesat 30 May 2025.

[53] *Monumentul comemorativ al realipirei Dobrogei,* in "Cuvântul", București, year IV, no. 1135, 21 June 1928, p. 2.

context where, in the new provinces, these proposals aimed to mark Romanian identity and sovereignty in the multicultural areas of cities, which had significant communities of other ethnicities that were better placed culturally and economically. Proposed for erection on the sites of other statues or monuments symbolising the old regime, in which these minorities had been dominant, the union monuments generated resistance, sometimes even from local authorities still dominated by the new national minorities. This opposition added to other difficulties, particularly economic ones, contributing to the delay and, in most cases, the failure to build them. One example in this regard is the case of Sibiu, where the local administration, dominated by the Saxons, opposed both the idea of constructing the monument in the city's Great Square and its conceptual representation, instead preferring the representation of the union through the figure of King Ferdinand. Disagreements over the location and interference in the conceptual representation of the monument led to the rejection of the project by the Ministry of Culture, which considered the proposed location unsuitable for such a monument[54].

The Union Monuments in the 1930s

The political shifts of the 1930s, marked by the rise of nationalist regimes and the growth of revanchist and revisionist demands, generated new campaigns for establishing public monuments dedicated to the Union. The initiatives spread across the entire decade, intensifying in the later years of the interwar period. The initiators continued to come from local communities, including intellectuals, local politicians, and cultural associations, but also the newly established Antirevisionist League through its local subsidiaries. Launched with great enthusiasm, the monument proposals were welcomed and gathered public support. For example, the youth association of Gherla offered to contribute, even as labourers, in constructing the local monument dedicated to the Union[55]. All over the towns where these proposals emerged, concerts, theatre performances, and cultural events were organised, their profits being donated to the monuments-building funds. In some cases, the monument's construction was included in the urban planning projects, serving both the purpose of adorning the cities and as symbols of Romanian rule. At the same time, the 1930s witnessed a revival of previous initiatives, such as those of Sibiu, Arad,

[54] *Un monument al Unirii la Sibiu*, in "Lupta", București, year VII, no. 2014, 7 August 1928, p. 3; P. Țincu, *Cum ar trebui să fie monumentul "Unirii" din Sibiu*, in "Tribuna", year I, no. 28, 23 September 1928, p. 2.

[55] "Universul", București, year 52, no. 323, 23 November 1935, p. 12.

Timișoara, Lugoj, or Chișinău, which generated tremendous enthusiasm and optimism that they would finally be completed this time.

Despite these efforts, only two monuments were successfully erected during the second interwar decade: the one in Lugoj, previously mentioned, and another in Prundu Bârgăului. The latter, created in 1932 and inaugurated in 1933, was the product of the local school, the concept belonging to the director, Constantin Mihăilescu. It featured a massive oak *troița,* honouring the Bistrița garrison and dedicated to "Bistrița and to the glory of the nation."[56] Through a shift toward a more pronounced emphasis on strength, victory, and military power, the monuments of the second interwar decade reflect the change in the cultural and political landscape of the period. While these themes were also present in the proposals of the first interwar decade, they played a secondary role in the broader theme of unity and national unification.

Final remarks

The numerous initiatives to erect monuments dedicated to the Great Union reflect the deep desire to consolidate national unity and express the legitimacy of Greater Romania in the interwar period. These monuments were not merely commemorative projects but also powerful instruments of cultural integration, political affirmation, and historical memory. Despite the widespread enthusiasm and significant public support, most of these projects faced challenges that proved insurmountable. Even when public fundraising efforts were successful, other factors, such as economic crises or political factors, often led to their indefinite postponement or failure. Thus, although initiated with great eagerness in the general enthusiasm of the Great Union, the monuments dedicated to the foundational act of Greater Romania, in most cases, remained at the planning stage.

The repeated setbacks in constructing these monuments highlight the difficulty of sustaining national projects over time, especially in a newly unified and diverse country struggling with economic and social disparities. However, the persistence of these initiatives – even when they failed – demonstrates the enduring symbolic power of the Union in Romanian national consciousness. These monuments, whether realised or not, played a crucial role in shaping public discourse and reinforcing the idea of a cohesive national identity. Moreover, the projects that did materialise – such as those in Cernăuți, Iași,

[56] "Dimineața", București, year 2, no. 10.423, 1 January 1936, p. 12; "Dimineața", București, year 30, no. 9754, 21 February 1934, p. 12; "Universul", București, year 50, no. 181, 6 July 1933, p. 10.

Lugoj, or Brăila – illustrate how monuments functioned not only as markers of historical events but also as expressions of national ideals. Their iconography, often featuring allegorical figures of the provinces and representations of King Ferdinand and Queen Marie, sought to visually embody the idea of a united Romania, legitimising the historical and cultural bonds between the Old Kingdom and the newly integrated provinces.

Whether built or left unrealised, these monuments reveal the complexities of nation-building in Greater Romania. They highlight the tensions between local and national aspirations, historical memory and political reality. Above all, they serve as reminders of how deeply the Great Union remained embedded in the Romanian collective imagination, continuing to inspire debates, commemorations, and cultural projects long after the events of 1918.

PATRIMONIU, ARHEOLOGIE ŞI ARTĂ

Inițiative legislative privind studiul arheologic și protejarea patrimoniului din perioada interbelică*

Răzvan GHIȘA**

Secolul XX a reprezentat fără doar și poate o piatră de hotar în dezvoltarea studiului arheologic românesc. Pe măsură ce arheologia s-a transformat într-o adevărată știință, s-au preluat noi metode de lucru și s-a elaborat o adevărată bibliografie de specialitate care să fie urmată de generaţiile de arheologi ulterioare. Mai mult, începând cu secolul mai sus menţionat, are loc o diversificare a domeniilor de activitate în care activează arheologii: se trece dincolo de epoca clasică greco-romană și se exercită un interes tot mai crescut pentru ruinele preistorice[1], protoistorice sau medievale.

Concomitent cu dezvoltarea domeniului, statul manifestă un interes tot mai crescut pentru elaborarea unei legislaţii minuţioase menite să protejeze patrimoniul și studiul arheologic. Demersul nu este unul specific secolului XX, ci se manifestă încă de la apariţia interesului pentru antichităţi pe teritoriul Ţărilor Române, însă el este mult mai vizibil și încărcat de însemnătate odată cu împlinirea idealului naţional după 1918. Acest lucru este ușor de înţeles dacă admitem noile realităţi teritoriale, sociale și etnice de după Marea Unire. Deoarece arheologia a devenit un mijloc justificativ al noilor realităţi, dar și un instrument deosebit de util în scrierea istoriei naţionale – mai cu seamă în lipsa altor izvoare

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergenţe naţionale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanţat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV.

** Doctorand, Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureș

[1] Cazul lui Vasile Pârvan ilustrează perfect această diversificare. Vezi Marius Grec, *Arheologia, între Știință și Pasiune*, Arad, „Vasile Goldiș" University Press, 2009, p. 52.

scrise – cercetarea vestigiilor „nu poate fi lăsată la voia întâmplării și a bunului plac, ci ea trebuie întreprinsă de specialiști, capabili să înțeleagă și să preleveze cât mai multe informații despre contextul de descoperire al anumitor artefacte”[2].

Cu toate acestea, în ciuda numeroaselor proiecte elaborate în perioada interbelică, doar o parte dintre ele au fost adoptate efectiv ca legi[3], ceea ce a generat dificultăți în constituirea unui cadru legislativ unitar, menit să protejeze patrimoniul și să sprijine studiul arheologic. Aceasta explică de ce, în majoritatea domeniilor de activitate ale statului, se observă o centralizare, în timp ce în cazul studiului arheologic persistă un grad de descentralizare. De aceea, în ciuda progreselor semnificative din perioada interbelică, cadrul legislativ al vremii trebuie privit cu o anumită rezervă, întrucât nu a reușit să răspundă pe deplin problemelor generate de integrarea noilor provincii.

Studiul de față se înscrie în sfera acestor preocupări, propunând o analiză cantitativă, dar și comparativă, acolo unde contextul o impune, a principalelor legi și proiecte legislative elaborate în perioada interbelică. Pentru o înțelegere mai amplă, cercetarea va aborda, de asemenea, momente-cheie și acte normative ale secolului al XIX-lea, cu scopul de a surprinde evoluția cadrului legislativ și transformările generate de reglementările specifice perioadei interbelice. Totodată, legislația secolului XX trebuie interpretată în acord cu cea a secolului al XIX-lea, întrucât aceasta din urmă nu a fost în toate cazurile abandonată, ci, dimpotrivă, adaptată și dezvoltată.

Preocuparea pentru antichități pe teritoriul țărilor române se manifestă încă din epoca iluministă, dar capătă consistență și amploare în secolul al XIX-lea. Astfel, încă din timpul Regulamentelor Organice se regăsesc primele mențiuni referitoare la arheologie: „Arheologia se va învăța ca suplement la cursul de literatură grecească și elinească și de istorie veche”[4]. La scurt timp după, grație donației banului Mihalache Ghica[5], se pun bazele primei instituții muzeale de pe teritoriul Țării Românești, cu profil dedicat antichităților și istoriei naturale, instituție care reprezintă precursoarea actualului Institut de Arheologie „Vasile Pârvan”[6]. Ulterior înființării, instituția devine titularul de drept al tutu-

[2] Corina Borș, *Protejarea patrimoniului arheologic din România. Despre situri și monumente arheologice din perspectiva evoluției cadrului legislativ în context european*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, p. 32.

[3] Cea mai relevantă și importantă în acest sens este *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice,* în „Monitorul Oficial”, nr. 82/28 iulie 1919.

[4] Attila László, *Introducere în arheologie,* Iași, Casa editorială Demiurg, 2006, p. 56. Apud Corina Borș, *op. cit.*, p. 40.

[5] Alexandru Păunescu, Irina Casan-Franga, Petre Diaconu, *Începuturile arheologiei românești. Istoricul Muzeului Național de Antichități,* în „SCIVA”, 35, nr. 1, Ianuarie-Martie, 1984, p. 3.

[6] Întemeiat ca Institutul de Arheologie din București în 1956, numit „Vasile Pârvan” din 1994.

ror descoperirilor întâmplătoare de pe teritoriul Țării Românești. Prin Decretul domnitorului Cuza din 1864[7], muzeul intră într-o nouă etapă: pe lângă expunerea colecțiilor donate, devine responsabil cu realizarea studiilor arheologice, organizarea excursiilor de cercetare și documentarea sistematică a obiectelor descoperite. Această perioadă marchează trecerea de la etapa anticarilor la etapa romantică a arheologiei, ultima fază înainte ca disciplina să se constituie în adevărată știință. În contextul postrevoluționar al anului 1848, accentul se pune pe scrierea istoriei naționale, ceea ce explică importanța dezvoltării metodice a arheologiei și a instituționalizării acesteia.

Tocmai de aceea, politica legislativă a statului nu ar fi putut fi implementată fără contribuția unor personalități dedicate domeniului. Deși pentru perioada respectivă este impropriu să le atribuim titulatura de specialiști, aceste figuri constituie, în mod incontestabil, pionierii arheologiei românești, având un rol esențial în conturarea cadrului legislativ necesar dezvoltării disciplinei. În acest sens, merită cel puțin menționate personalități precum Alexandru Odobescu, primul redactor al unui curs de arheologie[8] și autor al unei monografii importante privind Tezaurul de la Pietroasa[9]; Grigore Tocilescu[10], director al Muzeului Național de Antichități între anii 1881–1909 sau Cezar Bolliac, membru al Comitetului Arheologic[11], înființat în 1864 pe lângă Muzeul Național de Antichități.

Dacă momentele și personalitățile menționate se referă mai degrabă la Vechiul Regat, orice analiză de ansamblu a evoluției cadrului legislativ interbelic trebuie realizată în concordanță cu realitățile provinciilor recent încorporate în 1918. Spre deosebire de Vechiul Regat, în aceste teritorii nu s-au înregistrat progrese semnificative în studiul arheologic, ci au fost înființate în principal instituții menite să protejeze descoperirile existente[12]. Excepție face

[7] Primul regulament de funcționare al Muzeului Național de Antichități. Decretul Nr. 1648 din 25 noiembrie 1864.

[8] A. I. Odobescu, *Cursu de acheologia. Istoria Archeologiei. Studiu introductiv la această știință*, București, Editura Științifică, 1961. Cursul universitar de istoria arheologiei, publicat inițial în 1877, a fost republicat integral în ediția din 1961, utilizată aici. Ediția din 1919, realizată de Constantin Damianovici, prezintă anumite omisiuni. Ediția din 1961 include transcrierea grafiei vremii și un studiu introductiv al lui Dumitru Tudor, păstrând fidel conținutul original.

[9] Idem, *Le trésor de Pétrossa. Étude sur l'orfèvrerie antique*, Paris, Éditeur J. Rothschild, 1889.

[10] Pentru mai multe detalii privind activitatea lui Grigore Tocilescu, vezi Mijomir Mecu, „Grigorie G. Tocilescu (1850–1909), inițiatorul arheologiei clasice științifice în România", în Alexandru Barnea (coord.), *Arheologia clasică în România. Primul secol*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, pp. 71–140.

[11] Cf. Oana Damian, *De la Muzeul Național de Antichități la Institutul de Arheologie «Vasile Pârvan»,* Istoric – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" (accesat la 1 septembrie 2025).

[12] Corina Borș, *op. cit.*, p. 50.

Transilvania[13], unde săpăturile sistematice și elaborarea mai multor repertorii arheologice erau deja în curs.

Rezumând meritele secolului al XIX-lea se impune sublinierea câtorva idei suplimentare care, prin legătura lor directă cu legislația ulterioară, pregătesc trecerea către analiza inițiativelor din secolul XX. Sfârșitul de secol nu doar că transformă funcția principală a Muzeului Național de Antichități, din una pur colecționară într-una activă, responsabilă de dirijarea și coordonarea studiilor arheologice, dar marchează și apariția, pentru prima dată, a două legislații mai cuprinzătoare pentru protejarea patrimoniului. Este vorba așadar de cele două rezoluții adoptate în 1892: *Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice*[14] și *Legea pentru restaurarea și conservarea monumentelor antice*[15].

Textul celor două legi se distinge de această dată printr-o redactare mult mai amplă și elaborată decât în cazul celor precedente. Astfel, încă de la primul articol se stipulează că „nimeni nu poate face săpături pentru descoperirea monumentelor sau obiectelor antice fără autorizația Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice"[16]. Această autorizație se va acorda, după prezentarea dovezii apartenenței terenului și după înștiințarea în prealabil a autorităților competente (art. 2 și 3). Legea reglementează, de asemenea, regimul de proprietate asupra descoperirilor (art. 6) și stabilește sancțiuni pentru distrugerea sau înstrăinarea bunurilor. Spre deosebire de legislațiile ulterioare, unde sancțiunile sunt clar determinate, în acest caz, acestea erau stabilite proporțional cu valoarea obiectelor (art. 7). Pentru a asigura o aplicabilitate mai eficientă a legii, se hotărăște instaurarea unei comisii „consultative compusă din bărbații cei mai competenți în științe arheologice și istorice". Această comisie formată din doi membri ai Academiei Române, directorul Muzeului de antichități din București și un arhitect, purta numele de „Comisia monumentelor publice" și avea sediul în București[17].

Comisia Monumentelor Publice, care avea să devină Comisia Monumentelor Istorice, s-a dovedit un for de o importanță deosebită în aplicarea legislațiilor ulterioare. Încă de la apariția acesteia, unul dintre principalele atribute a fost „relația monumentului cu mediul dat, cu contextul istoric"[18]. Nu în ultimul

[13] Mircea Babeș, *Marile etape ale dezvoltării arheologiei în România,* în „SCIVA", nr. 3, iulie-septembrie, 1981, p. 323.

[14] *Ibidem,* p. 227.

[15] Ambele legislații au intrat în vigoare odată cu publicarea în „Monitorul Oficial", nr. 187/24 noiembrie 1892.

[16] *Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice,* în „Monitorul Oficial", nr. 187/24 noiembrie 1892.

[17] Mihai Niculaescu, *Legea pentru descoperirea monumentelor și obiectelor antice – prima lege de patrimoniu,* în „Valachica – Studii și cercetări de istorie și istoria culturii", nr. 9/1977, p. 454.

[18] Ioan Opriș, *Comisiunea Monumentelor Istorice,* București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 23.

rând, „reglementarea prin lege a circulaţiei valorilor cultural-istorice şi artistice, măsurile de protecţie impuse de lege pentru conservarea şi restaurarea lor, a permis să se înceapă valorificarea ştiinţifică a patrimoniului naţional”[19], lucru ce se va dovedi deosebit de util în demersul statului român din perioada interbelică, atât pentru diseminarea și promovarea ideilor de continuitate istorică, cât și pentru argumentarea noilor realităţi teritoriale, în contextul transformării României într-un stat multietnic.

Tocmai de aceea, reglementările legislative adoptate în anul 1892 rămân deosebit de relevante. Legislaţiile elaborate în secolul XX nu doar că se sprijină pe aceste norme, dar funcţionează concomitent în anumite situaţii. Nu este întâmplător că Vasile Pârvan, considerat părintele arheologiei românești, sublinia încă din 1906 necesitatea unei bune organizări a Muzeului Naţional și a unei biblioteci specializate, argumentând că „trebuie să se înţeleagă şi la noi că antichităţile nu-s sport, ci o ştiinţă”[20].

În acest sens, Vasile Pârvan s-a preocupat încă de la preluarea funcţiei de director al Muzeului Naţional de Antichităţi[21] de instituirea unui program bine definit, atât pentru cercetarea arheologică, cât și pentru protejarea patrimoniului. Viziunea sa avea să fie susţinută în mod direct prin adoptarea Legii din 1913[22], act normativ care consolidează autoritatea Comisiunii și pune un accent sporit pe necesitatea protejării patrimoniului, întrucât „conservarea unui monument istoric consistă în apărarea lui contra vremurilor ori a oamenilor”[23]. În acest sens, pentru a acoperi noile necesităţi, se consideră necesar instituirea unui corp de specialiști pe lângă Comisiune „care să răspundă de anumite servicii indispensabile bunei sale funcţionări și îndeplinirii atribuţiilor ce îi revin prin lege”[24].

O altă prevedere semnificativă a Legii din 1913 se referă la protecţia juridică a monumentelor. Spre deosebire de Legea din 1892, care garanta doar o protecţie temporară, noul act normativ instituie o procedură sistematică de inventariere a monumentelor istorice. Astfel, niciun monument sau ruină inclusă în inventarul general nu poate fi restaurat, cercetat, modificat sau demolat fără

---

[19] Mihai Niculaescu, *op. cit.*, p. 459.

[20] Vasile Pârvan, *Câteva cuvinte cu privire la organizaţia provinciei Dacia traiana, cu prilejul unei cărţi noi asupra acestei cestiuni*, în „Convorbiri literare”, 40, 1906, nr. 8 (aug.), pp. 747–776; Apud Alexandra Ștefan, *Vasile Pârvan, istoric al antichităţii clasice în România, fondator al şcolii naţionale de arheologie şi epigrafie,* în „SCIVA”, 33, nr. 3, iulie-septembrie, 1982, p. 306.

[21] În 1910, fiind precedat de George Murnu.

[22] *Lege pentru conservarea şi restaurarea monumentelor istorice,* în „Monitorul Oficial”, nr. 21/28 aprilie 1913.

[23] Șt. Radu, *Monumentele, locuinţa şi credinţa*, București, 1922, p. 43. Apud Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 57.

[24] Cezara Mucenic, *Legislaţia privind Monumentele Istorice din România, 1892–1992,* în „Revista Monumentelor Istorice”, nr. 2, 1992, p. 16.

autorizarea Comisiunii Monumentelor Istorice (art. 10). De aici decurge și procedura prin care aceste monumente pot fi cercetate. Întrucât, „arheologia este mâna dreaptă pentru studierea monumentelor istorice”[25], pentru prima dată se prevăd fonduri anuale pentru săpături, asigurate de Casa Monumentelor Istorice, instituţie înființată concomitent cu această lege.

În final, o altă noutate a Legii din 1913 privește sancțiunile pentru nerespectarea prevederilor privind monumentele istorice. Legea stabilește valori precise în cazul distrugerii monumentelor sau ruinelor clasate, conform articolului 10, care prevede că: „Orice restaurare sau reparare, cum și orice căutare întreprinsă fără autorizaţia[26], se va pedepsi cu amendă de la 100–5.000 lei și cu cheltuiala repunerii monumentului sau ruinei în starea primitivă”[27].

Legea din 1913, deși adoptată în perioada antebelică, poate fi considerată prima reglementare legislativă cu caracter modern, întrucât cuprinde prevederi referitoare la aproape toate aspectele legate de protecţia patrimoniului, cât și reglementări despre regimul săpăturilor arheologice. Analizată în detaliu, legea evidenţiază evoluţia cercetării arheologice pe teritoriul României. Pentru prima dată de la apariţia studiului arheologic în spaţiul românesc, acesta se apropie de nivelul practicilor occidentale, atât din perspectiva metodei, cât și a reglementărilor legislative. Mai mult, în cadrul studiului propus ea trebuie analizată comparativ cu prima legislaţie apărută pe teritoriul României după Primul Război Mondial, după desăvârșirea idealului naţional.

Odată cu încheierea Primului Război Mondial, România se confruntă cu noi realităţi teritoriale: Vechiul Regat integrează provincii[28] cu tradiţii istorice distincte și cu legislaţii diferite sau insuficiente în numeroase privinţe. În consecinţă, statul român iniţiază rapid elaborarea unor reglementări menite să uniformizeze aceste discrepanţe. Protecţia patrimoniului și studiul arheologic nu fac excepţie, astfel că, încă din 1919[29], apare prima lege în domeniu. Cu toate acestea, efectele sale se vor dovedi limitate, discrepanţele fiind dificil de depășit, ceea ce explică menţinerea unei oarecare descentralizări.

Deși adoptată imediat după război, legea beneficiază de o deschidere remarcabilă. Bazată în mare parte pe prevederile Legii din 1913, aceasta introduce însă și modificări semnificative: extinde măsurile de protecţie și conservare,

---

[25] Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 56.

[26] Autorizaţia prealabilă a Comisiunii Monumentelor Istorice

[27] *Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice,* în „Monitorul Oficial”, nr. 21/28 aprilie 1913, p. 885.

[28] Keith Hitchins, *România: 1866–1947,* București, Editura Humanitas, 2023, pp. 320–332.

[29] *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice,* în „Monitorul Oficial”, nr. 82/28 iulie 1919 (Decretul-lege este dat de Ferdinand I la 24 aprilie 1919).

consolidează rolul Muzeului Naţional de Antichităţi şi instituie secţiuni regionale ale Comisiunii. Aceste reforme erau necesare pentru a răspunde „condiţiilor noi create de cadrul României Mari”[30]. Deși înlocuiește legea precedentă, anumite prevederi sunt păstrate. Autoritatea competentă rămâne Comisiunea Monumentelor Istorice, sub supravegherea Ministerului Instrucţiunii Publice şi al Cultelor (art. 1), iar orice săpătură sau intervenţie asupra monumentelor poate fi realizată numai cu autorizaţia acestei Comisii (art. 2b). Se menţine, de asemenea, alocarea anuală de fonduri pentru săpături, asigurate din bugetul aceleiași instituţii menţionate anterior (art. 12a), în timp ce sancţiunile pentru distrugerea monumentelor rămân similare celor prevăzute de legislaţia antebelică. De această dată, pentru a asigura o protecţie mai eficientă a monumentelor, legea prevede obligaţia păzirii acestora de către autorităţile statului. Nerespectarea acestei prevederi atrage sancţiuni, conform articolului 5:

„Serviciile Statului, judeţelor şi comunelor sau stabilimentelor publice sunt ţinute să asigure paza și conservarea monumentelor sau obiectelor clasate, în cazul când nu s-au luat măsuri speciale în acest sens. Cheltuielile aferente sunt în sarcina lor. Funcţionarii administrativi, silvici, domeniali, inginerii Statului, judeţelor sau comunelor, cum și membrii corpului didactic și ai clerului, sunt îndatoraţi de a comunica Comisiunii orice abatere de la legea de faţă. Orice păzitor care va lăsa să se distrugă, mutileze sau înstrăineze un monument sau un obiect aflat în paza lui, va fi pedepsit cu închisoare de la 8 zile până la 3 luni, sau cu o amendă de la 10–500 lei, sau cu amândouă pedepsele împreună”[31].

Dacă aceste prevederi reprezintă principalele prerogative preluate, există totuși și diferenţe semnificative, determinate de noile realităţi culturale. Astfel, Comisiunea dobândește o mai mare independenţă, membrii săi fiind selectaţi din rândul celor mai înalte foruri, și nu doar numiţi de minister, conform articolului 9: „Prima Comisiune ce va fiinţa după noua lege va fi compusă, precum urmează: un membru desemnat de Academia Română, directorul general al Arhivelor Statului, directorul Muzeului de antichităţi și 2 membri desemnaţi de Minister, dintre cari unul va fi un profesor al școalei de arhitectură”[32]. La rândul lor, aceşti membri vor desemna alţi patru, iar structura Comisiei se reînnoiește cu o treime la fiecare trei ani, prin tragere la sorţi.

Elaboratorii *Legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice*, împreună cu autorităţile statului român, au identificat corect problemele ce puteau să apară din încercarea de a uniformiza politicile privind protejarea

[30] Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 57.

[31] *Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice,* în „Monitorul Oficial”, nr. 82/28 iulie 1919, pp. 8–9.

[32] *Ibidem,* p. 10.

patrimoniului și studiul arheologic într-un interval relativ scurt. În consecință, spre deosebire de alte legislații interbelice care urmăreau aducerea tuturor provinciilor recent integrate la același nivel, în acest domeniu se menține o anumită descentralizare, evidențiată cel mai clar în articolul 10[33]. Conform acestui articol, se instituie Comisii Regionale[34], consolidând rolul Comisiei Monumentelor Istorice și oferindu-i posibilitatea de „a-și transfera o parte din autoritate secțiunilor regionale pe baza unui regulament special aprobat de minister"[35]. Rațiunea creării regionalelor a fost eminamente practică (pentru a oferi o protecție mai sporită a monumentelor în teritoriu), dar totodată a ținut seama „de specific, tradiții, inițiativa și orgoliul local, de posibilitatea antrenării comunitare într-o atât de amplă și complexă lucrare"[36]. Așa se explică menținerea unui regim descentralizat în acest domeniu.

Reforma instituită prin legea din 1919 a rămas în vigoare pe întreaga perioadă interbelică, constituind fundamentul juridic pentru desfășurarea săpăturilor arheologice și protecția monumentelor. Abia în 1948, odată cu desființarea Comisiunii Monumentelor Istorice[37], această legislație a fost abandonată, ceea ce a determinat, pentru o perioadă, dacă nu un declin, cel puțin un îngheț al progreselor înregistrate[38].

Inițiative legislative privind protejarea patrimoniului au mai existat în perioada interbelică. Deși legea analizată anterior rămâne singura adoptată, alte propuneri au fost formulate însă, din păcate pentru studiul arheologic din România, acestea au rămas la stadiul de proiect, iar efectele lor se resimt și în prezent. Cel mai ambițios dintre aceste proiecte are în centru o nouă generație de arheologi, majoritatea formați în Occident, în cadrul instituțiilor românești înființate imediat după încheierea Primului Război Mondial. Desigur, ne referim aici la Accademia di Romania din Roma[39] și la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses[40].

Tradiția trimiterii tinerilor români la studii în Occident nu era una recentă,

[33] *Ibidem,* p. 11.

[34] Sunt create astfel de Comisii la Chișinău, Cernăuți, Lugoj, Craiova și Cluj.

[35] Cezara Mucenic, *op. cit.,* p. 14.

[36] Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 159.

[37] Decretul Nr. 2223, în „Monitorul Oficial", 29 decembrie 1947.

[38] Pentru o privire detaliată, vezi Marius Cosac, *Cercetarea arheologică și activitatea muzeelor de istorie din România în documente ale fostei securități,* Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023.

[39] George Lăzărescu, *Prezențe românești în Italia*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995; Idem, *Școala Română din Roma,* București, Editura Fundației Culturale Române, 2002; Mihai Bărbulescu, Damian, M. Iulian, Veronica Turcuș, *Accademia di Romania din Roma 1922–2012,* Roma, Accademia di Romania, 2012; Constantin Liviu Demeter*, Evoluția Școlii Române din Roma în timpul directoratului Vasile Pârvan*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2022.

[40] Vasile-George Ursu, *Școala Română din Paris (Fontenay-aux-Roses) – file semnificative din istoria unei instituții românești dispărute în negura timpului,* în „PLURAL" vol. 7, nr. 1, 2019, pp. 18–33.

iar cele două centre înființate se înscriau firesc în continuitatea acestei tradiții, reprezentând forma instituționalizată a practicilor începute în secolul XIX sau chiar anterior. Prin deschiderea unor asemenea instituții, România se înscrie practicii occidentale de a întreține institute în marile centre culturale – în special la Roma – și, totodată, consolidează legăturile tinerilor români cu mediul academic european, oferindu-le un cadru stabil și necesar formării. Tocmai de aceea, odată reveniți în țară după cercetări desfășurate în unele dintre cele mai importante situri arheologice europene și conștienți de necesitatea unei legislații coerente pentru protejarea patrimoniului și susținerea cercetării arheologice, numeroși bursieri ai institutelor menționate (în special cei ai Accademiei di Romania din Roma) au sprijinit și s-au implicat activ în elaborarea și promovarea unui proiect atotcuprinzător.

Din fericire, acest demers laborios s-a păstrat în Arhiva Istorică a Muzeului Național de Antichități[41], fapt ce permite astăzi analiza și dezbaterea în detaliu a textului redactat. Documentul în discuție este cunoscut sub denumirea de *Anteproiect de lege pentru ocrotirea monumentelor antice, pentru întemeierea Colegiului Arheologic și a Comisiunii Arheologice a României și pentru organizarea muzeelor de antichități*[42]. Structurat pe 86 de articole, forma finală a textului *Anteproiectului*, este redactată în anii 1936–1937, de către membri Colegiului Arheologic Român[43]. Atenția minuțioasă acordată de membri în procesul de elaborare face ca acest anteproiect să reprezinte cel mai ambițios demers legislativ al perioadei interbelice, întrucât acoperă, dacă nu în totalitate, cel puțin aproape toate domeniile esențiale ale protecției patrimoniului și ale cercetării arheologice. Mai mult, deși urmărește înlocuirea legislațiilor anterioare (mare parte dintre ele menționate deja), demersul propus de Colegiul Arheologic se sprijină pe acestea. În acest sens, pe marginea stângă a textului sunt indicate sursele, respectiv legile care au constituit fundamentul redactării anumitor articole[44].

Încă din primele articole ale Anteproiectului sunt stabilite cadrele legale pentru efectuarea săpăturilor și cercetărilor arheologice. Se face o distincție între săpăturile oficiale (art. 3a), care puteau fi realizate exclusiv de Comisiunea

[41] Arhiva MNA – Mapa nr. 8 – Dosar I. Apud Alexandru Păunescu, *Din Istoria arheologiei românești pe baza unor documente de arhivă,* București, Editura AGIR, 2003, p. 85.

[42] Textul integral poate fi consultat la adresa: Anteproiect de lege, (accesat la 12 septembrie 2025) sau în Alexandru Păunescu, *op. cit.*, pp. 88–101.

[43] Organism fondat prin Adunarea din 23 noiembrie 1935. Cf. Alexandru Păunescu, *op. cit.*, p. 102.

[44] Alături de actele normative românești (1892, 1913, 1919), anumite articole fac referire și la legislația italiană (Legea italiană din 1909, Proiectul de lege italian din 1928), ceea ce se explică prin componența Colegiului Arheologic, preponderent alcătuit din foști bursieri ai Accademiei di Romania din Roma.

Arheologică a României la inițiativa statului, și săpăturile autorizate (art. 3a), efectuate la inițiativa persoanelor private. În orice caz, și cercetările din a doua categorie trebuiau să se desfășoare în prezența unui membru al Comisiei. Un alt aspect deosebit de important, prevede că, deși săpăturile oficiale pot fi efectuate exclusiv de membrii Colegiului Arheologic, „în chip excepțional ele pot fi încredințate și altor persoane care au o pregătire de specialitate în domeniu dovedită prin titlul de licențiat într-o specialitate arheologică sau înrudită cu arheologia ori prin titlul de fost membru al Școlilor Române din Roma și din Franța”[45]. Analizând componența membrilor Colegiului la Adunarea constitutivă, se observă că majoritatea îndeplineau ambele criterii. Personalități precum Constantin Daicoviciu, Radu Vulpe, Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Vladimir Dumitrescu sau Emil Panaitescu nu doar că au desfășurat stagii de pregătire la Roma, dar au constituit și repere esențiale pentru dezvoltarea studiului arheologic interbelic și pentru întreaga tradiție a cercetării românești în domeniu.

Pentru a preveni situațiile frecvent întâlnite pe teritoriul țărilor române în secolul XIX, când descoperirile întâmplătoare erau fie distruse[46], fie înstrăinate, proiectul actual include articole care reglementează în mod direct regimul acestor descoperiri (art. 26–28). Pentru a stimula predarea descoperirilor întâmplătoare autorităților statale, proiectul prevedea pentru prima dată acordarea unui premiu „fixat de Comisiunea Arheologică a României după importanța descoperirii”[47]. Încălcarea acestor prevederi atrăgea și sancțiuni bănești semnificativ mai mari decât cele prevăzute de legislațiile anterioare (art. 48)[48]. În acest mod, *Anteproiectul* propus de elevii și colaboratorii lui Vasile Pârvan, se încadrează în sfera legislațiilor moderne în sensul deplin al termenului, stimulând implicarea activă a populației în valorificarea patrimoniului. Trecând dincolo de intervalul cronologic propus, dar păstrând implicațiile, merită cel puțin menționat faptul că prima reglementare juridică în domeniul protejării patrimoniului din România postdecembristă preia referințe esențiale legate de regimul descoperirilor și protecția siturilor din proiectul interbelic[49].

---

[45] Art. 5 al *Anteproiectului de lege pentru ocrotirea monumentelor antice, pentru întemeierea Colegiului Arheologic și a Comisiunii Arheologice a României și pentru organizarea muzeelor de antichități.* Apud Alexandru Păunescu, *op. cit.*, p. 89.

[46] Ilustră este situația Tezaurului de la Pietroasa, care a trecut prin multiple circulații înainte ca autoritățile să intre în posesia lui. Vezi Mihai Bărbulescu, *Istoria arheologiei în România*, București, Editura Academiei Române, 2022, pp. 18–21.

[47] Art. 29 al *Anteproiectului de lege pentru ocrotirea monumentelor antice, pentru întemeierea Colegiului Arheologic și a Comisiunii Arheologice a României și pentru organizarea muzeelor de antichități.* Apud Alexandru Păunescu, *op. cit.*, p. 93.

[48] *Ibidem,* p. 96.

[49] O.G. Nr. 43/2000, în „Monitorul Oficial”, nr. 45/ 31 ianuarie 2000.

Nu în ultimul rând, în timp ce prima parte a textului se concentrează asupra reglementărilor referitoare direct la patrimoniu și la studiul arheologic, a doua parte tratează instituirea Colegiului Arheologic (art. 55–61) și crearea Comisiunii Arheologice a României (art. 62–73)[50]. Statutul Colegiului Arheologic reiese deja din articolele menţionate anterior. Un aspect deosebit de interesant, care reflectă rigoarea și stricteţea proiectului legislativ propus, este reglementat în articolul 61, unde se stipulează că „nu vor putea fi numite în Colegiul Arheologic persoanele care vor fi suferit o penalitate pentru contravenţii și delicte împotriva prevederilor legii pentru ocrotirea monumentelor și obiectelor antice”[51]. În ceea privește Comisia Arheologică a României, ea se creează ca un organism diferit faţă de Comisiunea Monumentelor Istorice, cele două colaborând atunci când situaţia o impunea[52]. Forul nou creat se va afla sub autoritatea Ministerului Cultelor și Artelor (art. 62), principalele sale obiective și atribuţii fiind inventarierea bunurilor mobile și imobile de pe teritoriul României, conducerea și supravegherea săpăturilor arheologice, precum și contribuţia, prin publicaţii, la dezvoltarea programului de studii ştiinţifice asupra antichităţilor naţionale. În virtutea acestei ultime atribuţii, conform articolului 71, Comisiunea va prelua asupra sa periodicul instituit de Vasile Pârvan, *Dacia*[53].

Din păcate pentru arheologia românească și pentru cadrul legislativ aferent, anteproiectul propus de acești specialiști nu a fost niciodată adoptat ca lege. Ultima întrunire a Colegiului a avut loc în 1938[54], iar după această dată nu există documente care să ateste continuarea activităţii organismului. Rămâne, astfel, doar o consideraţie pur ipotetică și teoretică să ne întrebăm ce s-ar fi întâmplat dacă demersul ar fi fost adoptat ca lege. Cu toate acestea, meritul generaţiei de arheologi formate în perioada interbelică rămâne unul de impact vizibil, manifestându-se chiar și dincolo de constrângerile și cenzura impuse de regimul comunist. În ciuda tuturor neajunsurilor legislative care au marcat

---

[50] Articolele complementare, până la articolul 83, se referă la statutul și activitatea muzeelor, ultimele trei constituind dispoziţii finale care abrogă orice alte legi aflate în contradicţie cu prevederile proiectului.

[51] Art. 61 al *Anteproiectului de lege pentru ocrotirea monumentelor antice, pentru întemeierea Colegiului Arheologic și a Comisiunii Arheologice a României și pentru organizarea muzeelor de antichităţi.* Apud Alexandru Păunescu, *op. cit.*, p. 98.

[52] În cazul în care data unui obiect mobil sau imobil nu poate fi clar determinată în sensul articolului 1 din prezenta lege.

[53] „Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie”, din 1957 „Dacia. Revue d’archéologie et d’histoire ancienne”.

[54] Ioan Opriș, *Geneza Comisiei Naţionale de Arheologie,* în „Muzeul Naţional”, nr. 19, 2007, pp. 346–347.

perioada interbelică, acest interval are totuși meritul de a crea o legătură absolut necesară între „nivelul ştiinţific în materie de arheologie (în special pentru epoci diferite de cea clasică, greco-romană) și posibilitatea de formulare a unui cadru juridic coerent”[55].

Dezbaterile privind cadrul legislativ destinat protejării patrimoniului și reglementării studiului arheologic continuă și astăzi, la mai bine de trei sferturi de secol de la elaborarea ultimului proiect de lege interbelic. În ciuda progreselor semnificative realizate în acest domeniu, adesea înregistrate doar ca urmare a alinierii la legislaţiile europene sau internaţionale, arheologia românească continuă să se confrunte cu aceleași probleme: insuficienţa fondurilor alocate săpăturii, arheologii se află în același stagiu organizatoric, în timp ce Comisia Arheologică are doar rol consultativ, propunerile ei fiind adesea amânate sau ignorate de către factorul decizional.

[55] Corina Borș, *op. cit.*, p. 69.

La răspântii: arheologia transilvană în perioada interbelică

FÁBIÁN István*

Unirea Transilvaniei cu România a produs schimbări și rupturi radicale atât la nivel demografic și economic, cât și în evoluția arheologiei transilvane. Dezvoltarea acesteia în secolul al XIX-lea a fost una destul de unitară: de la o „modă" nobiliară și clericală la o știință cu un statut bine definit. Acest statut a permis arheologiei transilvane să aibă o identitate și caracteristici regionale clare, în ciuda puternicei influențe venite din partea Budapestei. Acest proces a luat o turnură radicală după 1919: o parte din inventarul arheologic al Muzeului Transilvănean a fost mutat la Budapesta (cel puțin pe moment), în timp ce cadrele profesorale și-au continuat activitatea (cu un succes mai mult sau mai puțin moderat) la Universitatea din Szeged[1]. Evoluția arheologiei transilvane în perioada interbelică a stat sub semnul personalității dominante a lui Constantin Daicoviciu (1898–1973) care, din poziția de profesor al Universității clujene, a încercat să creeze o autonomie științifică de linia bucureșteană. Și aceasta cu atât mai mult cu cât perioada de început a anilor '20, inclusiv școala arheologică clujeană, a stat în umbra personalității remarcabile a lui Vasile Pârvan care, deși „n-a predat la Cluj, a fost adevăratul *spiritus rector* al universității (…). Una din creațiile lui Pârvan la Cluj a fost Institutul de Studii Clasice, întemeiat formal în 1919, „reînființat" și devenind activ în 1928–1929, deținând bibliotecile reunite de filologie clasică, arheologie și istorie antică (aproximativ 20.000 volume), Muzeul de Antichități (cu secțiile preistorică, dacică, romană-provincială și numismatică) și colecțiile de artă (…). Institutul de Studii Clasice continua astfel activitatea Institutului de Arheologie

* Lector universitar, dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureș

[1] T. Szabó Csaba, *Erdélyi régészet II*, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2019 (în continuare: *Erdélyi...*), p. 56.

și Numismatică al universităţii maghiare din Cluj. Din 1932 a apărut revista *Anuarul Institutului de Studii Clasice din Cluj*"[2].

Începutul deceniului al treilea este marcat de mai multe provocări: pe de o parte, trebuia găsit urgent personal calificat în muzeele transilvane și la universitatea clujeană; pe de altă parte, exista o ruptură clară între linia reprezentată de discipolii „școlii" Posta Béla (dintre care mulţi s-au refugiat la Szeged) și linia reprezentată de noua școală de arheologie al cărui coordonator era Constantin Daicoviciu[3]. Format în mediul academic clujean, între anii 1918–1922, Daicoviciu obţine licenţa în filologie clasică cu „Magna cum laude". La 1 martie 1921 este numit practicant la Institutul de Arheologie și Numismatică al Universităţii din Cluj, iar din 1924 i se încredinţează conducerea săpăturilor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pe care le va continua până în 1936. În perioada 1925–1927, este bursier la Școala română din Roma, specialitatea istorie antică și arheologie clasică. În 1928, întors în ţară, este numit asistent la Catedra de istorie antică, în același an obţinând și titlul de doctor, în specialitatea arheologie și istorie antică. În perioada 1929–1932, efectuează mai multe călătorii de studiu în Austria, Germania, Franţa, Grecia și Ungaria, unde va deprinde metode noi – folosite pe plan european în cercetările arheologice – pe care le va aplica pe teren. Între anii 1932–1938, a fost conferenţiar de Antichităţi și Epigrafie la Universitatea din Cluj, iar în perioada 1938–1948, profesor titular de Arheologie și Preistorie la aceeași universitate. Daicoviciu va deţine și importante funcţii administrative: decan al Facultăţii de Litere și Filozofie a Universităţii Cluj-Sibiu (1940–1941; 1945–1946); rector al Universităţii din Cluj (1957–1968); secretar al Comisiei Monumentelor istorice din Transilvania (1921–1940); director al Institutului de Studii clasice, al Institutului de Istorie din Cluj (1949–1973); director al Muzeului de istorie a Transilvaniei (1945–1973)[4]. Daicoviciu și discipolii săi vor începe (sau vor relua după caz) o serie de cercetări arheologice: un exemplu concludent este reluarea săpăturilor arheologice de la Sarmisegetusa Regia. Și toate acestea în contextul în care arheologia transilvană se afla la răspântii: pe o parte, școala arheologică dualistă era în cădere liberă, pe de alta, noul sistem administrativ avea o serie de lacune care au permis distrugerea/dispariţia multor descoperiri/colecţii. Perioada este descrisă de directorul Muzeului Naţional al Unirii din Alba-Iulia, Laurenţiu Opriș în 1928: „Cu începerea nouei stăpâniri române, din cauză că unii amatori de arheologie sunt ocupaţi în alte direcţii, alţii decedaţi,

[2] Mihai Bărbulescu, *Istoria Arheologiei în România*, București, Editura Academiei Române, 2022, p. 239.

[3] T. Szabó Csaba, *op. cit.,* p. 57.

[4] Marius Grec, *Arheologia între știință și pasiune,* Arad, Vasile Goldiș University Press, 2009, pp. 55–56.

se opresc deodată toate strădaniile spre scormonirea în sânul pământului după obiecte arheologice și săpăturile sistematice de pe vremuri încetează… Astfel, în cei 10 ani după Unire mai toate lucrările arheologice încetează, ba din lipsa de mijloace materiale și altor împrejurări nu se mai face nici o dare de seamă publică în scris, nici nu se mai ţin conferenţe arheologice după cum era obiceiul pân-atunci în Alba Iulia"[5].

Pe teren, situaţia este destul de ambiguă: pe de o parte, avem soarta tristă a muzeului lui Bela Cserni și furtul endemic din patrimoniul arheologic albaiulian[6] (cel mai răsunător caz fiind cel al lui Bozso Mihaly care, în anii ’20 a descoperit în Partoș o statuetă de bronz a lui Sol, dar până la intervenţia autorităţilor statueta a dispărut pe piaţa neagră)[7]. Pe de altă parte, totuși sunt reluate săpăturile în multe zone ale ţării: „D. M. Teodorescu și Ferenczi Sándor săpau la Costești, Constantin Daicoviciu și Mallász József cercetau Ulpia Traiana Sarmizegetusa, la Breţcu săpa Emil Panaitescu, Lechinţa de Mureș era cercetată de Dorin Popescu, la Ariușd săpa László Ferenc, iar G. G. Mateescu săpa la Tibiscum"[8].

Epoca interbelică a însemnat și o serie de descoperiri de o valoare inestimabilă: la începutul anilor ’30 la Alba Iulia, în partea sudică a fortificaţiei Vauban, s-a descoperit un Mithraeum. Chiar dacă nu s-a putut identifica cu exactitate locul descoperirii, artefactele ce au văzut atunci lumina Soarelui, au fost salvate doar datorită profesionalismului profesorului Vasile Cucui care, în cadrul Liceului „Mihai Viteazul", a pus bazele unei preţioase colecţii. În 1924 la Suseni avea loc o descoperire „senzaţională care, este unul din exemplele cele mai elocvente cum poate un artefact să modeleze istoria unei comunităţi sau regiuni"[9]. Este vorba de tezaurul de epoca bronzului care conţinea 91 de piese, cea mai însemnată fiind, bineînţeles, faimoasa fibulă, care va deveni cel mai cunoscut artefact al Transilvaniei epocii bronzului și un simbol al muzeului mureșean.

Pe planul ideatic și politic arheologia transilvană interbelică se afla „la răscruci", cu un „război ideologic care a avut multe cauze și forme". Cazul lui Roska Marton este poate cel mai evident în acest sens.

Roska Márton (1881–1961), unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai școlii arheologice transilvane iniţiate de Posta Bela, în noiembrie 1919 a fost

[5] Leonte Opriș, *Muzeul Unirii. Călăuză pe anii 1929–1930,* apud Mihai Bărbulescu, *op. cit.,* p. 223.

[6] Szabó Csaba, „Histories of archaeology in Transylvania. A short overview", în Csaba Szabó, Viorica Rusu-Bolindeţ, Gabriel Tiberiu Rustoiu, Mihai Gligor (eds.), *Adalbert Cserni and his Contemporaries the Pioneers of Archaeology in Alba Iulia and Beyond,* Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, p. 381.

[7] Idem, *Erdélyi* ..., p. 57.

[8] Mihai Bărbulescu, *op. cit.,* p. 223.

[9] T. Szabó Csaba, *Erdélyi* ... p. 58.

arestat pe motiv că avea legături cu Armata Roşie Maghiară[10]. Chiar dacă în mai 1920 este eliberat, Roska va rămâne marcat de această experienţă. După ce depune jurământul către statul român, va fi reangajat la Universitate ca asistent universitar. În vara anului 1924, a fost promovat la gradul de şef de lucrări. Ca semn al recunoaşterii şi aprecierii profesionale, a primit şi alte însărcinări importante. A fost singurul specialist maghiar din cadrul Comitetului de Stat pentru Protecţia Monumentelor din Transilvania care, pe lângă activitatea de supraveghere în numele acesteia, organiza şi săpături arheologice. La locul său de muncă a caracterizat astfel situaţia ambivalentă din anii '20: „există mulţi neaveniţi dar din fericire, la conducerea Muzeului de Numismatică şi Arheologie a fost numit profesorul D.M. Teodorescu, un bun specialist şi un coleg înţelegător şi nobil, care respecta durerea colegilor săi şi le aprecia trecutul ştiinţific şi sub conducerea căruia munca a putut să reînceapă"[11]. „Aceste rânduri ilustrează foarte bine faptul că, indiferent de epocă şi naţionalitate, linia de demarcaţie trebuie trasă în primul rând între *competenţă* şi *incompetenţă*, între *muncă* şi *indolenţă* şi, în acest sens, atât Theodorescu, cât şi Roska au fost specialişti de prim rang, *competenţi* şi *muncitori*"[12]. De altfel, alături de Teodorescu şi Roska în anii '20–'30 veniseră şi „Emil Panaitescu (1885–1958) conferenţiar din 1919, iar din 1926 profesor la Catedra de Istorie Antică; George G. Mateescu (1892–1929) era conferenţiar suplinitor de epigrafie şi antichităţi greco-romane din 1926 şi titular în anul următor (...), Kovács István – arheolog şi Ferenczi Sándor – preparator"[13]. Relaţiile lui Roska cu colegii erau ambivalente: se înţelegea bine cu Teodorescu, dar era în conflict cu Panaitescu (urmaşul lui Teodorescu), cu Constantin Daicoviciu şi mai ales cu Vasile Pârvan. Celui din urmă, într-o scrisoare, Roska i-a afirmat că de ar pleca el din tară, ar dispărea jumătate din arheologii din România, la care Pârvan răspunde: „E deci o greşeală în scrisoarea d-voastre a crede că puteţi trata cu mine de la egal la egal, pe bază de răspunderi egale. D-voastră sunteţi unul din mulţii colaboratori ai Institutului naţional român de arheologie, încredinţat conducerii mele. Dacă d-voastră veţi pleca în Ungaria, va pleca nu 1:2 din arheologia Regatului Român, ci o parte mai mică la înlocuirea căreia noi lucrăm aici din plin prin creşterea de tineri cercetători

[10] Vincze Zoltán, *Roska Márton, a Kolozsvári régészeti iskola megalapitoja,* în „Honismeret", 33, 2005, 5, p. 12; Gáll Erwin *Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örménymagyar tudós kora középkori tanulmányaihoz,* în „Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem és Régiségtárából", uj sorozat VI–VII. (XVI–XVII.) kötet, 2011–2012, *passim*.

[11] Vincze Zoltán, *art.cit.,* p. 12.

[12] Erwin Gáll, *Márton Roska (1880–1961) şi cercetarea arheologică a secolelor X–XI,* în „SCIVA", tomul 61, nr. 3–4, Bucureşti, 2010, p. 289.

[13] Mihai Bărbulescu, *op. cit.,* p. 239.

serioşi în preistorie întâi cu studii în ţară, iar apoi perfecţionaţi în străinătate. Prin urmare, cred că d-voastră, ca un cetăţean leal al statului român şi ca un învăţat obiectiv, sunteţi dator a justifica situaţiunea d-voastre, foarte onorabilă, de şef de lucrări la o universitate română prin publicaţii ştiinţifice în organele româneşti. Atitudinea mea viitoare – de caracter oficial – faţă de d-voastră va depinde de împlinirea leală şi completă a acestei îndatoriri din partea d-voastre faţă de statul român al cărui funcţionar ştiinţific sunteţi"[14]. În 1936, Roska a fost acuzat de revizionism, suspendat de la universitate, condamnat de un tribunal militar la închisoare, pe care n-a mai apucat s-o execute, fiindcă foarte curând s-a bucurat de o amnistie, după care a plecat în Ungaria, la Universitatea din Debrecen. Tânărul preparator Ferenczi Sándor, foarte apreciat de Pârvan, a fost martor al acuzării în procesul lui Roska. În 1940, în urma dictatului de la Viena, Ferenczi – în loc să se refugieze cu universitatea românească la Sibiu, ca unul ce colaborase la pedepsirea lui Roska – rămâne în teritoriul cedat şi se pomeneşte cu Roska revenit la Universitatea – iarăşi maghiară – din Cluj. Considerat colaboraţionist cu anteriorul regim românesc, este înrolat în armata maghiară (ori s-a înrolat voluntar, după alte surse, ca un soi de „ispăşire") şi trimis pe frontul din răsărit, de unde nu s-a mai întors niciodată (mort în lupte ori în prizonierat)[15]. Soarta lui Ferenczi reflectă destinul tragic al arheologiei transilvănene interbelice.

Cam aceeaşi va fi şi soarta lui Kovacs Istvan, de asemenea unul din elevii eminenţi ai lui Posta Bela. Tânăr arheolog, participă la cercetările de la Sântana de Mureş, cariera lui este întreruptă de Primul Război Mondial şi de prizonieratul rus. După 1918 rămâne la Institutul de Arheologie şi Numismatică, deşi a fost chemat să plece la Universitatea din Szeged. Când la cererea guvernului Averescu, în septembrie 1920, împreună cu mii de colegi de soartă, a depus jurământul de credinţă faţă de statul român, a trebuit să se mulţumească cu cel mai jos grad din ierarhia universitară, cel de asistent universitar (14 decembrie 1920). Printre atribuţiile sale se numărau administrarea colecţiei de medalii moştenite de la Universitatea Ferenc József, precum şi a colecţiei rămase în proprietatea Asociaţiei Muzeului Transilvane, dar utilizate de noua universitate română, şi iniţierea studenţilor universitari în lumea numismaticii[16].

---

[14] Erwin Gáll, *art.cit.,* p. 290 n. 40. Autorul subliniază faptul că consideră că sursa conflictului ar fi ezitarea lui Roska să colaboreze cu revista creată de Pârvan („Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie"), ceea ce nu este în totalitate adevărat, ţinând cont că în chiar primele numere a publicat informaţii despre necropola din secolele XI–XII de la Biharea-Ţiglărie.

[15] Mihai Bărbulescu, *op. cit.,* p. 240.

[16] Vincze Zoltán, *Kovács István, a numizmatikus és régész,* în „Honismeret", 34,1, 2006, p. 17.

Însă, din cauza suferinţelor fizice şi psihice îndurate pe front şi în captivitate, nu mai era decât o umbră a celui care fusese odată, un angajat al instituţiei plin de entuziasm şi neobosit, un om de ştiinţă de mare calibru. Suferinţele fizice cauzate de gută, din ce în ce mai puternică, au fost agravate de încercările din viaţa personală (relaţii familiale nefericite, pierderea fiicei sale în 1924). Nu a mai putut să-şi îndeplinească sarcinile oficiale. În două decenii a participat la doar două săpături: la descoperirea unui cimitir din epoca bronzului târziu (1934, strada Bánság din Cluj-Napoca, împreună cu Sándor Ferenczi şi Octavian Floca) şi la excavarea unui cimitir avar (1938, Tövis, împreună cu Sándor Ferenczi). O singură publicaţie a apărut: prelucrarea în limba română a materialului din cimitirul din epoca bronzului de la Decea Mureşului (1928). A fost un dar al sorţii că directorul institutului, profesorul D. M. Teodorescu, un om cultivat, cu spirit creştin, i-a apreciat meritele profesionale şi i-a iertat slăbiciunile umane.

Nu acelaşi lucru se poate spune despre noua conducere, care l-a înlocuit în 1929, energică, dar nerăbdătoare şi răuvoitoare. Directorul Institutului de Studii Clasice, format din mai multe departamente, profesorul Emil Panaitescu, a refuzat să-i acorde un salariu mai mare, motivând că „până în prezent nu ştie limba română" (29 mai 1930). Absenţele sale din ce în ce mai frecvente din cauza bolii sale în avans au înrăutăţit relaţiile cu superiorii săi. Administratorul institutului, Constantin Daicoviciu, profesor asistent, l-a denunţat pentru „comportament lipsit de respect", iar directorul institutului a iniţiat procedura disciplinară împotriva lui, acuzându-l de „refuzul de a se supune şi lipsă de respect" (1936). Procedura nedemnă şi umilitoare împotriva lui István Kovács – solicitată de ambele părţi, s-a încheiat cu pensionarea sa (1938). A primit şi mărirea de salariu refuzată anterior. Faptul că cariera sa profesională a avut motive politice, dincolo de criza spirituală tragică a celor două decenii de vicisitudini, este demonstrat în mod convingător de renaşterea personalităţii sale de cercetător şi educator în anii de după 1940. Odată cu a doua decizie de la Viena, el s-a putut întoarce din exilul său din Szeged la Universitatea Ferenc József, iar pentru Asociaţia Muzeului Transilvănean s-a încheiat perioada de restricţii şi privare de drepturi. Schimbările politice de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial l-au redus din nou la tăcere, de data aceasta definitiv. Doar prietenii şi cercul restrâns al colegilor săi aveau acces la canalele ascunse ale spiritului său. În aceste momente, „mintea lui funcţiona cu precizia unei lame de ras" (Ferenczi István). Cu toate acestea sănătatea lui se deteriora rapid. Guta care se agrava la mâini era însoţită de cancer la stomac: practic murea de foame. „Şi-a petrecut ultimul an din viaţă închis în camera sa, de unde a plecat din cercul celor apropiaţi în tăcere şi pe

neașteptate, ca și cum – fidel modestiei sale caracteristice modestiei sale – ar fi vrut să dispară neobservat din lumea celor vii”[17].

Dacă observăm în gândirea filosofică interbelică o anumită aplecare spre „ideea dacică” și revigorarea unor nuanțe născute încă în veacul anterior, autohtonismul, tradiţionalismul, ortodoxismul, devenite acum idei ale dreptei, nu aceasta a fost situaţia în gândirea istorică și arheologică și, cu atât mai puţin în practica arheologică interbelică, fiindcă am văzut cercetări asupra dacilor și romanilor deopotrivă. În plus, apar sinteze istorice despre epoca romană. Chiar și un membru marcant al mișcării legionare, Vasile Christescu (care promitea să devină un mare istoric, dacă nu și-ar fi sfârșit viaţa la doar 37 de ani, împușcat în plină stradă de poliție, în 1939, pentru apartenenţa sa politică), a scris lucrări fundamentale pentru acea vreme despre Dacia romană. Dumitru Tudor publica prima ediție (București, 1942) a sintezei despre Oltenia romană. Mihail Macrea a publicat o mică sinteză de istorie a Transilvaniei romane, iar Constantin Daicoviciu scrie despre daci și romani deopotrivă în sinteza sa asupra Transilvaniei în Antichitate. În vremea ocupaţiei maghiare a nordului Transilvaniei, aceste lucrări se adresează – destul de lămurit – și celor care deciseseră la Viena în 1940, căci sunt scrise în limbile lor: Macrea publică sinteza sa în italiană, iar Daicoviciu publică o ediție în germană și alta în italiană (ambele în 1943), pe când înainte și după război 1938, respectiv 1945) publică sinteza despre Transilvania în franceză.

[17] *Ibidem*, p. 18.

Influențe în artele vizuale din zonele periferice. Rolul lui Pál Spanyár și Ferenc Rezső Haáz în dezvoltarea artelor plastice din Odorheiu Secuiesc

LŐRINCZ Ildikó*

Posibilităţile artelor plastice la începutul secolului XX într-un orășel periferic, fără cultură vizuală

Deşi în ultimii 70 de ani şi în prezent se manifestă un interes demn de menţionat pentru artele plastice în oraşul Odorheiu Secuiesc, situat în judeţul Harghita, realizările plastice de la începutul secolului trecut şi între cele două războaie a căzut în mare parte în uitare. Astăzi există valoroase fonduri de artă plastică în muzeul local, există şi colecţii private importante în oraş, se organizează în continuu expoziţii cu un interes public considerabil. Există liceu de artă cu profil de arte vizuale şi muzică, trăiesc şi creează aici mai mulţi creatori cunoscuţi, dar studii sau albume care să prezinte în mod sistematic istoria artei plastice locale nu s-au realizat. Din ianuarie 2022 lucrez la Galeria de Artă din cadrul muzeului local, organizez expoziţii de artă plastică, prezentând creatorii locali din cei 135 ani trecuţi, şi pentru această activitate prea puţine informaţii se găsesc despre foştii profesori de desen repartizaţi în marile şcoli ale oraşului în perioada 1890–1945. Iar lipsa unor studii sau monografii dedicate acestei teme a condus, treptat, la diminuarea recunoaşterii valorii artei plasticii locale.

Mai întâi de toate ar trebui să studiem, care sunt condiţiile şi posibilităţile formării culturii artelor plastice într-un oraş periferic, sărac, fără cultură vizuală. Despre contextul cultural al oraşului din vremea absolutismului Monarhiei Austro-Ungare scrie istoricul Károly István Novák şi profesorul de literatură

* Doctorand, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Gusztáv Hermann, dar în studiile lor găsim doar câteva referiri legate de artele plastice, deşi atât perioada numită „acele vremuri fericite de pace”[1], cât şi deceniile dintre cele două războaie mondiale, mai dinamice din punct de vedere cultural, au fost bogate în evenimente expoziţionale. Despre istoria culturii oraşului în secolele XIX–XX oferă o imagine detaliată volumul lui Gusztáv Hermann[2], dar el se ocupă mai mult cu istoria literaturii, muzicii şi a teatrului. Mai multe studii ale istoricului local András Lajos Róth prezintă activitatea artistică a asociaţiunilor din Odorhei[3], care au fost organizatoare importante de evenimente culturale. În anul 1908 au existat 30 de asociaţiuni şi societăţi în Odorheiu Secuiesc cu o bogată activitate culturală, o activitate autonomă tot mai bogată şi diversificată. Caracterizând atmosfera de la început de secol într-un mic oraş transilvănean şi surprinzătoarele sale actualităţi la începutul secolului XX, András Róth scrie: „Chiar dacă cu întârziere, informaţiile au ajuns şi aici: în orăşelul micuţ s-a mişcat ceva”[4]. În prefaţa sa, Róth descrie oraşul astfel: „Dorim să prezentăm atmosfera unui oraş de la începutul secolului trecut, unde transportul rutier era destul de precar, circulaţia automobilelor doar o curiozitate, primul tren a intrat în oraş abia în 15 martie 1888, iar linia secundară care ducea spre staţia finală a gării abia se construia la începutul secolului trecut; unde telegraful funcţiona cât de cât, dar reţeaua de telefonie era doar într-un stadiu de planificare. Un mic oraş în proces de modernizare, unde viaţa de la început de secol părea, la prima vedere, confortabilă, ponderată, lipsită de mari zguduiri. Totuşi, acest mic oraş privea cu îndrăzneală spre marile oraşe şi mai ales spre capitală, dorind să le imite”[5].

Practicarea artelor plastice are ca premisă incontestabilă declanşarea procesului de modernizare: industrializarea, urbanizarea, formarea şi dezvoltarea sistemului educaţional, construirea reţelei de transport şi introducerea curentului electric. Începând cu anii 1870, şi în cadrul Monarhiei Austro-Ungare s-a conturat un proces care a adus schimbări majore atât în urbanizare, cât şi

---

[1] Károly István Novák, *Azok a boldog békeidők Székelyudvarhelyen,* Odorheiu Secuiesc, Editura Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, 2011.

[2] Gusztáv Hermann, *Székelyudvarhely művelődéstörténete,* Bucureşti, Editura Kriterion Könyvkiadó, 1993.

[3] András Róth, *A székelyudvarhelyi iskolai önképzőkörök tevékenységéből. Az állami Főreáliskola és az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola önképzőkörei*, în „Areopolis”, ed. XV. Odorheiu Secuiesc, 2016, pp. 206–237; Idem, *A székelyudvarhelyi iskolai önképzőkörök tevékenységéből*. 2. *A református kollégium önképzőköre*, în „Areopolis”, ed. XVI. Odorheiu Secuiesc, 2017, pp. 90–177.

[4] Idem, *Századfordulós hangulat egy erdélyi kisvárosban és meglepő aktualitásai,* în „Székelyföld”, 2003/7, p. 73.

[5] *Ibidem*, p. 73.

în transporturi. Orașele transilvănene, care timp de secole s-au dezvoltat lent, au cunoscut o creștere explozivă, iar evoluția culturală a localităților periferice până atunci s-a accelerat. Istoricul Judit Pál, în lucrarea sa despre dezvoltarea urbană în Ținutul Secuiesc[6], oferă o analiză amplă a condițiilor dezvoltării urbane, referindu-se și la evoluția economică, socială, culturală și politică a orașului Odorheiu Secuiesc, comparativ cu celelalte orașe secuiești. Procesul de dezvoltare sus menționat a adus și aici consolidarea micii burghezii, însă aceasta s-a realizat destul de lent. Întărirea micii burghezii a fost determinată de evoluția micilor meșteșugari, a artizanatului și a breslelor. Statutul orașului de centru ecleziastic principal și protopopiat, de unul singur reprezenta o forță spirituală redusă, dar și aceasta a grăbit nevoia de schimbări sociale și politice. Din studiile dedicate epocii reiese că, pentru practicarea artelor plastice, factorii socio-culturali suficienți au fost în principal dezvoltarea școlilor existente și înființarea de noi instituții de învățământ. Gimnaziul Catolic și Colegiul Reformat, cu o tradiție îndelungată, prin profesorii lor bine pregătiți, au influențat fără îndoială viața spirituală a orașului. În plus, în 1880 s-a deschis Școala Inferioară de Meserii și Comerț, în 1884 a început să funcționeze Școala Civilă de Stat pentru Fete, în 1891 s-a finalizat construirea clădirii Liceului Real de Stat, iar în 1893 a fost fondată Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică. Profesorii școlilor cu profil real, neconfesionale au adus un spirit nou, diferit de cel al școlilor confesionale, reprezentau idei mai libere și inovatoare în probleme de științe ale naturii, sociale, artistice sau literare, iar viața culturală și artistică asociativă, abia în curs de afirmare, nu mai era centrată pe școală, ci reprezenta rezultatul unei munci autonome din ce în ce mai bogate și mai variate[7]. Apoi s-a introdus învățământul primar obligatoriu, iar ceea ce este mai important pentru dezvoltarea culturii vizuale: au introdus predarea desenului cu profesori bine pregătiți, cu ore exigente de desen, care au jucat un rol semnificativ și în istoria culturii vizuale a orașului.

Aspectul vizual al orașului s-a transformat vizibil: în 1891 s-a finalizat impunătoarea clădire neoclasicistă a Liceului Real de Stat sus amintit, în 1893 s-a finalizat internatul Gimnaziului Catolic cu fațadă neoclasicistă, în același an s-a finalizat clădirea Școlii Profesionale Regală de Stat de Sculptură și Ceramică, în 1897 s-a încheiat construcția clădirii eclectice a sediului comitatului, în 1911 a fost construită noua clădire cu decorațiuni secesioniste a Gimnaziului Catolic, iar în 1912 cea a Colegiului Reformat.

Noile investiții și construcțiile de amploare presupuneau munca a numeroși

[6] Judit Pál, *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Miercurea Ciuc, Editura Pro-Print Könyvkiadó, 2003.

[7] Gusztáv Hermann, *op. cit.*, p. 126.

specialiști, nu doar a arhitecților, ci și a maiștrilor pietrari, tâmplari, precum și a pictorilor și sculptorilor, care se ocupau de decorarea exterioară și interioară a clădirilor mai importante. Au apărut, așadar, comenzi pentru artiștii plastici, iar munca lor de înfrumusețare a orașului a căpătat valoare. Profesorii de la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică erau implicați constant în astfel de lucrări, ceea ce a contribuit și la ținerea profesorilor-artiști plastici în micul oraș de provincie. Totodată, școlile laice cu profil real au adus un spirit proaspăt în viața culturală a orașului. Gusztáv Hermann atribuie apariției profesorilor mai liberali procesul de secularizare a activităților asociațiunilor și liceelor libere, în cadrul cărora erau discutate chestiuni de natură științifică, socială, artistică sau literară[8].

În 1869, Aladár Becsek a înființat o tipografie la Odorheiu Secuiesc, urmată curând de tipografia lui Pál Betegh, ceea ce a adus o nouă culoare, o nouă calitate și, s-ar putea spune, o nouă mișcare în viața culturală a orașului. Anuarele școlare și presa locală, publicate cu regularitate în aceste tipografii, ofereau, printre altele, și informații despre implicarea în sfera publică a profesorilor de desen din oraș. Înainte de Primul Război Mondial existau aproape 30 de societăți și asociațiuni la Odorheiu Secuiesc; activitatea lor este prezentată de Gusztáv Hermann și Károly István Novák în volumele sus amintite, însă despre organizarea de expoziții de arte plastice aflăm doar din relatările presei vremii. În ceea ce privește presa periodică, cele mai longevive publicații în care apar și articole despre expoziții au fost *Székely-Udvarhely* și *Udvarhelyi Híradó*. Între 1872 și 1918 au apărut 9 săptămânale, 8 reviste de specialitate și periodice, iar între 1919 și 1944 au fost publicate 21 de ziare locale și 6 reviste, pentru perioade mai scurte sau mai lungi. Acestea relatau despre prelegerile de educație estetică extrașcolară în cadrul liceelor libere ale Asociațiunilor Civile de Autoinstruire pentru adulți sau despre alte evenimentele culturale susținute în cadrul asociațiunilor de către profesorii de liceu, în vederea menținerii la un nivel intelectual și spiritual exigent a orașului-mamă al secuilor. Publicațiile aveau, fără îndoială, un rol organizatoric în domeniul cultural, dar și unul de formare a gustului artistic și literar. Totuși, germenii culturii vizuale erau cultivați mai ales de profesorii de desen ai diverselor școli. Într-un studiu[9], András Róth menționează ca punct de atracție al serbărilor populare ale meseriașilor prezentarea unui tablou viu realizat de profesorul de sculptură al Școlii Profesionale Regale de Stat de Sculptură și Ceramică, Ödön Harmath, inspirat din pictura lui Mihály Zichy, *Chemarea la constatarea morții*[10]. Aceste tablouri vii în acea vreme erau

[8] *Ibidem*, p. 126.

[9] András Róth, *op. cit.*, p. 86.

[10] Mihály Zichy a realizat această creație pe patru foi cu cerneală pictată în anul 1894, în mărimea 437x352 mm.

foarte populare, neavând muzee în zonă sau albume artistice disponibile în comerț, foarte multe creații de artă numai astfel puteau fi vizionate de mulțime.

Între alți cetățeni ai orașului, profesorii de desen sunt cei care dezvoltă inițiativele de întemeiere a unui muzeu prin realizarea primelor inventarieri pentru colecțiile școlare, muzeale. Iar la începutul secolului XX, în colegiul reformat și cel catolic, existau deja portretele fondatorilor școlii, ale rectorilor și ale donatorilor – de exemplu cele comandate din partea Colegiului Reformat de la pictorul Miklós Barabás în secolul al XIX-lea. Realizarea portretelor reprezentative a început să fie încredințată și profesorilor locali de desen.

În anuarele școlare, printre altele, erau incluse și realizările membrilor corpului profesoral, activitatea lor școlară și extrașcolară. Sunt publicate și diverse studii ale profesorilor, de exemplu prezentarea profesorului de desen Ferenc Rezső Haáz despre tendințele picturii europene din acea vreme[11]. Pentru cercetarea istoriei formării culturii vizuale, aceste anuare școlare constituie o sursă scrisă de mare însemnătate, deoarece în fiecare dintre ele figurează, an de an, informații legate de disciplina desenului, precum și enumerarea sarcinilor de predare ale profesorului de desen al școlii respective. Din aceste anuare aflăm că, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, în oraș erau repartizați profesori de desen cu pregătire superioară artistică și de pedagogia artei obținută la Școala Națională Regală Maghiară pentru Desen și Instruirea Profesorilor de Desen la Budapesta. Acești profesori de desen talentați au determinat ca desenul și pictura să fie îndrăgite în oraș, au organizat primele expoziții și au proiectat și realizat decorurile și costumele diverselor spectacole de teatru amatori școlare și cele organizate de asociațiuni. Informații despre implicarea în viața publică a profesorilor de desen (organizarea de expoziții de desene anuale în școli, realizare de decoruri și costume pentru cercurile de teatru școlare, implicarea în viața intelectuală a orașului: cor, teatru, organizare excursii și realizarea de schițe, peisaje în natură, expertiză grafologică în instanțe, documentarea prin desen a clădirilor emblematice, a costumelor tradiționale și a scenelor de viață, activități de înfrumusețare urbană, realizarea diplomelor ornamentale) aflăm tot din anuarele școlare în care sunt prezentate aceste activități, mai ales ale profesorilor de desen. Consider de o importanță majoră rolul acestor profesori de desen ajunși în oraș în perioada absolutismului și între cele două războaie mondiale în formarea culturii vizuale al orașului.

Formarea și funcționarea vieții artistice plastice din acea epocă sunt legate deci de renumiți profesori-artiști plastici numiți în oraș, precum: Gyula

[11] F. Rezső Haáz, *A festészet újabb irányairól,* în „Anuar școlar", Colegiul Reformat, Odorheiu Secuiesc, 1910, pp. 5–11.

Fankovich (1845–1906), numit la Școala Reală de Stat începând cu anul 1874, Nándor Scheffler (1853–1913), numit la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică începând cu anul 1893, Ödön Harmath (1867–1936), numit la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică începând cu anul 1896, Lajos Pillich (1871–1934), numit la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică începând cu anul 1897, Béla Strohoffer (1871-?), numit la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică începând cu anul 1898, Pál Spanyár (1874–1936), numit la Gimnaziul Catolic începând cu anul 1899, Miklós Petrányi (1877–1944), numit la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică începând cu anul 1903, Kornél Gabrovitz (1873- 1947), numit la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică începând cu anul 1905, Ferenc Rezső Haáz (1883–1958), numit la Colegiul Reformat începând cu anul 1906, Jenő Pálla (1883–1958), numit la Școala Reală de Stat începând cu anul 1908, József Csánki (1863–1920), numit la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică începând cu anul 1908, Ida Füstös (1889–1979), numit la Școala de Fete Romano-Catolică începând cu anul 1920, Tivadar Bilous (1889–1970), numit la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică începând cu anul 1921. Despre importanţa școlii profesionale de sculptură și ceramică și despre profesorii săi de arte plastice a scris profesoara de istorie Edit Róth într-o carte comemorativă cu ocazia aniversării a 100 de ani de la înființarea școlii[12], în care abordează și activitatea pedagogilor liceului de specialitate, care au jucat un rol important în aspectul vizual al orașului. De-a lungul existenţei sale, liceul a format și a angajat numeroși artiști și meșteșugari de seamă. Lucrările profesorilor și elevilor săi renumiți pot fi întâlnite până astăzi în oraș pe fațadele clădirilor sau în cele două cimitire mari pe pietre funerare sculptate și pe picturile din bisericile din Ținutul Odorheiului. Această moștenire vizual-artistică a fost aprofundată de istoricul de artă Miklós Székely într-un amplu volum de sinteză apărut în 2023[13]. Cartea, redactată în limba engleză, bogată în surse documentare, consacră un capitol aparte activităţii creative desfășurate în Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică din Odorheiu Secuiesc, prezentând printr-un material fotografic operele realizate de profesorii și elevii de aici.

Putem să constatăm că acești profesori de arte plastice au fost cei care au contribuit în mod semnificativ la predarea exigentă a orelor de desen, de

[12] Edit Róth, *Százéves az állami kő- és agyagipari szakiskola. Fejezetek Székelyudvarhely ipari szakoktatásának múltjából*, Odorheiu Secuiesc, 1993.

[13] Miklós Székely, *Schools and Museums of Modern Design in Transylvania around 1900*, Budapesta, Editura Centrului de Cercetare în Științe Umaniste al Academiei Științifice Maghiare, 2023.

sculptură și ceramică la nivel corespunzător și de înaltă calitate într-un mic oraș de provincie precum Odorheiu Secuiesc, și au contribuit enorm la însușirea specificului meseriei și la lansarea pe drumul creației a unor talente deosebite. Unii dintre acești profesori și-au întemeiat familii în acest oraș, aici și-au trăit viața, aici și-au întemeiat opera de viață. Sunt și unii care după câțiva ani sau după primul sau al Doilea Război Mondial au plecat de aici. Dintre cei care au rămas în Odorheiu Secuiesc în acest studiu doresc să prezint doi profesori de desen care după părerea mea au avut cea mai bogată activitate legată de formarea culturii vizuale din oraș.

Pál Spanyár

S-a născut în Slovacia, Nitra la 24 ianuarie 1874, unde și-a urmat studiile primare și secundare la Gimnaziul Catolic local. La acest gimnaziu, profesorul său de desen, Endrődy Gyula, s-a străduit să trezească în sufletul elevilor săi dragostea pentru desen și pictură. Conform rapoartelor școlare anuale ale gimnaziului, Spanyár Pál, pe lângă învățătură, a frecventat cercul muzical, cânta la țambal și a participat la toate manifestările școlare[14]. Între 1894 și 1898 și-a continuat studiile la Școala Națională Regală Maghiară pentru Desen și Instruirea Profesorilor de Desen la Budapesta, unde a fost student al lui Gusztáv Kelety (director), Bertalan Székely, Frigyes Schulek, Károly Lotz, Tivadar Zemplényi, János Greguss și László Gyulay. Evoluția sa artistică a fost influențată de pictura istorică, de stilul de creație care îmbina academismul și romantismul aplicat în egală măsură, precum și de creatorii celor mai remarcabile opere ale portretisticii realiste maghiare.

Școala de arte plastice din Budapesta, concepută în mod sistematic și fondată în 1871 de Gusztáv Kelety, a fost primul institut maghiar de învățământ artistic superior în limba maghiară, iar orientarea sa pedagogică, de la întemeiere și până târziu, a determinat direcțiile viitoare ale predării desenului și ale vieții artistice maghiare, metodele de instruire și obiectivele educaționale. Cele două curente școlare care au influențat arta plastică maghiară – direcția istorică și monumentală a academismului german și naturalismul reprezentativ al școlii de la München, precum și realizările școlii romantice franceze – au fost receptate de Spanyár, pe rând, prin profesorii săi și prin artiștii activi la Budapesta.

Astfel, un profesor de desen bine pregătit, după un an de activitate ca profesor suplinitor de desen la Kaposvár (Ungaria), a ajuns la Gimnaziul Catolic din Odorheiu Secuiesc în 1899. Elevii Gimnaziului Catolic local puteau învăța

[14] *Iskolai értesítő,* Gimnaziul Catolic, Nitra, 1892.

desenul de la el în două ore pe săptămână. Spanyár a adus cu el metoda sistematică și riguroasă de predare din școala din Budapesta unde, pentru dezvoltarea vizuală cât mai precară a elevilor, practica exerciţii de îndemânare manuală, desen cu creion, cretă colorată sau cărbune, desenarea unor obiecte de uz cotidian, a păsărilor mici și mari, pictura după natură, desenarea grupurilor de corpuri, a capului uman și de animale. Elevii realizau desene după natură, după basoreliefuri, obiecte decorative, monumente medievale, clădiri și statui. Prin reproduceri le prezenta mozaicuri, imagini pe sticlă și în miniatură, picturi murale și de altar, explicând lucrările artiștilor maghiari de seamă, oferind scurte comentarii de istorie a artei și estetică. În plus, pentru elevii mai talentaţi, Spanyár a introdus și desenul liber. Nivelul calitativ al învățământului de desen al instituţiei l-a ridicat și mai mult prin expoziţiile de desene organizate de el anual încurajând astfel și elevii lui la lucru creativ[15].

Pe lângă acestea, a predat câţiva ani desenul ca profesor asociat la Școala Profesională Regală de Stat de Sculptură și Ceramică și la Colegiul Reformat. Anuarele școlare menţionează, de asemenea, că el era custodele și îmbogăţitorul cabinetului de desen, secretarul ședinţelor metodologice, președintele societăţii de excursii pentru tineret, consilier ecleziastic, membru al consiliului școlar, expert permanent în grafologie al Tribunalului Regal din Odorheiu Secuiesc, membru al Asociaţiei Naţionale a Profesorilor de Desen din Ungaria și membru al comitetului Societăţii Muzeale a comitatului Odorheiu Secuiesc. Bogata lui activitate se completa cu pictarea diplomelor de onoare pentru cetăţenii de onoare ai orașului, conceperea steagurilor bisericești și veșminte liturgice, fiind și pictor de altare. În lucrarea sa despre teatrul amator din școlile din Odorheiu Secuiesc, Adrienne Fekete îl prezintă pe Spanyár ca scenograf, creator de costume și regizor, participând la punerea în scenă a mai multor spectacole teatrale, precum: *Fiul risipitor* (joc biblic muzical, 1909), *Poetul și moartea* (serată Sándor Petőfi, 1923), Mór Jókai: *Omul de aur* (1925)[16].

Totodată, a susţinut prelegeri care sprijineau educaţia estetică extrașcolară în cadrul liceului liber al Asociaţiunii de Autoeducaţie Civică, respectiv la evenimentele Asociaţiunii Altarului. Dintre acestea aș evidenţia rolul său de scenograf, creator de costume și regizor în realizarea mai multor spectacole de teatru, cât și în crearea tablourilor vii destul de frecvent prezentate în acea vreme. Un exemplu remarcabil: în februarie 1906, la serata organizată de Asociaţiunea Altarului, a fost prezent Gusztáv Károly Majláth, preot romano-catolic și episcop al Transilvaniei. Nivelul deosebit al sărbătorii a fost, fără îndoială, considerabil

[15] Detalii în Anuare școlare, Gimnaziul Catolic, Odorheiu Secuiesc, din anii 1899–1934.

[16] Adrienne Fekete, *Az iskolai színjátszás és támogatói Székelyudvarhelyen az 1919–20-as években*, în *Nyelv- és irodalomtudományi közlemények* LIII. évf. 2009, nr. 2, pp. 59–66.

ridicat de creaţia lui Spanyár Pál, care a reconstituit pe pictură vie cu actori, ca o copie fidelă, pictura lui Árpád Feszty *Jeluitorii la mormântul lui Hristos*, prezentând astfel simţul său artistic excepţional[17]. Din aceasta reiese clar că Pál Spanyár nu s-a limitat numai la predarea desenului în şcoală, ci, timp de 35 de ani, până la pensionarea sa în 1934, a educat pe toţi orăşenii în spiritul iubirii artei şi al preţuirii creaţiilor artistice. Spanyár a murit în 1936, mormântul său aflându-se în cimitirul catolic din Odorheiu Secuiesc.

Arta lui Pál Spanyár

Pál Spanyár a creat opere memorabile în toate genurile: a fost un pictor experimentat de caricaturi, naturi moarte, portrete, peisaje şi scene de gen. Metoda sa de creaţie se baza pe trăire şi observaţie, iar forţa artei sale rezidă în contemplarea continuă şi neîntreruptă a vieţii. Interesul său s-a orientat spre pictura de gen şi peisaj, care căpătau un rol tot mai important, urmând mai degrabă influenţa Parisului şi a coloniei de artişti de la Barbizon decât compoziţia academică. Picturile sale inspirate din natură dovedesc sensibilitate picturală şi o excepţională percepţie a culorii.

Personajele create de el au stat la baza apariţiei regulate a seriilor de caricaturi în revistele *Hírnök*, *Katolikus Világ* şi *Zászlónk* (Ungaria). Záp Ferkó, Kócz Matyi, Horogh Pista şi Keötseögh Muki sunt tipologii comice imaginate de Spanyár, inspirate din portretele de caracter ale elevilor săi şi ale micii burghezii locale. Lucrările sale cu un conţinut ideatic concentrat, de tip bandă desenată, cu poveşti concentrate, pline de poante şi însoţite câteodată de texte explicative, au fost publicate la Budapesta. Redarea figurilor comice, a scenelor uşoare, pline cu umor şi spirit, precum şi caricaturizarea vieţii populare şi a burgheziei constituie o parte semnificativă a operei sale. Alături de creaţiile peisagistice de mari dimensiuni, a lăsat nenumărate desene şi schiţe de dimensiuni mai mici, păstrate în cele 16 caiete şi dosare de desen aflate astăzi în patrimoniul Galeriei de Artă a Muzeului Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc.

Totodată, a realizat portrete reprezentative de mari dimensiuni, dar şi portrete de familie, intime, încărcate de conţinut spiritual, impregnate de profunzime intelectuală, precum şi o serie de autoportrete. A pictat pentru Gimnaziul Catolic portretele lui Mátyás Sámbár, preot iezuit şi fondator al şcolii, al episcopului Gusztáv Károly Majláth, al directorului Gáspár Soó şi al poetului, reformatorului lingvistic, preotului şi profesorului Dávid Baróti Szabó. În 1912 a realizat reconstrucţia vizuală a casei natale a lui Dávid Baróti Szabó. Are şi o serie de picturi de natură moartă, cu compoziţie centrală, care sugerează armonie.

[17] *Az oltáregyesület estélye*, în „Székely Újság", Odorheiu Secuiesc, 1 martie 1906.

În concluzie, putem spune că Spanyár a lăsat în urmă o operă valoroasă, dar mai puțin cunoscută de centrele artistice. Asupra acestei opere pot privi cu mândrie nu doar școala în care a predat, dar și orașul, cât și întreaga regiune. Moștenitorii săi au lăsat casa și lucrările sale Muzeului Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc, iar „Casa Spanyár" din 2012 găzduiește anual tabăra de creație de arte plastice *Pulzus*, continuând astfel spiritul creator al artistului.

Ferenc Rezső Haáz

S-a născut pe 12 august 1883 într-o familie săsească (țipțeri) în Slovacia, la Szepesbéla. A crescut într-un mediu cultural german, maghiar și slovac, iar în 1901 a absolvit examenul de bacalaureat la gimnaziul maghiar din Igló. Și-a continuat studiile superioare la același institut ca Spanyár, la Școala Națională Regală Maghiară de Desen și Instruirea Profesorilor de Desen la Budapesta, iar în timpul anilor de formare a avut ocazia să viziteze de mai multe ori muzeele orașelor din nordul Italiei, admirând opere de artă și monumente istorice de acolo. Profesorul său de clasă a fost Bertalan Székely, originar din Cluj, un pedagog excelent și un maestru desăvârșit al tehnicii, teoreticii și esteticii, care se număra printre cei mai cultivați maeștri ai epocii. El a transmis un stil ce îmbina academismul cu romantismul, fiind un exponent al portretisticii realiste maghiare. În anul terminal al lui Haáz, în 1905, Merse Pál Szinyei a fost numit director al Școlii Naționale Regale Maghiară de Desen și Instruirea Profesorilor de Desen din Budapesta. Acesta reprezenta o orientare mai modernă prin forța expresivă, prospețimea, îndrăzneala folosirii culorilor și talentul său remarcabil de a reda natura, influențându-l puternic pe tânărul absolvent Ferenc Rezső Haáz.

Haáz a absolvit în 1905, iar după efectuarea stagiului militar obligatoriu de un an a aplicat pentru postul de profesor de desen anunțat la Colegiul Reformat din Odorheiu Secuiesc. În 1906 și-a început cariera ca profesor suplinitor în orașul de pe Târnava Mare. La începutul anului școlar 1910 a susținut discursul inaugural intitulat *Despre noile direcții în pictură*. A predat la Colegiul Reformat până în 1927, apoi a fost profesor la Institutul Reformat de Formare a Învățătorilor între 1927 și 1945, iar între 1946 și 1948 a fost director al gimnaziului pentru băieți al Colegiului Reformat. Elevii săi practicau sub îndrumarea lui, între altele, realizarea de ilustrații pentru povești, desene și picturi ale structurilor plane, frunze, fluturi, forme geometrice, obiecte din ipsos, portrete și naturi statice, folosind creion, cărbune și pensulă. Pe lângă activitatea sa de colecționar cu nenumărate deplasări în mediul rural, îi plăcea să iasă în natură, a fost fondator și conducător al secției de turism a Asociației Sportive Harghita[18].

[18] „Locuitorii iubitori de natură ai orașului-mamă, Odorheiu Secuiesc, au înființat la 8 februarie

A publicat studii în *Buletinul Etnografic* despre portul popular secuiesc din Lueta[19], despre păstorii secui, despre variantele de cărucioare din zona Odorheiu Secuiesc și despre „haina de blană de nuntă" (în colaborare cu Pál Siklódi)[20]. Paralel cu activitatea de culegere, a inițiat un curent de practicare a meseriilor populare cu produse de valoare artistică, bazat pe meșteșugurile tradiționale și modelele populare, revitalizând sculptura în lemn din satul Teleac, olăritul de la Corund, precum și țesutul și cusutul popular.

Pe lângă activitatea de cercetare și documentare, a considerat importantă și expunerea colecției de artă populară. În 1913 a organizat o expoziție școlară la colegiu, prezentând colecția pe care a realizat-o până la acea dată, iar prima sa expoziție personală de artă plastică a avut loc în 1922, în sala de sport a Colegiului Reformat, unde în anii următori au fost prezentate numeroase alte expoziții. În aprilie 1927 a expus colecția lui etnografică la Berlin și a prezentat-o, aceasta constituind și astăzi o parte fundamentală a colecției etnografice a muzeului din Odorheiu Secuiesc, care îi poartă numele. Instituția care a pornit sub denumirea de Muzeul Municipal Odorheiu Secuiesc a fost organizată de Haáz în 1948, fiind primul său director (1948–1951). A decedat în 1958 și a fost înmormântat în Odorheiu Secuiesc.

Arta lui Ferenc Rezső Haáz

Stilul său evocă romantismul, amintind uneori de portretele biedermeier realizate cu o tehnică impecabilă. Compozițiile sale de gen, atent elaborate, se caracterizează mai degrabă prin redarea riguroasă a realității decât prin șabloanele idealizante ale picturii de gen internaționale. Portretele de tinere și copii sunt pictate cu nuanțe fine, cu o mare sensibilitate față de efectele luminii. A realizat mai multe portrete reprezentative cu personalități culturale ale zonei.

Pe baza cercetărilor desfășurate între 1920 și 1926, a realizat o serie de desene documentare în cărbune și acuarelă sub titlul *Viața de odinioară a elevilor*, surprinzând cu minuțiozitate, sub forma unor ilustrații școlare, viața cotidiană a colegiului. A realizat desene în tuș și acuarele pentru ilustrarea istoriei civilizației, destinate utilizării școlare[21].

1932 secția de turism a Asociației Sportive Harghita". Președinte a fost Haáz F. Rezső, renumit etnograf și pictor, președinte executiv Kovács István, fotograf și cunoscător al zonei, secretar general Zárug E., secretar Tassaly A., casier Kassay F. Domokos.", în Revista „Székelység, Editate de Szerkeszti: János Bányai", Odorheiu Secuiesc, februarie, 1932, p. 27.

[19] F. Rezső Haáz, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára,* Sfântu Gherghe, 1929.

[20] Ferenc Rezső Haáz, Pál Siklódi, „A lakodalmi prémes (v. peremes)", în *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője,* 1932, p. 118.

[21] Aceste lucrări sunt în colecția Muzeului Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc.

Ca cercetător devotat al culturii populare secuieşti şi pasionat al etnografiei, în acuarelele şi picturile sale a redat cu fidelitate locuinţa, modul de viaţă şi obiectele de uz casnic ale ţăranului secui, obiectele tradiţionale specifice regiunii, realizând un inventar amănunţit al momentelor caracteristice vieţii populare: imaginea satului de odinioară cu casele şi porţile sale, cu serbările importante, cât şi uneltele de muncă şi obiectele gospodăreşti. În anii 1920–1930 a reprezentat costumele populare rurale din zona Odorheiu Secuiesc în desene colorate cu creionul, acuarele, pasteluri şi picturi în ulei.

A oferit un inventar detaliat şi minuţios al aspectelor caracteristice ale vieţii populare, al imaginii satului de odinioară, cu casele şi porţile sale, cu uneltele de muncă şi obiectele de uz casnic. Acest inventar a fost completat de el cu aproximativ 500 de fişe de inventar, de dimensiunea apropiată formatului A6, pe care le-a conceput ca instrument de evidenţă muzeală pentru inventarierea colecţiei sale. Pe jumătatea unei feţe a fiecărei fişe a realizat desenul exact al obiectului, iar pe cealaltă jumătate a notat principalele caracteristici ale acestuia. Aceste fişe, dincolo de faptul că oferă informaţii de inventar, reprezintă remarcabile exemple de grafică ale epocii, având o valoare artistică comparabilă cu creaţiile altor artişti plastici contemporani.

Tot în perioada dintre cele două războaie mondiale a realizat mai multe picturi în ulei cu caracter documentar (reconstrucţie imaginară a cetăţii „Székelytámadt", portretul lui Balázs Orbán). A realizat alte tablouri în ulei, înfăţişând pe scriitorul Elek Benedek şi personalităţi de seamă ale Odorheiului, precum Lajos Gönczi, Endre Solymossy, Péter Szakáts şi Dénes Imreh.

Lucrările sale acoperă mai multe genuri artistice: documentaţie realizată în creion, tuş, acuarelă, ulei şi pastel, dar şi sculpturi, precum „Secuiul cu pipă" sau figurina elevului din lut, de asemenea, se regăsesc şi exemple remarcabile de grafică publicitară din epocă[22].

Concluzie: moştenirea muncii lui Spanyár şi Haáz

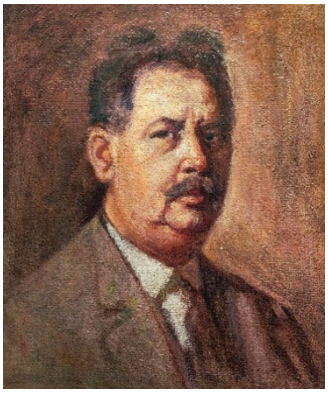
Pe lângă excelenţa în învăţământul de specialitate, ambii profesori de desen au îmbogăţit operele de artă realizate atât în pictură cât şi în grafică din Transilvania printr-o măiestrie deosebită. Amândoi au fost scenografi şi creatori de costume pentru numeroase spectacole de teatru de amatori pentru copii şi adulţi, uneori chiar regizori sau actori. Activitatea lor de documentare şi de colectare a fost una foarte diversificată, desfăşurată în interesul comunităţii, iar opera lor a influenţat mai multe generaţii ulterioare. La contribuţiile lor

[22] Péter Veres, *Haáz Ferenc Rezső képzőművészeti munkásságáról*, în „Lustra", 2020/1; Ildikó Lőrincz, *Festészeti kiállítás Haáz Rezső munkáiból*, în „Művelődés", mai, 2021.

în modelarea culturii plastice a orașului se adaugă și munca de organizare a expoziţiilor și stimularea excursiilor în natură și a desenului pe teren. Iar evaluarea și punerea la dispoziţia vizitatorilor a operelor de artă păstrate în colecţia Muzeului Haáz Rezső rămâne o sarcină de realizat în viitorul apropiat.

În consecinţă Spanyár și Haáz au realizat o activitate intensă și diversificată de artă vizuală în slujba comunităţii, au transmis o cultură vizuală cu impact asupra mai multor generaţii, au creat opere de artă documentare cu clădiri emblematice, a costumelor tradiţionale și a valorilor tradiţionale, au fost primii care au avut activitate de organizare de expoziţii.

Toate cele de mai sus ilustrează elocvent faptul că la Odorheiu Secuiesc posibilităţile artelor plastice erau deja prezente de la începutul secolului XX, cultura vizuală se contura atunci, iar ziarele locale relatau frecvent despre deschiderea unor expoziţii. Opera artiștilor plastici activi în oraș – dintre care aici am evidenţiat pe Pál Spanyár și Ferenc Rezső Haáz, dar și ceilalţi profesori de desen menţionaţi au fost la fel de importanţi – se pare că nu a intrat în conștiinţa publică, nu s-a realizat nici o monografie despre activitatea lor, iar numeroasele lor creaţii artistice sunt rareori sau deloc accesibile. În concluzie, putem afirma că dacă cultura vizuală a început să se contureze astfel într-un oraș periferic ca Odorheiu Secuiesc, atunci ar fi necesar ca în decursul timpului, memoria acestor începuturi valoroase să nu fie dată uitării, mai bine să prețuim tot ceea ce nu a fost distrus de furtunosul secol XX.

1. 2.

1. Pál Spanyár: Autoportret, ulei, 47,5 × 40,5 cm, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/5689
2. Pál Spanyár: *Klárika*, ulei, 62 × 49 cm, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/6931/30

3. Pál Spanyár: *Case din Odorheiu Secuiesc*, ulei, 16,5 × 25,5 cm, 1931, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/6931/21

4. 5.

4. Pál Spanyár: *Femeie singuratică*, ulei, 59 × 44 cm, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/6931/7
5. Pál Spanyár: *Soldați*, acuarelă, 44 × 30,5 cm, 1917, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/6931/60

6. 7.

6. Pál Spanyár: *Tăiatul porcului*, acuarelă, 39 × 55 cm, 1922, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/6931/52
7. Pál Spanyár: Chef pe sanie, acuarelă, 39 × 55 cm, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/6931/61

8. 9.

8. Autoportet Ferenc Rezső Haáz, 1916; 9. Ferenc Rezső Haáz: *Orbán Balázs*, ulei, 115 × 77 cm, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/7477

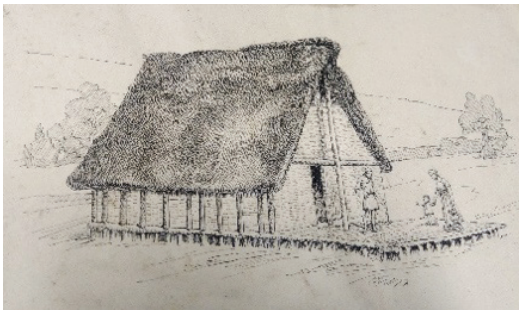
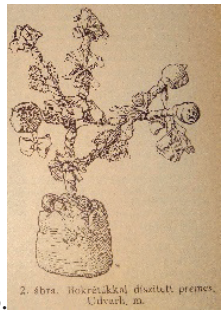
10. Ferenc Rezső Haáz: *Odorhei*, 1734, acuarelă, 41,5 × 25,5 cm, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/7471/2

11. 12.

11. Ferenc Rezső Haáz: *Portretul lui Kálmán Vánky*, pastel, 42 × 37 cm, 1946 Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/12884; 12. Ferenc Rezső Haáz: *Cioplirea pietrei*, acuarelă, 20 × 37 cm, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/2444

13. 14.

13. Ferenc Rezső Haáz: *Rinocer preistoric*, tuş, 30,5 × 22 cm,
Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/2439
14. Ferenc Rezső Haáz: *Sclavi hamali*, acuarelă, 30 × 20,5 cm,
Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/2004

15. 16.

15. Ferenc Rezső Haáz: *Casă țărănească*, tuş, 60 × 43 cm,
Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/2585
16. Ferenc Rezső Haáz: *Fișă inventar blană împodobită cu buchețele*,
tuş, 14,8 × 10,5 cm cm, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc

17. Ferenc Rezső Haáz: *Cetatea din Odorheiu Secuiesc*, ulei, 110 × 85 cm,
1954, Muzeul Haáz Rezső, Odorheiu Secuiesc, Inv. I/2474

ROMÂNIA MARE ÎN CONTEXTUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

Expertul geograf Emmanuel de Martonne și chestiunea frontierelor României la Conferința Păcii (1919–1920)

Mihai-Teodor NICOARĂ*

Personalitatea lui Emmanuel de Martonne (1873–1955) este evocată în istoriografia europeană și românească sub mai multe aspecte. Geograful francez a fost considerat unul dintre fondatorii geografiei culturale și multidisciplinare, pe urmele lui Paul Vidal de La Blache. Acest domeniu inovator l-a influențat, printre alții, pe istoricul Lucien Febvre, părintele *noii istorii*. Tot de Martonne a fost unul dintre cei patru experți-geografi care au făcut parte din acel *Comité d'Études* ce a pregătit minuțios documentația necesară delegației franceze la Conferința de Pace de la Paris (1919–1920). De Martonne a fost secretarul Comitetului amintit, creat special de guvernul francez, printr-un decret din 17 februarie 1917, pentru a realiza rapoarte cu privire la Franța, dar și la provinciile istorice ale României. Competența sa în domeniul complex al geografiei culturale i-a permis să folosească cu succes acest domeniu în slujba politicii și geopoliticii interbelice[1].

Desigur, interesul prioritar al geografului francez a fost Franța, considerată de liderii ei, Raymond Poincaré și Georges Clemenceau, cea mai mare victimă a agresiunii germane în Marele Război, dar și cea mai legitimă să dea tonul păcii. De Martonne cunoștea deja multe aspecte geografice, culturale și diplomatice despre România, încă de pe vremea când era student al viitorului său

* Conferențiar universitar, dr., Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

[1] Jacques Bariéty, *Le comité d'études du Quai d'Orsay et les frontières de la Grande Roumanie, 1918–1919*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1996, 35, tome 12, pp. 43–51; Mihai-Teodor Nicoară, *Națiunile în așteptarea păcii (1918–1919). „Ieșire din război" sau „războiul de după război"?,* în „Caiete de antropologie istorică", anul XXI, nr. 2 (41), Iulie–Decembrie 2022, pp. 110–111.

socru, Paul Vidal de la Blache. A fost prieten cu un român, Pompiliu Eliade (1869–1914), cu care a fost coleg de studii la *École normale supérieure* din Paris. În 1900, de Martonne a publicat un eseu despre România în celebra *La Grande Encyclopédie*, surprinzând în termenii cei mai relevanţi identitatea culturală românească[2]. În 1902, de Martonne şi-a susţinut teza de doctorat, cu titlul *La Valachie: essai de monographie géographique* (Valahia: eseu de monografie geografică), dedicată mentorului său, P. Vidal de la Blache, iar în 1907 a propus o altă teză, intitulată *Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie* (Cercetări privind distribuţia geografică a populaţiei în Valahia). Realizarea acestor cercetări a implicat dese vizite ale tânărului geograf în România, studierea meticuloasă pe teren şi însemnarea datelor despre spaţiul geografic studiat. Inovaţia lui de Martonne în cercetarea geografică a constat în tratarea complexă a mai multor aspecte româneşti, precum cele istorice, antropologice, demografice, etnice, etnografice, cartografice, culturale şi chiar politice. Acesta a înţeles că interdisciplinaritatea este metoda care poate da o veritabilă imagine a unei realităţi multiple. O serie de geografi români, printre care şi Simion Mehedinţi, a fost atrasă de această abordare de inspiraţie vidaliană.

Emmanuel de Martonne a devenit treptat un apropiat al lumii academice româneşti, fiind amic al lui Grigore Antipa, Simion Mehedinţi, George Vâlsan şi alţii. De Martonne a participat la serbările jubiliare ale Universităţii Mihăilene, ţinute în 27 septembrie/12 octombrie 1911, în sala Teatrului Naţional din Iaşi. La scurt timp, Constantin C. Arion, ministrul Instrucţiunii Publice, l-a invitat să susţină la Bucureşti, la începutul anului 1912, o serie de conferinţe despre noua geografie vidaliană. La doar câteva luni, în 26 mai/ 8 iunie 1912, de Martonne a fost onorat cu titlul de membru corespondent al Academiei Române pentru opera sa legată de geografia montană a României[3]. Geograful francez a descoperit o lume academică românească foarte exigentă ştiinţific, apropiată cultural de Franţa, dar şi foarte patrioată. Războiul Mondial tulburase politica şi diplomaţia românească, iar de Martonne a fost unul dintre cei care au încurajat explicit intrarea României în război de partea Antantei. Escaladarea militarismului german i-a întărit şi mai mult patriotismul pentru Franţa şi pentru statele latine, printre care şi România. Deşi fusese dreyfusard, nu a devenit un pacifist; din contră, a susţinut patriotic dreptul legitim al Franţei de a da o lecţie germanilor, consideraţi răpitori ai Alsaciei şi Lorenei, după războiul

[2] Tiberiu Morariu, *Emmanuel de Martonne et la géographie roumaine*, în „Bulletin de l'Association des Géographes Français", no. 408–409, 1973, pp. 539–540.

[3] *Din Romania. La Academie*, în „Gazeta Transilvaniei", an LXXV, nr. 177, miercuri, 30 mai/12 iunie 1912, p. 2.

franco-prusac din 1870–1871. Durerea acestor pierderi teritoriale era o traumă a fiecărui suflet francez, de aceea de Martonne a înţeles şi susţinut revendicările românești la Conferinţa Păcii din 1919–1920[4]. Acesta participase, mai întâi, împreună cu alţi geografi, în Comisia de Geografie a Serviciului Geografic al Armatei franceze, care fusese dominată de sentimentul datoriei patriotice faţă de Franţa. De aceea, de Martonne și cei patru geografi-experţi din *Comité d'Études*, dar și istorici și diplomaţi ca André Tardieu s-au ataşat spiritului lui Georges Clemenceau de a face din Conferinţa Păcii una a învingătorilor[5].

După Marele Război, în 7 iunie 1919, chiar în contextul desfăşurării la Paris a Forumului Păcii, de Martonne a devenit membru de onoare al Academiei Române nu numai pentru cercetările geografice și etnografice privind România, ci și pentru că a fost solidar la negocierile de pace cu interesele statului român. De Martonne s-a numărat printre membrii Misiunii Universitare Franceze, din vara anului 1919, declaraţi și ei membri onorifici ai Academiei Române, „prieteni apropiaţi ai României, sinceri sprijinitori ai cauzei naţionale", în faţa atâtor rivalităţi ce afectau lumea postbelică. Onorabila premiere de către Academie a unor personalităţi franceze ca Emm. de Martonne nu era întâmplătoare pentru că, după încetarea ostilităţilor Primului Război Mondial, relaţiile cultural-ştiinţifice, dar și cele diplomatice și politice românești au fost îndreptate cu prioritate spre Franţa[6]. Mediul academic clujean l-a curtat și el pe Emm. de Martonne! Universitatea din Cluj, întemeiată în 1919, l-a invitat în 1921 să împărtăşească studenţimii de la Facultatea de Ştiinţe teoria și metoda sa geografică inovatoare. În cadrul Institutului de Geografie clujean, geograful francez a inaugurat o lungă serie de excursii ştiinţifice interuniversitare, arătând importanţa culegerii datelor pe teren și analiza unor factori complecși în analiza geografică. Postura sa de expert geograf la *Comité d'Études* i-a încurajat statutul de raportor și, în acelaşi timp, de mediator între România și Franţa, foste aliate în războiul mondial[7].

---

[4] Emm. de Martonne, *Les conditions d'une intervention roumaine*, în „Revue de Paris", XXII, no. 10, 15 mai 1915, pp. 430–445.

[5] Jacques Bariéty, *La Grande Guerre (1914–1919) et les géographes français*, în „Relations Internationales", 109, printemps 2002, pp. 7–24.

[6] André Tardieu, „Préface", în Constantin Kiritzesco, *La Roumanie dans la guerre mondiale 1916–1919*, Paris, Éditions Payot, 1934, p. 11; Vasile George Ursu, *De pe malul Senei, pe crestele Carpaților: geograful francez Emmanuel de Martonne și recunoașterea academică românească*, în „Akademos", nr. 2, 2019, pp. 83–91.
https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/83–91_0.pdf, accesat în 20 martie 2025.

[7] M. T. Nicoară, *Emmanuel de Martonne et les frontières de la Grande Roumanie. Science et diplomatie*, în „Caiete de antropologie istorică", anul XIX, nr. 2 (37), Iulie–Decembrie 2020, pp. 147–148; Idem, *Dicționarul universitarilor clujeni (1919–1947)*, I, Cluj-Napoca, Editura

Pentru a înţelege implicarea lui de Martonne în Forumul Păcii, este nevoie de cunoaşterea atmosferei agitate a acestui eveniment, la care au participat 27 de delegaţii de pe cinci continente, fiecare având propriul pachet de interese şi pretenţii. Fiecare guvern şi-a creat propria echipă de experţi, specializaţi în istorie, geografie, cartografie, geopolitică ş.a. pentru a pregăti participarea la negocierile de pace între învingători şi învinşi. Britanicii îşi stabiliseră proprii experţi, iar americanii îşi creaseră *The Inquiry*, cu care de Martonne a dorit să colaboreze mai îndeaproape. Acesta a observat cu îngrijorare o coabitare bună a experţilor, diplomaţilor şi politicienilor britanici cu cei americani şi una foarte slabă cu cei francezi. De Martonne a făcut un efort mare să trimită informaţii către *The Inquiry*, crezând că-i poate apropia pe americani de interesele franceze. Această cooperare dificilă a experţilor francezi cu omologii lor aliaţi mai avea o logică ascunsă: Georges Clemenceau (1841–1929) a preferat să-şi păstreze secretă strategia teritorială pentru a nu stârni reacţia ostilă a anglo-americanilor[8].

Negocierile de la Conferinţa Păcii au arătat că existau contradicţii mari nu numai între învingătorii şi învinşii din război, ci chiar între aliaţi. Francezii au fost cei mai înverşunaţi în obţinerea satisfacţiilor teritoriale, a reparaţiilor materiale şi morale după conflictul mondial. Intransigenţa franceză, mai ales faţă de germani, a născut un *spirit conciliatorist*, care a bulversat atmosfera Conferinţei pariziene. Delegaţiile statelor învinse urmau să se prezinte doar la semnarea tratatelor, neavând dreptul de a-şi trimite delegaţi în capitala Franţei pentru negociere. Până în 1 aprilie 1919, numărul total de delegaţi ai statelor participante a ajuns la 1.037. Aceste delegaţii au fost repartizate în 52 de comisii, care au ţinut 1.646 de sesiuni[9].

Comité d'Études îşi alegea temele de analiză în conformitate cu foaia de parcurs a Ministrului francez al Externelor, lucrând cu prioritate la frontierele Franţei, apoi şi la ale altor state europene. Publicaţiile acelui *Comité d'Études*, realizate de Imprimeria Naţională a Franţei, au început, încă din 1918, cu un prim volum dedicat graniţelor din nordul şi nord-estul Franţei, urmat, în 1919,

---

Accent, 2016, pp. 280–282; J. Bariéty, *Le géographe Emmanuel de Martonne, médiateur entre la Roumanie et la France*, în „Études Danubiennes", 13, no. 2, 1997, p. 26.

[8] Raymond Poincaré, *Au service de la France,* vol. XI, Paris, Éditions Plon, 1974, pp. 188–189; Lawrence E. Gelfand, *The Inquiry, American Preparations for Peace, 1917–1919*, New Haven and London, Yale University Press, 1963, p. 16.

[9] Carl Bouchard, Jean-Michel Guieu, *Introduction. Les peuples font la paix (1918–1925)*, în „Materiaux pour l'histoire de notre temps", 3–4, no. 129–130, 2018, pp. 2–9; vezi Henri Soutou, Isabelle Richefort, Grégoire Eldin, „La diplomatie française et les traités de paix", în *Archives de la Grande Guerre*, Philippe Nivet, Coraline Coutant-Daydé, Mathieu Stoll (dir.), Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2014, pp. 387–393.

de un al doilea, dedicat granițelor europene postbelice. Această lucrare a fost distribuită peste Atlantic, iar pozițiile Comitetului francez au fost cunoscute de geografii și diplomații americani prin Emm. de Martonne[10].

Prin decizia Consiliului Suprem din 15 ianuarie 1919, participanții la Conferința de Pace au fost împărțiti în patru categorii, România fiind inclusă în categoria B, adică în rândul „puterilor beligerante cu interese speciale", care participau la sesiunile în care se discutau doar chestiunile ce le priveau cu prioritate. Ordinea de precădere la Conferință urma ordinea alfabetică a statelor după denumirea lor în limba franceză. Convocarea Conferinței Păcii a fost stabilită pentru 12 ianuarie 1919, dar a început în 18 ianuarie 1919, la Quai d'Orsay. În regulamentele adoptate de Conferința plenară de la Paris, la 18 ianuarie 1919, delegaților tehnici li s-a dat posibilitatea de a furniza informațiile ce li se cereau în timpul ședințelor și de a lua uneori cuvântul pentru a adăuga date considerate necesare dezbaterilor[11].

Organizatorii Conferinței doreau un nou tip de diplomație, una deschisă, iar pentru asigurarea unei justiții postbelice, deciziile trebuiau recunoscute de către toți foștii aliați. Utilizarea termenului „științific" în legătură cu argumentele experților era semnificativă deoarece pacea nu putea fi făcută decât prin informații precise și convingătoare. Pe chestiunile teritoriale experții au stat în spatele șefilor de delegații, încercând să legitimeze pozițiile specifice ale fiecărui stat reprezentat la Conferință. În broșura de prezentare a listei membrilor delegațiilor au fost prevăzute două categorii de experți: „delegați și consilieri tehnici" și „experți tehnici", fără ca să existe o diferență mare de atribuții între aceștia. Ca și de Martonne, experții tehnici formau o varietate de specialiști, proveniți, în principal, din departamentele ministeriale ale statelor, precum externe, interne, armată, transporturi, comerț, industrie și finanțe, dar unii erau avocați, profesori, istorici, geografi, cartografi, chiar și sindicaliști. Cei mai importanți s-au dovedit experții în chestiuni teritoriale, deoarece una dintre consecințele păcii era reconfigurarea frontierelor statelor în favoarea învingătorilor. La ședința plenară, deschisă solemn de președintele francez Raymond Poincaré, acesta a subliniat că pacea nu se putea așterne în lume fără pedepsirea vinovaților de război și reconfigurarea granițelor statale[12].

---

[10] Gaëlle Hallair, „Le géographe Emmanuel de Martonne et l'Europe centrale", UMR Prodig, Géographie-cités, 2007, pp. 27–29; Denise Artaud, *La reconstruction de l'Europe (1919–1929),* Paris, Éditions Presses Universitaires de France, 1973, pp. 11–12.

[11] Jean Dresch, *Emmanuel de Martonne*, în „Bulletin de la Société Géologique de France", S6-VI (6),1956, pp. 623–642.

[12] Stanislas Jeannesson, Fabrice Jesné, *Experts et expertise en diplomatie*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2018, pp. 145–169.

Documentaţia experţilor a fost, în mare parte, consultată de politicieni şi diplomaţi, dar expertizele nu au avut o influenţă decisivă în stabilirea condiţiilor de pace. De aceea, mulţi analişti au constatat că au prevalat interesele specifice fiecărui stat aliat. De asemenea, între diplomaţi şi experţi au existat dese fricţiuni, alimentate chiar de Georges Clemenceau, David Lloyd George şi Woodrow Wilson. Clemenceau nu avea răbdare să asculte detaliile experţilor şi îi întrerupea brusc din explicaţii. Lloyd George nu era interesat mai deloc de argumentele istorice, demografice, etnografice etc. Îi asculta pe experţi, dar îi întrerupea frecvent cu întrebarea retorică: voi cum aţi rezolva o asemenea chestiune? După care amâna soluţiile, mai ales dacă erau prea favorabile francezilor. Unii experţi britanici s-au răzvrătit împotriva lui Lloyd George, dându-şi demisiile sau ameninţând cu ele. Americanul Wilson nu-i plăcea pe experţi şi nici nu prea înţelegea cum era cu naţiunile şi naţionalităţile în Europa, deşi tocmai el a avut iniţiativa susţinerii dreptului lor la autodeterminare. Decidenţii păcii au fost mai atenţi la vibraţiile opiniei publice din ţara lor şi parţial receptivi la principii şi argumente ştiinţifice. În câteva momente ale negocierilor, marii decidenţi au dovedit o totală necunoaştere a unor chestiuni elementare de istorie şi geografie, dar şi de geostrategie. Într-o discuţie, Lloyd George vorbea de Basarabia şi arăta pe hartă … Bucovina! Cea mai notorie a fost întrebarea pe care premierul britanic i-a pus-o, prin uşa întredeschisă, lui Philippe Berthelot: „Philippe, unde e Vistula?" Doar cei Patru Mari au discutat, negociat şi decis condiţiile păcii la Conferinţă; este vorba de Clemenceau, Lloyd George, Orlando şi Woodrow Wilson[13].

Clemenceau a luat deciziile cheie referitoare la strategia de negociere a Franţei în strânsă consultare cu o mică echipă de colaboratori de încredere, care îi includea pe Louis Loucheur, Georges Mandel şi André Tardieu. Preşedintele Raymond Poincaré, Parlamentul şi personalităţile politice de prim rang s-au trezit marginalizate, fiind doar sporadic consultate în legătură cu negocierile. Chiar şi Cabinetul lui Clemenceau a rămas la distanţă de deliberările cheie. Fiind apropiat de Tardieu, de Martonne s-a aflat constant în preajma lui Clemenceau şi s-a concentrat cu prioritate pe crearea unei documentaţii solide, în condiţiile mult aşteptatului Tratat de pace de la Versailles cu Germania, încheiat cu întârziere şi agitaţie la 28 iunie 1919. Toate celelalte tratate au fost construite pe principiile celui de la Versailles[14].

---

[13] David Lloyd George, *The Truth about the Peace Treaties*, volume I, London, Victor Gollancz, 1938, pp. 402–403; Pierre Milza, „La paix de Versailles et le nouvel ordre international", în *Les Relations internationales de 1918 à 1939*, 2019, pp. 9–10.

[14] David Watson, *Georges Clemenceau: France*, London, Haus Publishing, 2008, pp. 331–343; J.B. Duroselle, *Clemenceau*, Paris, Éditions Fayard, 1988, pp. 720–731; Manfred Boemeke,

Marea Conferinţă de la Paris a fost aşteptată de România cu nerăbdare, dar şi cu mare nelinişte. Statul român a fost pus în faţa unor mari divergenţe de păreri ale aliaţilor. Regatul României intrase în război în 1916 de partea Antantei, dar pacea separată cu Puterile Centrale din 24 aprilie/7 mai 1918 atârna ca o piatră de moară în restabilirea statutului de aliat pentru statul român. De această recunoaştere depindea locul său la masa negocierilor şi tratatelor Conferinţei. André Tardieu a recunoscut că a depus mari eforturi, mai ales pe lângă preşedintele Consiliului francez de Miniştri, Clemenceau, pentru ca să i se recunoască României calitatea de aliat. Abia la 15 ianuarie 1919, Franţa, în acord cu ceilalţi aliaţi, a recunoscut oficial acest statut României, dar tratatul cu Antanta din 1916 urma să constituie o bază superficială de discuţie la Conferinţa de Pace. Pentru guvernul român şi delegaţia trimisă la Paris începea o perioadă de mari dificultăţi politice şi diplomatice legate de recunoaşterea Întregirii naţionale. Principiile legate de autodeterminare şi declaraţia de justeţe şi imparţialitate în viitoarele negocieri promise de preşedintele american Woodrow Wilson au dat unele speranţe delegaţiei române[15]. Ca să convingă pe decidenţii păcii, dar şi opinia publică internaţională, statul român şi o serie de personalităţi particulare au pornit o propagandă fermă de contracarare a argumentelor tendenţioase ale adversarilor intereselor româneşti. Emmanuel de Martonne nu a participat activ la propaganda românească, dar a făcut o importantă călătorie în Basarabia şi, în primele luni ale anului 1919, a pregătit publicarea broşurii *Choses vues en Bessarabie*. Cu un an înainte, în martie 1918, publicase o prefaţă la cartea lui François Lebrun, intitulată *La Dobroudja. Esquisse historique, geographique, ethnographique et statistique*, unde se arăta foarte interesat de chestiunile româneşti rezultate din Marele Război. România se afla la întretăierea a două mari probleme ale Europei post-război: prăbuşirea Imperiului Austro-Ungar şi ascensiunea, după 1917, a bolşevismului rusesc. Cu fiecare dintre aceste teme, Marile Puteri aveau sensibilităţi diferite, ceea ce a complicat soarta Conferinţei Păcii şi a dus la crearea unei tabere conciliatoriste faţă de foştii învinşi, respectiv Austria, Ungaria şi Germania[16].

Încă din primele zile de la sosirea la Paris, delegaţia românească, condusă de I.I.C. Brătianu, a înţeles că decidenţii Conferinţei Păcii aveau surprinzător

---

Gerald Feldman, Elisabeth Glaser (dir.), *The Treaty of Versailles. A reassessment after 75 years*, Institut Historique Allemand de Washington DC, Cambridge University Press, 1998, p. 150.

[15] Gavin Bowd, *Un géographe français et la Roumanie, Emmanuel de Martonne (1873–1955)*, Paris, Éditions L'Harmattan, 2012, p. 14.

[16] Svetlana Suveică, *Introduction: Romania and the Paris Peace Conference (1919). Actors, Scenarios, Circulation of Knowledge*, în „Journal of Romanian Studies", vol. 1, no. 2, 2019, pp. 13–14.

de puţine interese legate de România. Conferinţa s-a deschis cu o zi înainte de sosirea delegaţiei române, când Lloyd George, Clemenceau, Orlando şi Wilson, împreună cu miniştrii lor de Externe, se întâlniseră deja la Quai d'Orsay pentru a discuta chestiunea reprezentării statelor mici şi mijlocii la Forumul Păcii. Consiliul Suprem al Conferinţei versailleze şi-a exprimat clar poziţia faţă de România. Stephen Pichon a încercat să susţină o situaţie privilegiată pentru România la negocieri, propunând ca acesteia să-i fie acordate trei locuri deoarece luptase împotriva inamicului încă din 1916. Lloyd George s-a opus vehement propunerii. În final, s-a hotărât ca România să aibă două locuri la masa tratativelor, în timp ce Belgia şi Serbia, două aliate care luptaseră fără vreo garanţie scrisă, se bucurau de un statut superior României[17].

Încă din 19 ianuarie/1 februarie 1919, Ion I.C. Brătianu a prezentat în plenul Conferinţei doleanţele României şi drepturile sale asupra provinciilor unite, argumentând cu jertfele Armatei române în Primul Război Mondial. La 31 ianuarie 1919, în faţa Consiliului Suprem, I.I.C. Brătianu a respins orice compromis cu privire la revendicările teritoriale ale României. A cerut cedarea întregului Banat, în conformitate cu termenii Tratatului din 1916, evocând istoria, hărţile şi statisticile etnice pentru a-şi justifica opoziţia faţă de împărţirea regiunii cu sârbii[18]. A doua zi, la 1 februarie 1919, Brătianu şi-a continuat expunerea, argumentând că România trebuie să primească întreg teritoriul ce i s-a promis de antantişti în 1916 ca recompensă dreaptă pentru sprijinul dat în război şi a respins propunerile Consiliului Suprem de a se organiza plebiscite în Basarabia, Bucovina şi Transilvania. Fără legătură cu subiectul amintit, Consiliul a votat pentru înfiinţarea unei Comisii Teritoriale a cărei sarcină era să analizeze legitimitatea revendicărilor României[19].

Însuşi Ion I.C. Brătianu a relatat atmosfera negocierilor, într-o scrisoare trimisă din Paris, la 20 ianuarie 1919. Şeful guvernului de la Bucureşti le reproşa decidenţilor păcii că trăgeau de timp şi, mai ales, aveau o atitudine suspect de rigidă faţă de fostele state aliate din centrul şi estul Europei. Clemenceau era copleşit de antipatie faţă de prim-ministrul I.I.C. Brătianu, de aceea delegaţia

[17] Jean-Noël Grandhomme, *Le soutien de la France à la cause transylvaine jusqu'à l'union d'Alba Iulia (août 1916 – décembre 1918)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXXVI, 3–4, 1997, pp. 223–240.

[18] Taline Ter Minassian, *Les géographes français et la délimitation des frontières balkaniques à la Conférence de la Paix de 1919*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", 2, n° 44, 1997, pp. 252–286.

[19] Gheorghe Năstase, *Basarabia la Conferinta de Pace*, în „Arhiva pentru Ştiinţă şi Reformă Socială", Organ al Asociaţiei pentru Studiul şi Reforma Socială, an I, nr. 4, ianuarie 1920, pp. 830–841; Viorica Moisuc, *România şi Conferinţa de Pace de la Paris*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, pp. 278–280.

română a fost primită cu răceală la Paris[20]. Aceasta era pregătită de negocieri diplomatice dure, de interminabile discuţii în comitetele de experţi, care se întruneau pentru a discuta probleme teritoriale, economice, regimul juridic al Dunării și statutul minorităţilor naţionale. În delegaţia României au fost cuprinși experţi juriști, istorici, geografi, cartografi, etnografi, economiști, ingineri, personalităţi de excepţie, dintre care îi amintim pe Alexandru Lapedatu, Caius Brediceanu, George Caracostea, Dimitrie Creangă și alţii. Dintre aceștia, expertul geograf de Martonne îl știa mai bine pe Lapedatu, căruia îi trimisese la Cluj un Atlas istoric al Franţei. Dintre experţii români, istoricul Alexandru Lapedatu, profesor la Universitatea din Cluj, a avut la el un consistent dosar al provinciilor istorice românești, mai ales al Transilvaniei. Acest dosar a fost un important suport pentru expertiza istorico-geografică a lui Emmanuel de Martonne[21].

Delegaţii români au fost consternaţi de tonul generalist și uneori suspicios al marilor personalităţi ale Conferinţei. Brătianu a observat cum acestea nu arătau o disponibilitate de discuţie amicală, de la care se putea ajunge ulterior la discuţii serioase. Doar regina Maria, în călătoria sa diplomatică de la Paris, din martie 1919, a dat speranţă autorităţilor române că interesele României vor fi mai atent studiate de aliaţi. Regina a conversat cordial cu G. Clemenceau, D. Lloyd George, W. Wilson și toţi au fost amabili, dar reţinuţi în promisiuni[22].

Așa cum am mai subliniat, Franţa, prin Georges Clemenceau, s-a concentrat pe revendicările proprii, deși diplomaţii și ambasadorii din statele central-europene au avertizat că pericolul bolșevic era mai mare decât se credea. Aceeași mentalitate ca și *Tigrul*, cum a fost poreclit Clemenceau, o aveau Wilson și Lloyd George. Britanicul a afirmat cu ironie că la Paris a stat între Iisus Hristos (aluzie la spiritul creștin al lui Wilson) și Napoleon (aluzie la impetuozitatea exagerată a lui Clemenceau). Aceste atitudini ale liderilor lumii trădau interese și strategii rivale, de rău augur pentru România[23]. Decidenţii de la Paris s-au

---

[20] Sherman David Spector, *România la Conferința de Pace de la Paris*, pp. 92–96; Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Calcan, *România și Conferinţa de Pace de la Paris*, 1919–1920, Ploiești, Editura Prahova, 2001, p. 3.

[21] Al. Lapedatu, *Amintiri,* ediție de Ioan Opriș, Cluj-Napoca, Editura Albastră, 1998, pp. 152–154, 163–166; Idem, *La Roumanie devant le Congrès de la Paix*, Paris, Éditions Dubois et Bauer, 1919; Oreste Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, Editura Ramuri, 1920.

[22] Gh. Brătianu, *Acţiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenţii diplomatice a lui Ion. I. C. Brătianu*, ediție și cuvânt înainte de Toader Nicoară, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2018, pp. 101, 108–110; Viorel-Virgil Tilea, *Acţiunea diplomatică a României*: *nov. 1919 – mart. 1920*, Sibiu, Tipografia Poporului, 1925, pp. 9–10.

[23] René D'Aral, *Les négociations avec la Roumanie*, în „Le Gaulois", n° 13, 21 Juin 1915, p. 1; Corina Ionela Tudose, *Relaţiile româno-americane la Conferința de pace de la Paris*, Slatina, Editura Didactic Press, 2006, pp. 5–6; Leonard V. Smith, „Empires at the Paris Peace

dezbinat însă și mai mult atunci când unele dintre statele învinse în Marele Război, ca Ungaria și Austria, au emis pretenții de așezare la masa negocierilor pe motiv că își schimbaseră regimurile politice. Și Republica de la Weimar spera la negocieri, nu *diktat*, așa cum au numit germanii Tratatul de la Versailles din 28 iunie 1919.

Lloyd George propusese ca revendicările României să fie analizate de o Comisie Teritorială specială. Din această recomandare Brătianu a înțeles că atitudinea Regatului Unit față de România nu era deloc favorabilă. Emmanuel de Martonne a depus tot efortul ca să demonstreze că problemele Europei și ale lumii nu suportau soluții locale. Expertul geograf a văzut mai mult decât unii dintre foștii aliați din război rolul de bastion pe care România, Polonia și statele care aveau să constituie în 1920 *Mica Antantă* îl aveau în politica Europei[24]. André Tardieu a prezidat, din ianuarie până în august 1919, Comisia care a vizat reașezările teritoriale din Ungaria, Iugoslavia, România și Bulgaria. Comisia Teritorială amintită s-a întâlnit pentru prima oară la 8 februarie 1919, dar, înainte de această ședință, delegații britanici și americani se reuniseră deja pentru a-și spune punctele de vedere legate de România și de statele succesoare ale Dublei Monarhii, cu care România se afla în litigiu teritorial. Delegația României s-a trezit că trebuia să aștepte cu răbdare rezultatul negocierilor franceze, britanice, americane și italiene, deși avea propriii reprezentanți în comisii, care puteau pleda în favoarea intereselor statului român[25].

De Martonne a fost instruit de Tardieu să participe la sesiunile comisiilor și subcomisiilor Conferinței de Pace, respectiv Comisia pentru afaceri române și iugoslave și subcomisiile acesteia, Comisia pentru afaceri poloneze și subcomisiile acesteia, Comitetele mixte pentru afaceri cehoslovace și afaceri poloneze, Comitetul central pentru probleme teritoriale și altele. În cadrul acestor comisii, expertul geograf francez își susținea discursul cu o argumentare bazată pe identități regionale, solidarități economice și interese strategice. Misiunea lui era să-i convingă pe marii decidenți de validitatea pozițiilor franceze, dar și de satisfacerea justă a intereselor teritoriale ale românilor și polonezilor, două națiuni mari ale Europei Centrale. După părerea sa, trasarea noilor granițe nu

Conference", în *Empires at War: 1911–1923 (The Greater War)*, Oxford, Erez Manela Edition, 2014, pp. 254–277.

[24] Gaëlle Hallair, *Le géographe Emmanuel de Martonne et l'Europe centrale*, Grafigéo, 2007 pp. 36–38. https://hal.science/hal-00282068/file/Grafigeo_Gaelle_decembre2007.pdf, accesat în 13 ianuarie 2025.

[25] Ion M. Oprea, *Apărarea suveranității naționale a Romîniei la Conferinta păcii de la Paris (1919–1920)*, în „Revista de Istorie", tom 34, nr. 12, 1981, pp. 217–219; Vincent Laniol, *Faire la paix sans l'ennemi? L'exemple de la Conférence de la Paix de 1919*, în „Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin", nr. 42, Automne 2015, pp. 89–98.

putea fi ghidată doar de cele *14 Puncte* ale lui Wilson, ci trebuiau luate în seamă și alte argumente, ca istoria, demografia, etnicitatea, limba și economia acestor state, chiar ideologia lor politică. De Martonne, care era nu numai antigerman, ci și antibolșevic, a insistat pe importanţa strategică a României și Poloniei, aflate în proximitatea unui mare pericol: bolșevismul[26].

De Martonne a fost prezent la toate ședinţele Comisiei Teritoriale pentru problemele graniţelor Poloniei și României. Membrii Comisiei trebuiau să se consulte cu experţii, să constate revendicările fiecărei părţi fără să facă vreo recomandare în privinţa graniţelor noi. Comisia Teritorială pentru chestiunile României s-a reunit de 12 ori, între februarie și martie 1919, Brătianu trecând prin momente de tensiune din cauza tergiversărilor și modificărilor ce interveneau uneori de la o zi la alta. De altfel, momentul privind chestiunea Banatului, pe care aliaţii doreau să-l integreze parţial României, l-a făcut să părăsească supărat Conferinţa în 2 iulie 1919[27]. Chestiunea Banatului a făcut obiectul unui raport prezentat de Emm. de Martonne în ședinţa din 3 februarie 1919. Expertul-geograf francez a folosit, în acest scop, cele mai recente statistici demografice maghiare, dar s-a rezumat să compare în mod neutru cererile sârbe și românești și să propună un compromis. În spatele atitudinii sale au stat recomandările cabinetului Clemenceau, ca și în cazul Transilvaniei și al altor provincii istorice. Poziţiile asupra Transilvaniei au fost puţin diferite de ale anglo-saxonilor, francezii adoptând o soluţie apropiată de cea a delegaţiei României. S-a propus trasarea frontierei de vest în condiţii favorabile României, care se remarcase deja în rapoartele efectuate de expertul francez. Chestiunea Basarabiei a fost raportată mai târziu, în iulie 1919, de Emm. de Martonne. Acesta cunoștea sensibilitatea diplomaţiei franceze faţă de Rusia bolșevică. Nici unii dintre foștii aliaţi, mai ales Franţa, nu se grăbea să irite diplomatic colosul bolșevic de la răsărit. Britanicii și francezii știau că și „albii" și „roșii" din Rusia erau dispuși să împiedice împreună recunoașterea Basarabiei românești prin acţiuni subversive și propagandă[28]. De Martonne era conștient că în Basarabia

---

[26] Emmanuelle Boulineau, *Un géographe traceur de frontières: Emmanuel de Martonne et la Roumanie*, în „L'Espace géographique", vol. 4 (2001), p. 363; Vincent Laniol, „Être expert à la Conférence de la Paix de 1919.Tentative de comparaisons internationales", în Éric Schnakenbourg, Stanislas Jeannesson, Fabrice Jesné, *Experts et expertise en diplomatie,* Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2018, pp. 145–169.

[27] Emil I. Dumitrescu, *Intransigenţa lui Ion I.C. Brătianu la Conferinţa de Pace de la Paris*, în „Muzeul Naţional de Istorie al României", nr. XI, București, 1999, pp. 131–138; M.T. Nicoară, *Emmanuel de Martonne et les frontières de la Grande Roumanie. Diplomatie et politique* (II), în „Revista de Istorie a Moldovei", Chișinău, nr. 1–2 (121–122), ianuarie-iunie 2020, pp. 64–79.

[28] Eugen-Tudor Sclifos, *Franţa și chestiunea Basarabiei la Conferinţa de Pace de la Paris*, în „Revista de Istorie a Moldovei", 123–124, nr. 3–4, 2020, pp. 41–44.

recensământul rusesc îi supraevalua pe rutenii din nord și pe rușii din orașe în detrimentul populației rurale românești. Francezul a adus argumente în favoarea României și prin publicarea, în ziarul *Journal de débats*, a articolului „En Bessarabie", o continuare a acelei „Choses vues en Bessarabie" (Paris, 1919). Ambele arătau caracterul românesc al Basarabiei[29]. Dar Comisia Teritorială a fost eliberată de responsabilitatea pentru soarta Basarabiei până la soluționarea așa-zisei chestiuni ruse. Expertul geograf francez nu a ezitat să susțină că destinul Basarabiei, ca și al Bucovinei, era în România, că toate provinciile românești completau o configurație teritorială armonioasă și rotundă a statului latin[30].

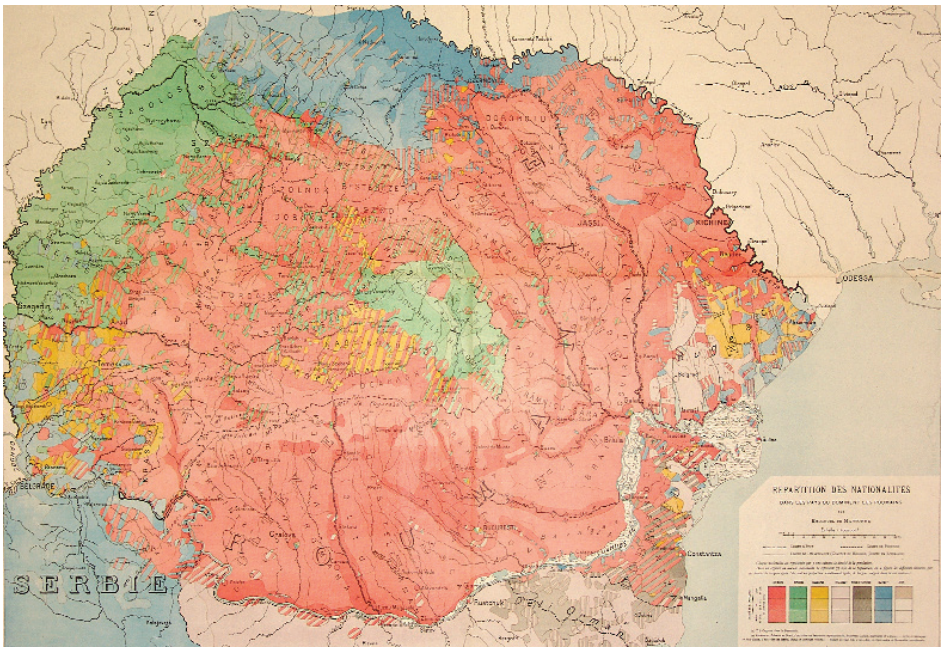
În timpul lucrărilor Conferinței, de Martonne a insistat ca granițele să se stabilească nu doar în funcție de grupurile etnice, ci și de infrastructura teritoriilor. Acesta a încercat să susțină pentru orice trasare teritorială complementaritatea regiunilor, viabilitatea lor economică, rolul factorilor lor politici, economici, comerciali și strategici. Expertul geograf a invocat „le principe de viabilité" (principiul viabilității) și când a fost vorba de provinciile istorice românești. De Martonne a prezentat patru rapoarte, care priveau Dobrogea, Transilvania, Banatul și Basarabia și care cuprindeau argumente de natură națională, etnică, lingvistică, religioasă, economică, comercială, demografică, cartografică etc. Aceste rapoarte i-au luat luni de zile de documentare complexă și interdisciplinară.

De Martonne a susținut că reprezentările cartografice românești, mai ales cele din broșurile de propagandă, nu fuseseră bine primite de geografii occidentali. Deși el le aprecia rigoarea! În sprijinul expertizei sale, de Martonne a întocmit propria hartă colorată a „Distribuției naționalităților în țările în care domină românii", publicată în 1919 în *Atlasul* lucrărilor acelui *Comité d'Études*, apoi în *Annales de Géographie* în 1920. Alesese culoarea roșie pentru a pune în evidență ponderea demografică românească în toate provinciile[31].

[29] Emm. de Martonne, *Choses vues en Bessarabie*, în „La Revue de Paris, Vingt-Sixième Année", tome Cinquième, septembre-octobre 1919, pp. 499–534; Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918–1928). Modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura Antim, 2010, pp. 65–76.

[30] Emm. de Martonne, *Essai de carte ethnographique des pays roumains*, în „Annales de Géographie", tome XXIX, n° 158, 1920, pp. 81–98; Gilles Palsky, *Emmanuel de Martonne and the Ethnographical Cartography of Central Europe (1917–1920)*, în „Imago Mundi", vol. 54, 2002, p. 115; Nicolae Enciu, *Emmanuel de Martonne și Basarabia*, în „Pagini de istorie", nr. 1–2, 2007, pp. 113–114.

[31] Gavin Bowd, „Between France and Romania, between Science and Propaganda. Emmanuel de Martonne in 1919", *Romania and the Paris Peace Conference (1919). Actors, Scenarios, Circulation of Knowledge*, edited by Svetlana Suveică, 2019, pp. 47–64; Silviu Anghel, *The Past as Science: Romanian Cartography at the Paris Peace Congress of 1919*, în „Culture. Society. Economy. Politics", vol. 143, no. 1, 2021, pp. 41–54.

Emm. de Martonne, „Répartition des nationalités dans
les pays où dominent les Roumains"[32]

Rapoartele lui Martonne nu au fost în toate situațiile sursa de inspirație pentru negocierile și deciziile Conferinței Păcii, dar unii dintre experții, diplomații și politicienii Conferinței i-au apreciat cumpătarea, echilibrul, precizia informațiilor și analizelor. Expertul geograf francez a sesizat complexitatea problemelor care rezultaseră după Marele Război. Prin expertizele sale a demonstrat că interdisciplinaritatea era calea cea mai bună în analiza complexă a situațiilor de criză. Statul român și-a dublat teritoriul, dar nerespectarea deciziilor versailleze a dus la reizbucnirea revizionismelor, revanșismelor, apoi la a doua mare conflagrație mondială (1939–1945)[33]. Emm. de Martonne nu și-a revendicat rolul de trasor al granițelor românești, dar meritul său a fost incontestabil.

[32] *Questions européennes. Belgique, Slesvig, Tchécoslovaquie, Pologne et Russie, question adriatique, Yougoslavie, Roumanie, Turquie d'Europe et d'Asie. Atlas*, Travaux du comité d'études, tome II, carte n°14, Service géographique de l'Armée, 1919.

[33] Gavin Bowd, *Emmanuel de Martonne et la naissance de la grande Roumanie*, în „Revue Roumaine de Géographie", 55, no. 2, 2011, pp. 109–112.

American Policy Toward the Union of Bessarabia with Romania: the Strategic Efforts of Romanian Diplomacy, 1920–1933

Aurel LAZĂR*

This study seeks to analyze, from a historiographical and diplomatic perspective, the manner in which the United States approached the question of Bessarabia's union with Romania and, in parallel, the sustained efforts of Romanian diplomacy between 1920 and 1933 to obtain from Washington some form of recognition – explicit or, at the very least, administrative and functional – of the 1918 status quo. Although the Treaty of October 28, 1920[1], signed in Paris by the Principal Allied Powers and Romania, legally enshrined the union at the European level, Washington refused to adhere, invoking both the risk of indirectly legitimizing the new regime in Moscow and the prudential, yet eminently political, principle of avoiding any decision that could be interpreted as favorizing the dismemberment of Russia. Consequently, for American administrations throughout the 1920s, the issue of Bessarabia remained a sensitive one, situated at the intersection of international law, *realpolitik*[2], and the strategic calculus of U.S. – Soviet relations.

* Asistent universitar, dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Ştiinţe şi Tehnologie „George Emil Palade" din Târgu Mureş

[1] Treaty between the Principal Allied Powers and Roumania respecting Bessarabia, Paris, 28 Oct. 1920 (*British Treaty Series* 1922, no. 15), URL: https://treaties.fcdo.gov.uk/data/Library2/pdf/1922-TS0015.pdf, accessed: April21, 2025. By this treaty, the signatory powers – the United Kingdom (and the Dominions), France, Italy, and Japan – together with Romania, formally recognized Romania's sovereignty over Bessarabia and established the territorial boundaries. It should be noted that Japan never ratified the treaty.

[2] *Realpolitik* it is a German-derived term ("real politics"), coined in the nineteenth century (first used by Ludwig von Rochau in 1853), denoting an approach to foreign or domestic policy based on pragmatic interests and power relations rather than moral or ideological principles.

The analysis rests on two premises. First, the United States' position cannot be reduced to a doctrinaire "no," but must be understood in the broader context of its relationship with Russia/the Soviet Union, following the Paris Peace Conference (1919–1920) and within the intellectual climate of the age (collective security, the League of Nations, non-aggression pacts, and the logic of "non-recognition"). Second, Romanian diplomacy was by no means a passive actor. On the contrary, between 1920 and 1933, Bucharest pursued a genuine "strategy of systematic insistence," combining historical and juridical arguments (the Moldavian/Romanian character of the province, the principle of nationalities, the decisions of the Sfatul Țării), with instruments of political and diplomatic persuasion (*aide-mémoires*, *notes verbales, tête-à-tête* conversations with representatives of the State Department) and, not least, with economic and commercial levers, as well as media pressure, designed both to sensitize the American side and to strike at its interests.

This article presents a narrative structured on three analytical levels. First, it systematically reconstructs the official American positions – from the Colby Note[3] and the absence of a U.S. signature on the 1920 treaty, to the pragmatic adjustments of the early 1930s (the merging of immigration quotas for Romania and Bessarabia, the reconsideration of consular jurisdiction), set against the backdrop of foreign policy reorientation under the Roosevelt administration and the imminent recognition of the USSR (November 1933). Second, it examines the tactical repertoire of Romanian diplomacy (Titulescu, Davila, Nanu, etc.), ranging from the emphasis on ethno-historical arguments and the Baltic/Finnish precedent to the exploitation of opportunities created by the Litvinov Protocol[4]

[3] U.S. Department of State, "The Colby Note," Washington, August 10, 1920, in National Security Archive, The George Washington University, URL: https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode–1/colby.pdf, accessed April 21, 2025. The Colby Note of 10 August 1920 set out the U.S. policy of nonrecognition toward the Bolshevik regime and of refusing to endorse any territorial dismemberment of Russia until a legitimate government emerged in Moscow. Its indirect effect was to postpone U.S. recognition of Bessarabia's union with Romania, keeping American policy in a zone of deliberate ambiguity on this question.

[4] Protocol for the Immediate Entry into Force of the Treaty of Paris of August 27, 1928 (Litvinov Protocol), Moscow, 9 February 1929, *League of Nations Treaty Series*, vol. 89, pp. 369–373, no. 2028, registered, June 3, 1929, URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2089/v89.pdf, accessed: April 29, 2025. Also known as the "Moscow Protocol," this instrument operationalized the principles of the Kellogg–Briand Pact among the Eastern European signatories, who renounced war as an instrument of policy and undertook to settle disputes by peaceful means. General in character (it did not delineate frontiers), the Protocol was leveraged by Bucharest within the interwar regional security architecture but did not resolve ongoing territorial disputes. It was initially signed by the USSR, Poland, Latvia, Estonia, and Romania; Lithuania, Finland, Turkey, and Iran (Persia) acceded thereafter.

and the Kellogg – Briand Pact[5], as well as attempts to "internalize" the Bessarabian question within sensitive commercial dossiers for Washington. Third, it brings into dialogue the European discourse (Great Britain, France, Italy), to which Japan is added, with American caution, in order to highlight the transatlantic asynchrony regarding recognition and its implications for regional security.

From a methodological standpoint, the research is based on American diplomatic documents (the Foreign Relations of the United States series), correspondence and telegrams from legations, and the minutes of meetings of the Department of State.

The contribution of this study lies in clarifying an apparent paradox: while the United States officially rejected, for systemic reasons, participation in the 1920 treaty, it gradually introduced a series of administrative and consular adjustments which, without explicitly proclaiming recognition, effectively consolidated Romania's position in Bessarabia. This "pragmatism of ambiguity" – upon which Romanian diplomacy exerted constant and carefully calibrated pressure – constitutes the key to understanding the period between 1920 and 1933. Ultimately, our analysis demonstrates that, beyond juridical formulas, recognition in international relations entails a pendulum movement between declared principles and the strategic constraints of the moment.

As early as the spring of 1920, in the wake of the stance adopted by American diplomacy, the contours of Washington's future position on the question of Bessarabia's union with Romania became discernible. On April 14, 1920, the American delegates were absent from the proceedings of the Commission on Romanian and Yugoslav Affairs; nevertheless, the other delegates drafted a treaty, which on April 15 was forwarded by the General Secretariat of the Paris Peace Conference to the U.S. Government for approval.

Among the articles of the draft treaty, the following stand out:

> Article 1
> The High Contracting Parties hereby recognize Romania's sovereignty over the territory of Bessarabia situated between Romania's current frontier, the Black Sea, the course of the Dniester from its mouth to the point at which it meets the former frontier between Bukovina and Bessarabia, and that former frontier. [...]

[5] Kellogg-Briand Pact (Pact of Paris), signed at Paris, August 27, 1928, in *League of Nations Treaty Series*, vol. 94 (1929), pp. 57–63, URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2094/v94.pdf, accessed: April 27, 2025. It establishes the renunciation of war as a legitimate instrument of foreign policy – an ideal of interwar diplomacy – yet provides no clear enforcement mechanisms to sanction signatories that breach their obligations.

> Article 3
> Romania undertakes to respect and to ensure the strict observance, in the territory of Bessarabia referred to in Article 1, of the provisions of the Treaty signed at Paris on 9 December 1919 by the Principal Allied and Associated Powers and Romania and, in particular, to guarantee to the inhabitants of Bessarabia, without distinction of race, language, or religion, the same safeguards of liberty and justice as are enjoyed by the inhabitants of all other territories forming part of the Kingdom of Romania.
> Article 4
> Nationals of the former Russian Empire habitually resident in the territory of Bessarabia referred to in Article 1 shall ipso facto acquire Romanian nationality and shall lose their present nationality [...].[6]

Notwithstanding this allied stance, Washington's approach remained consistent, as underlined in the note sent by U.S. Secretary of State Bainbridge Colby to Hugh Wallace, the American Ambassador to France. Colby reiterated that the U.S. Government had on several occasions declined to be involved in discussions regarding Romania's claims to the province of Bessarabia. Moreover, he informed Wallace that the U.S. position on this question had been clear since the autumn of 1919, when it was stated at a meeting of the Supreme Allied Council. He further instructed Wallace that, at the appropriate time, the U.S. position should be restated, and it should be made clear that the American side was obliged to decline participation in any treaty the effect of which would be the dismemberment of Russia.[7]

It bears noting that, notwithstanding this U.S. posture, the representatives of the Allied and Associated Powers continued to attach importance to the issue – particularly given Great Britain's urgency to have the treaty signed – going so far as to consider conveying the terms of the agreement to the Romanian delegation without awaiting a reply to the renewed request that the United States join the treaty. At the recommendation and under the pressure of the American ambassador, Hugh Wallace, this course of action was abandoned; however, following a response from the U.S. Department of State, Wallace was advised that the Allies would postpone the signing of the treaty

[6] Treaty between the Principal Allied Powers and Roumania respecting Bessarabia, Paris, October 28, 1920, *British Treaty Series,* 1922 no. 15, URL: https://treaties.fcdo.gov.uk/data/Library2/pdf/1922-TS0015.pdf, accessed: April 21, 2025.

[7] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1920, vol. III, doc. 503, The Secretary of State to the Ambassador in France (Wallace), Washington, June 12, 1920, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1920v03/d503, accessed: April 17, 2025.

until, at the latest, October 11, 1920, irrespective of whether the United States chose to associate itself with the undertaking.[8]

Despite the firmness of the representatives of the Allied and Associated Powers, the United States maintained its position and offered additional reasons why it did not consider it opportune to sign the treaty with Romania. Secretary of State Colby instructed Hugh Wallace to inform his colleagues that he lacked authorization to sign the treaty with Romania and that, in the State Department's view, the hasty handling of this dossier would afford the Bolsheviks yet another pretext to inflame national sentiment, on the grounds that the Allies were seeking to dispose of Russian territory at a moment when the voice of a legitimate and representative Russian government could not be heard.[9]

Wallace complied with the Department of State's request and promptly informed his colleagues of the U.S. position. The reactions of the allied representatives were diverse, and in themselves indicative of their respective foreign-policy strategies and of their approach to the consequences of the postwar international order. The British and French representatives – the Earl of Derby and Jules Cambon – were quick to stress that the signing of the treaty was not to be undertaken forthwith, whereas Italy's representative, Count Lelio Bonin Longare, informed his colleagues that his country was prepared to sign only on the basis of unanimity. Moreover, Bonin cautioned the others that the U.S. position could not be disregarded and that he would be unable to take any decision before telegraphing the Italian Ministry of Foreign Affairs to relay Washington's stance; he further suggested that the other representatives proceed accordingly. In a manner akin to Italy, Japan – through Viscount Ishii Kikujirō, its ambassador to France – adopted a reserved posture, as the position of its Ministry of Foreign Affairs had not yet been clearly defined.[10]

The positions of the Principal Allied Powers were, therefore, dissonant. Notably, Great Britain struck a discordant note, supporting with considerable aplomb and without reservation the recognition by treaty of Bessarabia's union with Romania – if need be, even unilaterally – in the face of opposition from the others. London was even prepared to set aside the note sent to Romania

[8] *Idem*, doc. 504, The Ambassador in France (Wallace) to the Secretary of State, Paris, 29 september 1920, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1920v03/d504, accessed: April 18, 2025.

[9] *Idem*, doc. 505, The Secretary of State to the Ambassador in France (Wallace), Washington, October 5, 1920, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1920v03/d505, accessed: April 18, 2025.

[10] *Idem*, doc. 506, The Ambassador in France (Wallace) to the Secretary of State, Paris, October 11, 1920, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1920v03/d506, accessed: April 18, 2025.

in September 1920, which enclosed the raw draft of the Bessarabia treaty and informed Bucharest that the Principal Allied Powers were prepared to sign the treaty after 11 October 1920, while also deeming it opportune for Romania to accede to the Treaty of Sèvres[11]. By contrast, although France agreed with the British position, it considered it advisable to await Bucharest's reply before taking any further decision.[12]

Despite the contradictions and ambiguities, on October 28, 1920, the Principal Allied Powers (the British Empire, France, Italy, and Japan) and Romania signed in Paris the treaty recognizing the union of Bessarabia with Romania; the United States, however, remained steadfast in its opposition and declined to associate itself with the instrument.[13]

Washington closely monitored Russia's reactions, even though they were given little weight in European capitals despite American diplomatic warnings. Wright, the American chargé d'affaires in London, on November 7, 1920, sent a telegram to the U.S. Secretary of State reporting the responses of Russia and Ukraine to the treaty signed on October 28, 1920: "In connection with the signing between the Principal Allied Powers and Romania of the treaty concerning Bessarabia, the Governments of Russia and Ukraine declare that they cannot recognize any decision regarding Bessarabia in the absence of consultation with, and participation in the negotiations by, representatives of the two Governments. Likewise, Russia and Ukraine do not consider valid the treaty recognizing the union of Bessarabia with Romania and do not regard themselves as bound by a treaty concluded between other Governments. Signed: Georgy Vasilievich Chicherin, People's Commissar for Foreign Affairs of the Russian Republic, and Christian Rakovsky, Chairman

---

[11] Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Turkey, signed at Sèvres, August 10, 1920, League of Nations Treaty Series, vol. 28, 1924, pp. 11–174, URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2028/v28.pdf, accessed: April 21, 2025. The Treaty of Sèvres, signed on 10 August 1920 between the Allied Powers and the Ottoman Empire, marked the definitive dissolution of the latter after the First World War, enshrining the loss of its vast Near Eastern territories and the recognition of new nation-states (including Armenia and an autonomous Kurdistan – a project never realized). For Romania, accession to the Treaty of Sèvres had a dual significance: it placed the country firmly among the victors and beneficiaries of the Versailles order, and it strengthened the international legitimacy of its frontiers, notably through the recognition of the attachment of Southern Dobruja and in conjunction with related treaties concerning Bessarabia and Transylvania.

[12] *Ibidem*.

[13] Ion M. Anghel, *The Treaty on the Union of Bessarabia with Romania (Paris, October 28, 1920)*, Academy of Romanian Scientists, https://www.aosr.ro/en/the-treaty-on-the-union-of-bessarabia-with-romania-paris-october–28–1920/, accessed: April 21, 2025.

of the Council of People's Commissars and People's Commissar for Foreign Affairs of the Ukrainian Republic."[14]

Throughout the 1920s, despite Romanian diplomacy's efforts to induce the American side to recognize the treaty, Washington maintained a firm position. Even so, it closely monitored developments in the region, particularly decisions liable to affect U.S. interests. For example, in a telegram of 18 February 1926 to the U.S. Secretary of State, William Smith Culbertson, the American minister plenipotentiary in Romania, reported that the Department of State was highly concerned about the status of "embatic"[15] lands owned by Americans in Bessarabia. Because this form of tenure conferred long-term rights of use, such lands were significant for a number of American entrepreneurs; however, the Bessarabian Expropriation Law (1920) and the Agrarian Reform of 17 July 1921 altered the property regime for these lands, thereby adversely affecting U.S. interests.[16]

Against this backdrop, the U.S. Legation in Bucharest pressed the Ministry of Foreign Affairs, which undertook to take up the matter with the Ministry of Agriculture and Domains and, in turn, with the Ministry of Industry and Commerce. The *démarche* remained purely declaratory, no decision being taken – a fact duly noted by the American diplomats in Bucharest.[17]

It should be noted that the United States maintained a consistent stance in its relations with Romania, persistently framing them through the prism of U.S.–Russian relations at both regional and international levels. In light of this, Washington's approach to the question of Bessarabia's union with Romania underwent no major shifts; such adjustments as did occur were prompted chiefly by moments of *détente* between Romania and the Russian side, most notably toward the end of the 1930s.

Against the backdrop of intensified dialogue between Bucharest and Moscow and an apparent easing of bilateral tensions, Romanian diplomacy became

---

[14] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1920, vol. III, doc. 508, The Chargé in Great Britain (Wright) to the Secretary of State, London, November 7, 1920, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1920v03/d508, accessed: April 19, 2025.

[15] In interwar Romanian law, embatic lands (*terenuri embatice*) were those occupied by the beds of running waters and by the seashore, which the 1864 Civil Code classified as part of the State's public domain – inalienable and imprescriptible.

[16] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1926, vol. II, doc. 585, The Minister in Rumania (Culbertson) to the Secretary of State, Bucharest, February 18, 1926, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1926v02/d585, accessed: April 20, 2025.

[17] *Ibidem*.

markedly more vocal in its dealings with the United States, with a discernible increase in pressure on the U.S. Department of State to secure recognition of Bessarabia's union with Romania. One example noted by American diplomats is the *aide-mémoire*[18] on the Bessarabian situation, submitted on 18 February 1930 to the U.S. Department of State by the Romanian minister plenipotentiary, Carol A. Davila, then serving at the Legation of Romania in the United States.

In the document in question, minister plenipotentiary Davila draws attention to certain matters of historical evidence while also raising alleged subversive actions carried out by the Russian side. Among the historical arguments advanced by Davila are:

> "(1) after the Treaty of Bucharest of 1812 the territory was called Bessarabia, although previously it had been part of Moldavia and had never borne the name Bessarabia;
> (2) following the Russo–Turkish War of 1806–1812, which culminated in the Peace of Bucharest, the Ottoman Empire ceded to the Tsarist Empire the portion of Moldavia lying between the Prut and the Dniester;
> (3) at the time of the cession of the part of Moldavia situated between the Prut and the Dniester, Moldavia stood in a relationship of suzerainty to the Ottoman Empire, a relationship meticulously regulated by the 1511 treaty between Bogdan III, Prince of Moldavia, and Sultan Bayezid II, as well as by the 1634 treaty between Vasile Lupu, Prince of Moldavia, and Sultan Mehmed IV;
> (4) the sultans not only undertook to guarantee Moldavia's independence but also bound themselves to defend Moldavia's territorial integrity against all enemies."[19]

Davila's argumentation is considerably broader and not confined to historical points. In his *exposé* he also invoked subversive activities conducted by the Russian Empire in Bessarabia and other ostensibly irrefutable considerations, drawing even on narratives articulated by Washington or by the Principal Allied Powers:

> "(1) despite all denationalization efforts carried out by the Tsarist Empire in Moldavia, the Romanian character of Bessarabia persisted after the First World War, the proportion of the Romanian population being overwhelming – a fact recorded even in Tsarist statistics;

---

[18] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1930, vol. III, doc. 753, The Romanian Legation to the Department of State: Aide-Mémoire Regarding the Status of Bessarabia, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1930v03/d753, accessed: April 19, 2025.

[19] *Ibidem*.

> (2) on 28 October 1920 the Principal Allied Powers concluded a treaty with Romania, recognizing that, from geographical, ethnographic, historical, and economic standpoints, the union of Bessarabia with Romania was fully justified and that Romania's sovereignty over this territory corresponds to the aspirations of its inhabitants." [20]

After setting out these arguments, which he regarded as irrefutable, Minister Davila expressed his perplexity at the U.S. refusal to recognize Bessarabia's union with Romania. Moreover, the Romanian diplomat drew the American side's attention to the fact that the military maps used by the U.S. Department of State bore the description "territory under Romanian occupation" in the case of Bessarabia. He further pointed to another circumstance likely to deepen the puzzlement over the U.S. position, namely that – so he alleged – the American side was discriminating against Romania and the inhabitants of the territory between the Prut and the Dniester, insofar as persons wishing to emigrate to the United States were being counted under the Russian immigration quotas, although previously such individuals had been counted under Romania's quotas.[21]

Likewise, the Romanian side argued that the United States had countenanced the severance from Russian territory of Lithuania, Latvia, Estonia, Finland, and parts of the Polish lands, yet in the case of Bessarabia it invoked the absence of a legitimate government in Moscow and fears that U.S.–Russian relations might be jeopardized as reasons for refusing to accept the territory's incorporation into Romania. Furthermore, Minister Davila stressed that Bessarabia's union with Romania represented the explicit will of its inhabitants – something that, in Washington's own Colby Note, had previously been treated as sacrosanct. Another point adduced was that, compared with the other territories detached from the Russian realm, Bessarabia had been the last to be annexed by the Tsarist Empire[22], and thus much later. In view of these considerations, the Romanian minister observed that the situation was causing irritation within Bucharest's political establishment, which would welcome its rectification; should the American side accede to the request, the matter, he suggested, would continue to be kept out of the public spotlight so as not to alienate opinion.

At the outset, the diplomatic protest lodged by Minister Davila elicited no reaction – not even a reply consonant with diplomatic practice – being entirely ignored by the U.S. Department of State, which issued no response. As a result,

---

[20] *Ibidem*.

[21] *Ibidem*.

[22] The Tsarist Empire annexed Bessarabia in 1812; Estonia in 1721; Lithuania and Latvia in 1795; and Finland in 1809.

on 22 August 1930, more than six months later, Carol A. Davila dispatched a new telegram, this time addressed directly to the U.S. Secretary of State, couched in a distant, cool, and strictly formal tone and phrased in the third person, requesting a reply to the February 1930 communication, particularly with respect to the American side's handling of visas for Romanian citizens born in Bessarabia.[23]

It could be argued that established diplomatic usage was once again breached by the American side, which – much as in the case of the *aide-mémoire* – declined to furnish Bucharest with any reply. Ultimately, two months after the second diplomatic *démarche*, the American side sought to address the matter not through the Secretary of State but via Wallace Murray, Chief of the Division of Near Eastern Affairs at the Department of State. On 1 October 1930, Murray granted an audience to Frederic Nanu[24], the *chargé d'affaires* of the Romanian Legation in the United States, and during their conversation indicated that Minister Plenipotentiary Carol A. Davila's *aide-mémoire* had elicited no response because the Department had not deemed it opportune to react and therefore had not done so. Nonetheless, with a view to defusing the situation, Murray informed Nanu that the Department had examined the arguments set out in *the aide-mémoire* but had refrained, for the time being, from formulating a reply on the grounds that it was not yet sufficiently prepared.[25]

Analyzing the conversation between Nanu and Murray, one may say that the constant on the Romanian side was persistent pressure, whereas on the American side it consisted of evasions or incomplete replies. For example, regarding the allocation of immigration quotas for visas issued to Romanian citizens from Bessarabia, Wallace Murray argued that these could be attributed to Romania, rather than to Russia, only were the entire visa/immigration legislation to be changed. The meeting also addressed the maps used by the Department of State which, in the case of Bessarabia, bore the notation "territory annexed by Romania." The American diplomat contended that responsibility

[23] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1930, vol. III, doc. 754, The Rumanian Minister (Davila) to the Secretary of State, Washington, August 22, 1930, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1930v03/d754, accessed: April 18, 2025.

[24] In several American diplomatic documents from the interwar period, the Romanian diplomat is referred to under the appellation "Nano".

[25] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, 1930, vol. III, doc. 755, Memorandum by the Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Murray), Washington, October 1, 1930, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1930v03/d755, accessed: April 20, 2025.

for those maps rested with the War Department and that the Department of State was considering amending the maps in use or even issuing new ones.[26]

These pressures produced other effects as well; a telling instance of partial acknowledgment of the Romanian case was Proclamation No. 1953 of June 1931, by which the United States established a separate immigration quota for Bessarabia, distinct from that of the USSR – an interim victory at best[27]. Subsequently, in conversations with his colleagues, Murray conceded that U.S. diplomacy had repeatedly found itself without robust arguments in the face of the Romanian presentation, particularly regarding the nexus between Bucharest and Moscow. He emphasized that Romanian diplomats voiced their perplexity especially when the Department of State maintained that recognition of Bessarabia's union with Romania was strictly contingent upon Romanian–Russian relations, while – curiously – Washington did not regard the government in Moscow as legitimate and did not establish diplomatic relations with the USSR until much later, on November 16, 1933.[28]

The diplomatic protest lodged by Davila was not singular; in turn, Frederic Nanu applied pressure on the U.S. Government, informing Wallace Murray that the United States' refusal to recognize Bessarabia's union with Romania might prompt the Romanian Parliament to refuse to ratify a new treaty of commerce and navigation, and that the Government's representatives would not be in a position to influence the Legislature's decision. Nanu argued that a decisive factor in this regard lay in the composition of Parliament, which, of course, included Bessarabian deputies capable of obstructing the legislative process. This argument particularly commanded the attention of the American side, which became concerned that its commercial interests might be affected. In other words, of all the instruments employed by the Romanian side, this was the one that most alarmed the United States and led it to accord greater attention to Romania's demands.[29]

Against this backdrop, the pressures emanating from Bucharest became increasingly complex. In February 1932, more than a year after the meeting between Frederic Nanu and Wallace Murray, Romanian diplomacy adopted a new strategy aimed both at consolidating Romania's position in Bessarabia

[26] *Ibidem*.

[27] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, Diplomatic Papers, 1933, vol. II, doc. 482, The Assistant Secretary of State (Carr) to the Romanian Minister (Davila), Washington, June 21, 1933, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1933v02/d482, accessed: May 21, 2025.

[28] *Ibidem*

[29] *Ibidem*.

and at securing international security guarantees for Bessarabia as an integral part of Romanian territory. Records of discussions between Wallace Murray and Secretary of State Henry L. Stimson note Romania's intention to induce the United States to recommend that Soviet Russia issue security guarantees and refrain from forcible intervention in Romanian territory – which, in the Romanian diplomats' view, naturally included Bessarabia. To persuade Washington that such a step was warranted, Romanian diplomats argued that, in the absence of a clear Soviet position on Bessarabia, the Geneva Disarmament Conference (1932–1934)[30] risked ending in resounding failure, insofar as it would fail to eliminate a potential source of conflict in Eastern Europe. [31]

Romanian diplomacy's initiative did not remain at the level of intent. On 4 February 1932, Minister Plenipotentiary Davila, in a discussion with Secretary of State Henry L. Stimson, informed the American official that negotiations between Romania and the Russian side had reached a turning point, the cause being precisely the status of Bessarabia. In view of the situation, he asked the Secretary of State to adopt an official position on the subject, arguing that such a step would enhance the prospects for the success of the Disarmament Conference. Stimson did not acquiesce to Davila's proposal, explaining that any statement he would make would be a general one encouraging dialogue, the American side's ultimate aim being the successful conduct of the Conference[32]. Thus, the United States avoided direct involvement and declined to commit to supporting Romania's case vis-à-vis the USSR.

It was more than evident that, by 1932, the Romanian Government was concerned about a possible Soviet intervention in Bessarabia, and the absence of security guarantees from the United States further complicated matters. Consequently, Minister Plenipotentiary Davila pressed the American side to state how Washington would respond in the event of a Soviet attack west of the Dniester. Under Secretary of State William Richards Castle Jr. indicated that he

---

[30] The Geneva Disarmament Conference (1932–1934) represented the most ambitious framework through which the great powers sought to translate war-renunciation pacts (the Kellogg–Briand Pact, the Litvinov Protocol) into concrete measures of limitation, verification, and transparency regarding armaments.

[31] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Foreign Relations of the United States*, Diplomatic Papers, 1932, vol. II, doc. 374, The Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Murray) to the Secretary of State, February 4, 1932, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1932v02/d374, accessed: April 21, 2025.

[32] *Idem*, doc. 375, Memorandum by the Secretary of State, February 4, 1932, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1932v02/d375, accessed: April 21, 2025.

was not in a position to provide a clear answer as to how the United States would react were the USSR to attack Romania in order to "recover" Bessarabia.[33]

Nevertheless, Castle emphasized that, as a matter of course, the United States should not recognize any annexation by the USSR of territory held by Romania; yet he found it impossible to anticipate what measures Washington might take were the USSR to occupy Bessarabia, particularly given that the American side did not recognize Bessarabia's union with Romania. To ease tensions and to provide mitigating context for his own government, Castle noted that the situation was all the more complicated insofar as the U.S. Government did not regard the Soviet Government as legitimate. The conclusion of the discussion was unequivocal: the United States was not prepared to intervene on Romania's behalf in the event of a Soviet attempt to "recover" Bessarabia. It is also worth noting that Washington considered such an attack hypothetical and unlikely.[34]

Despite the United States' persistent reluctance, the sustained pressure exerted by Romanian diplomats to secure Washington's recognition of Bessarabia's union with Romania was not without consequences. It is worth underscoring that American diplomacy was often put on the defensive by the arguments advanced by the Romanians. For example, in the transcript of a conversation between Under Secretary of State William Richards Castle Jr. and Wallace Murray, Chief of the Division of Near Eastern Affairs, dated 13 May 1932, American officials prepared their reaction and official reply to a series of hard-to-refute Romanian points, such as:

1. the *status quo* in Bessarabia had remained unchanged for twelve years, and the element of time was pertinent when recognition was at issue;

2. the inhabitants of Bessarabia did not manifest dissatisfaction with the province's incorporation into Romanian territory and did not express support for altering their present circumstances;

3. the inclusion of Bessarabia within the consular jurisdiction of the U.S. Consulate in Bucharest and the issuance of visas to Bessarabian applicants holding Romanian passports, together with Romanian requests that U.S. authorities protect all American interests/rights in Bessarabia – developments that Bucharest construed as constituting, *de facto*, U.S. recognition of the *status quo*.[35]

---

[33] *Idem*, doc. 376, Memorandum by the Under Secretary of State (Castle) of a Conversation With the Rumanian Minister (Davila), Washington, March 24, 1932, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1932v02/d376, accessed: April 21, 2025.

[34] *Ibidem*.

[35] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Foreign Relations of the United States*,

American diplomats were likewise concerned that Bucharest was intent on securing U.S. recognition of Bessarabia's union with Romania before Washington's recognition of the USSR. Transcripts of U.S. diplomatic records indicate that the Department of State possessed reliable information regarding Minister Plenipotentiary Davila's position and intentions. It was, for example, well understood that Davila aimed to elicit a definitive, categorical response from the United States and to leverage the international context – specifically, Washington's interest in expanding overseas markets in the wake of the Great Depression and the imminence of U.S. recognition of the USSR.[36]

By 1932, American diplomacy judged that the question of U.S. recognition of Bessarabia's union with Romania had dragged on for too long, and some officials deemed it advisable to bring the matter to a close – provided, of course, that U.S. interests were not impaired. Given the tense state of Romanian–Soviet relations, Washington did not favor a high-profile, formal recognition, but rather its implementation strictly through administrative means, by transferring Bessarabia's immigration quotas to Romania's account. This course also served American interests insofar as it would allow the U.S. Government to exercise consular jurisdiction in Bessarabia – important both for intelligence gathering and for strengthening commercial influence in the region. Wallace Murray came to conclude that the United States derived no significant advantage from its opposition to recognizing Bessarabia's union with Romania and that the matter had been handled with undue rigidity compared with other cases involving the "alienation" of territories "belonging to Russia."[37]

As noted earlier from discussions among American officials, the Bessarabian question was handled harshly by the Department of State – an approach that not only irritated the Romanian side but also prompted countermeasures which, initially of little consequence, later proved quite troublesome for the Americans. Perhaps the most pressing domain for Washington was commerce; any Romanian action liable to affect U.S. interests in the region prompted a refocusing of Washington's attention on dossiers of particular importance in Romanian–U.S. bilateral relations.

Whereas the Romanian–U.S. relationship was strained by the issue of Bessarabia's union with Romania, the parameters of Franco–Romanian relations were altogether different, owing both to the historical connection and to

---

Diplomatic Papers, 1932, vol. II, doc. 377, The Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Murray) to the Under Secretary of State (Castle), Washington, May 13, 1932, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1932v02/d377, accessed: May 21, 2025.

[36] *Ibidem*.

[37] *Ibidem*.

France's support in the matter of recognition (among other areas). This state of affairs naturally led to intensified commercial ties with France across several sectors – developments that threatened U.S. interests in the region, especially whenever the Bucharest Government chose to grant France preferential treatment to the detriment of, and with prejudice to, American economic interests.

Such a situation arose in 1932, when Bucharest decided to award the French firm Thomson-Houston a contract to supply railway signaling equipment for the Feteşti-Cernavodă-Pod route, even though the American company General Railway Signal Company had submitted a far more favorable bid, with a final price nearly three million lei lower. Unsurprisingly, the decision generated discontent in Washington: American diplomats lodged multiple protests and exerted pressure on the Romanian Government, but without producing any concrete result.

Given this dossier – taken together with Romania's other diplomatic and economic pressures, but especially in light of international developments – the United States was prompted to devote increasing attention to the question of recognizing Bessarabia's union with Romania, albeit tacitly. Bucharest was deeply concerned that U.S. recognition of the Soviet Government – and, by implication, of that state's frontiers – would doom the project of securing recognition of the union, despite the treaty signed on 28 October 1920. In view of the complexity of the situation, Romanian diplomatic protests became markedly more substantive and vocal, with Minister Plenipotentiary Davila characterizing the U.S. stance on Bessarabia as "public discrimination." Moreover, in conversations on 6 March 1933, the diplomat made it clear to the Americans that he could no longer keep developments out of the press and that, once the matter became public, Romanian officials would be compelled to heed the voice of the citizenry, which was, naturally, unfavorable to the United States.

Despite these arguments, American officials did not materially alter their position, prompting Minister Davila to contend that a comprehensive Romanian–U.S. commercial agreement could not be concluded so long as Romania's frontiers[38] – including Bessarabia – remained unrecognized. In the same discussions, Davila renewed his earlier request that the U.S. Government mediate negotiations between Romania and Soviet Russia on the Bessarabian question, stressing to the American side the decisive weight of U.S. support in this matter. He further reiterated that the United States had the capacity to eliminate a source of conflict – a threat to world peace[39] – embodied in

[38] The American side responded with caution and promptly countered, citing the example of the 1930 commercial treaty with Turkey, which did not imply recognition of borders.

[39] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Foreign Relations of the United States*,

Russo–Romanian tensions. The issue, however, continued to languish at the level of discussions and promises without substance.

Romanian diplomatic argumentation became considerably more complex. Foreign Minister Nicolae Titulescu informed Washington that, between 1920 and 1925, Soviet Russia had been willing to recognize the union with Bessarabia in exchange for Romania's renunciation of the Romanian Treasure – its national gold reserves – deposited in Moscow, an arrangement Bucharest refused. Titulescu further stressed to the American side that Washington's involvement in the Bessarabian question would likely induce the Soviet leadership to accede to U.S. demands, especially in the context of the imminent U.S. recognition of the government in Moscow.[40]

Although one may argue that the pressure exerted by Romanian diplomacy on Washington was significant for this dossier, its resolution – even if only partial – depended to a large extent on international developments. Despite the United States' twelve-year refusal to endorse Bessarabia's union with Romania, in the spring of 1933 – coinciding with President Franklin Delano Roosevelt's inauguration – circumstances began to shift in Bucharest's favor as a result of changes in American domestic and foreign policy.

The new administration came to recognize the validity of the Romanian arguments for U.S. recognition of the union. It was likewise evident that the imminence of U.S. recognition of the USSR, which occurred on November 16, 1933, would have effectively foreclosed any possibility of recognizing Bessarabia's union with Romania. In view of these circumstances, U.S. diplomacy took an unprecedented step: on April 12, 1933, Secretary of State Cordell Hull sent a telegram to the newly inaugurated President Roosevelt. In that communication, Hull offered a brief synopsis of the Bessarabian union dossier, highlighting the efforts of Romanian diplomacy and the positions adopted over time by the American side. He drew particular attention to the fact that the USSR and the United States remained the only states worldwide that had not recognized the union, and that the United States had been far more accommodating in other cases – though not in Romania's.[41]

Diplomatic Papers, 1933, vol. II, doc. 477, The Chief of the Division of Near Eastern Affairs (Murray) to the Secretary of State and the Under Secretary of State, Washington, March 6, 1933, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1933v02/d477, accessed: May 29, 2025.

[40] *Idem*, doc. 478, Memorandum by the Chief of the Division of Eastern European Affairs (Kelley), Washington, 16 March, 1933, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1933v02/d478, accessed: May 21, 2025.

[41] *Idem*, doc. 480, The Secretary of State to President Roosevelt, Washington, April 12, 1933, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1933v02/d480, accessed: May 22, 2025.

After setting out his case, Cordell Hull informed the President that, following extensive review, it was no longer necessary to maintain the previous policy line on the question of Bessarabia's union with Romania and that it was advisable for the United States to acknowledge the *de facto* situation. Given the sensitivity of the matter, especially vis-à-vis the USSR, Hull recommended that any step be purely administrative and confined to the regime of immigration quotas for Bessarabia and Romania, with no explicit mention of Bessarabia, the issue to be framed in general terms. He assured Roosevelt that establishing common quotas for Romania and Bessarabia – which would amount to recognition of Romania's sovereignty over Bessarabia – would satisfy the Bucharest government, which had previously deemed the U.S. posture discriminatory.[42]

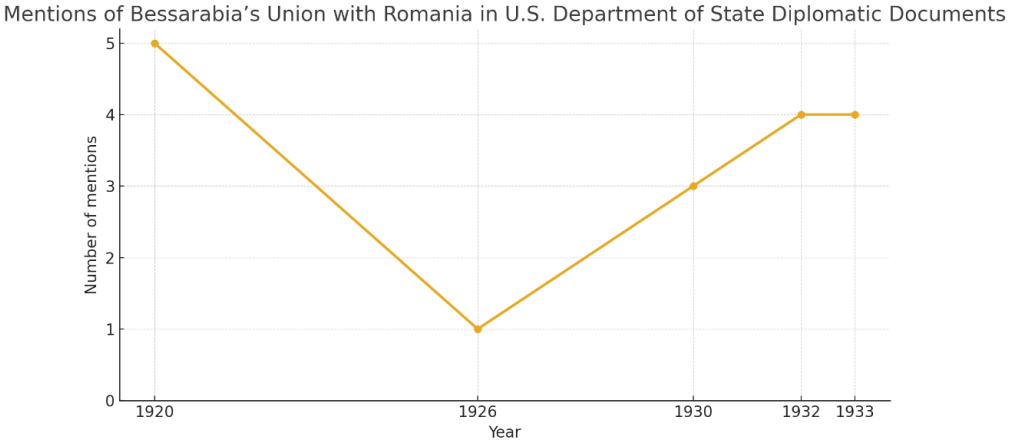

Fig. 1
Source: author's compilation based on diplomatic documents from the U.S. Department of State archives.

As a result of the Secretary of State's initiative, on 16 June 1933 President Roosevelt signed a series of proclamations, the effect of which was to abolish the separate quotas for Romania and Bessarabia, an act tantamount to tacit recognition of the union. In addition to consolidating the immigration quotas in Bucharest's favor, the President's step also increased Romania's allotment from 295 to 377 persons, with the changes taking effect on 1 July 1933. It is noteworthy that these changes were communicated to Minister Plenipotentiary Davila by Wilbur J. Carr, the Assistant Secretary of State, who addressed him as "my dear Mr. Minister" – a cordial form of address

[42] *Ibidem*.

not otherwise encountered in the documents sent from Washington to the Romanian side between 1920 and 1933.[43]

To provide a clear picture of how frequently the subject of Bessarabia's union with Romania appears in U.S. diplomatic documents, the graph below (Fig. 1) schematically plots the occasions on which it was raised, both in light of international developments and within the context of Romanian–U.S. bilateral relations.

Final remarks

The question of U.S. recognition of Bessarabia's union with Romania between 1920 and 1933 illustrates the tension between legal–political principles and the pragmatic realities of interwar diplomacy. Romania consistently sought international legitimacy for the 1918 act, viewing it as irreversible and grounded in the self-determination of a predominantly Romanian population, in line with the new international order of the time. Bucharest's strategy combined firm declaratory positions with tactical pragmatism: rejecting any formula for a plebiscite or frontier renegotiation, leveraging alliances with France and Great Britain, invoking Wilsonian principles, and, above all, maintaining constant pressure on the U.S. Department of State through memoranda, notes, and bilateral meetings. In the 1930s this strategy became more flexible, adapted to the international context, as Nicolae Titulescu promoted an opening toward Moscow and sought assurances that U.S. recognition of the USSR would not compromise Bessarabia's status.

On the other hand, Washington's approach was marked by reserve and ambiguity. Although the American side professed support for the principle of self-determination, in practice it refused to sign – or subsequently accede to -the Paris Treaty of 28 October 1920 and to recognize, *de jure*, Romania's sovereignty over Bessarabia. The United States invoked the absence of a legitimate Russian government and the risk of Russia's "dismemberment." In reality, this stance concealed a form of strategic pragmatism: the United States did not wish to antagonize Moscow, keeping its options open for a future relationship with Russia, whether White or Soviet. Accordingly, Bessarabia was treated in official American documents as disputed territory; its inhabitants were counted under the Russian immigration quotas, and government maps bore the legend

[43] U.S. Department of State, Office of the Historian, *Foreign Relations of the United States*, Diplomatic Papers, 1933, vol. II, doc. 482, The Assistant Secretary of State (Carr) to the Romanian Minister (Davila), Washington, June 21, 1933, URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1933v02/d482, accessed: May 23, 2025.

"territory annexed by Romania." This "nonrecognition by omission" constituted an institutional impasse that proved difficult to overcome, generating considerable indignation in Bucharest and, not least, in Chișinău.

The regional and international context exerted a decisive influence on the positions of both parties. In the 1920s, the USSR's isolation and categorical opposition precluded any settlement. The creation of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic, together with anti-Romanian propaganda and Soviet diplomatic protests, kept the issue alive. However, with the non-aggression pacts of 1929–1932, the USSR's rapprochement with the system of collective security, and its impending admission to the League of Nations, the climate changed. Romania exploited this context to argue that the status quo in Bessarabia was stable and legitimate, whereas the United States, confronted with the necessity of recognizing the USSR in 1933, was compelled to adjust its position.

The general character of Russo–American relations in this period reflected a mix of cooperation and divergence. Romania perceived the U.S. refusal as discriminatory, yet it did not sacrifice the bilateral relationship, maintaining dialogue and economic cooperation. For its part, the United States avoided making Bessarabia an obstacle in its relations with Romania, sustaining a functional ambiguity: nonrecognition *de jure* of the union, but tacit *de facto* acceptance. The decisive moment came in 1933, when the Roosevelt administration, by unifying the immigration quotas and treating Bessarabians as Romanian citizens, implicitly recognized the union in administrative terms. In this way, Washington accepted the existing reality – in line with its European allies and with its strategic interests – albeit implicitly and without formal declarations.

In conclusion, the process of U.S. recognition of Bessarabia's union with Romania was protracted, contested, and incremental. Romania acted with perseverance and diplomatic tact, securing at least a form of *de facto* recognition. The United States, constrained by its own legal principles and geopolitical calculations, maintained ambiguity until international shifts permitted a pragmatic recalibration. This case shows that recognition in international relations is not always a solemn and definitive act; it can take the form of subtle administrative measures that enshrine reality without proclaiming it. Functional ambiguity, institutional impasses, and strategic pragmatism were, in effect, the instruments through which Bessarabia's place was negotiated within the interwar international order.

Postwar Romanian-Greek Relations (1919–1928)

Alessandro VAGNINI*

Relations between Romania and Greece until the first decade of the Twentieth Century had not been particularly brilliant. The main reason for this was the tensions related to the Balkan Vlachs (Aromanians) of Macedonia and Epirus. After the signing of the Treaty of Berlin (1878) Bucharest had sought to instil nationalist ideals in the Aromanians in Ottoman-ruled Macedonia. Organizations such as the Macedo-Romanian Cultural Society funded ethnographic expeditions to Macedonia, Epirus and Thessaly, and supported the creation of Romanian speaking schools and churches. Notwithstanding, Romanian influence in Macedonia, while contributing in exacerbating relations with Greek communities, remained limited. In 1905, the two countries exchanged accusations regarding the Aromanian question. Bucharest claimed that Greek armed bands targeted ethnic Romanians in Macedonia, whereas Greece contested what considered to be a false equation between Aromanians and Romanians. Hellenophobic articles began appearing in the Romanian press and on 2 August, the Macedo-Romanian Cultural Society organized an anti-Greek protest in Bucharest. In November, the Romanian government allocated funding for the creation of armed Aromanian bands in Macedonia and closed numerous Greek schools in the country.[1] At the peak of the crisis, in July 1906, the Greek government broke off diplomatic relations with Romania.

In 1911, Prime Minister Eleftherios Venizelos used the opportunity offered by the Italo-Turkish War to improve relations with Bulgaria and Romania, restoring diplomatic relations with the latter. A few months later,

* Conferenţiar universitar, dr., Universitatea Sapienza Roma

[1] Spyridon Sfetas, *Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνο-ρουμανικών πολιτικών σχέσεων (1866–1913)* [The Historical Context of Greco-Romanian political relations (1866–1913)], in "Makedonika", 33 (1), 2001, Society for Macedonian Studies, pp. 23–48.

in October 1912, the Balkan League attacked and eventually defeated the Ottomans in the First Balkan War.

Romania did not want to get involved in the conflict but expected to obtain at least a symbolic reward for its neutrality. However, the proposed surrender of the Bulgarian city of Silistra to Romania, as compensation for its continued neutrality, proved futile. The First Balkan War ended with the signing of the Treaty of London on 30 May 1913. The League broke at the conclusion of the war, with the former participants and Romania soundly defeating Bulgaria in the Second Balkan War. The conflict began on 16 June, when Bulgaria, dissatisfied with the partition of Macedonia, attacked its former Balkan allies. The combined Serbian and Greek armies repelled the offensive and invaded Bulgaria from the west and south. Romania declared war on Bulgaria on July 10, as it had officially warned Sofia that it would not remain neutral in a new regional war, due to Bulgaria's refusal to cede Silistra, as promised in exchange for Romanian neutrality. The invasion of Bulgaria from the north led to an easy victory.[2]

The Treaty of Bucharest (August 10, 1913) marked an important change in European relations; Great Powers maintained an influential presence, but for the first time, they did not dominate the negotiations. Bulgaria was forced to cede Southern Dobrudja to Romania, while Bucharest also raised the issue of Aromanian communities in the Balkan region. Although it did not annex the areas inhabited by Aromanians, Bucharest nevertheless obtained protection for their schools and churches in the other Balkan states. At the same time, Romania supported Greek claims to Kavala, whereas Venizelos granted concessions to the Aromanians. The treaty also showed Romania's rise as a regional power, confirming its dominant position in South-Eastern Europe. In addition, the decision to establish an independent Albania gave way to Romanian influence in the area. The proposed ruler for Albania was Prince William of Wied, whose aunt was Queen Elisabeth of Romania. The Romanian government maintained a moderate stance on the future of the Albanian principality, while the royal family was more interested in the issue.[3] Bucharest also attempted to

[2] On the Balkan Wars see Ernst C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912–1913*, Cambridge, Harvard University Press, 1938; Richard C. Hall, *The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War*, London, Routledge, 2000; Petru Otu, *România în Primul Război Mondial. Criza balcanică 1912–1914*, București, Editura Litera, 2017.

[3] Miranda Vickers, *The Albanians. A Modern History*, London-New York, I.B. Tauris, 1995; Gheorghe Zbuchea, *România și Războaiele Balcanice (1912–1913), Pagni de istorie sud-est europeană*, București, Albatros, 1999; Nicu Pohoață, *Politica externă a României în timpul războaielor balcanice (1912–1913)*, București, Editura Pro Universitaria, 2010; Alessandro Vagnini, *Nei panni di una media Potenza. La Romania e la questione albanese (1913–1914)*, in „Quaderni di Scienze Politiche", 25 (2024), pp. 9–48.

mediate with Greece to moderate its claims in Epirus, and made a proposal for Romanian military assistance to Albania. During the July Crisis, many expected Bucharest to play a role in Albania as a neutral and influential power, but due to the war, nothing concrete came of it. As shown, between the Balkan Wars and WW1, relations had finally become cordial. In 1913–1914 Romania had attempted to mediate between Greece and Albania, and both countries eventually sided with the Entente during the Great War although this represented for Greece a moment of serious internal crisis, known as the National Schism.[4]

During the war, Romania was a neutral country between July 28, 1914 and August 27, 1916, a belligerent country on the Entente side between August 27, 1916 and December 9, 1917; in a state of armistice with the Central Powers between December 10, 1917 and May 7, 1918; a non-combatant country between May 7, 1918 and November 10, 1918; and finally again a belligerent within the Entente between November 10 and 11, 1918. The signing of a peace treaty with the Central Powers proved to be particularly risky for Romania, since it was in open violation of the treaty of alliance signed with the Entente in 1916. Notwithstanding, the country was permitted to participate to the Paris Peace Conference as a full member of the alliance, while Prime Minister Brătianu tried to coordinate his position with Greece and other Small Powers. In reality, relations between Brătianu and Venizelos had not been particularly good and for a while the two countries had not shown any particular interest in collaborating. Therefore, the Peace Conference could have been an opportunity to relaunch bilateral relations. As a matter of fact, relations between Romania and Greece in those months were largely characterized by the re-establishment of direct contacts between Venizelos and Take Ionescu, whit the last showing a constant interest in Greek friendship.[5]

In those difficult months of 1919, however, the priority for the Romanian delegation in Paris was the military operation ongoing in Hungary, whose political consequences could have jeopardized Romania's relations with the Great Powers. While the Hungarian crisis was in full swing, Brătianu had nevertheless attempted to convince the representatives of the so-called Small Powers to form a common front, hoping thereby to guarantee them

[4] On the relations between Romania and Greece during the neutrality see Constantin Iordan, *Venizelos și românii*, București, Omonia, 2010, pp. 128–143. For the Romanian perspective about the Greek internal crisis and the National Schism see *Ibidem*, pp. 152–160.

[5] Initially Ionescu was acting from an unofficial position, then, after June 1920, as Foreign Minister. More complex was the relationship between Brătianu and Venizelos. For this and a more general view of the relations between the two delegations see also Iordan, *Venizelos și românii*, pp. 205–224.

greater weight at the Conference. However, Small Powers position was difficult from the beginning, as well shown by their practical exclusion from the debate about the peace treaty with Germany, as well as from the Economic and Financial Commissions.[6] A situation often denounced by Small Powers representatives and which ultimately led to an amendment of the Commissions' membership. It is no coincidence that Greek Foreign Minister Nikolaos Politis declared at the 8 March Supreme Council meeting, that he was shocked to see how countries that had fought in the war remained unrepresented in the economic and financial commissions, while states that had "simply severed diplomatic relations with Germany" had obtained full representation.[7]

On May 2, 1919, Brătianu declared that this situation was "absolutely scandalous" since negotiations with Germany had begun without anything being communicated regarding the principles on which they would be concluded. The Romanian Prime Minister added that his efforts were focused on reparations, that the Great Powers "conceive essentially in the same spirit", and that Romania was simply asking to be treated as an equal partner.[8] Accordingly, on May 13, the representatives of Romania, Czechoslovakia, Greece, Poland and Serbia prepared a joint note, demanding that the definition of the peace treaties with Germany's allies be agreed upon by all the signatories and not decided by the Council of Four alone. The next day, when the document was to be signed, fearing a negative reaction from the Great Powers, all but the Romanians refused to proceed with the proposed note.[9] After this meeting, Brătianu wrote to acting-Prime Minister Mihail Pherekyde that he saw in the draft of the peace treaty with Austria a "new and monstrous fault" towards Romania's interests,

---

[6] For an overview of the Romanian delegation at the Paris Peace Conference see Sherman D. Spector, *Romania at the Paris Peace Conference: A Study of the Diplomacy of Ion I.C. Bratianu*, New York, Bookman Associates, 1962; Alexandru Vaida Voevod, *Scrisori de la Conferința de Pace (Paris-Versailles 1919–1920)*, Cluj-Napoca, Multi Press International, 2003; Gheorghe D. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului si ocuparea Budapestei (1918–1920)*, București, Editura Militară, 2009; *România la conferința de pace de la Paris (1918–1920), Documente diplomatice*, vol. I, Ministerul Afacerilor Externe–Institutul de Istorie "N. Iorga", București, Editura SemnE, 2010; Oana M. Tămaș, Ioan Bolovan (eds.), *Între Război și Pace. Romanii si Europa Central-Răsăriteană la finalul primei conflagrații mondiale*, Cluj-Napoca, Academia Română Centrul de Studii Transilvane, 2020; Alessandro Vagnini, *Romania e Italia: una difficile amicizia. 1914–1920*, Roma, Carocci, 2021.

[7] FRUS, *The Paris Peace Conference*, 1919, vol. IV, p. 272.

[8] Gheorghe Zaharia, *Probleme de politică externă a României. 1919–1939*, București, Editura Militară, 1971.

[9] Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919: în lumina corespondenții diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, Corint, 2001, pp. 60–61.

especially for what it concerned reparations.[10] At this point, the Greek delegation presented a request on behalf of the other Small Powers, which was virtually ignored for days and, with some regret, on May 22, Brătianu had to admit that no response had arrived.[11]

A week later, when the delegates of the Small Powers were invited to the Quai d'Orsay to receive the final draft of the treaty with Austria, the Romanian Prime Minister tried again to convince his colleagues to undertake a common action, but met with opposition from Venizelos, who was particularly hostile to the proposal, having replied "very nervously" that he did not consider himself the representative of an independent state, that "the Great Powers worked as they pleased", and that they would impose their own conditions on all questions relating territorial reparations.[12]

Nevertheless, Brătianu requested to take part in the decision-making process in order to avoid what happened with the German treaty. French Prime Minister George Clemenceau, as president of the Conference, declared to agree with Brătianu, but stated that it had not been possible to inform the other delegations about the treaty before the issue had been discussed in the plenary session. Thus, Clemenceau proposed to adjourn discussion until May 31, in order to give the delegations time to better examine the project.[13]

Brătianu continued to protest believing that Romania's demands had been ignored. His first public complain had been officially pronounced during the plenary session of the Peace Conference, convened to approve the text to be presented to the Austrian Delegation. Moreover, the Romanians refused to accept the provisions concerning minority rights – attached to the draft of the Austrian treaty – specifying that Bucharest was not willing to accept a special regime on this issue unless it was also applied by other states, thus proposing to modify the draft treaty. The proposal stated that Romania would guarantee all linguistic, racial and religious minorities living within its borders equal rights and agreed to undertake all necessary measures to facilitate the transition and the development of its trade relations with other nations.[14] Brătianu's view was

[10] AMAE, 71/1914, E–2, Partea I, vol. 180, f. 153, Brătianu to Pherekyde, Paris, 14 May 1919. For the Romanian reservations on the peace treaty with Austria, and specifically on art. 40, see also DBFP, First Series, vol. I, doc. 53 and Appendix F (to doc. 53).

[11] AMAE, 71/1914, E–2, Partea I, vol. 180, f. 155, Brătianu to Pherekyde, Paris, 22 May 1919.

[12] AMAE, 71/1914, E–2, Partea I, vol. 180, ff. 160–161, Brătianu to Pherekyde, Paris, 30 May 1919. See also Al. Vaida-Voevod, *Scrisori de la Conferința de Pace*, cap. I, doc. 20 (p. 173). The episode is also reported in G. Brătianu, *Acțiunea politică și militară*, cit., p. 62.

[13] FRUS, *The Paris Peace Conference*, 1919, vol. III, pp. 391–393.

[14] AMAE, 71/1914, E–2, Partea I, *Speech by Ion I.C. Brătianu at the Paris Peace Conference*, Paris 21 May 1919.

shared by other countries, who believed their interests had been neglected by the Big Four. He defended this position with determination on all occasions, making it a central element of his action in Paris. This line, however, led to a profound crisis in relations with the Great Powers, and to a temporary withdrawal of the Romanian delegation from the Conference.

After December 1919, Brătianu's replacement as Prime Minister improved the prospects for strengthening relations with Athens and offered Take Ionescu the opportunity to work concretely in this direction. Since January 1919, Ionescu had not hidden his hope of seeing Greece alongside other countries in a new alliance, which would later become the Little Entente.[15] Ionescu took this direction after joining the Averescu government on 13 June 1920, following the reshuffle that had led, among other things, to the appointment of Nicolae Titulescu as Minister of Finance.[16] At that time, Venizelos himself expressed his interest in strengthening bilateral relations; an interest also demonstrated by his willingness to support Romanian requests within the Straits Commission.

Accordingly, when on 11 July, in a telegram sent to the Hellenic Prime Minister, Ionescu congratulated the Greek offensive in Anatolia and recalled the deep ties between the two countries, he was not simply performing an act of diplomatic courtesy but attempting a démarche for the development of a broader understanding at a regional level.[17] The Treaty of Sèvres, confirming Hellenic ambitions, placed Athens in a potentially decisive position for the control of the Balkans and the Straits, with obvious repercussions on access to the Black Sea, thus making the possibility of an alliance even more attractive. Venizelos himself, in a long telegram dated September 2, 1920, took into consideration the establishment of close ties between Athens, Belgrade and Bucharest, and suggested to the Romanian minister to pay a visit to Belgrade in order to speed up the negotiations.[18] These steps should also be seen in relation to the Anatolian war and other external factors, such as the establishment of a new cabinet in Rome and the consequent abandonment of the Tittoni-Venizelos agreement.[19]

---

[15] C. Xeni, *Take Ionescu, 1858–1922*, Universul, București 1932, p. 465; C. Iordan, *Venizelos și românii*, cit., p. 212.

[16] P. Otu, *Mareșalul Alexandru Averescu. Militarul, omul politic, legenda*, București, Editura Militară, 2009, pp. 207–208; C. Iordan, *Venizelos și românii*, cit., p. 213.

[17] A copy of the telegram is in ABNaR, Fond Saint George, XCII, dosar 1, f. 9, Ionescu to Venizelos, Bucharest, 11 July 1920.

[18] ABNaR, Fond Saint George, VIII, dosar 7, f. 49, Venizelos to Ionescu, Athens, 2 September 1920. [Secret]. For relations between Bucharest and Belgrade see Adrian Vițalaru, *In the capital of the allied state. Romanian diplomats in Belgrade (1919–1941)*, in "Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Istorie", LXVIII (2022), pp. 25–37.

[19] The Tittoni-Venizelos agreement was a secret non-binding agreement signed in July 1919

Athens, in short, wanted guarantees to cover its back while fighting in Asia Minor and to achieve this, accepted to support Romania whenever possible, as shown by its attitude during negotiations on the Danube Commission, underway in Paris in those days.[20]

In September Ionescu met in Aix-les-Bains the French Prime Minister Alexandre Millerand to whom he illustrated his proposal for a larger European alliance extended to Greece and Poland.[21]

The alliance, which Ionescu was insistently talking about, was encouraged by France which saw in it an opportunity to strengthen its position in the Balkans. In any case, despite some positive findings, the project was not easy to implement due to several problems between the countries that were supposed to be part of it.[22] The French government was particularly interested in a defensive alliance between Romania and Poland that was considered to be "highly desirable".[23] Paris tried to mediate in a vain attempt to promote an alliance that included Athens and Warsaw, looking with interest to Ionescu's ideas about a Romanian-Greek agreement. Notwithstanding, in January 1921 a Note by the French Ministry of Foreign Affairs had to admit that

Until now he [Ionescu] has not succeeded to create this Five-Party agreement. However, the relationship of esteem and friendship which bound him to Mr. Venizelos, facilitated between Romania and Greece the "absolute understanding" of which Mr. Take Ionescu spoke in Aix.[24]

As the discussions on the alliance continued, a new issue emerged. It was the proposed cross-marriage between the Romanian and Greek princes. Prince Carol was to marry Helena of Greece, while Princess Elizabeth, second daughter of King Ferdinand, would have married Prince George, eldest son of the ex-sovereign Constantine who now, after Alexander's death in October 1920, found himself at the centre of the dynastic question. However, Venizelos was not enthusiastic for the dynastic alliance, since he opposed George' ascension to

---

between the Prime Minister of Greece, Venizelos, and the Italian Minister of Foreign Affairs, Tommaso Tittoni, in an effort to achieve consensus about the conflicting territorial claims of the two countries.

[20] This line was very clear to Romanian diplomats. ABNaR, Fond Saint George, XCII, dosar 1, f. 70, Stelian to Ionescu, Paris, 12 September 1920.

[21] DDF, 1920, Tome II, doc. 459 (Paris, September 1920).

[22] A clear example of that was the conflicts between Poland and Czechoslovakia over Teschen. See the message exchange with Prague and Warsaw. ABNaR, Fond *Saint George*, XCII, dosar 1, ff. 66–67, 92–92. See also C. Iordan, *Venizelos și românii*, cit., p. 220. See also DDF, 1920, Tome III, doc. 200 (De Billy to Leygues, Athens, 18 November 1920).

[23] DDF, 1920, Tome III, doc. 295 (Leygues to De Panafieu, Paris, 11 December 1920).

[24] DDF, 1920, Tome III, doc. 433 (Note de la Direction d'Europe, Paris, 14 January 1921).

the throne, due to his previous pro-German and anti-Liberal Party position.[25] There was therefore a risk that the cross-marriage, instead of strengthening ties between the two countries, would constitute a cause for concern. The issue was carefully illustrated in a letter that the secretary general of the Romanian Foreign Ministry, Gheorghe Derussi, sent to Ionescu on October 15.[26] This was therefore followed by an alarmed exchange of messages between Athens, Bucharest, Prague – where Ionescu was at the time – and Paris in order to reassure all parties involved that prince George was not a treat to the Venizelists.[27]

To solve the issue Ionescu was planning to personally go to Athens but the Greek elections of 14 November and the subsequent defeat suffered by Venizelos' party opened the way for the Greek statesman's exile and the return of King Constantine. Although this could have represented a guarantee for the continuation of negotiations for the dynastic alliance, at the same time it removed the possibility of a broad political agreement. It must be noted that Paris repeatedly expressed its opposition to King Constantine, while London and Rome maintained a more moderate position.[28] These events effectively marked the end of Ionescu's plans for an alliance. Despite the mission of former ambassador Nicolae Filodor to Athens in December 1920, it was soon evident that there was no room for a broad agreement between the two countries.[29] As Filodor highlighted right from the start, Greece was now experiencing a profound crisis.[30] In the following two years, Athens' attention would focus on the conflict in Asia Minor, while Ionescu's death in June 1922 removed from the scene the Romanian politician who most wanted to cooperate with Greece. Bilateral relations remained cordial but nothing more.

In the aftermath of the Greco-Turkish War, Greece found itself to be in the midst of an internal political crisis and partially isolated.[31] The situation was exacerbated by rising tension with Yugoslavia and Bulgaria in the north, and by

[25] See C. Iordan, *Venizelos și românii*, cit., p. 221.

[26] ABNaR, Fond Saint George, VIII, dosar 7, Letter by Derussi to Ionescu, Bucharest, 15 October 1920.

[27] ABNaR, Fond Saint George, XLII, dosar 3, f. 126, Derussi to Ionescu, Bucharest, 30 October 1920; ABNaR, Fond *Saint George*, XLII, f. 127, Ionescu to Derussi, T. n. 5340, Prague, 30 October 1920. See also the intervention of the Greek ambassador in Paris, Athos Romanos, who suggested that Ionescu intervened directly with Venizelos, who had a deep respect for him. ABNaR, Fond *Saint George*, XLII, f. 109, Ioenscu to Derussi, n. 31, Prague, 31 October 1920.

[28] DDF, 1920, Tome III, doc. 263 (Circulaire-De Peretti de la Rocca, Paris, 2 December 1920), 279 (Circulaire-Berthelot, 7 December 1920), 333 (Leygues to Cambon, 1 December 1920).

[29] Filodor had been ambassador to Athens between 1913 and July 1920.

[30] ABNaR, Fond Saint George, XCVII, dosar 9, ff. 15–17, Filodor to the Ministry of Foreign Affairs, Athens, 12 January 1921.

[31] For the war in Asia Minor and its consequences on Greek policy see *History of the Campaign*

Italy's imperial ambitions in the Mediterranean.[32] Moreover, seen by Athens the 1923 Corfu incident showcased the risk of an Italian aggressive move and the inability of the League of Nations to act.[33] Despite this, there was still some vague hope in Bucharest to revitalize bilateral relations. Some, including Nicolae Titulescu, believed that Romania was surrounded by potential enemies such as Hungary, Bulgaria and Soviet Union and this constituted a threat to its security, thus Athens now appeared to be an interesting partner. There were also some timid attempts by the Greek side to strengthen relations with Romania – especially on the occasion of the baptism of Prince Michael – but it did not seem to be of particular interest to the new cabinet chaired by Brătianu, who took office in January 1922. Brătianu had no intention of strengthening ties with Athens as long as it remained involved in the conflict in Asia Minor. Later on, the Greek confused internal conditions of 1922–1924 did not enthuse Romanian diplomacy.[34] The dictatorship of general Theodoros Pangalos, established in June 1925, overthrew the new-born republic after only three months, making the stability of Greece at least questionable. However, despite dynastic ties, Bucharest had recognized the republic and sent a new ambassador, Constantin Langa Răscanu, who would hold the position until 1936.[35] At the same time, Romanian diplomacy continued to observe the Greek events and the endless struggle between Greek political factions.[36]

In the second half of the 1920s, the Locarno Treaties significantly improved the political climate of western Europe. The so-called "spirit of Locarno"

---

of Minor Asia, General Staff of Army, Directorate of Army History, Athens, 1967; Michael L. Smith, *Ionian vision: Greece in Asia Minor 1919–1922*, London, Allen Lane, 1973.

[32] In 1924, Yugoslavia unilaterally cancelled the Greek-Serbian Alliance dating back to 1913.

[33] The Corfu incident had been triggered when Italian general Enrico Tellini, heading a commission to resolve a border dispute between Albania and Greece, was murdered in Greek territory along with two other officers of his staff. In response, Mussolini issued an ultimatum to Greece and, when it was not accepted in whole, Italian forces bombarded and occupied the island. Mussolini defied the League of Nations and the Conference of Ambassadors eventually tendered an agreement favouring Italy. See James Barros, *The Corfu incident of 1923: Mussolini and the League of Nations*, Princeton, Princeton University Press, 1965; Renzo De Felice, *Mussolini il fascista. La conquista del potere, 1921–1925*, Einaudi, Torino 1995, pp. 561–563; Luciano Tosi – Enrica Costa Bona, *L'Italia e la sicurezza collettiva. Dalla Società delle Nazioni alle Nazioni Unite*, Roma, Morlacchi, 2007.

[34] For a brief description of Romanian-Hellenic relations in the period between the war in Asia Minor and the Lausanne Conference see C. Iordan, *Venizelos și românii*, cit., pp. 258–265.

[35] C. Iordan, *România și relațiile internaționale din Sud-Estul european: probleme de pacii, securitatii și cooperarii (1919–1924)*, București, Educațional, 1999. Many of Langa Răscanu's reports are in ABNaR, Fond Kogălniceanu, LXXI, dosare 15–16.

[36] See Idem, *Venizelos și românii*, cit., pp. 283–294.

fostered expectations for continued peaceful settlements while many hoped this would spread in order to encompass South-Eastern Europe as well. The idea of a "Balkan Locarno" was born in the years following the Locarno Conference, with the aim of applying the principles of that agreement to a region, known for its instability and ethnic and political conflicts.[37] This could have been advantageous for both Romania and Greece, but it was not possible to achieve any concrete results. Although bilateral relations improved in 1927–1928, negotiating a Balkan Locarno eventually proved to be impossible.

In 1927 prime ministers Alexandru Averescu and Andreas Michalakopoulos engaged in discussions regarding the conclusion of a non-aggression pact, and Michalaokopoulos also agreed to the establishment of a railway line between the two countries. The initiative came from Foreign Minister Nicolae Titulescu, who had accepted a Langa Răscanu's proposal.[38]

Notwithstanding, it was not so easy to engage in bilateral negotiations without taking into account a more general perspective. Negotiations were thus temporary halted as Romanian diplomats pondered on how to preserve a balance between their involvement with the Little Entente and Italy which supported Romanian claims in Bessarabia.

At the same time, Italy was particularly interested and active in the Balkans. Rome was in fact working on the draft of a non-aggression and arbitration pact that should have included Greece and Turkey, to be eventually extended to Bulgaria as well.[39] From this point of view, Titulescu's visit to Rome between 25 and 28 January 1928 had a certain importance. On that occasion the Romanian politician discussed with the Duce his intention to conclude a pact with Greece, an idea that seemed particularly attractive to Mussolini.[40] Titulescu eventually

---

[37] On Locarno and its consequences in Southern Europe see C. Iordan, *România și relațiile internaționale din Sud-Estul european: modelul Locarno (1925–1927)*, București, Educațional, 2000; Gaynor Johnson (ed.), *Locarno Revisited: European Diplomacy 1920–1929*, London, Routledge, 2004.

[38] This version had been provided by Langa Răscanu to his Italian colleague in Athens. DDI, Settima Serie, vol. VI, doc. 30 (Arlotta to Mussolini, Athens, 19 August 1928). See also C. Iordan, *Venizelos și românii*, cit., pp. 296–307.

[39] H.J. Burgwyn, *Il revisionismo fascista. La sfida di Mussolini alle Grandi Potenze nei Balcani e sul Danubio. 1925–1933*, Milano, Feltrinelli, 1979; F. Lefebvre D'Ovidio, *L'Italia e il sistema internazionale. Dalla formazione del governo Mussolini alla Grande depressione (1922–1929)*, vol. II, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2016, pp. 788–807. For Italian expectations about a trilateral agreement see DDI, Settima Serie, vol. VI, docs. 80 (Arlotta to Mussolini, Athens, 2 February 1928), 102 (Arlotta to Mussolini, Athens, 13 February 1928), 120 (Mussolini to Arlotta, Rome, 21 February 1928), 122 (Arlotta to Mussolini, Athens, 22 February 1928), 124 (Arlotta to Mussolini, Athens, 23 February 1928).

[40] DDI, Settima Serie, vol. VI, docs. 46 (Appunto di Mussolini sul colloquio con il ministro

secured Mussolini's approval for a Greco-Romanian treaty.[41] while the Duce gave instruction to ambassador Arlotta in Athens to assure Italian please for the plan directly to the Greek government, something Arlotta did already on 28 January, expressing Mussolini satisfaction to Prime minister Michalakopoulos and to ambassador Langa Răscanu.[42]

However, it should be bear in mind that Titulescu's goal was far from those of the Italian government, given that Mussolini hoped the agreement between Bucharest and Athens would lead to the isolation of Yugoslavia to the full advantage of Italy's regional influence. From this point of view, the improvement in Greece-Yugoslavia relations between the end of 1928 and the beginning of 1929, following the signing of a Pact of Friendship and Conciliation, represented a setback for the Duce's ambitions, especially when the prospects for the trilateral agreement with Athens and Ankara were diminishing as well, ending up in the signing of two separate and much less effective bilateral agreements.[43]

Negotiations had been resumed in March 1928, during a regular League of Nations session and the Greek-Romanian Non-Aggression and Arbitration Pact was eventually signed by Michalakopoulos and Titulescu on 21 March at Geneva. It was the first of its kind in the region after the failure of the proposals for a Balkan Locarno.[44] The two parties agreed to abstain from engaging

---

degli Esteri romeno Titulescu, Rome, 25 January 1928), 55 (Mussolini to Arlotta, Rome, 26 January 1928).

[41] DDI, Settima serie, vol. VI, doc. 83 (Manzoni to Mussolini, Paris, 5 February 1928). See also K. Svolopoulos, *Το Ελληνορουμανικόν σύμφωνον της 21ης Μαρτίου 1928* [The Greco-Romanian Treaty of 21 March 1928] in "Makedonika", Society for Macedonian Studies, 14 (1), 1974, pp. 151–162.

[42] AMAE, Fond 71, Italia, *Relaţii cu România*, 1926–1930, vol. 62, f. 148, n. 245, Langa Răscanu to Titulescu, Athens, 28 January 1928; ivi, Grecia, *Relaţii* cu *România*, vol. 84, f. 136–137, n. 282, Langa Răscanu to Titulescu, Athens, 2 February 1928. For Michalakopoulos' comments see DDI, Settima Serie, vol. VI, doc. 74 (Arlotta to Mussolini, Athens, 31 January 1928).

[43] DDI, Settima Serie, vol. VI, doc. 129 (Arlotta to Mussolini, Athens, 25 febbraio 1928), 137 (Arlotta to Mussolini, Athens, 4 March 1928), 196 (Paolucci de Calboli to Mussolini, Geneva, 29 March 1928), 200 (Grandi to Arlotta, Rome, 29 March 1928), 243 (Mussolini to Orsini baroni, Rome, 11 April 1928), 312 (Mussolini to Arlotta, Rome, 7 May 1928). See also Lefebvre D'Ovidio, *L'Italia e il sistema internazionale,* cit., pp. 809–817. For the repercussions of these events on relations between Athens and Bucharest see C. Iordan, *Venizelos şi românii*, cit., pp. 301–303.

[44] The text of the treaty is in G. Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României 1921–1939: texte rezumate, adnotări, bibliografie*, vol. II, Bucuresti, Editura Ştiintifică şi Enciclopedică, 1980, pp. 169–170. K. Svolopoulos, *Το Ελληνορουμανικόν σύμφωνον της 21ης Μαρτίου 1928* [The Greco-Romanian Treaty of 21 March 1928], in "Makedonika", 14 (1), 1974, Society for Macedonian Studies, pp. 151–162.

each other in military confrontations, and resolving instead their differences through diplomatic channels. The pact effectively ended Greece's diplomatic isolation within the Balkan peninsula, strengthening its position on the negotiating table with Bulgaria, Yugoslavia and Turkey. Not surprisingly, a few days before the pact was signed, Greek Prime Minister Zaimis had informed Langa Răscanu of his intention to reach "a sincere understanding with Yugoslavia and a close and profound friendship with Romania".[45] In fact, from Athens' point of view, the Pact with Romania was nothing more than a step towards normalizing relations with the Balkan countries, after the tormented period following the end of the Great War.

The Greek-Romanian treaty was concluded at a time when the Balkans were at the centre of strong tensions that crossed Yugoslavia and Bulgaria for Macedonia as well as the borders between Albania and Greece, which in turn also had some disputes with Belgrade. The Pact, which did not introduce anything revolutionary in the relations between the two countries, represented without a doubt a clear improvement at bilateral level and partly strengthened the position of both countries on the Balkan chessboard. The regional situation improved further after Venizelos returned to power in July 1928. The old statesman did not hide his hope of further expanding relations with Romania. During an official visit to Rome to sign a treaty with Italy, Venizelos also tried to discuss the issue with Ghika, at the time Romanian ambassador to Italy.[46] At the same time, Venizelos' rejection of the idea of a Little Entente as a central European alliance to be extended to Greece, paved the way for the Greco-Italian Treaty signed on 23 September 1928, which in turn also contributed to diplomatic agreements with Yugoslavia and Turkey in 1929 and 1930 respectively.[47] Romania for his part gained a regional ally.

In the second half of the 1920s, the Balkans were at the centre of strong tensions that extended to Yugoslavia and Bulgaria over Macedonia, as well as to the borders between Albania and Greece, which, in turn, had some disputes with Belgrade. The initiative to improve Greek-Romania relations through a non-aggression pact came from Titulescu, who had accepted a proposal initially put forward by Langa Răscanu. On March 1928, the Non-Aggression and Arbitration Pact was signed in Geneva. The treaty, which introduced nothing

[45] AMAE, Fond 71, Grecia, *1924–1928*, vol. 1, f. 212–213, n. 621, Langa Răscanu to Titulescu, Athens, 12 March 1928.

[46] AMAE, Fond 71, Grecia, *1924–1928*, vol. 1, f. 248, T. n. 3186, Ghika to Titulescu, Rome, 24 September 1928.

[47] Eventually, in 1931, Venizelos visited Bucharest to conclude the Greek-Romanian Trade and Shipping Agreement with his counterpart Nicolae Iorga.

revolutionary in relations between the two countries, nevertheless represented a clear improvement at the bilateral level and partially improved the position of both parties in the Balkan region. Bilateral relations had gone through several phases and, despite the important ties between the two countries, even at the dynastic level, Romania and Greece had never developed a deep friendship. Relations were now cordial and the Pact represented an important step forward. It allowed the two countries to act more confidently at regional level and also served in part to clarify relations with Italy, which, among the Great Powers, was the one that paid most attention to the agreement signed in 1928.

Discussions of further bilateral or regional pacts between the Balkan countries –in which Italy, as well as France and Great Britain showed more or less interest– would continue for a few more months, without however leading to further results on a practical level for Bucharest.

Romania and Multilateral Diplomacy. The League of Nations' Experience Compared to that at the United Nations

Gabriel ZVÎNCĂ*

1. Introduction

The end of the First World War and the emergence of multilateral diplomacy opened a strategic window for Greater Romania to assert itself within a rules-based international order. A beneficiary and defender of the Versailles system, Bucharest sought external confirmation of its new frontiers, the integration of its recently unified provinces, and the safeguarding of a fragile equilibrium in East-Central Europe. In this context, Romanian diplomacy professionalized and adapted to emerging multilateral instruments, most visibly through participation in the League of Nations, an arena where small and medium powers could pursue recognition and security by leveraging procedures, committees and collective decision-making rather than by the dynamics of power politics.

The diplomacy which was practiced by Romania before the interwar period was characteristic to the behind-the-doors activity specific to closed type diplomacy promoted by Chancellor Metternich after the Congress of Viena in 1815. Thus, diplomats in Bucharest mandated to operate abroad after the Romanian independence were familiar to relations and negotiations specific to bilateral diplomacy. The end of the Great War, however, moved them in the position to operate in a multinational forum, to negotiate resolutions, and to build consensus on decisions of the League of Nations. This evolvement made it necessary for the Romanian Ministry of Foreign Affairs to adapt and professionalize the diplomatic corps in order to function at the international organization and to properly represent the interests of the state.

* Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca

The shift from bilateral negotiation to the new type of diplomacy exposed the necessity for the Romanian foreign service to evolve. Geneva required fluency in French and English, knowledge of the international law, and of the mechanism of the organization. Delegates were needed to read and draft resolutions with precision, cooperate with other representatives and navigate the Secretariat and technical bodies. This experience was relatively new, as the Romanian diplomacy was more used to the old type of relations with other states, while the new geopolitical context has transformed it and added a new layer – that of multilateralism.

In this context, Bucharest made use of its position to assure the recognition of the new national borders and their security. Thus, it supported the *status-quo* group present at the League of Nations led by France and joined by other national countries, such as Poland, Czechoslovakia, and, later, Yugoslavia. In parallel, it crafted a spider web of alliances and defense pacts with like-minded countries and pursued economic goals.

Comparatively, the end of the Second World War and the founding of the United Nations Organization made Romania willing to adhere to the organization in order to be internationally recognized and benefit from the principles of the UN Charter. The bipolarization of the international stage, however, has postponed Romania's admission to the organization, marking a break in the continuity of the diplomatic corps used to multilateral diplomacy.

Once admitted, Romania was reintegrated in the group of internationally recognized states, having the possibility to promote its interest worldwide. To do so, it needed a capable diplomatic corps and a qualitative representation at New York. This was put to question by the fact that the new political regime has persecuted, exiled, and even arrested, the old diplomats. This change produced a break of the international experience of Romania, the new representatives lacking multilateral experience and qualification. Thus, the admission of Romania to the United Nations was, to some degree, similar to the moment of when it joined the League of Nations.

When Romania was admitted to the UN, it saw itself automatically inserted in the Soviet bloc, which hindered its possibilities of affirmation, Bucharest being obliged to follow closely Kremlin's orders, especially when it had to vote and position itself on international issues. Despite the mentioned setback, Romanian leaders and diplomats managed to pursue a special policy after 1964, after the so-called 'Declaration of Independence' of the Romanian Workers' Party, when Romania was remarked on the international stage by having different opinions than that of the Soviet Union. One of the most known moments was the Warsaw Treaty's intervention in Czechoslovakia in 1968 and Romania's

public condemnation of the action. Following this event, Romania pursued a special policy with the interest to achieve specific goals, especially those of economic development and technological exchange.

Putting the two international experience side-to-side, one could argue that Romania started from the same premises: its diplomatic corps were unused to multilateral diplomacy, it was part of a politically defined group, and it made use of its possibilities to pursue national interests. Therefore, it was worth analyzing how Bucharest operated during the two contexts, and what experiences could be extracted from both.

2. Methodology

The present paper analyzes Romania's activity at the League of Nations and at the United Nations through the lens of 'small state diplomacy'. The hypothesis started on the premises that Bucharest, despite having a number of setbacks, such as the lack of power to impose its wishes on the international stage during the interwar period, and also the incapacity to assert itself because of the Soviet hegemon, managed to accomplish a number of objectives which were possible only through international organizations.

The 'small state diplomacy' theory was developed by Annette Baker Fox in 1959, which analyzed Switzerland's and Sweden's neutrality during the Second World War and the negotiations pursued by these two states in order to compensate the limits of brute force. Thereby, the theory argues that small states, defined by a limited dimension, military, and economic capacity, have the capability to influence the international system, especially through power negotiating positions, mediating between powers, supporting norms, and building alliances.[1] Romania found itself in the same position both after 1919 and after 1955. It lacked the military and economic capacity to directly impose its interests, but through subtle actions in the organizations and making use of their levers, it managed to achieve some of the political objectives established by the leaders in Bucharest. The theory offers the possibility to understand Romania's multilateral activity at the League of Nations and at the UN because it sets the premises through which to understand how it operated in the two contexts.

Alongside the premises of the theory, the paper focused on four principal directions: the political status of Romania at the two organizations; its capacity of initiative and influence; the alliances and diplomatic groups it was included; and its general activity in the organizations. The four axes were chosen to

[1] Annette Baker Fox, *The Power of Small States: diplomacy in World War II,* Chicago, University of Chicago Press, 1959.

understand the context in which Bucharest had to operate, how it managed to pursue some of its objectives, and how its activity was perceived.

To enrich the understanding, the research combined the 'small state diplomacy' with historical analysis, to understand the international context in which Romania operated during the two periods, but also what actions were taken to pursue political objectives. Institutional analysis was also used to understand the structure of the two international organization and the capacity of action of Romania. Comparative analysis was used to compare Bucharest's activity at the League of Nations and at the United Nations, and to identify how objectives were pursued in each context.

As described above, operating in an international organization modified the type of diplomacy practiced by states. Bilateral analysis is not enough to understand the extent to which diplomats at Geneve or New York operated. Thereby, multilateral diplomacy was another concept which helped the analysis of understanding Romania's activity in the two organizations. The analysis made use of the definition given to the concept by Robert Keohane, which identified multilateral diplomacy as 'the practice of coordinating national policies in groups of three or more states, through ad hoc arrangements or by means of institutions'.[2] Multilateral diplomacy, thus, differs from bilateral diplomacy because of its institutionalized and formal character, and through rules of interaction collectively established. In this regard, Romania's membership at the League of Nations or at the United Nations is included in this type of diplomacy, but so does the institutionalization of the Little Entente in 1934 or the membership in the Council for Mutual Economic Assistance (COMECOM).

To analyze Romania's activity in the two organizations, the research made use of two types of historical sources. The first category of secondary sources, was made up of scientifically written articles and books, while the second category included available primary sources, such as diplomatic telegrams.

Throughout the analysis, the research considered the characteristics of the two different political regimes, democratic and authoritarian, in accordance with the same institutional practices: participation in multilateral diplomacy. This parallel offered the possibility to reflect on the diplomatic activity of Romania, its grade of adaptation to the different international orders, but also of the modality in which a small state tries to have an influence of international policies.

---

[2] Robert Keohane, *Multilateralism: an agenda for research,* in "International Journal", XLV, Autumn, 1990, p. 731.

3. Romania's admission to multilateral diplomacy

a) Context

The end of the First World War positioned Romania in the category of victorious powers and brought it into the Paris Peace settlement architecture. Legally, Romania entered the multilateral system as an original member of the League of Nations when the Covenant came into force on 10 January 1920.[3] Since then, it joined a select group of states which protected the conclusions reached in Paris and sought to prevent any challenge to the international system.

Romania's path to the United Nations differed from its entry into the League. Despite changing sides and joining the Allies in August 1944, it was not among the 50 states invited to the 1945 San Francisco Conference, as participation there was limited to countries that had adhered to the 1942 "Declaration by United Nations" and had declared war on the Axis. Romania did neither in time, and was also outside of the Dumbarton Oaks talks, which was limited to the great powers.[4]

Bucharest moved quickly after the war to seek admission. Efforts in this direction were started by Gheorghe Tătărăscu and continued by Ana Pauker and the other leaders of the Ministry of Foreign Affairs, but they were opposed by the states of the Western bloc. Officially, the opposition to Romania's accession had been argued by the flagrant violation of human rights in the Romanian state and of the policy against democracy and freedom of expression. Informally, the opposition to the accession of the Romanian state to the international organization was part of the logic of the Cold War, through which Western states opposed the accession of socialist states that would have destroyed the balance within the organization.[5] However, a compromise between the powers was reached in 1955, and Romania joined, along with other states, the United Nations on December 14, 1955, through General Assembly resolution A/RES/995(X).[6]

b) Comparison

The admission of Romania to the two multilateral organizations reflects

---

[3] The Covenant of the League of Nations, available at https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant. Accessed: September 20th, 2025.

[4] George-Cornel Colgiu, Liviu-Ioan Tatu, *România în Consiliul de Securitate*, Bucharest, National Agency Press, 2004, pp. 10–15.

[5] Paul Nistor, *Admiterea României comuniste la ONU, Între negocieri diplomatice și discreditare simbolică,* Iași, Institutul European, 2014, pp. 65–207.

[6] The United Nations Organization, General Assembly Resolution A/RES/995(X) of 14 December 1955, available at https://docs.un.org/en/A/RES/995(X). Accessed: September 20th, 2025.

similarities but also differences, which highlight what was the position of a small state in the great powers' negotiations.

In both situations, the international status of Romania was relevant when it joined the organizations. By joining the League of Nations, Romania was included in the camp of victors, beneficiating from the advantageous conditions and the support of great powers, especially France. Of course, it mattered also the intentions of Paris to develop and support a group of like-minded countries which were for the continental *status-quo* and discouraged any intentions by the revisionists states. But this does not diminish the importance of the position Romania had at the end of the Great War.

In exchange, the admission to the UN did not happen at the founding of the organization, like it was in 1920, the two moments differing profoundly due to Romania's behavior during Second World War, but also by the disagreements between the allies which later led to the separation of the camps. As part of the socialist group, which held fewer votes in the organization in the first decade, Bucharest did not meet enough support for its accession. This happened only in 1955. Again, what mattered for its accession was not much of its intentions after the war, or the fact that it respected and promoted the principles of the UN Charter, but its behavior during the war, the moment when it ended, but also the negotiations between the great powers.

Another similarity in the admissions is that, by joining the two organizations, Romania beneficiated from international legitimation. As a member of the League of Nations, Romania held the premises for its borders to be internationally recognized and protected by the Covenant. It did so by promoting the principles of the organization and by discouraging revisionist movements. By being admitted to the UN in 1955, the communist regime officially installed in Bucharest in 1947 was internationally recognized and legitimized, which opened the possibility to pursue economic and technological cooperation needed for the development of the country.

In exchange, what differed, aside from the international context and time, was the multilateral experience of Romania when it joined the organization. Naturally, the creation of the League of Nations represented a novel moment for all the internationally recognized states. Therefore, along with other countries, Romania needed to adapt to the new type of multilateral diplomacy, by discovering how the organization functions, how it needed to position itself in the General Assembly, in the committees, but also how to make sure that Bucharest's interests are properly represented.[7]

[7] This complex activity gave birth to the permanent delegations at the League of Nations, which

The creation of the UN on the premises of the League of Nations represented a continuity between the two organizations which purpose was to prevent another international conflagration to take place, as was F.D. Roosevelt's intention when it signed the Atlantic Charter with Winston Churchill in 1941.[8] Thereby, the creation of the new organization was a continuation of the multilateral diplomacy practiced in Geneve, with states already having the needed expertise to properly represent their interests.

Romania, despite arguing that the situation was somehow similar to the moment it joined the League of Nations, taking into consideration that the diplomatic corps was purged and restructured after 1947, was in a different situation that in 1920. When it joined the UN in 1955, Romania diplomats already had an important contribution at the organization, voting and proposing resolutions.[9] The Ministry of Foreign Affairs was coordinating its efforts with the permanent mission at the UN, to make sure that Romania has an active contribution at the General Assembly.[10] This was based on two factors. The first is that Romania was automatically introduced in the group of socialist states already present in New York with whom they were consulting and following instructions on international issues. Diplomatic archives of the Romanian Ministry of Foreign Affairs further confirm this, as the first permanent representative in New York, Athanase Joja, was informed that consultations with the soviets are taking place when discussing sensitive issues.[11] The other motive for Romania's fast integration in the system was that multilateral diplomacy has evolved since the founding of the League of Nations, delegations were familiar with existing mechanisms, while the bipolarization of the system led to the forming of stable groups inside the UN, while open diplomacy was promoted insistently by both camps because of ideological reasons.

---

were responsible for representing the state at the organization and to constitute a connection between Geneve and national capitals. For details about permanent delegations at the League of Nations, see F.P. Walters, *A History of the League of Nations*, London, Oxford University Press, 1967, pp. 196–199.

[8] Henry Kissinger, *Diplomația*, Bucharest, Editura All, 2013, pp. 343–345.

[9] For example, in 1956, Romania, along with Czechoslovakia, proposed the re-examination of the issue by the Economic and Social Council of the UN. The United Nations Organization, The Economic and Social Council, *Programmes of technical assistance: report of the Economic and Social Council: Czechoslovakia and Romania: draft resolution,* available at https://docs.un.org/en/A/C.2/L.283. Accessed: September 20th, 2025.

[10] A diplomatic telegram sent by the Ministry of Foreign Affairs to the Permanent Mission at the United Nations of Romania in 22 September 1956 informed about the proceedings in Bucharest for the XI General Assembly of the United Nations. Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, UN fund, 'Telegrame cifrate ieșite', 22.09.1956, ff. 10–11.

[11] Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, UN fund, 'Telegrame cifrate ieșite', 17.10.1956, f. 47.

Therefore, by joining the League of Nations, Romania joined a liberal international system, in which it pursued to fortify its security through alliances and by respecting international norms. By being admitted at the UN, Romania officially entered the bipolar system, which set the scene for its voice to be internationally heard in the rhetoric logic, pursuing different states on economic and technological interests.

4. Romania's activity at the League of Nations and at the UN

After the official admissions in the two international organizations, Romania began its multilateral activity, taking place in different circumstances given the geopolitical context and Romania's membership in political groups.

At the League of Nations, Romania was part of the status-quo group, centered around France and formed of national states from Central and East Europe, such as Czechoslovakia, Poland, and Yugoslavia. The membership to this group permitted Romania to have initiative and was aligned with Bucharest's objective to secure the borders and of promoting article 10 of the Covenant.[12] Later, by being member of this political group, Romania had developed a network of alliances meant to strengthen the Covenant's principles, signing defensive treaties with like-minded countries, such as France or Poland, and by forming collective agreements, such as the Little Entente or the Balkan Pact.[13]

Regarding the UN, given the bipolar system, Romania joined the socialist camp controlled by the Soviet Union, participating in coordinated meetings between socialist states and aligning to the positions and votes dictated by Moscow, without much diplomatic initiative. Total alignment on UN and political matters was present during the 1950s, however, after 1962, and especially 1964, a more complex international positioning of Romania was noted. One such moment was the different vote of the Romanian diplomat on the denuclearization of Latin America in 1962 at the UN[14]. However, continuous consultation with the other socialist states was present throughout the Cold

[12] Article 10 of the Covenant embedded the collective security principle and Article 10 of the Covenant embedded the collective security principle and obliged members of the League to respect 'the territorial integrity and existing political independence of all Members of the League'. https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant. Accessed: September 20th, 2025.

[13] Carmen-Sorina Rîjnoveanu, Şerban Liviu Pavelescu, Doru Liciu (coord.), *România în Mica Înţelegere. Alianţa defensivă la centenar*, Bucharest, Ed. Militară, 2021, pp. 15–27.

[14] This episode was mentioned by Mircea Maliţa, a high-ranking diplomat in the Ministry of Foreign Affairs, in Mircea Maliţa, *Tablouri din Războiul Rece. Memorii ale unui diplomat român*, Bucharest, Editura C.H. Beck, 2007.

War, and positions were often matched, except for few when Romania's interest was considered more important.

Given the different contexts, Romania had different initiatives, given the space of maneuver. At the League of Nations, Romania's actions were meant to strengthen the existing peace mechanisms and to prevent the revisionist trend. At the UN, the space for initiative was limited. For example, regarding the Suez crisis, the permanent mission at the UN was informed by the Ministry of the intention of Romania to send troops in the newly created peacekeeping mission, United Nations Emergency Force, which was about to be organized[15]. The interest of the regime was high, as the permanent mission was continuously asked to report on the development of the issue and if the letter sent by the government was accepted by the UN[16]. However, despite this interest, Romania had not contributed with troops to the mentioned peacekeeping mission, from the socialist camp the only contributing state was Yugoslavia[17].

In regard to the organization of Romania's representation at the international organization, there is a difference if it is analyzed in parallel. At the League of Nations, Romania's delegation was constituted in a few numbers of personnel, who were positioned in Geneve, responsible of following the works of the organization. In exchange, for the committees of the League, Romanian were named, but their presence was temporary as the committee convened periodically, without having a permanent character. Additionally, Romania had a permanent delegate which participated in the works of the General Assembly, but, again, he was not permanently resided in Geneve. For example, Nicolae Titulescu was between 1920 – 1926 both Romania's ambassador in London, and permanent delegate at the League of Nations.[18]

At New York, in exchange, the permanent mission had numerous personnel, formed from the permanent representative, career diplomats, and auxiliary members, each being responsible for a committee or UN organism and were also responsible for bilateral relations with other states. The activity of the mission was organized each year depending on the objectives of the regime and the

---

[15] Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, UN fund, 'Telegrame cifrate ieșite', 06.11.1956, f. 68.

[16] Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, UN fund, 'Telegrame cifrate ieșite', 11.11.1956, f. 79, and Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, UN fund, 'Telegrame cifrate ieșite', 12.11.1956, f. 82.

[17] https://peacekeeping.un.org/ar/mission/past/unef1facts.html. Accessed: September 21st, 2025.

[18] Ioan Neagoș, *Diplomatul Nicolae Titulescu – 130 de ani de la naștere,* in "Studii și Cercetări Etnoculturale", 18, Bistrița, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, 2013, p. 324.

instructions from the Ministry, without much space for initiative, and, if there were any, it had to be consulted with the capital[19].

An explanation for this difference was given by the functioning of each organization. The UN was meant to deal with all the problems confronting humanity and to assure economic, technological, social and political cooperation between all nations. The League, in exchange, was lacking the needing mechanisms and the multitude of bodies the UN had at its disposal. The difference is also given by the method in which relations between states were functioning. During the Cold War, the UN was a place of meeting of all states indifferent of camp, and its importance was given by the attention received from the superpowers and their allies. In exchange, the League of Nations, lacking as members the United States of America, or Germany and the Soviet Union for a period, had a lower importance, in comparison, and the closed-type of diplomacy was still prevalent.

In this regard, Romania had the opportunity at the League of Nations to have initiative on political objectives seeking to protect the status-quo. At the UN, it followed more economic and technological objectives, the political aspect being captured by the two superpowers.

Therefore, if in the League of Nations, Romania beneficiated of initiative and actioned as a factor for peace, by creating regional alliances, at the UN its position was dictated by being part of a rigid ideological bloc. This was followed by a diplomatic strategy which was intended to capture influence in the spaces left open by the superpowers, such as the relation with post-colonial states.

The different types of institutional constitution of the two organizations – one with a voluntary character and weak coercive power, the other with a hierarchical structure and permanent character, influenced the capacity and space of diplomatic maneuver by Romania.

5. Romania's peak activity in the organizations

Romania's activity in the two organizations reached a peak where its voice and interests were best represented. Both moments were important as Bucharest gained international recognition and shaped, as much as possible, the international agenda. In this regard, the research analyzed comparatively the presidencies of Nicolae Titulescu and Corneliu Mănescu of the General Assembly of the League of Nations and the UN respectively.

[19] Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs, UN fund 1963–1965, *Plan of objectives, work plan and report of the Permanent Mission of the RPR to the UN New York for the year 1964*, ff. 14–15.

Nicolae Titulescu was elected as the president of the League's General Assembly in 1930 and 1931 as a recognition of his international competence, prestige and diplomatic activity. His consistent activity for collective security, interstate cooperation and aversion towards revisionist trends, marked him as one of the most influential diplomats in Geneve, for which he was elected consecutively in the highest position at the League of Nations[20]. This was matched only by the election of Corneliu Mănescu as the president of the UN General Assembly in 1967 on the premises of diplomatic rotation, with the support of non-aligned countries, combined with a favorable context between the two superpowers[21].

The difference between the two presidencies reflects the international position of Romania. The election of Nicolae Titulescu was a recognition of professional prestige of the diplomat and of his efforts towards the promotion of peace and prevention of war. In comparison, the election of Corneliu Mănescu showcased the balance of powers between the two international hegemons, but also Romania's efforts for a distinct position than that of Moscow and the promotion of beneficial relations with the non-aligned states.

Their activity was defined by: a) the two systems in which they activated – Titulescu performed in an instable system provoked by the revisionist states, but cooperative inside the League, while Mănescu had to work in a bipolar system, where symbolic actions and speeches on different subjects had a greater importance; b) the context in which they had to perform – Titulescu was the permanent delegate of Romania at the League of Nations, while Mănescu was the minister of foreign affairs. Despite the difference in ranking, the former had a greater space of maneuver than the latter, who had to follow the red lines defined by the communist party and perform in a limited framework.

Regarding their activity, Titulescu promoted the strengthening of the League through the creation of sanction mechanisms and convinced states to accept international arbitrage. He also supported the promotion of the League to the public by the creation of an International Press House. He worked towards the cooperation of states to bypass the economic crisis, especially by favoring

---

[20] Details about Nicolae Titulescu's activity and election as the president of the League of Nation's General Assembly, see Cristian Gorcea, *Nicolae Titulescu la Liga Națiunilor,* Iași, Ed. Pim, 2015.

[21] Details about Corneliu Mănescu's election as the president of the 1967 UN General Assembly can be found in Valeriu Tudor, "Corneliu Mănescu, președintele celei de a XXII-a sesiuni a Adunării Generale a ONU, septembrie 1967 – septembrie 1968", in Nicolae Ecobescu (coord.), *Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece,* vol. 4, Bucharest, Fundația Europeană Titulescu, 2014, pp. 617–628.

the acquisition of agricultural products from East Europe by the states who had more liquidities. Titulescu was also a great supported of Aristide Briand's European Plan and was part of the special committees created in this regard. Nonetheless, as president of the General Assembly, he established the premises for the Conference on Disarmament to take place and convinced states to stop rearming until the debut of the Conference.[22]

Corneliu Mănescu, on the other hand, oversaw the adoption of the 'The United Nations Declaration on the Elimination of Discrimination against Women', reaffirmed 1968 as the 'International Year of Human Rights', promoted more efficient proceedings of the UN General Assembly, chaired the UN debates regarding the Nuclear Non-Proliferation Treaty, oversaw the adoption of the resolution regarding South-West Asia, by which South Africa had to respect Namibia's right to follow its own course of development. He also assured an interim period of the XXIII UN General Assembly until a new President was elected.[23]

Comparing the activity of both, the presidency of Titulescu was one marked by initiative, in which the diplomat had in scope the solving of more international issues, be them political, economic or social. Mănescu's presidency, on the other hand, was one which assured that the proceedings in the UN General Assembly run smoothly, without blockages and that a few international chapters were concluded.

Both presidencies contributed to the international image of Romania and legitimized the political regime in power. Titulescu's election represented the formal recognition of the maturity of Greater Romania as a factor of stability in Central East Europe, while Mănescu's presidency confirmed the new external policy pursued by the communist regime, that of remaining a member of the socialist camp, while it pursued independent interests in given circumstances.

6. The limits of multilateral activity

Romania, in both historical moments, tried to be as active as possible in the two international organizations, given the geopolitical context and its power at the given moment. Its activity was recognized internationally by other states

[22] Details about his activity as the President of the League's General Assembly can be found in Marius Hriscu, *Nicolae Titulescu: trei momente semnificative,* Iași, Ed. Pim, 2010.

[23] For details about Corneliu Mănescu's activity as President of the XXII UN General Assembly and relevant documents, see Nicolae Ecobescu, Paraschiva Bădescu (ed.), *Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece,* vol. 9 – Corneliu Mănescu. Ministrul de Externe al României. Președinte al Adunării Generale a ONU. Sesiunea a XXII-a, 19 septembrie 1967 – 23 septembrie 1968. Documente, Bucharest, Fundația Europeană Titulescu, 2017.

with the elections of Nicolae Titulescu and Corneliu Mănescu as presidents of the General Assemblies of the organization, but their tenure did not turn in great benefit for Bucharest in general.

Therefore, Romania's activity in the organizations was conditioned by its status of a small to middle state, without real military capacity or major economic power. It also depended on the geopolitical context and existing alliances, and, thus, diplomatic action was performed in a restrictive framework, without too much possibility to set a major direction.

The diplomatic activity at the League of Nations depended on France's position and the functioning of the organization, despite Romania being one of the founding member states. Therefore, despite holding, at times, leading positions, Romania could not influence major decisions, such as the sanctioning of 1930s aggressions. As the League became more irrelevant, and Nazi Germany's ascension could not be prevented, the capacity of Romania to action on the multilateral stage decreased. Another important factor that affected interwar diplomacy was intern political instability, given by the constant changes of government, the tensions between politicians, and the intervention of the Royal House in diplomacy, which culminated in the disposition of Nicolae Titulescu from the Ministry of Foreign Affairs.

The multilateral experience at the UN was profoundly influenced by the membership in the socialist bloc and the political regime. Without the possibility to impose any national interests on the agenda, despite some moments when it managed to do so, most notably in passing a resolution regarding the promotion among youth of the ideals of peace, mutual respect and understanding between peoples[24], Romania's multilateral activity was influenced by the directions set by Moscow. Therefore, the first years at the UN were characterized by a formal presence, without any important influence of the UN agenda. After 1964, however, multilateral experience at the UN was materialized to pursue economic objectives, by approaching capitalist states in order to contract technological licenses, but also by supporting post-colonial states. As a result, Romania positioned itself on different topics, such as decolonization, the assistance given to African states, disarmament and technical cooperation between states. Participation at the UN was also limited by the nature of the communist regime. Thus, despite declaratively being a supporter of nations' sovereignty and international peace, control of the communist party over the Ministry of Foreign Affairs was strict and rigid, objectives pursued externally

[24] For an analysis regarding this initiative, see Ioan Voicu, "Națiunile unite și viitorul tinerei generații: peneritatea unei inițiative românești", in Nicolae Ecobescu (coord.), *Supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece,* vol. 4, pp. 591–616.

being aligned with those of the party. The diplomats, as a result, had little to no possibility of initiative, as was the mandate of Corneliu Mănescu at the UN General Assembly.

7. Conclusions

Through the lens of small state diplomacy, the paper argued that the multilateral activity in the two international organization was one that meant to affirm Romania on the international stage. However, this was possible as long as the international system dominated by great powers allowed it. At the League of Nations, Romania's affirmation happened especially during the tenure of Nicolae Titulescu as the head of the General Assembly in 1930 – 1931, in an international context marked by economic crisis and the importance given to the subject by states. This allowed Titulescu to have space for initiative, and some of his ideas were implemented. At the United Nations, likewise, Romania's affirmation was during the presidency of the General Assembly by Corneliu Mănescu in 1967–1968. In full Détente, the superpowers were focused on other international issues than what was strictly debated at the UN, especially the Vietnam War, and Mănescu had the possibility to action in a limited space of maneuver, facilitating a better proceeding of the works of the Assembly.

As a result, Romania, from the position of a small – medium state, in both cases, influenced international issued only when the domestic and international context allowed it, being more favourable to Titulescu than to Mănescu.

Romania's membership in both organizations allowed it to position itself on international problems and to negotiate specific resolutions, through which it managed to fulfil some of its objectives. Given the international recognition and importance given to the United Nations, along with the context, New York, more than Geneve, constituted a perfect opportunity to initiate and maintain contacts with other states.

Multilateral diplomacy, in both cases, helped Romania gain international recognition. This was especially performed through the elections of the two diplomats, but also through the improvement of relations with other member states, which later led to more beneficial arrangements.

Perspectiva Turciei asupra problemei Basarabiei în 1939 și 1940*

Mihai ȚURCANU**

Perspectiva Turciei asupra problemei Basarabiei din prima jumătate a lui 1940 a fost o problemă strâns legată de cea a valabilității garanțiilor anglo-franceze date României la 13 aprilie 1939. Atunci când, după ce U.R.S.S. a invadat Polonia la 17 septembrie, guvernul român, prin ministrul său de externe – Gafencu –, s-a adresat oficial englezilor și francezilor pentru a afla în ce măsură putea spera la un ajutor în eventualitatea unei agresiuni sovietice ce ar fi urmărit cucerirea Basarabiei. Sursele franceze și britanice reflectând atât documente interne cât și de corespondență diplomatică, demonstrează că Londra și Parisul considerau aproape cu totul exclusă posibilitatea unei intervenții contra U.R.S.S. în sprijinul României, afară decât dacă s-ar fi convins de faptul că tandemul sovieto-german evoluase transformându-se într-o veritabilă alianță politico-militară, situație în care menajarea sovieticilor n-ar mai fi avut nici un sens. Către mijlocul lui decembrie 1939, refuzul Aliaților occidentali la interpelările lui Gafencu și ale ministrului român de la Londra – V. Tilea –, s-a cristalizat în forma sa finală care a condiționat posibilitatea activării contra sovieticilor a ziselor garanții de neutralitatea binevoitoare a Italiei, precum și de concursul Turciei. Gafencu a sondat poziția guvernului turc în acest sens, iar răspunsul ministrului turc de externe, Saraçoğlu, din 26 decembrie a fost acela că, dacă atacul sovietic ar fi implicat Bulgaria, Turcia avea să-și îndeplinească obligațiunile în cadrul Înțelegerii Balcanice, altminteri, ea avea să ia o decizie pe loc, în funcție de „interesele ei vitale și în acord cu Aliații săi", iar referitor la problema Strâmtorilor, Saraçoğlu s-a rezumat a-i arăta lui Stoica că turcii vor aplica convenția de la Montreux și a încheiat cu declarația că guvernul turc nu putea

* Studiu realizat în cadrul proiectului PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134 – Trasee și convergențe naționale și culturale: Transilvania și Basarabia, finanțat de Ministerul Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCS – UEFISCDI, în cadrul PNCDI IV.

** Cercetător, dr. Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova

lua nici o decizie „mai precisă, înainte de ivirea cazului însuși". Însă Saraçoğlu s-a grăbit să liniștească temerile românului pe care l-a asigurat că, în luarea acelor decizii, factorul determinant avea să fie faptul că „viaţa României este de importanţă vitală pentru Turcia", că „soarta celor două ţări era intim legată", că „orice pericol ce ameninţă România este o ameninţare şi pentru Turcia" şi că acel pericol avea să fie studiat „sub unghiul unui pericol comun", evitând însă să dea vreun răspuns la demersul românesc de încheiere a unui acord militar ce putea fi activat în eventualitatea unei agresiuni sovietice, pe motiv că atitudinea Italiei și cea a Bulgariei erau prea nedeterminate pentru a putea permite un asemenea pas care, arăta Saraçoğlu, ar fi contravenit şi tratatului de prietenie turco-sovietic ce conţinea bine cunoscuta prevedere ce, într-adevăr, prevenea orice înţelegere de felul celei propuse de Gafencu. Dar turcul se grăbea din nou să-l liniștească pe român transmiţându-i convingerea sa că nu exista nici un pericol sovietic „atât de iminent" în Moldova încât să impună necesitatea unei stabiliri prealabile a unui acord precum cel cerut de Gafencu, că experienţa sovieticilor în Finlanda demonstra că aceştia n-ar fi fost capabili „de un război care să nu dea răgaz de a ne pune de acord în cazul unei agresiuni" și că, în tot cazul, ei, turcii, erau convinși că sovieticii îi vor anunţa în prealabil despre o posibilă intenţie de a ocupa Moldova de Est pentru a le sonda atitudinea în special cu posibilitatea deschiderii Strîmtorilor pentru flota aliată. Astfel, Saraçoğlu îi arăta lui Stoica că „guvernul turc, în împrejurările actuale, până la clarificarea mai deplină a evenimentelor, nu poate lua o deciziune cu privire la o acţiune comună româno-turcă și că e preferabil să păstreze o atitudine de expectativă, care nu constituie o provocare și e în conformitate cu politica sa de defensivă". Cam acesta a fost răspunsul cerut de Stoica lui Saraçoğlu, iar cel dintâi îi transmitea lui Gafencu concluzia sa că, cel puţin pentru moment, de la turci – care, recunoștea el, nu vedeau pentru ce și-ar fi riscat poziţia lor relativ sigură garantată de puterile occidentale și de importanţa poziţiei lor geografice – nu s-ar fi putut obţine nimic mai mult[1]. Sursele românești și cele occidentale arată însă faptul că guvernul român și în primul rând Gafencu, au ales să interpreteze într-un sens visător și forţat optimist răspunsul turcilor.

De fapt, francezii au fost cei de la care a venit inițiativa de legare a posibilităţii extinderii valabilităţii garanţiilor occidentale de atitudinea Turciei, britanicii fiind dispuși să dea un răspuns mai aproape de refuzul fără echivoc. Însă tot britanicii notau faptul că francezii au făcut acel lucru nu atât din dorinţa de a căuta modalităţi reale de sprijin a românilor contra sovieticilor, ci reieșind din

[1] Stoica către Gafencu, nr. 2384 din 26 decembrie 1939, Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond *V. Stoica*, vol. I/72.v.2, f. 86–89.

interesul de a păstra deschise perspectivele propriilor proiecte de deschidere a unui front oriental în Balcani și care presupuneau necesitatea păstrării unei relații apropiate cu România și încurajarea cooperării și a bunelor relații între actorii locali. Britanicii, pe de altă parte, erau în continuare profund reticenți, dacă nu chiar ostili, în raport cu aceste proiecte franceze, în principal reieșind din considerentele ce motivau formularea politicii lor italiene. De la București, ministrul plenipotențiar britanic – R. Hoare, le transmitea superiorilor săi că ambasadorul francez în România – Thierry, aflase de la Cartierul General din Levant al Generalului francez Weygand că ofițerii francezi lucrau în Grecia și Turcia pentru a pregăti terenul pentru o posibilă campanie în Balcani și, deși admitea că era prea devreme pentru a întreprinde careva acțiuni de acel gen în România, își îndemna cu toată seriozitatea superiorii să studieze modul în care Anglia ar fi putut întreprinde o asemenea campanie în România în comun cu francezii, făcând trimitere și la remarca premierului român, Gh. Tătărescu, că dacă Aliații doreau ca România să adopte o politică favorabilă intereselor lor în ceea ce privea petrolul, era necesar ca prezența lor în Mediterana de Est să fie întărită considerabil[2].

La 6 martie 1940, Gafencu le-a comunicat consilierilor de coroană faptul că, cu ocazia Conferinței Micii înțelegeri Balcanice de la Belgrad, Saraçoğlu i-ar fi propus inițierea discuțiilor la nivel de stat major în vederea cercetării condițiilor colaborării militare în ipoteza unui atac sovietic. Din surse românești reiese că turcii îi lăsau pe români să spere că ar fi putut fi de acord ca între România și Turcia să aibă loc tratative la nivel de stat major în vederea unei înțelegeri de apărare ce ar fi vizat orice agresiune, în conformitate cu acordul la care Gafencu ar fi ajuns cu Saraçoğlu la Conferința Înțelegerii Balcanice de la Belgrad, deși, pentru a iniția acele contacte, Saraçoğlu pusese condiția ca ele să fie mai întâi aprobate la conferința șefilor de stat major ai armatelor aliate ce urma să aibă loc la Atena[3]. În acele circumstanțe, în martie 1940, Gafencu se arăta convins de „hotărârea Turciei de a ne da, în cazul unei agresiuni rusești, sprijin direct și indirect" și că era „limpede că în cazul unui asemenea atac, Turcia nu numai că nu va împiedica pe anglo-francezi ca să-și îndeplinească obligațiunile de garanție față de noi, dar că se va strădui să ne dea și un ajutor direct[4].

Turcii i-au mai făcut pe români să spere că și bulgarii ar fi putut participa în discuțiile dintre șefii militari ai celor patru aliați balcanici în vederea identificării posibilităților de apărare comună contra vreunei agresiuni din afara

[2] Hoare către Nichols, 2 februarie 1940, The National Archives, F.O. 371, d. 24991, f. 92–93.

[3] Stoica către M.A.S., nr. 448 din 4 aprilie 1940, A.N.I.C., fond *Vasile Stoica*, v. I/73, f. 80–82.

[4] Expunerea [lui Gafencu a] situației noastre externe făcută în fața consilierilor regali la 6 martie 1940, A.N.I.C., fond *Grigore Gafencu*, inventar 2016, v. 37, f. 67.

Balcanilor. Saraçoğlu a făcut trimitere chiar la o declarație în acest sens a premierului bulgar, Gheorghii Kiosseivanov, deși atât Hoare cât și Gafencu se îndoiau de autenticitatea acelor informații prezentate de Saraçoğlu[5]. Însă convocarea acelei întruniri a șefilor de stat major era tergiversată[6], iar Gafencu a insistat ca Saraçoğlu să grăbească organizarea acelei conferințe, iar dacă întrunirea ei ar fi întârziat, să purceadă la organizarea discuțiilor militare cu turcii fără a mai întârzia, iar atașatul militar român la Ankara, colonelul Teodorescu, să reprezinte România în acel format de discuții[7].

Legația britanică de la Atena, ambasada lor de la Ankara, precum și legația de la Belgrad notau că Iugoslavia refuzase, în fapt, să-și lase militarii să se angajeze în acele tratative „prejudiciind întreaga situație prin refuzul său", deși ministrul iugoslav de externe – Tsintsar-Markovici, i-a confirmat la 5 februarie 1940 ministrului britanic că el discutase cu aliații săi modalitățile de contracarare comună a amenințării sovietice și germane[8]. Ceea ce probabil i-a determinat pe iugoslavi, înconjurați din trei părți de italieni și nemți, să renunțe la participarea în respectivele tratative militare, notau britanicii, era frica de a nu fi asociați cu proiectele lui Weygand, de deschidere a unui front oriental în Balcani[9]. De asemenea, sursele britanice din mai mule capitale, inclusiv Belgrad, consemnau faptul că iugoslavii au fost reticenți de a recunoaște, în public, realizarea acordului de reorientare *erga omnes* a Înțelegerii[10], despre care acord se poate spune că, având în vedere numărul mare de informații notate de britanici ce confirmă existența sa, se pare că nu era obiectul fanteziilor lui Gafencu; acesta, aflat la Belgrad, i-a confirmat și lui Campbell, ministrului britanic din acea capitală, că fusese atins un acord verbal care însă n-avea să fie trecut în scris, „pentru a nu ofensa anumite părți", că modul de aplicare ar fi trebuit pus la punct de discuțiile dintre militarii celor patru aliați și că el spera că Bulgaria și Ungaria s-ar fi putut alătura „noii" Înțelegeri Balcanice[11]. Dictatorul grec Ioannis Metaxas i-a confirmat și el lui Campbell că, urmare a Conferinței de la Belgrad, „statele Înțelegerii trebuiau în mod cert să pună la punct un plan de acțiuni pentru

---

[5] Hoare către Foreign Office, nr. 26 Saving din 25 februarie 1940, T.N.A., W.O. 208, d. 67.

[6] *Ibidem,* A.C. Arnold (atașatul militar britanic la Ankara), Balkan entante, 14 februarie 1940.

[7] Stoica către M.A.S., nr. 448 din 4 aprilie 1940, A.N.I.C., fond V. Stoica, v. I/73, f. 80–82; *Ibidem*, Gafencu către Stoica, nr. 19407 din 6 aprilie 1940, f. 85–86.

[8] Palairet către Foreign Office, nr. 205 DIPP din 22 aprilie 1940, T.N.A., W.O. 208, d. 67. *Ibidem,* Morgan către Foreign Office, nr. 299 DIPP, 19 aprilie 1940; *Ibidem,* Extract from conversation with M. Tsintsar-Markovitch of February 5, 1940.

[9] *Ibidem,* Palairet către Foreign Office, nr. 119 DIPP din 24 februarie 1940.

[10] *Ibidem*, Hore către Foreign Office, nr. 11 din 7 februarie 1940; *Ibidem,* Campbell către Foreign Office, nr. 47 DIPP din 7 februarie 1940.

[11] *Ibidem*, Campbell către Foreign Office, nr. 45 din 5 februarie 1940.

eventualitatea unui atac din partea Germaniei sau Rusiei care singurii potenţiali agresori”[12]. Documentele War Office confirmă și ele în repetate rânduri că iugoslavii au refuzat să-și lase militarii să se angajeze în tratativele la nivel de stat major asupra cărora s-a convenit la Belgrad pentru că nu doreau să se angajeze a veni în ajutor României în eventualitatea unui atac sovietic, din motiv că o atare acţiune le-ar fi lăsat vulnerabile hotarele pe care le aveau cu nemţii și italienii și că, urmare a acestui lucru, militarii turci și români s-ar fi angajat de sine stătător în tratative bilaterale[13].

Britanicii au fost foarte interesaţi de rezultatele acelor tratative între militarii balcanici, dar membrii Înţelegerii au căutat să le ţină în secret, mergând până într-acolo încât militarilor li s-a interzis să le discute cu ataşaţii militari din capitalele respective și, dacă astfel de demersuri ar fi avut loc din partea celor din urmă, să le readreseze miniștrilor de externe sau șefilor de guvern[14]. Însă colonelul Creţulescu de la Statul Major al armatei române i-a mărturisit, la mijlocul lui aprilie, ataşatului militar britanic la București – G. Macnab că discuţiile dintre militarii Turciei, Greciei, României și Iugoslaviei nu au realizat nici un progres în sensul dorit de Gafencu și care era acela ca Înţelegerea Balcanică să fie transformată într-o alianţă *erga omnes* deși, sursele britanice din această perioadă notează mai multe informaţii, și nu doar din surse românești[15], precum că la Belgrad s-ar fi ajuns la o înţelegere în această privinţă[16]. Creţulescu i-a arătat lui Macnab că, până la urmă, militarii balcanici implicaţi în acele discuţii au căzut de acord că domeniul de aplicare al Înţelegerii Balcanice nu se extindea asupra niciunui alt scenariu decât cel al unui atac bulgar contra vreunui din aliaţii balcanici și se pare că posibilitatea reinventării scopului Alianţei era complicată nu doar de problema modului în care ar fi trebuit aliaţii să răspundă unei ameninţări sovietice la adresa României, dar inclusiv și de atitudinea României faţă de o potenţială invazie italiană a Greciei sau Iugoslaviei[17].

Nu am putut identifica nici un fel de alte informaţii care să reflecte evoluţia problemei tratativelor dintre militarii ţărilor balcanice, în special dintre turci și români și în raport cu care tratative cei din urmă se pare că au legat speranţe considerabile pentru a putea modifica, în ceasul al doisprezecelea, atitudinea turcilor

[12] *Ibidem,* Campbell către Foreign Office, nr. 42 din 4 februarie 1940.

[13] Balkan Entente Staff Conversations, T.N.A., W.O. 208, d. 4389.

[14] Palairet către Foreign Office, nr. 119 DIPP din 24 februarie 1940, T.N.A., W.O. 208, d. 67.

[15] De pildă, Gafencu îi declara lui Hoare la 7 februarie 1940 că, în urma Conferinţei de la Belgrad, membrii Înţelegerii Balcanice atinseseră același grad de solidaritate precum cel caracteristic relaţiei anglo-franceze în 1914: *Ibidem*, Hore către Foreign Office, nr. 11 din 7 februarie 1940.

[16] *Ibidem*, Campbell către Foreign Office, nr. 25 saving din 22 februarie 1940.

[17] *Ibidem,* Macnab to M.I.3 Colonel BIC. Istanbul, nr. 177/R/40, 11 aprilie 1940.

în raport cu problema Basarabiei și, pe acea cale, și atitudinea Angliei și Franței. Este clar însă că acele tratative au eșuat, parțial fiindcă atât Turcia, cât și Anglia erau interesate de ele nu atât având în vedere amenințarea sovietică la adresa României, cât efectul pe care ele l-ar fi putut avea asupra iminenței intrării în război a Italiei, iar parțial fiindcă ele au demarat într-un moment de mare cumpănă în afacerile internaționale – determinat de succesele Germaniei în vest și căderea Franței, fără sprijinul căreia și fără proiectele căreia de deschidere a unui Front Balcanic întreaga idee devenea, dintr-o dată, mult mai puțin atractivă.

Sursele britanice mai notează faptul că apropierea pozițiilor germano-italiene reflectată în conferința de la Brenner din martie 1940 a constituit o evoluție ce a dus la o stare de „supraîncordare" în rândurile conducătorilor României și a slăbit foarte mult poziția lui Gafencu în cadrul guvernului român, lucru ușor de înțeles în lumina faptului că una din principalele inițiative ale sale pe durata mandatului său de ministru de externe a fost anume aceea de a încerca să obțină începând cu septembrie 1939 și pe diferite căi, un angajament italian în raport cu securitatea României[18].

Înfrângerea finlandeză crea noi probleme, ca de pildă re-emergența posibilității unei acțiuni sovietice în Balcani, ceea ce ar fi împins mai aproape România de Germania și ar fi încurajat Bulgaria să mențină o linie politică echivocă, în timp ce Turcia devenea și mai puțin dispusă, după încheierea Războiului de iarnă, să coopereze cu Aliații împotriva U.R.S.S. Respectiva concluzie se datora unei diferențe de optică asupra situației internaționale, întrucât spre deosebire de britanici, francezii păreau să fi ajuns a fi siguri că U.R.S.S. și Germania erau (cel puțin) *de facto* într-o alianță politico-militară. Din acele considerente ei le cereau britanicilor să întreprindă în comun acțiuni cât mai curând și cât mai decisive prin care să recâștige terenul pierdut în Finlanda. O astfel de acțiune ar fi fost distrugerea de către Aliați a industriei petroliere din Caucaz (de care depindea într-o măsură foarte importantă mașina de război a Germaniei), operațiune, pentru care presa britanică vehicula ideea că ar fi putut fi folosită forța expediționară aliată sub comanda generalului Weygand și pe care noul premier francez, Paul Reynaud, o considera de drept „sigură, decisivă și ușor de realizat", chiar dacă Turcia s-ar fi opus unei asemenea acțiuni în Baku și ea ar fi atras după sine o ruptură o definitivă între Aliați și URSS[19].

Englezii, care însă apreciau în termeni mult mai realiști cooperarea

[18] Hoare către Foreign Office, nr. 212 DIPP., din 23 martie 1940, T.N.A., fond F.O. 371, d. 24983, f. 115.

[19] Pr. vb. nr. 77(40) al ședinței Cabinetului de război din 29 martie 1940, T.N.A., CAB 66/6 Original Reference 71 (40)–120 (40), 1940 24 Feb–4 Apr, f. 125; Nota lui Paul Reynaud din 25 martie 1940 către guvernul britanic, T.N.A., CAB 66/6 Original Reference 71 (40)–120 (40),

sovieto-germană, erau încă departe de a fi dispuși să accepte adoptarea unei atitudini atât de voluntariste, deși ulterior unii din ei aveau să ajungă, temporar, la concluziile francezilor că alianţa sovieto-nazistă devenise o realitate. Însă la puţin timp înainte de înfrângerea Finlandei, între diplomaţii britanici de la Foreign Office nu exista un consens cu privire la cât de apropiată era politica externă sovietică de cea germană, Orme Sargent, locţiitorul Subsecretarului de Stat pentru afaceri externe Alexander Cadogan, notând de pildă în ianuarie 1940 că „în octombrie, Rusia încă era privită *de unele cercuri* [britanice, subl. M.Ț.] drept un potenţial aliat, însă astăzi apropierea legăturii dintre Germania și Uniunea sovietică este demonstrată suficient". Din acel motiv britanicii luaseră măsuri de a-și întări poziţiile în India și Orientul Mijlociu, iar Anglia era mult mai dispusă atunci să caute a-i determina pe turci să coopereze cu ei contra sovieticilor (chiar dacă nu în privinţa Basarabiei), luând în calcul inclusiv posibilitatea unei operaţiuni prin Turcia de distrugere a sondelor din Baku și a conductei petroliere Baku-Batumi, trimiterea prin Strâmtori a unei flote în Marea Neagră și acţiuni de destabilizare și provocare a unei revolte în Caucaz, estimând că dacă o atare revoltă ar fi putut fi iniţiată cu succes, ea le-ar fi dat suficient de mult de furcă rușilor pentru a-i determina să renunţe cel puţin temporar la orice proiecte de expansiune ce ar fi putut pune în pericol interesele britanice din Orientul mijlociu[20]. Acestea însă erau scenarii ipotetice pe care britanicii le discutau pe atunci ca metode de ripostă contra unor potenţiale agresiuni ale sovieticilor contra Afganistanului sau Iranului. Englezii de la Moscova însă notau că, pe măsură ce copleșirea rezistenţei finlandeze se prefigura, sovieticii începeau să atragă o atenţie sporită întăririi englezilor în Orientul Mijlociu, flota sovietică mina apele teritoriale sovietice „și nu doar", iar Turcia era supusă unor atacuri din ce în ce mai violente în instrumentele sovietice de propagandă, lucru pus de ambasada turcă de la Moscova pe seama intenţiei sovietice de a anexa Moldova de est și a percepţiei că Stalin avea să caute să obţină de la Turcia garanţia că cea din urma avea să menţină închise Strâmtorile în schimbul promisiunii de a nu înainta la sud de Dunăre; în a doua jumătate a lui februarie turcii continuau să-i asigure britanici că nu aveau nici cea mai mică intenţie să satisfacă o atare solicitare sovietică[21].

1940 24 Feb–4 Apr, f. 203- 204; Presa britanică. Extrase din publicaţiile periodice și epistolare, A.M.A.E.R., fond 71/Anglia, v. 20, f. 135–137.

[20] O. Sargent către Knatchbull-Hugessen, 14 februarie 1940, R. 103/30/38, T.N.A., F.O. 371, d. 24843, f. 252–256.

[21] *Ibidem,* Le Rougetel (Ambasada de al Moscova) către Halifax, nr. 80 din 18 februarie 1940, f. 311; *Ibidem,* Le Rougetel (Ambasada de al Moscova) către Halifax, nr. 95 din 28 februarie 1940, f. 315.

În această perioadă a fost convocată, în aprilie 1940, la Londra şi Conferinţa ambasadorilor britanici din sud-estul Europei care a analizat inclusiv posibilitatea sprijinirii României contra U.R.S.S. Deşi rezoluţia acelui for a fost formal pozitivă pentru români, în esenţă ea nu a mişcat cu nimic lucrurile din loc în sensul dorit întrucât a legat posibilitatea acordării României de sprijin contra sovieticilor nu doar de atitudinea Italiei şi a Turciei, dar şi de cea a Bulgariei. Din sursele britanice reiese că pentru ca rezoluţia conferinţei diplomaţilor britanici din aprilie 1940 să fi putut fi adoptată ca politică a guvernului britanic, ea ar fi trebuit fi în prealabil aprobată nu doar de şefii de stat major ai forţelor armate britanice, dar şi de francezi[22]. Nu am putut afla care a fost poziţia militarilor faţă de respectiva rezoluţie, însă francezii au reacţionat negativ. Poziţia Primului ministru francez, Reynaud, comunicată ambasadei britanice de la Paris chiar în zilele desfăşurării Conferinţei de la Londra, era aceea că Aliaţii nu trebuiau să se angajeze în ostilităţi cu Rusia, dar ar fi putut întreprinde unele acţiuni subversive în Caucaz pentru a răspunde unor eventuale noi agresiuni sovietice[23].

În privinţa noii, dar vremelnicei atitudini britanice în raport cu sovieticii, putem arăta că ea era într-atât de negativă, încât în acea perioadă, atât conducerea forţelor armate britanice[24], cât şi personaje cu putere de influenţă la cel mai înalt nivel precum R. Vansittart – consilier diplomatic pe lângă guvernul britanic, sau Secretarul de stat pentru afaceri externe – Halifax, ajunseseră să studieze cu mare interes posibilitatea unei acţiuni preventive de distrugere a industriei petroliere de la Baku, Batumi şi Groznîi care furniza 80% din producţia petrolieră sovietică (şi pe care britanicii o etichetau drept „călcîiul lui Ahile", lovirea cărora ar fi putut paraliza industria, dar şi agricultura sovietică ce era în mare parte mecanizată şi depindea de carburanţi, dezorganizând astfel viaţa economică U.R.S.S.). Acel potenţial pas era analizat ca măsură de prevenire a materializării ameninţării ruseşti la adresa Europei de sud-est şi în direcţia posesiunilor britanice orientale şi care ar fi putut avea atât efectul slăbirii maşinii de război germane, cât şi pe cel al întăririi poziţiilor britanice în Balcani. Vansittart făcea, în acel sens, trimitere la avertismentul lui Hoare din 27 martie 1940 că, în lipsa unor măsuri decisive care să demonstreze capacitatea Aliaţilor de a influenţa mersul evenimentelor în acea parte a Europei, România era condamnată să se prăbuşească în faţa presiunii combinate sovieto-germane, ceea ce ar fi putut avea un efect „de domino" asupra întregii regiuni şi ar fi însemnat

[22] Bowker către ambasada britanică la Paris, nr. 843 din 18 aprilie 1940, T.N.A., fond F.O. 24968, f. 98.

[23] Campbell către Foreign Office, nr. 208 din 14 aprilie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24847, f. 19.

[24] Note on report by Chiefs of Staff (W.P. (40) 91), 12 martie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, 91.

slăbirea efectelor blocadei britanice și, prin urmare, îndepărtarea definitivă a posibilității unei victorii britanice într-un viitor previzibil[25]. Opoziția ambasadelor britanice de la Moscova și Ankara a temperat însă tendințele de realizare a acelor inițiative[26]; totodată, deși conducerea RAF era de părere că Anglia avea capacitatea de a distruge „în întregime" industria petrolieră sovietică din acea regiune prin serii de raiduri aeriene succesive lansate din bazele militare din Orientul Mijlociu, într-o perioadă de timp de până la trei luni, concluzia conducerii militare britanice din 8 martie 1940 a fost aceea că o atare operațiune n-ar fi putut contribui la „înfrângerea timpurie" a Germaniei[27].

În ce-i privea pe turci, ambasadorul britanic la Ankara – Knatchbull-Hugessen, nota că Saraçoğlu se pronunța contra unui atac Aliat împotriva sovieticilor invocând considerentul că a) o angajare a semnatarilor Tratatului din 19 octombrie 1939 contra sovieticilor ar fi lăsat expuse Strâmtorile în fața unei incursiuni germane în Balcani și b) că slăbirea sovieticilor ar fi dus la o dependență a celor din urmă de sprijinul german și, în consecință, ar fi întărit și mai mult mașina de război germană. Totodată, diplomații de la Foreign Office notau că nu existase nicicând vreun indiciu că turcii ar fi fost dispuși să se angajeze alături de Aliații occidentali într-o acțiune militară preventivă contra U.R.S.S., ci doar își arătaseră clar dorința de a coopera cu Aliații dacă ar fi fost ei înșiși atacați de sovietici și exprimaseră atitudini din care englezii au concluzionat că s-ar fi putut conta pe cooperarea lor dacă sovieticii ar fi invadat Iranul sau Afganistanul; înfrângerea Finlandei, notau aceiași diplomați, i-a făcut pe turci să fie încă și mai reticenți – dacă nu de-a dreptul ostili – ideii de cooperare cu, sau facilitare cumva, a vreunei acțiuni militare Aliate în Marea Neagră sau în Caucaz[28], cu toate că ambasada britanică de la Ankara consemna impresia sa că relațiile turco-sovietice și contextul internațional regional erau de așa natură încât turcii acceptaseră să ia în calcul și să se pregătească de posibilitatea de a

[25] *Ibidem,* Minutele lui Vansittart din 14 și 29 martie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, f. 76–78, 91.

[26] C. Mee, *op. cit.*, p. 198. Despre posibilitatea unui atac aliat condus de Weygand în Caucaz contra U.R.S.S. se vehiculau în cea perioadă foarte multe informații, iar sovieticii manifestau o îngrijorare accentuată în această privință, prin februarie-aprilie 1940, fapt semnalat cu mai multe ocazii de Davidescu de la Moscova, care arăta că, în același context, organele sovietice de propagandă, precum „Pravda" sau „Izvestia" arătau că „agenții englezi desfășoară o activitate febrilă pentru atragerea României de partea lor" în încercarea „disperată" de a include statele balcanice în planurile Aliate de război: Davidescu către M.A.S., nr. 759 din 19 martie 1940, A.M.A.E.R., fond 71/E.9 al doilea Război Mondial, v. 92, f. 536–537..

[27] Extract from War Cabinet Conclusions 66 (40), 12 martie 1940, T.N.A. F.O. 371, d. 24846, f. 69–71; *Ibidem*, Allied Military Committee, Military implications of hostility with Russia in 1940. Most secret M.R.(J) (40) 30, 23 March 1940, f. 93–99.

[28] Knatchbull-Hugessen către Orme Sargent, 24 februarie 1940 și adnotările lui Maclean (1 și 13 martie), Nichols (13 martie), Bowker (12 martie), T.N.A., F.O. 371, d. 24843, f. 318–330.

fi, în ultimă instanţă, nevoiţi să lupte contra sovieticilor. Ei doreau însă să evite acel scenariu şi tocmai de aceea refuzau discutarea sa cu Aliaţii occidentali, motiv din care ambasada de la Ankara recomanda ca problema să fie readusă în discuţie în vara aceluiaşi an[29]. Şefii serviciilor britanice de informaţii erau şi ei de părere că turcii nu doar n-ar fi consimţit să se alăture unei acţiuni Aliate în Caucazul de sud, dar ar fi fost, mai ales în condiţiile în care poziţia Italiei era încă nedeterminată, contra tranzitării spaţiului lor aerian în astfel de scopuri[30]. Foreign Office-ul a ajuns la concluzia că nu doar turcii, dar nici iranienii nu ar fi fost de acord să permită survolarea spaţiului lor aerian în vederea unei operaţiuni contra sondelor de la Baku[31], iar Le Rougetel, care lucra pe atunci în calitate de Însărcinat britanic cu afaceri în ambasada de la Moscova nota, exact în acelaşi context, că Molotov făcuse referinţă, în cunoscutul său discurs din 29 martie 1940 la Weygand şi la întărirea poziţiilor Aliate în Orientul Mijlociu în acelaşi context în care îi avertiza pe turci „să nu se joace cu focul" mai înainte de a sublinia, pe un ton devenit ameninţător – după cum notează aceeaşi sursă, lipsa unui Tratat de neagresiune cu România, în contrast cu Turcia sau Iranul, care aveau asemenea înţelegeri semnate cu sovieticii[32]. Însă aceea că britanicii studiaseră la modul serios, în acel context, posibilitatea unei acţiuni militare contra sovieticilor, este demonstrat inclusiv de faptul că ei avuseseră grijă să ceară americanilor să se pregătească să-şi asume reprezentarea intereselor Londrei la Moscova, în eventualitatea ruperii relaţiilor sovieto-britanice, sarcină pe care Steinhardt, ambasadorul american din acea capitală, s-a declarat pregătit să o accepte[33].

Sovieticii erau, desigur, la curent în linii mai mult sau mai puţin generale cu acele intenţii şi anume în acel context l-a abordat Maiski pe Halifax la 27 martie 1940 cu sugestia de a relua tratativele în vederea semnării unui acord comercial care să ţină seama de blocada impusă Germaniei, sugestie la care el adăuga şi menţiunea că guvernul sovietic era foarte îngrijorat cu privire la „intenţiile Aliaţilor în anumite părţi ale globului" şi că U.R.S.S. nu trebuia nicidecum privită ca fiind aliată a Germaniei, ocazie cu care Churchill în Cabinetul britanic a subliniat concluzia că abordarea de pe poziţii de forţă a problemelor din

---

[29] Morgan către Foreign Office, nr. 251 DIPP, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, f. 154.

[30] Most Secret. J.I.C. (40) 17 (S) (Also Paper No. C.O.S. (40) 285 (J.I.C.) (S.)) 10th April, 1940. War Cabinet. Joint Intelligence Sub-Committee. Russian Oil Supplies. Attitude Of Turkey. Report., T.N.A., F.O. 371, d. 24847, f. 24–26.

[31] Memorandumul lui Maclean din 6 martie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, f. 91. *Ibidem,* Caucasus: Practicability of action by air, f. 165–190.

[32] Le Rougetel către Halifax, nr. 67 din 2 aprilie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24844, f. 70–71.

[33] Le Rougetel către M. Collier, (1/9/40) 1 martie 1940, T.N.A. F.O. 371, d. 24846, f. 91.

relaţiile cu sovieticii părea să fie tactica potrivită de a obţine de la cei din urmă rezultatele dorite, iar Chamberlain își avertiza colegii cu privire la posibilitatea ca sovieticii să nu urmărească altceva decât să tragă de timp pentru a întări apărarea industriei petroliere din Caucazul de sud[34]. Anume acesta a fost contextul care a dus, până la urmă, la numirea noului ambasador britanic, Stafford Cripps, la Moscova. Iniţial, acesta a fost desemnat pentru a pleca în misiune economică la Moscova, căci la începutul, până ca el să fie numit ambasador, anume acest rol îi fusese cel rezervat, ca reacţie la propunerea lui Maiski, făcută pe fundalul ameninţării militare britanice la adresa U.R.S.S., de a îmbunătăţi relaţiile bilaterale printr-un acord comercial.

Aşadar, la începutul lui aprilie, atitudinea celor mai înalţi oameni de stat britanici oscila în această privinţă între tentaţia de a da o lovitură serioasă economiei germane prin distrugerea sondelor de la Baku și potenţialele consecinţe negative provocate de ceea ce ar fi putut fi împingerea definitivă a sovieticilor de partea nemţilor și, totodată, cauza reducerea semnificativă a nivelului de încredere în relaţiile turco-britanice. În acele condiţii, Consiliul suprem de război al aliaţilor a dispus la 28 martie aprofundarea studierii acelei opţiuni de acţiune externă[35], francezii fiind și mai predispuși decât britanicii să adopte un atare curs de acţiune externă[36]. Însă, până la urmă, acele proiecte nu s-au materializat din mai multe considerente. În primul rând, este vorba de contextul ofensivei germane contra Danemarcei și Norvegiei lansată exact în acele zile şi care a captat atenţia Aliaţilor şi în care s-a șters impresia de încordare generată prin rezultatele războiului sovieto-finlandez.

Între timp britanicii au ajuns să se îndoiască de exactitatea ambelor impresii ce au contribuit la modificarea parţială a atitudinii unora dintre ei referitoare la posibilitatea sprijinirii României contra sovieticilor. Ei au ajuns să vadă că atât percepţia acestora asupra adâncimii cooperării sovieto-germane, cât și cea referitoare la voinţa conducerii României de a rezista, erau incorecte, de unde și gradul atât de semnificativ al modificării atitudinii britanicilor în raport cu problema Basarabiei și a ameninţării sovietice în Balcani, în martie-aprilie 1940. Au urmat foarte repede succesele militare germane în nordul și vestul continentului, succese care l-au convins pe Carol – până adineaori sigur că Anglia nu avea cum să piardă războiul, de invincibilitatea nemţilor și că viitorul României (mai exact, al regimului său de la conducerea ţării) putea fi asigurat doar aliniindu-se ireversibil la politica germană, situaţie în care a dispărut cu

[34] *Ibidem*, Extract from War Cabinet Conclusions, 77 (40) din 29 martie 1940, f. 207–209.
[35] *Ibidem*, Sargent către Ismay, 3 aprilie 1940 (R3698/G), f. 195.
[36] *Ibidem*, Ambasada franceză la Londra către Foreign Office, 5 aprilie 1940, f. 248–249.

totul, într-un interval de altfel destul de scurt, chiar şi posibilitatea teoretică a unui sprijin britanic pentru români.

Modificarea atitudinii britanice faţă de U.R.S.S. şi sud-estul Europei mai poate fi privită şi în legătură cu un alt proiect britanic din acele luni şi care subscrie anume acestei tendinţe. Este vorba de „Planul de deschidere şi exercitare a controlului asupra Mării Negre", formulat de amiralitatea engleză sub conducerea lui Churchill şi aprobat de comitetul şefilor de stat major britanici şi care avea ca scop de a obţine de la turci modificarea Convenţiei de la Montreux într-un sens care să permită accesul flotei Aliate în acea mare şi să împiedice livrările de petrol sovietic, pe mare şi apoi prin România, către Germania. Autorii proiectului subliniau că realizarea sa ar fi avut un efect secundar foarte benefic atât asupra Bulgariei, dar mai ales asupra României care „ar fi putut fi protejată, într-o anumită măsură", de un atac al sovieticilor[37]. Planul era în întregime însă dependent de bunăvoinţa Turciei şi realizarea sa, chiar şi cu acordul Turciei, presupunea modificarea Convenţiei de la Montreux ceea ce era extrem de complicat în condiţiile în care Convenţia era de fapt un tratat internaţional multilateral modificarea căruia presupunea acordul părţilor semnatare – Franţa, Anglia, ţările balcanice, U.R.S.S., Japonia şi Italia (care aderase la el după semnare); alternativ, încălcarea unilaterală de către turci a Convenţiei, prin deschiderea Strâmtorilor pentru flota britanică, putea stabili un precedent periculos pentru Turcia în condiţiile în care, în octombrie 1939, ea putuse rezista presiunilor sovietice de cedarea a controlului Strâmtorilor sprijinindu-se anume pe acel act internaţional (şi pe prezenţa flotei anglo-franceze în Mediterană, gata să susţină rolul Turciei de gardian al Strâmtorilor, consfinţit prin zisa Convenţie)[38]. Nu am putut determina dacă britanicii au încercat sau nu să-i convingă pe turci, în lumina acestor considerente, să le studieze proiectul, dar este clar, în orice caz, că implementarea sa nu a avansat semnificativ.

În mai-iunie 1940, Foreign Office-ul păstra în continuare interesul (ce-i drept, în primul rând în legătură cu problema atitudinii Italiei şi a iminentei sale intrări în război) atât să afle detalii despre zisele tratative dintre conducerile militarilor balcanici, cât şi să găsească modalităţi de a le încuraja[39]. Ambasada britanică de la Ankara nota, la mijlocul lui mai, că turcii confirmaseră recepţionarea unui demers românesc în sensul lansării conversaţiilor la nivel de stat

[37] War Cabinet. Chiefs of Staff Committee, Plan for opening and exercising control in the Black Sea, 5 aprilie 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24846, f. 292–293; *Ibidem,* Memorandum by the Naval Staff, f. 294–297

[38] *Ibidem,* Memorandumul Foreign Office din 11 aprilie 1940, f. 310.

[39] Foreign Office către Knatchbull-Hugessen, nr. 389 din 3 iunie 1940, T.N.A., W.O 208, d. 4389.

major și că se așteptau ca românii să se folosească de ocazie pentru a discuta „chestiuni navale”[40], referință probabil la dorința românilor de a-și asigura concursul turc în vederea facilitării tranzitului flotei britanice prin Strâmtori în eventualitatea agresiunii sovietice. În iunie, britanicii consemnau că turcii într-adevăr acceptaseră să dea curs tratativelor asupra „chestiunilor navale”, dar că ele decurgeau anemic și că nimic definitiv nu fusese agreat la acea dată[41].

Ultimatumul sovietic a venit așadar într-un context în care concursul Turciei nu a putut fi asigurat, deși Bucureștiul și Ankara se aflau, în acele circumstanțe, în negocieri bilaterale anume în acest scop, negocieri despre care nu am putut afla însă nimic concret, dar despre care se poate spune cu siguranță că nu s-au încheiat în sensul dorit de guvernul român. Din perspectiva turcilor, deși ei știau că principala amenințare la adresa Strâmtorilor era reprezentată de U.R.S.S., totuși ei sperau ca în virtutea poziției geografice extrem de favorabile, a inevitabilei incompatibilități a pozițiilor sovietice și germane în privința controlului asupra Strâmtorilor, a importanței pe care Londra o atașa relațiilor turco-britanice și care reieșea din interesele păstrării accesului metropolei la posesiunile și coloniile sale din Orient, să poată evita angajarea în vreun conflict contra Moscovei. Deși amenințarea sovietică desigur că apropia perspectiva înrăutățirii relațiilor turco-sovietice în măsura în care apropia Moscova de obiectivul controlului asupra Strâmtorilor, ea nu reprezenta, în ochii turcilor, un *casus belli*. Din acest motiv, turcii, tratatelor cărora cu sovieticii, britanicii și chiar și cu românii (al Înțelegerii Balcanice) aveau clauze care excludeau angajarea în conflict cu U.R.S.S., au refuzat să-și ia careva angajamente în raport cu Moldova de est, în pofida demersurilor lui Gafencu de la sfârșitul lui 1939 și prima jumătate a lui 1940.

[40] *Ibidem,* Knatchbull-Hugessen către Foreign Office, nr. 379 din 13 mai 1940.
[41] *Ibidem,* Knatchbull-Hugessen către Foreign Office, nr. 481 din 4 iunie 1940.

Abstracts

Giordano Altarozzi, *The Debate on Administrative Decentralisation in the Romanian Press (1918–1920)*

The year 1918 was a special moment in Romanian history. Between March and December, several territories inhabited by Romanians proclaimed their desire to unite with the mother country. The acts of union were an uplifting moment of great national effervescence, and the successive proclamations seemed to represent a form of manifestation of what Jean-Jacques Rousseau called the "general will." The proclamations of 1918 and their ratification during the following year led to the fulfilment of a project and, at the same time, of a political dream cultivated by several generations of patriots. However, the new, unified national state that emerged from the events of the war, and especially from the peace negotiations, was called upon to face new challenges, as the union had to be followed by the real integration of the newly annexed territories into the social, economic, and political context of the country. Reforms, dictated by the experience of war and the new challenges of the contemporary world, became a necessity, one of which concerned the very model of organisation of the new state. This topic sparked intense debate, both within institutions and among the public, especially regarding the concept of "decentralisation." This contribution aims to analyse the debate on administrative decentralization that took place in the columns of Romanian newspapers in the period from the end of the First World War to the signing of the Treaty of Trianon, highlighting the different positions held by local and central political and cultural elites and thus attempting to capture the complexity of the political project represented by the creation of Greater Romania.

Nicolae Enciu, *On the Path of European Modernization. Reintegration of Bessarabia into the Romanian Space of Culture and Civilization (1918–1925)*

The union of Bessarabia, Bukovina, Transylvania and Banat with the Old Kingdom of Romania in 1918 resulted in the removal of the borders imposed by foreign rule within the Romanian space of culture and civilization, and the establishment of a new state formation, known as "Entire Romania" or "Greater Romania", when for the first time in history the state borders almost overlapped ethnic ones. The year 1918 marked the completion of the process of the formation of the Romanian nation state and, at the same time, the beginning of a new period in the contemporary history of Romanians, in which the main objective became the consolidation of territorial and political unity. As Prof. D. Gusti stated in those years, "if the unjust and narrow

borders of yesterday's homeland have disappeared and the union of the four branches of Romanians has been achieved, it must now be completed through unification and public merger, and the new soul of the Entire Romania must be sheltered in a new state, whose vault must be majestically supported by solid and imposing legal columns." Starting from the consideration of the 100th anniversary of the adoption of the Law on Administrative Unification of 14 June 1925, this communication deals with the main stages of Bessarabia from the Unification of 27 March / 9 April 1918 to the administrative integration of 1925, with the final result of the unitary organization of the political and administrative structure, the functioning of a unitary economy on the entire national territory, a single legislation and the cultural unity of the New Romania through unitary institutions (school, church, etc.), cultural associations and instruments (language, social norms).

Alexandru Molcosean, *The Evolution of the Agricultural Sector in Transylvania and Bessarabia after the 1925 Law on Administrative Unification*

This study undertakes a comparative analysis of the evolution of agriculture in the Romanian provinces of Transylvania and Bessarabia following the adoption of the Administrative Unification Law of 1925. The rationale for this inquiry rests on emphasising the efforts of the Romanian administration to integrate the western and eastern provinces into the national socio-economic framework. The 1925 administrative reform established the institutional foundations that enabled county and communal administrations to place increased emphasis on the agricultural development of the newly created territorial-administrative units. In this context, during the latter half of the 1920s and throughout the subsequent decade, Transylvania and Bessarabia benefited from the expertise of agronomic specialists trained both in domestic institutions of higher education and abroad. Concurrently, the state provided substantial support for the education of the rural population through the organisation of seasonal agricultural courses, thematic exhibitions, and the dissemination of specialised knowledge, all aimed at facilitating the practical implementation of modern technologies in crop cultivation and animal husbandry.

Cătălina Frangopol, *The Forest Fund of Greater Romania: A Comparative Approach Among Historical Provinces (According to the Unification Laws of 1925)*

The Administrative Unification Law of 1925 created a single legal system for forest management throughout Greater Romania by uniting different forest management approaches from its historical provinces. The research demonstrates that the national forest fund spanned 7 million hectares, which represented 27% of the total territory yet forest coverage differed significantly between regions, with Transylvania and Maramureș reaching 35% and Bessarabia having only 7%. The research demonstrates how the law supported sustainable practices yet shows difficulties in implementing standardised rules across different local environments.

Ionela Simona Mircea, Adina Goșa, *Courses of Action of the Chamber of Agriculture of Alba County (1925–1940)*

From its establishment (Sept. 3, 1925), until 1940, the Alba Chamber of Agriculture made efforts to reform agriculture on new bases, given that, after the agrarian reform, small peasant property was predominant. According to statistics from 1929, the total number of inhabitants of Alba County was 213.472, of which 179.760 were rural. Of the 335.775 ha and 7 ares, which was the area of Alba County, 109.972 ha and 94 ares were arable land, 4.001 ha and 35 ares were orchards, 2.990 ha and 86 ares were vineyards, 95.915 ha and 86 ares were natural meadows and pastures, 105.559 ha and 35 ares were forests, and 17.338 ha and 22 ares were unusable land, buildings, roads, quarries, mines and waters. The first years, immediately after the reform, were difficult years of sacrifices, efforts and zeal in acquiring new working methods. The progress, although slow, was evident. The economic crisis had a profound impact on the agricultural sector, and its effects were felt for an extended period. Despite the efforts made to support small holders, the results were not up to expectations. However, by 1940, the specialists of the Alba Chamber of Agriculture made their presence felt in the life of the peasant communities in the county, despite modest financial resources.

Ana Molcosean, *Maintaining Public Order in Interwar Bălți through Administrative Initiatives*

The Romanian interwar period represented a stage of major transformations for the newly annexed provinces after 1918. The central administration faced difficulties in unifying governance and adapting institutions inherited from former empires. Transylvania, Bukovina, and Bessarabia had different political-administrative systems, often incompatible with the legislation sought by the Romanian state. To implement reforms more effectively, authorities issued regulations tailored to each region. In Bessarabia, in the city of Bălți, the local administration introduced rules regarding the arrangement of spaces around dwellings, requiring owners to construct stone bridges or sidewalks. Additionally, owners of vehicles with animal traction or automobiles were obliged to obtain circulation permits. Owners of establishments with a social function had to comply with sanitary-hygienic standards and operational rules established according to their field. This study aims to highlight the efforts of the Romanian state in modernising the city of Bălți, with a focus on public order organisation and the enhancement of urban civilisation.

Novák Csaba Zoltán, *The Szeklerland and Administrative Reforms in Romania during the 20th Century*

The Szeklerland, owing to its specific politico-military status, functioned as a distinct administrative entity endowed with particular political and judicial institutions until the second half of the 19th century. The dissolution and transformation of these traditional structures represented a lengthy and complex historical process, whose main stages can be identified in the years 1848 and 1876. The former historical

Szeklerland constituted an essential element in every administrative reform that affected this part of Transylvania, both prior to 1918 and in the subsequent period. Due to its particular ethnic composition – where the majority of the population was of Hungarian origin – during the 20th century, alongside the general socio-economic challenges, issues related to national minority policies in Romania gained increasing prominence. The first major administrative intervention of the 20th century occurred during the interwar period, under highly complex internal and external political circumstances. The fascist-inspired regional reorganisation of 1938 pursued primarily political objectives at the national level, aiming to strengthen the royal house's control over the state apparatus. Under these conditions, cultural and ethno-political specificities were largely disregarded. Consequently, this reform did not produce significant socio-economic effects.

Gheorghe E. Cojocaru, *Queen Marie of Romania, Bessarabia, and the Accomplishment of National Unity: Pages from the War Years (1916–1918)*

About the years of the Great War, Queen Maria of Romania left to posterity a variety of notes and observations, which present invaluable historical sources for the knowledge and writing of the contemporary history of Romanians in the 20th century. In the years 1916–1918, the queen herself was in the forefront of the resistance of the Romanian people, carrying out extensive charitable activity both on the front and behind the front. From the position of a participant and witness to the events of the era, of particular relevance are her considerations and accounts about the union of Bessarabia with the mother country, Romania, and about the realization of the dream of national unity in 1918.

Corina Teodor, *A Biographical Addendum: Ioan Lupaș in the Atmosphere of 1919*

The numerous studies dedicated to the historian Ioan Lupaș, including critical editions, may give the impression that there are no unknown fragments remaining in his biography today. However, upon reviewing these older and more recent historiographical contributions, I found that all authors summarised the transformation Lupaș underwent in 1919 in just one sentence, mentioning the end of his mission as archpriest in Sălișteand the beginning of his academic career in Cluj. That is why I chose this case study to examine in detail what the turning point year of 1919 meant for the Transylvanian scholar. To reconstruct this year in his biography, to weigh his ecclesiastical, cultural, political, and finally, didactic activity, I have combined information gathered from various sources. In the absence of memoirs or a diary kept by the historian, we have resorted to the memoirs of some of his contemporaries, his correspondence, mentions in the press of the time, documents from the archives in Cluj and Sălișteand, his speeches, as well as numerous scientific articles.

Vlad Popovici, Raluca Rus, *Was the Parliamentary Mandate a Springboard for Social Mobility? Case Study: Members of the Romanian Parliament elected in Transylvania (1919–1926)*

The study analyzes, based on a sample of ca. 600 deputies and senators elected in Transylvanian constituencies between 1920–1926, the extent to which a parliamentary mandate represented a springboard for social mobility. The research shows that, regardless of social background of origin, most parliamentarians were already part of the upper social classes at the time of their election. For three quarters of them, parliamentary status did not significantly change their social position or push them to the top of the elite but rather acted as a reinforcing factor for the current position. Upward mobility was limited, being mainly observed among teachers or officials of modest origin. On the other hand, the informal advantages and networks of relationships generated by holding political office often compensated for the absence of a formal social leap. Thus, the study highlights the limits of vertical social permeability within the interwar political elites and suggests that the benefits of parliamentary status came mostly in the realm of informality and networking.

Kálmán Attila, *Activity of the Women's Welfare Association of Târgu Mureș in the interwar period (1920–1940)*

The Hungarian community in Târgu Mureș had two significant cultural and charitable organisations founded at the end of the 19th century, which continued their activity during the interwar period: the Women's Charitable Association of Târgu Mureș and the "Kemény Zsigmond" Literary Association. The Women's Charitable Association of Târgu Mureș was founded in 1861 by Barcsay Polixénia, wife of Count Lázár Mór. The goal was to provide assistance to the poor in Târgu Mureș (financial aid, jobs, etc.). Throughout the interwar period, the association was headed by Countess Lázár Eleonóra, widow of Count Bissingen, who, with the help of her daughter Erzsébet, organised several charitable events to help primarily the poor in Târgu Mureș, as well as to support the "Klotild" Orphanage. At the same time, the family's palace in the city centre became a kind of literary salon where people of culture visiting the city were welcome. The types of charity events organised by the Association were varied, ranging from dance evenings to classical music concerts, balls, and theatre performances. Many of the organisers came from aristocratic families with estates near Târgu Mureș. The Association operated until the end of the war, when the events of the last years of the war made it impossible to continue its activities.

Marian Zăloagă, *"The Saxons, Like in All Places, Unfriendly..." The Representation of an Ethnocultural Group in the Non-Academic Writings of Sextil Pușcariu*

This research discusses a subject matter that has been completely ignored in the literature dedicated to Sextil Pușcariu, which, recognizably, is not lacking in substance. In private works of an ego-documentary or genealogical nature, or in the hometown chronicle that is intentionally touched by a subjective overtone, I could distinguish

numerous references to the Germans and specifically to the Transylvanian Saxons. The research highlights that the author was very knowledgeable about the German communities living in the states in which Pușcariu was a citizen and in Central and Western Europe. His opinions were built as a result of direct contact throughout his entire life with various varieties of Germanness, from Transylvanian to Bukovinian, to those in German and Austrian academic milieus. Even though I was not able to find much evidence in the primary texts or in the secondary bibliography, I suggest that his personal experiences corroborated with those of the forefathers shaped the way in which Pușcariu chose to represent the Transylvanian Saxons, systematically, in an unflattering manner. I regard this widely uncomplimentary stance as a deliberate rejection of a self-complacent hegemonic discourse professed by the Saxons themselves and adopted by other Romanian authors, both previously and during the period when these observations were jotted down. Sextil Pușcariu's remarks about the Transylvanian Saxons are frequently unfavorable and contradict the propensity for pro-German discourse among all representatives of the Romanian elite in Transylvania at the turn of the 19th century and in the first half of the 20th century.

Csiki Csaba-Ioan, *Romania at the Beginning of the 20th Century in the Publications of the Seventh-Day Adventist Church: An International Perspective*

This study analyses how Romania was perceived in the publications of the Seventh-day Adventist Church during the first half of the 20th century. Articles from international Adventist journals are examined to highlight social, economic, political, and religious perspectives on Romania as reflected in Adventist writings of the period. The study aims to understand the extent to which these publications contributed to shaping an international image of Romania and how local realities were interpreted through the lens of Adventist values and mission. By examining these sources, the study seeks to reveal the vision of the Romanian space from the perspective of religious mission, as well as political, social, and economic contexts. The contribution of this research lies in bringing to light a little-explored perspective on Romania at the beginning of the 20th century, thus offering a deeper understanding of the international Adventist community's perception of the country.

Ciula Cristian, *The Image of Bessarabia in the First World War Reflected in Interwar History Textbooks*

The present study aims to bring to the forefront the image of Bessarabia in the context of the First World War, as it was constructed with the help of history textbooks from the interwar period. The purpose of this approach is to highlight the essential role that history education had in the formation of a new Romanian identity. This idea starts from the fact that after the achievement of the Great Union, school textbooks became an instrument through which an attempt was made to legitimise the newly acquired territorial configuration, as well as an efficient instrument through which the feeling of belonging to Greater Romania was inserted into the collective mind.

Following the comparative analysis of interwar history textbooks, it can be noted that Bessarabia is described in different forms. In some, it appears as an old Romanian historical space, which was temporarily alienated and later returned to the motherland. While in other textbooks this territory is spoken of in passing, without being given special attention. Regarding the narrative itself in the textbooks, as well as the discourse used, it can be observed how an idealised analysis, a much-embellished description of the events, was attempted each time. The textbooks that use this description promote a patriotic image, most of the time subjective, which emphasises a historical and ethnic continuity of the Romanians on the territory of Bessarabia. Finally, the study aims to show how history taught in interwar schools was an efficient, well-constructed tool that succeeded in interweaving historical realities with the drawing of identity directives of the new Romanian national state.

Maria Tătar-Dan, *The Image of National Unity. Monuments of Union in the Romanian Public Sphere*

Part of the research project PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0134: *National and Cultural Paths and Convergences: Transylvania and Bessarabia*, this paper proposes an analysis of the monuments dedicated to the Union, as symbolic forms of cultural integration and consolidation of national identity in the new framework of Greater Romania. Proposals for the construction of such monuments appeared as early as the first years of the interwar period, coming from both the Old Kingdom and the new provinces. Although most of the initiatives remained at the project stage, they reflect the desire to anchor a symbolic discourse of unity and national belonging in the public space. Conceived as material expressions of the moment in 1918, the Union monument projects conveyed and legitimised, in the public space, the image of a unified nation, capable of overcoming regional and ethnic differences. By analysing these material symbols of identity, the paper offers a perspective on how Greater Romania was imagined, disputed, and represented, highlighting the complexity of the process of building a common national culture in the interwar period, in a context marked by ethnic diversity, economic constraints, and political challenges.

Răzvan Ghișa, *Legislative Initiatives Regarding Archaeological Research and Heritage Protection during the Interwar Period*

In the aftermath of the First World War, the first laws applicable across all newly incorporated provinces into the Kingdom of Romania following the Great Union were enacted. This policy of harmonising the legislative framework is consistently observable throughout the interwar period and across all spheres of activity, with cultural heritage and archaeological research being no exception. The first such reform was introduced in 1919 through a decree-law issued by King Ferdinand. During the following decade, as a result of the establishment of the Accademia di Romania in Rome and the training of a new generation of archaeologists in Western Europe, several more comprehensive legislative projects were drafted. These initiatives, however,

ultimately failed to be enacted into law during the brief existence of Greater Romania. This study is based on the premise that, despite all efforts, the legislation to be analysed was insufficient to protect cultural heritage.

Fábián István, *At the Crossroads: Transylvanian Archaeology in the Interwar Period*

The union of Transylvania with Romania brought about radical changes and ruptures both demographically and economically, as well as in the evolution of Transylvanian archaeology. Its development in the 19th century was uniform: from a noble and clerical "fad" to a science with a well-defined status. This status allowed Transylvanian archaeology to have a clear regional identity and characteristics, despite the strong influence coming from Budapest. The evolution of Transylvanian archaeology during the interwar period was marked by the dominant personality of Constantin Daicoviciu (1898–1973), who, from his position as professor at the University of Cluj, attempted to create scientific autonomy from the Bucharest line. On the ground, the situation is quite ambiguous: on the one hand, we have the sad fate of Bela Cserni's museum and the endemic theft of Alba Iulia's archaeological heritage. On the other hand, however, excavations are resuming in many areas of the country. On an ideological and political level, interwar Transylvanian archaeology found itself at a crossroads, caught up in an "ideological war that had many causes and forms." The cases of Roska Márton, Ferenczi Sándor and Kovács István are perhaps the most obvious examples of this.

Ildikó Lőrincz, *Influences in Visual Arts Beyond Cultural Centres. The Role of Pál Spanyár and Ferenc Rezső Haáz in the Development of Fine Arts in Odorheiu Secuiesc*

At the beginning of the 20th century, two notable drawing teachers – Pál Spanyár and Ferenc Rezső Haáz – played a pivotal role in shaping the visual culture of Odorheiu Secuiesc, a small Transylvanian town far from the major cultural centres. Both were originally from what is now Slovakia (the Hungarian region) and were educated at the Royal Hungarian National School of Drawing and the Teacher Training School of Drawing in Budapest. This presentation explores their contributions to the local art scene, both within and beyond the classroom. Through their commitment to art education, the organisation of fine art exhibitions, and involvement in theatrical scenography, they laid the foundation for a local visual culture that had previously been underdeveloped. The focus of this research is on the beginning of the century and on the interwar period – a time during which the artistic life of many peripheral Transylvanian towns remains insufficiently documented. Fortunately, the local museum in Odorheiu Secuiesc holds a significant collection of artworks by Spanyár and Haáz, offering valuable insights into the region's artistic development in painting and graphic arts. Archival sources, including contemporary newspapers and school yearbooks, reveal the breadth of their activities: they contributed to numerous theatre productions for both children and adults, taking on roles as set designers, directors, and even actors. In parallel, they engaged in ethnographic and historical research, collecting and documenting cultural values for the benefit of the wider community.

Their influence extended well beyond their lifetimes, impacting multiple generations of students and artists. As pioneers in organising fine art and ethnographic exhibitions in this part of the country, they left an enduring mark on the town's cultural identity. Despite the significance of their work, no comprehensive studies or monographs have yet been published. As a result, their legacy remains largely unrecognised today – an absence this research aims to address.

Mihai Teodor Nicoară, *The Expert Geographer Emmanuel de Martonne and the Issue of Romania's Borders at the Peace Conference (1919–1920)*

In European and Romanian historiography, Emmanuel de Martonne (1873–1955) is remembered for several major contributions. The French geographer is considered one of the founders of cultural and multidisciplinary geography. De Martonne was also one of the four expert geographers of the Comité d'Études (The Study Committee) that meticulously prepared the documentation used by the French delegation at the Peace Conference in Paris. As expert geographer of the French Study Committee, he was also in a privileged position to act as rapporteur and mediator between Romania and France. De Martonne was instructed by André Tardieu to participate in the sessions of the Conference's commissions and sub-commissions regarding the Romanian, Polish, Czechoslovak and Yugoslav claims. The arguments he made in front of these commissions relied on geographical, historical, and ethnographic facts, to which he added further details on regional identities, economic solidarity, and strategic interests. De Martonne's mission was to convince the major decision-makers in Paris of the validity of the French positions.

Emm. de Martonne's reports were not always taken into account in the negotiations and decisions of the Peace Conference, but the experts, the diplomats and the politicians appreciated him for his moderation, balance, and precision of information and analysis. Emm. de Martonne did not claim any credit for tracing the Romanian borders, but his merit was undeniable. His competence in the complex field of cultural geography allowed him to employ his expertise successfully in the service of interwar politics and geopolitics.

Aurel Lazăr, *American Policy toward the Union of Bessarabia with Romania: The Strategic Efforts of Romanian Diplomacy, 1920–1933*

The article examines the position of the United States (U.S.) regarding the recognition of Bessarabia's union with Romania and the strategies of Romanian diplomacy between 1920 and 1933. Washington's refusal to sign, or subsequently the Treaty of October 28, 1920, together with the application of the "non-recognition" doctrine formulated in the context of the Bolshevik Revolution, relegated the juridical-historical arguments advanced by Romanian diplomacy to a secondary plane. The study draws on documents from the Foreign Relations of the United States series, as well as telegrams and aide-mémoires of the Romanian Legation in Washington, reconstructing both the official positions and the informal negotiations. The findings reveal a form of

"pragmatism of non-recognition": while the United States avoided de jure recognition of the union, it gradually introduced de facto adjustments, observable in immigration policy, consular practice, and the administrative treatment of Bessarabia. The conclusion underscores that this ambiguity was dictated by systemic considerations and by the strategic framing of relations with Moscow.

Alessandro Vagnini, *Postwar Romanian-Greek Relations (1919–1928)*

If traditionally not extraordinary, between the Balkan Wars and WW1, Greek-Romanian relations had at least been cordial. In 1913–1914 Romania had attempted to mediate between Greece and Albania, while in 1919–1920, at the Paris Peace Conference, Ion I.C. Brătianu had even tried to coordinate his position with Greece and the other Small Powers. In reality, relations between Brătianu and Venizelos had not been particularly good and for some years the two countries had not shown any particular interest in collaborating. Notwithstanding, in the aftermath of the Greco-Turkish War (1919–1922), Greece found itself to be in the midst of an internal political crisis, exacerbated by the emergence of the Kingdom of Yugoslavia and Italy's imperial ambitions, while differences with Bulgaria prevented the two countries from normalizing relations. At the same time, Titulescu perceived the fact that Romania was surrounded by potential enemies such as Hungary, Bulgaria and Soviet Union as a threat to its security and Greece now appeared to be an interesting partner for defence and business as well. However, only in 1927 Alexandru Averescu and Andreas Michalakopoulos engaged in discussions regarding the conclusion of a non-aggression pact. After a brief introduction, this paper will focus on the Greco-Romanian relations in the decade following the Great War in order to analyse bilateral relations and to see how Bucharest acted in its capacity as a regional power.

Gabriel Zvîncă, *Romania and Multilateral Diplomacy. The League of Nations' Experience Compared to that at the United Nations*

The end of the Great War and the interwar period offered Greater Romania the opportunity to position itself on the international stage. As a supporter of the Versailles principles, the Romanian state sought to consolidate its new territorial and political status. The recognition of borders, the integration of newly acquired provinces, and the safeguarding of international order became central objectives of Romanian foreign policy. In this context, Romanian diplomacy underwent a process of professionalisation and adaptation to the new international mechanisms, marked by the emergence of multilateral diplomacy through the creation of the League of Nations. After the Second World War, Romania was neither a founding member of the new multilateral organisation, the United Nations, nor was it able to participate actively within it during the first decade after hostilities ended. This contrast highlights a significant shift in Romania's diplomatic posture, shaped by the different geopolitical contexts at the two historical moments. This paper analysed Romania's multilateral activity at the League of Nations and at the United Nations, highlighting key moments of its membership.

Using the 'small state diplomacy' theory, the research examined the premises on which Romania's multilateral activity took place, what it managed to achieve, and how it shaped its membership in the two organisations. The analysis also aimed to draw a parallel between the evolution of Romanian diplomacy at the end of the First World War and its trajectory after the Second World War.

Mihai Țurcanu, *The Turkish Perspective on the Bessarabian Question in 1939 and 1940*

In the first half of 1940, Turkey's perspective on the Bessarabia issue was closely tied to the Anglo-French guarantees given to Romania in April 1939. Turkey, constrained by its alliances and geopolitical context, adopted an ambiguous stance, avoiding direct confrontation with the USSR while acknowledging Romania's security as vital to its own stability. Turkish Foreign Minister Şükrü Saracoğlu emphasized that Turkey would only act if its vital interests were threatened, rejecting a preemptive military agreement with Romania. Romania's attempts to secure military support through bilateral negotiations and the Balkan Entente failed due to Turkey's reluctance, Yugoslavia's opposition, and rapid shifts in the international landscape (France's fall, German advances). The British and French considered military options against the USSR, including strikes on Caucasus oil fields, but abandoned them due to risks and lack of Turkish cooperation. By the time of the Soviet ultimatum in June 1940, Turkey maintained neutrality, focusing on defending the Straits and avoiding conflict with the USSR. Thus, Romania failed to secure decisive support from Turkey or the Western Allies to counter Soviet claims over Bessarabia.